

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus XLIV. Fasc. 1–2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

9	<i>Výročí a osobnosti</i>
11	Jubilující profesor Stanley B. Winters a jeho dar Archivu Univerzity Karlovy (Zdeněk Pousta)
17	<i>Články</i>
19	Pavel Soukup, Počátky vědecké dráhy Johanna Losertha a pražská univerzita
45	Nina Lohmann, Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung bis 1938
147	Petr Šafařík, List říšského protektora <i>Böhmen und Mähren</i> v kontextu nacistické propagandy a soudobé sudetoněmecké historiografie
213	<i>Kronika</i>
215	Jakoubek ze Stříbra: texty a jejich působení. Kolokvium pořádané Katedrou církevních dějin Evangelické teologické fakulty a Centrem mediévistických studií (Pavčina Cermanová)
217	Konference Jaroslav Goll a jeho žáci (Marek Ďurčanský)
220	Výročí 17. listopadu 1989. Den boje studentů za svobodu a demokracii z pohledu roku 2004 aneb kolik máme listopadů? (Jakub Jareš)
225	<i>Recenze a zprávy</i>
227	Logica modernorum in Prague about 1400. The <i>SOPHISTRIA</i> Disputation 'Quoniam quatuor' (Ms Cracow, Jagiellonian Library 686, ff. 1 ^{ra} -79 ^{rb}), with a partial Reconstruction of Thomas of Cleve's <i>Logica</i> . Edition with an Introduction and Appendices by E. P. Bos (Ivan Hlaváček)
229	Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, Biblioteka Jagiellońska rkp. 258. Tom 1-2, vydali Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska przy współpracy Ryszarda Grzesika (Ivan Hlaváček)
232	Dějiny středověkých univerzit u leydensko-bostonského „Brilla“ (Ivan Hlaváček)
239	Jan Jessenius z Jasené, Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L. P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech (David Tomíček)
241	Angela Trezza Cabrales (ed.), La Congregazione italiana di Praga (Karel Černý)
243	Jezuitský konvikt. Sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Dějiny – Stavební a umělecké dějiny – Obnova a využití (Ivana Čornejová)
246	Sylvia Schraut – Gabriele Pieri, Katholische Schulbildung in den Frühen Neuzeit. Vom „guten Christenmenschen“ zu „tüchtigen Jungen“ und „braven Mädchen“. Darstellung und Quellen (Ivana Čornejová)
248	Rüegg Walter (ed.), Geschichte der Universität in Europa I-III, München 1993, 1996, 2004; De Ridder-Symoens Hilde – Rüegg Walter (eds.), A History of the University in Europe I-III, Cambridge 1991, 1996, 2004 (Kateřina Schwabiková)
251	Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Michal Svatoš (eds.), Documenta pragensia XX (Kateřina Schwabiková)
254	Konference a sborník nejen „k připomenutí“. Pavel Soukup – František Šmahel (eds.), Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945 (Zdeněk Beneš)
257	Hübner Piotr, Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Polskiej Akademii Umiejętności. Refleksje jubileuszowe Mieczysława Offmańskiego, Tadeusza Sinki, Stanisława Wróblewskiego, Stanisława Kutrzeby (Marek Ďurčanský)

- 260 Terlecki Ryszard, Profesorowie UJ w aktach UB i SB (Marek Ďurčanský)
 262 Publikace k dějinám československého vysokého školství ve 20. století (Petr Svobodný)
 266 Hans Lemberg (Hg.), Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten
 im 19. und 20. Jahrhundert (Petr Svobodný)
 269 Pavel Urbášek, Jiří Pulec a kol., Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990
 (Blanka Zilynská)

Cizojazyčná shrnutí

- 43 Pavel Soukup, Die Anfänge der wissenschaftlichen Laufbahn Johann Loserths und die Prager Univer-
 sität
 210 Petr Šafařík, Das Blatt des Reichsprotektors *Böhmen und Mähren* im Kontext der sudetendeutschen
 Historiographie

Autoři

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc., Ústav českých dějin FF UK
 Mgr. Pavlína Cermanová, Ústav českých dějin FF UK
 Mgr. Karel Černý, Ústav dějin a cizích jazyků 1. LF UK
 doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
 Mgr. Marek Ďurčanský, Ústav dějin UK a Archiv UK
 prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra PVH a archivního studia FF UK
 Jakub Jareš, FF UK Praha
 Mgr. Nina Lohmann, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf
 PhDr. Zdeněk Pousta, Ústav dějin UK a Archiv UK
 Mgr. Kateřina Schwabiková, Ústav dějin UK a Archiv UK
 Mgr. Pavel Soukup, Centrum medievistických studií
 doc. PhDr. Petr Svobodný, Ústav dějin UK a Archiv UK
 PhDr. Petr Šafařík, Institut mezinárodních studií FSV UK
 Mgr. David Tomíček, Ústav dějin a cizích jazyků 1. LF UK
 PhDr. Blanka Zilynská, Ústav dějin UK a Archiv UK

Výročí a osobnosti

JUBILUJÍCÍ PROFESOR STANLEY B. WINTERS A JEHO DAR ARCHIVU UNIVERZITY KARLOVY

5. června 2004 oslavil významný americký historik a přítel českého národa Stanley B. Winters osmdesáté narozeniny. Na návrh Archivu Akademie věd České republiky udělila Akademie jubilantovi za zásluhy ve společenských vědách jedno ze svých nejvyšších ocenění – čestnou medaili Františka Palackého. S upřímnou gratulací mu ji 5. května předala ve vile Lanna předsedkyně AV ČR prof. RNDr. Helena Illnerová. Využili jsme této příležitosti k pozvání jubilanta na návštěvu Ústavu dějin Univerzity Karlovy a Archivu Univerzity Karlovy, abychom také my Stanley B. Wintersovi blahopřáli k radostné skutečnosti a zároveň mu poděkovali za jeho dar kopií, opisů a též některých originálních dokumentů týkajících se osobnosti prof. Otakara Odložilíka, které Archivu Univerzity Karlovy věnoval. Pan profesor našemu pozvání vyhověl, a tak se 13. května 2004 uskutečnilo v ředitelně Ústavu dějin Univerzity Karlovy a Archivu Univerzity Karlovy velmi inspirativní a přátelské setkání.

* * *

Když bylo ukončeno válečné běsnění v Evropě a nastal čas míru, spojený s radostným očekáváním věcí příštích, vše se zájmem sledoval mladý výtvarník sklářského designu, tehdejší americký voják Stanley Winters v západních Čechách – Plzni a Klatovech, kam se dostal přes území osvobozené Francie a rozbombardované Německo s jednotkou americké armády. V Čechách zůstal až do listopadu 1945, kdy sovětské a americké okupační armády stáhly své vojenské jednotky. Česká krajina mu byla sympatická, stejně jako lidé, s nimiž se setkával. Snad to předznamenávalo jeho pozdější profesionální i osobní osudová setkání.

Když se po demobilizaci vrátil domů, zájem o výtvarné umění ustoupil mocnému prožitku 2. světové války. Mladý přemýšlivý muž si začal klást otázky, jak mohlo dojít k hrůzně tragédii s tolika oběťmi a jaké perspektivy lidstvo v polovině dvacátého století před sebou má. Projevil živý zájem o společenské vědy, a začal proto studovat na Fakultě politických věd Newyorské univerzity (NYU) ruský jazyk a historii, aby později věnoval pozornost nástupnickým státům rakousko-uherského mocnářství, zemím východní a střední Evropy, tolik těžce zkoušeným dvěma světovými válkami. Krátce po ukončení bakalářského studia na Newyorské univerzitě (titul A. B. získal 1948) se zapsal do magisterského studia na Columbijské univerzitě se zaměřením na moderní Rusko a východní Evropu. Na radu svého profesora Philipa E. Moselyho, specialisty na Rusko a jeho zahraniční politiku, oslovil profesora Karlovy univerzity Otakara Odložilíka, který se rozhodl v roce 1948 pro druhý exil v USA, zda by s ním mohl konzultovat přípravu ma-

gisterské práce věnované modernímu neoslavismu před rokem 1914. Wintersova magisterská práce, předložená v květnu 1949 na Fakultě politických věd Columbia University, *Neoslavism and East European Politics, 1905–1914 (Graduate Faculty History, A. M., 1950)* se Odložilíkovi zdála natolik dobrou, že ji Wintersovi doporučil jako vhodný základ pro doktorskou disertaci. Winters rozvinul nově pasáže o neoslavismu, a především věnoval pozornost vůdci mladočechů Karlu Kramářovi a jeho snaze prosadit proti německému *Drang nach Osten* účinný vliv Ruska, navíc spojený s myšlenkami panslavismu. Studijní stipendium však skončilo a Stanley B. Winters začal působit jako instruktor na Newyorské univerzitě a učitel na středních školách, několikrát změnil působiště, a nakonec se odstěhoval do New Jersey. K doktorskému studiu se vrátil v roce 1958 na *Rutgers University* v New Brunswicku, kde byl jeho školitelem prof. Robert A. Kann, a opětně konzultoval své badatelské kroky s prof. Otakarem Odložilíkem, v té době řádným profesorem Pennsylvánské univerzity ve Philadelphii, s kterým navázal upřímné přátelství. Doktorská disertace *Karel Kramář's Early Political Career (Rutgers University, Graduate Faculty History, Ph. D., 1966)* se mu stala východiskem k další řadě studií s českou a slovanskou tematikou. Jeho badatelský zájem patřil též Františku Palackému, Tomáši Garrigue Masarykovi, profesorovi Karlovy univerzity PhDr. Bohumilu Němcovi, mecenáši české vědy a umění Josefu Hlávkoví, mladočeské straně, České akademii věd a umění a obdivuhodnému projektu nakladatele Jana Otty – naučnému slovníku.

Během pražského studijního pobytu v roce 1967 došlo ke šťastnému setkání s budoucí manželkou Zdenkou. To jen umocnilo jeho sympatie k naší zemi a prof. Winters se stal neúnavným propagátorem české historické produkce ve Spojených státech a dalších zemích evropských i mimoevropských. Jeho referáty a recenze o české historické produkci uváděly *American Historical Review, Austrian History Yearbook, Slavic Review, East Central Europe, Czechoslovak History Newsletter*, který je úzce spjat s jeho jménem, jakož i mnichovská *Bohemia*.

Manželé Wintersovi věnovali v roce 1993 značnou část své české knihovny Slovanskému oddělení newyorské *Public Library* a pozoruhodnou sbírku českých plakátů předali dalším institucím – *Newark Public Library* a knihovně *University of Illinois*.

Z Wintersovy knižní produkce uvedme alespoň několik titulů:

- Intellectual and Social Developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I.* (spolu s Josephem Heldem), New York – London 1975, 304 s.
Newark, An Assessment 1967–1977, Newark 1978, 639 s.
From Riot to Recovery: Newark After Ten Years, Washington D. C. 1979, 529 s.
T. G. Masaryk 1850–1937: Thinker and Politician, New York – London 1990, 335 s.
Newark the Durable City. Essays by NJIT Students, Newark 1989, 68 s.
Gross Britannien, die USA und die böhmischen Länder, 1848–1938 (spolu s Evou Hartmannovou), München 1991, 392 s.
Dynasty, Politics and Culture: Selected Essays by Robert A. Kann, New Jersey 1991, 444 s.

Z řady Wintersových časopiseckých článků může být uveden jen následující výběr:

- Trends in Labor Historiography in Czechoslovakia*, *Labor History* 10, 1969, s. 602–629.
The Young Czech Party: An Appraisal, *Slavic Review* 28, 1969, s. 426–444.
Kramář, Kaizl, and the Hegemony of the Young Czech Party 1891–1901, in: *The Czech Renaissance of the Nineteenth Century*, Toronto 1970, s. 282–314.
The Impact of the Dual Alliance upon the Slavs of Austria-Hungary: A Centennial Reappraisal, *East Central Europe* 7, 1980, s. 326–344.
Jan Otto, T. G. Masaryk and the Czech National Encyclopedia, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 31, 1983, s. 516–542.
Bohumil Němec and the Launching of Ottův slovník naučný, in: *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa: Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag*, Wien 1988, s. 71–81.
Historic Preservation in Czechoslovakia: The Château at Staré Hradky, *Canadian Slavonic Papers* 31, 1989, s. 267–282.
Vývoj bádání o dějinách Československa ve Spojených státech, *Časopis Matice moravské* 107, 1989, s. 233–241.
Science and Nationalism. The Career of Bohumil Němec, *Czechoslovak and Central European Journal* 10, 1991, s. 68–83.
Passionate Patriots: Czechoslovak National Democracy in the 1920s, *East Central Europe* 18, 1991, s. 55–68.
Josef Hlávka, Zdeněk Nejedlý, and the Czech Academy of Sciences and Arts 1891–1952, *Minerva* 32, 1994, s. 54–78.
Sciences and Politics: The Rise and Fall of the Czechoslovak Academy of Sciences, *Bohemia* 35, 1994, s. 268–299.
R. W. Seton-Watson a počátky výzkumu českých a slovenských dějin ve Spojených státech, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 213–228.
Introductory Essay: The Beginnings of American Scholarship on Czech and Slovak History, in: Jiří Kovtun (ed.), *Czech and Slovak History: An American Bibliography*, Washington 1996.

* * *

Emeritní profesor historie a společenských věd v *New Jersey Institute of Technology* byl poctěn za svou vědeckou a organizační činnost řadou členství amerických vědeckých společností a univerzit. V Evropě byl v roce 1989 jako první Američan zvolen členem mnichovského *Collegium Carolinum*, a stal se i členem redakční rady uznávaného periodika *Bohemia*. Předseda Československé akademie věd prof. Otto Wichterle předal v květnu 1991 prof. Wintersovi na slavnostním akademickém shromáždění Pamětní medaili Josefa Hlávky. Učinil tak ke spokojenosti českých historiků i obnovených spolků včetně Historického klubu a nově ustavené Pekařovy společnosti Českého ráje.

Když se vedení Výzkumného centra pro dějiny vědy, společného pracoviště Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Univerzity Karlovy v Praze, rozhodlo vydat ve dvou svazcích deníky profesora PhDr. Otakara Odložilíka, oslovil jsem profesora Stanleje B. Winterse otázkou, zda by byl ochoten napsat k edici deníků svého učitele a pozdějšího přítele úvodní slovo. Prof. Winters přání s ochotou vyhověl a dvousvazkovou publikaci *Otakar*

Odložilík, Deníky z let 1924-1948, uvádí jeho stat *Má setkání s Otakarem Odložilíkem* (s. 7–12). Snad naše spolupráce byla impulsem k rozhodnutí prof. Winterse věnovat univerzitnímu archivu kromě kopií a opisů též některé originální dokumenty ze sbírkového fondu archivu Stanley B. & Zdenka Winters, které jsou spojeny ve své podstatě s osobností Otakara Odložilíka. Proto byl oddíl Prof. Otakar Odložilík ve sbírce Stanley B. & Zdenka Winters připojen k osobní složce Otakara Odložilíka ve fondu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v AUK.

Uspořádání bylo ponecháno tak, jak je zavedl a Archivu Univerzity Karlovy předal sám prof. Winters. Má 17 složek a čítá celkem 959 stran písemností, ale také tištěného slova a kopií některých osobních dokumentů prof. Odložilíka. Vedle osvědčení o státním občanství z roku 1931 jsou zde kopie korespondence z roku 1938 (dopis z *University of London*, korespondence s *University of Colorado*), či kopie vztahující se k válečnému americkému a londýnskému exilu (kupř. oznámení přednášek v Československém ústavu v Londýně, ať v české nebo v anglické mutaci, ale také brožura *The Way of Light, The Glory and Martyrdom of Czechoslovak Schools*, Chicago 1942, spoluorganizátor O. Odložilík). Sbíрка obsahuje také Odložilíkovy separáty (z *Journal of Central European Affairs*, *The Annals of the Ukrainian Academy*, *Polish Review*, *East European Quarterly*, *The Australian Quarterly*, *The Slavonic Review*, *Proměny*, *Zprávy SVU* a dalších časopisů). Součástí darované sbírky je také soubor článků k životním výročím prof. Odložilíka (Josef Polišenský, Ludvík Němec, Lawrence R. Beaver, Joseph Frederick Zacek, Jaromír Valenta, Milíč Čapek).

Badatele bude pochopitelně zajímat korespondence, kterou prof. Odložilík vedl s českými emigranty (Josef Anderle, Joseph V. Brumlík, František Dvorník, Václav Hlavatý, Alice Masaryková), ale také úřední korespondence s řadou amerických univerzit a korespondence soukromá (Zdenka a Stanley B. Wintersovi, R. W. Seton-Watson, Gordon a Sally Skillingovi, Harrison Thomson, Victor S. Mamatey, Robert D. Cross, Paula S. Fichtner a další). Některá složka korespondence má dopisů více, někde se jedná pouze o jednotliviny. Soubor obsahuje i řadu strojopisných článků psaných v padesátých a sedmdesátých letech Otakarem Odložilíkem (Rozcestí Viktora Dyka, psáno k dvacátému pátému výročí jeho smrti, a další).

Prof. Stanley B. Winters zaslal 18. a 21. března 2005 Archivu Univerzity Karlovy jako doplněk původní kolekce písemností a dokumentů, věnované prof. Otakaru Odložilíkovi ze sbírkového fondu Stanley B. & Zdenka Winters, ještě složku obsahující kopie programu vzpomínkového setkání na pozoruhodnou společenskou a kulturní osobnost, významného kardiologa a vysokoškolského pedagoga českého původu prof. MUDr. Josefa V. Brumlíka, M. D. Složka věnovaná absolventu Karlovy univerzity a předválečnému docentu pražské lékařské fakulty obsahuje nejen nekrology z pera Otakara Hübschmanna a Stanleje B. Winterse, ale také část Brumlíkovy korespondence prof. Wintersovi. Dále je zde kopie dokladu ministra čs. exilové vlády dr. Juraje Slávika z 5. dubna 1945 o pověření dr. Josefa Brumlíka reprezentovat Československo v zdravotnickém výboru UNRRA, dvě novinová oznámení o úmrtí prof. Odložilíka, která novinám poskytli manželé Brumlíkovi a Wintersovi, a řada dalších drobností.

Prof. Winters s touto březnovou zásilkou předal univerzitnímu archivu také svůj studentský blok s vlastnoručním záznamem Odložilíkových přednášek konaných na Ko-

lumbijské univerzitě. Vstřícný a přátelský vztah prof. Winterse k Univerzitě Karlově a jejímu archivu se tedy neomezil na původní dar vázaný na prof. Otakara Odložilíka. Můžeme k naší spokojenosti konstatovat, že se nyní jedná částečně i o fond prof. Stanley B. Winterse, neboť Archiv UK dnes kromě Wintersových poznámek disponuje jím podaným přehledem studijních let, pedagogické činnosti, jakož i jeho společenských a veřejných aktivit. Vedle biografického soupisu jeho prací a článků přiblíží Wintersovu osobnost i několik osobních fotografií.

Prof. Stanley B. Winters jednal na jaře roku 2005 se současným editorem Czech and Slovak History Newsletter prof. Jamesem Petersonem z Valdosta State University o možnosti poskytnutí kompletního souboru tohoto záslužného periodika Ústavu dějin Univerzity Karlovy – Archivu Univerzity Karlovy. Jednání byla úspěšná a již 20. června zaslal prof. Peterson dva CD-ROMy dokumentující Czech and Slovak History Newsletter za léta 1976–2004 s přáním, aby byl umožněn přístup celé české badatelské historické obci. Za zaslání jsme prof. Petersonovi poděkovali a nyní bych rád na tomto místě vyjádřil upřímný dík s přáním oboplné spolupráce jménem nejen pracovníků našeho ústavu.

Zdeněk Pousta

Články

POČÁTKY VĚDECKÉ DRÁHY JOHANNA LOSERTHA A PRAŽSKÁ UNIVERZITA*

PAVEL SOUKUP

„Budte ujištěn, že bychom Vás zde rádi měli a že se za Vás zasadíme všemi prostředky,“ psal pražský historik a politik Ludwig Schlesinger Johannu Loserthovi v době, kdy byl tento profesor univerzity v Černovicích jedním z uchazečů o katedru obecných dějin, která se měla v Praze uvolnit penzionováním Constantina Höflera.¹ Počátky Loserthovy vědecké dráhy v 70. a 80. letech 19. století byly spjaty se soustředěným studiem českého středověku, a tak není divu, že pilný a nadaný dějepisec pomýšlel na kariéru v české metropoli. Jeho přesídlení do Prahy by byli uvítali i přátelé ze Spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*), jak se ukázalo při několikaleté Loserthově kandidatuře na profesuru Karlo-Ferdinandovy univerzity. Vzájemná korespondence liberálně naladěných německých historiků tak poodhaluje nejen společné odborné zájmy, ale i spolupráci v zákulisí univerzitní politiky.

Johann Loserth patřil bezpochyby k nejvlivnějším střeoevropským historikům poslední čtvrtiny 19. a první čtvrtiny 20. století.² Přední místo v bibliografiích a přehledech bádání si zajistil nejen obrovskou pílí a impozantním rozsahem díla, které vytvořil – to by bylo samo o sobě málo, ale především ohlasem, který jeho vrcholné práce vzbudily.³ Obě vydání knihy o genezi husitského učení *Hus und Wiclif* se setkaly jak s nadšeným přijetím, tak s rozhodným odporem, což svědčí o šťastné ruce při volbě tématu. Příručka *Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492* je dodnes využívána jako zásobnice faktografických údajů a odkazů na starší literaturu. Základní význam pro raněnovověké náboženské dějiny habsburských zemí si podržela též kniha *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert* a edice rozsáhlého aktového materiálu a korespondence z téže doby. Také Loserthovo vydání

* Tato studie vznikla v rámci podpory projektu výzkumu a vývoje MŠMT Výzkumné centrum pro dějiny vědy (LN00A041).

¹ Srov. dále pozn. 96.

² Kromě standardních historiografických příruček podali Loserthův portrét nejnověji Marie Macková, Johann Loserth 1846–1936, in: Ivo Barteček (ed.), *Historiografie Moravy a Slezska*, sv. 1, Olomouc 2001, s. 109–117; Pavel Soukup, Johann Loserth a český středověk, in: Pavel Soukup – František Šmahel (eds.), *Německá medievalistika v českých zemích do roku 1945 (Práce z dějin vědy 18)*, Praha 2004, s. 251–272. Dizertace Ingeborg Pettin, Johann Loserth. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät an der Karl-Franzen-Universität in Graz, Graz 1950 (strojopis) je málo komentovanou sbírkou resumé Loserthových prací. Výběr z literatury a nekrologů přináší *Österreichisches biographisches Lexikon*, Bd. 5, Wien 1972, s. 328–329; *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, hrsg. von Heribert Sturm, Bd. 2, München 1984, s. 501–502; Anton Kern, Johann Loserth, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (dále ZHVS) 32, 1938, s. 148–153.

³ Bibliografii Loserthových prací do r. 1926 podávají Wilhelm Erben – Anton Kern, Johann Loserth als Geschichtsforscher. Eine Übersicht seiner wissenschaftlichen Werke, ZHVS 22, 1926, s. 5–30, doplňky od r. 1926 uvádí A. Kern, Johann Loserth.

spisů oxfordského mistra, realizované pro britskou řadu *Wyclif's Latin Works*, nebylo dosud nahrazeno modernější edicí a zůstává základním pramenem pro duchovní dějiny pozdního středověku.

Už jen tento výčet vzbuzuje představu strmé vědecké kariéry. Původem moravský historik (narozen ve Fulneku roku 1846) byl ve svých 29 letech jmenován mimořádným profesorem a necelé dva roky nato profesorem řádným. Ačkoliv v Loserthově představě o budoucnosti jistě hrála vlastní univerzitní stolice ústřední roli, jedna okolnost mu přece jen mohla kazit radost: jmenování znělo na zbrusu novou univerzitu Františka Josefa v Černovicích.⁴ Nadějný dějepisec, který si v té době rychle získával respekt jako znalec vyprávěcích pramenů české proveniencí a českých středověkých dějin vůbec, patrně považoval tuto východní výspu předlitavského vysokého školství za odrazový můstek pro další odborný růst již ve skutečně středoevropském prostoru. Během svého pobytu v Bukovině se Loserth nepřestal zabývat českými dějinami, a zároveň se živě zajímal o aktuální situaci na univerzitě v Praze. Nebyl ostatně sám, kdo pokládal pražskou vysokou školu za působiště, jež historikovi daného zaměření logicky náleží. Kontakty, které udržoval korespondenčně a při prázdninových návštěvách s pražskými německými historiky, tak byly na jedné straně výrazem osobního přátelství a společného zájmu o dějiny Němců v Čechách, stejným dílem však za nimi stála také snaha připravit Loserthovi cestu na pražskou univerzitu. Co do strategie budování kariéry byl nakonec Loserth méně úspěšný než při vlastní dějepisné a ediční činnosti – v Černovicích zůstal téměř 18 let, než získal katedru obecných dějin ve Štýrském Hradci.⁵ Přestože jej prestiž a kulturní prostředí bukovinské metropole asi zcela neuspokojovalo, dokázal této životní etapy využít k soustředěné odborné práci. Během svého černovického období se stal nejen respektovaným kolegou německočeských historiků, ale i mezinárodně známým specialistou na reformní hnutí od loldarství po novokřtěnce.

K tomu, aby vyrostl v úspěšného historika, Johannu Loserthovi dopomohl nejen jeho talent a píle, ale i vzdělání, kterého se mu dostalo. Po gymnaziálních studiích v Opavě a Kroměříži se roku 1866 zapsal na filozofickou fakultu vídeňské univerzity.⁶ Zde navštěvoval přednášky a cvičení z filozofie, historie, germanistiky a geografie. Z historiků se mezi Loserthovými učiteli nejčastěji objevují Josef Aschbach (starověk), Albert Jaeger (rakouské dějiny), Ottokar Lorenz (zejména středověké dějiny a nauka o pramenech) a Theodor Sickel (pomocné vědy historické). Od října 1869 byl Loserth řádným členem osmého běhu Institutu pro rakouský dějepis se systemizovaným stipendiem. Institut absolvoval státní zkoušku v červenci 1871, přičemž za téma domácí práce si zvolil kroniku Bernarda Norica.⁷ Mezitím dokončil osmý semestr denního univerzitního studia a během roku 1870

složil zkoušky předepsané gymnaziálním učitelům, a to pro předměty dějepis, zeměpis a němčina. Od listopadu téhož roku působil jako kandidát učitelství na Leopoldstadtském obecním reálném a vyšším gymnáziu ve Vídni, po roce mu pak bylo propůjčeno učitelské místo na státním gymnáziu ve vídeňské Landstrasse.

Na jaře 1871 si Loserth od svých učitelů obstaral písemná osvědčení o účasti na univerzitní výuce. Vedoucí historického semináře Ottokar Lorenz přitom v dobrozdání napsal: „*Již tehdy vzbuzoval pan Loserth ve všech ohledech pro svůj další vědecký vývoj ty nejlepší naděje, které se od té doby stále více naplňují.*“⁸ Ze semináře znal Lorenz Loserthovy rozbor kremsmünsterských pramenů, o nichž soudil, že by měly obstát jako doktorská dizertace. Když jej Loserth upozornil na nemilé rigorózum z matematiky a fyziky, jež bylo tehdy ve Vídni povinné, doporučil mu ucházet se o doktorát v Tübingen; celá věc byla hladce vyřízena korespondenční cestou.⁹ Byl to také Lorenz, kdo téhož roku 1871 vyzval svého nadaného žáka, aby připravil do tisku edici kremsmünsterských kronik, a napřesrok práce vyšla s Lorenzovou předmlouvou.¹⁰ Vyprávěcí prameny z počátku 14. století vůbec v té době poutaly Loserthovu pozornost. Ve výročním programu svého nového působiště otiskl mladý historik pramenovědné studie, těžící materiálově nejen z práce pro Institut, ale ohlašující také nový objekt jeho odborného zájmu – kroniku Zbraslavskou.¹¹ Další studii ke kritice zbraslavského letopisu přinesl roku 1873 *Archiv für österreichische Geschichte*.¹²

Po uplynutí zákonné zkušební lhůty byl Johann Loserth koncem roku 1874 jmenován definitivním gymnaziálním profesorem. Nepřehlédnutelné vědecké úspěchy však dávaly tušit, že střední škola je pro Losertha pouze přestupní stanicí. Záhy se jeho jméno skutečně objevilo v souvislosti s obsazováním univerzitní stolice. Pražská katedra pomocných věd historických byla již půldruhého desetiletí uprázdňena a její obsazení profesorem schopným dostát tehdejšímu vysokému standardu oboru, reprezentovanému Sichelovým Institutem, bylo stále naléhavějším úkolem.¹³ Fakultní návrh z roku 1874,

⁸ Celé dobrozdání zní: „Herr Johann Loserth hat an den von mir abgehaltenen Uibungen im historischen Seminar im Wintersemester 1867/68 und im Sommersemester 1870 rühmlichen Antheil genommen und mir die Gelegenheit geboten, seine Kenntnisse, seine Arbeitskraft und seine Befähigung für die historischen Studien genau kennen zu lernen. In allen diesen Beziehungen erweckte Herr Loserth schon damals die allerbesten Hoffnungen für seine weitere wissenschaftliche Entwicklung, welche sich seither bereits mehr und mehr bewährt haben.“ Dobrozdání O. Lorenze z 30. 4. 1871, StLA, Nachlass Loserth, Karton 1, Heft 2. Tamtéž i osvědčení Th. Sickela a J. Aschbacha; list A. Jaegera je již z roku 1867. Ve stejné složce jsou i protokoly zkušebních komisí (Institutsprüfung, Lehramtsprüfung).

⁹ K této životní etapě srov. Loserth's Autobiographie, in: Pettin, Johann Loserth, příloha, s. 5. Po změně rigorózního řádu absolvoval Loserth roku 1874 doktorské řízení také ve Vídni.

¹⁰ Die Geschichtsquellen von Kremsmünster im XIII. und XIV. Jahrhundert. Mit einem Vorwort von Ottokar Lorenz, Wien 1872. V pozadí soudu Alphonse Lhotskyho, jež označil tuto edici za „njak šťastný pokus“, zřejmě stojí rozpory v pojetí historické práce mezi Lorenzem a Sicklelem. Lhotsky, Geschichte des Instituts, s. 116, pozn. 20.

¹¹ Beiträge zur Kunde österreichischen Geschichtsquellen. I. Der angebliche Bernardus Noricus. II. Petrus von Zittau und die Cosmahandschrift zu Donau-Eschingen, in: Drittes Programm des k. k. Real-Obergymnasiums auf der Landstraße in Wien, Wien 1872, s. 1–26.

¹² Die Königsaller Geschichtsquellen. Kritische Untersuchung über die Entstehung des Chronicon Aulae Regiae, Archiv für österreichische Geschichte (dále AÖG) 51, 1873, s. 449–499.

¹³ Základní práci ke znovuoobsazení katedry PVH je Heinz Zatschek, Die Anfänge der Lehrkanzel für historische Hilfswissenschaften an der Prager Universität, Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer 7, 1944, s. 254–288, zde s. 264–273; stručněji Týž, Das Wiener Institut für österreichische Geschichtsforschung und die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften in den Sudetenländern (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Phil.-hist. Kl., Heft 14), Prag 1944, s. 8–9 (s edicí Stremayrova rozhodnutí na s. 54–55) a Karel Kazbunda, Stolicе dějin na pražské univerzitě 2, Praha 1965, s. 175–179, který rozšířil soubor pramenů o materiály českého místodržitelství.

⁴ Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Nachlass Johann Loserth (dále jen StLA, Nachlass Loserth), Karton 1, Heft 3–4.

⁵ Srov. vzpomínku, kterou zachytil Heinrich Ritter von Srbik, Johann Loserth, in: Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien 87, 1937, s. 281–290, zde s. 284: „Es ist ihm immer in schmerzlicher Erinnerung geblieben, daß seine Hoffnungen auf eine Berufung an die deutsche Universität in Prag, für deren geschichtswissenschaftliche Aufgaben er wie kein zweiter geeignet war, nicht erfüllt worden sind. Sein ‚Mißgeschick‘ war es, so schrieb er 1916, als er siebzig Jahre alt wurde, daß er ‚ganze siebzehn Jahre, die besten meines Lebens, in Tomi, das heißt in dem heute so viel genannten Buchenland, sitzen mußte‘.“

⁶ Opavské gymnázium navštěvoval Loserth od roku 1858 a maturoval zde 15. 6. 1866. Pouze sedmý ročník absolvoval na gymnáziu v Kroměříži. Srov. maturitní vysvědčení, StLA, Nachlass Loserth, Karton 1, Heft 1. Imatrikulační diplom vídeňské univerzity z 20. 12. 1866 a univerzitní indexy tamtéž, Heft 2.

⁷ Alphons Lhotsky, Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954 (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (dále MIÖG), Ergänzungsband 17), Graz – Köln 1954, s. 138–139.

hledající vhodného kandidáta především mezi pracovníky *Monumenta Germaniae* (kromě domácího docenta Josefa Emlera na druhém místě byli navrženi *primo loco* Wilhelm Arndt a *tertio loco* Paul Scheffer-Boichorst), ministerstvo odmítlo s poukazem, že by se uchazeči měli rekrutovat přednostně z domácích učenců. Jednání komise o novém návrhu v zimě a na jaře 1874/1875 bylo ve znamení rozporu mezi patriarchou pražské historie Constantinem Höflerem a některými dalšími členy sboru, zejména V. V. Tomkem a Antonem Gindelym. Zatímco Tomek jednoznačně a dlouhodobě podporoval Emlerovu kandidaturu, Gindely byl stoupencem šumavského rodáka a schwarzenberského archiváře ve Vídni Matthiase Pangerla. Höfler, třebaže během sondáží probíhajících již od poloviny roku 1873 byl zprvu Pangerlovi příznivě nakloněn, přiklonil se nakonec v prvním návrhu k Arndtovi a i poté zůstal jeho vztah k Pangerlovi veskrze negativní. Proto Höflerovi přišlo vhod, když se koncem roku 1874 přihlásil jako uchazeč o stolicí pomocných věd mladý absolvent Institutu pro rakouský dějzpyt Karl Rieger, považovaný navíc za ministerského favorita. Návrh, který nakonec fakulta poslala do Vídně, lze ovšem označit za Höflerův neúspěch. Na prvním místě v něm byli uvedeni společně Pangerl a Emler, na druhém Karl Rieger a Johann Loserth.

Vzhledem k tomu, co bylo dosud známo o výběru kandidátů, objevuje se Loserth v tomto druhém návrhu jako *deus ex machina*. Cestu, po níž se jeho jméno do návrhu dostalo, poodhaluje teprve dochovaná korespondence. Pražská nominace se v jejím světle jeví jako zasloužený plod Loserthova studia, ale i cílevědomé snahy dát o sobě vědět v rozhodujících kruzích. Nástrojem, který se Loserthovi i později mnohokrát osvědčil, bylo kolegiální zasilání separátů. Koncem roku 1874 přiložil k písemnému dotazu ohledně Lestkovovy *Vita Arnesti*, adresovanému Constantinu Höflerovi, také otisk svého pojednání o *Zbraslavské kronice*. Nová tvář na poli české pramenovědy Höflera okamžitě zaujala, a protože první fakultní návrh na obsazení katedry pomocných věd byl právě zamítnut, v odpovědi rovnou nadhodil možnost Loserthovy kandidatury.¹⁴ Na Höflerovu výzvu, aby se mu blíže představil, reagoval Loserth zasláním postřehů ze svého výzkumu autobiografie Karla IV. a především ukázkou z připravované edice *Zbraslavské kroniky*. Höfler shledal ediční postup zcela odpovídajícím a v dopise z 30. ledna 1875 ujistil mladého historika, že bude iniciovat jeho zahrnutí do návrhu.¹⁵

Reálná šance na Loserthovo jmenování z druhého místa byla mizivá. Emlera předcházela z Prahy pověst mladočeského aktivisty a nacionála,¹⁶ a tak ministr Stremayr vybral v květnu 1875 do Prahy Matthiase Pangerla. Jednání o profesuru nicméně přineslo užitek i Johannu Loserthovi, neboť se dostal do zorného pole ministerstva kultu a vyučování.¹⁷ Naděje na získání univerzitní stolic osmadvacetiiletý gymnaziální profesor tehdy jistě neztrácel.

¹⁴ „Mit großem Vergnügen habe ich Ihre Abhandlung über die Königsaal-Chronik gelesen. Theilen Sie mir doch etwas über Sie selbst mit, vielleicht bin ich im Stande, da unsere Vorschläge auf Besetzung einer Professur der histor. Hilfswissenschaften kein günstiges Gehör finden, einmal etwas für Sie zu thun.“ Höfler Loserthovi, Praha 22. 11. 1874. StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229.

¹⁵ Höfler Loserthovi, Praha 30. 1. 1875. Tamtéž.

¹⁶ K tomu Jan Havránek, Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do roku 1881, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále AUC – HUČP) 22, 1982, 1, s. 35–69, zde s. 38–39, a Ivan Hlaváček, K podílu Josefa Emlera na boji o českou univerzitu v roce 1872, AUC – HUČP 28, 1988, 1, s. 107–115.

¹⁷ „Machen Sie doch Besuche im Ministerium“, psal v témže smyslu Höfler, „legen Sie Ihre Arbeiten vor und machen Sie sich bemerklich. Wenn ich nach Wien komme, so werde ich sehr gerne mich für Sie anwenden.“ Höfler Loserthovi, Praha 30. 1. 1875. StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229.

Odborné úspěchy v oblasti českých středověkých dějin s sebou přinášely osobní přátelství, jež mohl Loserth zúročit nejen v podobě rozšířených publikačních možností, ale i při dalším budování kariéry. Koncem května 1875 se mladý historik ve Vídni osobně seznámil s Constantinem Höflerem.¹⁸ V téže době se sešel ve vídeňském zájezdním hostinci U krále uherského s Matthiasem Pangerlem. Přestože ke schůzce muselo dojít těsně před či nedlouho po Pangerlově jmenování profesorem PVH v Praze, takže oba pánové měli důvod pohlížet na sebe jako konkurenti, jejich vztah byl, pokud lze soudit z dochované korespondence, přátelský.¹⁹ Pangerl, který v té době působil jako jednatel Spolku pro dějiny Němců v Čechách, nabídl svému kolegovi publikační možnosti ve spolkovém časopise (*Mittheilungen des Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, dále jen *Mittheilungen*). Loserth měl rozpracované dvě studie z českých středověkých dějin, křesťánovský příspěvek o Přibyslavě a srovnávací stať o korunovačním řádu Karla IV. Pangerl o nich informoval redaktora *Mittheilungen* Ludwiga Schlesingera a doporučil mu, aby se na Losertha v této věci sám obrátil. Schlesinger, který již měl budoucího editora *Zbraslavské kroniky* v redaktorském „hledáčku“, tak učinil dopisem z 21. června 1875. Až do Schlesingerova odchodu z činovníckých pozic Spolku pak oba historikové udržovali poměrně čilou korespondenci. V Loserthově osobním fondu je dochováno 34 Schlesingerových dopisů z let 1875–1891, většinou úředního (spolkového), zčásti však také osobního charakteru.²⁰ V takřka neustálém listovním styku byl s Loserthem také Pangerl, jenž v letech 1875–1879 zaslal svému kolegovi a příteli nejméně 25 dopisů a lístků.²¹ Tyto listovní soubory dovolují rekonstruovat cesty, jimiž se Johann Loserth zapojil do proudu německojazyčného bádání o českých dějinách, a zároveň poodhalují, jaký význam pro stále ještě mladého vědce Spolek pro dějiny Němců v Čechách a jeho věstník měl.²²

Jak vysvítá z prvního dopisu Pangerla Loserthovi, oba historikové podpořili rodící se dobré kolegiální vztahy vzájemnou výměnou publikací. Loserthovým *Studien zu böhmischen Geschichtsquellen* se pak dostalo lichotivé recenze z Pangerlova pera, otištěné v příloze *MVGDB* (práce podle recenzenta „svědčí o ne zrovna často se vyskytující m nadání autora k takovýmto výzkumům“).²³ V druhém dopise, z 23. září 1875, již Pangerl Lo-

¹⁸ Naznačují to dopisy Höflera Loserthovi z 19. 5. (Praha) a 28. 5. (Vídeň) 1875, StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229. Höfler navrhl sejít se během snídaně v městském parku a pro snazší identifikaci poslal svou fotografii.

¹⁹ První dopis Loserthovi nadepsal Pangerl „Velmi vážený pane profesore“, druhý „Nejctěnější kolego“ a třetí z 5. 10. 1875 již „Nejctěnější příteli“. Harald Bachmann, Briefe Matthias Pangerls an Johann Loserth aus den J. 1875–1878, *Ostdeutsche Wissenschaft* 6, 1959, s. 254–281, zde č. 1–3, s. 255–257.

²⁰ StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438. Ve Schlesingerově pozůstalosti v Archivu hlavního města Prahy (8 kartonů) jsem žádné dopisy Johanna Losertha nenalezl.

²¹ H. Bachmann, Briefe, otiskuje 23 kusů. V pozůstalosti (StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 387) se pak nacházejí další dva neotištěné listy: dopis na hlavičkovém papíře VGDB No. 1236, datovaný v Praze 1. 10. 1875, a lístek z 24. 11. 1875. Dopis, otištěný Bachmannem pod č. 5, má v originále navíc připojenou doušku.

²² Třetí velkou složkou mezi českými kontakty tohoto období je korespondence s Höflerem (19 dopisů z let 1874–1882). Rozpory mezi profesorem Höflerem a profilujícími osobnostmi Spolku však tehdy již nabyly takových rozměrů, že fakticky stál Höfler mimo sdružení. K tomu srov. Gustav Pirchan, Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (dále MVGDB) 61, 1923, s. 69–116. O Spolku dále Kurt Oberdorffer, Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1862–1938, *Bohemia* 3, 1962, s. 9–29; Michael Neumüller, Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen – ein deutschliberaler Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende), in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*, München 1986, s. 179–208.

²³ H. Bachmann, Briefe, č. 1 (Pangerl Loserthovi, Vídeň 5. 6. 1875), s. 255–256; MVGDB 14, 1876, *Litterarische Beilage* (dále LB), s. 19–21 (recenze je datována do srpna [1875]).

sertha zval ke vstupu do Spolku.²⁴ Johann Loserth reagoval vstřícně a obratem a 30. září byl již za zprostředkování Dr. Pangerla zapsán mezi řádné členy Spolku pro dějiny Němců v Čechách.²⁵ Jeho přínos Spolku nadále spočíval v neúnavném dodávání příspěvků pro *Mittheilungen*, v němž pokračoval po několik příštích desetiletí.

V prvním sešitě 14. ročníku *Mittheilungen* na podzim 1875 vyšel zmíněný Loserthův článek o legendární sestře sv. Václava Přibyslavě.²⁶ Druhá studie, již Pangerl i Schlesinger doufali získat, vyšla v příštím roce v *Archiv für österreichische Geschichte* pod názvem *Korunovační řád českých králů*.²⁷ Pangerl toho sice v dopise želel, poznamenal však: „Vy sám musíte vědět, co je pro Vás lepší; jen doufám, že nám za to nabídnete něco jiného.“²⁸ Je třeba zaznamenat, že ačkoliv Loserth zejména v 70. a 80. letech udržoval se Spolkem v publikační oblasti velmi živé styky, pro větší a závažnější práce (a to i pro studie bohemikálního zaměření) volil raději sborník vydávaný vídeňskou Akademií. Vedle prestiže publikační řady přitom mohly sehrát svou roli i faktory ekonomické povahy, respektive finanční možnosti českoněmeckého historického spolku. Například *Listář Jana z Jenštejna* nabízel Loserth k vydání nákladem Spolku již počátkem roku 1876. Jak vysvětlil z Pangerlovy odpovědi na tuto nabídku, spolkový výbor by sice rád vydával publikace ryze vědeckého zaměření, výše každoročního rozpočtu však omezuje počet svazků, které může Spolek ze svých příjmů financovat.²⁹ *Listář* nakonec vyšel jako první díl *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung* v *AÖG*. Dále přinesl *Archiv für österreichische Geschichte* na svých stránkách Loserthovy studie o českých kronikách,³⁰ další neobyčejně cenné pramenné příspěvky k dějinám husitství,³¹ dodnes respektované kritické stati o nejstarším období českých dějin³² či edice diplomatického materiálu.³³

²⁴ H. Bachmann, Briefe, č. 2 (Pangerl Loserthovi, Praha 23. 9. 1875), s. 256–257. Tento a další Pangerlovy dopisy byly vedeny jako oficiální korespondence Spolku, viz Archiv hlavního města Prahy, fond Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále AMP, fond VGDB), kniha 48 (Kniha odeslané pošty), zde č. 1226 ad 23. 9. 1875 („Prof. Loserth, Einladung zum Beitritt“).

²⁵ Tamtéž, kniha 11 (Seznam řádných členů), č. 4207.

²⁶ Uiber Přibislawe, die angebliche Schwester des hl. Wenzel. Ein Beitrag zur Kritik der alt-böhmischen Geschichte, MVGDDB 14, 1876, s. 1–9.

²⁷ Die Krönungsordnung der Könige von Böhmen, AÖG 54, 1876, s. 9–36.

²⁸ H. Bachmann, Briefe, č. 4 (Pangerl Loserthovi, Praha 27. 10. 1875), s. 258.

²⁹ H. Bachmann, Briefe, č. 10 (Pangerl Loserthovi, Praha 28. 2. 1876), s. 263–264.

³⁰ Studien zu böhmischen Geschichtsquellen. I. Die Vita Karoli IV. imperatoris. Kritische Untersuchung über das Entstehen derselben, II. Ueber die verloren gegangene Chronik des Notars Otto, AÖG 53, 1875, s. 1–42; Die Chronik des Benesch Krabice von Weitmühl. Beitrag zur Kritik derselben, AÖG 53, 1875, s. 301–333.

³¹ Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung. 1. Der Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag, Johann von Jenzenstein, AÖG 55, 1877, s. 265–400; 2. Der Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio, AÖG 57, 1879, s. 203–276; 3. Der Tractatus de longevo schismate des Abtes Ludolf von Sagan, AÖG 60, 1880, s. 343–561; 4. Die Streitschriften und Unionsverhandlungen zwischen den Katholiken und Husiten in den Jahren 1412 und 1413, AÖG 75, 1889, s. 287–413; 5. Gleichzeitige Berichte und Actenstücke zur Ausbreitung des Wiclifismus in Böhmen und Mähren von 1410 bis 1419, AÖG 82, 1895, s. 327–418. Dějin patnáctého století se týkala též studie Die Denkschrift des Breslauer Domherrn Nikolaus Tempelfeld von Brieg über die Wahl Georgs von Podiebrad zum König von Böhmen. Ein Beitrag zur Kritik der Husitengeschichte des Johannes Cochlaeus, AÖG 61, 1880, s. 89–187. Jednotlivé díly vycházely také jako samostatné otisky. Doplnit lze, že patnáctistránkový dodatek ke druhému dílu vydal Loserth v *Mittheilungen*: Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung. Nachträgliche Bemerkungen zu dem Magister Adalbertus Rankonis de Ericinio, MVGDDB 17, 1879, s. 198–213.

³² Studien zu Cosmas von Prag. Ein Beitrag zur Kritik der altböhmischen Geschichte, AÖG 61, 1880, s. 1–32; Das angebliche Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I. und die böhmische Succession in der Zeit des nationalen Herzogthums. Ein Beitrag zur altböhmischen Rechtsgeschichte, AÖG 64, 1882, s. 1–78; Der Sturz des Hauses Slawnik. Ein Beitrag zur Geschichte der Ausbildung des böhmischen Herzogthums, AÖG 65, 1884, s. 19–54.

³³ Fragmente eines Formelbuches Wenzels II. von Böhmen, AÖG 57, 1879, s. 463–484; Das Necrolog des Minoritenklosters in Olmütz, AÖG 65, 1884, s. 231–254.

První publikace v *MVGDB* měly naproti tomu spíše charakter miscelaneí. Ve 14. a 15. ročníku se objevily tři krátké příspěvky, které Loserth vytěžil ze svého bádání nad prameny zbraslavského kláštera;³⁴ větší pozornost pak vzbudila stať věnovaná německému překladu Dalimila.³⁵ Také další Loserthovy publikace otištěné v následujících ročnících *Mittheilungen* dokumentovaly sice jeho stále hlubší studium pramenů českého středověku, rozsahem se však jednalo spíše o drobnosti.³⁶ Oba funkcionáři německého historického spolku nicméně Losertha neustále vybízeli k zaslání dalších příspěvků. Až stereotypní ujišťování o tom, jak si vedení Spolku váží spolupráce s Loserthem, bylo jistě zčásti povinnou zdvořilostí, zároveň ale mělo reálné pozadí. Spolek pro dějiny Němců v Čechách měl v 70. letech 19. století své odborné zázemí především na úrovni inteligence venkovských měst, středoškolských profesorů a místních vlastivědných pracovníků. I zastáncům historické regionalistiky jako profilujícího oboru spolkové činnosti bylo zřejmé, že je třeba hledat protiváhu v oblasti profesionální historiografie, tedy univerzitního dějepisceví.³⁷ A Johann Loserth tehdy již patřil do této sféry nejen svým školením. Dne 30. července 1875 jej panovník jmenoval mimořádným univerzitním profesorem obecných dějin na vysokém učení v Černovicích.

Loserthovi českoněmečtí kolegové zpravidla v gratulacích vyjadřovali přání a naději, že novopečený profesor brzy nalezne své působiště v Čechách.³⁸ To, že byl Johann Loserth považován za historika, který patří do Prahy, bylo způsobeno jeho definitivním příklonem k českým dějinám a soustředěným úsilím na poli pramenného studia středověkého bohemikálního materiálu. Zejména přípravné studie k vydání *Zbraslavské kroniky* musely v Čechách vyvolat zaujatý ohlas, zvláště když domácí *Prameny dějin českých* došly v té době teprve ke druhému svazku a Kosmovým pokračovatelům. Zbraslavský letopis vyšel pod názvem *Königsaalder Geschichtsquellen* roku 1875 v řadě *Fontes rerum*

³⁴ Ein religiöses Gedicht Peters von Zittau, MVGDDB 14, 1876, s. 149–155; Ueber das Verhältnis der Annales Bohemiae brevissimi zu den Annales Aulae Regiae, MVGDDB 14, 1876, s. 305–307; Fragmente des ältesten Königsaalder Diplomatars, MVGDDB 15, 1877, s. 156–158.

³⁵ Beiträge zur Kritik des gereimten deutschen Dalimil, MVGDDB 14, 1876, s. 298–307. O rukopis německého prozaického Dalimila vypůjčený z Prahy prosil Losertha redaktor *Fontes rerum Bohemiarum* Josef Emler na podzim 1877; Loserth se pak ujal recenze Jirečkovy edice Dalimila pro MVGDDB. „Ihre Kritik über Jirečeks Dalimil wird hier rechtverdienendes Aufsehen erregen. Sie ist schlagend“, psal Schlesinger. Ještě v roce 1883 konzultoval s Loserthem rukopisné dochování Dalimila mladý germanista Wendelin Toischer. Emler Loserthovi, Praha 2. 10. 1877. StLA, Nachlass Loserth, Karton 3, Heft 129. Schlesinger Loserthovi, Praha s. d. [duben 1878], tamtéž, Karton 8, Heft 438. Toischer Loserthovi, Praha 4. 12. 1883, tamtéž, Karton 10, Heft 530. Srov. důkladnou (a negativní) Loserthovu recenzi dalimilovské části FRB III. in: MVGDDB 16, 1878, LB, s. 49–56.

³⁶ Ueber die Chronik des Minderbruders Nikolaus von Böhmen, MVGDDB 16, 1878, s. 162–164; Das Testament des Benesch von Weitmühl, MVGDDB 16, 1878, s. 320–322; Ein Necrolog des Augustinerklosters in Wittingau, MVGDDB 17, 1879, s. 220–223.

³⁷ Srov. Michael Neumüller, Die deutsche philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtswissenschaft, in: Ferdinand Seibt (Hg.), Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München 1984, s. 111–126, zde s. 122.

³⁸ Např.: „Wenn es sich dereinst und zwar recht bald fügen würde, daß Sie hieher übersiedelten, so wäre damit einer sehnlichsten Wünsche erfüllt und ein wesentlicher Gewinn für das deutsche Element erzielt.“ Pangerl Loserthovi, Praha 1. 10. 1875. StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 387. „...bin überzeugt, dass Ihr Talent und Ihr unermüdlicher Fleiss vor allen andern dazu beitragen wird, der neuen Bildungsschule im Osten eine feste Existenzbasis zu schaffen und zu sichern. Ebenso aber hoffe und wünsche ich, dass wenn das einmal geschehen ist, Sie sich wieder zurückwenden nach dem Westen, Ihr Wissen unter empfänglichere Elemente zu verbreiten.“ Langhans Loserthovi, Jihlava 23. 9. 1875. Tamtéž, Karton 6, Heft 303. Nechybělo ani označení Bukoviny za Dálný Východ, např. „Mit den herzlichsten Grüßen u. einem Glück auf zur schönen Wirksamkeit im fernen Osten“, Schlesinger Loserthovi, Litoměřice 25. 10. 1875. Tamtéž, Karton 8, Heft 438.

Austriacarum.³⁹ Recenze v literární příloze *MVGDB* edici jednoznačně přivítala, kritik měl výhrady snad jedině k opatření kroniky netradičním názvem a k označení díla Františka Pražského za její pokračování. Svou recenzi zakončil větou, již je sotva možné vykládat jinak než jako přání Loserthova brzkého příchodu do Prahy: „Lze vyslovit naléhavé přání, aby bylo vydavateli vskutku brzy dopřáno také onoho vnějšího uznání, jež mu vytvoří podmínky, aby mohl ještě více a s ještě větším úspěchem než dosud prospívat českým dějinám.“⁴⁰

Lze se domnívat, že také většina Loserthových souputníků na cestě do bukovinské metropole by nejráději považovala Francisco-Josephinu za epizodu, otevírající dveře jmenováním na prestižnější vzdělávací ústavy monarchie. Právě u vědomí takových vyhlídek ovšem představovalo pro většinu soukromých docentů a středoškolských učitelů univerzitní místo, byť v nejdlehlším koutě soustátí, přece jen vítaný stupeň kariérního vzestupu. Podobně tomu bylo i v případě Johanna Losertha. Vstup mezi čekatele na profesuru v nejvýchodnější korunní zemi monarchie znamenal východisko z tíživé situace gymnaziálního profesora s vědeckými ambicemi. Přísný ředitel realky v Landstrasse Gernerth podle Loserthových vzpomínek učitelství sbor svého ústavu „doslova ždímal a přetěžoval“, takže čas na odbornou práci se hledal jen s obtížemi.⁴¹ Loserth mohl svou kandidaturu na vysokoškolské místo podepřít závažnými vědeckými publikacemi a projevil též dostatečně aktivní přístup k věci. Mužem v pozadí byl ovšem opět Constantin Höfler. „Když jsme Vás mohli dostat do návrhu pro Prahu, budete se přece hodit i do Černovic!“, psal s optimistickým sebevědomím Loserthovi a slíbil mu promluvit během svého květnového pobytu ve Vídni se sekčním šéfem ministerstva kultu a vyučování von Lemayerem.⁴² Dne 28. května již posílal Loserthovi vzkaz s přesvědčením, že profesura bude jeho.⁴³ Koncem školního roku 1874/1875 Loserth skutečně dostal od von Lemayera příslib extraordinariátu na nově zřizované černovické univerzitě a 18. srpna obdržel z ministerstva vytožený dekret.⁴⁴

Po 45 letech Loserth vzpomínal, s jakou radostí na své nové působiště odjížděl. Pro muže, jenž se chtěl za každou cenu plně věnovat vědeckému dějepiscectví, bylo vyřednutí z kolotoče středoškolské výuky jistě důvodem k oslavě. Na jihovýchodní výspě německé vzdělanosti nicméně vládly oproti univerzitám v alpských zemích či v Německu přece jen poněkud nestandardní podmínky. Již samo jmenování mělo v některých bodech strohou podobu vojenského rozkazu: „S ohledem na zvláštní poměry černovické univerzity Vás musím vyzvat, abyste se dostavil do svého nového místa určené nejpozději do

20. září t. r. a ihned po svém příjezdu se představil panu zemskému prezidentu Bukoviny ve věci složení služební přísahy a uvolnění příjmů příslušejících Vám od 1. září t. r.“, psal dr. Stremayr.⁴⁵ V půli září 1875 se Johann Loserth s rodinou vydal do svého příštího sídla.⁴⁶ Cesta z Vídně přes Moravu, Krakov a Lvov znamenala konfrontaci entuziasmu s realitou. Soudobý literát a žurnalista Karl Emil Franzos ve svém fejetonu *Z Vídně do Černovic* z téhož roku 1875 popisuje cestu východní Haličí takto: „Vlak se vinul pustou, liduprázdnou stepí. Občas bylo vidět ohavnou chatrč; ztrouchnivělá došková střecha se zdvihala nízko nad zemí: opravdové doupě troglodyta. Občas vůl táhnoucí káru nebo houf polonahých dětí. A zase nekonečná pustina a step, a nad tím bezútěšně viselo šedé nebe. 'Jsme už v Asii,' opakovala [spolucestující] s naprostou rozhodností.“⁴⁷

Jak tedy vlastně vypadalo hlavní město Bukoviny počátkem poslední čtvrti 19. století? Podle dobových zpráv nelze Černovicím upřít malebnou polohu: město se rozkládalo ve východním předhůří Karpat, na návrší nad bystrou řekou Prut. Cestující ze západu i z východu, mající za sebou zážitky z Haliče, Sedmihradska, Moldavska či jižního Ruska, většinou opěvovali Bukovinu jako ostrůvek západoevropské civilizace. Od připojení Bukoviny k habsburské říši roku 1775, zejména ale od jejího osamostatnění coby korunní země (1849) zažívaly Černovice nejen rozmach stavební činnosti podle plánů vídeňských architektů, ale vůbec příliv vymožeností západního životního stylu. Skupina německy mluvícího obyvatelstva (v tom i liberální, provídeňsky orientovaná část židovské komunity), požívající vzhledem ke svému zapojení do rakouského správního aparátu elitního postavení, si dovedla již od dob předbřeznového biedermeieru i v podmínkách „Dálného východu“, jak bylo s nadsázkou Bukovině přezdíváno, udržet určitý životní standard. Pilíři, na nichž tento životní styl stál, byly čtenářské spolky, kavárny nabízející místní tisk v německém jazyce, nebo neobvykle kvalitní koncertní sezóny.⁴⁸

Již citovaný K. E. Franzos, prodchnutý vědomím civilizátorského poslání německé kultury na Východě (*Kulturarbeit*), vyjádřil pocity z příjezdu do Černovic takto: „Step zůstává za námi, vlak supí vstříc předhůří Karpat a přes zpěněný Prut do požehnaného kraje Bukoviny. Půda je lépe obdělávána a chatrče jsou přátelštější a čistší. Po hodině stávi vlak na nádraží v Černovicích. Město má skvostnou polohu na strmící vyvýšenině. Kdo sem přijede, má podivný pocit: náhle je zase na Západě, kde se najde vzdělání, civilizace a bílé prostírání. A chce-li vědět, kdo tento zázrak provedl, ať naslouchá řeči obyvatel: je to němčina. A ať se podívá, na jakou slavnost se chystají; na slavnost německého ducha. Německý duch, tento nejtědřejší a nejmocnější kouzelník pod sluncem, on – a jenom on! – připojil k Evropě tento kvetoucí kout uprostřed poloasijské kulturní pustiny. Jemu budiž chvála a dík!“⁴⁹

³⁹ Die Königsaal-er Geschichts-Quellen. Mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag (Fontes rerum Austriacarum, Abt. 1, Bd. 8), Wien 1875.

⁴⁰ *MVGDB* 14, 1876, LB, s. 69–70 (podepsáno -sp-). Recenze vyšla ve 4. sešitě, tedy na jaře 1876.

⁴¹ Zde i dále podle Loserths Autobiographie, in: Pettin, Johann Loserth, příloha, s. 7.

⁴² Höfler Loserthovi, Praha 19. 5. 1875. StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229.

⁴³ „...H. v. Lehmaier Ihre Candidatur für Cz. auf das beste aufnahm u. ich mit der Überzeugung von ihm schied, Sie seien erster ordinaris der neuen Universität.“ Höfler Loserthovi, Vídeň 28. 5. 1875. V gratulaci z 31. 8. 1875 se Höfler vyjadřuje, jako by Loserthovo jmenování bylo především jeho zásluhou: „Mit dem größten Vergnügen habe ich aus der Zeitung erfahren, daß meine Bemühungen bei Hrn. v. Lehmaier nicht ganz fruchtlos waren.“ StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229.

⁴⁴ Lemayer ovšem nechal Losertha o jmenování důvěrně informovat již 5. 8., srov. přípis in: StLA, Nachlass Loserth, Karton 6, Heft 313. K úloze ministerského rady von Lemayera Erich Prokopowitsch, Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Bukowina-Buchenland), Clausthal-Zellerfeld 1955, s. 20. „Dr. Karlu svobodnému pánovi von Lemayer“ Loserth později v úctě věnoval svou nejslavnější knihu Hus und Wiclif, viz Johann Loserth, Hus und Wiclif. Zur Genesis der husitischen Lehre, Prag – Leipzig 1884, s. III.

⁴⁵ Jmenování mimořádným profesorem, Ministerstvo kultu a vyučování, Vídeň 18. 8. 1875. StLA, Nachlass Loserth, Karton 1, Heft 4.

⁴⁶ Dne 15. 9. 1875, kdy se jej snažil ve Vídni vyhledat Pangerl, byl Loserth už pryč, srov. H. Bachmann, Briefe, č. 2 (Pangerl Loserthovi, Praha 23. 9. 1875), s. 256. Podle úředního přípisu na jmenovací dekretu, datovaného v Černovicích, dorazil Loserth do Bukoviny nejpozději 18. 9. 1875.

⁴⁷ Karl Emil Franzos, Aus Halb-Asien. Kulturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrußland und Rumänien, Bd. II. (Halb-Asien. Land und Leute des östlichen Europa, Bd. 2), 4. Aufl. Stuttgart – Berlin 1901, s. 189.

⁴⁸ Tak v roce 1874 v Černovicích koncertoval Franz Liszt, srov. Andrei Corbea-Hoisie, Czernowitz. Bilder einer jüdischen Geschichte, in: Andrei Corbea-Hoisie (Hg.), Czernowitz. Jüdisches Städtebild, Frankfurt/M. 1998, s. 7–26, zde s. 17.

⁴⁹ Franzos, Aus Halb-Asien, s. 205. Slavností německého ducha je míněna oslava 100 let připojení Bukoviny k Rakousku a otevření univerzity v Černovicích na podzim 1875. K. E. Franzos byl haličský Němec, který v Černovicích prožil dětství a vystudoval gymnázium.

Nutno ovšem dodat, že dodnes s nostalgií vzpomínaná idyla „staré dobré Bukoviny“ je skutečností přelomu století. O pětadvacet let dříve se mnohonárodnostní tolerantní a kultivované městské prostředí s poměrně dostačující infrastrukturou teprve rodilo. Ostatně i univerzita, která se (měřeno z lokálního úhlu pohledu) stala chloubou Černovic a jednou z hlavních opor jejich kulturní atmosféry, právě otevírala své posluchárny. Také architektonický charakter města, propůjčující mu starorakouský vzhled, byl hudbou blízké budoucnosti – dokončení známé rezidence pravoslavného metropolitů, budované podle plánu Josefa Hlávky, spadá až do roku 1882.⁵⁰ V prostředí zakarpatských stepí byly sice Černovice něčím výjimečným, ovšem – právě jen v tomto prostředí. Do třetice budiž citován K. E. Franzos: „Myslím ale, že každý, kdo si toto město nezaujatě prohlédne a pozná je, bude o něm smýšlet příznivě. I zkušenost to potvrzuje. Jen člověk arci musí znát poměry na Východě. Pro první dojem, který Černovice učiní, je rozhodující, jestli člověk předtím viděl a – cítil nějaké jiné město Východu, nebo ne. Pokud nikoliv, pak Vídeňák lehce udělá subtilní postřeh, že tu není k dispozici všecken komfort Západu... Kdo viděl Stanislav nebo Jasy, Mohilev nebo Bistrici, bude vstupovat do této oázy kultury příjemně udiven.“⁵¹

Zdali profesori nové univerzity vstupovali do Černovic udiveni příjemně či nepříjemně, bylo patrně individuální a lze to jen těžko rekonstruovat. Zdá se, že Johann Loserth si místními poměry nedal zkazit náladu, pozvednutou nabytím profesorského důstojenství. Matthiasi Pangerlovi se v korespondenci svěřil, že zatímco on sám je spokojen, jeho manželce není Bukovina zrovna po chuti. Pangerl odepsal: „Jestliže se vaší milé paní, které se, ač ji neznám, nechám uctivě poroučet, v Černovicích nelíbí, pak to dovedu dobře pochopit. Když jsem svého času řekl své vlastní milé polovičce: ‘Jestli v Praze propadnu, tak se jde do Černovic’, odpověděla: ‘Dobrá, pak jsme rozvedení lidé.’“⁵² Paní Flora Loserthová, dcera z fulnecké fabrikantské rodiny, nenechala situaci takto vyhrotit a podporovala svého muže po celou dobu jeho černovického angažmá, ačkoliv role paní profesorové v Innsbrucku, Praze či Vídni by jí jistě byla milejší.⁵³

Otevření univerzity bylo pro zemské hlavní město Černovice opravdovou slavností.⁵⁴ Zemský sněm spolu s městskou radou usiloval o její zřízení vytrvale od roku 1872 a do

⁵⁰ K dějinám Černovic pod rakouskou správou viz Buchenland. 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina, hrsg. von Franz Lang (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks, Reihe B, Bd. 16), München 1961; Irma Bornemann – Paula Tiefenthaler – Rudolf Wagner (Hgg.), Czernowitz. Eine Stadt im Wandel der Zeit mit besonderer Berücksichtigung ihres deutschen kulturellen Lebens, München – Stuttgart 1988; Ilona Slawinski – Joseph P. Strelka (Hgg.), Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart, Bern 1995; Andrei Corbea-Hoisie (Hg.), Czernowitz. Jüdisches Städtebild, Frankfurt/M. 1998; Spurensuche – Czernowitz und die Bukowina einst und jetzt. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N.F. Nr. 431, St. Pölten 2000; Harald Heppner (Hg.), Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt, Köln – Weimar – Wien 2000.

⁵¹ Franzos, Aus Halb-Asien, s. 248.

⁵² H. Bachmann, Briefe, č. 4 (Pangerl Loserthovi, Praha 27. 10. 1875), s. 258.

⁵³ Jak ovšem vyplývá z dopisu Loserthova tchána, na samém počátku černovického pobytu manželství prošlo jistou krizí, o jejíchž příčinách a řešení však není nic bližšího známo. Srov. Wilhelm a Flora Heinz Johannu Loserthovi, Fulnek 18. 10. 1875, StLA, Nachlass Loserth, Karton 2, Heft 14. O rodinných poměrech stručně Milan Myška in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy 1, Opava – Ostrava 1993, s. 72–73.

⁵⁴ Z literatury o univerzitě Černovice viz Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift hrsg. von Akademischen Senate, Czernowitz 1900; Anton Norst, Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jährigem Bestande, Czernowitz 1900; E. Prokopowitsch, Gründung; Rudolf Wagner (Hg.), Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875, München 1979; Emanuel Turczynski, Czernowitz als Beispiel einer integrativen Universität, in: Die Teilung der Prager Universität, s. 189–202; Ilona Slawinski – Joseph P. Strelka (Hgg.), Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre der Universität Czernowitz, Bern 1998.

sáhl svého cíle především zásluhou neúnavného úsilí poslance a prvního rektora Constantina Tomaszczuka. Jedním z hlavních argumentů, na které slyšela předlitavská vláda i říšská rada, byla skutečnost, že Černovice usilovaly o univerzitu německojazyčnou. Obě nejpočetnější národnosti Bukoviny prosadily katedry svých jazyků – rumunštiny a ukrajinštiny – a v místních jazycích se měly vyučovat také pastorální předměty na teologické fakultě. Jinak ale Tomaszczuk coby mluvčí bukovinského zemského sněmu preferoval učiliště, kde by se pěstovala věda univerzálního dosahu, tedy v široce srozumitelném německém jazyce. Tomuto plánu udělil své svolení také panovník a počínaje akademickým rokem 1875/1876 se měly otevřít posluchárny nové univerzity, nesoucí jeho jméno.⁵⁵ Místní orgány si získání vysokého učení cenily natolik, že i oslavy stoletého výročí připojení Bukoviny k Rakousku, připadajícího na květen 1875, byly odloženy na počátek října a odbyty spolu se slavností univerzitní. Zatímco vrcholem patriotické oslavy sta let habsburské příslušnosti bylo odhalení pomníku Austrie, vznik univerzity byl přivítán průvodem a lidovou veselící s hudbou, tancem, pivem, kořalkou a skopovým na rožni.⁵⁶

„Již několik dní po skončení nezapomenutelných oslav začali nově jmenovaní učitelé vysoké školy s plným nasazením věnovat své nejlepší síly vznešeným úkolům, které má univerzita naplňovat,“ komentoval po čtvrt století počátky své vlastní alma mater akademický senát.⁵⁷ V prvním semestru se na tři fakulty univerzity (medicína chyběla) zapalo 191 studentů. Přestože se tento počet během čtvrtstoletí zdvojnásobil a o deset let později překročil tisícovku, zůstaly naděje vkládané do nové vysoké školy z větší části zklamány.⁵⁸ Především se nesplnilo očekávání, že černovická univerzita přiláká studenty z širokého sousedství, a to jak z okolních rakouských zemí (Halič, Sedmihradsko), tak i ze zahraničí (Rumunsko, Rusko). V Haliči byly k dispozici dvě polské univerzity, Rumuni dávali přednost frankofonnímu vzdělání a němečtí obyvatelé těchto oblastí, pokud si to mohli dovolit, studovali ve Vídni či jiných univerzitách Rakouska, Německa a západní Evropy. Černovická univerzita se tak stala vzdělávacím ústavem víceméně zemského významu, přičemž stále větší zastoupení na ní získávali místní studenti ukrajinské a rumunské národnosti. Ti přicházeli většinou z bukovinských gymnázií a na místních středních školách či v zemské správě také nacházeli uplatnění.⁵⁹

Přes proklamace přízně, jimiž nešetřili vládní představitelé, se univerzita potýkala s problémy, za nimiž stál namnoze nedostatek finančních prostředků. Doplnit tři fakulty o lékařské studium se za celou dobu rakouskouherské správy v Bukovině nepodařilo, některé ústavy si zase dlouhodobě stěžovaly na nevyhovující prostory. Ani žádosti o zřízení dalších potřebných profesur nedocházely ve Vídni vždy sluchu.⁶⁰ Sestavit pro zcela novou univerzitu profesorský sbor nadprůměrných kvalit také převyšovalo finanční mož-

⁵⁵ K okolnostem založení univerzity viz Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität, s. 20–30; Hannelore Burger, Das Problem der Unterrichtssprache an der Universität Czernowitz, in: Glanz und Elend der Peripherie, s. 63–81.

⁵⁶ Franzos, Aus Halb-Asien, s. 256.

⁵⁷ Die k.k. Franz-Josephs-Universität, s. XLIII.

⁵⁸ Die k.k. Franz-Josephs-Universität, s. 161 ad.; Prokopowitsch, Gründung, s. 40. Ministr Stremayr počítal již pro první školní rok s 300–400 posluchači, viz Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität, s. 27.

⁵⁹ Die k.k. Franz-Josephs-Universität, s. 95; Prokopowitsch, Gründung, s. 41–42; Turczynski, Czernowitz als Beispiel, s. 191.

⁶⁰ Prokopowitsch, Gründung, s. 36 a 77.

nosti ministerstva kultu.⁶¹ Do Černovic tak přicházeli buď mladí začínající učitelé, kteří po získání vědeckého renomé odcházeli na západ, anebo učenci, jimž se nedostalo jmenování na katedru některé ze zavedených škol a kteří v Bukovině završili svou odbornou kariéru. Zatímco Loserth patřil jednoznačně k prvnímu typu, jeho kolega a druhý černovický historik Ferdinand Ziegler představoval vědce, který definitivně zakotvil nejen ve vědeckém, ale i veřejném černovickém životě.

Úkol zajistit výuku historie spočíval v počátcích mladé univerzity pouze na bedrech těchto dvou profesorů. Tehdy šestačtyřicetiletý Ferdinand Ziegler von Blumenthal, dosud učitel na právnické akademii v sedmihradském Sibiu (Hermannstadt), měl přednášet rakouské dějiny. Obor Johanna Losertha byl vymezen jako všeobecné dějiny s právem číst i o dějinách rakouských. Pod obecné dějiny přitom v té době na Francisco-Josephině spadaly i dějiny starověku.⁶² Oba kolegové pak byli pověřeni řízením historického semináře, jehož statut byl schválen 29. 2. 1876.⁶³ Výuku pomocných věd historických zajišťoval profesor románské filologie Alexander Budinszky, který vystudoval pařížskou *École des Chartes*.⁶⁴

Ziegler, absolvent innsbrucké univerzity a prvního běhu Institutu pro rakouský dějezpyt, se před příchodem do Černovic věnoval vedle právních dějin převážně dějinám Sedmihradska. Během pobytu v Bukovině se pustil do pilného studia místní historie, zapojil se také do veřejného a politického života a brzy patřil k významným postavám země. Dvakrát byl zvolen rektorem univerzity (1876, 1899), čímž získal těž virilní hlas v zemském sněmu, roku 1884 obdržel titul vládního rady. Hlavní město vyznamenalo dlouholetého člena černovické městské rady a zemské školní rady u příležitosti jeho sedmdesátin čestným občanstvím. V roce 1900 byl Ziegler emeritován jako honorární profesor s právem dále přednášet a byl ozdoben titulem dvorního rady.⁶⁵

Loserth naproti tomu přizpůsobil své odborné zájmy novému působišti jen minimálně.⁶⁶ V rámci své pedagogické činnosti přednášel obecné dějiny od antiky po současnost, konkrétně od orientálních národů starověku po Berlínský kongres, ve vlastní vědecké práci se však nadále zaměřoval na české středověké dějiny a na reformní náboženské proudy. Bohemikální problematika se přitom objevovala i v jeho výuce, zejména při seminárních cvičeních (roku 1887 např. četl se studenty *Zbraslavskou kroniku*). Témata přednášek byla formulována obecněji – kurz obecných dějin v určité epoše býval doplňován speciální přednáškou k témuž období – nicméně i zde lze předpokládat, že se dostalo také na českou problematiku.⁶⁷ Patřilo ostatně k Loserthovu pojetí historické práce,

že dovedl v českých dějinách nacházet spojnice s evropským vývojem a zařadit je tak logicky do rámce své univerzitní aprobace.

Vedle vlastních přednášek a vedení historického semináře plnil Loserth na univerzitě s elánem a pílí i další odborné úkoly. Poté, co prof. Budinszky odešel roku 1884 do penze, přibýly Loserthovi přednášky z pomocných věd, jež pak zůstaly spojeny s profesurou obecných dějin i po jeho odchodu z Černovic. V roce 1890 se uvolnily prostory pro instalování sbírky mincí, kterou univerzita převzala od zemského muzea dva roky po svém vzniku, již však musela z nedostatku místa dosud ponechat zapečetěnou. Loserth, který se stal kustodem sbírky, věnoval pak mnoho času identifikaci a inventarizaci tří a půl tisíce kusů mincí a medailí. Zde je také asi třeba hledat počátek jeho numizmatických zájmů, na něž poukazuje i pozdější spolupráce s *Österreichische Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde*.⁶⁸

Velké ambice uplatnit se v zemské, komunální ani univerzitní politice Johann Loserth neměl. Zdá se, že veškerý volný čas a úsilí věnoval vědecké práci. Mezi nemnohé výhody černovického ústraní ostatně patřil právě relativní klid na badatelskou a publikační činnost. Mnozí z profesorů toho využili a vyrostli ve významné vědecké osobnosti, aby pak Černovice opustili. Počet studentů na jednoho profesora se v té době pohyboval mezi 7-9, jejich průměrná úroveň nebyla valná a většina z nich zřejmě nekladla na učitele velké nároky.⁶⁹ V historických oborech se v Černovicích habilitovali pouze tři docenti, z toho dva – Vladimír Milkowicz a R. F. Kaindl – patřili mezi Loserthovy žáky.⁷⁰ Zatímco Milkowicz se specializoval na východoevropské dějiny, Kaindl šel ve stopách svého učitele nejen na univerzitu ve Štýrském Hradci, ale nechal se jím zasvětit i do problematiky starších českých dějin.

Bohemikální studie ostatně zůstaly jádrem Loserthovy vědecké činnosti po celé černovické období. Zprostředkující roli ve vědecké komunikaci s českým prostředím sehrál Spolek pro dějiny Němců v Čechách. Stránky spolkového zpravodaje se natrvalo zařadily mezi hlavní odbytiště Loserthových historických studií a recenzí. Dochovaná korespondence s Ludwigem Schlesingerem a Matthiasem Pangerlem dokládá živou výměnu dopisů, rukopisů a korekturních archů mezi Prahou a Černovicemi. Pražská redakce měla o Loserthovy příspěvky opravdový zájem a činovníci Spolku slíbené články dychtivě očekávali. Studie i kritiky se zpravidla tiskly brzy po dodání rukopisu, v nejbližším sešitě *Mittheilungen*. Doba od odevzdání do publikace článku nepřekračovala většinou několik týdnů, maximálně měsíců. Po vytištění Spolek odesílal do Černovic honorář stanovený statuty, který přepočten na tiskovou stranu činil přibližně 2 zlaté za stránku. Loserthovy honoráře za prvních 10 svazků *Mittheilungen* (roč. 14–23 pro léta 1875–1885) lze vyčíslit v průměru na cca 70 zl. ročně. Při základním platu univerzitního profesora 1500 zl. ročně, který se po jmenování řádným profesorem (1877) zvýšil na 1800 zl.,⁷¹ nepředstavovaly honoráře z *MVGDB* nijak závratnou sumu, uvážíme-li však, že vedle nich Loserth

⁶¹ „Daß berühmte akademische Lehrer nur dann für die entlegene Stadt im Osten gewonnen werden könnten, wenn man sie durch besondere materielle und moralische Vorteile für diesen Tausch gegen die altherühmten und ihnen gewohnten Stätten ihrer bisherigen Thätigkeit entschädigte, scheint die Regierung nicht gewußt zu haben“, poznamenal po 25 letech K. E. Franzos pod čarou ke svému eseji o založení černovické univerzity. K. E. Franzos, Ein Kulturfest, in: Týž, Aus Halb-Asien, Bd. 2, s. 226–272, cit. ze s. 245.

⁶² První samostatná profesura starých dějin byla v Černovicích udělena až v roce 1899 Walteru Judeichovi. Již o čtyři roky dříve byl mimořádným profesorem východoevropských dějin jmenován domácí absolvent Vladimír Milkowicz. Prokopowitsch, Gründung, s. 33.

⁶³ Die k.k. Franz-Josephs-Universität, s. XLV.

⁶⁴ Tamtéž, s. 100.

⁶⁵ Hans Prelitsch, Ferdinand Ziegler von Blumenthal und seine Zeit, in: Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität, s. 289–292; Die k. k. Franz-Josephs-Universität, s. XLVI, XLIX, LVIII, LXXXVI; Lhotsky, Geschichte des Instituts, s. 43.

⁶⁶ Srov. snad jen článek Deutsch-böhmische Colonien, MVGDB 23, 1885, s. 373–384.

⁶⁷ Pettin, Johann Loserth, příloha, s. XXIII–XXIX.

⁶⁸ Die k. k. Franz-Josephs-Universität, s. 100–102; srov. Johann Loserth, Die Prager Ländertagung und die Münzvaluation von 1542, Mittheilungen der österreichischen Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde 10, 1914, s. 85–89, 97–101. Dne 26. 1. 1914 byl Loserth zvolen členem korespondentem společnosti, srov. dopis z 9. 2. 1914 in: StLA, Nachlass Loserth, Karton 1, Heft 6.

⁶⁹ Turczynski, Czernowitz als Beispiel, s. 198 a 202.

⁷⁰ Prokopowitsch, Gründung, s. 59–67.

⁷¹ Jmenování řádným profesorem, Ministerstvo kultu a vyučování, Vídeň 12. 4. 1877. StLA, Nachlass Loserth, Karton 1, Heft 4.

inkasoval honoráře i z dalších periodik, kam často posílal příspěvky obsažnější, nelze tento druh příjmu zcela zanedbat. Vzhledem k výši ročního členského příspěvku 4 zl. byla koneckonců Loserthova bilance se Spolkem výrazně aktivní. Patrně důležitější ovšem jak pro autora, tak pro jeho nakladatele byla spolupráce na odborné rovině. Uznávaný odborník v oboru starších českých a moravských dějin si nemohl dovolit své německé kolegy v Čechách zanedbávat.

České dějiny a jejich evropské souvislosti znamenaly pro Losertha možnost, jak i v odlehklých Černovicích udržet krok s evropským badáním a zapojit se do jeho proudu vlastními příspěvky. Solidní základ dávala knihovna Univerzity Františka Josefa, která měla roku 1875 něco přes 30 tisíc svazků, avšak v době Loserthova odchodu překročila již 100 tisíc svazků; samostatnou příruční knihovnu měl také historický seminář.⁷² Pramené studium si Loserth zajišťoval buď korespondenčními objednávkami z archivů a knihoven, nebo při prázdninových cestách do Čech. Během nich měl možnost osobně rozvíjet kontakty a přátelství s českoněmeckými historiky. Tyto vztahy hrály pak stejně důležitou roli jako ryze odborný styk. Ať měl mladý historik ze své profesury sebevětší radost, neustále pomýšlel na přesídlení do jiného působiště. S ohledem na jeho práce na poli českých dějin se Praha přímo nabízela a dobré vztahy s pražskými historiky byly v tomto směru nepostradatelné.

Sny o brzkém povolání do Prahy mohl Loserth začít spřádat hned po příjezdu do Bukoviny. Již 28. listopadu 1875, den po jmenování pražského profesora starověkých dějin Otto Hirschfelda do Vídně, ujišťoval Matthias Pangerl Losertha svou podporou, pokud by se rozhodl ucházet se o osiřelou katedru.⁷³ Antika sice nepatřila do centra Loserthova zájmu, Pangerl však doporučoval vzít v úvahu možné vyhlídky na budoucí Höflerovo místo.⁷⁴ Otázka zněla, zda je vůbec taktické s kandidaturou veřejně vystupovat. Pangerl se stal jakýmsi Loserthovým ambasadorem v kuloárních jednáních, která vyplnila první polovinu roku 1876. Komisi pro vypracování návrhu tvořili profesori Höfler, Gindely, Tomek, Hirschfeld a Linker. Höfler zprvu uvažoval o povolání Adama Wolfa ze Štýrského Hradce, v komisi však brzy převážila Hirschfeldova sympatie pro marburského profesora a Mommsenova žáka Heinricha Nissena. K tomu se během února přiklonil Linker i Höfler, ač se Pangerlovi dosud zdálo, že by je mohl získat pro podporu svého černovickeho přítele. Loserth se ostatně obrátil na Höflera též sám dvěma dopisy, jež následně dostal k dispozici také Gindely. Přesto se Pangerlovi nepodařilo získat ani tohoto profesora. Komise se usnesla nabídnout místo Nissenovi, ten však s díky odmítl.⁷⁵

V boji o pražskou katedru starověkých dějin tak nastalo druhé kolo. Loserth v Černovicích ohlásil seminář o Hérototovi a Pangerl v Praze znovu lobboval u Gindelyho. Ten poukázal na absenci Loserthových publikací ze starých dějin; Pangerlovi pak zbýval již jen argument Loserthova němečtí. U Gindelyho s ním bylo těžko pochodit, ovšem Linkera a Hirschfelda doufal Pangerl ještě přesvědčit. V dubnu v německém Kasinu využil štiplavé poznámky romanisty Wendelina Förstera o Loserthově kolegiu z římských dějin

⁷² Die k. k. Franz-Josephs-Universität, s. XLV–XLVIII, LXVIII. K daru knižních bohemic od Spolku pro dějiny Němců v Čechách srov. dále pozn. 123.

⁷³ K profesuře starověku v letech 1873–1877 Kazbunda, Stolice dějin 2., s. 140–143.

⁷⁴ H. Bachmann, Briefe, č. 6 a 7 (Pangerl Loserthovi, Praha 28. 11. a 10. 12. 1875), s. 260–261.

⁷⁵ Tamtéž, č. 9–11 (Pangerl Loserthovi, Praha 16. 1., 23. 2. a 3. 3. 1876), s. 262–267. Návrh byl podán 2. 3. a odeslán 9. 3. 1876, srov. Archiv Univerzity Karlovy v Praze (dále AUK), fond Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity do r. 1882, (dále FF KFU), Podací protokoly, č. 497 ad 2. 3. 1876.

k rekomendaci, adresované především těmto dvěma profesorům. Všechna snaha byla nicméně marná. Höfler se pod záminkou, že ministr nemůže Losertha v Černovicích postrádat, rozhodl podpořit lipského docenta Viktora Gardthausena. Ten se skutečně stal fakultním kandidátem; spolu s jeho nominací šlo do Vídně také Gindelyho separátní votum pro innsbruckého historika Julia Junga.⁷⁶ Na věci nic nezměnila ani poslední Pangerlova řeč v Kasinu v půli června 1876, v níž ještě jednou shrnul své vědecké i národně-politické důvody pro Loserthovo povolání do Prahy. Na zasedání fakulty 16. června 1876, kde byl návrh odhlasován, se Pangerl střetl s Höflerem, prohlásil nicméně, že Losertha oficiálně nenavrhuje, neboť výsledek hlasování je beztak předem jasný.⁷⁷

Šance Losertha na jmenování profesorem starověkých dějin v Praze Pangerl zřejmě od počátku přeceňoval. Vedle jeho osobního naturelu a zaujetí pro věc hrála svou roli i tehdy již nesmiřitelná nenávisť k Höflerovi a vzdor vůči jeho postojům.⁷⁸ Věcně byl zamýšlený návrh vyhraněného mediévisty na starověkou katedru dosti chatrně podložen. Loserth sám pravděpodobně hodnotil situaci střizlivěji. Od počátku se dal cestou obezřetných sondáží, aby se vyhnul neúspěchu v otevřeném boji. V písemném styku byl i s Höflerem. Ten se k celé věci souhrnně vyjádřil až půl roku po sestavení návrhu, v dopise z 27. ledna 1877. Jeho líčení nese rukopis protřelého zákulisního politika. Udělal prý pro Loserthovo jmenování, co bylo v jeho silách. Teprve když seznal, že Hirschfelda nelze za žádnou cenu získat a že ani Lemayer, ani ministr vyučování nechtějí Losertha z Černovic propustit, rozhodl se podpořit Gardthausena. Využil však alespoň situace, aby inicioval Loserthovo povýšení na řádného profesora. Höflerovi navíc nebylo tajné, že pro Junga hrají kladná dobrozdání vlivných innsbruckých učitelů, a očekával jeho jmenování každým dnem. V tom jediném se mýlil, neboť Jung byl do Prahy povolán až v květnu 1877. Že Höfler od Loserthovy nominace upustil, mělo tudíž objektivní příčiny a nic to nemění na jeho přátelství a podpoře, jak to prý ostatně řekl v přímé konfrontaci též Pangerlovi.⁷⁹

Ani napodruhé se tedy Loserthovi nepodařilo usídlit se na pražské univerzitě. Je však třeba poznamenat, že spíše než o kandidaturu šlo o koketerii s touto myšlenkou. Celá kampaň nicméně ukázala, že pěstování kontaktů mezi černovickeým profesorem a jeho vzdálenými českými kolegy má význam pro obě strany. Němečtí historikové v Čechách viděli vesměs v Loserthovi potenciálního zdatného pomocníka v ideovém boji s národnostně českým pojetím zemských dějin. Neúspěch v Loserthově nominaci na Hirschfeldovu katedru a navržení cizího, říšského učenice Gardthausena glosoval Pangerl takto: „Soudil jsem, že ve Vás ztrácíme muže, který, neboť je dokonale obeznámen s rakouskými poměry a vybaven srdcem pro své krajany, bude udatnějším zastáncem němečtí.“⁸⁰ Domácí síly koneckonců upřednostňovalo také ministerstvo kultu a sám panovník. Němečtí profesori v Praze však byli jednoznačně motivováni úsilím čelit Palackého interpretaci minulosti. Za nástroj úspěšné konkurence českému výkladu dějin se považovala erudovaná a patřičným směrem zacílená kritika pramenů a jejich interpretace. Čím více měl Johann Loserth za sebou studií o českých vyprávěcích i diplomatických pramenech, tím

⁷⁶ Komise pracovala nadále ve stejném složení a podala svůj druhý návrh na zasedání fakulty dne 16. 6. 1876. Své separátní votum podal vedle Gindelyho také prof. Benndorf, jeho obsah mi však není znám. Srov. AUK, fond FF KFU, Podací protokoly, č. 850 ad 16. 6. 1876, č. 889 ad 25. 6. 1876.

⁷⁷ H. Bachmann, Briefe, č. 11–13 (Pangerl Loserthovi, Praha 3. 3., 30. 4. a 16. 6. 1876), s. 266–271.

⁷⁸ O tom srov. zejména Zatschek, Die Anfänge, s. 274–282.

⁷⁹ Höfler Loserthovi, Praha 27. 1. 1877. StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229.

⁸⁰ H. Bachmann, Briefe, č. 10 (Pangerl Loserthovi, Praha 28. 2. 1876), s. 265.

vhodnějším spolupracovníkem se místním Němcům jevil. Koncem 70. let se navíc jeho pozornost již přesouvala k edicím a rozborům pramenů husitského období, jehož interpretace byla od Höflerova sporu s Palackým krajně znacionalizována.⁸¹ Je zřejmé, že kontakty pražských profesorů a činovníků historického Spolku s Loserthem byly cenné i pro ně samotné, nejen pro Losertha, pomýšlejícího na případné přesídlení. Čeští kolegové ale mohli Loserthovi pomoci i v jiných záležitostech, kde mu vzdálené bydliště znemožňovalo působit ve svúj prospěch.

Jedním z těchto případů byla snaha o komerční prosazení Loserthových středoškolských učebnic. Již v 19. století byly pro historiky právě učebnice jednou z nejlukrativnějších zakázek. Loserthův *Grundriss der allgemeinen Geschichte für Obergymnasien, Oberrealschulen und Handelsakademien* ve třech svazcích (starověk, středověk a novověk) si však musel proklestít cestu do studentských aktovek konkurencí učebnic Antona Gindelyho. Pomoc vzdálenému autorovi nabídli opět Pangerl a Schlesinger. Klíčovým úkolem bylo získat ředitele škol, na něž měla vliv silná knihkupecká lobby vedená Gindelyho nakladatelem Tempským. Několik ředitelů ostatně bylo i mezi historiky Spolku (Biermann, Chevalier). Marketingové starosti ohledně učebnic se nakonec táhly od roku 1877 nejméně do roku 1881.⁸²

Mezitím však Loserth ztratil ochotného zastávce a přítele Matthiase Pangerla, jenž po těžké nemoci počátkem roku 1879 zemřel. Po tři roky pak Loserth zůstal v písemném styku s vdovou po zesnulém profesorovi Theklou Pangerlovou, pomáhal jí s prodejem manželovy knihovny (třetinu z 300 svazků odkoupila knihovna černovické univerzity) a vydal z Pangerlovy pozůstalosti několik studií. Článek o Chodech na Přimdě dostal Loserth ke zpracování na jaře 1879, koncem téhož roku následoval rozpracovaný rukopis a materiály o městských založeních.⁸³ Honoráře za tyto studie, které Loserth připravil do tisku pro *MVGDB*, byly pro Pangerlovu ženu a děti vítaným přilepšením.⁸⁴

S Pangerlovým úmrtím se v Praze po čtyřech letech znovu uvolnilo místo profesora pomocných věd historických. Zdali Johann Loserth uvažoval o své kandidatuře na tuto stolicí, nevíme, zdá se to však málo pravděpodobné. Jmenování Josefa Emlera 20. července 1879 nebylo žádným překvapením.⁸⁵ Jeho posudek z policejní direkce byl tentokrát mnohem příznivější a vzhledem k účinné podpoře tehdejšího děkana Antona Gindelyho se Emler nemusel svých tří konkurentů ve fakultním návrhu příliš obávat. V návrhu komise z 18. března byl uveden na prvním místě; na druhém pak shodně figurovali Adolf Bachmann, Engelbert Mühlbacher a Emil Werunsky. Již 2. března 1879 informoval Lud-

wig Schlesinger Losertha o Bachmannově kandidatuře na Pangerlovu profesuru a vyjádřil se přitom velmi nelichotivě o jeho předpokladech pro tuto funkci.⁸⁶ Zda šlo o pouhou drobnou zprávu z pražského akademického života, nebo zda se Schlesinger domníval, že se záležitost Losertha osobně týká, a byl připraven sehrát roli informátora a zprostředkovatele při kuloárních jednáních, není z dopisu zřejmé. Patrně však Loserth tentokrát o kandidatuře do Prahy ani neuvažoval. Koncem března mu ostatně o svých vyhlídkách se střízlivým optimismem psal sám Bachmann.⁸⁷ Celý proces výběru a jmenování profesora nakonec proběhl relativně rychle, takže na taktizování ani nebylo kdy.

Schlesinger však svému černovickému kolegovi a příteli mohl nabídnout své služby už nedlouho potom. Lze říci, že při jednáních o profesorská místa v době dělení univerzity byla jeho role podobná té, kterou hrál Pangerl v boji o katedru starověku, jen s tím rozdílem, že Schlesinger sám nepůsobil na univerzitě. Od podzimu 1881 do léta 1882 nicméně byl s Loserthem v listovním styku a informoval ho o vývoji a zvratech univerzitní personální politiky. Není náhodou, že o Loserthův příchod do Prahy měl opět eminentní zájem přední činovník Spolku pro dějiny Němců. Johann Loserth zůstal mezi klíčovými autory *Mittheilungen* a jeho práce k českým dějinám spojovaly akribii s nacionálním zacílením. Příznačné je, že rozhodným zastáncem Loserthova povolání na pražskou německou univerzitu byl také geolog Gustav Laube, aktivní člen Spolku pro dějiny Němců v Čechách a v klíčovém školním roce děkan filozofické fakulty.⁸⁸

První náznak Loserthova možného příchodu na pražskou katedru obecných dějin vyšel ovšem již na jaře 1880 z pera samotného Constantina Höflera.⁸⁹ V dopise ze 6. dubna napsal: „*Také mně by bylo velmi milé, kdybychom se mohli stýkat osobně. Nevidím ale, tak jak poměry u nás stojí, jinou možnost, než že – se stanete mým nástupcem.*“⁹⁰ V souladu se zákonem ministr Höflerovi umožnil přednášet ještě jeden rok po jeho sedmdesátce, letním semestrem 1882 však musel své pedagogické působení ukončit.⁹¹ Snaha o získá-

⁸⁶ „Der Mann hat noch keine Urkunde ediert u. steht den historischen Hilfswissenschaften so fern, wie ich dem Griechischen.“ Schlesinger Loserthovi, Praha 2. 3. 1879. StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438.

⁸⁷ Bachmann Loserthovi, Praha 29. 3. 1879. Tamtéž, Karton 2, Heft 43: „Meine Aussichten auf die Erlangung eines Extraordinariates sind zwar nicht eben ungünstig, aber Sie wissen, wie sehr ein solche Sache ungewiß ist.“ Také Höflerova informace o navržení Emlera zní věcně a nelze se z ní domýšlet, že by Loserth byl ve věci zaangažován. Höfler Loserthovi, Praha 21. 12. 1879. Tamtéž, Karton 5, Heft 229.

⁸⁸ „Ich muß gestehen, daß mir die Interessen des Vereines für G. d. D. i. B., aus dessen Schriften ich bisher allein die Gelegenheit hatte Sie kennen zu lernen, es vor Allem wünschenswerth erscheinen ließ, Sie unter uns zu haben, was, wie Sie zu denken können, mit Freund Schlesinger vielfach erwogen wurde.“ Laube Loserthovi, Praha 4. 7. 1882. Tamtéž, Karton 6, Heft 305. Laube byl svou profesí geolog a cestovatel, amatérsky se však věnoval též dějinám a byl autorem několika regionálních historických příspěvků z rodného Teplicka. Korespondence dochovaná v Laubeho pozůstalosti (Archiv hlavního města Prahy, Pozůstalost Gustav C. Laube, karton 2–4) je zaměřena převážně na geologické ústavy a učence a listy Johanna Losertha se v ní nenacházejí.

⁸⁹ Nejvíce údajů k Höflerovu nástupnictví má H. Bachmann, Adolf Bachmann, s. 46–48, stručně Neumüller, Die deutsche philosophische Fakultät, s. 119 a Kazbunda, Stalice dějin 2., s. 237. Nejnověji se institucionálním vývojem historických kateder zabýval Pavel Kolář, Die Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität Prag 1882–1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen, in: Hans Lemberg (Hg.), Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert, München 2003, s. 85–114, zde s. 101–103.

⁹⁰ Höfler Loserthovi, Praha 6. 4. 1880. StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229. O převzetí Höflerovy profesury Loserthem spekoval na podzim téhož roku také Adolf Bachmann, viz Bachmann Loserthovi, Praha 9. 11. 1880. Tamtéž, Karton 2, Heft 43.

⁹¹ Když se znovuobsazení Höflerovy stolicí protahovalo, byl na popud ministerstva fakultou požádán, aby i po svém penzionování vedl dočasně cvičení v historickém semináři, což však Höfler odmítl. Viz listy Ministerstva kultu a vyučování děkanátu Filozofické fakulty Německé univerzity z 25. 9. 1882 a Höflera děkanátu z 13. 10. 1882, dochované v atech A. Fourniera: AUK, fond Německá univerzita, Filozofická fakulta (dále FF NU), osobní spis Augusta Fourniera.

⁸¹ Ke sporu naposledy Eduard Mikušek, Palacký, Höfler und seine Schüler Schlesinger und Lippert, in: M. Neumüller (Hg.), Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, Teil I (Acta Universitatis Purkynianae 1996, Slavogermanica 3), Ústí nad Labem 1996, s. 127–134.

⁸² Viz H. Bachmann, Briefe, č. 19 (Pangerl Loserthovi, Praha 25. 4. 1877), s. 277–278; Schlesinger Loserthovi, Praha 4. 10. 1877, 26. 9. 1879, 27. 12. 1879 a 19. 10. 1881, StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438.

⁸³ Die Choden von Pfrauenberg. Mit Benützung der Materialien aus dem Nachlasse von M. Pangerl, MVGDB 20, 1882, s. 105–130; Zur Gründungsgeschichte der Stadt Budweis. Fragmente aus dem Nachlasse Pangerls, MVGDB 18, 1880, s. 192–202. Srov. též Bauernschinderisches. Aus dem Nachlasse des Prof. Pangerl, MVGDB 27, 1889, s. 186–190.

⁸⁴ Thekla Pangerl Loserthovi, 11 dopisů, Vyšší Brod a České Budějovice 14. 2. 1879 – 11. 12. 1881. StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 387. Srov. též Schlesinger Loserthovi, Praha 8. 12. 1882, tamtéž, Karton 8, Heft 438 (Schlesinger žádá o vrácení Pangerlových materiálů jemu nebo Spolku).

⁸⁵ O obsazení katedry PVH roku 1879 nejlépe Zatschek, Das Wiener Institut, s. 12–16 a 55–72, podle něj Kazbunda, Stalice dějin 2., s. 181–183. O Bachmannově úloze Harald Bachmann, Adolf Bachmann. Ein österreichischer Historiker und Politiker, München 1962, s. 40–42.

ní jeho katedry měla být posledním ze zápasů Johanna Losertha o přesídlení do Prahy. Chuť a odvahu mu dodávala nejen slibovaná Höflerova podpora, ale také příklad jeho přítele a kolegy, psychologa Antona Martyho, který se právě v té době stěhoval z Černovic do Prahy.⁹² V létě 1880 se Loserth od Höflera dozvěděl o prvních zákulisních plánech; Gindely je prý rozhodným zastáncem extraordinariátu Werunského a sám pomýšlí na převzetí obecných dějin novověku po Höflerovi; příští děkan Laube je nakloněn Loserthovi.⁹³ Před začátkem školního roku 1880/1881 pobýval Loserth patrně v Praze a s Laubem, ale i s dalšími profesory se setkal.⁹⁴

Jak události spěly k rozdělení univerzity, rostla v profesoru Höflerovi, muži „staré školy“, nechuť a rezignace. Ještě na Vánoce 1880 vyjadřoval touhu po Loserthově příchodu do Prahy,⁹⁵ v dopisech z následujícího období však jako by starost o jeho povolání pouštěl ze zřetele. V té době se však o věc začal zajímat Ludwig Schlesinger. Jako gymnaziální profesor neměl sice přímý vliv ve fakultních schůzích, zato však disponoval rozsáhlými politickými styky.⁹⁶ Koncem února 1882 zpravoval Losertha o situaci na fakultě. Jeho povolání jsou nakloněni spíše nehistorikové; kolegové z oboru se bojí konkurence a argumentují tím, že by bylo příliš dějepisců zabývajících se českou minulostí. Höfler se v té době přiklonil k mnichovskému docentu Augustu von Druffelovi, Bachmannův názor zřejmě kolísal.⁹⁷

Vzhledem k tomu, že Höflerova emeritace spadala časově v jedno s rozdělením univerzity, bylo vlastně třeba obsadit naráz dvě katedry: obecnou Höflerovu a pomocněvědnou, jejíž držitel Emler přešel na českou fakultu. Nejvýznamnějším kandidátem profesury pomocných věd byl Emil Werunsky, přestože jeho hlavní odborný zájem poutaly právní a obecné dějiny středověku.⁹⁸ Již v dubnu 1880 se docent Werunsky ucházel o mimořádnou profesuru a Höfler tehdy pomýšlel na středověké dějiny, nicméně když fakulta po roce žádost na ministerstvu obnovovala, doporučovala již – s ohledem na potřeby budoucí německé univerzity – profesuru pomocněvědnou. S tímto řešením se ztotožnili i Höfler a Bachmann, kteří spolu s J. Jungem tvořili komitét pro obsazení Emlerovy stolice. Jak psal v červnu 1882 Bachmann do Černovic, jejich úmyslem prý mimo jiné bylo od-

stranit Werunského jako Loserthova konkurenta v boji o Höflerovo místo.⁹⁹ Dědictví po profesoru Höflerovi mělo být rozděleno: pro obor pomocných věd a středověkých dějin se počítalo téměř jistě s Werunským, obecné dějiny novověku chtěl obsadit Gindely, vzhledem k jeho slabému postavení na německé fakultě však Loserthovi příznivci stále dávali naději svému černovickému příteli.¹⁰⁰

V samotném komitétu, který pracoval opět ve složení Höfler, Jung a Bachmann, však tou dobou Loserth již valné zastání neměl. Počátkem července 1882 byl vypracován návrh, v němž Loserth nefiguroval. Na prvním a jediném místě stál Druffel coby potenciální řádný profesor. Pokud by se jednalo o profesuru mimořádnou, přicházeli by do úvahy Ludwig Pastor z Innsbrucku a Adalbert Horawitz z Vídně, přičemž Pastorovi byla v tomto hypotetickém případě dána přednost.¹⁰¹ O této fázi jednání obdržel Loserth zprávy od většiny svých informátorů.¹⁰² Bachmann ještě v předvečer schůze komitétu ujišťoval Losertha svou přízní, zároveň však již uváděl objektivní překážky: odpor Čechů, ale i Junga a Werunského, hlavně však často zmiňovaný argument, že by s Loserthem přišel vedle Bachmanna a Werunského další specialista na ryze českou středověkou problematiku. Takový úhel pohledu ovšem činil z odstavení Werunského na katedru PVH vážnou taktickou chybu.¹⁰³ Upřímněji zní vyjádření Laubeho, který popsal marnost svých návrhů a neúspěch vysvětloval faktem, že hlas jeho jakožto přírodovědce měl v dané věci malou váhu.¹⁰⁴ Obšírné stanovisko zaslal sám profesor Höfler. V kolegiu prý z Höflerovi neznámého důvodu povstala taková opozice vůči Loserthovi, že jednal zcela v jeho zájmu, když se snažil vyhnout neodvratnému debaklu. Nadobýčej složité poměry vedly k tomu, že Höfler musel volit mezi osobními zájmy Loserthovými a zájmem obecným. O Druffelovi nepadlo v tomto dopise ani slovo.¹⁰⁵ Věcnější Ludwig Schlesinger se nevymlouval na poměry, ale viděl v Loserthově neúspěchu část jeho vlastní viny. To, že se Loserth obrátil též na Gindelyho, odradilo prý jeho dosavadní stoupence. Navrch získal mnichovský August Druffel, který je prý Höflerovým příbuzným.¹⁰⁶

⁹² O Martyho návržení za profesora filozofie v Praze informoval Losertha poprvé Höfler v citovaném listě ze 6. 4. 1880; v dopise z 18. 5., v němž slibuje Loserthovi všestrannou pomoc („was ich in meiner Sphäre für Sie thun kann, stets thun werde“), nechává již Martyho pozdravovat coby nového kolegu a dodává: „Mögen Sie bald nachfolgen.“

⁹³ Höfler Loserthovi, Praha 19. 7. 1880. StLA, Nachlass Loserth, Karton 5, Heft 229.

⁹⁴ Naznačuje to Höflerův vzkaz, dochovaný v Loserthově pozůstalosti. Höfler Loserthovi, [Praha] 17. 9. 1880. Tamtéž.

⁹⁵ Höfler Loserthovi, Praha 26. 12. 1880, tamtéž: „Möchte es mir noch vergönnt sein, Sie für meinen Special-Collegen nennen zu können.“

⁹⁶ „Seien Sie überzeugt, dass wir Sie gerne hier haben möchten u. dass wir mit allen Mitteln für Sie eintreten werden.“ ujišťoval Losertha. „Fällt inzwischen das Ministerium, so werden wirs alsdann bequemer haben.“ (Schlesinger Loserthovi, Praha 19. 10. 1881). V dopise z 27. 5. 1882 prezentoval svůj distanc od fakulty jako jistou výhodu: „Da ich nicht theilhaftig bin, so hört man gerne auf mich.“ StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438.

⁹⁷ Schlesinger Loserthovi, Praha 28. 2. 1882, tamtéž. Schlesinger v tomto dopise doporučil Loserthovi obrátit se na Laubeho a poslat mu dobrozdání od některého vídeňského historika, nejlépe snad Lorenze. Informoval též o Höflerově favorizování Druffela, zatímco Bachmann prý upřednostňuje někoho z Zürichu. H. Bachmann, Adolf Bachmann, s. 46–47 a pozn. 40 na s. 115, mluví o Bachmannově nabídce bonnskému Karlu Menzelovi, identifikace vyhládnutého kandidáta však ani tady není jednoznačná.

⁹⁸ O Werunského profesuře Gustav Pirchan, Professor Dr. Emil Werunsky †, Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer 6, 1943, s. 102–107, zde s. 105; Zatschek, Das Wiener Institut, s. 23–24; Kazbunda, Stolice dějin 2., s. 231–237. Za Loserthova nebezpečného konkurenta označil Werunského Schlesinger v dopise z 18. 3. 1882, StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438.

⁹⁹ Katedru obecných dějin však prý Bachmann tím více přál Loserthovi: „darum kann ich nur Versicherung geben, daß meine Meinung Ihrer Candidatur gegenüber dieselbe ist als wie sie früher war und daß ich Ihre Ernennung hieher mit großer Freude begrüßen werde.“ Bachmann Loserthovi, Praha 8. 6. 1882. Tamtéž, Karton 2, Heft 43. Viz též H. Bachmann, Adolf Bachmann, s. 115, pozn. 39.

¹⁰⁰ Tak Schlesinger Loserthovi, Praha 27. 5. 1882. StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438; Marty psal Loserthovi 4. 6., věděl však pouze o Werunského vyhládkách na Emlerovu katedru; co se týče místa Höflerova, neznal dosud ani složení komise. Marty Loserthovi, Praha 4. 6. 1882. Tamtéž, Karton 7, Heft 336.

¹⁰¹ Komise se sešla 4. 7. 1882, fakultě byl návrh předložen 6. 7., srov. AUK, fond FF KFU, Podací protokoly, č. 798 ad 6. 7. 1882. Znění návrhu ze 4. 7. tamtéž, fond FF NU, osobní spis Augusta Fourniera. Druffelovu kandidaturu na základě těchto písemností stručně popsal Kolář, Die Geschichtswissenschaft and der Deutschen Universität, s. 102. O Pastorově zájmu o pražskou katedru se zmiňuje Harald Bachmann, Briefe Constantin von Höflers an Ludwig Pastor aus den Jahren 1877–1896, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 4, 1976, s. 205–242, zde s. 209 s pozn. 5; další odkazy k Höflerovu působení v komisích pro obsazování profesur uvádí Blanka Zilynská, Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel, in: Německá mediévistika v českých zemích, s. 193–224, zde s. 214.

¹⁰² Podrobně psal o znění návrhu klasický filolog docent Alois Rzach, viz Rzach Loserthovi, Praha 10. 7. 1882. StLA, Nachlass Loserth, Karton 11, Heft 628.

¹⁰³ Bachmann Loserthovi, Praha 3. 7. 1882. Tamtéž, Karton 2, Heft 43.

¹⁰⁴ Laube Loserthovi, Praha 4. 7. 1882. Tamtéž, Karton 6, Heft 305.

¹⁰⁵ Höfler Loserthovi, Praha 12. 7. 1882. Tamtéž, Karton 5, Heft 229.

¹⁰⁶ Schlesinger Loserthovi, Praha 9. 7. 1882. Tamtéž, Karton 8, Heft 438. Mezi Höflerem a Druffelem však patrně nebylo těsnější osobní přátelství, pokud správně identifikuji adresáta Druffelova dopisu, v němž vyslovuje připravenost přejít do Prahy, jako Höflera. Dopis je nadepsán „Hochverehrter Herr Hofrath!“ a podepsán „In hoher Verehrung Ihr ergebener Diener v. Druffel.“ Druffel [Höflerovi?], Mnichov 4. 7. 1882. AUK, fond FF NU, osobní spis Augusta Fourniera.

Ze všech těchto dopisů je zřejmé, že se opakoval již obvyklý scénář Loserthových pražských kandidatur. Jeho příznivci a důvěrníci ho zpočátku ujišťovali o všestranné podpoře a o tom, že je odbornou kvalifikací na dané místo přímo předurčen, aby pak, když se Loserth do návrhu nenominoval, hledali nejrůznější záminky, proč nebylo možné jej tam prosadit.¹⁰⁷ O skutečných příčinách Loserthova několikerého neúspěchu lze jen spekulovat. Pro Čechy byl patrně příliš nacionálně vyhraněný, pro konzervativce příliš liberální, kontroverzní osobnost pro všechny tábory z něj činila jeho proklamativní kritičnost a britký polemický duch.

Naději na přesídlení asi Loserthovi nedala ani skutečnost, že ministerstvo zamítlo fakultní návrh s tím, že kandidát se má hledat přednostně v rakouských zemích. Na vůbec první schůzi profesorského kolegia samostatné německé filozofické fakulty 19. října 1882 byl zvolen nový komitét pro obsazení osiřelé stolice obecných dějin, v němž zasedli profesori Kelle, Keller, Stumpf, Jung a Bachmann.¹⁰⁸ V původním návrhu, který komise předložila 14. prosince fakultě, figuroval na prvním místě opět August von Druffel, na druhém pak shodně Adolf Beer z Vídně a Adam Wolf ze Štýrského Hradce. V následné debatě a hlasování byl Wolf pro vysoký věk a chatrné zdraví odmítnut a na návrh prof. Kelleho nahrazen vídeňským Heinrichem von Zeiβberg.¹⁰⁹ V definitivním elaborátu, který sepsal zpravodaj Adolf Bachmann ještě 14. prosince, tedy měla pražská fakulta ministerstvu navrhnout na druhém místě za Druffelem *ex aequo* Beera a Zeiβberga. Naposledy zde byl v souvislosti s pražskou univerzitou zmíněn Johann Loserth, ovšem již bez šance na získání katedry. V rozporu s osobní korespondencí, kterou Bachmann s Loserthem udržoval, jej zde uvedl mezi učenci, kteří nepřipadají v úvahu, neboť svými výkony nespĺňují požadavky kladené na zástupce tak důležité disciplíny, jako jsou obecné dějiny. Spolu s Loserthem padlo také jméno Franze M. Mayera a Hanse Zwiedineck-Südenhorsta ze Štýrského Hradce jako badatelů, jejichž specializace je už v Praze dostatečně zastoupena. Z téhož důvodu prý nelze pomýšlet na odborníky v rakouských dějinách, Ferdinanda Zieglauera z Černovic nebo Franze Kronese a Johanna Baptista Weiβe ze Štýrského Hradce. Přestože v terně figurují Beer a Zeiβberg, jejich ochota stěhovat se do Prahy je nejistá, a za nejlepšího uchazeče tak komise stále považuje von Druffela.¹¹⁰ Návrh však ani tentokrát neuspěl. Když v květnu 1883 zaslala fakulta na ministerstvo rozklad o naléhavosti obsadit konečně katedru obecných dějin, předložil ministr panovníkovi ke jmenování vídeňského docenta, Loserthova někdejšího spolužáka a přítele, novověkáře Augusta Fourniera.¹¹¹ Ten pak byl jmenován profesorem německé univerzity v Praze dne 14. června 1883.¹¹²

¹⁰⁷ Alois Rzach vyslovil ovšem naději, že ačkoliv Loserth nebyl navržen pražským komitétem, může být přesto ministerstvem přeložen z Černovic do Prahy, jako se to poštěstilo před ním Martymu. Rzach Loserthovi, Praha 10. 7. 1882. StLA, Nachlass Loserth, Karton 11, Heft 628.

¹⁰⁸ AUK, fond FF NU, karton 13, Zasedání profesorského sboru, akad. rok 1882–1883, I. protokol, č. 94 z 19. 10. 1882.

¹⁰⁹ Tamtéž, III. protokol, č. 208 ze 14. 12. 1882. Podrobnosti k předchozímu jednání výboru má H. Bachmann, Adolf Bachmann, s. 47; na s. 48 uvádí navíc nominaci Pastora a Horawitze pro mimořádnou profesuru, což však přisuzují záměně s prvním návrhem z léta téhož roku.

¹¹⁰ Návrh zpravodaje komitétu Adolfa Bachmanna profesorskému kolegiu ze 14. 12. 1882. AUK, fond FF NU, osobní spis Augusta Fourniera.

¹¹¹ V Loserthově pozůstalosti se dochovaly tři přátelské dopisy od A. Fourniera z let 1875–1882, žádný z nich se však netýká pražské ani jiné profesury. Dne 19. 6. 1882 odpovídal Fournier (negativně) na Loserthův nápad vydat sborník k padesátinám Ottokara Lorenze. StLA, Nachlass Loserth, Karton 4, Heft 150.

¹¹² AUK, fond FF NU, karton 13, Zasedání profesorského sboru, akad. rok 1882–1883, VIII. protokol, č. 472 z 10. 5. 1883; X. protokol, č. 589/phil. z 5. 7. 1883. Přípis ministra děkanátu o Fournierově jmenování z 20. 6. 1883 tamtéž, osobní spis Augusta Fourniera. Srov. Kazbunda, Stolice dějin 2., s. 237–238.

Johann Loserth se již během tohoto posledního dějství svých námluv s pražskou univerzitou netajil rozčarováním a zamýšlel dokonce opustit bohemikální tematiku. „*Nechci uvěřit*“, psal přítel Schlesinger v prosinci 1882, „že se chcete zcela odřít českých dějin. Nenechte nás pykat za to, co Vám způsobili někteří zdejší holomci.“¹¹³ Podobná prohlášení však byla naštěstí jen planými výhrůžkami a dějiny českého středověku zůstaly nadále hlavním badatelským zájmem Johanna Losertha. Jedním z velkých projektů byly již zmíněné *Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung*. Další a další příspěvky přínášel Loserth také k nejstarším českým dějinám, a to nejen v AÖG, ale záhy po jejich vzniku i v *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*.¹¹⁴ V téže době, v první polovině 80. let, vznikly i Loserthovy statě o raném středověku, zasláné do *MVGDB*.¹¹⁵ Jinak plnil Loserth stránky *Mitteilungen* drobnými materiály, edicemi a příspěvky k historické vlastivědě německých oblastí Čech a Moravy.¹¹⁶

Rok 1883 pak znamenal příklon k novému tématu, jež Losertha proslavilo, jež dominovalo jeho odbornému zájmu po celé následující desetiletí a které zcela neopustil již nikdy. Tímto tématem bylo učení Johna Wyclifa a jeho přijetí v Čechách. S napětím očekávaná kniha *Hus und Wiclif* otevřela autorovi dveře do světa.¹¹⁷ Jeden z nejuznávanějších wyclifovských badatelů, lipský Gotthard Lechler, Losertha okamžitě po přečtení knihy doporučil londýnské *Wyclif Society* jako editora.¹¹⁸ Ještě v roce 1884 vyšel anglický překlad *Wiclif and Hus* a první z dlouhé řady Loserthových edic Wyclifova díla spatřila světlo světa roku 1886.¹¹⁹ Neúnavná práce nad převážně pražskými a vídeňskými rukopisy Wyclifových spisů, přehledy bádání o oxfordském mistru a vlastní studie o jeho církevněpolitických názorech a činnosti byly jen jednou stranou Loserthova badatelského zaměření. Historikův zájem poutala neméně i druhá strana téže mince – ohlas Wyclifova díla v Čechách. Tuto látku sledoval po celou dobu svého pobytu v Černovicích. Teprve přesídlení do Štýrska otevřelo Loserthovi nové studijní pole, reformaci a protireformaci ve vnitrorakouských zemích, nicméně ještě jeho nástupní přednáška ve Štýrském

¹¹³ Schlesinger Loserthovi, Praha 8. 12. 1882. StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438.

¹¹⁴ Publikace v AÖG uvedeny v pozn. 32. Věstník vídeňského Institutu ve svých prvních svazcích uveřejnil tyto Loserthovy práce: Der Umfang des böhmischen Reiches unter Boleslaw II. Ein Beitrag zur Kritik der älteren böhmischen Geschichte, MIÖG 2, 1881, s. 15–28; Die Herrschaft der Langobarden in Böhmen, Mähren und Rugiland. Ein Beitrag zur Frage über den Zeitpunkt der Einwanderung der Baiern, MIÖG 2, 1881, s. 353–364; Kritische Studien zur älteren Geschichte Böhmens: I. Der Herzog Spitihnew und die angebliche Vertreibung der Deutschen aus Böhmen, MIÖG 4, 1883, s. 177–191; II. Über Judith von Schweinfurt, Witwe Břetislaws I. von Böhmen, die angebliche Gattin des Königs Peter von Ungarn, MIÖG 5, 1884, s. 366–377.

¹¹⁵ Kritische Bemerkungen über einige Punkte der älteren Geschichte Böhmens. 1. Das Todesjahr des Herzogs Udalrich. 2. Das Todesjahr des Herzogs Jaromir. 3. Ueber die Zeit der Unternehmung des Herzogs Břetislav gegen Polen, MVGDB 19, 1881, s. 256–270; Beiträge zur älteren Geschichte Böhmens: 1. Die Einwanderung der Slawen, MVGDB 21, 1883, s. 281–299; 2. Zur Entstehung des böhmischen Herzogtums, MVGDB 23, 1885, s. 1–20; Ueber die sogenannte Vita Brunonis, MVGDB 23, 1885, s. 264–272.

¹¹⁶ Význam víceméně náhodných nálezů zajímavých archiválií v Loserthově publikační činnosti a jeho vztah k historické vlastivědě dobře vystihuje Macková, Johann Loserth, s. 113–115.

¹¹⁷ Hus und Wiclif. Zur Genesis der husitischen Lehre, Prag – Leipzig 1884. Kniha nese v roce 1884, ovšem již koncem roku 1883 ji Loserth zaslal svým přátelům a kolegům, viz např. Schlesinger Loserthovi, Praha 29. 11. 1883. StLA, Nachlass Loserth, Karton 8, Heft 438; rukopis byl odevzdán počátkem roku 1883, viz Tempsky Loserthovi, Praha 1. 2. 1883. Tamtéž, Karton 10, Heft 534. K chronologii vzniku díla srov. též Johann Loserth, Neuere Erscheinungen der Wiclif- und Huß-Literatur, ZVGMS 20, 1916, s. 258–271, zde s. 261.

¹¹⁸ „Da Sie Wiclif'sche Handschriften kennen und zu lesen verstehen, so habe ich mir bereits erlaubt, Sie dem Comité der Wiclif Society in England zu empfehlen, falls sie noch Männer brauchen zur Herausgabe der unedirten Werke Wiclif's. Ich hoffe, Sie werden mir dies zu gute halten.“ Lechler Loserthovi, Lipsko 18. 10. 1883. StLA, Nachlass Loserth, Karton 6, Heft 306.

¹¹⁹ Wiclif and Hus. Translated by M. J. Evans, London 1884; Johannis Wyclif Tractatus de ecclesia, ed. Johann Loserth, London 1886.

Hradci byla věnována wyclifismu.¹²⁰ Publikační základnu pro studie o wyclifských kořenech husitského učení nacházel opět převážně ve Spolku pro dějiny Němců v Čechách.¹²¹

Německý historický spolek byl pojátkem s Evropou nejen pro Johanna Losertha, nýbrž i pro některé jeho kolegy na černovické univerzitě. Stálého zástupce v Černovicích získal Spolek již roku 1866,¹²² po vzniku německojazyčné Univerzity Františka Josefa se vzájemné vztahy ještě utužily. Spolek zaslal univerzitě oficiální blahopřejný telegram k jejímu založení. Zanedlouho přišla do Prahy žádost černovické univerzitní knihovny o dar spolkových publikací, kterou výbor kladně vyřídil.¹²³ Brzy mohl Spolek počítat mezi své členy nejen profesory historie Losertha a Zieglauera, ale i národohospodáře Kleinwächtera a germanistu Strobla. Matthias Pangerl často zejména v počátečních fázích jednání s těmito přespolními členy sázel na prostřednictví Johanna Losertha.¹²⁴

Jak se zdá z dochované korespondence, využit dobrých vztahů s pražskými spolkovými funkcionáři pro budování vlastní kariéry nebyl jen Loserthův nápad. V téměř všeobecné snaze získat profesorské místo pokud možno blíže centru monarchie hrála významnou roli i Praha a vědomí sounáležitosti německých intelektuálů od Čech po Bukovinu. Tak již roku 1877 Pangerl kolegiálně sděloval Loserthovi, že by Joseph Strobl mohl být navržen do Prahy na místo odcházejícího profesora německé literatury Martina.¹²⁵ Nedlouho poté vstoupil do hry o město nad Vltavou černovický profesor filozofie Anton Marty, nebyl však ministerstvu navržen, neboť se hledal specialista na dějiny filozofie, kdežto Marty byl psycholog.¹²⁶ Zatímco bukovinští členové Spolku po dějiny Němců v Čechách zůstali korespondenty – jak Zieglauer, tak Kleinwächter i Strobl vyučovali v Černovicích až do penze,¹²⁷ – Anton Marty byl již od školního roku 1880/1881 členem

profesorského sboru pražské univerzity.¹²⁸ „*Dař se mi zde opravdu velice dobře,*“ psal svému bývalému kolegovi a příteli Loserthovi. „*Studenti jsou pilní a kolegové z větší části opravdu přátelští.*“¹²⁹

Během svého černovického pobytu mohl Johann Loserth sledovat odchod dalších tří profesorů filozofické fakulty, vesměs přírodovědců, do Prahy: šlo o mineralogy Vrbu (1881) a Beckeho (1890) a zeměpisce Lenze (1887). Ze 75 profesorů černovické filozofické fakulty odešla na jinou univerzitu téměř polovina, pouze čtvrtina zůstala do konce kariéry, zbytek dílem odešel po zániku německojazyčné vysoké školy roku 1919, dílem zůstal na univerzitě rumunské. Mezi obvyklými destinacemi odcházejících učenců patřilo první místo právě Praze (8), téměř stejný počet (7) ovšem mířil také do Štýrského Hradce a Innsbrucku či na různé univerzity v Německu. Pasivní bilanci této celkem masivní fluktuace zvyšoval fakt, že mezi pedagogy povolávanými do Černovic výrazně převažovali docenti, kteří po získání ordinariátu (a někdy i dříve) opět odcházeli. Pod dojmem čilé *peregrinatio academica* musel i Loserth stále netrpělivěji čekat na přeložení na jiné učiliště, i proto, že jeho curriculum bylo typickou drahou „černovického“ vědce: do Bukoviny byl povolán coby soukromý docent vídeňské univerzity, a patřil tak k plně polovině učitelů, jejichž kroky vedly do Černovic právě z tohoto směru. Pouze doba osmnácti akademických roků, kterou strávil jako profesor na Francisco-Josephině, přesahovala běžný standard.¹³⁰

V roce 1882, kdy se Loserth marně ucházel o Höflerovo pražské nástupnictví, byl jeho přítel, klasický filolog Alois Goldbacher povolán na univerzitu do Štýrského Hradce.¹³¹ Za jedenáct let poté jej konečně následoval Johann Loserth.¹³² Za všechny gratulace budiž citováno blahopřání někdejšího Loserthova černovického kolegy Budinszkého, který poslal vizitku s lakonickým textem: „*Alexander Budinszky gratulirt zur endlicher Erlösung.*“¹³³ Přesídlení do Štýrska bylo pro Johanna Losertha přelomem v osobním i odborném životě. Nová tematika se ovšem v Loserthově badatelské a spisovatelské dílně nenápadně ohlašovala již před povoláním do Štýrského Hradce. První článek o moravských novokřtěncích z roku 1884 byl ještě osamocenou vlašťovkou a motivací k jeho sepsání byla asi více rodná vlast než vyhraněný zájem o raněnovověké náboženské dějiny.¹³⁴ Nicméně od roku 1891 se začínají studie k reformaci 16. století množit.¹³⁵ Podnětem tu byl

¹²⁰ Srov. pozn. 92.

¹²¹ Marty Loserthovi, Praha 30. 10. 1880. StLA, Loserth-Nachlass, Karton 7, Heft 336. Dopis uvádí zajímavé reálie ze stěhování a z pražského společenského života. V Martyho pozůstalosti v Archivu akademie věd ČR v Praze se žádné dopisy od Johanna Losertha nenacházejí, srov. Osobní fond Antona Martyho. Inventář. Zpracovala Eliška Čáňová, Praha 1990 (strojopis v Archivu akademie věd), s. 1–2.

¹²² Celý odstavec podle Prokopowitsch, Gründung, s. 32–35 a Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität, s. 126–129.

¹²³ V témže roce odešel z Černovic do Štýrského Hradce také matematik von Escherich.

¹²⁴ Jmenování řádným profesorem obecných dějin na univerzitě ve Štýrském Hradci s platností od 1. 4. 1893 podepsal císař 25. 3. téhož roku. Srov. přípis ministerstva kultury a vyučování z 27. 3. 1893, StLA, Nachlass Loserth, Karton 1, Heft 5.

¹²⁵ Budinszky Loserthovi, b. m. [Viedeň?] 30. 3. 1893. StLA, Nachlass Loserth, Karton 3, Heft 92.

¹²⁶ Zur Geschichte der Wiedertäufer in Mähren, Zeitschrift für allgemeine Geschichte, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte 1, 1884, s. 438–457.

¹²⁷ Die Stadt Waldshut und die vorderösterreichische Regierung in den Jahren 1523–1526. Ein Beitrag zur Geschichte des Bauernkrieges und der Reformation in Vorderösterreich, AÖG 77, 1891, s. 1–149. K Čechám a Moravě srov. Deutschböhmisches Wiedertäufer. Ueber das Auftreten dieser Secte in Böhmen und in Mähren, MVGD 30, 1892, s. 404–422; Der Communismus der mährischen Wiedertäufer im 16. und 17. Jahrhundert. Beiträge zu ihrer Geschichte, Lehre und Verfassung, AÖG 81, 1895, s. 135–322; Der Kommunismus der Huterischen Brüder in Mähren im 16. und 17. Jahrhundert. Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 3, 1895, s. 61–92.

¹²⁰ Die kirchliche Reformbewegung in England im XIV. Jahrhundert und ihre Aufnahme und Durchführung in Böhmen. Akademische Antrittsrede, gehalten am 2. Mai 1893 (Vorträge und Aufsätze aus der Comenius-Gesellschaft, Jg. 1, Stück 3), Leipzig 1893.

¹²¹ Zur Verpflanzung der Wiclifite nach Böhmen, MVGD 22, 1884, s. 220–225; Ueber die Versuche, wiclifusitische Lehren nach Oesterreich, Polen, Ungarn und Croatien zu verpflanzen, MVGD 24, 1886, s. 97–116; Wiclif's Buch Von der Kirche (De Ecclesia) und die Nachbildungen desselben in Böhmen, MVGD 24, 1886, s. 381–418; Urkunden und Traktate betreffend die Verbreitung des Wiclifismus in Böhmen, MVGD 25, 1887, s. 329–346; Die lateinischen Predigten Wiclifs, die Zeit ihrer Abfassung und ihre Ausnützung durch Huss. Zeitschrift für Kirchengeschichte 9, 1887, s. 523–564; Simon von Tischnow. Ein Beitrag zur Geschichte des böhmischen Wiclifismus, MVGD 26, 1888, s. 221–245; Über die Beziehungen zwischen englischen und böhmischen Wiclifiten in den beiden ersten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts, MIOG 12, 1891, s. 254–269; Die Wiclif'sche Abendmahlslehre und ihre Aufnahme in Böhmen, MVGD 30, 1892, s. 1–33.

¹²² AMP, fond VGDB, kniha 37 (Kniha přijaté pošty), ad 17. 6. 1866. Při této příležitosti vstoupili do Spolku tři profesori vyšší realky v Černovicích, srov. tamtéž, kn. 11 (Seznam řádných členů), č. 2436–2438 (22. 6. 1866).

¹²³ Srov. AMP, fond VGDB, kn. 48 (Kniha odeslané pošty), č. 1240 ad 3. 10. 1875; kn. 37 (Kniha přijaté pošty) ad 2. 12. 1875, 20. 6. 1876 a 11. 6. 1876; karton 8 (Registratura), složka 1875/1876, č. XIV. 334, složka 1876/1877, č. XV. 37, XV. 76.

¹²⁴ „Gerade heute aber habe ich in unserer altehrwürdigen Bohemia gelesen, daß sich in Czernowitz so mancher Deutschböhme in Stellung befindet, würden Sie nun den Einen oder Anderen dieser Herrn kennen lernen, so erweisen Sie uns wohl die Freundlichkeit, ihn auf unseren Verein aufmerksam zu machen und zum Beitritt einzuladen.“ H. Bachmann, Briefe, č. 3 (Pangerl Loserthovi, Praha 5. 10. 1875), s. 257, srov. též č. 4 (Pangerl Loserthovi, Praha 27. 10. 1875), s. 258. K odbornému významu německonacionální skupiny na černovické univerzitě Turczynski, Czernowitz als Beispiel, s. 192.

¹²⁵ H. Bachmann, Briefe, č. 21 (Pangerl Loserthovi, Praha 24. 11. 1877), s. 279–280.

¹²⁶ Tamtéž, č. 22 (Pangerl Loserthovi, Praha 10. 2. 1878), s. 280.

¹²⁷ Základní údaje k jejich biografii in: Die k. k. Franz-Josephs-Universität, s. LXXVI, 98 a 103; Anton Norst, Alma mater, s. 24–30 a 67; Prokopowitsch, Gründung, s. 31–33; Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität, s. 125–127 a 289–292; Kurt Rein, Czernowitz und die Deutschen, in: Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt, s. 81–101, 199–205, zde s. 85; Turczynski, Czernowitz als Beispiel, s. 194.

mimo jiné i listinný materiál k dějinám anabaptismu z pozůstalosti Josefa von Becka, který měl Loserth k dispozici.¹³⁶ Novokřtenci přilákali Loserthovu pozornost od Moravy k alpským zemím a jeho badatelský záběr se rozšířil z radikálních reformačních proudů na náboženské dějiny 16.–17. století jako celek. Nový domov ve Štýrsku pak definitivně zpečetil příklon neúnavného historika k rakouským dějinám raného novověku.¹³⁷ Velké publikace z roku 1898 uzavřely pouze první etapu pilné historické i ediční práce Johanna Losertha na tomto poli.¹³⁸ Dějiny protestantismu a protireformace v habsburských zemích se Loserthovi napříště staly centrálním badatelským námětem, s nímž se mohlo rovnat pouze studium wyclifian.¹³⁹

České dějiny, české kolegy a přátele Johann Loserth neopustil ani po několikerém neúspěšném pokusu získat pražskou katedru, ani po přesídlení do Štýrska. Dobou, kdy byl v českém středověku nejvíce zahloubán, však zůstaly počátky jeho vědecké činnosti a černovické období. Mostem z Bukoviny do české minulosti i současnosti byl Spolek pro dějiny Němců v Čechách. Styky s pražskými přáteli pomáhaly Loserthovi udržet během černovického angažmá kontakt s Evropou. Přes svůj negativní vztah k české reformaci Loserth postřehl, že české pozdněstředověké dějiny jsou nejen předmětem učených sporů, ale zároveň látkou hodnou velkého historika, a že v tomto oboru lze vytvořit práce, jež budou mít všeobecný význam pro evropské bádání. Zejména duchovní dějiny tohoto období, husitství a wyclifismus byla témata schopná zaujmout odborné publikum i mimo užší středoevropský rámec. Velké množství významných wyclifovských rukopisů v Praze a ve Vídni dávalo příležitost zapojit se do proudu evropského bádání a obohatit je novým pramenným materiálem i vlastními interpretacemi. Netřeba dodávat, že pro černovického profesora byly i v tomto ohledu pražské kontakty nepostradatelné.

Ze vzájemného vztahu ale těžila i druhá strana, českoněmecký historický spolek. V Johannu Loserthovi získal nejpilnějšího zahraničního autora, jehož příspěvky navíc zaručovaly potřebnou odbornou kvalitu, ať už šlo o drobné pramenné miscely, nebo o významné studie.¹⁴⁰ Nadto byl Loserth ochotným polemikem, který se nejednou nechal získat pro literární duel s národnostně českými historiky. Jeho naturel i vzdálené působíště mu dávalo dostatečný odstup, aby si v těchto půtkách nemusel brát servítky. Brit-

¹³⁶ Der Anabaptismus in Tirol von seinen Anfängen bis zum Tode Jakob Hutters (1526–1536). Aus den hinterlassenen Papieren des Josef R. v. Beck, AÖG 78, 1892, s. 427–604; Der Anabaptismus in Tirol vom Jahre 1536 bis zu seinem Erlöschen. Aus den hinterlassenen Papieren von Josef R. v. Beck, AÖG 79, 1893, s. 127–276; Doktor Balthasar Hubmaier und die Anfänge der Wiedertaufer in Mähren. Aus gleichzeitigen Quellen und mit Benutzung des wissenschaftlichen Nachlasses des Hofrathes Dr. Josef Ritter v. Beck, Brünn 1893. Srov. též potvrzení o převzetí Beckových archiválií tyrolským a moravským zemským výborem, Innsbruck 27. 9. 1893 a Brno 27. 10. 1894, StLA, Nachlass Loserth, Karton 2, Heft 13. Materiály z Beckovy sbírky však Loserth využíval a vydával ještě více než dvě další desetiletí.

¹³⁷ Wiedertäufer in Steiermark, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark 42, 1894, s. 118–145; Aus der protestantischen Zeit der Steiermark. Stammbuchblätter aus den Jahren 1582 bis 1616, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 16, 1895, s. 53–77. Srov. též Kleine steiermärkische Nekrologien und nekrologische Notizen, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 26, 1894, s. 3–20.

¹³⁸ Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. 1578–1590 (Fontes rerum Austriacarum, Abt. 2, Bd. 50), Wien 1898; Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert, Stuttgart 1898.

¹³⁹ Erben – Kern, Johann Loserth als Geschichtsforscher, s. 11–13.

¹⁴⁰ Loserth figuruje v rukopisném seznamu 16 čestných členů, vesměs předních historiků německé jazykové oblasti, který je vepsán do spolkové knihy členstva a který lze datovat nedlouho před rok 1887. AMP, fond VGDB, kniha 11 (Seznam čestných členů, nestránkováno). Jeho čestné členství v českoněmeckém historickém spolku uvádí i parte otištěné štýrskohradeckou univerzitou v Grazer Tagespost 1. 9. 1936.

kost jeho pera zvyšoval i ohled na německé kolegy v Čechách, kterým chtěl ukázat, že by se jim mohl stát platným spoluhráčem.

Loserth dovedl využít každé příležitosti pro rozvíjení dobrých osobních vztahů a užitečných kontaktů. Ať už v době, kdy jeho prvotiny budily naděje, nebo později, kdy rozsáhlé a erudované publikace požívaly respektu, bylo pro něj zasílání knih a separátů nejen nástrojem odborné komunikace a sebezprezentace – v pozadí téměř vždy stály též zájmy kariéerní strategie v nejlepší smyslu slova. I sebemenší písemné konzultace neváhal využít k získání protislужby, přičemž sám laskavě odbornou i osobní pomoc poskytoval. Výmluvným příkladem misení odborných a osobních vztahů je zprostředkující role funkcionářů Spolku pro dějiny Němců v Čechách v jednáních o obsazení historických kateder pražské univerzity v 2. polovině 70. a počátkem 80. let 19. století.

PAVEL SOUKUP

Die Anfänge der wissenschaftlichen Laufbahn Johann Loserths und die Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Die Anfänge der wissenschaftlichen Tätigkeit Loserths in den 70. und 80. Jahren des 19. Jahrhunderts wurden mit einer intensiven Erforschung der mittelalterlichen Geschichte Böhmens verbunden. Es überrascht daher kaum, dass dieser fleißige und begabte Geschichtsschreiber eine Karriere in der böhmischen Hauptstadt in Aussicht nahm. Seine Berufung an die Karl-Ferdinands-Universität Prag hätten auch seine Freunde aus dem Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen (VGDB) begrüßt, was sich während der mehrmaligen vergeblichen Kandidatur Loserths für einen Lehrstuhl in Prag zeigen sollte. Die Korrespondenz der liberal gesinnten deutschen Historiker bringt nicht nur die gemeinsamen fachlichen Interessen zutage, sondern auch die Zusammenarbeit in den vertraulichen Verhandlungen der Universitätspolitik.

Nach den Gymnasialstudien in Troppau (Opava) und Kremsier (Kroměříž) absolvierte Loserth Geschichte, Geographie und Germanistik an der Wiener Universität sowie das Institut für Österreichische Geschichtsforschung und begann seine Lehrtätigkeit am k. k. Real-Obergymnasium auf der Landstrasse in Wien. Im Sommer 1875 wurde er als erster Professor der allgemeinen Geschichte an der soeben errichteten Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Černivci) in Bukowina ernannt. Das Ende der schwierigen Mittelschullehrpflichten konnte der junge Wissenschaftler begrüßen; andererseits erwartete er sicherlich, dass die Francisco-Josephina ein Sprungbrett seiner Karriere darstellen wird, wie es auch bei anderen Gelehrten der Fall war. Nicht so bei Johann Loserth. Trotz allen Bemühungen blieb er als Professor in Czernowitz bis 1893, als er nach Graz berufen wurde.

Bereits vor seinem Abgang aus Wien knüpfte Loserth Verbindungen mit den Prager Historikern an. In den Jahren 1874–1875 verliefen die Verhandlungen der Prager Philosophischen Fakultät mit dem Unterrichtsministerium um die Besetzung der lange vakanten Lehrkanzel für historische Hilfswissenschaften. Die Sache wurde in der Forschung mehrmals beschrieben, erst Loserths Korrespondenz enthüllt aber die Strategien, die dazu führten, dass sein Name im zweiten Fakultätsvorschlag erschien. Die Kontaktperson war Professor Constantin Höfler, mit dem Loserth seit 1874 in einem Briefverkehr stand und dessen Interesse er durch seine mit Hochachtung zugesendeten fachlichen Arbeiten erwecken konnte.

Die überlieferte Eingangskorrespondenz im Loserths Nachlass im Steiermärkischen Landesarchiv Graz zusammen mit den Akten des Prager Universitätsarchivs erklären auch die folgenden Bemühungen Loserths um eine Professur in Prag. Sein Freund und erfolgreicher Gegner von 1875, der Prager Professor der Hilfswissenschaften Matthias Pangerl, versuchte 1877–1878 mit großem Engagement für Loserth den Lehrstuhl der alten Geschichte gewinnen. Durch Pangerl trat Johann Loserth auch in den Kontakt mit dem VGDB. Bald wurde der

Czernowitzer Historiker zu einem der fleißigsten Mitarbeiter der Mitteilungen des Vereins. Er pflegte Kontakte mit deren Herausgeber und späterem Vereinsvorstand Ludwig Schlesinger und nutzte diese Zusammenarbeit zur Aufrechterhaltung seiner Stellung eines prominenten „deutschböhmisches“ Historikers auch in der ferneren Bukowina.

Die Aussichten Loserths für die altgeschichtliche Professur erschienen so gering, dass er selbst mit einer Kandidatur nie offen hervorgetreten ist. Die grössten Hoffnungen hegte er bei seinem letzten Versuch im Jahre 1882. Mit der Teilung der Prager Universität und gleichzeitiger Pensionierung Höflers waren an der Deutschen Universität zwei Kanzeln unbesetzt, die der Hilfswissenschaften und der allgemeinen Geschichte. Für die letztere kam lange Johann Loserth als wahrscheinlichste Kandidat vor. Eindeutige Förderung fand er bei den Historikern des VGDB, die aber meistens als Abgeordnete und Gymnasiallehrer keinen direkten Einfluss an der Universität besaßen. Die Universitätshistoriker Constantin Höfler und Adolf Bachmann, die dem Verein eher kühl gegenüberstanden, versicherten zunächst den Czernowitzer Kollegen ihrer Gunst, im Moment der Entscheidung unterstützen sie ihn aber nicht. Adolf Bachmann als Berichterstatter des Fakultätscomité nannte Loserth in seinem Elaborat als einen der einheimischen Historiker, die nicht in Betracht kommen, weil ihre Spezialisierung in Prag bereits genügend vertreten ist.

Loserths Strategie der Karrierebildung brachte nur langsam ihre Früchte, was die Dienstorte des Gelehrten anbelangt. In der Verborgenheit der Czernowitzer Universität entstanden aber zahlreiche wertvolle Arbeiten aus der hoch- und spätmittelalterlichen Geschichte Böhmens, Mitteleuropas sowie Englands. Die Kontakte mit den Historikern der Prager Universität und des VGDB zählten zu den Verbindungsgliedern, die Johann Loserth ermöglichen, an der Spitze derzeitigen Geschichtswissenschaft zu bleiben.

WILHELM WOSTRY UND DIE „SUDETENDEUTSCHE“ GESCHICHTSSCHREIBUNG BIS 1938

NINA LOHMANN

„...Geschichtsschreibung ist eine Erkenntnistätigkeit und keine Lebenskunst; es ist nur eine merkwürdige Besonderheit des Historikerberufes – das ist alles.“¹

Am 3. Dezember 1977 um 17 Uhr fand im Haus des Deutschen Ostens in München „im Zusammenwirken mit der Historischen Kommission der Sudetenländer anlässlich des 100. Geburtsjahres des Landeshistorikers von Böhmen, Mähren und Schlesien Univ. Prof. Dr. phil. WILHELM WOSTRY (1877–1951) eine Feierstunde“² statt, zu der beide Institutionen „herzlich“ einluden. Eröffnet wurde diese Veranstaltung von Josef Hemmerle, dem Direktor des bayerischen Hauptstaatsarchivs und damaligen Sprecher der genannten Kommission, geschmückt wurde sie durch einen Festvortrag von Kurt Oberdorffer, einem ehemaligen Schüler des Geehrten und zugleich Gründungsmitglied der Historischen Kommission, sowie durch eine „Lesung aus Wilhelm Wostrys *Grundlagen unseres geschichtlichen Daseins*“. Das Ganze wurde durch Klavier-Kompositionen von Franz Schubert festlich eingerahmt. Die Veranstaltung war ein großer Erfolg, der schon erwähnte Hemmerle „freute sich, eine große Anzahl von Freunden und Schülern des zu Ehrenden begrüßen zu können“.³ Bereits vier Monate zuvor, im August, sollte sich jenseits der deutsch-deutschen Grenze in Helfta bei Eisleben „eine kleine Gemeinde“ zusammenfinden, um des Verstorbenen an dessen Grab anlässlich seines 100. Geburtstages zu gedenken.⁴ Dieses Grab war wiederum schon im Vorjahr mit Hilfe eines eigens eingerichteten Wostry-Fonds beim Bundesverband der Sudetendeutschen Landsmannschaft wieder „in einen würdigen Zustand“ versetzt worden.⁵ In Planung war anlässlich des Jubiläums außerdem ein „wissenschaftlicher Sammelband“⁶ – dieser wurde jedoch nie publiziert.

Wer war dieser Mann, dem noch vor einem Vierteljahrhundert in sudetendeutschen Kreisen so viel Ehre zuteil wurde, der aber seitdem, so scheint es, weitgehend in Vergessenheit geraten ist? Wilhelm Wostry, geboren am 14. August 1877 im böhmischen Saaz (Žatec), gestorben am 8. April 1951 im „Exil“ im thüringischen Helfta,⁷ war Professor für

¹ VEYNE (1990) 66.

² Vgl. Sudetendeutsches Archiv München (SdA), Nachlass Wostry (NL Wostry), Einladung.

³ Gedenken an Wilhelm Wostry. Leben und Werk des Saazer Historikers, in: Volksbote München vom 30. 12. 1977, 7.

⁴ Vgl. SdA, NL Wostry, Oberdorffer an Grohmann vom 22. 6. 1977.

⁵ Vgl. SdA, NL Wostry, Grohmann an Oberdorffer vom 19. 11. 1976.

⁶ SdA, NL Wostry, Oberdorffer an den Gemeindegemeinderat der Kirche St. Georg in Helfta vom 20. 8. 1976.

⁷ Zu Flucht und Vertreibung Wostrys vgl. SCHREIBER (1951a) 135.

tschechoslowakische Geschichte an der ehemaligen Deutschen Universität Prag (DUP) bzw. Deutschen Karls-Universität, er war ordentliches Mitglied der 1941 aus der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in Prag⁸ (DGWK) hervorgegangenen Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag (DAW) und zugleich Obmann ihrer philosophisch-historischen Klasse; außerdem war er der Vorsitzende des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen (VGDB) und Schriftleiter seiner Vereinszeitschrift. Darüber hinaus war Wostry Mitglied zahlreicher wissenschaftlicher Kommissionen und Vereinigungen, so etwa der Königlich-böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften⁹ (*Královská česká společnost nauk*, KČSN), der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen,¹⁰ der Historischen Kommission für Schlesien,¹¹ der Bayerischen Akademie der Wissenschaften¹² und des Tschechoslowakischen Forschungsrates (*Československá národní rada badatelská*, ČSNRB).¹³ Seine Schüler und Kollegen beschreiben ihn in ihren Nekrologen und Würdigungen als „weder kämpferisch noch herrschsüchtig“,¹⁴ rühmen ihn als „hilfsbereite[n] Förderer“ und „väterliche[n] Freund“¹⁵ seiner Schüler, skizzieren ihn als „Mann von aufrechter deutscher Einstellung, aber größter Objektivität und wissenschaftlicher Kritik“,¹⁶ ja als einen Mann, „dessen Lebensarbeit der sudetendeutschen Wissenschaft, seinem Volke – und insbesondere der Jugend dieses Volkes gegolten“¹⁷ habe. Auch in der Fachliteratur wird Wostry, wo er denn erwähnt wird, durchgehend unter positiven Vorzeichen charakterisiert. KUTNAR beispielsweise nennt ihn „solide“ (*solidní*),¹⁸ für BACHMANN war er nicht nur der „führende Bohemist unter den sudetendeutschen Historikern“, sondern sogar der „hervorragendste deutsche Landeshistoriker Böhmens“,¹⁹ SEIBT beschreibt ihn als „eine[n] der Versöhnlichsten“²⁰ unter den sudetendeutschen Historikern. Insgesamt ergibt sich das Bild eines von vielen Seiten – tschechischen wie deutschen – geschätzten Historikers, der darüber hinaus in wissenschaftsorganisatorischer Hinsicht bis 1945 wichtige Führungspositionen innerhalb der sudetendeutschen geschichtswissenschaftlichen Gemeinde innehatte.

Es erscheint daher lohnenswert, das Leben und Wirken Wilhelm Wostrys im Kontext der sudetendeutschen Geschichtsschreibung näher zu untersuchen, da er mit der Entwicklung der Letzteren offensichtlich in besonderem Maße in Verbindung zu setzen ist.

Damit wären wir bei der Problematik der „sudetendeutschen Geschichtsschreibung“. Hier bedarf es zunächst einer Begriffsklärung. Der Begriff der „sudetendeutschen Geschichtsschreibung“, wie er auch in dieser Arbeit gebraucht wird, bezieht sich in seiner allgemeineren Bedeutung zunächst auf die deutschsprachige Geschichtsschreibung in

⁸ Bis zur so genannten Zweiten Tschechoslowakischen Republik hieß diese noch Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik.

⁹ Wostry wurde im Januar 1927 zum außerordentlichen Mitglied gewählt. Vgl. Archiv Akademie Věd České Republiky (AAVČR), KČSN, Kart. 26, Inv. Nr. 43.

¹⁰ Am 10. 6. 1938 wurde Wostry zum Korrespondierenden Mitglied gewählt. Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 305.

¹¹ Seit 1938 war er ordentliches Mitglied. Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 310.

¹² Korrespondierendes Mitglied seit 1942. Vgl. SPINDLER (1951) 170.

¹³ Die Aufnahme erfolgte im März 1937. Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 275.

¹⁴ ODLOŽILÍK (1955) 113.

¹⁵ SCHREIBER (1977) 270.

¹⁶ Ebenda.

¹⁷ SCHNEIDER (1937) 205.

¹⁸ KUTNAR (1977) 441.

¹⁹ BACHMANN (1964) 9.

²⁰ SEIBT (1982) 287.

den böhmischen Länder nach 1918 – anfangs in der so genannten Ersten Tschechoslowakischen Republik, später im Protektorat. Der Begriff „sudetendeutsch“ reflektiert dabei die nach dem Weltkrieg gebräuchliche Selbstbezeichnung der Deutschen in den böhmischen Ländern. Dem in der Folge allmählich entstehenden „sudetendeutschen Sonderbewusstsein“ trug auch die sudetendeutsche Geschichtsschreibung Rechnung: Sie verließ schrittweise den Boden der historischen Einheit der böhmischen Länder, bis sie schließlich in letzter Konsequenz, ausgehend von einem organischen Volksbegriff, eine eigene „sudetendeutsche Geschichte“ (Pfitzner) forderte. Diese letzte Entwicklung, die gleichzeitig die engere Bedeutung des Begriffes „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ umreißt und diese damit klar von der historischen Bohemistik abgrenzt, haben in ihrer Radikalität jedoch – zumindest bis 1938/39 – nicht alle sudetendeutschen Historiker mitgemacht.²¹

Die deutsche Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern politisierte sich indes nicht erst nach 1918. Vielmehr war die politische Funktion gerade auf Grund der dualistischen Konstellation spätestens seit den 1860er Jahren eine Grundtatsache der Geschichtsschreibung dieser Länder, wie auch Historiographie im Allgemeinen nicht als etwas vom politisch-gesellschaftlichen Kontext Losgelöstes betrachtet werden kann. Es kann insofern festgestellt werden, dass in dieser „Basisfunktion“ nach 1918 keine Veränderung stattfand. Was sich jedoch im Kontext der nationalen und politischen Entwicklung in der Tschechoslowakei und der veränderten Rahmenbedingungen des Nationalitätenkampfes änderte, vor allem nach 1938, war die Qualität dieser Politisierung und das Selbstverständnis ihrer Akteure – es fand in gewisser Hinsicht eine Radikalisierung statt. Wie Ferdinand SEIBT schon 1959 bemerkte, wurde – parallel zur historiographischen Entwicklung auch in der Weimarer Republik und in der Republik Österreich²² – nunmehr der „völkische Weg“ entschiedener beschritten.²³ Dafür gab es zwar Anknüpfungspunkte in der deutschböhmischen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts, so dass nicht von einem radikalen Neubeginn gesprochen werden kann. Es fand jedoch – bedingt vor allem durch den Ausgang des Weltkriegs und die staatliche Neuordnung, durch die für die deutschen Historiker der traditionelle gesamtstaatliche Bezugsrahmen verloren ging – eine gedankliche Umorientierung statt: von einer ehemals noch vorwiegend etatistisch-dynastischen zu einer nun verstärkt landes- und volksgeschichtlichen Betrachtungsweise, die später in einen explizit gesamtdeutschen Kontext gestellt wurde.²⁴ Die großen Themen blieben zwar die gleichen, die Schwerpunkte aber verlagerten sich unter dem Blickwinkel der nationalen Ausschließlichkeit.²⁵

Letztere betraf auch die Organisation der Geschichtsforschung in der Tschechoslowakei: Die über die jeweiligen Fachzeitschriften erfolgende gegenseitige sudetendeutsch-tschechische Rezeption fand trotz eines weitgehend identischen Themenspektrums – der Schwerpunkt lag bei beiden auf der böhmischen Landesgeschichte – keinen Widerhall in gemeinsamen Forschungsprojekten oder Ähnlichem. Vielmehr wurde der bereits im

²¹ Vgl. SEIBT (1982) 283.

²² Vgl. dazu unter anderem FITZ (1988) und OBERKROME (1993) und (1996).

²³ Vgl. SEIBT (1959) 27.

²⁴ Zur gesamtdeutschen Geschichtsauffassung und ihrem prominentesten Vertreter Heinrich Ritter von Srbik vgl. SCHÖNWÄLDER (1992) 58ff.

²⁵ SEIBT (1959, 27) spricht davon, dass das „Geschichtsganze... nur mehr unvollkommen gepflegt“ worden sei.

19. Jahrhundert durch Vereinsgründungen und Universitätsteilung beschrittene Weg einer parallelen, voneinander unabhängigen Geschichtsforschung nach 1918 erst recht weitergegangen. Nicht zuletzt in dieser Hinsicht spiegelte die Entwicklung der Geschichtswissenschaft in den böhmischen Ländern auch die gesellschaftlichen Verhältnisse der Ersten Tschechoslowakischen Republik wider.

Aufbau der Arbeit

Die vorliegende Arbeit ist in zwei Teile gegliedert. Der erste Teil behandelt in einem ersten Schritt den gesellschaftlich-politischen und in einem zweiten den fachlich-institutionellen Kontext, in den die sudetendeutsche Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit einzubetten ist und in dem Wilhelm Wostry als sudetendeutscher Historiker wirkte. Eingesetzt wird bei der Staatsgründung der Tschechoslowakei, die für die Deutschen in den böhmischen Ländern eine gewaltige Veränderung ihrer gesellschaftlichen Stellung mit sich brachte (Kapitel 1.1), was fast zwangsläufig zu neuen Spannungen innerhalb der deutsch-tschechischen bzw. jetzt deutsch-tschechoslowakischen „Konfliktgemeinschaft“²⁶ führte. In Umkehrung der habsburgischen Verhältnisse wurden die Deutschen in dem neu gegründeten Staat von einem bevorrechtigten Staatsvolk zu einer Minderheit „degradiert“.

In diesem Zusammenhang wird darzustellen sein, in welcher Weise die Deutschen in den böhmischen Ländern mit dieser für sie – und im Übrigen auch für die Tschechen – unerwarteten Entwicklung umgingen, inwieweit sie sich an den neuen Staat anpassten und wie diese neue Konstellation sich auf das deutsch-tschechische Verhältnis auswirkte (Kapitel 1.3 und 1.4). Denn hierbei handelt es sich auch um die konkreten gesellschaftlich-politischen Rahmenbedingungen für die deutsche Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei. Die veränderte Ausgangssituation nach 1918 hatte auf beiden Seiten zudem einen Wandel des Selbstverständnisses und der Eigenbezeichnung zur Folge. Die Tschechen wurden nun offiziell zu „Tschecho-Slowaken“, aus den Deutschböhmern wurden „Sudetendeutsche“ (Kapitel 1.2). Eine Skizzierung dieser Entwicklung auf deutscher Seite erscheint auch für das Verständnis der inhaltlichen Entwicklung der sudetendeutschen Geschichtsschreibung, ihrer Träger und ihrer gesellschaftspolitischen Bedeutung sinnvoll, gerade auch im Hinblick auf den Volkstumskampf (Kapitel 1.5). Die 1930er Jahre brachten schließlich zwei gegenläufige Entwicklungen mit sich, die sich ebenfalls in der sudetendeutschen Geschichtsschreibung widerspiegeln: Zum einen standen sie noch im Zeichen einer Annäherung und einer zunehmenden Integration der Sudetendeutschen in den tschechoslowakischen Staat; zum anderen war spätestens seit 1935 in weiten Kreisen ein „sudetendeutsches Sonderbewusstsein“ mächtig, das im Zusammenspiel mit der parallelen Entwicklung im benachbarten nationalsozialistischen Deutschen Reich schließlich zu einem Ausscheren der Sudetendeutschen aus jenem Staat und in letzter Konsequenz zu einer Zerschlagung desselben führen sollte (Kapitel 1.6).

Im Anschluss an die gesellschaftlich-politische Dimension soll in einem zweiten Schritt die Entwicklung des fachlich-institutionellen Kontextes der zunächst noch „deutschböhmischen“ Geschichtsschreibung dargestellt werden (Kapitel 2). Dazu werden neben den beteiligten Personen und Institutionen die spezifischen Themen und Paradigmen heraus-

²⁶ Vgl. KRÉN (1996).

gestellt. Dies ermöglicht später eine Einordnung sowohl der sudetendeutschen Geschichtswissenschaft nach 1918 im Allgemeinen als auch der Tätigkeit Wostrys im Besonderen in den Gesamtkontext der deutschsprachigen Geschichtsforschung in den böhmischen Ländern. Eine solche Darstellung der deutschböhmischen Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts erscheint außerdem sinnvoll, weil zum einen hier die Traditionen begründet und die Themen vorgegeben wurden, die auch in der Zeit nach 1918 noch eine Rolle spielten und zum anderen die nach 1918 aktiven Historiker, so auch Wilhelm Wostry, in dieser Zeit ihre Prägung erfuhren. Da eine Geschichte der deutschen Geschichtswissenschaft in den böhmischen Ländern noch nicht geschrieben ist, wird diese Darstellung notwendig skizzenhaft bleiben und Schwerpunkte in den für den zweiten Teil der Arbeit relevanten Bereichen setzen. Eine besondere Rolle werden daher sowohl die deutsche Karl-Ferdinands-Universität (Kapitel 2.1) als auch der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen (Kapitel 2.2) als die beiden zentralen Institutionen der deutschsprachigen Geschichtswissenschaft und -schreibung in den böhmischen Ländern einnehmen. Es muss hier allerdings auf die Problematik einer solchen Darstellung hingewiesen werden. Diese stützt sich lediglich auf die Auswertung der deutschsprachigen Fachliteratur, deren Forschungsergebnisse sicherlich angreifbar sind, zumal die meisten Arbeiten bereits vor geraumer Zeit verfasst wurden. Insofern sind auch bei der in dieser Arbeit präsentierten Darstellung Abstriche zu machen. Was sie allerdings trotz aller Mängel leisten kann, ist a) einen Überblick über den Forschungsstand der deutschsprachigen Literatur zu diesem Themenkomplex zu liefern und b) trotz manch vielleicht problematischer Einschätzung und Gewichtung den genannten Hauptzweck dieses Kapitels zu erfüllen, d. h. die Herausarbeitung und Präsentation der wesentlichen Akteure, Themen und Traditionen der deutschen Geschichtsschreibung im Böhmen des 19. Jahrhunderts.

Im zweiten Teil der Arbeit steht das Leben und Wirken Wilhelm Wostrys im Kontext der sudetendeutschen Geschichtswissenschaft im Mittelpunkt, wobei der Fokus auf der Zwischenkriegszeit liegt, da im Grunde nur in dieser Zeit von einer eigenständigen sudetendeutschen Geschichtsforschung gesprochen werden kann (Kapitel 3). Es werden allerdings im Hinblick auf die immer präzente Frage nach „Kontinuität und Wandel“ neben den schon in Kapitel 2.2. behandelten Entwicklungslinien des 19. Jahrhunderts auch solche für die Zeit nach 1939 aufgezeigt. Dieses Kapitel möchte also sowohl eine biographische Skizze Wostrys bieten als auch in Verknüpfung mit dieser die Entwicklung der sudetendeutschen Geschichtsschreibung im Zeitraum von 1918 bis 1939 untersuchen.

Für das Verständnis von Wostrys späterer Tätigkeit wird zunächst der Sozialisationsprozess, also die prägenden Einflüsse und Momente bis zum Ersten Weltkrieg bzw. bis zur Gründung der ČSR vor allem in Hinblick auf sein wissenschaftliches, aber auch gesellschaftliches Selbstverständnis zu untersuchen sein, soweit dies auf Grundlage der recht dünnen Quellenbasis möglich ist (Kapitel 3.1).²⁷ Im Anschluss daran wird Wostry

²⁷ Vgl. WEBER (1984a) 32: „Die relevanten Einstellungs- und verhaltenssteuernden Faktoren werden den künftigen Historikern zu einem guten Teil bereits in dem Sozialisationsprozeß vermittelt, der vor ihrer fachspezifischen Kontaktaufnahme mit der wissenschaftlichen Konzeption der Geschichtswissenschaft liegt. Die wichtigsten Instanzen sind dabei Elternhaus und Schule.“ Im Studium finde dann die Sozialisation nicht nur in Hinblick auf das materielle und analytische Wissen, sondern auch auf die akademischen Verhaltensweisen statt: „...je länger und ausschließlicher er sich innerhalb eines Faches bewegt, desto eher übernimmt er die fachspezifische Konstruktion der sozialen Realität, die zur allgemeinen Weltanschauung überhaupt werden kann.“ Auch die Anfangsphase der beruflichen Tätigkeit an der Universität ordnet WEBER als letzte Phase

als Funktionsträger und Wissenschaftsorganisator in zwei verschiedenen Kontexten dargestellt: als Dozent bzw. Professor der Deutschen Universität Prag (Kapitel 3.2) sowie als Vereinsvorsitzender des VGDB und Schriftleiter seines Organs, der *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (MVGDB) (Kapitel 3.3). Dabei wird sowohl das institutionelle Umfeld zu untersuchen sein, um zu einer Einschätzung der Tätigkeit Wostrys gelangen zu können, als auch eben diese Tätigkeit selber. Im Vordergrund stehen dabei die Fragen nach der Stellung Wostrys innerhalb der sudetendeutschen Historikerkunft sowie nach seinem Einfluss auf die institutionelle wie inhaltliche Entwicklung der sudetendeutschen Geschichtsschreibung.

Da die beiden gewählten Institutionen die Zentren der sudetendeutschen Geschichtsschreibung in der Zwischenkriegszeit bildeten, Wostry sie in hervorragender Weise repräsentierte und sie außerdem im Collegium Carolinum (CC) und in der Historischen Kommission für die böhmischen Länder zwei bis heute existierende Nachfolgeorganisationen haben,²⁸ erschien angesichts des knapp bemessenen Raumes einer solchen Arbeit eine genauere Untersuchung dieser beiden Tätigkeitsfelder sinnvoller als eine umfassend angelegte biographische Studie. Es soll in diesem Rahmen auch auf Wostrys eigenen Beitrag zur Geschichtsschreibung, also auf sein wissenschaftliches Œuvre eingegangen werden. Einer umfassenderen Untersuchung des Letzteren wie auch seiner vielfältigen Tätigkeit in anderen Organisationen – insbesondere in der DGWK bzw. DAW und seit den 1930er Jahren auch in der Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung bzw. seit 1939 Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung (SALV) – müsste eine größere Studie Platz bieten. Lohnenswert wäre in diesem Kontext sicher auch eine Untersuchung der Beteiligung sudetendeutscher Historiker und insbesondere Wostrys am sudetendeutschen Volkstumskampf im Rahmen der nichtwissenschaftlichen „Schutzvereine“. Hierzu existieren jedoch bisher nur wenige Vorarbeiten. Der wissenschaftliche Kontext der deutschsprachigen und der tschechischen Geschichtsschreibung wie auch die Beziehungen innerhalb der sudetendeutschen wissenschaftlichen Gemeinde können in dieser Arbeit ebenfalls lediglich angerissen werden.

Literatur und Forschungsstand

Historiographiegeschichtliche Untersuchungen haben in der deutschen Geschichtswissenschaft derzeit Konjunktur. Dieser seit Mitte der 1980er Jahre zu beobachtende, durch die politische Wende von 1989 verstärkte Trend zur „historiographischen Rück- und

noch der „Sozialisation auf ein bestimmtes wissenschaftliches Konzept hin“ zu, in der die „längst verinnerlichte Konzeption an selbstgewählten thematischen Bereichen“ erprobt werde. Da Wostry zu der Frontgeneration der Historiker zu zählen ist, wird dieser Sozialisationsprozess erweitert bis zum Beginn des Weltkrieges betrachtet, da nicht zuletzt das „intellektuelle Marschgepäck“ entscheidend dafür war, wie dieses Ereignis historiographisch verarbeitet wurde. Vgl. dazu CORNELIBEN (2002) 319.

²⁸ Das 1956 gegründete Collegium Carolinum hatte in seinen Anfängen die „aktive Traditionspflege der Prager Deutschen Universität“ zum Ziel. Die Historische Kommission für die böhmischen Länder (vormals der Sudetenländer), gegründet 1954, verstand sich zwar in erster Linie als Nachfolgerin der historischen Kommissionen der DAW und der Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung, sah sich aber zugleich auch in der Tradition der Geschichtsvereine in den böhmischen Ländern, insbesondere des VGDB. Die Personalüberschneidungen zwischen diesen beiden Institutionen und dem Historischen Seminar der DUP bzw. dem VGDB zeugen von dieser Kontinuität. Vgl. LEMBERG (1986) 229f. und SCHREIBER (1955). Zur Geschichte des Collegium Carolinum vgl. außerdem die Festschrift *25 Jahre Collegium Carolinum München 1956–1981* sowie demnächst CORNELIBEN in dem Tagungsband des Collegium Carolinum zu den beiden Historiographietagungen 2003 und 2004.

Selbstvergewisserung des eigenen Faches“²⁹ erhielt durch den Historikertag 1998 noch einmal neuen Aufschwung. Insbesondere zu der lange stiefmütterlich und mit Glacéhandschuhen behandelten Geschichte der Zunft während des Nationalsozialismus, aber auch zur Geschichte der deutschen Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert insgesamt, entstanden so in den vergangenen beiden Dekaden eine Reihe von Monographien und Sammelbänden;³⁰ ins Visier genommen wurden jedoch ebenso die Geschichte der Institutionen geschichtswissenschaftlicher Forschung³¹ und zunehmend auch ihre Akteure.³²

Die überwiegende Mehrzahl der Publikationen konzentriert sich dabei allerdings auf die reichsdeutsche Geschichtswissenschaft und Historiographie, die böhmischen Länder sind meist ausgeklammert. Während diese Publikationen also den Rahmen und eventuell ein Forschungsprogramm für die Untersuchung der deutschböhmischen bzw. sudetendeutschen Historiographiegeschichte bieten können, müssen sich Studien zu letzterer dennoch auf wenig bis unzureichend erforschetes Terrain begeben. Zwar existiert eine Anzahl älterer deutschsprachiger Aufsätze von unterschiedlicher Qualität;³³ eine systematische und quellenfundierte Auseinandersetzung mit dem Thema erfolgt aber – analog zu oben genanntem „Boom“ – erst seit Anfang der 1990er Jahre mit der Öffnung der Grenzen und der Archive. Aufgrund des zahlenmäßig eher begrenzten Personenkreises, der sich der historiographiegeschichtlichen Erforschung der böhmischen Länder widmet, ist es verständlich, dass die wissenschaftliche Produktion auf diesem Gebiet bisher eher überschaubar ist. Allerdings ist derzeit eine erhöhte Produktivität zu konstatieren. Als Beispiele hierfür seien angeführt ein Forschungsprojekt des gemeinsamen Zentrums für mediävistische Studien (*Centrum mediévistických studií*) des Philosophischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik (AVČR) und der Karls-Universität Prag zum Thema *Die deutsche Mediävistik in den böhmischen Ländern bis zum Jahre 1945*³⁴ sowie die Jahrestagungen des Collegium Carolinum der Jahre 2003 und 2004 zum Thema *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*.³⁵

²⁹ CORNELIBEN (1997) 275.

³⁰ Genannt seien hier zuvorderst FAULENBACH (1980); HAAR (2000); OBERKROME (1993); SCHÖNWÄLDER (1992); SCHÖTTLER (1999); SCHULZE (1989); SCHULZE/OEKLE (2000); WOLF (1996).

³¹ Vgl. z. B. FAHLBUSCH (1999); HEIBER (1992); HEIB (1989).

³² Zum Beispiel CORNELIBEN (2001) oder ETZEMÜLLER (2001). – Obwohl auf dem Gebiet der Historikerbiographien momentan offenbar eine rege Betriebsamkeit herrscht – so wird etwa an Biographien zu Hermann Aubin, Eduard Winter oder Theodor Schieder gearbeitet (vgl. KLEINSORGE (2003)), – bleiben biographische Arbeiten zu einzelnen Historikern aber weiterhin ein Desiderat.

³³ Zum Beispiel BACHMANN (1962); NEUMÜLLER (1971); NEUMÜLLER (1984); SEIBT (1959); SEIBT (1982).

³⁴ „Ziel des Forschungsprojektes ist es, die Bedeutung zahlreicher Persönlichkeiten, Institutionen und Themenstellungen der deutschen Historiographie in Böhmen, Mähren und Schlesien aufzuzeigen, und zwar sowohl unter dem Blickwinkel der damaligen wie der aktuellen mediävistischen Forschung.“ Dieses 2001 initiierte, von František Šmahel geleitete Projekt wurde 2004 abgeschlossen. Vgl. <http://www.flu.cas.cz/cms/nemmed.htm> (Stand 20. 1. 2005). In dem biographischen Unternehmen des Projekts wurden neben den mediävistischen Arbeiten Constantin von Höflers, Adolf Bachmanns und Johann Loserths auch diejenigen Wilhelm Wostrys erörtert. Zu den weiteren Personen, deren Arbeiten untersucht wurden, gehören Theodor Mayer, Eduard Winter und Heinz Zatschek.

³⁵ Vgl. BIAŁKOWSKI (2003) und LOHMANN (2004). Ebenfalls zu diesem Themenbereich fand im Jahre 2004 die Jahrestagung der Historischen Kommission für die böhmischen Länder statt: *Die 'sudetendeutsche Geschichtsschreibung' 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der 'Historischen Kommission der Sudetenländer'*. Vgl. BRENNER (2004). Es ist bezeichnend, dass der Anlass für eine Beschäftigung mit dem Thema bei beiden Institutionen der Wunsch nach der Erhellung der eigenen Vorgeschichte ist.

Von den bisher zum Thema erschienenen Publikationen sind zunächst als zwei der jüngsten Veröffentlichungen die beiden Aussiger Tagungsbände aus den Jahren 1996 und 1997 zum Thema *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848* zu erwähnen. In diesen sind eine Reihe interessanter Aufsätze enthalten, die aber zumeist recht kurz gehalten sind und ohne größeren wissenschaftlichen Apparat auskommen. Die weitere Literatur ist vorwiegend älteren Datums.³⁶ Hiervon sind in erster Linie zwei Aufsätze Ferdinand SEIBTS von Interesse, von denen sich einer mit der sudetendeutschen Geschichtsschreibung bis 1938 unter dem Gesichtspunkt des Nationalitätenkampfes befasst³⁷ und der andere die tschechische wie deutsche Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei in Hinblick auf ihre Themen, Akteure und Methoden untersucht.³⁸ Harald BACHMANNs kurzer Beitrag *Die sudetendeutschen Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry* bietet einen Überblick über die wichtigsten Akteure der deutschen Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1945.³⁹ Von Michael NEUMÜLLER existiert ferner ein Aufsatz zur deutschliberalen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts.⁴⁰

Zu Wilhelm Wostry selber liegen zwar Nekrologe und sonstige Würdigungen vor; ausführlichere wissenschaftliche Studien sucht man jedoch vergebens.⁴¹ Zwar findet er Erwähnung in einer Reihe kürzerer Abhandlungen zur deutschsprachigen Geschichtsschreibung und -wissenschaft in den böhmischen Ländern; diese gehen jedoch über einige wenige Zitate und bibliographische Annotationen zu Wostry meist nicht hinaus.⁴² Insofern versteht sich die vorliegende Arbeit als ein erster Baustein zur Schließung dieser Lücke.

Als hilfreich für den Bereich des institutionellen Kontextes erwiesen sich einige neue Publikationen zur Geschichte der Karls-Universität und ihrer Professoren, also zum unmittelbaren Tätigkeitsfeld Wostrys.⁴³ Hier sind vor allem die neueste, von Jan HAVRÁNEK und Zdeněk POUŠTA herausgegebene *History of Charles University* aus dem Jahre 2001 zu nennen, insbesondere ihr Band II, der die Jahre 1802 bis 1990 umfasst.⁴⁴ Des Weiteren ist zur *Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert* Ende 2003 ein Tagungsband der Historischen Kommission für die böhmischen Länder erschienen⁴⁵ sowie im Jahr zuvor eine Monographie von Alena MIŠKOVÁ zur *Deutschen (Karls-) Universität zwischen dem Münchener Abkommen und dem 9. Mai 1945*,⁴⁶ die allerdings bisher nur auf Tschechisch vorliegt. Von den älteren Publikationen sei hier vor allem auf

den Sammelband des Collegium Carolinum von 1984 zur Teilung der Prager Universität verwiesen, der einen guten Überblick über die Universitätsgeschichte am Ende des 19. Jahrhunderts vermittelt.⁴⁷ Konkret zum Thema der Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag im Zeitraum von 1882–1938 wurde außerdem im Jahr 2002 an der Karls-Universität eine Dissertation von Pavel KOLÁŘ vorgelegt, die wertvolle Quellenarbeit geleistet hat und sich von daher als äußerst nützlich erwies.⁴⁸ Zum weiteren personellen Kontext, in erster Linie den *Prager Professoren*, erschien 2001 ein von Monika GLETTLER und Alena MIŠKOVÁ herausgegebener Sammelband, der 28 biographische Einzelstudien umfasst, von denen allerdings lediglich drei deutschen Historikern gewidmet sind und die sich thematisch fast ausschließlich mit dem Zeitraum 1938–1945 beschäftigen.⁴⁹

Die Literatur, die sich mit dem zweiten Haupttätigkeitsfeld Wostrys und dem außeruniversitären Zentrum deutschböhmischer bzw. sudetendeutscher Geschichtsschreibung, dem Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, befasst, ist ebenso spärlich wie zur deutschen Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern insgesamt. Zu nennen sind hier vor allem die informativen Beiträge von Michael NEUMÜLLER und Hans LEMBERG in dem Tagungsband des Collegium Carolinum zu *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*.⁵⁰ Hierin finden sich auch weitere nützliche Aufsätze zum deutschen Vereinsleben in Böhmen. Als Ergänzung dazu kann trotz aller Zeitgebundenheit der zum 60. Vereinsjubiläum im Jahre 1923 verfasste Festvortrag von Gustav PIRCHAN betrachtet werden, aus dem auch NEUMÜLLER wie schon vor ihm OBERDORFFER⁵¹ reichlich schöpft und der viele wichtige, heute leider größtenteils nicht mehr zugängliche Informationen aus dem Vereinsarchiv des VGDB enthält.⁵² Zum Organ des Vereins, den *Mitteilungen* bzw. später auch der *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte/Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer*, erschienen in dem Aussiger Tagungsband von 1996 zwei Aufsätze von Antonín KOSTLÁN und Jiří PEŠEK;⁵³ zu den MVGDB in den Jahren 1914–23 wurde ferner im Herbst 2003 von Anna KOŠNAROVÁ an der Karls-Universität Prag eine Diplomarbeit verfasst.⁵⁴

Zum Globalverständnis der deutsch-tschechischen Beziehungen und der Entwicklung der Ersten Tschechoslowakischen Republik dienten vor allem, neben der immer noch lesenswerten Studie JAWORSKIS zum sudetendeutschen Volkstumskampf, die Monographien von

³⁶ Die 2004 unter dem etwas irreführenden Titel *Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in Böhmen bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs* erschienene Studie Jana MANDLEROVÁs beschränkt sich im Wesentlichen auf eine punktuelle Betrachtung der historiographischen Tätigkeit Josef Pfitzners und bietet daher ein nur sehr unvollständiges Bild der Historiographie jenes Zeitraums. Etwas irritierend ist auch, dass die „Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte“ bei MANDLEROVÁ unter dem Titel „Sudetendeutsche historische Zeitschrift“ firmiert. Vgl. MANDLEROVÁ (2004).

³⁷ SEIBT (1959).

³⁸ SEIBT (1982).

³⁹ BACHMANN (1964).

⁴⁰ NEUMÜLLER (1971).

⁴¹ Siehe demnächst zu Wilhelm Wostry und Wilhelm Weizsäcker jedoch HRUZA (2004).

⁴² So etwa außer bei den bereits genannten bei BOSL (1967) oder KUTNAR (1977).

⁴³ Wie BAHLCHE (2001, 394) bemerkt, besitzen die meisten älteren deutschen Darstellungen zur Geschichte der Karls-Universität nur mehr historiographiegeschichtlichen Wert.

⁴⁴ HAVRÁNEK/POUŠTA (2001).

⁴⁵ LEMBERG (2003).

⁴⁶ MIŠKOVÁ (2002).

⁴⁷ SEIBT (1984).

⁴⁸ KOLÁŘ (2002).

⁴⁹ GLETTLER/MIŠKOVÁ (2001). Zu den deutschen Historikern können der Rechtshistoriker Wilhelm Weizsäcker, Josef Pfitzner und mit Abstrichen Samuel Steinerherz gezählt werden, obwohl letzterer nach der Konzeption dieses Bandes eher den „jüdischen“ Professoren zuzuordnen ist. Zu Wilhelm Wostry gibt es keinen Beitrag. Die Auswahl der Professoren „hing zum größten Teil von der Zusage der Autoren ab“, so Monika GLETTLER in ihrer Einleitung (GLETTLER (2001) 13). Obwohl der Sammelband lediglich den Anspruch erhebt, die Forschungslücke im Bereich der „nationalsozialistischen Belastung“ der Prager Hochschullehrer „ansatzweise zu füllen“, erscheint dieses Kriterium zwar aus organisatorischen Gründen verständlich, in konzeptioneller Hinsicht jedoch etwas problematisch. Vgl. dazu auch kritisch SEIBT (2001). – Es sei in diesem Zusammenhang außerdem verwiesen auf die Studien von BAHLCHE (1998), (2001) und (2004) zu Weizsäcker und von ROTH (1995) und (1999) zu Hans (Joachim) Beyer sowie auf den demnächst in den *Acta Universitatis Carolinae* erscheinenden Aufsatz von KONRAD (2004).

⁵⁰ SEIBT (1986), darin: NEUMÜLLER (1986) und LEMBERG (1986).

⁵¹ OBERDORFFER (1962).

⁵² PIRCHAN (1923).

⁵³ KOSTLÁN (1996) und PEŠEK (1996).

⁵⁴ KOŠNAROVÁ (2003).

HOENSCH und SEIBT sowie eine Reihe kleinerer Studien und Aufsätze, die – wie auch die weitere Literatur zu einzelnen Themenkomplexen – in den Fußnoten Erwähnung finden.⁵⁵

Quellen

Für diese Arbeit wurden die entsprechenden Bestände des Archivs der Tschechischen Akademie der Wissenschaften (AAVČR), des Universitätsarchivs der Karls-Universität (AUK), des Staatlichen Zentralarchivs Prag (SÚA) sowie des Sudetendeutschen Archivs München (SdA) und des Archivs der Historischen Kommission für die böhmischen Länder e.V. (AHK) gesichtet und ausgewertet.⁵⁶ Diese Quellenbasis wurde außerdem durch Materialien aus dem Nachlass Theodor Meyers im Stadtarchiv Konstanz sowie aus dem Nachlass Eduard Winters im Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften ergänzt.⁵⁷ Für die Untersuchung von Wostrys Tätigkeit als Schriftleiter und Vorsitzender des VGDB wäre sicherlich auch das im Stadtarchiv Prag verwahrte Vereinsarchiv höchst interessant gewesen; diese Bestände sind allerdings noch nicht geordnet und waren zum Zeitpunkt des Verfassens dieser Arbeit nicht zugänglich.⁵⁸ Insgesamt lässt sich feststellen, dass die Bestände zwar relativ umfangreich, aber für das Thema der Arbeit, insbesondere die Person Wostrys, nur bedingt aussagekräftig sind. Das liegt zu einem großen Teil daran, dass Wostry kaum Selbstzeugnisse hinterlassen hat.⁵⁹ So lässt sich aus dem vorhandenen Material zwar ein (notwendigerweise) lückenhaftes Bild seiner Tätigkeit konstruieren; persönliche Dispositionen, Einstellungen oder Grundanschauungen werden daraus aber kaum ersichtlich.

Der Nachlass Wostrys aus der Zeit bis 1945 lagert im Archiv der Akademie der Wissenschaften. Er besteht aus insgesamt 14 Kartons, ein Großteil davon ist Korrespondenz.

⁵⁵ HOENSCH (1992), (1997); SEIBT (1998); JAWORSKI (1977). Während das SEIBTSCHES Werk wohl eher als populäres „Lesebuch“ gedacht ist und diesen Zweck auch durchaus erfüllt, sind die handbuchartigen Darstellungen HOENSCHS zwar immer noch als das deutsche Standardwerk für diesen Bereich zu bezeichnen, aber dennoch unbedingt mit kritischen Augen zu lesen, insbesondere seine *Geschichte der Tschechoslowakei*. Als Alternativen boten sich vor allem das von 1967 bis 1974 in vier Bänden erschienene, von Karl BOSL herausgegebene *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder* (hier insbesondere Band IV, BOSL (1970)) sowie der 1993 von Friedrich PRINZ in der Reihe *Deutsche Geschichte im Osten Europas* herausgegebene Band *Böhmen und Mähren* an (PRINZ (1993a)), die sich jedoch – vor allem im zweiten Fall – streckenweise durch zum Teil irritierende Interpretationen und sachliche Mängel auszeichnen. So heißt es bei PRINZ (1993b, 443) beispielsweise in Bezug auf den Historiker und Nazi-Schergen Josef Pfitzner unter Ignorierung der politischen Tätigkeit desselben lediglich, dass „dessen Werk auch den Leistungen der slawischen Welt und den deutsch-tschechischen Kulturbeziehungen galt; seine Hinrichtung im Jahr 1945 war ein Terrorurteil“. Vgl. auch die Rezensionen von SEIBT (1995) und PEŠEK (1995). Auch Johann Wolfgang BRÜGELS *Tschechen und Deutsche* (BRÜGEL (1967)) kann lediglich als eine ergänzende Darstellung aus der Sicht eines sozialdemokratischen Zeitgenossen betrachtet werden.

⁵⁶ Es sind dies im AAVČR der Nachlass Wostry, der Nachlass Zatschek, der Nachlass Bidlo und der Nachlass Odložilík sowie die Bestände der Königlich-Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften (KČSN) und der Deutschen Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften, Künste und Literatur in Böhmen/Deutsche Akademie der Wissenschaften. Im AUK wurde Einsicht genommen in die Akten der Deutschen Universität (NU), im SdA und im AHK befinden sich Teile des späten Nachlasses von Wostry. Für eine genaue Auflistung insbesondere der für diese Arbeit verwendeten SÚA-Bestände vgl. das Quellenverzeichnis.

⁵⁷ Es gelang mir leider nicht, den Aufbewahrungsort des Nachlasses von Rudolf Schreiber (1907–1954), dem „Lieblingsschüler“ Wostrys und nach dem Krieg kurzzeitig Direktor des Staatsarchivs in Speyer sowie Gründungsmitglied der Historischen Kommission für die Sudetenländer, zu ermitteln. Es ist anzunehmen, dass auch dort noch interessante Schriftstücke auf ihre Entdeckung warten. – Die auf Grund der Korrespondenz im Nachlass Wostry erfolgten Anfragen zu den Nachlässen von Percy Ernst Schramm (Hamburg), Willy Andreas (Karlsruhe) und Rudolf Kötzschke (Leipzig) konnten leider nur negativ beschieden werden.
⁵⁸ Sie sind allerdings zum Teil verwertet worden bei VOIGT (1973).

⁵⁹ Von einer „bewussten Traditionsbildung“, wie CORNELIBEN (2001, 17f.) sie beispielsweise für Gerhard Ritter konstatiert, kann in Wostrys Fall daher sicher nicht gesprochen werden.

Weitere Teile beinhalten Manuskripte von Arbeiten Wostrys, Vorbereitungsmaterial, das vor allem aus Abschriften von Urkunden und dergleichen besteht, sowie sehr lückenhaftes Material zu Wostrys Tätigkeit in Institutionen wie der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste und dem VGDB. Interessant sind lediglich die Materialien zu Wostrys öffentlicher Tätigkeit sowie einige Schriftstücke der privaten Korrespondenz. Eine Ergänzung zum Bereich der öffentlichen Tätigkeit bieten die Personalakten Wostrys im Bestand der KČSN und der DGWK, die beide ebenfalls im Akademiearchiv verwahrt werden.⁶⁰

Der Nachlass Wostrys aus der Zeit nach 1945 bis zu seinem Tode 1951 befindet sich im Sudetendeutschen Archiv in München, weitere Korrespondenz aus der Zeit nach 1945 lagert im Bestand der Historischen Kommission für die böhmischen Länder e.V. beim Collegium Carolinum. Insbesondere der Wostry-Nachlass im SdA ist interessant, finden sich hier im Vergleich zu den anderen Beständen doch verhältnismäßig viele Selbstzeugnisse, Notizen und Briefe Wostrys, alle geschrieben nach der Vertreibung, sowie nicht zuletzt eine ganze Reihe von Gedichten, die zum Teil nach seinem Tod von seinen ehemaligen Schülern in einem privaten Sonderdruck veröffentlicht wurden.⁶¹

Für den universitären Kontext wurden neben der Literatur auch Akten aus dem (ungeordneten) Bestand der Deutschen Universität Prag herangezogen, der im Universitätsarchiv verwahrt wird. Der Bestand erwies sich als aufschlussreich hinsichtlich der Universitäts-Karriere Wostrys. So finden sich in der Personalakte beispielsweise die Beurteilung des Habilitationsgesuches sowie die Begründung des Professorenkollegiums der philosophischen Fakultät für die Berufung Wostrys zum außerordentlichen bzw. ordentlichen Professor.

Von den Beständen des Staatlichen Zentralarchivs Prag erwiesen sich besonders die Fonds des k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht (MKV/R, Kart. 120, Wostry) sowie in Hinblick auf den VGDB die Akten der Polizeidirektion Prag (PŘ II, Kart. 336, Sign. SK IX/9) für die vorliegende Arbeit als hilfreich. Ferner enthielten vereinzelt auch die Fonds 109 und 110 des Amtes des Reichsprotektors (ÚŘP) für die Zeit nach 1938/39 einige interessante Schriftstücke, sowohl zur Tätigkeit des Vereins aber auch zur Person Wostrys.⁶²

⁶⁰ Die Bestände des Akademiearchivs, insbesondere die Nachlässe, sind meiner Kenntnis nach bisher nur für wenige Publikationen ausgewertet worden – und auch dort nur teilweise, so z. B. bei VOMÁČKOVÁ (1963), VOIGT (1973) und MÍŠKOVÁ (2002).

⁶¹ *Aus Wilhelm Wostry's Nachlaß. Zum 8. April 1961*, Privatdruck, München. – Ich danke Herrn Edgar Pscheid M. A. vom SdA für den Zugang zum Nachlass Wostrys sowie Herrn Dr. Robert Luft vom Collegium Carolinum für seine Unterstützung bei der Suche nach der Korrespondenz Wostrys im Bestand der Historischen Kommission. – Für das Thema der sudetendeutschen Geschichtsschreibung im Allgemeinen, aber auch im Hinblick auf die Tätigkeit Wilhelm Wostrys im Besonderen könnte der Nachlass von Kurt Oberdorffer im SdA aufschlussreich sein. Oberdorffer (1900–1981) war ein Schüler Wostrys, auf dessen Vermittlung von 1924–1938 Stadtarchivar und Museumsleiter in Brüx (Most), 1938 von der Behörde des Reichskommissars nach Reichenberg berufen, 1940–1945 Leiter der Abteilung für Kultur und Wissenschaft im Amt der Gauselbstverwaltung im Reichsgau Sudetenland und ab 1943 stellvertretender Gauhauptmann. Außerdem war er langjähriger Geschäftsführer der Archivabteilung des VGDB und von 1937–1944 einer der Schriftleiter der vom VGDB (bzw. VGDS) herausgegebenen *Zeitschrift für sudetendeutschen Geschichte* (ZSDtG). Nach dem Krieg war er von 1953–1963 Stadtarchivar und Museumsleiter in Ludwigshafen und Gründungsmitglied der Historischen Kommission für die Sudetenländer und des Collegium Carolinum. Sein Nachlass ist allerdings recht umfangreich und bisher noch nicht geordnet, so dass ein Einblick nicht möglich war.

⁶² Für die Unterstützung bei der Recherche im SÚA danke ich insbesondere Frau Doc. PhDr. Alena Míšková und Frau Mgr. Vlasta Měšťánková.

Die Korrespondenz Wostrys aus den Nachlässen Theodor Mayers und Eduard Winters enthält einige interessante Schriftstücke, die das Selbstverständnis der Historiker an der Deutschen Universität Prag betreffen.⁶³ Gleichzeitig handelt es sich um einige der wenigen Dokumente von Wostry Hand.⁶⁴ Allerdings ist auch hier, wie in der gesamten Korrespondenz, der Informationsgehalt zur Person Wostrys eher gering.

Außer den archivalischen Quellen wurden auch zeitgenössische Schriftstücke sowie Nachrufe auf Wilhelm Wostry herangezogen. Erstere wie letztere sind sicherlich mit Vorsicht zu genießen. Die Nachrufe dienen mangels anderer Quellen vor allem der Information über die Person. Sie wurden – so weit möglich – anhand der zur Verfügung stehenden Dokumente wie Lebensläufe oder Personalakten verifiziert. Vernachlässigt werden können sie nicht, denn sie sind in den meisten Fällen von engen Vertrauten Wostrys verfasst worden und beinhalten Informationen, die bei aller Vorsicht vor etwaigen apologetischen Absichten des Verfassers – WEBER spricht in diesem Zusammenhang von „Heldenliedern“⁶⁵ – das Puzzle vervollständigen helfen.

Der Nachlass eines Historikers beschränkt sich zudem nicht nur auf archivalische Quellen. Vielmehr geben seine Werke Aufschluss über seine Tätigkeit als Geschichtsschreiber im eigentlichen Sinne. Da Wostry eine prominente Rolle im Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen spielte und dieser wiederum das Aushängeschild der deutschböhmisches bzw. sudetendeutschen Geschichtsschreibung war, lohnt es sich außerdem, dessen Organ, die *Mitteilungen* bzw. die *Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte/Geschichte der Sudetenländer*, näher zu betrachten. Dies kann einmal erfolgen im Hinblick auf die dort behandelten Themen, auf die Wostry als Schriftleiter gewiss keinen geringen Einfluss hatte, zum anderen im Hinblick auf die Tätigkeit des Vereins, die in verschiedenen Berichten und Notizen der Öffentlichkeit mitgeteilt wurde. Aus ihnen, wie aus den Aufsätzen, lassen sich ebenfalls Rückschlüsse auf die Vereinspolitik ziehen, die Wostry in seiner Funktion als Obmann zweifelsohne entscheidend mitgeprägt hat.

1 Nach dem Zusammenbruch „Kakaniens“ – Die Deutschen im tschechoslowakischen Staat

1.1 Die Situation 1918/19

Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches und die Entstehung der Tschechoslowakei im Jahre 1918 kam für die Bevölkerung dieses Gebietes überaus plötzlich. Die Aussicht auf eine tschechische bzw. tschechoslowakische Eigenstaatlichkeit war etwas Unvorhergesehenes, sowohl für die Deutschen in den böhmischen Ländern⁶⁶ als auch bis

⁶³ Für den universitären Kontext wäre sicherlich auch der Nachlass von Hans Hirsch interessant, der beim IÖG in Wien liegt, aber nur vor Ort einzusehen ist. Für den Hinweis danke ich Pavel Kolář, Ph.D.

⁶⁴ Es ist zu vermuten, dass fast alle persönlichen Dokumente Wostrys nach der Vertreibung aus seiner Heimatstadt Saaz (Zatec) entweder dort oder in seinem Prager Haus in Bubentsch (Bubeneč) verblieben sind und zerstört wurden.

⁶⁵ WEBER (1984a) 14.

⁶⁶ Hierunter werden die historischen Länder der böhmischen Krone verstanden, d. h. Böhmen, Mähren und Schlesien. Wird in dieser Arbeit von „Sudetendeutschen“ oder den Deutschen in der Tschechoslowakei gesprochen, so sind die Deutschen dieser Gebiete gemeint; die deutsche Minderheit in der Slowakei war so gering, dass sie keine große Rolle spielte.

zum Frühjahr 1918 für die Tschechen selbst.⁶⁷ Sie führte auf tschechischer Seite verständlicher Weise zu einem „Freudentaumel“, zu einer „Euphorie der Freiheit“, und im gleichen Zuge auch zu „nationalistischem Überschwang“.⁶⁸ Das Selbstverständnis der deutschen Bevölkerung in diesen Gebieten hingegen wurde durch den Ausgang des Weltkrieges und seine Folgen stark erschüttert. Sie hatte sich stets als Staatsnation gefühlt und sich mehrheitlich mit der Monarchie identifiziert: „Die Idee der Existenz in einem tschechischen Staat mußte für sie absurd erscheinen; die mehrheitlich deutschen Gebiete gehörten in ihrem Selbstverständnis einfach zu Deutschösterreich.“⁶⁹ In den Augen vieler war daher durch die tschechoslowakische Staatsgründung das „Worst-Case-Szenario“ eingetreten: In Umkehrung zu der noch im Weltkrieg verfolgten großdeutschen Mitteleuropa-Konzeption⁷⁰ sollten die Deutschen nun selbst zu einer geduldeten Minderheit im Staate ihrer langjährigen nationalen Kontrahenten werden. Diese Situation war für sie nicht akzeptabel, zumal sie zu diesem Zeitpunkt nicht davon ausgingen, den Krieg verloren zu haben.⁷¹ So erklärten die Vertreter aller politischen Richtungen in seltener Einmütigkeit in den Tagen nach der Staatsgründung „Deutschböhmen“ zur „eigenberechtigten Provinz des Staates Deutschösterreich“ (29. 10.), Nordmähren und Schlesien zur „österreichischen Provinz Sudetenland“ (30. 10.) sowie den Anschluss des Bezirkes „Deutsch-Südmähren“ an Niederösterreich und des „Böhmerwaldgau“ an Oberösterreich (3. 11.). Der Anschluss an Österreich sollte aber nur eine Zwischenstation sein. Wie LEMBERG es formuliert, war die geschlossene Option der Deutschen für „Deutschösterreich“ „gleichzeitig eine für das Aufgehen in einem großdeutschen Nationalstaat“.⁷²

Als Instrumentarium für die Erreichung dieses Zieles sollte das „nationale Selbstbestimmungsrecht“ dienen.⁷³ Dieses wurde ihnen jedoch von den Alliierten verwehrt; stattdessen besetzten tschechische Truppen ohne große Gegenwehr das Gebiet und schufen somit noch vor dem Friedensvertrag von St. Germain vollendete Tatsachen.⁷⁴ Demonstrationen am 4. März 1919 in mehreren Orten endeten zum Teil blutig, konnten aber die endgültige Grenzziehung nicht verhindern. Der neue Staat, in dem „eigentlich nur die ‚historischen Länder‘ eine Einheit darstellten“,⁷⁵ umfasste außer jenen auch die von Ungarn abgetrennte Slowakei und Karpato-Russland im Osten.⁷⁶ Damit wurden, nach einer Volkszählung von 1930, insgesamt ca. 9,75 Millionen Tschechen und Slowaken (66,25 %

⁶⁷ „Vor 1914 war keiner der geistigen und politischen Führer der wirtschaftlich erstarkten und selbstbewussten gewordenen Tschechen vermessen genug, in einem souveränen tschechisch-slowakischen Nationalstaat das Nahziel der nationalen Entwicklung zu sehen.“ HOENSCH (1969) 23.

⁶⁸ Vgl. BRAUN (1996) 354.

⁶⁹ Ebenda 355. „Deutschösterreich“ bezeichnet hier den deutschsprachigen Teil der ehemaligen Habsburgermonarchie.

⁷⁰ Vgl. dazu KREN (1998) 334.

⁷¹ Diese Erkenntnis erliefte die Deutschen erst auf der Versailler Friedenskonferenz, die damit aus ihrer Sicht einer Demütigung gleichkam.

⁷² LEMBERG (1993a) 231.

⁷³ Vgl. dazu und zur gesamten Entwicklung vom Oktober 1918 bis zum Friedensvertrag von St. Germain im September 1919 HAAS (2001).

⁷⁴ Vgl. HOENSCH (1992) 33: „Doch die Erfolgsaussichten [für die Durchsetzung des ‚Selbstbestimmungsrechts‘, N.L.] waren nach der Besetzung des Sudetengebiets durch tschechische Truppen von vornherein gering.“ Es ist hinzuzufügen, dass das tschechoslowakische Heer sogar in einige Städte eingeladen wurde (z. B. Karlsbad/Karlovy Vary), um das befürchtete Chaos bzw. Umsturzversuche wie im Deutschen Reich zu verhindern. – Die geplante Banknotenabstempelung und Vermögensabgabe sollten ebenfalls zur Vereinheitlichung des Staatsgebietes beitragen. Vgl. BRAUN (1996) 364.

⁷⁵ HOENSCH (1992) 37.

⁷⁶ Vgl. dazu ausführlich HOENSCH (1992) 30–38.

der Gesamtbevölkerung), 3,32 Millionen Deutsche (22,5 %), 720 000 Ungarn (4,9 %), 410 000 Ruthenen (2,9 %) und 100 000 Polen (0,7 %) in die neue „Tschecho-Slowakei“ inkorporiert.⁷⁷

Von einer Integration der vielen Nationalitäten in den neu konstituierten „Nationalstaat“⁷⁸ konnte jedoch zunächst nicht die Rede sein. LEMBERG weist darauf hin, dass 1919 allerdings die slowakische Frage in „Gewicht, Risiko und Brisanz“ problematischer erschien als die deutsche.⁷⁹ Aus Gründen der Staatsräson – die Slowaken konstituierten immerhin einen Teil der „tschecho-slowakischen“ Staatsnation⁸⁰ – sei sie aber in der offiziellen Staatspropaganda heruntergespielt worden, da sie nicht als ein eigenständiges nationales Problem in Erscheinung treten sollte. Insofern, so LEMBERG, sei die auf die deutsche Frage fixierte Optik hinsichtlich der Nationalitätenfrage zu Beginn der Republik etwas verzerrt. Wenn auch die spätere Entwicklung zu diesem Zeitpunkt noch nicht angelegt oder vorhersehbar war,⁸¹ so war es aber doch vor allem die deutsche bzw. „sudetendeutsche“ Frage, die zum Scheitern der Republik beitrug.

1.2 Exkurs: Aus Deutschböhmen werden Sudetendeutsche

So überraschend der Ausgang des Weltkrieges und seine Folgen für viele waren, so sehr war er doch der Abschluss eines Prozesses, „der den Aufstieg des tschechischen Volkes aus der politischen und intellektuellen Bedeutungslosigkeit am Anfang des 19. Jahrhunderts bis zur Ausformung einer modernen Gesellschaft am Ende des Jahrhunderts mit sich gebracht hatte“.⁸² Die Tschechen hatten sich „im Kielwasser deutsch-bürgerlicher Emanzipationsanläufe“⁸³ quasi subversiv zu einer modernen Nation entwickelt. Bei den Deutschen in den böhmischen Ländern kamen hingegen mehrere Faktoren zusammen, die eine solche Entwicklung verhindert hatten.⁸⁴ Ein grundlegendes Moment war sicher die Tatsache, dass das nationale Bewusstsein der Deutschen in Böhmen und Mähren lange Zeit nicht sonderlich ausgeprägt war: „...the idea of belonging to a German-wide cultural community clashed both with the consciousness of belonging to the Czech Lands and with loyalty to the Habsburg monarchy“.⁸⁵ Hier trafen also verschiedene Teilidentitäten aufeinander, die sich bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges klar herausgebildet hatten und die in der vorgegebenen Konstellation durchaus gegensätzlich waren: eine gesellschaftliche Identität vor dem Hintergrund der geographischen und historischen Ein-

heit der alten Kronländer, eine politisch-administrative im Rahmen des Habsburgerreiches und eine kulturell-nationale in großdeutscher Perspektive.⁸⁶

Bis in die 1840er Jahre dominierte in den deutschsprachigen Gebieten auch aus diesem Grund ein vor-nationales Nationalitätenkonzept. Erst allmählich kristallisierte sich in der deutschen Terminologie eine Unterscheidung zwischen den Böhmen tschechischer und deutscher Muttersprache heraus. Nunmehr wurde unterschieden zwischen „Tschecho-Slawen“ und „Deutschböhmen“.⁸⁷ Die privilegierte Stellung der Deutschen in der Monarchie und fehlende soziale Antriebe führten jedoch dazu, dass sich in der nationalen Frage auf deutscher Seite eine gewisse Halbherzigkeit und Saturierung einstellten. Nicht so auf tschechischer, und so begann nach 1848 mit der allmählichen „Tschechisierung“ des gesellschaftlichen Lebens auch eine Separierung der beiden nationalen Gruppen.⁸⁸ In dem nun folgenden, ab Ende der 1860er Jahren immer schärfer werdenden Nationalitätenstreit befanden sich die Deutschen in einer ambivalenten Position. Einerseits benötigten sie den supernationalen Staat, um ihre privilegierte Stellung wahren zu können; andererseits geboten die zunehmenden nationalen Attacken, v. a. seitens der Tschechen, ein Bekenntnis zur eigenen nationalen Identität.⁸⁹ Über diese Konfrontation entstand ein regelrechter „Konter-Nationalismus“:

„Die Anfänge eines sudetendeutschen Nationalbewußtsein hatten sich vor dem Ersten Weltkrieg als defensive Reaktion auf die tschechische Nationalbewegung konstituiert und waren infolge ihrer österreichischen Einbettung als Überlegenheitsgefühl gegenüber der tschechischen ‘Dienstbotennation’ in Erscheinung getreten.“⁹⁰

Die bereits erwähnten Dimensionen deutschböhmischer Identität verhinderten allerdings eine Schärfe, wie sie zum Teil auf tschechischer Seite zu finden war.⁹¹ Der deutsche Nationalismus in den böhmischen Ländern geriet vielmehr zu einer Verteidigung von Privilegien und der Wahrung des Besitzstandes; die zu diesem Zweck gegründeten Schutzvereinigungen wurden freilich zu prominenten Akteuren im sudetendeutschen Volkstumskampf.

Der Erste Weltkrieg schließlich fungierte als ein Katalysator für die Entwicklung des Nationalbewusstseins der Deutschen in den böhmischen Ländern, hatte er für sie doch eine konkrete innenpolitische Bedeutung, da der Ausgang über die künftige Machtkonstellation in der Heimat entscheiden sollte. Der Versuch, „Kriegsgemeinschaft in Volks-

⁷⁷ Vgl. HOENSCH (1992) 37.

⁷⁸ KURAL (1994) 65 weist darauf hin, dass das Nationalstaatsprinzip in der am 29. 2. 1920 verabschiedeten Verfassung nicht festgelegt war, sondern der Staat erst nach einem Beschluss des Obersten Verwaltungsgerichts als solcher deklariert wurde. In der Folge habe sich die CSR de facto zu einem Nationalstaat entwickelt.

⁷⁹ Vgl. LEMBERG (1993a) 233. Auch in den 1930er Jahren war die slowakische Frage noch von „zentraler Wichtigkeit“ für die Tschechoslowakei. Vgl. LEMBERG (1984) 326f.

⁸⁰ „Der Tschechoslowakismus war in der Zwischenkriegszeit ein höchst bemerkenswerter Versuch, eine einheitliche Nation zu ‘bauen’ (im Sinne einer Konstruktion, eines nation-building).“ LEMBERG (1982a) 291.

⁸¹ Vgl. LEMBERG (1993a) 228.

⁸² ALEXANDER (1992) 125.

⁸³ JAWORSKI (1977) 33.

⁸⁴ JAWORSKI (1977, 15–22) weist auf den aus verschiedenen Gründen verpassten Anschluss an den sozioökonomischen Wandel im zweiten Drittel des 19. Jahrhunderts und das daraus resultierende Versäumnis bzw. Unvermögen hin, eine „modern[e] sudetendeutsch[e] Teilgesellschaft“ auszubauen.

⁸⁵ KREN (1998) 325.

⁸⁶ Vgl. JAWORSKI (1977) 35. JAWORSKI bemerkt dazu: „Auf einen homogenen Lebenszusammenhang bezogen, hätten sich diese drei Identitäten harmonisch zu einer einzigen gefügt. Nicht so für die Deutschen in den Sudetenländern. Hier hatten sich die Teilidentitäten zu regelrechten Gegensätzen entwickelt, in deren Widerspruch die Formulierung eines sudetendeutschen Zukunftsprogrammes ebenso unmöglich wurde, wie ein geschlossener Widerstand gegen die tschechische Nationalbewegung.“ Ebenda 35f. Vgl. auch BAHM (1999) 383.

⁸⁷ Vgl. KREN (1998) 326.

⁸⁸ Vgl. ebenda 327.

⁸⁹ Vgl. BAHM (1999) 378f.

⁹⁰ JAWORSKI (1977) 30. Zum Begriff des „Konter-Nationalismus“ vgl. ebenda 29.

⁹¹ „Den sudetendeutschen Nationalisten war... trotz provinzieller Borniertheit stets ein großzügiger bis großspüriger Zug eigen; ihre Pläne transzendierten meistens die eigenen Belange österreichisch oder mitteleuropäisch und ließen es daher notwendig an nationaler Entschlossenheit fehlen. ...Dem manchmal fanatisch ausbrechenden tschechischen Haß konnte nur eine lasche sudetendeutsche Geringschätzung entgegengesetzt werden. Die Verschiedenartigkeit der vorgetragenen nationalen Abneigungsgefühle stammte aus der sozialpsychologischen Reproduktion einer alten Herrschaftskonstellation, in welcher sich Haß als Stigma der Unterdrückten und Geringschätzung als Privileg der Herrschenden niedergeschlagen hatte.“ JAWORSKI (1977) 29f.

gemeinschaft umzuwerten“⁹² schlug allerdings fehl und so sahen sich die Deutschen in Böhmen und Mähren 1918 mit einer völlig neuen nationalen Konstellation konfrontiert. Der identitätsstiftende Bezugsrahmen hatte sich drastisch verändert – die Habsburgermonarchie war zusammengebrochen und der Anschluss an das Deutsche Reich, also die großdeutsche Perspektive, war zumindest vorerst nicht verwirklicht worden. Geblieben war lediglich die Einheit der historischen Länder – freilich unter neuer, „tschechoslowakischer“ Oberhoheit. Eingegliedert in den neuen Staat, wurden nunmehr die periphere Siedlungslage ohne Zentrum und die geographische Zersplitterung der Siedlungsgebiete ebenso offenbar wie das Fehlen eines eigenen Parteiensystems oder eines gemeinsamen Selbstverständnisses, denn der Sammelname „Sudetendeutsche“ wurde erst nach 1918 allgemein gebräuchlich.⁹³

Den nun folgenden „Selbstfindungsprozess“ der Deutschen unterteilt ALEXANDER in insgesamt fünf Phasen.⁹⁴ Auf die erste, durch „Lähmung“ ob des Verlustes der alten Strukturen gekennzeichnete Phase folgte schon bald eine zweite der Auflehnung gegen die staatliche Ordnung und des Bestrebens, aus dem Staatsverband auszuscheren. Diese zweite Phase, in der die Einheit der historischen Länder zugunsten eines Anschlusses der betreffenden Provinzen an Deutschland bzw. Österreich aufgegeben wurde, bedeutete eine radikale Abkehr von dem alten Landespatritismus. Vielmehr trat hier nun offen das deutsche nationale Element zutage, so dass BAHM in Bezug auf die Sezessionsbestrebungen von einem „quintessentially nationalist project“⁹⁵ spricht. Höhepunkt dieser Entwicklung waren die Demonstrationen des 4. März 1919, deren Opfer zu Märtyrern des deutschböhmischen Selbstbestimmungsrechtes hochstilisiert wurden – dabei spielten bei den Demonstrationen neben der Grenzfrage und der staatlichen Zugehörigkeit der Deutschen Mitteleuropas auch die Möglichkeit einer sozialistischen Revolution sowie die Ablehnung der Währungsreform eine große Rolle.⁹⁶ Nach BRAUN hat sich aber gerade um diese Ereignisse des 4. März herum „die Identität der Deutschen der böhmischen Länder als *Sudetendeutsche* erst herauskristallisiert“⁹⁷ (Hervorhebung im Original). Aus deutschböhmischen seien nunmehr sudetendeutsche „Blutzeugen für die selbstbestimmte Freiheit“⁹⁸ geworden. Äußerer Anlass für die Umbenennung war der Versuch der tschechoslowakischen Regierung, in Analogie zu der für Österreich gebräuchlichen Terminologie (nunmehr „Republik Österreich“ statt „Deutschösterreich“) den Begriff „Deutschböhmern“ zu unterdrücken. Es ist aber darüber hinaus davon auszugehen, dass die Änderung der Eigenbezeichnung vor allem einen politischen und gesellschaftlichen Wandel markierte – zumal, wie BRAUN richtig bemerkt, der Begriff „Deutschböhmern“ wohl kaum so schnell verschwunden wäre, hätten die Deutschen ihn beibehalten wollen. Zwar ist für die 1920er Jahre in der deutschsprachigen Bevölkerung noch eine gewisse Unsicherheit bei

dem Gebrauch der neuen Terminologie zu erkennen – so bezeichneten sich beispielsweise die deutschen Abgeordneten in Parlament und Senat als „Vertreter des deutschen Volkes im tschechischen Staat“. Schon zu Beginn der 1930er Jahre jedoch hatte sich der Begriff „Sudetendeutsche“ im allgemeinen Sprachgebrauch als Sammelbezeichnung für alle Deutschen der böhmischen Länder bzw. der „*Sudetenländer*“ – so war er von seinem Schöpfer Franz Jesser im Jahre 1903 geprägt worden – durchgesetzt.⁹⁹ Er war dabei von Anfang an ein politischer Begriff. Auch sprachlich verlagerte er den Akzent von den *Böhmen* deutscher Sprache und Kultur auf die *Deutschen* aus den „Sudetenländern“, wenn auch diese geographische Definition etwas ungenau war. Der alte Bohemismus fand somit auch in der Eigenbezeichnung keinen Widerhall mehr, sondern diese trug vielmehr den neuen politischen Gegebenheiten und Ambitionen Rechnung. Insofern war der neue Begriff eng verbunden mit dem nach der tschechoslowakischen Staatsgründung einsetzenden Kampf der Deutschen für das so genannte Selbstbestimmungsrecht, was auch erklärt, warum dieser sich in allen politischen und gesellschaftlichen Lagern durchsetzen konnte.¹⁰⁰ Er war jedoch nicht nur mit dem Kampf als solchem verbunden, sondern auch mit dessen Scheitern und der „Sehnsucht nach Aufhebung dieses Scheiterns“.¹⁰¹ Da dieses Scheitern tief in der kollektiven deutschböhmischen bzw. sudetendeutschen Psyche verankert war (und ist), war der Begriff „sudetendeutsch“ äußerst emotionsgeladen. Um ihn herum erfolgte nun allmählich die Ausbildung einer „sudetendeutschen Identität“.¹⁰² Träger dieser Entwicklung waren nicht so sehr die Parteien, sondern vielmehr die Ebene darunter, nämlich die vielen Vereine und Schutzbünde, die schon in der Vorkriegszeit das öffentliche Leben gestaltet hatten.¹⁰³

1.3 Vom „Negativismus“ zum „Aktivismus“

Auf das vorläufige Scheitern des großdeutschen Projektes folgte eine dritte Phase des Selbstfindungsprozesses. Diese war am Anfang gekennzeichnet durch einen Maximalismus bzw. „Negativismus“ seitens der sudetendeutschen Politik, der aber spätestens Mitte der 1920er Jahre – nach Locarno – von einem pragmatischen, konstitutionellen „Aktivismus“ abgelöst wurde. SCHRAMM sieht hierin Anzeichen für eine zunehmende Integration der Sudetendeutschen in die Republik, und auch JAWORSKI bewertet den sudetendeutschen Aktivismus als „ein Produkt des Normalisierungsprozesses innerhalb der ČSR“.¹⁰⁴

⁹⁹ Franz Jesser (1869–1954) verwandte diesen Begriff in Abgrenzung zu den „Alpendeutschen“ der Habsburgermonarchie. – Auch KŘEN konstatiert, dass damit eine neue Phase des „nation-building“-Prozesses eingeleitet worden war: „...like the Austrians, the Germans in Czechoslovakia experienced the forming of a new, common national identity which included Germans in Moravia and Silesia“. KŘEN (1998) 336.

¹⁰⁰ BRAUN (1996, 376–378) weist darauf hin, dass sich selbst die Gruppe der Exil-Sozialdemokraten um Jaksch 1939 in „Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten“ umbenannte. Zugleich verweist er allerdings darauf, dass dies in erster Linie wohl als Flucht nach vorn zu interpretieren ist, da die Umbenennung kurz vor den NS-Feiern zum 4. März 1939 erfolgte.

¹⁰¹ Ebenda 375.

¹⁰² Als Säulen der sudetendeutschen Identität, deren Kern das „Mythologem, 4. März 1919 – Blutzeugen für die Freiheit“ sei, identifiziert BRAUN folgende: a) das „verweigernde und gewaltsam unterdrückte Selbstbestimmungsrecht“, b) den „Anschluss an Deutschland“, zumindest aber „deutsche Autonomie“ (d. h. die irredentistische Position) und c) die Definition als „deutscher Stamm“ bzw. „deutsche Teilnation“ – „in Verbindung mit nationalistischer Überbewertung des eigenen Volkstums“. An die Stelle des 4. März sei nach der Vertreibung diese gerückt. Vgl. Ebenda 378f.

¹⁰³ Vgl. dazu auch den Exkurs zum „sudetendeutschen Volkstumskampf“ (Kapitel 1.5).

¹⁰⁴ Vgl. SCHRAMM (1988) 2. – JAWORSKI (1995) 37.

⁹² JAWORSKI (1977) 36.

⁹³ Vgl. JAWORSKI (1995) 33.

⁹⁴ Vgl. ALEXANDER (1992) 125ff. Für eine bessere Übersicht seien diese fünf Phasen vorab genannt: die ersten beiden Phasen gehören in die Umbruchzeit 1918/19, die dritte ist bestimmt durch Beteiligung deutscher Parteien am öffentlich-politischen Leben der ČSR bis zur Weltwirtschaftskrise. Anfang der 1930er Jahre folgt die vierte Phase, die schließlich mit der Vertreibung von der fünften Phase abgelöst wird.

⁹⁵ BAHM (1999) 389.

⁹⁶ Für diesen Hinweis danke ich Prof. PhDr. Jiří Pešek.

⁹⁷ BRAUN (1996) 357. Auszunehmen sind hiervon die Kommunisten und Sozialdemokraten.

⁹⁸ Ebenda 373. Vgl. zum Folgenden den Aufsatz von BRAUN.

Bereits 1918/19 hatten die Kreise der Wirtschaft für einen Verbleib im Staat plädiert, denn sie erkannten, dass dies durchaus ökonomische Vorteile haben konnte. SCHRAMM argumentiert, dass den Deutschen durch den Verbleib in der ČSR Vorteile entstanden seien, und zwar vor allem dadurch, dass „das alte, bewährte System der Wirtschafts- und Verkehrsbeziehungen erhalten blieb“ und sie außerdem „einem Staat angehörten, der auf der Seite der Siegermächte des Weltkrieges stand, während Deutschland hohe Reparationen bezahlen mußte und eine kümmerliche Existenz fristete“.¹⁰⁵ Bezeichnenderweise war der erste Diplomat, der die ČSR schon im November 1918 anerkannte, der deutsche Botschafter von Gebstättel. Es ist zu vermuten, dass er diesen Schritt nicht zuletzt deswegen tat, um die deutsche Wirtschaft im Land zu schützen. Seit Anfang der 1920er Jahre schwenkten schließlich auch die bürgerlichen Parteien auf diese Linie ein.¹⁰⁶ Höhepunkt dieser Entwicklung war die Regierungsbeteiligung deutscher Parteien im Jahre 1926, die bis zum Ende der Republik Bestand haben sollte:¹⁰⁷ „Der Eintritt der aktivistischen deutschen Parteien in die Regierung des Staates beschloß die Kampfphase der Entstehung der Tschechoslowakei.“¹⁰⁸ Wie JAWORSKI feststellt, verfolgte der sudetendeutsche Aktivismus aber nicht ein „prinzipielles deutsch-tschechisches Ausgleichsprogramm“, sondern sei vielmehr „in allen seinen Varianten und Entwicklungsphasen stets eine Haltung mit schlechtem nationalen Gewissen geblieben“.¹⁰⁹ Die Regierungsbeteiligung war daher weniger das Resultat einer deutsch-tschechischen Annäherung als vielmehr das Ergebnis des Bestrebens beider nationalen Partner, die Sozialisten aus der Regierungskoalition auszuschließen. Zwar kann insofern in Hinsicht auf die Regierungsbeteiligung wohl mit einiger Berechtigung weniger von einer „Liebesheirat“ als vielmehr von einer „Vernunft-ehe“ gesprochen werden. Dennoch bedeutete diese Entwicklung „potentiell den Ausgangspunkt einer grundlegenden Annäherung“¹¹⁰ und weckte Hoffnungen auf eine Veränderung der verfassungsmäßigen Stellung der Deutschen. Diese fanden sich mit dem Minderheitenstatus nicht ab und stritten weiterhin für die Anerkennung als gleichberechtigtes Staatsvolk. Ein Kernpunkt dieser Auseinandersetzung war dabei die Sprachenfrage.¹¹¹ Durch die Errichtung des Nationalstaates ČSR war es zu einer Polarisierung der Bevölkerung entlang der Sprachgrenze gekommen, die zu der Zerstörung des traditionellen Bohemismus beitrug. Die offizielle Sprachenregelung in der Verfassung, die zwar den

¹⁰⁵ SCHRAMM (1988, 387). Trotz der psychologisch zunächst schwierigen Lage, bedingt durch den gesellschaftlichen Abstieg von einer Staatsnation zu einer Minderheit, hätten diese Argumente langsam an Gewicht gewonnen, wie die Gesandtschaftsberichte und Wahlergebnisse 1920, 1925 und 1929 zeigten. – Zur Wirtschaft vgl. auch BOYER (1999).

¹⁰⁶ HOENSCH (1992, 48) weist darauf hin, dass die Sozialdemokraten 1921 den Weg zu einer aktivistischen Politik ebneten, dem bald darauf auch der Bund der Landwirte, die Christlichsozialen und die Deutschdemokratische Partei folgten. Während die bürgerlichen Parteien jedoch weiterhin nach Nationalitäten getrennt blieben, es also für jede tschechische Partei ein deutsches Pendant gab, schlossen sich die Kommunisten 1921 als einzige in einer übernationalen Partei, der KSČM, zusammen. Die Sozialdemokraten folgten erst 1928 mit einem gemeinsamen Kongress. Vgl. KOPECEK (1996) 64.

¹⁰⁷ KOPECEK (1996, 69) weist darauf hin, dass der „Geist von Locarno“ für diese Entwicklung nicht ganz unerheblich war. Deutschlands Annäherung an Frankreich und Großbritannien ermöglichte bzw. erforderte fast eine tschechische Bereitschaft zum Ausgleich. Ein weiterer Impetus für diese Entwicklung war nach KOPECEK auch die tschechische Sorge (nach Locarno) um die Verlässlichkeit des französischen Partners. Man musste nun darauf achten, dass Deutschland, das sich um das Wohlergehen der Sudetendeutschen sorgte, der ČSR wohl gesonnen blieb.

¹⁰⁸ ALEXANDER (1992) 127.

¹⁰⁹ JAWORSKI (1995) 37. – Vgl. auch ZIMMERMANN (2001) und KURAL (1994) 65.

¹¹⁰ KURAL (1994) 66.

¹¹¹ Zur Sprachenfrage in der Ersten Tschechoslowakischen Republik vgl. KUČERA (1999).

Sprechern der „tschechoslowakischen“ Sprache ein Gruppenrecht zugestand, denen der Minderheitensprachen aber nur unter bestimmten Bedingungen, verschärfte diesen Gegensatz. Das erschwerte es den Deutschen, sich mit dem Staat zu identifizieren:

„Die Deutschen in der Tschechoslowakei hätten sich also nur unter der Bedingung als Teil des tschechoslowakischen Staatsvolkes verstehen können, wenn sie entweder zweisprachig geworden wären oder in Gebieten mit der genehmigten Zweisprachigkeit der Behörden gewohnt hätten.“¹¹²

Nach JAWORSKI handelte es sich bei dem Konflikt jedoch weniger um einen Existenzkampf oder die Wahrung von Minderheitenrechten als vielmehr um einen „Machtkampf um Einflusssphären“.¹¹³

Die Verzögerung der Regelung der Nationalitätenfrage führte denn auch zu wachsenden Spannungen innerhalb der Koalition. Die Minderheitenfrage war in der sudetendeutschen politischen Szene daher auch nach 1926 weiterhin virulent, wie auch die vermeintliche Benachteiligung im Bewusstsein eines Großteils der Bevölkerung verankert war.¹¹⁴ Die Regierungsbeteiligung der deutschen Parteien bewirkte somit im Endeffekt keine Überwindung der nationalen Gegensätze, sondern führte im Gegenteil durch eine nur langsame, letztlich zu langsame Annäherung seit Mitte der 1930er Jahre zu einem erneuten Auftrieb der negativistischen Kräfte.

1.4 Deutsch-tschechisches Nebeneinander

Wie gestaltete sich nun abgesehen von der Kooperation auf Regierungsebene das Miteinander im neuen Staatswesen?¹¹⁵ In Bezug auf die deutsch-tschechischen Beziehungen konstatiert LEMBERG für die Zwischenkriegszeit:

„Versucht man... die deutsch-tschechischen Beziehungen der Zwischenkriegszeit im täglichen Leben, abseits der politischen Tribünen zu überblicken, dann dürfte die Bilanz hinsichtlich der Chancen deutsch-tschechischer Verständigung eher ernüchternd ausfallen, noch ernüchternder als bei der Untersuchung verschiedener Kommunikationsbereiche für die Zeit vor dem Ersten Weltkrieg...“¹¹⁶

Des Weiteren sei eine „oft erschreckende Fremdheit“ zwischen Tschechen und Deutschen schon in der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg festzustellen, die in der Zwischenkriegszeit sogar noch zugenommen habe. Die Tschechen seien den Deutschen gegenüber gleichgültig geworden und hätten sie nur noch als „exotisches Element“ wahrgenommen. Die tschechische Publizistik habe sich zwar mit den Deutschen beschäftigt, sie aber eher als Gegner betrachtet: „Das nationale Geschichtsbild mit der Vorstellung eines jahr-

¹¹² ALEXANDER (1992) 127. – HOENSCH (1992, 49) bewertet die „strengen Bestimmungen“ der seit 1920 diskutierten, 1926 verabschiedeten Sprachenverordnung sehr kritisch als „Werkzeug einer zentralistischen Tschechisierungspolitik“.

¹¹³ Vgl. JAWORSKI (1995) 35.

¹¹⁴ Vgl. ZIMMERMANN (1999) 37f. Es soll hier nicht weiter auf die Frage eingegangen werden, ob dieser Eindruck berechtigt war (vgl. dazu z. B. JAWORSKI (1977) 37ff. und SEIBT (1998) 279ff.); es ist in unserem Zusammenhang lediglich wichtig festzustellen, dass es so etwas wie ein kollektives Gefühl der Übervorteilung gab, sowohl auf wirtschaftlichem wie auch kulturellem Gebiet, wie etwa bei der Schulfrage.

¹¹⁵ LEMBERG (1997, 321) weist darauf hin, dass eine genauere Untersuchung der deutsch-tschechischen Verständigung in Bereichen des öffentlichen bzw. kulturellen Lebens für die Zwischenkriegszeit weiterhin ein Forschungsdesiderat darstellt.

¹¹⁶ LEMBERG (1993b) 91.

hundertlangen Kampfes zwischen Tschechen und Deutschen war weiterhin mächtig...¹¹⁷ Die Deutschen hingegen konnten die Tschechen nicht einfach ignorieren, waren diese doch die Träger der Staatsmacht. Aber ein gewisses Desinteresse war auch bei ihnen kennzeichnend:

„Eine öffentliche geistige Auseinandersetzung der sudetendeutschen Intelligenz mit den Tschechen und ihrer Kultur fand lange Zeit nahezu überhaupt nicht statt...; eine solche Auseinandersetzung begann – und da auch nur sporadisch – erst in den dreißiger Jahren.“¹¹⁸

So war der Alltag allgemein eher durch ein „fremdes Nebeneinander“ und nicht durch ein Miteinander geprägt. Für das Prag der 1920er Jahre konstatiert Eugen LEMBERG gar „eine absolute Trennung der beiden Gesellschaften“.¹¹⁹ Eine Kommunikation im eigentlichen Sinne, gar ein intellektueller Diskurs fand – zumindest offiziell – selbst an den Universitäten im Großen und Ganzen nicht statt.¹²⁰

„Das nationale Tabu verhinderte... den geistigen Austausch und Fortschritt an zwei Universitäten der gleichen Stadt, deren jede in einzelnen Disziplinen ihre weltweiten Beziehungen hatte, in anderen trotz berühmter Nachbarschaft einem hoffnungslosen Provinzialismus verfiel.“¹²¹

Auch der einfache Austausch zwischen den Studenten scheint nicht stattgefunden zu haben:

„So groß konnte also die Macht ungeschriebener Normen und Tabus sein, daß sich etwa deutsche und tschechische Studenten in Vorlesungspausen auf dem gleichen Hof des Klementinums in Gruppen getrennt beisammenhielten, ohne ein Wort miteinander zu wechseln...“¹²²

Dies ist nicht zuletzt auf die bereits erwähnte Vorstellung eines „ewigen Kampfes“ zwischen Tschechen und Deutschen zurückzuführen, welcher zum „Konstitutivum der Geschichte dieser Region überhaupt“¹²³ gemacht wurde und das populäre Geschichtsbild auf beiden Seiten dominierte. Es erfolgte also eine „Reduzierung des gesamten historischen Prozesses auf den deutsch-tschechischen Antagonismus“,¹²⁴ der seinerseits das all-

¹¹⁷ Ebenda 92.

¹¹⁸ Ebenda 91. Auch auf tschechischer Seite ließ erst die Krise Anfang der dreißiger Jahre das Interesse an der deutschen Seite wachsen. – JAWORSKI (1977, 54f.) spricht von einer „Introversion“ als Folge des sudetendeutschen Bestrebens, äußere Einflüsse auszuschließen. Die Konsequenz war eine Verflachung der Provinz- und die Bestätigung der sudetendeutschen Partikularismen. LEMBERG (1997, 320) stellt allerdings fest, dass eine „Abkapselung“ der „kulturtragenden Schichten“ im nationalen Nebeneinander in den nach dem Ersten Weltkrieg neu entstandenen Staaten Ostmitteleuropas wohl der Normalfall gewesen ist.

¹¹⁹ E. LEMBERG (1986) 156. – Eugen Lemberg (1903–1976) studierte Germanistik, Slawistik und Geschichte an der DUP und war später am Gymnasium Prag-Stefansgasse tätig. 1937 habilitierte er sich in Prag für Soziologie und wurde 1939 Direktor der Lehrerbildungsanstalt Reichenberg. Vgl. STURM (1984) 422.

¹²⁰ Eine Ausnahme bildete in den 1930er Jahren vor allem die Slawistik mit der tschechisch-deutschen Zeitschrift *Germanoslavica*. Vgl. dazu LEMBERG (1982a), insbesondere 297f. – Eduard Winter (1896–1982), von 1929 bis 1941 ord. Professor für Kirchengeschichte, danach bis 1945 ord. Professor für Geistesgeschichte an der DUP und nach dem Krieg Ordinarius an den Universitäten Halle und Berlin (O), rühmt sich in seinen – ob der interpretatorischen „Schlagseite“ z. T. recht amüsanten – Memoiren allerdings einer regelrechten „Freundschaft“ mit seinen tschechischen Kollegen Josef Pekaf und Josef Šusta in den 1930er Jahren. Vgl. WINTER (1981) 94. – Der intensivste Austausch bzw. die häufigsten Begegnungen zwischen Angehörigen beider Universitäten dürften in der Universitätsbibliothek und in den Archiven stattgefunden haben.

¹²¹ E. LEMBERG (1986) 157. – Hans Lemberg wies allerdings auf der Jahrestagung des Collegium Carolinum 2003 zurecht darauf hin, dass diese mangelnde Kommunikation bzw. Kooperation zwischen zwei Universitäten, so nah sie sich geographisch auch sind (wie etwa die beiden Berliner Universitäten, Marburg-Gießen, Düsseldorf-Köln), nicht unbedingt als ein Prager Spezifikum zu werten ist, sondern vielleicht eher die Regel als die Ausnahme darstellt.

¹²² Ebenda 156.

¹²³ LEMBERG (1993b), 93.

¹²⁴ JAWORSKI (1987) 341.

tägliche Miteinander bzw. „Nebeneinander“ bestimmte. Diese Projektion gegenwärtiger Verhältnisse auf die Vergangenheit war eine Begleiterscheinung des nationalen Zeitalters und diente als Rüstzeug im Volkstumskampf.

1.5 Exkurs: Sudetendeutscher Volkstumskampf in der ČSR¹²⁵

„Der sudetendeutsche Volkstumskampf der Zwischenkriegszeit stellte die nach außen hin demonstrierte Einheitsfront eines in sich sehr unausgeglichene Meinungs- und Organisationsgefüges dar. In seinem Konzept waren all diejenigen Bestrebungen zusammengefaßt, die sich die geistige und materielle Besitzstandswahrung des deutschen Bevölkerungsanteils in den böhmischen Ländern zum Ziel gesetzt hatten und die Verteidigung gegenüber Tschechisierungsmaßnahmen jeglicher Art.“¹²⁶

Das Führungspersonal dieser Bewegung in Gestalt von Schriftstellern, Publizisten, Politikern und anderen rekrutierte sich aus den akademisch gebildeten Mittelschichten, die nach 1918 „eine wirklich tiefgreifende Umschichtung“ erfahren hatten und eine entsprechend nationalradikale Gesinnung aufwiesen.¹²⁷ Ihre Einbindung in das weitläufige, überregionale und alle sozialen Schichten überspannende Netz der sudetendeutschen Volkstumsorganisationen bestimmte dabei ihren Wirkungsradius.¹²⁸

Wie schon angedeutet, waren – neben der Universität – die überparteilichen Volkstumsorganisationen wie Schutzbünde, Volksbildungs- und Heimatvereine die eigentlichen Träger sudetendeutscher politischer Kultur.¹²⁹ Dieses im 19. Jahrhundert aufgebaute, gut funktionierende Vereins- und Organisationsnetz war 1918 intakt in den neuen Staat „hinübergerettet“ worden.¹³⁰ Die Organisationen waren mehrheitlich überparteilich organisiert und sahen ihre Aufgabe in einer „einheitlichen nationalen Interessenvertretung aller Sudetendeutschen“.¹³¹ Nach 1918 wurde dieses Netz durch zahlreiche Neugründungen noch verdichtet, und die Schutz- und Volkstumsarbeit erfuhr aufgrund der verschärften nationalpolitischen Situation eine deutliche Aufwertung.¹³² Diese zahlreichen Vereinigungen existierten jedoch vielmehr nebeneinander, als dass sie mit einander kooperiert hätten. Einmal mehr offenbarte sich hier die starke Zersplitterung und Differenzierung des Sudetendeutchtums, das von innen heraus offenbar schwer als geschlossene Volksgemeinschaft zu organisieren war.

¹²⁵ Vgl. zum Folgenden vor allem JAWORSKI (1977) und (1987).

¹²⁶ JAWORSKI (1987) 331.

¹²⁷ JAWORSKI (1977) 44. Zur Lage der Akademiker nach 1918 vgl. ebenda 45, zu einer Typologie des Volkstumskämpfers vgl. ebenda 46.

¹²⁸ Vgl. JAWORSKI (1987) 331.

¹²⁹ Vgl. JAWORSKI (1995) 38. Dies ist nicht zuletzt darauf zurückzuführen, dass die sudetendeutschen bürgerlichen Parteien erst nach dem Weltkrieg völlig neu geschaffen wurden. Vgl. zum Verhältnis zwischen Parteien und Wählerschaft JAWORSKI (1988) 55ff.

¹³⁰ Zur Entwicklung des Vereinswesens im 19. Jahrhundert vgl. den knappen Überblick von JAWORSKI (1977) 22–28 und den Tagungsband des Collegium Carolinum (SEIBT (1986)).

¹³¹ JAWORSKI (1987) 333.

¹³² JAWORSKI (1977, 58) weist darauf hin, dass z. B. der Deutsche Kulturverband (DKV) Mitte der 1920er Jahre etwa 500.000 Mitglieder zählte und auch die Bünde der Deutschen (BdD) und die völkischen Turnvereine in ähnlicher Weise expandierten. Diese Entwicklung ist sicher auch auf die mangelnde Integrationskraft der Parteien zurückzuführen. – Zum Deutschen Turnverband vgl. LUH (1988), zum Deutschen Kulturverband POZORNY (1974). POZORNY'S Abhandlung ist allerdings im Auftrag der Österreichischen Landsmannschaft in der Eckartschriften-Reihe veröffentlicht worden und dementsprechend einzuordnen. Dennoch ist dies meines Wissens der bisher einzige Versuch einer Überblicksdarstellung über die Tätigkeit des DKV.

Aus diesem Grund erhielt die gesamtdeutsche Einbindung der Volkstumsorganisationen ein starkes Gewicht.¹³³ „Die Einsicht oder Ahnung, daß eine sudetendeutsche Volksgemeinschaft von innen heraus nicht aufzubauen war, mußte die Hoffnungen verstärken, die eigene Uneinigkeit in einer großdeutschen Gemeinschaft aufzuheben und zu überwinden.“¹³⁴ In der Tat sind der sudetendeutsche Volkstumskampf und die ihn begleitende Volkstumsideologie der 1920er und 1930er Jahre „ohne ihre gesamtdeutsche Einbindung nicht hinreichend zu verstehen“.¹³⁵ Neben den grenzüberschreitenden Verbindungen zwischen Burschenschaften oder Sänger- und Turnerbünden gab es außerdem Querverbindungen zwischen den sudetendeutschen Schutzbünden und den Institutionen zur so genannten „Pflege des Grenz- und Auslandsdeutschtums“. Über diese Kanäle gelangte auch finanzielle und ideologische Unterstützung aus Berlin in das Sudetenland.¹³⁶ Eine Folge dieses gut ausgebauten Beziehungsnetzes zum Deutschen Reich wie auch in geringerem Maße zu Österreich war einmal die Vernachlässigung vergleichbarer Verbandskontakte zu tschechischen Organisationen – diese wurden vielmehr überflüssig. Zum zweiten wurde der deutsch-tschechische Ausgleich durch die vielfältigen reichsdeutschen Einflussmöglichkeiten auf den sudetendeutschen Volkstumskampf insbesondere seit Anfang der 1930er Jahre nachhaltig behindert. Folgerichtig resümiert JAWORSKI: „Der gesamtdeutsche Aspekt der sudetendeutschen Volkstumspolitik kann gar nicht überschätzt werden. Er hat wesentlich dazu beigetragen, sudetendeutsche Vereinigungsvisionen mit den deutschen Mutterländern wachzuhalten.“¹³⁷

In den Organisationen selbst wurde eine rege Geschichtspflege betrieben, die über einen gemeinsamen Grundstock an historischen Argumenten verfügte und in volkstumpolitischen Traktaten an die Öffentlichkeit getragen wurde. Hierbei stand vor allem, zumal nach dem Diktum des Staatspräsidenten T. G. Masaryk von den „Immigranten und Kolonisten“ im Dezember 1918, der Nachweis der grundsätzlichen Daseinsberechtigung im neuen Staat im Vordergrund. Da die tschechoslowakische Staatsgründung schwerlich als Geburtsstunde der „sudetendeutschen Volksgemeinschaft“ anerkannt werden konnte, erfolgte eine Rückberufung auf die ersten germanischen Siedler (die so genannte „Urgermanenthese“) wie auch auf die mittelalterliche Ostbewegung: „Die Rückbesinnung auf deutsche Siedlung und Kulturleistung diente dergestalt der historischen Verbriefung eines unaufhebbaren Heimatrechtes der Sudetendeutschen in den böhmischen Ländern, des Beweises der Alteinsässigkeit.“¹³⁸ Eine Schwierigkeit, die sich jedoch bei solchen Rückbezügen ergab, war die stammliche Vielfalt der Sudetendeutschen. Das Fehlen eines gemeinsamen historischen Ausgangspunktes wurde somit offensichtlich: „Der Rekurs auf die deutsche Siedlungs- und Stammesgeschichte lohnte sich also nur in legitimatorischer Hinsicht, taugte aber weniger zur historischen Begründung eines integralen Selbstverständnisses der Sudetendeutschen.“¹³⁹ Aber auch für die Habsburger

Zeit waren kaum Gemeinsamkeiten auszumachen und so wurde während der gesamten Zwischenkriegszeit

„der historische Selbstvorwurf ständig wiederholt, die Sudetendeutschen hätten sich bis in die Zeit des Ersten Weltkriegs hinein in den Dienst für das sterbende Altösterreich zerrieben, seien dadurch von einer konsequenten Verteidigung ihrer unmittelbaren nationalen Rechte und Ziele abgehalten und 'völkisch entmannt' worden“.¹⁴⁰

In Hinblick auf den gesamtdeutschen Kontext des sudetendeutschen Volkstumskampfes wurden vor allem die Stammes-, Reichs- und Kulturgeschichte bemüht. So wurden die siedlungs- und stammesgeschichtlichen Gemeinsamkeiten mit dem „deutschen Muttervolk“ beschworen, um nicht vom „gesamtdeutschen Volkskörper“ getrennt zu werden. Ein „naturwüchsiger Zusammenhang“ wurde suggeriert, um „eine reichsdeutsche Hilfestellung für den sudetendeutschen Volkstumskampf als die Wahrnehmung ureigenster nationaler Interessen für stammliche Außenzweige im staatlichen Vorfeld erscheinen zu lassen“.¹⁴¹ Eine zweite gesamtdeutsche Verbindungslinie, die propagiert wurde, war die historisch-staatliche Gemeinsamkeit bis 1806, d.h. die Betonung der jahrhundertelangen Zugehörigkeit Böhmens zum mittelalterlichen Heiligen Römischen Reich (in diesem Kontext auch gerne „deutsches“ oder gar „Deutsches Reich“ genannt),¹⁴² die allgemein als Glanzzeit erschien. Außerdem wurden kulturhistorische Bezüge geschaffen, welche die Sudetendeutschen als Glied der deutschen Kulturnation darstellten. Auffällig hierbei ist die Orientierung zum Deutschen Reich und nicht nach Österreich, was aber auch der Umorientierung der sudetendeutschen Politik nach 1918 insgesamt entsprach. Diese Orientierung war zum einen eine Folge der Glorifizierung der Frühgeschichte wie auch der Zeit Böhmens im Reichsverband; ausgeblendet wurde die „schwerere zu bewältigende sudetendeutsche Vergangenheit im Rahmen der Habsburgermonarchie“.¹⁴³ Ein weiterer, gewichtiger Grund allerdings waren die engen wirtschaftlichen Beziehungen zum Deutschen Reich (insbesondere zu Sachsen) und die daraus resultierende wirtschaftlich-finanzielle Verflechtung mit reichsdeutschen industriellen Kreisen.¹⁴⁴

Bleibt die Frage, wie der sudetendeutsche „Volkstumskampf“ im tschechoslowakischen Alltag in Erscheinung trat. Im Gegensatz zur tschechischen Nationalbewegung aus der Zeit vor 1918, die in verzerrter Wahrnehmung bzw. Verknennung der jeweiligen äußeren wie inneren Voraussetzungen einen gewissen Vorbildcharakter für den sudetendeutschen Volkstumskampf besaß, war dieser weniger durch nationalrevolutionäres Pathos als durch einen „weitverbreiteten Quietismus“¹⁴⁵ gekennzeichnet:

„Politische Apathie und Aggressivität koexistierten im sudetendeutschen Volkstumskampf als Gegensatz von Praxis und Theorie. Während für die praktische Volkstumspolitik Ohnmachtsge-

¹⁴⁰ Ebenda. – Überhaupt wurde die Geschichte der Deutschen in Böhmen als eine Leidens-, eine Unrechtsgeschichte aufgefasst. Terminologisch äußerte sich dies in pessimistisch-fatalistischen Begriffen wie „Zwangs“- „Not“- „Leidens“- oder „Schicksalsgemeinschaft“. Vgl. ebenda 341.

¹⁴¹ JAWORSKI (1987) 336.

¹⁴² Es muss erwähnt werden, dass diese unsaubere bzw. im zweiten Fall unhistorische Terminologie auch in Historikerkreisen verbreitet war. Insbesondere seit Ende der 1930er Jahre wird immer wieder Bezug zum „Deutschen Reich“ genommen, wenn von dem mittelalterlichen Staatsgebilde die Rede ist. Auch bei Wostry ist diesbezüglich ein Wandel festzustellen. Vgl. z. B. WOSTRY Nr. 70.

¹⁴³ JAWORSKI (1987) 338.

¹⁴⁴ Zur Verschiebung des Blickes von Wien nach Berlin vgl. auch LEMBERG (1993b) 88–91.

¹⁴⁵ JAWORSKI (1977) 182.

¹³³ „Die meisten sudetendeutschen Volkstumsorganisationen waren in irgendeiner Weise gesamtdeutsch eingebunden, sei es in Form kontinuierlicher Kontakte und Arbeitsverbindungen zu vergleichbaren Vereinigungen in Deutschland oder Österreich, sei es durch direkten korporativen Zusammenschluß.“ JAWORSKI (1995) 39.

¹³⁴ JAWORSKI (1977) 62.

¹³⁵ JAWORSKI (1987) 336.

¹³⁶ Vgl. für die Zeit bis 1933 JAWORSKI (1977) 113–159.

¹³⁷ JAWORSKI (1995) 40.

¹³⁸ JAWORSKI (1987) 334.

¹³⁹ Ebenda 335.

fühle und Passivität vorherrschten, suchte sich der aufgestaute Unmut ideologisch zu entladen.“¹⁴⁶

JAWORSKI macht die „altösterreichische Staatsloyalität“, die „Beamtenmentalität“ der Führungsschichten dafür verantwortlich, dass es höchstens bei irredentistischen Parolen blieb: „Die status-quo-orientierte Bürgerlichkeit der sudetendeutschen Mittelschichten war mit der revolutionären Dynamik einer Irredenta unvereinbar.“¹⁴⁷

1.6 „Heim ins Reich“ – Das Scheitern der Verständigung

Auf die Weltwirtschaftskrise und den Erfolg der Nationalsozialisten im Deutschen Reich folgte die nach ALEXANDER vierte Phase der sudetendeutschen Identitätsfindung.¹⁴⁸ Diese stand ganz im Zeichen der großdeutschen Idee. Unter dem Eindruck der Weltwirtschaftskrise waren die Sudetendeutschen erneut in Opposition zum Staat getreten; zugleich hatte der Aufstieg Hitlers und die ihn begleitende, vermeintliche wirtschaftliche Prosperität eine verschärfende Wirkung auf den Nationalitätenkampf in der Tschechoslowakei.¹⁴⁹

Im Zuge dieser Entwicklung, die durch die nervöse Reaktion der tschechoslowakischen Regierung noch beschleunigt wurde,¹⁵⁰ kam es am 1. Oktober 1933 zur Gründung der Sudetendeutschen Heimatfront (SHF) unter Konrad Henlein. Diese konnte auf dem Fundament der weithin negativistisch geprägten Volkstumsorganisationen aufbauen und diente fortan (seit 1935 als Sudetendeutsche Partei (SdP)) als Sammelbecken aller negativistischen Kräfte.¹⁵¹ LEMBERG sieht in dieser Entwicklung ein Indiz für eine fortschreitende Integration der sudetendeutschen Volksgruppe „selbst an ihrem nationalistischen Flügel“: „eine Integration zwar aus Kritik an diesem Staat, aus einer Art Schutzbedürfnis gegen ihn, aber doch vor allem *im* tschechoslowakischen Staat“.¹⁵² Angesichts des Scheiterns der negativistischen und der Ohnmacht der aktivistischen Parteien stellte die SdP für viele Wähler eine Alternative dar und ging folgerichtig aus den Wahlen zur Nationalversammlung 1935 als stärkste Partei hervor.¹⁵³ Fortan war die SdP die

¹⁴⁶ JAWORSKI (1977) 53. – Über lokalputschistische Ansätze ist auch der sudetendeutsche Freiheitskampf in den Jahren 1918/19 nie hinausgekommen. Vgl. ebenda 182.

¹⁴⁷ Ebenda 184. Es ging, so JAWORSKI, nicht um die Beseitigung der neuen Obrigkeit, sondern um die Anerkennung und die Verbesserung der Position im Staate. – Vgl. zu den fehlenden Voraussetzungen für eine Irredenta ebenda 182.

¹⁴⁸ Die letzte Phase, die hier nicht behandelt werden soll, setzt ALEXANDER an mit der Vertreibung, die das „Gefühl der Gemeinsamkeit aller Deutschen, die sich nun gleichermaßen – ob Anhänger oder Gegner Hitlers oder Henleins – als ‚Sudetendeutsche‘ erkannten und sich auch so bezeichneten“, mit sich gebracht habe. Vgl. ALEXANDER (1992) 130.

¹⁴⁹ ALEXANDER (1992, 129) weist darauf hin, dass nicht zuletzt die finanzielle und ideologische Unterstützung der „Auslandsdeutschen“ durch das Dritte Reich zu einer Gefährdung der inneren Stabilität des tschechoslowakischen Staates beigetragen habe. Denn: „Verstand sich eine deutsche Sprachgruppe... erst einmal als ‚Auslandsdeutsche‘, dann mußte die Forderung ‚Heim ins Reich‘ die letzte Konsequenz dieses Gedankens sein.“

¹⁵⁰ So kam es vor allem im Jahre 1933 zum Erlass einiger Gesetze zum Schutze des Staates, zu politischen Prozessen wie dem „Volkssport-Prozess“ und dem geplanten Verbot u. a. der DNSAP und DNP, die diesen aber durch Selbstauflösung zuvorkamen. Vgl. LEMBERG (1984) 318f. und HOENSCH (1992) 63ff.

¹⁵¹ Zu den verschiedenen internen Strömungen der SHF vgl. HOENSCH (2001).

¹⁵² LEMBERG (1993b) 99.

¹⁵³ Ob diese Hinwendung der Wählerschaft zur SdP jedoch wie bei PUSTEJOVSKY (1983, 316) als Anzeichen einer ideologisch verstandenen Identität gewertet werden kann, ist fraglich.

„zentrale Kraft in den Auseinandersetzungen über das Wesen des tschechoslowakischen Staates... die dem Großdeutschen Reich die Möglichkeit und den Vorwand boten, den Kampf gegen die Existenz des Staates aufzunehmen und die auch die Methoden dieses Kampfes bestimmten“.¹⁵⁴

So war auch dem in dem Jahr nach den Wahlen sozusagen in Schocktherapie neu belebten Aktivismus, dem so genannten „Jungaktivismus“, eine nur kurze Lebensdauer beschieden, zumal die der Regierung abgerungenen Zugeständnisse keine konkrete Verbesserung der Situation in den sudetendeutschen Gebieten bewirkten.¹⁵⁵ Der „Anschluss“ Österreichs am 12. März 1938 war schließlich der endgültige Todesstoß für den deutschen Aktivismus. Spätestens jetzt schwand auf sudetendeutscher Seite die Bereitschaft zum Ausgleich, führte der Anschluss ihr doch ganz neue Perspektiven vor Augen. LEMBERG konstatiert bereits für die Zeit unmittelbar vor dem März 1938 einen „Sog des Anschlußgedankens“, ja eine regelrechte „Anschluß euphorie“.¹⁵⁶

Die SdP befand sich freilich schon nach den Wahlen von 1935, die Hitler das Potential dieser Bewegung für seine eigenen Ziele erkennen ließen, auf einem Kurs der Annäherung an die NSDAP, der spätestens 1937 vollendet war. Zwar kann die SdP nach ZIMMERMANN nicht von Anfang an als „fünfte Kolonne Hitlers“ bezeichnet werden, aber die Nähe zum Nationalsozialismus, nicht zuletzt durch personelle und finanzielle Kontakte, war unverkennbar.¹⁵⁷

Während nun die Internationalisierung der Sudetenfrage im Vorfeld des Münchener Abkommens zu bürgerkriegsähnlichen Zuständen im Lande führte – in erster Linie ausgelöst durch Sabotageakte sudetendeutscher Freikorps – und unter Führung der SdP bereits eine „freiwillige Gleichschaltung“ sudetendeutscher Verbände erfolgte,¹⁵⁸ betrieben Hitler und Henlein in konzertierter Aktion eine Politik der Maximalforderungen. Das Ergebnis ist bekannt: Das Münchener Abkommen vom 29. September 1938 besiegelte den Anschluss des Sudetenlandes an das Deutsche Reich und somit das Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Ein Jahr nach dem Anschluss Österreichs wurde auch die Rest-Tschechoslowakei von deutschen Truppen besetzt und als „Reichsprotectorat Böhmen und Mähren“ in das Reichsgebiet eingegliedert.¹⁵⁹

Die Gründe für das Scheitern der Verständigung sind sicher auf beiden Seiten zu suchen. So identifiziert ZIMMERMANN als Kernproblem des Konfliktes zwischen Tschechen und Deutschen die jeweiligen nationalen Egoismen und die mangelnde Bereitschaft zum Ausgleich auf beiden Seiten.¹⁶⁰ In der deutschsprachigen Literatur werden in der Regel vier Faktoren für das Auseinanderbrechen der Republik verantwortlich gemacht, nämlich 1. das Versagen des Staates in der Minderheitenfrage, 2. die Weltwirtschaftskrise, 3. der

¹⁵⁴ KURAL (1994) 67.

¹⁵⁵ Vgl. LEMBERG (1990) 57f. – Zum deutschen Aktivismus in den Jahren 1935–1938 und seinem Scheitern vgl. LEMBERG (1998).

¹⁵⁶ LEMBERG (1993b) 98.

¹⁵⁷ Vgl. ZIMMERMANN (1999) 40. – JAWORSKI (1995, 42) weist allerdings darauf hin, dass der Henlein-Faschismus originär sudetendeutsch und kein „Importprodukt“ gewesen sei.

¹⁵⁸ „Es hatte noch kein deutscher Wehrmachtssoldat den Fuß auf tschechoslowakischen Boden gesetzt, da hatten sich die meisten Sudetendeutschen unter Führung der SdP bereits selbst gleichgeschaltet.“ ZIMMERMANN (2001). – Eine Ausnahme bildeten bei diesem Prozess die deutschen Sozialdemokraten und Kommunisten; auch hat die Mehrheit der sudetendeutschen Armeangehörigen die tschechoslowakische Mobilmachung im September 1938 mitvollzogen.

¹⁵⁹ Zum „Protectorat“ vgl. vor allem BRANDES (1969) und (1975).

¹⁶⁰ ZIMMERMANN (2001).

Nationalismus auf beiden Seiten und 4. Hitlers Instrumentalisierung des Letzteren.¹⁶¹ Die Sudetendeutschen werden dabei häufig als Täter, aber auch als Opfer dieser Entwicklung charakterisiert. Letzterem ist mit KREN entgegenzuhalten, dass „Henlein's contemporary representatives played this role eagerly, enthusiastically and authentically, last but not least, thanks to the massive, demonstrative support by the Sudeten German public“.¹⁶² Insgesamt hat es der Republik wohl hauptsächlich an Zeit zur inneren Konsolidierung gemangelt:

„Zwanzig Jahre waren zu wenig, um innerhalb der tschechischen Bevölkerung das Hochgefühl nationaler Selbständigkeit durch nüchterne staatspolitische Vernunft zu ersetzen, und derselbe Zeitraum hatte auch für die Sudetendeutschen nicht ausgereicht, sich vorbehaltlos auf die neue Minderheitensituation einzustellen.“¹⁶³

Wurden in diesem Kapitel der gesellschaftliche und politische Kontext sudetendeutscher Geschichtsschreibung in der Ersten Tschechoslowakischen Republik dargestellt, so sollen im nun folgenden die Entwicklungslinien der modernen deutschböhmischen Historiographie von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg skizziert werden.

2 Die deutsche Geschichtswissenschaft in Böhmen im 19. Jahrhundert

Am Anfang war František Palacký. Der Begründer der modernen tschechischen Historiographie und „Vater der Nation“ (*Otec národa*) schuf mit seiner *Geschichte von Böhmen* (1. Band 1836), die seit 1848 unter dem bezeichnenden Titel *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*¹⁶⁴ auch auf Tschechisch erschien, den Topos des deutsch-tschechischen „Kampfes“¹⁶⁵ als vermeintliche Grundtatsache der Geschichte der böhmischen Länder. Dieses Bild sollte sowohl in der tschechischen als auch in der deutschen Geschichtsschreibung Böhmens noch über ein Jahrhundert lang Bestand

¹⁶¹ Sö z. B. HOENSCH (1992). Vgl. auch das Vorwort zur zweiten Auflage seiner „Geschichte der Tschechoslowakischen Republik“ 1978, ebenda 5. Es gibt aber auch Widerspruch im eigenen Lager. So kritisiert z. B. SCHRAMM (1988) die These, dass es der Regierung an mangelnder Entschlossenheit bei der Lösung der Minderheitenfrage gefehlt habe. Vielmehr, so SCHRAMM, seien die Weltwirtschaftskrise und die Anziehungskraft des ökonomisch wiedererstarteten Deutschlands die ausschlaggebenden Faktoren gewesen: „Die Integration der Deutschen in den tschechoslowakischen Staat hatte nur so lange Aussicht auf Erfolg, so lange Deutschland geschwächt war. ...Auch ohne Hitler hätten die Deutschen der Anziehungskraft eines wiederaufblühenden und starken Deutschlands, das in unmittelbarer Nachbarschaft lag, vermutlich kaum widerstehen können.“ Ebenda 390.

¹⁶² KREN (1998) 338.

¹⁶³ JAWORSKI (1995) 42.

¹⁶⁴ „Geschichte des tschechischen Volkes in Böhmen und Mähren“. Der Vollständigkeit halber sei hier darauf hingewiesen, dass das Tschechische nur ein Wort für „tschechisch“ und „böhmisch“ kennt, nämlich *český*. – Die *Geschichte von Böhmen* erschien in insgesamt fünf Bänden (1836–1867), die *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě* ebenfalls (1848–1867).

¹⁶⁵ Normalerweise wird in der zeitgenössischen wie modernen deutschsprachigen Literatur in Bezug auf Palackýs These von einem „ewigen Kampf“ zwischen Deutschen und Slawen gesprochen. Dies erscheint angesichts der gängigen Lesart des deutschen Wortes „Kampf“ jedoch etwas missverständlich, kann man Palackýs These in Anbetracht seines austroslawischen Standpunktes doch eher im Sinne eines *miteinander* „Ringens“ oder „Auseinandersetzens“ interpretieren. Auch die tschechische Version dieser Formel, „*stýkáni a potýkáni*“, lässt einen solchen Schluss zu. Für diese Aufklärung und zahlreiche andere wertvolle Hinweise danke ich Prof. PhDr. Jiří Pešek.

haben.¹⁶⁶ Mit seinem Werk gab er im Prinzip bereits die zentralen Themen der künftigen historiographischen Auseinandersetzung vor: so etwa die so genannte „slawische Legende“,¹⁶⁷ die Beziehung Böhmens zum Heiligen Römischen Reich, die deutsche „Ostkolonisation“ oder den Hussitismus.¹⁶⁸ Ob Palackýs *Geschichte von Böhmen* damit zu „Ursache und Anlaß“ des im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts einsetzenden „historiographischen ‘Nationalitätenkampfes’“ wurde, wie NEUMÜLLER es 1971 formulierte, ist fraglich;¹⁶⁹ zumindest aber ging von ihr eine Initialzündung für die tschechische wie auch für die deutschböhmische Geschichtswissenschaft aus.

Die erste deutsche Reaktion auf das Werk des Historiographen der böhmischen Stände erfolgte bereits 1837;¹⁷⁰ eine Kontroverse nationalliberaler Prägung setzte aber erst nach der Revolution von 1848/49 und der darauf folgenden Phase der österreichischen Reaktion ein, in der sich die Fronten verhärteten.¹⁷¹ Den Anfang machte Anton Schmalfuß mit seiner Schrift *Die Deutschen in Böhmen geschildert in geographisch-statistischer, staatswirtschaftlicher, volkstümlicher und geschichtlicher Beziehung* von 1851, die Wilhelm Wostry 1929 als das „erste Heimatbuch der Deutschböhmern“ bezeichnete. In ihr sei „unserem Volkstum hierzulande zum erstenmal ein... Überblick über sein Wesen und schaffen, über seine Herkunft und seinen Werdegang gegeben worden“.¹⁷² Zwar gab Schmalfuß mit dieser Abhandlung, in der trotz weiterhin bohemistischer Grundtendenzen¹⁷³ bereits nationale mit liberalen Gedanken verbunden wurden, die „wichtigsten Themen und Tendenzen für eine deutsch-nationalliberale Darstellung der böhmischen Geschichte“¹⁷⁴ vor – so etwa mit der Frage nach der kulturellen Leistung der Deutschen in Böhmen oder der Würdigung der Reformation, verbunden mit einer entsprechenden Abwendung vom katholisch-reaktionären Österreich. Eine wissenschaftliche Auseinan-

¹⁶⁶ SEIBT (1959, 19) schreibt dazu: „In Wahrheit hatte er [Palacký, N.L.] damit nicht so sehr dem *bisherigen Geschichtsverlauf*, als der *künftigen Geschichtsschreibung* im böhmischen Raum zu einer Gesetzlichkeit verholfen.“ – Es wird eingesetzt mit Palacký und der deutschen Reaktion auf ihn, da hier der Grundstein gelegt wird für die historiographische Auseinandersetzung, wie sie uns vor allem in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts, aber auch noch nach 1918 begegnet. Zu der in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts dominanten idealistisch-universalistischen Geschichtsschreibung, „die bereits um 1848/49 ihren Höhepunkt erlebt und zugleich überschreitet“ und auf deutschböhmischer Seite vor allem von Wenzel Zacharias Ressel repräsentiert wurde, vgl. NEUMÜLLER (1971) 442–446.

¹⁶⁷ Damit ist das Gegeneinander von „germanischem feudalistischen“ und „slawischem quasidemokratischem“ Prinzip gemeint. Vgl. dazu vor allem BOSL (1964).

¹⁶⁸ Vgl. dazu PRINZ (1977).

¹⁶⁹ Vgl. NEUMÜLLER (1971) 446.

¹⁷⁰ Es handelte sich um eine Denkschrift von Josef Leonhard Knoll. Vgl. NEUMÜLLER (1971) 448. – Zu Palackýs Werdegang vgl. PLASCHKA (1955) 6–26.

¹⁷¹ Auf die Ereignisse der Jahre 1848/49 und die unmittelbar darauf folgende neoabsolutistische Phase soll hier nicht näher eingegangen werden. Vgl. dazu HOENSCH (1997) 338ff. – NEUMÜLLER (1984, 447f.) weist darauf hin, dass sich Palackýs Position erst nach der Revolution von einer gemäßigt national-konservativen hin zu einer entschieden bürgerlich-protestantisch-nationalliberalen wandelte. Die sei ein Grund dafür gewesen, dass sich nicht schon im Vormärz ein komplementäres deutsch-nationalliberales Geschichtsbild entwickelt habe. Ein weiterer Grund war die auch in Böhmen bis 1848/49 vorherrschende deutsch-liberale Geschichts-ideologie.

¹⁷² Weiter bezeichnet er Schmalfuß' Werk als „das Buch, das eigentlich als erstes Kunde gibt von der tiefen Liebe der Deutschen Böhmens zu ihrem Heimatboden, das als erstes Kunde gibt von tiefem, warmem völkischem Empfinden und das mit Stolz und Freude und doch ohne Überhebung und Eitelkeit Werden, Wesen und Walten unseres Volkstums in Böhmen schildert“. Vgl. Schriftenverzeichnis WOSTRY Nr. 17 (im Folgenden: WOSTRY Nr. 17; Auch die weiteren Schriften werden in den Fußnoten lediglich in Kurzform aufgeführt und sind an der entsprechenden Stelle im angefügten Schriftenverzeichnis zu finden).

¹⁷³ „Den neuralgischen Punkten des böhmischen Geschichtsverlaufs gegenüber zeigte er sich nüchtern und gut böhmisch...“ SEIBT (1959) 21.

¹⁷⁴ NEUMÜLLER (1971) 450.

dersetzung mit den Thesen Palackýs und damit die Entstehung einer deutschböhmisches Historiographie im eigentlichen Sinne erfolgte aber erst nach der Berufung Constantin von Höflers nach Prag im Jahre 1851.¹⁷⁵

2.1 Die deutsche Geschichtswissenschaft an der Prager Universität¹⁷⁶

Höfler war unter anderem auf Empfehlung Palackýs, mit dem er seit Mitte der 1830er Jahre in Kontakt stand, nach Prag berufen worden, wo er fortan vorwiegend über allgemeine Geschichte las.¹⁷⁷ Zwar hat sich Höfler in der Folge vor allem durch sein Patronat über den 1862 neu gegründeten Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen verdient gemacht; im Gegensatz zu den Gründern des Vereins, von denen später noch die Rede sein soll, war er aber kein Liberaler. Sein Gedankengut war vielmehr geprägt von „romantischem Nationalismus, christlich-katholischer Reichsauffassung und kosmopolitischem Europäertum“.¹⁷⁸ In diese Richtung beeinflusste er trotz aller sonstigen, liberalen Einflüsse auch seine Schüler:

„Höfler war und blieb für die Prager Universität der Erwecker und Kündler eines machtvollen, vom universalen katholischen Glauben erfüllten Reichsbewußtseins, dem sich Bachmann¹⁷⁹ als böhmischer Historiker trotz liberaler Einflüsse nicht entzogen hat. Höfler erweckte von neuem ... das Gefühl und die Überzeugung von der abendländischen Einheit in religiöser und weltlicher Beziehung, in der Böhmen trotz seiner Reformation den vorgezeichneten, festen Platz einnehmen sollte.“¹⁸⁰

In den ersten Prager Jahren entwickelte Höfler daraus ein katholisches Reichsideal und in der Folge eine damit im Einklang stehende gesamtdeutsche Geschichtsauffassung. Wenn er auch methodisch keine neuen Impulse setzen konnte, so hat Höfler doch schon am Anfang seiner Prager Zeit „die Entwicklung der deutschböhmisches Histo-

¹⁷⁵ Constantin von Höfler (1811–1897) hatte vor seiner Berufung nach Prag seit 1841 eine Professur für Geschichte an der Universität München inne, von der er 1847 als Kreisarchivar nach Bamberg versetzt wurde. Zu Höflers Werdegang vgl. BACHMANN (1964) 2f. und WEBER (1984b) 247f. – BACHMANN (1964, 1) weist darauf hin, dass es eine deutschböhmisches Historiographie bis zu den Thunschen Reformen Anfang der 1850er Jahre nicht gegeben habe. Letztere hätten erst die „Voraussetzungen für die Neuorganisation des österreichischen Hochschulwesens“ geschaffen und dem „historischen Studium neuartige Impulse“ gegeben. Vgl. auch PIRCHAN (1923) 74: „...so selbständig auch die Deutschen des Landes allmählich in der Politik des Sturmjahres 1848 hervorgetreten... waren, so war doch... bis zu der im März 1851 erfolgten Berufung Professor Höflers nach Prag von dem Aufschwunge der Geschichtswissenschaft im Deutschen Reiche kaum ein Hauch zu den innerhalb der Grenzgebirge Böhmens siedelnden Stammesgenossen gelangt.“

¹⁷⁶ In diesem Kapitel soll vor allem die institutionelle und personelle Entwicklung der Geschichtswissenschaft an der Prager Universität nachgezeichnet werden. Mit Blick auf das Thema der Arbeit liegt dabei der Schwerpunkt auf der Lehrkanzel für österreichische bzw. allgemeine Geschichte. Zur Entwicklung des Fachbereiches alte Geschichte vgl. KOLÁŘ (2003) 90–96. Zur Entwicklung der Lehrkanzel für historische Hilfswissenschaften bis 1879 vgl. ZATSCHKE (1953) 254–288.

¹⁷⁷ Vgl. WEBER (1984a) 305. – Der Bereich der österreichischen Geschichte wurde zu dieser Zeit von Karl Johann Vietz, dem Nachfolger Josef Leonhard Knolls, und mit der Venia für die tschechische Sprache von Wacław Wladiwoj Tomek vertreten, der außerdem auch über böhmische Geschichte las. Nachfolger Vietz' wurde 1862 der Höfler- und Palacký-Schüler Gindely. Vgl. NEUMÜLLER (1984) 118. – Die Dichotomie von allgemeiner und österreichischer Geschichte – im Gegensatz zu dem in den deutschen Ländern vorherrschenden Modell der epochalen Gliederung – wurde im Zuge der Reformen der 1850er Jahre eingeführt. Vgl. KOLÁŘ (2003) 96.

¹⁷⁸ BACHMANN (1964) 3.

¹⁷⁹ Zu Bachmann vgl. S. 35f.

¹⁸⁰ BACHMANN (1962) 65.

riographie als 'spiritus rector' wirkungsvoll beeinflusst und in wissenschaftliche Bahnen gelenkt“.¹⁸¹

Der Glaube an die enge Verbundenheit Böhmens mit dem Habsburgischen bzw. mit dem Heiligen Römischen Reich, aber auch an die „historische Individualität Deutschböhmens“ wurde zu einer Grundkonstante der neuen deutschböhmisches Geschichtsschreibung. In Zeiten eines zunehmenden Nationalitätenkampfes und immer stärker werdender tschechischer Forderungen nach Anerkennung des böhmischen Staatsrechts, wie sie prominent auch von Palacký und später von Kalousek vertreten wurden, musste es daher früher oder später auch auf historiographischem Gebiete zu einer Konfrontation kommen.¹⁸² Einen ersten Höhepunkt stellte die Kontroverse zwischen Palacký und Höfler über dessen Abhandlungen zur hussitischen Bewegung Ende der 1860er Jahre dar, in die auch die Schüler Höflers und Gründer des VGDB, Schlesinger und Lippert, involviert waren.¹⁸³ Der Grund war die völlig unterschiedliche Haltung beider Historiker in der Bewertung des Hussitentums. Stellte für Palacký dieses einen Höhepunkt in der tschechischen bzw. böhmischen Geschichte dar, so war für Höfler der Hussitismus eine „durch und durch... widrige historische Erscheinung, deren sich kein Verständiger rühmen soll“.¹⁸⁴ Auch Lippert und Schlesinger wandten sich in der Debatte gegen Palacký; dabei stellten sie aber, im Gegensatz zum konservativ-katholischen Höfler, nicht religiöse, sondern soziale und nationale Fragen in den Vordergrund. Spätestens durch diese Kontroverse wurde die Bewertung der hussitischen Revolution zu einem der Hauptstreitpunkte in der deutsch-tschechischen historiographischen Auseinandersetzung.

Dem auch gesellschaftspolitischen Bedeutungszuwachs der Geschichtswissenschaft entsprach mit der Errichtung des Historischen Seminars im Jahre 1873 eine strukturelle Aufwertung des Faches an der nun zunehmend (sprachlich) ultraquistischen Karl-Ferdinands-Universität. Seit 1874 gab es zwei Abteilungen für allgemeine (inklusive österreichischer) und alte Geschichte, 1877 erfolgte eine Umstrukturierung in je eine Abteilung für allgemeine (inklusive alter) und österreichische Geschichte, und seit 1880 gab es insgesamt drei Abteilungen, nämlich für alte, allgemeine und österreichische Geschichte.¹⁸⁵ Es folgte eine Zeit des Umbruchs. Zunächst galt dies für die personelle Besetzung des

¹⁸¹ BACHMANN (1964) 3. NEUMÜLLER (1984, 117) hingegen ist der Ansicht, Höflers Wirken in Prag werde „häufig überschätzt“. Er habe sowohl methodisch als auch politisch (d. h. der liberalen und kleindeutsch-preussischen Richtung) der neuen deutschen Geschichtswissenschaft eher fern gestanden. In der Tat ist wohl Höflers Einfluss eher auf die universitäre Geschichtswissenschaft beschränkt und auch hier weniger als „Erneuerer“, sondern vielmehr im Sinne eines „Weckrufer[s] und Lehrmeister[s] der deutschböhmisches Geschichtsforschung“ (PIRCHAN (1923) 79), der aber am österreichischen Reichsgedanken festhielt.

¹⁸² Bei allen nationalistischen Tendenzen, wie sie verstärkt nach 1867 (Dualismuszeit) auch in der tschechischen Geschichtsschreibung zu beobachten sind, stand doch Palacký (und mit ihm die tschechische Geschichtswissenschaft bis zum Ende der 1870er Jahre) wie bereits erwähnt fest auf dem Boden des „Austroslawismus“. Das böhmische Staatsrecht sollte innerhalb des Rahmens der Habsburgermonarchie verwirklicht werden, nicht außerhalb. Wie BACHMANN (1962, 66) ausführt, war die Ära des Verfassungsliberalismus bis 1879 noch durch „starke bohemistische Begeisterung und das Gefühl der Zusammengehörigkeit“ auf beiden Seiten geprägt.

¹⁸³ Höfler veröffentlichte 1856–1866 3 Bände zu den *Geschichtsschreibern der hussitischen Bewegung in Böhmen* und 1864 eine Arbeit zu *Magister Johannes Hus und der Abzug der deutschen Professoren und Studenten aus Prag 1409*. Palacký reagierte auf diese Arbeiten 1868 mit seiner Streitschrift *Die Geschichte des Hussitentums und Prof. C. Höfler*. Auch hier ist der Hinweis wichtig, dass Palacký seine Schrift erst nach dem Schlüsseljahr 1867, also vor dem Hintergrund der Dualisierung (und nicht Trialisierung) der Monarchie, verfasste.

¹⁸⁴ Zitiert nach MIKUŠEK (1996) 130.

¹⁸⁵ Vgl. NEUMÜLLER (1984) 115, 118.

Historischen Seminars, denn die Generation der in den 1870er Jahren habilitierten Historiker drängte auf die Lehrkanzeln: Unter ihnen waren neben Jaroslav Goll, Josef Kaulousek und Antonín Rezek auf tschechischer auch Adolf Bachmann und Emil Werunsky auf deutscher Seite.

Bachmann, Schüler Höflers und Gindelys und 1875 für österreichische Geschichte habilitiert, hatte ebenso wie vor ihm Goll und nach ihm Werunsky auf Vermittlung Höflers am Waitzchen Seminar in Göttingen teilgenommen sowie bei Leopold von Ranke in Berlin gehört.¹⁸⁶ 1880 wurde er, von Höfler massiv protegiert, zum außerordentlichen Professor für österreichische Reichsgeschichte berufen, 1885 erfolgte die Ernennung zum ordentlichen Professor.¹⁸⁷ In der Folge entwickelte er sich zu einem der einflussreichsten Professoren an der deutschen Universität.¹⁸⁸ Dies ist sicherlich auch mit der von ihm vertretenen Lehrkanzeln in Verbindung zu bringen, denn diese gehörte, wie KOLÁŘ bemerkt, zu denjenigen,

„die eng im Zusammenhang mit den politischen Ereignissen stand und sich als solche größter Anerkennung in der Fakultät erfreute. Die Sinndeutung der österreichischen Geschichte, die insbesondere nach dem österreich-ungarischen Ausgleich an Gewicht gewann, als die geschichtliche Sendung des Reiches neu gedeutet werden musste, wurde hiernach zu den zentralen Verpflichtungen der universitären Geschichtslehrer, deren Aufgabe es war, in erster Linie die künftigen Mittelschullehrer intellektuell zu formen.“¹⁸⁹

Bachmann betrachtete die von ihm vertretene österreichische Reichsgeschichte, die für ihn ausschließlich politisch bestimmt war, im Sinne Höflers stets unter dem Aspekt des Gesamtstaates. Dies galt auch für die Provinzial- bzw. Landesgeschichtsschreibung, die seiner Auffassung nach nur in österreichisch-zentralistischer Perspektive erfolgen konnte. In seiner Lehre nahm daher die Betrachtung der Alpenländer und des Habsburger Hauses eine zentrale Stellung ein.¹⁹⁰ Einen Schwerpunkt bildete dabei in den von ihm gehaltenen Kollegs die Geschichte des Mittelalters und vor allem des 15. Jahrhunderts, was sich ebenfalls in den von ihm betreuten Dissertationen niederschlug.¹⁹¹ Auch seine zweibändige *Geschichte Böhmens* (1899/1905), als wissenschaftliches Gegenstück zu Schlegelers Darstellung geschrieben, führte nicht über das Jahr 1526 hinaus. Während das

¹⁸⁶ Vgl. BACHMANN (1962) 30. Wie WEBER (1984a, 194) feststellt, war es „in der Anfangszeit [des Historismus, N.L.] durchaus üblich..., daß Historiker, die ihr Studium an einer noch nicht völlig modernisierten Universität absolviert hatten, zu einer kurzfristigen Zusatzausbildung nach Berlin zu Leopold von Ranke oder nach Göttingen zu Georg Waitz geschickt wurden, um mit den Methoden der Quellenkritik vertraut zu werden.“ – In den persönlichen Kontakten Höflers zu Historikern in Deutschland, die er in Fällen wie diesen nutzen konnte, sieht NEUMÜLLER (1984, 118) dessen vornehmliche Bedeutung für die deutschböhmische Geschichtswissenschaft.

¹⁸⁷ Diese Professur vertrat er bis zu seinem Tod 1914. – Der Ordinarius für österreichische Geschichte Gindely hatte sich 1882 für die Deutsche Universität entschieden und lehrte das Fach dort auch weiterhin. Er pflegte das Fach aber „nur in beschränktem Maß“ und war von seinen deutschen Kollegen weitgehend isoliert. Vgl. KOLÁŘ (2003) 96.

¹⁸⁸ Vgl. KOLÁŘ (2003) 97 und auch HLAVAČKOVÁ/MÍŠKOVÁ/PEŠEK (2001, 163), die Bachmann als „[t]he leading professor of history in the German University“ bezeichnen.

¹⁸⁹ KOLÁŘ (2002) 88.

¹⁹⁰ Vgl. KOLÁŘ (2002) 91f.

¹⁹¹ Nach KOLÁŘ (2002, 94) war die Mehrzahl der von Bachmann begutachteten Dissertationen der Geschichte des Spätmittelalters oder der frühen Neuzeit mit einem Schwerpunkt auf der Politik- oder Königsgeschichte gewidmet – so auch Wostrys Dissertation. KOLÁŘ (ebenda, 93) weist außerdem darauf hin, dass die Geschichte Böhmens in Bachmanns Vorlesungen nur hinsichtlich des staatsrechtlichen Verhältnisses zum Deutschen Reich figuriert habe.

Desinteresse für die Zeit nach 1526 insbesondere darauf zurückzuführen ist, dass Bachmann in erster Linie Mediävist war und das Jahr 1526 für alle Landeshistoriographen (auch Palacký) die traditionelle Grenze zwischen Mittelalter und Neuzeit markierte, zeugen die starke Betonung der Leistungen der Kolonisten, insbesondere des Bürgertums, sowie die schwerpunktmäßige Behandlung des Hussitentums von einer, wenn auch in diesem Falle gemäßigten, bürgerlich-liberalen Geschichtsauffassung.¹⁹²

Die Ernennung Werunskys zum Extraordinarius der Geschichte und der historischen Hilfswissenschaften, obwohl 1877 für allgemeine Geschichte habilitiert, erfolgte erst nach der Teilung 1882; die ordentliche Professur erhielt er zehn Jahre später.¹⁹³ Werunsky, ebenfalls Höfler- und Gindely-Schüler, war im Gegensatz zu den „politischen Professoren“ wie etwa Bachmann und Höfler ein „reiner Forscher“, der sich, geprägt durch Aufenthalte in Göttingen und am Wiener Institut für Österreichische Geschichtsforschung, vor allem auf dem Gebiet der Rechts- und Verfassungsgeschichte sowie davon ausgehend auch auf demjenigen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte bewegte.¹⁹⁴

Nachfolger Höflers für das Ordinariat der allgemeinen Geschichte wurde 1883 entgegen dem Wunsch der Fakultät, die zuvor Johann Loserth und August von Druffel vorgeschlagen hatte, August Fournier.¹⁹⁵ Damit, so stellt NEUMÜLLER fest, hatte die Prager deutsche Universität nach 1882 „drei ausgesprochen deutsch-liberal gesinnte Vertreter der Geschichte und damit eine völlig andere Zusammensetzung als vor der Teilung, als das österreichisch-katholische Element... vorherrschend war“.¹⁹⁶ Bachmann und Werunsky seien seitdem die „führenden deutsch-böhmisch liberalen Historiker der Prager Schule“¹⁹⁷ gewesen.

Um die Jahrhundertwende kam es dann zu weiteren personellen Veränderungen: Nachfolger des 1899 nach Wien abgewanderten Fournier wurde Ottokar Weber, der allerdings an der Fakultät recht isoliert war und vornehmlich im VGDB wirkte, zunächst als Schriftleiter der *Mitteilungen*, später auch als Obmann des Vereins. 1901 wurde für die bisher von Werunsky unfreiwilliger Weise mitvertretenen historischen Hilfswissenschaften Samuel Steinherz als Extraordinarius bestellt; nach dem Tod Bachmanns trat er dessen Nachfolge als Professor für österreichische Geschichte an.¹⁹⁸

Neben den personellen Veränderungen hatte auch der institutionelle Umbruch Anfang der 1880er Jahre einen Einfluss auf die weitere Entwicklung der Geschichtswissenschaft in Böhmen: Die Teilung der Carolo Ferdinanda von 1882, die in einen größeren Kontext der gesamten inneren Entwicklung Österreich-Ungarns zu setzen ist – ALEXANDER spricht von einem „übergeordnete[n] Prozeß der nationalen Zellteilung“ innerhalb der

¹⁹² Vgl. NEUMÜLLER (1984) 123. – Bachmanns *Geschichte Böhmens* löste eine „heftige kritische Diskussion“ aus, u. a. eine 100 Seiten umfassende Kritik Václav Novotnýs im ČCH. Vgl. BACHMANN (1962) 69–71.

¹⁹³ Vgl. PIRCHAN (1941) 120f.

¹⁹⁴ Vgl. KOLÁŘ (2003) 104. Den Schwerpunkt seiner Forschungen bildete die Zeit Karls IV. – Zu den „politischen Professoren“ vgl. den entsprechenden Aufsatz von LUFT (1988).

¹⁹⁵ Zu den Berufungsschwierigkeiten vgl. BACHMANN (1962) 46–48 und KOLÁŘ (2003) 101–103.

¹⁹⁶ NEUMÜLLER (1984) 120.

¹⁹⁷ Ebenda und vgl. BACHMANN (1962) 62.

¹⁹⁸ Zu Webers und Steinherz' Berufungen vgl. KOLÁŘ (2003) 104–106. Mit der Berufung Steinherz' wurde auch der seit Ende der 1870er Jahre schwelende Konflikt zwischen Bachmann und Werunsky beendet. Vgl. BACHMANN (1962) 61f. und KOLÁŘ (2002) 89f. – Zu Samuel Steinherz (1857–1942) vgl. ARLT (2001). – PIRCHAN (1941, 120) schreibt in seinem Nachruf auf Werunsky, dass dieser „sehr wider dessen Willen“ zur ordnungsgemäßen Vertretung der Hilfswissenschaften verpflichtet worden sei.

Gesamtmonarchie¹⁹⁹ – hatte neben ihrer politischen Dimension insgesamt auch tief greifende Auswirkungen auf den gesamten Lehr- und Forschungsbetrieb der Universität.²⁰⁰ Zwar waren mit der Teilung, wie BACHMANN bemerkt, sowohl die „Voraussetzungen für eine bessere Pflege der Geschichtswissenschaft“,²⁰¹ insbesondere der landesgeschichtlichen Forschung, geschaffen worden als auch das Niveau der wissenschaftlichen Arbeiten auf deutscher wie auf tschechischer Seite gestiegen. Es bleibt aber mit KOLÁŘ festzuhalten, dass sich im Verlaufe der nächsten zwei Dekaden vor allem im Hinblick auf die Promotions- und Habilitationszahlen eine deutliche Dominanz der tschechischen Geschichtswissenschaft gegenüber ihrer deutschen Schwester abzeichnete:

„Die dynamische Entwicklung der tschechischen nationalen Wissenschaft einerseits und die Tatsache, daß die Prager Universität im Rahmen der deutschsprachigen Universitätslandschaft andererseits nur eine zweitrangige Rolle spielte, weshalb viele deutsche Studenten und Hochschullehrer die Wiener Universität oder die deutschen Universitäten bevorzugten, hatte zur Folge, daß auch auf dem Gebiet der Geschichtswissenschaft zwischen beiden Nationaleinrichtungen allmählich eine Kluft entstand. Die isolierte Stellung der stagnierenden deutschen Gemeinschaft in Prag und die Nationalitätenkämpfe insbesondere um die Jahrhundertwende hatten die Attraktivität der Prager Universität ebenfalls nicht gerade gehoben.“²⁰²

Der Stellenwert der Geschichtswissenschaft für die Entwicklung des tschechischen Nationalbewusstseins und somit das „Wiedererwachen“ (*obrození*) des tschechischen Volkes motivierte die tschechischen Historiker, die nationale Geschichtsschreibung methodisch weiterzuentwickeln und auszubauen, wenn diese auch bis 1918 in einen gesamtösterreichischen Kontext eingebettet blieb.²⁰³ Mit der Arbeit an Quelleneditionen und Ge-

¹⁹⁹ ALEXANDER (1984) 203.

²⁰⁰ Die Teilung der Universität in eine „k. k. Deutsche Karl-Ferdinands-Universität“ und eine „k. k. Böhmisches Karl-Ferdinands-Universität“ wurde von den Hochschullehrern beider nationalen Lager vorbereitet und dementsprechend begrüßt. Bei den Deutschen war dabei angesichts der erwähnten zunehmenden sprachlichen Utraquisierung der Universität eindeutig das nationale Besitzstandsdenken maßgebend. Die Historiker Höfler, Jung (alte Geschichte), Bachmann und Werunsky unterzeichneten in diesem Sinne 1879 eine Denkschrift, in der die „Trennung der Universität in zwei selbständige Universitäten“ als der „einzig denkbare Modus“ bezeichnet wird, um die Universitätsfrage zu lösen. NEUMÜLLER weist darauf hin, dass dieses Besitzstandsdenken ganz der von COHEN (1981) geschilderten „politics of ethnic survival“ des Prager deutschen Bürgertums entsprochen habe. Vgl. NEUMÜLLER (1984) 115f.

²⁰¹ BACHMANN (1962) 69.

²⁰² KOLÁŘ (2003) 88f. Vgl. auch NEUMÜLLER (1984, 125), der feststellt: „Es ist insgesamt nicht zu übersehen, daß die deutsche Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts an der Prager philosophischen Fakultät in ihren Leitungen [sic] hinter der tschechischen Historiographie zurückstand.“ – KOLÁŘ (2003, 89) weist darauf hin, dass die Prager deutsche Universität für die meisten deutschsprachigen Professoren in der Regel nur eine Zwischenstation darstellte. Dazu ist anzumerken, dass eine Position an der „Durchgangsuniversität“ Prag aber in vielen Fällen einen Karriereschub bedeutete, wie etwa im Bereich der Medizin oder Physik, so dass KOLÁŘS negatives Urteil hinsichtlich der Randstellung oder Zweitrangigkeit der Prager deutschen Universität vielleicht auf den Bereich der Geschichtswissenschaft zu beschränken ist (vgl. PEŠEK (2003) 149). Dieser bildete vor 1918 mit der großen Zahl einheimischer Lehrkräfte, die ihre gesamte Laufbahn in Prag absolvierten, eine Ausnahme. Während Prag für die meisten tschechischen Wissenschaftler oftmals das „erstrebte Endziel ihrer Karriere“ war, hatte gerade der Fachbereich der Geschichtswissenschaft an der deutschen Universität nicht zuletzt deswegen im reichsdeutschen Kontext eher den Stellenwert eines Nebenschauplatzes. Vgl. ALEXANDER (1984) 206. – Zu den Nationalitätenkämpfen in Prag von der Jahrhundertwende bis zum Ersten Weltkrieg vgl. COHEN (1981) 233–273.

²⁰³ Der Rahmen des österreichischen Staates bzw. der Habsburgermonarchie wurde von der tschechischen wie auch der deutschen Geschichtswissenschaft bis 1918 im Prinzip nicht verlassen. Die häufig zitierten Grußworte Pekařs im ČČH 24 von 1918 – „Zápas za českou samostatnost vedly především české dějiny. Kdyby jich nebylo, byli bychom davem nemajícím vyššího povědomí sebe, lidem bez cíle a ideálu. Odvahu, pýchu i naději čerpali jsme z minulosti...“ [Das Ringen um die tschechische Selbständigkeit hat vor allem die tschechische Geschichte geführt. Gäbe es sie nicht, wären wir eine Masse, die kein höheres Selbstbewusstsein besitzt, ein Volk ohne Ziel und Ideal. Mut, Stolz und Hoffnung haben wir aus der Vergangenheit geschöpft...] – dürfen insofern wohl als nachträgliche, zeitgemäße Interpretation verstanden werden. – Ein

samtDarstellungen zur böhmischen Geschichte übernahmen die tschechischen Historiker „jene nationalpolitischen Aufgaben...“, die zur gleichen Zeit oder früher nationalbewußte Historiker im Reich ebenfalls bewegt hatten.“²⁰⁴ Damit einher ging ein methodischer Vorsprung vor der deutschböhmisches Geschichtswissenschaft, dessen Grundlagen bis 1914 vor allem durch regelmäßige Studienaufenthalte tschechischer Stipendiaten am Wiener Institut für österreichische Geschichtsforschung und an verschiedenen reichsdeutschen Universitäten (insbesondere Göttingen) gelegt wurden.²⁰⁵

Auf deutscher Seite hingegen versagte man sich diesem nationalen Anspruch vorerst – ob aus Resignation oder Reife²⁰⁶ sei dahingestellt. Vielmehr dominierte hier der gesamtösterreichische Aspekt die historische Forschung an der Universität – zumindest bis zum allmählichen Rückzug Bachmanns von seiner Lehrtätigkeit kurz nach der Jahrhundertwende.²⁰⁷ So stellt NEUMÜLLER fest, dass bei den historischen Dissertationen bis um die Jahrhundertwende Themen aus der österreichischen und deutschen Reichsgeschichte des Spätmittelalters und der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts überwogen, was sicherlich auch damit zusammenhängt, dass Bachmann mit Abstand die meisten Dissertationen in dieser Zeit betreute. Allerdings habe es „seit der Jahrhundertwende, verstärkt seit 1905, einen eindeutigen Trend zu engeren, landeskundlichen Themen aus der böhmischen bzw. Ortsgeschichte und eine gewisse Abkehr von der gesamtösterreichischen Thematik“²⁰⁸ gegeben.

Die immer tiefer werdende Kluft zwischen deutscher und tschechischer Geschichtswissenschaft führte schließlich kurz nach der Jahrhundertwende zu einem Ende der Zusammenarbeit auch auf landesgeschichtlicher Ebene.²⁰⁹ Während die tschechischen Seminararbeiten und Dissertationen nun vorwiegend in dem späteren Leitorgan der tschechischen Geschichtswissenschaft, dem 1894 neu gegründeten *Český časopis historický*²¹⁰ (*Tschechische historische Zeitschrift*, ČČH), oder dem konservativen *Časopis českého musea* (*Zeitschrift des tschechischen Museums*, ČČM) publiziert wurden,²¹¹ grün-

Indiz für den unterschiedlichen Stellenwert der Geschichtswissenschaft in der deutschen und tschechischen Gesellschaft ist die Anzahl der Promotionen in diesem Bereich. So zählt NEUMÜLLER (1984, 84ff.) für die tschechische Universität in der Zeit von 1882–1919/20 140 Dissertationen, womit das Fach Geschichte in der Rangliste gleich hinter den Naturwissenschaften den zweiten Platz einnahm. Für die deutsche Universität zählt er im gleichen Zeitraum nur 79, was in diesem Falle lediglich den dritten Platz hinter den Naturwissenschaften und der Germanistik bedeutete.

²⁰⁴ ALEXANDER (1984) 206.

²⁰⁵ Dieser methodische Vorsprung ist insbesondere mit der von Jaroslav Goll begründeten Schule in Zusammenhang zu bringen. Dieser Schule entstammten u. a. Josef Pekař, Jaroslav Bidlo, Václav Novotný, Josef Šusta und Kamil Krofta. Zu Goll vgl. MAREK (1991).

²⁰⁶ Vgl. ALEXANDER (1984) 206.

²⁰⁷ Bachmann wurde 1902 zum Mitglied des böhmischen Landtags und 1906 für die Deutsche Fortschrittspartei auch in den Reichsrat gewählt.

²⁰⁸ NEUMÜLLER (1984) 11. – Zu den Themenschwerpunkten der tschechischen Dissertationen 1882–1938 vgl. PEŠEK (1988). Allgemein konstatiert PEŠEK (ebenda 63), dass „bei den einheimischen Doktoranden nur ein minimales Interesse an Themen bestand, die nicht mit der Geschichte Böhmens und Mährens näher zusammenhängen“.

²⁰⁹ Diese Kluft galt aber auch für die Universitäten insgesamt: „The two academic communities scarcely communicated with each other. ...Indeed, it could be said that were it not for international conferences the two sets of professors would never had occasion to meet.“ HLAVÁČKOVÁ/MIŠKOVÁ/PEŠEK (2001) 163. – Unter den Studenten kam es in jener Zeit zu verschärften Auseinandersetzungen: Die Sprachenverordnungen von 1896/97, nach denen die Kenntnis der deutschen wie der tschechischen Sprache als Qualifikation für den Eintritt in den Staatsdienst verlangt wurden, lösten an den Universitäten in Prag und Wien den „Badenisturm“ aus. Vgl. LÖNNECKER (2001) 10f.

²¹⁰ Zum Stellenwert des ČČH in der tschechischen Geschichtswissenschaft vgl. HAVRÁNEK (2001) 177ff.

²¹¹ Später kam noch der *Časopis Matice moravské* (*Zeitschrift der Matice moravská*) hinzu. Vgl. PEŠEK (1988) 67.

deten Bachmann und Werunsky zu diesem Zweck eine eigene Publikationsreihe: die *Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft*. Auch bei den hier veröffentlichten Arbeiten lässt sich der oben angedeutete Trend erkennen. Das eigentliche Zentrum deutschböhmischer landesgeschichtlicher Forschung war aber seit seiner Gründung der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.

2.2 Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen

„Am 14. Mai 1861 beschlossen Ludwig Schlesinger, Alexander Wiechowsky und Julius Lippert gemeinsam mit Hermann Hallwich, Anton Kohl und Karl Pickert, in Prag einen Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen zu gründen, – die Professoren der Hochschule und andere hervorragende Männer Deutsch-Prags stimmten freudig zu, die einzelnen Geschichtsfreunde, die über das ganze Land verstreut, bisher ohne rechten Zusammenhang Heimatgeschichtliches gesammelt und erforscht hatten, scharten sich begeistert um den neuen, am 27. Mai 1862 feierlich eröffneten Verein, und zahlreiche tatkräftige Gesinnungsgenossen trugen von den Städten aus den Vereinsgedanken in weite Kreise unseres Volkes.“²¹²

Schon kurze Zeit nach seiner Gründung entwickelte sich der VGDB, gewissermaßen aus einer „Bierlaune“ in Zeiten politischer Umbrüche entstanden, zum eigentlichen Zentrum der deutschböhmischen Geschichtsforschung.²¹³ Er war einer der ersten deutschböhmischen Vereine, die in der Folge des 1862 erlassenen Pressegesetzes und des ebenfalls in diesem Jahre erlassenen Gesetzes zum Schutze der persönlichen Freiheit gegründet wurden.²¹⁴ Diese Vereinsgründungen werden in der häufig Literatur als „Antwort auf das zunehmende tschechische Übergewicht in den ursprünglich utraquistischen Gesellschaften“,²¹⁵ also als deutsche Defensivaktionen dargestellt. So sei auch die Gründung des VGDB eine Reaktion auf die dominante Stellung der Tschechen, hier insbesondere Palackýs, in der landesgeschichtlichen Forschung gewesen; die institutionellen tschechischen Pendant, der *Historický spolek* (Historischer Verein) und vor allem der *Historický klub* (Historischer Club), entstanden freilich erst nach Gründung des VGDB, nämlich 1866 bzw. 1872.²¹⁶

Das Echo auf die Vereinsgründung war groß. Während die Tschechen diese als Abkehr von der nach ihrer Sicht in Böhmen einzig möglichen, nämlich utraquistischen Geschichtswissenschaft anprangerten,²¹⁷ weiß PIRCHAN von einer „allgemeine[n] herzliche[n] Zustimmung“²¹⁸ auf deutscher Seite zu berichten. Dafür sprechen auch die in der

²¹² PIRCHAN (1924) 17.

²¹³ Vgl. NEUMÜLLER (1984) 121: „Die deutsche Geschichtswissenschaft in Prag hatte ihren eigentlichen Mittelpunkt seit 1862 im Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, weniger an der Universität.“ – Die „Gründungsversammlung“ des 14. Mai fand im alten Kleinschlosser Gasthaus „Steinitz“ statt. Vgl. PIRCHAN (1923) 70.

²¹⁴ Ein eigentliches Vereinsgesetz gab es erst seit dem November 1867; dieses hatte auch nach Gründung der Tschechoslowakischen Republik weiter Bestand. Vgl. BURIAN (1986) 42.

²¹⁵ NEUMÜLLER (1986) 180. Vgl. auch COHEN (1981) 63f.

²¹⁶ Vgl. NEUMÜLLER (1986) 180. – Nach HAVRÁNEK (2001, 175) kam allerdings bereits der Persönlichkeit Palackýs in der Geschichte der tschechischen Geschichtswissenschaft „die Rolle einer Institution“ zu. – Zum *Historický spolek* und *Historický klub* vgl. DOLEŽEL (1986).

²¹⁷ Vgl. BACHMANN (1964) 3. Nach PIRCHAN (1923, 89) pochte aber auch von deutscher Seite „der damals landesübliche Utraquismus an die Pforten der jungen Gründung“. So wurde beispielsweise von dem emeritierten Professor der historischen Hilfswissenschaften Herzenfeld der Antrag gestellt, Palacký und seine Mitarbeiter Erben und Tomek zu Ehrenmitgliedern des Vereins zu ernennen. Die Vereinsleitung, so PIRCHAN, war davon „gewiß nicht wenig überrascht“.

²¹⁸ PIRCHAN (1923) 88.

Anfangszeit stetig steigenden Mitgliederzahlen: Zählte man am 10. Juni 1862, also knapp zwei Wochen nach der Eröffnungsversammlung, schon 201 Mitglieder, so war diese Zahl bereits nach vier Wochen auf 988 und ein Jahr später auf 1874 gestiegen.²¹⁹ Zwar war der VGDB, nicht zuletzt durch seinen Sitz in der Hauptstadt und die von Anfang an enge Verbindung zur Universität, ein Prager Verein; dennoch kamen im Schnitt 75 bis 80 Prozent seiner Mitglieder aus dem böhmischen Umland, aus Mähren, Schlesien oder den übrigen Teilen der Monarchie.²²⁰ Seine Wirkung war insofern nicht auf Prag beschränkt, sondern erreichte auch das Umland.

Wie die meisten anderen Prager Vereinsgründungen war der VGDB ein bürgerlich-liberaler Verein, was sich auch in seiner Mitgliederstruktur widerspiegelt.²²¹ Sein „Zweck“ war laut § 1 der Vereinsstatuten vom 28. Januar 1862 folgender: „Dieser Verein hat zum Zweck die Aufhellung der Geschichte der Deutschen in Böhmen und Verbreitung der Kenntniß derselben, sowie die Sammlung und Erhaltung der bezüglichen Quellen.“²²² Als „Mittel“ zur Erfüllung des Vereinszwecks sollten dienen: a) „Versammlungen der Vereinsmitglieder“, b) der „Verkehr mit ähnlichen Vereinen des In- und Auslandes zum gegenseitigen Austausch bezüglicher Forschungen und Druckwerke“, c) die „Anlegung eines Archivs, eines Antiquariums und einer Bibliothek“, d) „wissenschaftliche Vorlesungen“, die zum Teil öffentlich abgehalten werden sollten, e) die „Herausgabe einer periodischen Zeitschrift“, die sowohl Vereinsnachrichten als auch Forschungsergebnisse dokumentieren sollte, und f) die „besondere Herausgabe von Urkunden und größeren Werken“. ²²³ An diesem Programm sollte sich bis 1945 nichts Wesentliches ändern.²²⁴ Finanziert wurde der Verein in der Hauptsache durch Spenden und Mitgliederbeiträge; erst 1891 erhielt er die erste Subvention aus Landesmitteln.²²⁵

Der deutsche historische Verein sollte also nach dem Willen seiner Gründer – allesamt Studenten an der Prager Universität – den liberalen Idealen der Volksbildung und Volks-

²¹⁹ Der Höhepunkt wurde im Jahre 1873 mit 2020 Mitgliedern erreicht. Im Jahrzehnt von 1876 bis 1886 betrug die Mitgliederzahl im Durchschnitt etwa 1600, zwischen 1893 und 1903 sank sie auf durchschnittlich 900 und erreichte 1917 einen vorläufigen Tiefstand von 823. WEBER (1923, 10f.) macht u. a. die zahlreichen neuen Vereinsgründungen für den Mitgliederrückgang verantwortlich. Vgl. auch NEUMÜLLER (1986, 190ff.), der darauf hinweist, dass der Rückgang nach 1876 u. a. auf die Bereinigung der Mitgliederlisten zurückzuführen ist und PIRCHAN (1923, 101), der diese Entwicklung mit der allmählichen Politisierung der Vereinsstätigkeit Anfang der 1870er Jahre in Verbindung bringt.

²²⁰ Unter den Städten waren in der Anfangszeit neben Prag Reichenberg (Liberec), Leitmeritz (Litoměřice), Trautenau (Trutnov) und Budweis (České Budějovice) führend. Gegen Ende des Jahrhunderts veränderte sich dieses Bild etwas durch einen überproportionalen Rückgang der Mitgliederzahl in den mitgliederstärksten Orten, so dass alleine Reichenberg neben dem mitgliederstarken Wien einen Spitzenplatz behaupten konnte. Vgl. dazu ausführlich NEUMÜLLER (1986) 190–194.

²²¹ Vgl. COHEN (1981) 63: „Liberal middle-class notables created and dominated the voluntary associations that first gave the Germans a group life in Prague.“ – Wie NEUMÜLLER (1986, 194–197) ermittelt, waren die meisten Mitglieder Repräsentanten des Bildungsbürgertums. Bei den korporativen Mitgliedern machten Schulen, Lehrkörper und Lehrervereine 1876 gut ein Drittel aus; dem stand ein einziger Arbeiter-Fortbildungsverein gegenüber. Und auch der Überblick über die Professionen der Einzelmitglieder im gleichen Jahr gleicht einem „repräsentativen Querschnitt durch den bürgerlichen Mittelstand“. An der Spitze stehen hier Lehrer (einschließlich Hochschulprofessoren), Amtsinhaber und Angestellte, Fabrikanten sowie Handel- und Gewerbetreibende.

²²² MVGDB 1/1 (1862/63) 13.

²²³ Ebenda § 2.

²²⁴ Seit 1940 diente jedoch der jetzt in „Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern“ (VGDS) umbenannte Verein der „Erforschung und Pflege der Geschichte des Sudetendeutschums“. Vgl. SÚA, Policejní ředitelství (PR) II, Sign. SK IX/9, Kart. 336, Satzungen des VGDS, genehmigt am 3. 6. 1940.

²²⁵ Vgl. PIRCHAN (1923) 115, Fußnote 59.

erziehung auf dem Gebiete der deutschböhmisches Heimatgeschichte dienen. Dies führte auf längere Sicht zu einem Konflikt mit den Vorstellungen des Paten und ersten stellvertretenden Präsidenten des Vereins, Höfler, die dieser in seiner Festrede bei der Gründungsversammlung darlegte. In ihr forderte er eine möglichst enge Verbindung der Geschichte mit der Gegenwart und knüpfte an den alten Reichsgedanken an, den er mit der Forderung der Erneuerung der böhmischen Krone und der österreichischen Staatsidee verband:

„...von dem eindeutigen, schlichten Gedanken seiner Studenten, die Geschichte der Deutschböhmen in gemeinsamer Arbeit zu erforschen, war Höfler in seiner Rede zu besonderen, weit höher gestellten Idealen emporgestiegen: der Vereinsgedanke sollte seiner tiefsten Wirkung nach jener großen gemeindeutschen Zukunft dienen, wie Höflers Sinn sie erträumte.“²²⁶

Schon im Streit zwischen Palacký und Höfler in der Hussitenfrage hatten Schlesinger und Lippert, zwei der Gründerväter des Vereins und Mitarbeiter der *Mitteilungen*, sich zwar gegen Palacký gestellt, aber ebenso von Höflers klerikalem Standpunkt Abstand genommen. Bezeichnenderweise verwahrten sich die Schüler Höflers ausdrücklich gegen Palackýs Unterstellung, sie gehörten zur „Schule Höflers“.²²⁷ Obwohl also sowohl ideologisch als auch programmatisch umstritten, war Höfler dennoch die führende Persönlichkeit des Vereins in den ersten Jahren seiner Existenz. Sein Verdienst war es, so PIRCHAN, „von vornherein die volkstümliche Wirksamkeit des Vereines auf eine feste wissenschaftliche Grundlage“²²⁸ gestellt zu haben. Schließlich aber wurden die Gegensätze unüberbrückbar. Höfler stieß mit seinen wiederholt auch im Namen des Vereins verfassten, österreichisch-großdeutschen Aufsätzen und Reden, die sich zu einem Großteil gegen Palacký und die „Föderalisten“ richteten, auf den vehementen Widerspruch der Vereinsleitung, die derartige programmatische Reden als „für das Vereinswohl wenig fördernd“ betrachtete.²²⁹ Die Konsequenz war der allmähliche Rückzug Höflers von allen Ämtern und ein fast zwei Jahrzehnte währender Boykott der Vereinszeitschrift, in der er zuvor regelmäßig Beiträge veröffentlicht hatte.²³⁰

²²⁶ PIRCHAN (1923) 76. – Höfler wird von einigen Autoren wie z. B. BACHMANN (1962, 21) als der eigentliche Initiator des VGDB dargestellt. Nach PIRCHAN (1923, 71) verhielt es sich allerdings so, dass Höfler, „der zur selben Zeit mit Professor Schulte die Gründung eines Vereines für Kirchengeschichte Böhmens erwog“, von eben diesem Plan zunächst abgebracht werden musste und dann schließlich entgegen seinem Vorschlag, den Vereinszweck zu erweitern und außerdem die Realisierung der Vereinsgründung „auf möglichst lange Zeit“ hinauszuschieben, der ursprüngliche Fahrplan beibehalten wurde. Es lässt sich natürlich einwenden, dass damit die Dynamik der jungen Vereinsgründer herausgestellt werden soll; vor dem Hintergrund der späteren Differenzen erscheint diese Version aber durchaus plausibel.

²²⁷ Vgl. NEUMÜLLER (1986) 183. PIRCHAN (1923, 99) spricht gar von einer „Verleugnung des Meisters“ durch Lippert, der diese Abwehr führte. Zum Streit zwischen Palacký und Höfler vgl. ebenda 95f. – MIKUSEK (1996, 131) führt in diesem Zusammenhang an, dass es keine Schule Höflers gegeben habe. WEBER (1984a, 305f.) aber spricht sehr wohl von einer „Schulrichtung“, die Höfler begründet habe; diese beschränkt er aber auf diejenigen Schüler, die später auch Ordinariate an der Prager Universität innehatten. – Zum Schule-Begriff vgl. SIMON (1996) 258f. und WEBER (1984a) 189–193.

²²⁸ PIRCHAN (1923) 79.

²²⁹ Vgl. PIRCHAN (1923) 81–87 und NEUMÜLLER (1986) 183. Wie PIRCHAN berichtet, regte sich auch Unmut unter den Abonnenten der „Mitteilungen“, die die engere deutschböhmisches Geschichte stärker behandelt sehen wollten.

²³⁰ Nach NEUMÜLLER (1984, 122) hat Höfler zwischen 1866 und 1886 keine Beiträge für die MVGDDB verfasst – PIRCHAN (1923, 114) berichtet, dass Höfler am 3. 6. 1870 in die Reihe der einfachen Mitglieder zurückgetreten und im Mai des folgenden Jahres ganz aus dem Verein ausgeschieden sei: „Erst seit den achtziger Jahren tauchte Konstantin Höflers hohe Gestalt mit ihrem ehrwürdigen Goethekopf wieder in Versammlungen und Sitzungen und seine Arbeiten in der Zeitschrift des Vereines auf.“

Mit dem Rückzug Höflers wurde gleichzeitig eine Phase eingeläutet, in der die Beziehungen zwischen dem Verein und den Historikern an der Universität „weder effizient noch ungetrübt“²³¹ waren. Im Gegensatz zu Höfler zeigten die Professoren Bachmann und Werunsky nur mäßiges Interesse am VGDB. Zwar übte Bachmann vor allem in den 1870er Jahren rege Kritik an der aus seiner Sicht mangelnden Wissenschaftlichkeit der *Mitteilungen*, in denen beide im Übrigen nur selten publizierten. Aber auch nach seiner Aufnahme in den Ausschuss 1892 hatte er nur wenig Einfluss auf die Tätigkeit des Vereins.²³² Zu einer Annäherung zwischen Verein und Universität kam es erst wieder um die Jahrhundertwende, als es nach dem Ausscheiden der „ersten Generation“ zu einem Wechsel an der Vereinsspitze kam. Hier wurde bereits die Entwicklung des VGDB von einem Laien- zu einem akademischen Verein eingeleitet: „Der Einfluß der Professoren brachte es mit sich, daß der Verein den Eindruck einer Institution der philosophischen Fakultät zu machen schien.“²³³

Auf Höflers Ausscheiden aus dem Vereinsleben folgte jedoch zunächst die „Ära Ludwig Schlesingers“²³⁴, die sich über gut drei Jahrzehnte erstreckte. Schlesinger, der eigentliche Initiator des Vereins, wurde zunächst 1870 Schriftleiter der MVGDDB, 1877 erfolgte die Wahl zum Obmannstellvertreter, und 1892 übernahm er schließlich als Obmann auch die Leitung des Vereins. Diese Zeit stand im Zeichen der liberalen Bewegung²³⁵ und einer zunehmenden Verschärfung der nationalen Auseinandersetzungen. Obwohl kein politischer Verein, war auch der VGDB vor eben solchen Einflüssen nicht gefeit, zumal der Geschichtswissenschaft im Zeitalter der nationalen Emanzipationsbestrebungen eine besondere Rolle zukam.

Besonders zutage traten diese Verflechtungen in den seit Ende der 1860er Jahre zunächst jährlich veranstalteten Wanderversammlungen. Diese fanden in einer Reihe deutschböhmisches Städte statt und hatten vornehmlich die Kontaktpflege mit den Deutschen in der böhmischen Peripherie zum Ziel. Oftmals gerieten diese Versammlungen allerdings zu politischen Veranstaltungen:

„Es war wie selbstverständlich, daß damals die ein- und derselben Parteirichtung angehörigen Abgeordneten an den Versammlungen teilnahmen und wohl nicht bei den wissenschaftlichen Vorträgen, aber nachher bei den feuchtfrohlichen Sitzungen, die der Wissenschaft folgten, das Wort ergriffen. Ganz ohne Zutun des Vereines wurden diese Wanderversammlungen oft zu politischen Kundgebungen benützt, so daß Ernst von Plener in seinen 'Erinnerungen' von der Egerer Versammlung (1879) sagen kann, sie sei infolge der Beteiligung der Abgeordneten eigentlich ein deutschböhmisches Parteitag gewesen.“²³⁶

²³¹ NEUMÜLLER (1984) 123.

²³² Vgl. NEUMÜLLER (1984) 122f. Von Bachmann wurden in den MVGDDB insgesamt sieben, von Werunsky lediglich ein Aufsatz veröffentlicht.

²³³ OBERDORFFER (1962) 20. Geschäftsführer war in dieser Zeit der Paläontologie-Professor Gustav C. Laube, der allerdings noch zur Gründergeneration zählte; Obmann wurde in der Nachfolge Schlesingers der Germanist Hans Lambel, Schriftleiter wurde Ottokar Weber, der dieses Amt bis zu dessen Tod zusammen mit Adalbert Horčicka ausübte.

²³⁴ OBERDORFFER (1962) 16. – Schlesinger starb 1899.

²³⁵ In dieser waren einige der Gründer des Vereins auch parteipolitisch tätig: Nach dem Tode Schmeykals 1894 wurde Schlesinger zum Vorsitzenden der liberalen Partei gewählt, und auch Lippert, Pickert und Hallwisch hatten Mandate für den Landtag und den Wiener Reichsrat. „Allgemein galt die Tätigkeit im Geschichtsverein als die beste Empfehlung für ein erfolgreiches Wirken auf dem Gebiete der Tagespolitik... und so ging denn auch bei den im Geschichtsverein führenden Persönlichkeiten Lehrbetätigung und historische Forschung, Vereinsarbeit und politisches Wirken Hand in Hand.“ PIRCHAN (1923) 98. Vgl. auch NEUMÜLLER (1986) 183.

²³⁶ WEBER (1923) 16. Zum unmittelbaren politischen Kontext der Vereinsgründung und -arbeit vgl. ebenfalls die Rede WEBERS (1923).

Wie schon zu Zeiten der Gründung wurden jetzt verstärkt politische Forderungen an den Verein herangetragen. Seinen Leitern huldigte man als „Streiter[n] für Freiheit und Fortschritt, für Verfassung und Wahlreform“²³⁷ und die einstmals proklamierte Distanz zum tagespolitischen Geschehen wurde zusehends geringer. Darunter litt auch die wissenschaftliche Tätigkeit des Vereins: WEBER charakterisiert in seiner Festrede von 1923 diese Zeit als eine, „in der verhältnismäßig am wenigsten geleistet wurde während der 60jährigen Lebenszeit des Vereines“.²³⁸ Schließlich fand 1881 in Brüx die vorerst letzte Wanderversammlung statt.²³⁹ Der damit einsetzende Rückzug aus der Öffentlichkeit und die Hinwendung zu „stiller eifriger Forschungsarbeit“ lockerte zwar die Verbindung zum böhmischen Umland; er sicherte dem Verein letztlich aber seine zentrale, überparteiliche Stellung innerhalb der deutschböhmischen Geschichtswissenschaft.²⁴⁰

Die wissenschaftliche Arbeit des Vereins fand in zunächst vier Sektionen statt, die sich in folgende Arbeitsgebiete gliederten:²⁴¹ 1. Allgemeine Landesgeschichte, 2. Rechtsgeschichte, 3. Sprache, Literatur, Kunst und 4. Geographie, Statistik, Gewerbe, Handel. Später kam noch eine Sektion zur Anthropologie hinzu, und Anfang der 1880er Jahre wurden die Sektionen 2 und 4 zu einer neuen Sektion für Rechts- und Wirtschaftsgeschichte zusammengelegt. Zusätzlich wurde 1863 ein Komitee für die „Geschichte der deutschen Orte in Böhmen“ gegründet, in dem sich die „Heimatforscher“ zusammenfanden. Insgesamt gesehen waren also die Arbeitsgebiete des Prager „Geschichtsvereins“ in keiner Weise ausschließlich historischer Natur. Vielmehr kann von einer recht umfassenden „Volkstumsforschung“ unter dem Deckmantel der Landesgeschichte gesprochen werden, wie sie sich im 19. Jahrhundert, insbesondere seit 1866, allmählich auch in anderen Vereinen und Institutionen auf dem Territorium der Habsburgermonarchie entwickelte.

Die oben genannten Sektionen entwickelten in der Folgezeit eine rege Forschungs- und Publikationstätigkeit und machten den Verein zu einer festen Größe der deutschböhmischen Geschichtsschreibung. Neben den Eigenpublikationen, die sowohl Monographien als auch Editionsreihen umfassten,²⁴² waren es vor allem die *Mitteilungen*, in denen die jeweiligen Forschungsergebnisse präsentiert wurden.²⁴³ Die thematischen Schwerpunkte lagen im Bereich der Landes-, Orts-, Kunst- und lokalen Wirtschaftsgeschichte sowie der Ethnographie und Volkskunde. Sprach- und literaturgeschichtliche Beiträge waren hingegen seltener vertreten. Die landesgeschichtlichen Abhandlungen hatten einen klaren

²³⁷ PIRCHAN (1923) 100.

²³⁸ WEBER (1923) 23.

²³⁹ Erst 1895 und 1896 gab es erneut Versammlungen in Saaz (Žatec) und Aussig (Ústí nad Labem).

²⁴⁰ Der Verein drohte in dieser Zeit zwischen die neu entstehenden parteipolitischen Fronten zu geraten und lief dadurch Gefahr, den Kontakt zu den nicht-liberalen Schichten und somit seine gesamtgesellschaftliche Bedeutung zu verlieren, was auch der Rückgang an Mitgliedern in dieser Zeit dokumentiert. Vgl. PIRCHAN (1923) 100f. und NEUMÜLLER (1986) 184f.

²⁴¹ Vgl. NEUMÜLLER (1986) 199f.

²⁴² Hierunter fallen vor allem Editionen zur Stadtgeschichtsforschung (so die Reihen *Deutsche Chroniken aus Böhmen und Städte- und Urkundenbücher aus Böhmen*) und zur deutschböhmischen Literatur sowie Publikationsreihen zur *Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen*, zur *Kenntnis deutschböhmischer Mundarten* und zur Kunstgeschichte. Vgl. NEUMÜLLER (1986) 204f.

²⁴³ Ab dem 14. Jahrgang erschienen diese vierteljährlich. Schriftleiter der *Mitteilungen* war zunächst Anton Schmalfuß, nach dessen Tod folgte Virgil Grohmann und ab dem 8. Jahrgang (1869/70) bis 1890 übernahm Ludwig Schlesinger die Redaktion. Ihm folgten der Gymnasialdirektor Biermann und der Historiker Hieke bis schließlich ab 1899 Ottokar Weber und A. Horčíčka (bis zu dessen Tod 1913) als unmittelbare Vorgänger Wilhelm Wostrys die Zeitschrift redigierten. Vgl. NEUMÜLLER (1986) 201.

Schwerpunkt im Mittelalter, was durchaus dem historiographischen Zeitgeist entsprach. Gerade in den ersten Jahrgängen gab es außerdem eine Reihe von Aufsätzen aus den verschiedensten Bereichen, die sich mit der Nationalitätenfrage und hier vor allem natürlich mit dem deutschen Element in Böhmen beschäftigten. Wie NEUMÜLLER bemerkt, kam in diesen Aufsätzen, die alle mehr oder weniger „der deutsch-liberalen bzw. -nationalen Kulturträgertheorie und dem bürgerlichen Leistungsbilanzdenken“ entsprachen, meist schon im Titel „die enge Verquickung von historischem und politischem Interesse“ zum Ausdruck.²⁴⁴

Auch Schlesingers populäre *Geschichte Böhmens* (1869, 2. Aufl. 1870) war eine Auftragsarbeit des VGDB, die ganz im deutschböhmischen, national-liberalen Geiste geschrieben war. Sie verstand sich in ihrer Funktion als deutsches Pendant zu Palackýs *Geschichte von Böhmen* und war folglich vor allem eine Würdigung der Geschichte der Deutschen in Böhmen. Das erklärte Ziel des Autors war es, das nationale Bewusstsein seiner Landsleute zu heben.²⁴⁵ Schlesinger hatte dafür das Palackýsche Bild des „ewigen Kampfes“ zwischen Tschechen und Deutschen aufgegriffen, wenn auch unter anderen Vorzeichen. Er stellte den „Germanisierungsprozess“ des tschechischen Herzogtums als Geschichtsgesetzlichkeit dar, der jedes menschliche Handeln letztlich nichts entgegenzusetzen habe.²⁴⁶ Komplementär zu Palacký legte Schlesinger – und mit ihm die deutschliberale Geschichtsschreibung Böhmens – das Hauptaugenmerk vor allem auf die deutsche Kolonisation und die Rolle des deutschen Bürgertums in der böhmischen Geschichte; die Hussitische Revolution des 15. Jahrhunderts, bei Palacký ein Höhepunkt der böhmischen Geschichte, wird bei Schlesinger entsprechend negativ beurteilt, insbesondere unter dem politisch-sozialen Aspekt der Zurückdrängung des deutschen Bürgertums.²⁴⁷ Deutschböhmische Geschichte überhaupt war nach dieser Auffassung im Wesentlichen eine Geschichte des deutschen Bürgertums in den Städten im Kampfe gegen den „reaktionären Feudaladel“: „Die historische Legitimation der Deutschböhmen beruht hier, neben allen

²⁴⁴ NEUMÜLLER (1986) 201f.

²⁴⁵ Darf man PIRCHAN (1924, 18) Glauben schenken, so ist dies durchaus gelungen: „Ein Strom völkischen Selbstvertrauens und Kampfesmutes um das nationale Recht, ein Strom kulturellen Arbeitsstolzes und frischer Schaffensfreude ging von diesem allüberall in Schule und Haus, in Stadt und Dorf gleich hoch geschätzten Buche aus.“

²⁴⁶ Trotz dieses Gegensatzes zwischen den Konzepten Geschichtsgesetzlichkeit und Fortschritt stand bei Schlesinger, so SEIBT, das liberale noch über dem nationalen Prinzip. SEIBT weist außerdem auf Schlesingers unklaren Nationsbegriff hin. Vgl. SEIBT (1959) 22f. – Im Vordergrund stand bei Schlesinger vor allem die Idee der Freiheit: „Obwohl die Deutschböhmen darauf bedacht sind, alle Gefahren, die ihrer Nationalität drohen, abzuwehren, stehen sie doch nicht ausschließlich [sic] auf dem Standpunkte der Nationalität. Von echt konstitutionellem Geiste durchdrungen halten sie vor Allem das Banner der Freiheit hoch...“ Ludwig Schlesinger: *Geschichte Böhmens*. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Hrsg. v. VGDB, Prag 1870, zitiert nach: NEUMÜLLER (1986) 207.

²⁴⁷ Gerade unter dem sozialen und nationalen Aspekt wurde die hussitische Revolution in der deutschliberalen Geschichtsschreibung getreu der bürgerlich-nationalliberalen, deutsch-protestantischen Geschichtsideologie, nach der die Reformation „der Ausgangspunkt aller modernen Freiheitsbestrebungen, gleichsam die europäische Urrevolution“ (NEUMÜLLER (1971) 456) war, nicht als Fortschritt aufgefasst. Der Grund für die negative Beurteilung ist, wie NEUMÜLLER bemerkt, „natürlich in dem Ergebnis der nationalen und sozialen Bewegung zu suchen“: „Die Vorstellung vom Recht der Geschichte gleitet hier in eine völlig parteigebundene Ideologie ab, nach der nur solche historischen Erscheinungen berechtigt sind, die dem liberalen Fortschritt dienen. Der Ideologiecharakter dieser Konzeption hat sich hier soweit verhärtet, daß die liberale Auffassung vom Recht der Geschichte praktisch mit dem konservativ verstandenen historischen Recht zusammenfällt. Das defensiv-konservative Element des deutschen Nationalliberalismus tritt hier zutage.“ NEUMÜLLER (1971) 463. – Zur deutschböhmisch-nationalliberalen Geschichtsschreibung vgl. ausführlich ebenda 451–464.

kulturellen Leistungen, auf ihrer progressiv verstandenen, im liberalen Fortschrittsglauben verankerten politischen Mission als Dritter Stand.²⁴⁸ Während NEUMÜLLER darauf hinweist, dass Schlesinger „[bei aller Betonung des deutschen Elements in Böhmen] doch „noch weit entfernt von einer sudetendeutschen Geschichtsauffassung“ gewesen sei, d. h. einer Geschichtsauffassung, die nicht mehr vom gemeinsamen historischen Rahmen des böhmischen Staates ausging, schreibt SEIBT dem Werk Schlesingers trotz aller liberalen Tendenzen „eine nicht zu unterschätzende Bedeutung für die sudetendeutsche Selbstauffassung“ zu. So fänden sich auch hier bereits schon die Grundzüge der späteren sudetendeutschen Geschichtsauffassung, nämlich 1. der aus dem Defensivcharakter der Geschichtsschreibung entspringende Akzent auf der Erarbeitung neuer Interpretationsmuster für altbekanntes „Tatsachenmaterial“, 2. die Deutung der deutschböhmischen bzw. sudetendeutschen Geschichte vornehmlich in kulturgeschichtlicher Perspektive und 3. die Aufteilung der böhmischen Landesgeschichte in nationale Leistungsanteile.²⁴⁹

2.3 Resümee

Die Palackýsche Sinndeutung der böhmischen Geschichte als ewigem Wettstreit zwischen Slawen und Deutschen wurde von der nach 1849 entstehenden deutschböhmischen Geschichtsschreibung bereitwillig aufgegriffen und modifiziert. Während Palacký und nach ihm die moderne tschechische Historiographie an dem romantischen, von Herder beeinflussten Bild einer slawischen Urdemokratie festhielt, betonten die deutschen Historiographen die vermeintliche Inferiorität der Slawen gegenüber den Deutschen. Die deutschen Kolonisten wurden so zu Kulturträgern, das deutsche Bürgertum zu Befreier der Slawen aus der Gefangenschaft der Aristokratie. Diese Kulturträgertheorie

„durchzieht wie ein roter Faden die historisch-politische Gedankenwelt von der deutsch-österreichischen Konzeption eines Höfler über die deutschböhmische national-liberale Geschichtsauffassung eines Schlesinger, Bachmann und Werunsky bis hin zur sudetendeutschen Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit...“²⁵⁰

Das spezifisch liberale Element, das sich im bürgerlichen Leistungsdenken einer hauptsächlich kulturgeschichtlich aufgefassten Geschichte der Deutschen in Böhmen manifestierte, wurde gegen Ende des Jahrhunderts, als die Fronten schon nahezu unüberbrückbar waren und die nationale Selbstbehauptung das öffentliche Leben im Staate bestimmte, im Sinne eines konservativ-nationalen Besitzstandsdenkens eingeschränkt:

„Die Verengung des Geschichtsbewußtseins auf ‚Heimat‘ und ‚Volkstum‘ ... erscheint so gesehen als Schlußpunkt eines längeren kulturgeschichtlichen Prozesses, der von einem deutschgesamtösterreichischen über einen deutsch-böhmischen (auf Gesamtböhmen als Heimat bezogen) zu einem spezifisch sudetendeutschen Selbstverständnis hinführt.“²⁵¹

In ihrer einerseits eher romantisch-konservativen Variante, wie sie z. T. noch von Höfler vertreten wurde, und andererseits liberal-bürgerlichen Ausrichtung und der engen Verbindung von Geschichte und Gegenwart, von Wissenschaft und Politik, wie sie in den

²⁴⁸ NEUMÜLLER (1986) 207.

²⁴⁹ Vgl. SEIBT (1959) 23f.

²⁵⁰ NEUMÜLLER (1984) 124.

²⁵¹ NEUMÜLLER (1984) 125.

nachfolgenden Generationen zum Ausdruck kam, ging die deutschböhmische Geschichtswissenschaft durchaus konform mit den zu dieser Zeit in der deutschen Geschichtswissenschaft dominierenden Tendenzen.²⁵² Auch methodisch bemühte man sich, Schritt zu halten. Die historisch-kritische Methode gelangte vor allem über Studienaufenthalte an deutschen Universitäten oder am Wiener Institut für österreichische Geschichtsforschung nach Prag. Die Berufungspraxis, die zu einer gewissen Abschottung führte, sorgte allerdings dafür, dass die deutschböhmische Geschichtswissenschaft im gesamtdeutschen geschichtswissenschaftlichen Kontext eher an der Peripherie verhaftet blieb. Auf Grund der besonderen nationalen Konstellation in den böhmischen Ländern entwickelte sich die oft mit völkischen Fragestellungen verbundene geschichtliche Landeskunde, die in der deutschen geschichtswissenschaftlichen Landschaft im 19. Jahrhundert eher eine (wenn auch nicht unwichtige) Randerscheinung war, allmählich zu der dominierenden Disziplin der deutschböhmischen Geschichtsforschung. Vertreten wurde diese Richtung zunächst vor allem durch den VGDB, dessen Arbeit nicht zuletzt deswegen für die „Breitenwirkung, die Bildung eines deutschböhmischen, später sudetendeutschen historisch fundierten Selbstbewußtseins... weit wichtiger war als die gelehrte Historie an der deutschen Universität Prag“.²⁵³

3 Wilhelm Wostry und die sudetendeutsche Geschichtsschreibung

„Nicht alle können für die Heimat das Gleiche tun. Was dem Dichter, was dem Sänger gelingt, ein unsterbliches Lied, das kann der Geschichtsforscher und Geschichtslehrer nicht geben: aber alle sollen sie für Heimat und Volk ihr Bestes geben – auch wenn es nicht mehr sein kann als ein klares, stilles Leuchten.“²⁵⁴

3.1 Wilhelm Wostrys Werdegang bis zur Gründung der ČSR

Über Wilhelm Wostrys Werdegang bis zu seinem Studium an der Prager Universität ist nur sehr wenig bekannt und auch die vorliegenden Quellen schweigen weitgehend dazu; Ähnliches gilt für seinen familiären Hintergrund.

Geboren wurde Wostry am 14. August 1877 in Saaz als Sohn des dortigen Stadtsekretärs und späteren deutschliberalen Bürgermeisters Engelbert Augustin Wostry und seiner Frau Aloysia.²⁵⁵ Die Familie Wostry war somit, wie Rudolf SCHREIBER in seinem Nachruf bemerkt, „ein[e] der führenden Familien“²⁵⁶ der nordböhmischen Hopfenstadt. Zeit seines Lebens blieb Wostry dieser, seiner Heimatstadt eng verbunden, wovon auch

²⁵² Vgl. dazu SIMON (1996) 110f.

²⁵³ NEUMÜLLER (1984) 126.

²⁵⁴ WOSTRY Nr. 95, 7.

²⁵⁵ In dem Vorwort zu ebenda bemerkt Wostry stolz, dass sein Vater „im 19. Jahrhundert als Stadtsekretär an der Stelle in der Kanzlei der königlichen Stadt Saaz [wirkte], an der im 14. der Ackermannsdichter, der Stadtnotar Johannes stand“. – Vgl. auch BACHMANN (1964) 8.

²⁵⁶ SCHREIBER (1977) 270. – Als Quellen für die biographischen Angaben dienen vor allem die zahlreichen Nachrufe und Würdigungen, die Einleitung zu Wostrys Alterswerk (siehe Fußnote), Aufzeichnungen von Kurt Oberdorffer (SdA, NL Wostry), ein selbstverfasstes Curriculum vitae Wostrys von 1912 (SdA, MKV/R, Kart. 120, Wostry), sowie ein von ihm ca. 1948 verfasster Lebenslauf (SdA, NL Wostry, Lebenslauf).

sein letztes, im August 1944 geschriebenes, 1951 veröffentlichtes Buch *Saaz zur Zeit des Ackermannsdichters* Zeugnis ablegt.²⁵⁷ In Saaz besuchte er sowohl die Volksschule als auch das Staatsobergymnasium, „die altberühmte Saazer Lateinschule“, ²⁵⁸ an dem er 1896 die Maturitätsprüfung ablegte.

Ein erstes einschneidendes Erlebnis für den jungen Wostry war sicherlich der frühe Tod des Vaters und bald darauf auch derjenige der Mutter; in der Folge kümmerten sich die Schwestern um Haus und Brüder.²⁵⁹ Welche Rolle die Religion im evangelischen Hause Wostry spielte, ist aus den vorliegenden Quellen nicht ersichtlich.

Nach Abschluss der Schullaufbahn zog es Wostry wie die meisten seiner Landsleute zum Studium in die böhmische Hauptstadt. An der Prager deutschen Universität inskribierte er sich im Wintersemester 1896/97 zunächst an der juristischen Fakultät,²⁶⁰ wechselte aber im darauf folgenden Sommersemester an die philosophische Fakultät, wo er die Hauptfächer Geschichte und Geographie belegte. Seine Lehrer in alter Geschichte waren Heinrich Swoboda und Julius Jung; in österreichischer mittelalterlicher Geschichte hörte er bei Adolf Bachmann (der ein enger Parteifreund seines Vaters war, wie BACHMANN bemerkt²⁶¹), in allgemeiner Geschichte des Mittelalters bei Emil Werunsky und in neuerer Geschichte bei Ottokar Weber. Sein Lehrer im Fach Geographie war Oskar Lenz. Daneben besuchte er nach eigenen Angaben „vielfach“ die Vorlesungen des bekannten Germanisten August Sauer und hörte philosophische Vorträge bei von Ehrenfeld und Willmann.²⁶² Außerdem frequentierte er die „historischen Seminarien“ und „war namentlich in dem des Herrn Hofrats Bachmann tätig“.²⁶³

Es zeigen sich bereits hier die vielfältigen wissenschaftlichen Interessen Wostrys. Geprägt worden ist der junge Wostry in Prag insbesondere durch die Schule Bachmanns. Auch Wostry war eher Mediävist als Neuzeithistoriker, wenngleich er sein Themenspektrum im Laufe seiner Karriere stark erweiterte. Obwohl in späterer Zeit sowohl kultur- als auch sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Ansätze eine Rolle spielten, so lag doch auch bei ihm zunächst der Forschungsschwerpunkt auf der politischen Geschichte Böhmens,

²⁵⁷ „Was kann da ein alter Saazer, der lange schon in seinen Lebensabend eingetreten ist, den alle seine Kindheitserinnerungen, den die besten Jugenderinnerungen und die Erinnerungen an viele schöne spätere Erlebnisse immer wieder in seine Heimatstadt, an die Stätten und in die Zeiten vergangener glücklicher Jahre zurückführen, was kann ein alter Saazer, der sich durch seine Heimatstadt mit dem Böhmen-Deutschtum und dadurch dem gesamten deutschen Volke verbunden weiß, Richtigeres für die Heimat tun, als daß er ihr das Bild und die Bedeutung ihres Dichters vor Augen hält und ihr zeigt, wie die Stadt war, in der dieser wirkte.“ WOSTRY Nr. 95, 8.

²⁵⁸ WOSTRY Nr. 95, 7.

²⁵⁹ Vgl. ebenda. Wir erfahren hier lediglich, dass die Eltern früh starben; aus einer 1945 von Wostry verfassten „Elegie“ geht hervor, dass der Vater wohl noch zu Wostrys Schulzeit verstarb, die Mutter zu Beginn des Studiums. Das Todesdatum der Eltern ist mir nicht bekannt. Insgesamt hinterließen sie sechs Kinder: Von den Schwestern gab es mindestens zwei, die älter waren als Wilhelm und mit ihm 1945 aus Saaz vertrieben wurden. Seine älteste Schwester Rosi starb 77-jährig im Dezember 1946 in Helfta. Vgl. SdA, NL Wostry, „Elegie“ und „Rosi“.

²⁶⁰ Die zunächst erfolgte Aufnahme eines juristischen Studiums war in Hinblick auf seinen späteren Werdegang nichts Ungewöhnliches: „Das am häufigsten aufgegebenes Studium ist das nämlich als Beifach nur wenig genannte juristische Studium. Fast 50 % derjenigen späteren Geschichtsordinarien, die zunächst ein fremdes Fach studierten, sind ehemalige Jurastudenten.“ WEBER (1984a) 114.

²⁶¹ Vgl. BACHMANN (1964) 8.

²⁶² Vgl. SdA, NL Wostry, Lebenslauf und SÜA, MKV/R, Kart. 120, Curriculum vitae.

²⁶³ Hier habe er 1900 eine Seminararbeit über die „Beziehungen zwischen Kaiser Sigmund und den Kurfürsten von Sachsen (1410–1426)“ sowie 1901 auf Anregung Bachmanns eine weitere über „Herzog Albrecht V. von Österreich 1437“ fertig gestellt. Vgl. SÜA, MKV/R, Kart. 120, Curriculum vitae. Vgl. auch WOSTRY Nr. 1, I (Vorwort).

wobei der gesamtösterreichische, später der gesamtdeutsche Aspekt der bestimmende Bezugsrahmen war. Von Bachmann übernahm Wostry außerdem die methodischen und philosophischen Grundannahmen des klassischen Historismus, wie dieser sie bei Ranke und Waitz erlernt hatte. Methodische Anregungen, hier insbesondere im Bereich der Quellenkritik und Urkundenforschung,²⁶⁴ ebenso wie wirtschafts- und sozialgeschichtliche Impulse im Rahmen der Landesgeschichte erhielt er zudem von Werunsky, über den er selber schrieb: „Selbst ein überaus gewissenhafter Gelehrter, hat er seine Schüler zu streng wissenschaftlicher Geschichtsforschung angeleitet, mit steter Blickrichtung auf die deutsche Geschichte, namentlich auf die des Deutschtums in Böhmen.“²⁶⁵

Zu Beginn seiner Studienzeit trat Wostry dem Universitäts-Gesang-Verein Liedertafel der deutschen Studenten in Prag (UGV) – der späteren Prager Universitätssängerschaft Barden (seit 1909) – bei:²⁶⁶

„Endlich wurde verheißen die akademische Freiheit. Nach den Jahren des Zwangs wurde ich Prager Student. Schlang mir das farbige Band um die Brust, stolz trug ich die Mütze. Sang und focht, denn es galt wirklich Leyer und Schwert. Niemals vergeß ich die herrlichen Chöre, die wir gesungen...“²⁶⁷

Auch hierüber ist leider nicht viel bekannt; dennoch bedeutete die Zugehörigkeit zu dieser Korporation²⁶⁸ einen zusätzlichen Sozialisationsprozess.²⁶⁹ Der Beitritt zu einer Verbindung hatte „den Charakter eines (weltanschaulichen) Bekenntnisses“, und seit Mitte der 1890er Jahre, also einer Zeit zunehmender anti-deutscher Aktionen und Ausschreitungen in Prag,²⁷⁰ auch immer mehr den eines „deutschen Bekenntnisses“.²⁷¹ Hier entstanden wissenschaftlich wie gesellschaftlich wichtige Beziehungsnetze, aufgrund der

²⁶⁴ Vgl. BACHMANN (1964) 8.

²⁶⁵ WOSTRY Nr. 79, 164.

²⁶⁶ Wostry war seit dem 22. Oktober 1896 „aktiver Bursche“. Sein „Kneipname“ war „Lois!“. – Der 1863 als „Liedertafel der deutschen Studenten in Prag“ gegründete UGV (seit 1885) vereinigte um die Jahrhundertwende ca. ein Zehntel aller deutschen Studenten der Prager Universität auf sich und war damit die mitgliederstärkste und auch einflussreichste Korporation. Sein Wahlspruch lautete: „Des Geistes Kraft der Wissenschaft und das Gemüt dem deutschen Lied.“ Vgl. zu den „Barden“ LÖNNECKER (2001), der diese Bezeichnung aber auch schon für die Zeit vor 1909 verwendet, und KNOBLICH [1973]. KNOBLICHs „Bardengeschichte“ ist allerdings mit einem völkisch-großdeutschen Tenor geschrieben, der zum Teil groteske Züge annimmt.

²⁶⁷ SdA, NL Wostry, „Elegie“.

²⁶⁸ Im Juni 1899 wurde der UGV als studentische Korporation neuorganisiert, worum sich nach KNOBLICH neben Lodgman von Auen, Bardachzi, Jedlitschka u. a. auch Wostry verdient gemacht habe. Zuvor (1895) waren bereits die Beziehungen zur liberalen „Lese- und Redehalle“ abgebrochen worden und der korporative Eintritt (1896) in die streng deutschnationale und antisemitische „Germania, Lese- und Redeverein der deutschen Studenten in Prag“ erfolgt (Austritt 1906, Wiedereintritt 1919). 1897 wurde der studentische „Dreifarb“ auf Kappe und Band eingeführt. Vgl. KNOBLICH [1973] 18, 212 und LÖNNECKER (2001) 25ff.

²⁶⁹ Vgl. WEBER (1984a) 34.

²⁷⁰ Vgl. dazu COHEN (1981) 235ff. – Insbesondere seit 1897 kam es zu verschärften Auseinandersetzungen: „Die Kämpfe schienen jeden Sonntag zum traditionellen Farbenbummel der deutschen Studenten auf dem ‘Graben’ ... als ‘Grabenschlachten’ bürgerkriegsähnlichen Charakter anzunehmen, so daß die Regierung über die Stadt den Belagerungszustand verhängte und den deutschen Studenten das Farbrtragen verbot, was zumindest zur äußerlichen Beruhigung führte.“ LÖNNECKER führt aus, dass die auch nach einer vorläufigen Beruhigung der Situation Ende 1897 die latente Feindschaft „einige seltsame Blüten“ getrieben habe: „So riefen die Prager Studenten dazu auf, nur noch deutsches, auf keinen Fall tschechisches Bier zu trinken und Lebensmittel nur bei deutschen Händlern zu kaufen. Barden führte sogar eine Liste von zweifelsfrei deutschen Brauereien in Böhmen.“ LÖNNECKER (2001) 14f.

²⁷¹ LÖNNECKER (2001) 4, 14. Ob sich dieses deutschnationale Bekenntnis bei dem Beamtensohn Wostry allerdings mit den „durch das liberale Erbe bedingten antimonarchischen und antihabsburgischen Affekte[n]“ verband, wie LÖNNECKER (2001, 9; 18) sie für die „deutschnationalen“ bzw. „deutschfreiheitlichen“ Studenten konstatiert, ist jedoch fraglich, auch vor dem Hintergrund seiner späteren wissenschaftlichen Tätigkeit.

engen Beziehungen zu reichsdeutschen Korporationen auch über die Landesgrenzen hinweg.²⁷² Zu den Mitgliedern des deutschradikalen, völkischen UGV²⁷³ zählte zu Wostry Zeit beispielsweise auch Rudolf Lodgman von Auen, der spätere „Landeshauptmann“ der kurzlebigen Provinz „Deutschböhmen“ und Vorsitzende der Deutschen Nationalpartei (DNP).²⁷⁴ Diese Netze hielten auch noch nach 1945, wie ein reger Briefwechsel zwischen Wostry und seinen Bundesbrüdern beweist.²⁷⁵ Wostry selber bezeichnete später als „Zweck studentischer Verbindung“, als das, was ihnen „Sinn und Wert“ gebe,

„die Gedanken der Freundschaft und der gegenseitigen Erziehung für das Leben, zur Einordnung und zum Dienste für überpersönliche Werte, zur Mitarbeit an den kulturellen Gütern, an den sozialen Aufgaben, zum *Dienst für Heimat und Volk* [Hervorhebung durch N. L.]. Eine studentische Verbindung, welche es ernst nimmt mit ihren Aufgaben, wird trachten, ihre Angehörigen zu tüchtigen, ehrenfesten Männern zu erziehen und in ihnen eine starke und im wahren Sinne des Wortes vornehme Gesinnung zu pflegen.“²⁷⁶

Damit im Einklang steht die rege Unterstützung der „nationalen Schutzarbeit“, in der sich auch Wostry selber aktiv betätigte.²⁷⁷ So war er aktives Mitglied zahlreicher Schutzvereinigungen, wie etwa des Bundes der Deutschen oder des Deutschen Kulturverbandes Prag. Es lässt sich bereits an dieser Stelle feststellen, dass der schon zuvor zitierte „Dienst für Heimat und Volk“ ein auch später immer wieder betontes Leitmotiv seines Handelns war. Damit stand er im Einklang mit dem Selbstverständnis der deutschen Geschichtswissenschaft dieser Zeit, die von ihren Protagonisten als Dienst am Vaterland aufgefasst wurde. Die Vorstellung einer zu erfüllenden patriotisch-historische Aufgabe wurde, wie SIMON es ausdrückt, „zu einem festen Bestandteil des ‘deutschen Modells’, Geschichte als Wissenschaft zu betreiben“.²⁷⁸ Im Jahre 1901/02 gab Wostry dann ein kurzes Gast-

²⁷² Enge Beziehungen wurden vom UGV/„Barden“ beispielsweise zu der Leipziger Universitätssängerschaft zu St. Pauli und der Fridericania Halle gepflegt, die sich 1883 alle drei zum „Rudelsberger Kartellverband“ zusammenschlossen. Außerdem waren UGV/„Barden“ zeitweise Mitglied des „Deutsch-akademischen Sängerbundes“ und der späteren „Deutschen Sängerschaft“ (DS). Vgl. KNOBLICH [1973].

²⁷³ „Mit dem Austritt der letzten acht jüdischen Mitglieder... am 22. 10. 1892 war der UGV wie schon die meisten anderen deutschen Korporationen in Prag zu einer deutschvölkischen Hochschulverbindung geworden.“ KNOBLICH [1973] 38. LÖNNECKER (2001, 29) ordnet die „Barden“ dem „deutschradikalen“ Flügel innerhalb der „Germania“ zu, der dem „deutschnationalen“ Flügel seinen „nationalen wie vor allem antisemitischen Radikalismus“ vorgeworfen habe. Zum Antisemitismus in den studentischen Verbindungen vgl. LÖNNECKER (2001) 21ff.

²⁷⁴ Rudolf Lodgman von Auen (1877–1962) war von 1911 bis 1918 Mitglied des Österreichisch-Ungarischen Reichsrates in der Donaumonarchie, von 1922 bis 1925 Vorsitzender der DNP, nach seinem Mandatsverzicht bis 1938 Geschäftsführer des Verbandes der deutschen Selbstverwaltungskörper in der Tschechoslowakei, von 1948 bis 1959 Sprecher der Sudetendeutschen Landsmannschaft (SdL) und seit 1952 zugleich Vorsitzender des Verbandes der Landsmannschaften. Was Lodgman von Auen zwischen 1938 und 1945 machte, war außer dem gelegentlichen Hinweis, dass er sich aus der Politik zurückgezogen habe, in den einschlägigen biographischen Lexika nicht zu ermitteln, ebenso wenig wie die eigentlichen Beweggründe für diesen Rückzug. In der NDB heißt es, dieser sei erfolgt, weil Lodgmans Vorschlag einer Aufteilung des Sudetenlandes an die benachbarten deutschen Gebiete durch die Schaffung des Reichsgaus Sudetenland nicht verwirklicht worden sei (GLASSL (1987) 11); SIMON (1953, 15) hingegen führt Lodgman von Auens „Vorruhestand“ auf dessen „Gegnerschaft zum Nationalsozialismus“ zurück. Eine Interpretation, die in einer Lodgman-Festschrift von 1953 zu erwarten ist. Eine wissenschaftliche Lodgman-Biographie ist weiterhin ein Desiderat der Forschung.

²⁷⁵ So erwirkten die „Barden“ im Mai 1964 sogar in Kooperation mit der Historischen Kommission der Sudetenländer die Übersiedelung der Witwe Wostrys in die Nähe von Augsburg. Vgl. OBERDORFFER (1970).

²⁷⁶ Wostry in seinem Nachruf für Josef Quaißer, Dezember 1932, zitiert nach: KNOBLICH [1973] 235.

²⁷⁷ Die „Barden“ bzw. der UGV engagierten sich insbesondere im deutschen Schulverein, im Deutschen Kulturverband, im Böhmerwaldbund und im Bund der Deutschen in Böhmen. Vgl. LÖNNECKER (2001) 19f. und LÖNNECKER (2003) 41. Auch die Alten Herren waren nach KNOBLICH [1973, 96] „sehr rege im Kulturleben wirksam und im Volkstumskampf der Sudetendeutschen“.

²⁷⁸ SIMON (1996, 118).

spiel in der k. k. Armee, wo er als einjähriger Freiwilliger seinen Militärdienst ableistete und am 25. September 1902 die k. k. Landwehr-Infanterie-Offiziers-Prüfung „vorzüglich“ bestand.

Nachdem Wostry im Juli 1904 bei Bachmann und Werunsky mit einer Arbeit zum Thema *Albrecht II. (1437–1439) als deutsch-böhmischer und ungarischer König* promovierte, die durch eine Seminararbeit bei Bachmann motiviert war, trat er Ende September desselben Jahres als Praktikant in den Dienst der k. k. Universitäts-Bibliothek in Prag ein.²⁷⁹ Ende März 1912 wurde er dort zum provisorischen Bibliothekar II. Klasse ernannt, die definitive Ernennung erfolgte im April 1913. Während seiner Zeit an der Bibliothek war er „amtlich mit der Erstellung des wissenschaftlichen Verzeichnisses der deutschen Handschriften seit 1500 beauftragt“, das im Jahre 1912 als letztes Verzeichnis in der Reihe der Kataloge der handschriftlichen Bestände der Universität veröffentlicht werden sollte.

Durch eine „gütige zweimalige Unterstützung“ der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Kultur in Böhmen, bei der ihm seine akademischen Lehrer „behilflich“ waren,²⁸⁰ hatte der inzwischen verheiratete Wostry²⁸¹ nach seiner Promotion außerdem die Gelegenheit erhalten, seine Studien über Albrecht II. fortzusetzen und „durch eigene archivalische Forschungen in sächsischen, schlesischen und bayrischen Archiven zu ergänzen und zu vertiefen“. Das Ergebnis seiner Studien veröffentlichte er in den Heften XII und XIII der *Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft* von 1906 und 1907 als *König Albrecht II. (1437–1439)*.²⁸² Diese Schrift, von der Wostry im Vorwort etwas tiefstapelnd sagt, dass er sich „von vornherein klar darüber“ gewesen sei, „daß diese Untersuchung nur geringe Aussicht auf interessante und neue Ergebnisse“ bieten könne,²⁸³ reichte er im Juni 1912 an der philosophischen Fakultät als Habilitationsschrift ein.

Zuvor allerdings war es Wostry durch eine Beurlaubung für das Studienjahr 1908/09 möglich geworden, die 1908 als außerordentlicher Gasthörer in den Vorlesungen und

²⁷⁹ Nach eigenen Angaben unterzog sich Wostry dem Haupt rigorosum in Österreichischer Geschichte und Allgemeiner Geschichte des Mittelalters „mit ausgezeichnetem Erfolge“ und wurde nach Ablegung des philosophischen (Pflicht-)Rigorosums zum Doktor promoviert. Vgl. hierzu und zum Folgenden SÜA, MKV/R, Kart. 120, Curriculum vitae. Das Datum der Promotion war der 12. 7. 1904.

²⁸⁰ In der Beurteilung des Habilitationsgesuches Wostrys durch die Kommission am 7. 7. 1912 (AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1) heißt es: „Schon eine Seminararbeit Wostrys über Kursachsen und das Reich 1410–1426... noch mehr die Dissertation Wostrys hatten gezeigt, daß er mit Liebe zur Sache feine historische Treue und treffliches Urteil verbindet, weshalb ihn seine akademischen Lehrer bei der Erlangung von Subventionen seitens der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Literatur und Kunst behilflich waren, die er zur Vertiefung seiner Studien über die österreichische Geschichte des XV. Jahrhunderts und wesentlich die Durchforschung einer Reihe von Archiven Böhmens, Schlesiens, Sachsens und Bayerns behufs Gewinnung bisher unbekanntem Materials für die Zeit Albrecht II. verwandte.“

²⁸¹ Er heiratete am 15. 1. 1905 die annähernd gleichaltrige Friederike „Frieda“ Danzer aus Saaz.

²⁸² Die Aufteilung auf zwei Hefte erfolgte auf Grund des Umfangs der Arbeit (insges. 375 Seiten inkl. Anhang) und nicht, weil „ein innerer Grund für eine solche Trennung des Stoffes“ vorlag. Vgl. WOSTRY Nr. 1, II (Vorwort).

²⁸³ Dies ist vielleicht mit dem zugleich erfolgenden Hinweis zu erklären, dass gerade durch die Arbeiten u. a. Bachmanns (dem er die Arbeit widmet), Palackýs, Tomeks usw., also der großen alten Herren, „die Geschichte König Albrechts in großen Zügen wie in ausführlichen Einzelheiten so weit erforscht“ sei, dass „schon die Zusammenfassung der Ergebnisse all dieser Untersuchungen immerhin nicht als wertlos“ erschien. Und schließlich hätten seine Archivstudien es ihm ermöglicht, auch seinerseits „einiges Weniges beizubringen, das die früheren Darstellungen ergänzt“. – Eine Anzeige der Studie im ČČH 13 (1907) würdigt diese als eine, „welche sich von anderen, früheren Heften der gleichen Reihe... durch ihren wissenschaftlichen Charakter und ihren ruhigen Ton unterscheidet“ [která se od jiné vydané v téže sbírce dříve [...] liší svou vědeckou povahou a svým klidným tónem].

Übungen bei Samuel Steinherz erworbenen Kenntnisse der historischen Hilfswissenschaften am Institut für österreichische Geschichtsforschung in Wien „weiter auszubilden“. Dort nahm er als außerordentliches Mitglied „nicht nur an allen Vorlesungen und Übungen des Vorbereitungsjahres wie auch des zweiten Jahrganges“ teil, „sondern fand auch Gelegenheit unter Leitung des Herrn Professor A. F. Pribram praktisch anhand archivalischen Materials Handschriftenkunde des 16.–18. Jahrhunderts zu betreiben“.²⁸⁴ Darüber hinaus habe er einige Kollegien historischen und kunsthistorischen Inhalts gehört, letztere wohl bei Max Dvořák. Gefördert wurde er in Wien insbesondere durch Oswald Redlich, der ihn zu einer Arbeit „aus dem Gebiete der neueren Geschichte Österreichs“ anregte, über die Wostry auch in seinem Habilitationsgesuch berichtete.²⁸⁵ OBERDORFFER merkt an, dass „die strenge Forschungsdisziplin unter Professoren wie Oswald Redlich und Max Dvořák“ für Wostry bestimmend geworden sei, ebenso wie ein „bedeutsamer Freundeskreis“.²⁸⁶ Es ist zu vermuten, dass Wostry in Wien neben hilfs-wissenschaftlichen Fertigkeiten auch weitere Anregungen für seine eigene wissenschaftliche Tätigkeit erhalten hat, sowohl auf dem Feld der Kulturgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, über die Redlich las, als auch auf dem der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, wie sie von Alfons Dopsch gelehrt wurde.²⁸⁷ Mit Blick auf die spätere Entwicklung Wostrys, insbesondere nach dem Weltkrieg, ist ferner die Bedeutung des Wiener Instituts im Bereich der modernen Landesgeschichtsforschung nicht zu unterschätzen.²⁸⁸

Wostry absolvierte das Studienjahr mit Erfolg und kehrte 1909 nach Prag zurück, um dort seinen Bibliotheksdienst wieder aufzunehmen.²⁸⁹ In diesen Dienstjahren nach 1909, so schreibt er in seinem Lebenslauf, habe er „im Verkehr mit den Besuchern und Parteien“ seine Kenntnisse der tschechischen Sprache erworben.²⁹⁰ Der Historiker Otakar ODLOŽILÍK bestätigt in seinem Nachruf, mit Wostry in der Tat auf Tschechisch gesprochen zu haben, wenn sie sich begegneten – „er zwar mit etwas hartem Akzent, ohne jedoch irgendwie mühsam nach einem Wort suchen zu müssen“.²⁹¹

Es folgte schließlich das Habilitationsverfahren, das am 6. Juni 1912 durch das Ersuchen Wostrys um Erteilung der *venia docendi* im Fach Österreichische Geschichte eingeleitet wurde.²⁹² Die dreigliedrige Kommission zur Beratung des Gesuches, der Bachmann als Vorsitzender, Werunsky und Steinherz angehörten, kam in ihrer Beurteilung zu folgendem Ergebnis:

²⁸⁴ Vgl. SÚA, MKV/R, Kart. 120, Curriculum vitae.

²⁸⁵ Es handelt sich um eine Arbeit zum 17. Jahrhundert über Bischof Christopher Roxas y Spinola. Vgl. SÚA, MKV/R, Kart. 120.

²⁸⁶ OBERDORFFER (1977) 392. – Zum Freundeskreis lassen sich der Archivar Lothar Groß, der Bibliothekar Smital, der Historiker und spätere Prager Landesarchivar Rudolf Koß wie auch der tschechische Archivar Opocenský und der spätere Professor für historische Hilfswissenschaften in Prag bzw. Brünn, Hrubý, zählen, die alle an dem großen, XXVII. Kurs (20 Mitglieder) der Jahre 1907–09 teilnahmen. Darüber hinaus kann angenommen werden, dass er in Wien mit Harold Steinacker und auch mit Heinrich Ritter von Srbik zusammentraf, der seit 1904 Assistent am Institut war. Vgl. LHOTSKY (1954) 350–353.

²⁸⁷ Vgl. LHOTSKY (1954) 317–321.

²⁸⁸ Vgl. auch SEIBT (1982) 270.

²⁸⁹ Vgl. auch AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1, Beurteilung des Habilitationsgesuches Wostrys durch die Kommission am 7. 7. 1912. Darin heißt es auch: „Das Zeugnis des Vorstandes des k. k. Instituts für österreichische Geschichte bestätigt, daß Dr. Wostry mit ‚regstem Eifer‘ arbeitete und ‚schönstem Erfolg‘ an den Arbeiten des Instituts Anteil nahm.“

²⁹⁰ Vgl. SdA, NL Wostry, Lebenslauf.

²⁹¹ ODLOŽILÍK (1955) 113. – Auch die – nicht besonders umfangreiche – Korrespondenz Wostrys mit seinen tschechischen Kollegen besteht vorwiegend aus tschechischen Schriftstücken.

²⁹² Vgl. AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1.

„...schon die vorliegenden Arbeiten Wostrys sind wissenschaftlich derart wertvoll, sie erwiesen in so hohem Grade die bedeutende Begabung, den gewinnenden Eifer, die Gründlichkeit und Sachkenntnis des Gesuchstellers, daß die unterzeichnete Kommission einstimmig beschlossen hat, bei der löbl. Fakultät den Antrag zu stellen, dieselbe wolle sich für die Zulassung des Herrn Dr. W. Wostry zu den weiteren Stadien des Habilitationsverfahrens entschließen.“²⁹³

Nach Annahme der Habilitationsschrift durch das Professorenkollegium am 11. Juli und erfolgreichem Verlauf des Habilitationskolloquiums am 24. Oktober wurde Wostry am Ende des Verfahrens zur Abhaltung des vorgeschriebenen Probevortrags aufgefordert. Nachdem auch dieser, gehalten am 7. November 1912 zum Thema *Die Regierung Kaiser Leopolds I. und ihre Bedeutung für die innere Geschichte Österreichs*,²⁹⁴ als befriedigend anerkannt wurde, stand einer Erteilung der *venia legendi* nichts mehr im Wege: Das Ministerium für Kultus und Unterricht folgte dem einstimmigen Beschluss des Professorenkollegiums und ernannte den 35-jährigen Wostry am 31. Januar 1913 zum Privatdozenten für österreichische Geschichte.²⁹⁵

Damit waren die Weichen für eine akademische Laufbahn gestellt. Schon im Oktober desselben Jahres hielt Wostry den Festvortrag bei der „Jahrhundertfeier“ des VGDB zum Gedenken an die Völkerschlacht bei Leipzig.²⁹⁶ Es folgte 1915 ein quellenkritischer Beitrag zu einer bis dahin unveröffentlichten mittelalterlichen Handschrift aus dem Bestand der Prager Universitätsbibliothek, dem Josef PEKAR im ČČH eine durchaus anerkennende Besprechung widmete.²⁹⁷ Die weitere Karriere Wostrys aber, ebenso wie die „freudig aufgenommene Lehrtätigkeit“,²⁹⁸ die im Wintersemester 1913/14 mit einer im darauf folgenden Sommersemester fortgesetzten „Quellenkunde zur österreichischen Geschichte“ begann und durch eine Vorlesung zum Thema „Österreich im Zeitalter des Merkantilismus“ im Wintersemester 1914/15 fortgeführt werden sollte, wurden durch den Ersten Weltkrieg jäh unterbrochen.

Der Weltkrieg selber, der für Wostry über sechs Jahre Kriegsgefangenschaft in verschiedenen russischen Lagern bedeutete, war sicher eine der prägendsten Erfahrungen im Leben des jungen Historikers. Leider gibt es aus dieser Zeit kein Quellenmaterial wie

²⁹³ AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1, Beurteilung des Habilitationsgesuches Wostrys durch die Kommission am 7. 7. 1912.

²⁹⁴ Die weiteren von Wostry vorgeschlagenen Themen waren *Aeneas Sylvius und Böhmen* und *Handwerkerverbände Böhmens und Mährens vor den Husitenkriegen [sic]*. Vgl. AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1, Schreiben Dekan Wähler an Wostry vom 30. 10. 1912. Es wird deutlich, dass die Habilitanden offenbar ein möglichst breites Themenspektrum abdecken mussten, um ihre Vielseitigkeit zu demonstrieren.

²⁹⁵ Vgl. AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1. – Mit 35 Jahren hatte Wostry ein durchschnittliches Habilitationsalter. WEBER bemerkt, dass im Deutschen Reich bis 1900 das Höchstalter bei 28, danach aufsteigend bei 29, 30, 31–32 und schließlich 39 Jahren lag. Bei den Lehrstuhlinhabern in Österreich, zu denen in diesem Falle auch Wostry zählt, habe das Habilitationsalter ab 1900 „fast durchweg und zum Teil beträchtlich“ über dem Gesamtdurchschnittsalter gelegen. Vgl. WEBER (1984a) 144f.

²⁹⁶ WOSTRY Nr. 4.

²⁹⁷ WOSTRY Nr. 6. – Anzeige von Josef PEKAR in: ČČH 21 (1915) 298–300. Zwar stimmt er mit Wostry nicht in der Datierung dieser Schrift überein, lobt aber dessen Kenntnis des Schrifttums und die darauf basierenden Erörterungen zum tschechischen Nationalbewusstsein und zum deutsch-tschechischen Verhältnis im 13. und 14. Jahrhundert: „Publikace Wostrého je pro dobu Václava IV. a i pro počátky husitsvi přispěvkem jistě cenným a zajímavým“ [Die Publikation Wostrys ist für die Zeit Wenzels IV. und auch für die Anfänge des Husitentums sicher ein wertvoller und interessanter Beitrag].

²⁹⁸ SdA, NL Wostry, Lebenslauf. – Wostry wurde für das Studienjahr 1914/15 bereits zum Privatdozentenvertreter im Professorenkollegium der philosophischen Fakultät gewählt. Vgl. AUK, NU, Schreiben Dekan Steinherz an Wostry vom 22. 7. 1914.

etwa Feldpostbriefe oder Ähnliches.²⁹⁹ Das einzige Dokument, das tieferen Einblick gibt in diese sechs Jahre im Osten, ist das Ersuchen des Dekans der philosophischen Fakultät an das Ministerium, sich „nicht nur aus Rücksichten der Menschlichkeit sondern auch mit Rücksicht auf die Interessen der Wissenschaft und die Bedürfnisse der Fakultät“ bei den zuständigen Stellen für eine „baldigste Repatriierung“ Wostrys einzusetzen, denn die philosophische Fakultät könne „einen solchen strebsamen und kenntnisreichen jungen Gelehrten nur schwer entbehren“.³⁰⁰ In dem Schreiben heißt es weiter, Wostry sei am 28. Juli 1914 einberufen worden, am 10. August mit dem Prager Landsturmregiment ins Feld gerückt und am 30. August bei Lublin³⁰¹ in russische Kriegsgefangenschaft geraten. Nach einem Wechsel der Lager sei er nach Omsk gekommen, von dort nach Nikolsk-Ussurijsk und schließlich nach Krasnaja-Rječka. Dort sei er drei Jahre lang geblieben und habe in diesen drei Jahren eine „Akademie“ aufgebaut, die 43 Kurse umfasst habe. Er habe Vorträge über „Geschichte“, „Geschichtsmethode“ und „Kulturgeschichte“ gehalten, „wobei er viele Hunderte Hörer hatte“.³⁰² Außerdem habe er während dieser Zeit Russisch, Tschechisch und Französisch „vollkommen erlernt“ und „Plan und Anlage für manche neue Arbeit entworfen“. Im April 1918 seien die Offiziere dann von Krasnaja-Rječka mit der Direktive nach Westen abtransportiert worden. Bis Samara seien sie gekommen, hätten jedoch von dort nach Sibirien in verschiedene Lager zurückgemusst. Die Zeit von Dezember 1918 bis Mai 1920 habe Wostry dann im Lager von Krasnojarsk verbracht, wo er wieder seine „erfolgreiche Vortragstätigkeit“ aufgenommen habe. Im Mai sei er nach Omsk verlegt worden, wo er zunächst in der Sattlerei und später im Hafen mit dem Ausladen von Holz beschäftigt gewesen sei. „Schliesslich [sic] soll er die Verwaltung der Lagerbibliothek erhalten haben.“ In der letzten Nachricht an seine Frau vom 9. August 1920 aus Omsk habe er mitgeteilt, dass er gesund sei und „alle Erlebnisse ohne Schaden überstanden“ habe.

Wostry selber äußerte sich später kaum zu seinen Erlebnissen in dieser Zeit, ebenso wenig wurde der Weltkrieg ein Thema seiner wissenschaftlichen Arbeit. Nur andeutungsweise liest man in Briefen von den Krankheiten, mit denen er zu kämpfen hatte und die seine Gesundheit so nachhaltig beeinträchtigten, dass er auch während seiner Zeit als Professor an der Deutschen Universität immer wieder aus Krankheitsgründen beurlaubt werden musste, manchmal für mehrere Wochen oder sogar Monate.³⁰³ Dieses Schwei-

²⁹⁹ Auf der Innenseite eines Wostry zugesandten „Anzeige-Formulares“ für die Veranstaltungs-Ankündigungen des Sommersemesters 1915 befindet sich lediglich der lakonische Vermerk vom Dezember 1914: „Dr. Wilhelm Wostry befindet sich in russischer Kriegsgefangenschaft und weilt derzeit in Nikolsk Ussurijsk bei Wladiwostok.“ Vgl. AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1. – In Wostrys schon erwähnter „Elegie“ von 1945 heißt es zu dieser Zeit nur: „Diese sibirischen Jahre, sie schnitten tief mir ins Leben. Als ein erster Mensch kam ich vom Osten zurück.“ SdA, NL Wostry, „Elegie“.

³⁰⁰ AUK, NU, Personalakte Wostry, Teil 1, Schreiben des Dekans an das Ministerium für Schulwesen und Volkskultur vom 29. 9. 1920.

³⁰¹ Die russischen Ortsnamen werden so wiedergegeben, wie sie sich in dem Schreiben des Dekans finden.

³⁰² Hierzu ist anzumerken, dass Wostry wohl aus Sibirien auch wichtige Impulse für seine weitere wissenschaftliche Arbeit mitnahm, insbesondere auf dem Gebiet der Geschichtsphilosophie und Kulturgeschichte. Dem Manuskript Kurt Oberdorffers zum Festvortrag anlässlich des 100. Geburtstages von Wostry 1977 ist zu entnehmen, dass Wostry in den Bibliotheken der sibirischen Kolonistenstädte insbesondere an „europäische philosophische Werke“ gelangte und auch „Möglichkeiten zu Niederschriften“ fand, die er aber nicht habe mitnehmen können. Vgl. SdA, NL Wostry, MS Wilhelm Wostry. Leben und Werk 1877–1951 und ERNSTBERGER (1951) 6.

³⁰³ Interessant ist jedoch die teilweise Schilderung des Rücktransportes in Wostrys Nachruf auf Gustav Jungbauer, der sich – selbst ehemaliger Kriegsgefangener – für die deutschen Kriegsgefangenen in Russland, unter ihnen auch Wostry, eingesetzt hatte und deswegen auch nach Moskau gefahren war, wo sie sich im Herbst 1920 trafen. Vgl. WOSTRY Nr. 82.

gen ist allerdings nicht untypisch für einen Historiker der „Frontgeneration“. Während CORNELIBEN für die reichsdeutschen Historiker einen wesentlich Grund dafür „in der 1919 einsetzenden Überlagerung der Kriegserinnerungen durch die Konzentration auf die Bestimmungen des Pariser Friedensvertrages“³⁰⁴ sieht, so gilt dies auch in besonderer Weise für einen deutschen Historiker in der neu gegründeten ČSR, die ein Ergebnis dieser Friedensverträge war. Freilich stand hier weniger das so genannte „Kriegsschulddiktat“ im Vordergrund als vielmehr zunächst die Notwendigkeit, sich mit einem neuen Staat, einem neuen politischen System und völlig veränderten gesellschaftlichen Verhältnissen zu arrangieren. Die historiographischen Folgen des Umbruchs waren allerdings ähnlich: Auch in Böhmen wurde nun, insbesondere von den Vertretern der jüngeren Frontgeneration, verstärkt der Weg zur Volksgeschichte beschritten.³⁰⁵ Ob auch Wostry als Angehöriger der älteren Frontgeneration diesen mitging, wird zu zeigen sein.

3.2 „Vater Wostry“³⁰⁶ und die Deutsche Universität Prag

„...Die Verhältnisse hier engen uns ein, sie weisen uns mehr aufeinander an, sie legen uns ein besseres Einvernehmen weit näher, als es sonst berufliche Verbundenheit tut oder doch tun sollte; unser Wirken hier ist doch mehr als anderswo nicht nur rein fachwissenschaftlich, wir stehen da nicht jeder in seinem Fache u. in seiner Arbeit isoliert da, sondern uns verbindet doch in aller unserer Arbeit der einigende Dienst am Volkstum...“³⁰⁷

Im Herbst 1920 kehrte Wostry nach Prag – und damit in die nunmehr knapp zwei Jahre alte Republik – zurück, wo er zunächst seine Tätigkeit in der Universitätsbibliothek wieder aufnahm.³⁰⁸ Bereits im Sommersemester 1921 setzte er mit einer Vorlesung zur böhmischen Geschichte auch seine Lehrtätigkeit an der jetzt „Deutschen Universität Prag“ fort. Diese existierte im neuen Staat gleichberechtigt neben den tschechoslowakischen Hochschulen weiter, nachdem auch dort die führenden Persönlichkeiten zunächst eine negativistische Strategie verfolgt hatten.³⁰⁹ Zwar waren der DUP durch die so genannte

³⁰⁴ CORNELIBEN (2002) 324. – Zur historiographischen Reaktion auf den Weltkrieg und zur Frontgeneration der Historiker vgl. auch SCHULIN (1997).

³⁰⁵ Vgl. dazu insbesondere OBERKROME (1993).

³⁰⁶ „Alle seine Studenten waren seine Kinder... ‘Vater Wostry’, so nannten sie ihn. So nannten ihn, mitbestimmt durch die gleiche Erfahrung, wie seine Studenten sie machten, auch seine Kollegen. So nannte ihn die ganze Universität. Selbst die nannten ihn so, die gar niemals seine Schüler oder seine Kollegen waren, sondern die nur irgendwie mit ihm in nähere Berührung kamen...“ ERNSTBERGER (1951) 5.

³⁰⁷ AAVCR, NL Heinz Zatschek, Korrespondenz Wostry, Wostry an Zatschek [o.D.]. Der Brief ist auf das Ende der 1920er Jahre zu datieren, da er offenbar im Vorfeld der erneuten Vertretung der hilfswissenschaftlichen Lehrkanzel durch Zatschek (1901–1965) und dessen Ernennung zum außerordentlichen Professor 1929 geschrieben wurde.

³⁰⁸ Im Dezember 1921 wurde Wostry zum Oberbibliothekar ernannt. Vgl. SÚA, PMR, Kart. 835, Wostry, Výtah z protokolu o schůzi ministerské rady [Auszug aus dem Protokoll der Ministerratssitzung] vom 2. 12. 1921.

³⁰⁹ So wurden beispielsweise die deutschen Hochschulen in Prag und Brünn (Brno) als österreichisches Eigentum deklariert und schon 1897 aufgeworfene Überlegungen wiederbelebt, die deutsche Universität nach Reichenberg (Liberec) zu verlegen. Eine prominente Rolle in dieser Auseinandersetzung spielte der „eiserne Rektor“ August Naegle. Die Pläne wurden schließlich offiziell fallen gelassen; bereits Ende April 1919 legten die Repräsentanten der deutschen Universität den Treueid auf die Tschechoslowakische Republik ab und sicherten ihr so die volle Gleichberechtigung mit den tschechoslowakischen Hochschulen (vgl. dazu PEŠEK/MÍŠKOVÁ/SVOBODNÝ/JANKO (2001) und PEŠEK (2003)). Interessanterweise wurde aber Anfang Mai 1919 in Aussig (Ústí nad Labem) „unter Beisein der Rektoren der Prager Hochschulen“ eine „Geschäftsstelle für die künftige Verlegung der Prager deutschen Hochschulen“ gegründet, „deren Tätigkeitsfeld das

„Lex Mareš“ vom 19. Februar 1920 neben sämtlichen Privilegien auch die Traditionslinie zur alten Karls-Universität und damit der Name aberkannt worden;³¹⁰ sie war aber trotz dieses Prestigeverlustes immerhin die einzige staatliche Minderheitenuniversität im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit.

3.2.1 Vom Privatdozenten zum ordentlichen Professor für „čechoslovakische Geschichte“

Neue Verhältnisse bedeuteten aber auch neue Anforderungen an die Lehre. Statt „österreichischer Geschichte“ stand jetzt die böhmische bzw. die „Geschichte des tschechoslowakischen Staates“ auf dem Prüfungsplan der Lehramtskandidaten. Schon im Juli 1921 wurde aus diesem Grund zunächst beim Ministerium der Antrag gestellt, Wostry für das Studienjahr 1921/22 von seinen Pflichten an der Universitätsbibliothek zu beurlauben, „da die Vorlesungen des Dr. Wostry über neuere böhmische Geschichte zur Ausbildung der Lehramtskandidaten unerlässlich sind und die Vorbereitung der Vorlesungen seine ganze Zeit in Anspruch nehmen wird“³¹¹. Dies schien erforderlich, weil der Ordinarius für österreichische Geschichte, Samuel Steiner, nicht zuletzt aufgrund mangelnder tschechischer Sprachkenntnisse und seiner im Wesentlichen auf das Mittelalter beschränkten Kenntnisse der böhmischen Geschichte ungeeignet erschien, als Examinator bei den Lehramtsprüfungen zu fungieren.³¹² Auf Grund der „verhältnismässig wenig umfangreiche[n] deutsche[n] Literatur“ zur neueren böhmischen Geschichte, so der Dekan, sei es daher „um so dringender... geboten, dass sich die Kandidaten die nötigen Kenntnisse durch die Spezialvorlesungen erwerben, die ihnen nur ein der tschechischen Sprache kundiger Dozent bieten kann“.³¹³ Dem Antrag wurde stattgegeben, ebenso einer Verlängerung für das Studienjahr 1922/23.³¹⁴

In der Zwischenzeit wurde, verbunden mit einer Beförderung Wostrys, die Einrichtung einer neuen, ordentlichen Lehrkanzel für tschechoslowakische Geschichte betrieben: Bereits im April 1922 wurde in der Sitzung des Professorenkollegiums der Antrag gestellt, den Privatdozenten Dr. Wostry beim Ministerium für die Beförderung zum außerordentlichen Professor in Vorschlag zu bringen.³¹⁵ Die in der folgenden Sitzung zur Vorberatung gewählte fünfgliedrige Kommission³¹⁶ legte im Oktober ihren Bericht vor. Sie kam zu dem wenig überraschenden Schluss, dass gegen Wostry keiner der Einwände erhoben

Studium der Verlegung, die Aufklärung des deutschen Volkes über die Wichtigkeit der Hochschulen und die Zusammenarbeit aller hierzu berufenen Kreise umfassen sollte“. Vgl. Die künftige Gestaltung unseres deutschen Hochschulwesens, in: Böhmerlandjahrbuch 2 (1921) 78ff.

³¹⁰ Unter anderem verwahrt die deutsche Universität bis dahin die historischen Insignien; ferner beherbergte sie außerdem das Universitätsarchiv. Wirklich umgesetzt wurden einige Bestimmungen dieses Hochschulgesetzes, vor allem die Übergabe der Insignien an die tschechische Universität, aber erst 1934 – begleitet von heftigen Auseinandersetzungen (dem sog. „Insignienstreit“), die im nationalsozialistischen Deutschland zu Solidaritätskundgebungen an den Hochschulen führten. ALEXANDER (1984, 205) weist darauf hin, dass die Insignienfrage aus wahlkampfaktischen Gründen wieder aufgenommen wurde, „womit der [nationale] Symbolwert der Universitätsinsignien zu einem Demonstrationmittel der Straße“ abgesunken sei.

³¹¹ AUK, NU, PA Wostry 1, Antrag des Dekans beim Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO) [Ministerium für Schulwesen und Volkskultur] vom 18. 7. 1921.

³¹² Vgl. AUK, NU, Akten des Historischen Seminars, Promemoria in Angelegenheit der historischen Lehrkanzeln an der deutschen Universität in Prag vom 7. 7. 1922.

³¹³ AUK, NU, PA Wostry 1, Antrag des Dekans beim MŠANO vom 18. 7. 1921.

³¹⁴ AUK, NU, PA Wostry 1, Schreiben des MŠANO vom 13. 10. 1921 und 17. 9. 1922.

³¹⁵ AUK, NU, PA Wostry 1, Antrag Steiner/Hauffen/Weber/Stein/Swoboda/Hirsch vom 27. 4. 1922.

³¹⁶ AUK, NU, PA Wostry 1, Dekan an Prof. Weber vom 11. 5. 1922. Außer dem Vorsitzenden Weber waren in dieser Kommission die Professoren Steiner, Stein, Hirsch und Spina.

werden könne wie gegen mögliche Alternativkandidaten³¹⁷ und er daher dem Ministerium für die Beförderung zum außerordentlichen Professor der tschechoslowakischen Geschichte vorzuschlagen sei:

„...er steht im kräftigsten Alter, ist seit zehn Jahren an unserer Universität habilitiert, und genießt durch seinen Charakter allgemeine Sympathie. Aber nicht nur das, W. hat auch durch seine Publikationen und Vorlesungen den Beweis erbracht, dass er das ganze Gebiet der böhmischen Geschichte beherrscht, und seine wissenschaftlichen Arbeiten haben bei deutschen und tschechischen Forschern Anerkennung gefunden.“³¹⁸

Von den wissenschaftlichen Arbeiten wurde neben den schon erwähnten Vorkriegsschriften und -projekten Wostrys, die dessen „Vielseitigkeit“ und „erstaunliche Arbeitskraft“ demonstrierten, vor allem die 1922 in den MVGDB (und auch als Sonderdruck) erschienene Schrift *Das Kolonisationsproblem*³¹⁹ erwähnt. Mit dieser ursprünglich als Besprechung konzipierten Abhandlung hatte sich Wostry in die vor allem zwischen Berthold Bretholz³²⁰ und Josef Pekař ausgetragene Polemik über die Herkunft der Deutschen in Böhmen eingeschaltet, nachdem ersterer den VGDB mit dem Vorwurf angegriffen hatte, sein Buch *Geschichte Böhmens und Mährens I* (1921) nicht ausreichend zu würdigen. Da Wostry zu dieser Zeit bereits Schriftleiter der *Mitteilungen* des angegriffenen Vereins war,³²¹ ließ er laut Kommissionsbericht seine eigenen Studien zur Regierungszeit Leopolds II. ruhen, um an diesem „wissenschaftlichen Krieg“ teilzunehmen. Dieser hatte allerdings auch eine ganz konkrete gesellschaftspolitische Dimension, ging es doch in der durch das schon erwähnte Diktum Marayks entfachten Debatte um den Nachweis der grundsätzlichen Daseinsberechtigung der Deutschen im neuen Staate. Hier zeigt sich bereits die enge Verquickung von Geschichtswissenschaft und Politik, der sich ähnlich wie die reichsdeutschen auch die deutschen Historiker Böhmens nach 1918 in besonderer Weise bewusst waren. Bezeichnend für das Selbstverständnis der Historiker hinsichtlich ihrer gesellschaftlichen Funktion ist die Einleitung Wostrys zu der hier erwähnten Abhandlung über das Kolonisationsproblem:

„Wenn das alte Wort, daß die Geschichte eine Lehrmeisterin für das Leben sei, richtig ist und nicht nur für das Leben des Einzelnen, sondern auch für das der Völker und Staaten gilt, wenn sie das Volk aus dem Werdegang der Vergangenheit die Gegenwart lehren und ihm Wege in die Zukunft weisen soll, dann ist es begreiflich, daß zwischen der Geschichte als Wissenschaft und der Politik wie auch der öffentlichen Meinung so vielfache Beziehungen bestehen...“³²²

³¹⁷ Angeführt wurden als einzige außerdem in Frage kommende Persönlichkeiten, „die für eine solche Professur überhaupt genannt werden können“, der Brüner Archivdirektor Berthold Bretholz (zu alt), der Wiener Gymnasialprofessor Karl Beer (nicht habilitiert) und der Prager Privatdozent Rudolf Koss [Koß] („Gründe persönlicher Natur“, nicht ausreichende wissenschaftliche Leistung, Beschränkung auf mittelalterliche Geschichte Böhmens). Vgl. AUK, PA Wostry 1, Kommissionsbericht vom 18. 10. 1922. Die Tatsache, dass sich der Kommissionsbericht damit auf ein „Gutachten über Wostry“ „verengte“, wie KOLÁŘ (2003, 98) bemerkt, ist nicht weiter verwunderlich, wenn man bedenkt, dass dies seine eigentliche Funktion war.

³¹⁸ AUK, PA Wostry 1, Kommissionsbericht vom 18. 10. 1922. – In dem Kommissionsbericht wurde „der Kürze wegen“ der Terminus „Böhmische Geschichte“ gewählt.

³¹⁹ WOSTRY Nr. 7.

³²⁰ Berthold Bretholz (1862–1936) war von 1899 bis 1926 Leiter des Mährischen Landesarchivs und seit 1909 außerordentlicher Professor für Geschichte und Historische Hilfswissenschaften an der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn (Brno). Zu Bretholz und seiner Kontinuitätstheorie vgl. auch STOKLÁSKOVÁ (1997).

³²¹ Vgl. dazu Kapitel 3.3.

³²² WOSTRY Nr. 7, 1. – Zum Rollenverständnis der reichsdeutschen Historiker nach 1918 vgl. auch FAULENBACH (1980) 303–308.

Die Kommission jedenfalls lobte die „erstaunliche Belesenheit“ Wostrys, die sich in der literarhistorischen Einleitung offenbare. Diese Schrift, in welcher Wostry sich eingehend mit der Bretholzschens Kontinuitätstheorie (der so genannten „Urgermanenthese“) auseinandersetzt und versucht, diese anhand der bekannten Quellen zugunsten der Kolonisationstheorie zu widerlegen, sei „eine höchst wertvolle Untersuchung, welche die gesamte ältere Geschichte Böhmens umfasst“ und zeige überdies „seine Sicherheit in der historischen Methode und in der Quellenkritik“.³²³

In der Literatur wird des Öfteren darauf hingewiesen, dass Antisemitismus ein Grund für die Ablehnung der Bretholzschens Theorie in der deutschen wissenschaftlichen Gemeinde gewesen sei (weswegen sie auch unter den Nationalsozialisten trotz politischer Opportunität nicht aufgegriffen wurde). Dies trifft auf Wostry – trotz vereinzelter antisemitischer Äußerungen nach 1938/39 – in diesem Falle sicher nicht zu. Vielmehr offenbart sich in dieser Schrift bereits ein Grundthema seiner wissenschaftlichen Arbeit, nämlich die Bewertung und Propagierung der Ostkolonisation als „die größte Tat unseres Volkes als eines nationalen Ganzen“ und die Begründung des Heimatrechts der Deutschen Böhmens durch „jahrhundertelange Arbeit“: „Denn es ist die Arbeit, die dem Menschen Heimatrecht verleiht auf dem Boden der Erde, und sie ist es auch, die ihn in diesem Besitz erhält.“³²⁴

Der Kommissionsantrag auf Beförderung Wostrys wurde vom Professorenkollegium der philosophischen Fakultät schließlich einstimmig angenommen und schon zweieinhalb Monate später erfolgte per Dekret des Präsidenten der Republik die Ernennung Wostrys zum außerordentlichen Professor der „tschechoslovakischen Geschichte“ an der DUP.³²⁵

Bereits ein Jahr später wurde dann erneut beim Ministerium ein Antrag auf Beförderung Wostrys gestellt, diesmal zum Ordinarius für das gleiche Fach.³²⁶ In der Begründung wurde zunächst die erfolgreiche Lehrtätigkeit Wostrys über böhmische Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit hervorgehoben: So seien die Vorlesungen durchschnittlich von 30-40, die Seminarübungen von fünf bis sieben Hörern besucht gewesen. In den Seminarübungen, so wurde betont, seien vorwiegend „tschechische Akten“ behandelt worden. Hinsichtlich der wissenschaftlichen Leistungen wurde vor allem auf die positiven Reaktionen, beispielsweise von Josef Pekař, auf die Kolonisationsschrift hingewiesen. Alles in

³²³ Dass dies auch anderwärtig so gesehen wurde, zeigt die Bemerkung Otakar ODLOŽILÍKS (1955, 113) zur Diskussion um die Bretholzschens These: „Von allen Historikern, die sich damals zu Wort meldeten, schrieb Wilhelm Wostry am ernsthaftesten und blieb den historischen Tatsachen am nächsten.“ – Die Kolonisationstheorie wurde auch von der tschechischen Geschichtswissenschaft vertreten. Unterschiede ergaben sich lediglich aus einem daraus ableitbaren „Heimatrecht“ der Sudetendeutschen.

³²⁴ WOSTRY Nr. 7, 168. – BRÜGEL (1967, 407) unterstellt neben Antisemitismus auch Ständedünkel seitens der Universitätshistoriker, namentlich Wostrys, die den Archivar Bretholz nicht als „richtigen“ Historiker betrachtet hätten.

³²⁵ Die Ernennung erfolgte am 29. 11. 1922 mit Rechtswirksamkeit vom 1. 4. 1922. Vgl. SÚA, PMR, Kart. 835, Wostry. Wostry selber wurde aber erst mit einem Schreiben des MŠANO vom 16. 2. 1923 darüber in Kenntnis gesetzt. Vgl. AUK, NU, PA Wostry 2.

³²⁶ Gleichzeitig wurde ein Antrag auf Beförderung Theodor Mayers gestellt, der seit 1922 als Nachfolger Wernskys als außerordentlicher Professor die Geschichte des Mittelalters und die historischen Hilfswissenschaften vertrat. Vgl. AUK, NU, PA Wostry 2, Kommissionsbericht vom 11. 6. 1924 und SÚA, PMR, Kart. 835, Wostry, Kommissionsbericht vom 11. 6. 1924 (Anlage zum Schreiben des Dekans an das MŠANO vom 23. 6. 1924). Der Kommission gehörten Swoboda als Vorsitzender, des Weiteren die Professoren Steinherz, Hirsch, Stein und Weber an. Sie war also im Vergleich zu der vorherigen Kommission nur auf einer Position verändert.

allem habe Wostry „als Lehrer und Forscher“ die Erwartungen erfüllt, die Lehrkanzel für böhmische Geschichte sei „in der besten Hand“. Diesmal allerdings dauerte es mit der Berufung etwas länger und es bedurfte zwei weiterer Urgenzen der Fakultät bevor Wostry am 31. Dezember 1927 schließlich zum ordentlichen Professor für tschechoslowakische Geschichte ernannt wurde.³²⁷ Da auch die Referentenentwürfe für die Ernennung Wostrys zum Ordinarius sowohl auf die Notwendigkeit einer Vertretung gerade dieses Fachbereiches durch eine ordentliche Professur als auch auf die von tschechischen wie deutschen Fachleuten allgemein anerkannten wissenschaftlichen Leistungen Wostrys hinwiesen, ist davon auszugehen, dass in erster Linie finanzielle Gründe für diese verzögerte Berufung verantwortlich waren.³²⁸ Die Tatsache, dass die Ernennung Wostrys erst nach dem Regierungseintritt der deutschen Parteien erfolgte – einer der deutschen Minister, Franz Spina, war Professor der Slawistik und somit Wostrys Kollege an der philosophischen Fakultät – deutet darauf hin, dass auch dieser Umstand wohl nicht ganz unerheblich war. Von Vorteil dürfte außerdem gewesen sein, dass Wostry bereits Anfang 1927 zum außerordentlichen Mitglied der philosophisch-historischen Klasse der KČSN ernannt worden war.³²⁹

3.2.2 Wostrys Position an der DUP

In Hinblick auf Wostrys Einfluss auf die Entwicklung der deutschböhmischen bzw. sudetendeutschen Historiographie stellt sich zunächst die Frage nach seiner Position in der Universität, die die wichtigste kulturelle Einrichtung der Deutschen in der Tschechoslowakei war. Diese Positionierung Wostrys innerhalb der Universität ist darüber hinaus auch ein Indikator für seine gesellschaftliche Stellung und Autorität, denn die Universitäten waren

„in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts nicht nur Stätten der Bildung und Forschung, nicht nur Tore zum sozialen und gesellschaftlichen Aufstieg, sondern auch Orte des aktiven Politisierens und Brutstätten der politischen Eliten dieser Zeit, sie waren die Verkörperung eines... heute kaum noch vorstellbaren allgemeinen Prestiges“.³³⁰

Die Geschichtswissenschaft hatte auch nach 1918 eine allgemein starke Stellung an der Universität: In der ersten Hälfte der 1920er Jahre stellten die Historiker mit fünf Ordinarien, zwei Extraordinarien und zwei Privatdozenten annähernd ein Viertel des Gesamtlehrkörpers der philosophischen Fakultät. Die starke Vertretung der Historiker in den akademischen Gremien, sei es in Kommissionen, sei es als Mitglieder des akademischen Senats oder gar in der Position des Rektors, Dekans oder Prodekanes, zeugen ebenfalls von ihrer starken Stellung im universitären Machtgefüge.³³¹

Es ist aber auch innerhalb des Historischen Seminars von einer Rangordnung der einzelnen Lehrstühle auszugehen.³³² An der Spitze standen die zwei ältesten Lehrkanzeln,

³²⁷ Mit Rechtswirksamkeit vom 1. 1. 1927. Vgl. SÚA, PMR, Kart. 835, Wostry, Kancelář Prezidenta Republiky [Büro des Präsidenten der Republik] vom 31. 12. 1927 bzw. AUK, NU, PA Wostry 2, Ernennungsdekret MŠANO (Abschrift) vom 12. 1. 1928. Auch Mayer wurde zum Ordinarius ernannt.

³²⁸ Vgl. SÚA, PMR, Kart. 835, Wostry. Unter anderem ist die Rede von „wertvollen“ und „interessanten“ Publikationen Wostrys, in denen sich wiederholt die unparteiische Haltung des Wissenschaftlers zeige.

³²⁹ Vgl. AAVČR, KČSN, Kart. 26, Inv. Nr. 43.

³³⁰ PEŠEK (2003) 147.

³³¹ Vgl. dazu KOLÁR (2002) 35. Vgl. auch PEŠEK/MIŠKOVÁ/SVOBODNÝ/JANKO (2001) 248.

³³² Vgl. zum Folgenden KOLÁR (2002) 39f.

d. h. diejenige für österreichische und die für allgemeine Geschichte. Diese Spitzenstellung musste jedoch immer wieder behauptet werden. So hatte Bachmann die Professur für österreichische Geschichte während seiner gesamten Amtszeit zu der wichtigsten historischen Lehrkanzel ausgebaut, und auch sein Nachfolger Steinherz gehörte in den 1920er Jahren zu den einflussreicheren Professoren. In den 1930er Jahren, nach der Umwandlung der Lehrkanzel für österreichische in eine für osteuropäische Geschichte,³³³ war dann aber schließlich Wostry als Vertreter der Lehrkanzel für tschechoslowakische Geschichte der einflussreichste Ordinarius des Historischen Seminars.

Dies hing jedoch nicht nur mit dem Stellenwert der von ihm vertretenen Lehrkanzel zusammen. Außer außeruniversitären Faktoren, wie zum Beispiel seiner Position im VGDB³³⁴ und der DGWK/DAW, wo er zunächst als Schatzmeister, später als Obmann der philosophisch-historischen Klasse fungierte,³³⁵ spielte auch Wostrys Verortung innerhalb des universitären Machtgefüges eine Rolle. KOLÁŘ unterscheidet zur Untersuchung des „Machtkapitals“ der einzelnen Professoren verschiedene Formen ausgeübter universitärer Macht:³³⁶ Neben der Hierarchie der Universitätslehrer und der einzelnen Ordinarien waren demnach in diesem Kontext vor allem Funktionen in der Fakultäts- bzw. Universitätsleitung und die Mitgliedschaft in verschiedenen historischen Kommissionen von Bedeutung.³³⁷ Als weitere Indikatoren akademischer Macht identifiziert er die Stellung innerhalb der Verwaltung des Historischen Seminars sowie die Anzahl der betreuten und begutachteten Dissertationen. Zwar birgt eine vergleichende Untersuchung der verschiedenen Lehrkörper in Hinblick auf ihr „Machtkapital“ in dem Zeitraum von 1882 bis 1938, wie KOLÁŘ sie anstellt, schon allein auf Grund der unterschiedlichen Bedingungen, unter denen eine Professur beispielsweise in den Dekaden nach 1882 oder nach 1918 ausgeübt wurde, die Gefahr eines eher unausgewogenen Vergleichs.³³⁸ Dennoch lassen sich

³³³ Auf diese wurde im März 1930 Josef Pfitzner als Extraordinarius berufen. Vgl. AUK, NU, Akten des Historischen Seminars. Zu Pfitzner vgl. HADLER/SUSTEK (2001) und MIŠKOVÁ/SUSTEK (2000). – Nach der Emeritierung Samuel Steinherz' 1928 war Wostry der einzige Vertreter der tschechoslowakischen Geschichte an der DUP.

³³⁴ Seit 1922 war er Schriftleiter der „Mitteilungen“, seit 1925 zugleich auch Obmann des Vereins. Vgl. dazu Kapitel 3.3.

³³⁵ Die Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik war – nach einer Satzungsänderung von 1924 – die Nachfolgeorganisation der 1891 gegründeten Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, kurz auch „Förderungsgesellschaft“ genannt. Diese wiederum war als Ersatz für die Königlich Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften gegründet worden, die in den Zeiten zunehmender nationaler Polarisierung 1890 in die Böhmisches [d. h. tschechische, N.L.] Kaiser Franz Joseph-Akademie der Wissenschaften, Künste und Literatur in Prag umgewandelt worden war. Die Tätigkeit der Gesellschaft, der Rechtsform nach ein Verein, entsprach derjenigen einer Akademie. Diesen Status erhielt sie aber erst 1941 als Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag. Wostry wurde im Dezember 1924 zum außerordentlichen, im März 1925 zum Mitglied der ständigen Historischen Kommission und im März 1928 zum ordentlichen Mitglied der Gesellschaft gewählt. Er wurde ihr Schatzmeister, später auch Obmann der philosophisch-historischen Klasse, und beteiligte sich an den diversen Publikationstätigkeiten, insbesondere an der Herausgabe der „Sudetendeutschen Lebensbilder“, deren Leitung er Mitte der 1930er Jahre übernahm. Ab 1938 leitete er außerdem den in der Historischen Kommission angesiedelten „Ausschuss für die Herausgabe einer Geschichte der Universität“. Vgl. AAVČR, Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Künste und Literatur in Böhmen/Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag, Kart. 58, Wilhelm Wostry. – Zur DGWK vgl. HEMMERLE (1986); MIŠKOVÁ/NEUMÜLLER (1994); NEUMÜLLER (1996); WOSTRY Nr. 38.

³³⁶ Vgl. zum Folgenden KOLÁŘ (2002) 41–47.

³³⁷ Die Mitgliedschaft in den Kommissionen, so KOLÁŘ (2002, 41), ist die „wichtigste Form direkter akademischer Macht“, da hier Entscheidungen über Besetzungen, Abberufungen und Habilitationen, also Vorgänge, die zu einer Umgestaltung der Institution führen, vorbereitet würden.

³³⁸ Vgl. ebenda 43, Tabelle VI. Der Autor ist sich der „Interpretationsgefahren“ dabei durchaus bewusst.

aus ihr einige Erkenntnisse gewinnen. KOLÁŘ schließt aus den Ergebnissen seiner Untersuchung, dass das Fach Geschichtswissenschaft vor dem Ersten Weltkrieg vornehmlich durch Bachmann und Werunsky und in den Jahren 1914/1918–1930 von den Mediävisten Mayer³³⁹ und Hirsch³⁴⁰ dominiert wurde. Nach dem Weggang von Hirsch und Mayer Ende der 1920er bzw. Anfang der 1930er Jahre aber „scheint Wilhelm Wostry der Geschichtsordinarius mit dem größten Machtkapital zu sein“.³⁴¹

So lässt sich hinsichtlich seiner Funktionen innerhalb der akademischen Selbstverwaltung feststellen, dass Wostry in der philosophischen Fakultät im Jahr 1933/34 das Amt des Dekans bekleidete und danach bis 1938 als ihr „letzte[r] freigeählte Senator“ fungierte.³⁴² Vom akademischen Senat, dem er seit 1934 angehörte, wurde er für die Studienjahre 1937/38 und 1938/39 außerdem zum Stellvertreter des Mitgliedes für die Rektorenkonferenz ernannt.³⁴³ Seine „bis 1938 als nahezu sicher angesehene Wahl zum Rektor“ für das Studienjahr 1938/39 scheiterte allerdings bzw. wurde nach eigenen Worten wegen politischer Unzuverlässigkeit „vereitelt“.³⁴⁴

Was Wostrys Kommissionsmitgliedschaften betrifft, zählt KOLÁŘ für die Zeit bis 1938 derer zwölf, dabei mit fünfmaliger Referentenfunktion allein im Zeitraum 1930–36 – so häufig wirkten zuvor nur Bachmann (7) und Werunsky (5) in dieser Funktion, und das während ihrer gesamten Amtszeit.³⁴⁵ Damit hatte Wostry in der Tat zumindest bis 1938 ein größeres Mitspracherecht in Hinblick auf die personelle und damit auch fachliche Um- und Ausgestaltung des Historischen Seminars als seine Kollegen. Dass er aber auch außerhalb solcher Kommissionen an der disziplinären Erweiterung der universitären Geschichtswissenschaft aktiv mitwirkte, zeigt ein gemeinsamer Antrag Wostrys und Heinz Zatscheks vom Frühjahr 1933 auf Errichtung eines Seminars für Wirtschafts- und

³³⁹ Theodor Mayer (1883–1972) war zuvor Professor in Wien gewesen. In Prag war er seit 1922 a.o. Prof. der mittelalterlichen Geschichte und hatte seit 1927 die ord. Professur für Geschichte des Mittelalters und Historische Hilfswissenschaften inne. Spätere Stationen waren die Universitäten Gießen (1930), Freiburg i. Br. (1934) und Marburg (1938). Von 1942–1945 war Mayer Präsident des „Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde“ (Monumenta Germaniae Historica). Nach dem Krieg war er der maßgebliche Initiator des 1951 zunächst als „Städtisches Institut für Landschaftsgeschichte des Bodenseegebietes“ gegründeten „Konstanzer Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte e. V.“ (seit 1960) sowie Gründungsvorsitzender des 1956 gegr. Collegium Carolinum. Zum Thema „Der Historiker Theodor Mayer im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Politik 1920–1960“ verfasst derzeit Reto Heinzel in Zürich eine Dissertation.

³⁴⁰ Hans Hirsch (1878–1940) war seit 1908 Privatdozent, seit 1914 a.o. Professor in Wien und seit 1918 o. Professor für Geschichte (seit 1921 für Geschichte des Mittelalters) und Historische Hilfswissenschaften an der DUP. 1926 wurde er zurück an die Universität Wien berufen, 1929 übernahm er den Posten des Direktors des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.

³⁴¹ KOLÁŘ (2002) 44. – Zu dieser Einschätzung gelangen auch PEŠEK/MIŠKOVÁ/SVOBODNÝ/JANKO (2001) 250 und PEŠEK (2003) 162.

³⁴² Vgl. AUK, NU, PA Wostry 2, MŠANO an Wostry vom 15. 9. 1933; SdA, NL Wostry, Lebenslauf. Die Angaben zu Wostrys Senatortätigkeit stammen aus dem Lebenslauf und konnten nicht überprüft werden.

³⁴³ AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 338, Rektor an Wostry vom 2. 12. 1937. Gleichzeitig wurde Wostry für die Periode 1937/38 bis 1939/40 in die Archivkommission gewählt.

³⁴⁴ Vgl. SdA, NL Wostry, Wostry an Prof. Dr. Josef Engert im Oktober 1947. Wostry führt dieses Beispiel mit dem Zusatz an, er habe nach der gescheiterten Wahl „als ‘für kein akademisches Amt tragbar’“ auch kein weiteres mehr erhalten, um damit seine Distanz zur NSDAP, der er „nur nominell“ angehört habe, zu belegen. Ähnlich äußert er sich in einem Schreiben an Eduard Winter nach 1945: „...Hast doch auch Du damals, als die mir so wohlgesinnten 150%igen Herren Kollegen fanden, daß mir viel zu viel Prozente fehlen zur kompletten Nazigesinnung, und sie daher meine Wahl zum Rektor in Prag verhinderten, meiner Frau gesagt, diese Herren wüßten gar nicht, was sie mir mit der Nicht-Wahl Gutes getan hätten.“ Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften (ABBAW), NL Eduard Winter, Korrespondenz Wilhelm Wostry, Wostry an Winter [o. D.].

³⁴⁵ Daten für die Zeit nach 1938 lagen mir leider nicht vor.

Siedlungsgeschichte, dessen Leitung der Extraordinarius für osteuropäische Geschichte Josef Pfitzner übernehmen sollte.³⁴⁶ In der Begründung des Antrages wird unter anderem auf die Stellung der Wirtschaftsgeschichte in der zeitgenössischen tschechischen Geschichtswissenschaft und auf die Errichtung einer entsprechenden Lehrkanzel an der tschechischen Karls-Universität verwiesen. Dieser vom Professorenkollegium einstimmig angenommene Antrag wurde allerdings vom Ministerium aus finanziellen Gründen negativ beschieden.³⁴⁷

Hinsichtlich der Leitung des Historischen Seminars lässt sich zunächst feststellen, dass formell immer mehrere Ordinarien zu Seminardirektoren ernannt wurden, die damit die Berechtigung erhielten, Seminare abzuhalten. Die eigentliche Seminarverwaltung oblag jedoch stets nur einem Ordinarius, nämlich dem geschäftsführenden Seminardirektor. Diese Funktion übte zunächst Bachmann, nach ihm Werunsky, dann Hirsch und Mayer, und nach dessen Weggang nach Gießen 1930 schließlich Wostry aus. Erst im Sommersemester 1943 wurde er von Heinz Zatschek auf dieser Position abgelöst, wenn er auch bis 1945 weiterhin zu den offiziellen Direktoren des Historischen Seminars gehörte.³⁴⁸ Zum Zeitpunkt der Ablösung durch Zatschek war Wostry aber bereits 65 Jahre alt und hatte mit gesundheitlichen Problemen zu kämpfen – ganz abgesehen davon, dass er von der Protektoratsregierung mit einer Sonderaufgabe betraut war, die ihn der Fakultät weitgehend fernhielt, da er für die Erledigung derselben vorübergehend vom Vorlesungs- und Prüfungsbetrieb beurlaubt wurde: Ende 1942/Anfang 1943 erhielt Wostry vom Staatsministers für Böhmen und Mähren, Karl Hermann Frank, den offiziellen Auftrag, eine „Geschichte Böhmen-Mährens“ zu verfassen.³⁴⁹ Die Arbeit war auf drei Bände angelegt und sollte die gesamte Geschichte Böhmens und Mährens bis einschließlich 1848 umfassen. Darüber hinaus wollte Wostry wohl zunächst nicht gehen, da „diese Zeit quellenmäßig zu wenig erforscht sei“.³⁵⁰ Zwar fiel das anscheinend bereits druckfertige Manuskript schließlich dem „Chaos von 1945“ zum Opfer;³⁵¹ der erhalten gebliebene Gliederungsentwurf lässt jedoch vermuten, dass das Werk volksgeschichtlich angelegt war und den politischen Umständen Rechnung trug: Schwerpunkte bildeten beispielsweise die germanische Besiedlung des Gebietes ebenso wie die „deutsche Wiederbesiedlung“ im Mittelalter und der „Wiederaufstieg des Deutschtums“ nach 1526.³⁵²

In Bezug auf die Dissertationen ist an der philosophischen Fakultät seit dem Ende der 1920er Jahre allgemein eine erhöhte Frequenz zu konstatieren, so auch bei Wo-

³⁴⁶ AUK, NU, Akten des Historischen Seminars, Antrag Wostry und Zatschek vom 2. 3. 1933.

³⁴⁷ AUK, NU, Akten des Historischen Seminars, MŠANO an Dekan vom 12. 4. 1933.

³⁴⁸ Vgl. Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Karls-Universität zu Prag (1939/40–1944/45), Sommersemester 1943, und AAVČR, NL Zatschek, Korrespondenz Wostry, Wostry an Zatschek vom 18. 11. 1942. – MÍŠKOVÁ (2002, 224) führt fälschlicherweise Wostry als geschäftsführenden Direktor von 1940 bis 1945 auf. – Mit dem Wechsel an der Spitze des Historischen Seminars verband sich zugleich ein Ortswechsel vom Obstmarkt (Ovocný Trh) 5 zum Altstädter Ring (Staroměstské náměstí) 12/II.

³⁴⁹ Vgl. SÚA, NSM-AMV, 110-4/147. Des Weiteren wurde ihm eine Sekretärin samt Schreibmaschine und Papier zur Seite gestellt und außerdem eine Ernährungszulage gewährt. Auf ausdrücklichen Wunsch Wostrys wurde ferner von oberster Stelle der Befehl erteilt, eingehende Anforderungen bezüglich Vorträgen oder Artikeln „unterschiedslos zurückzuweisen“; und auch Rudolf Schreiber, der zu dieser Zeit bei der Wehrmacht war, sollte auf Bitten Wostrys Arbeitsurlaub erhalten (vgl. ebenda, Gies an Wostry vom 2. 5. 1944). – Zu Staatsminister K. H. Frank vgl. BRANDES (1975) 11ff.

³⁵⁰ SÚA, ÚRP-ST-AMV, 109-12/214, 54, Heiss an Frank vom 26. 1. 1943.

³⁵¹ Vgl. SCHREIBER (1951b) 146.

³⁵² Vgl. SÚA, ÚRP-ST-AMV, 109-12/214, 55f.

try.³⁵³ Eine Ausnahme bildeten bei ihm lediglich die Studienjahre 1933/34, 1935/36 und 1942/43, was in den ersten beiden Fällen wahrscheinlich mit der Belastung durch die Dekanatsgeschäfte und der entsprechenden Entbindung von der Lehrverpflichtung und im letzten womöglich mit einer längeren Erkrankung Wostrys zusammenhing.³⁵⁴ Insgesamt gesehen betreute und begutachtete aber Wostry von den Professoren des Historischen Seminars mit Abstand die meisten Dissertationen.³⁵⁵

Hinzuzufügen wäre KOLÁŘS Auswahl an Machtindikatoren, auch in Hinsicht auf das Einflusspotential im außeruniversitären Bereich, außerdem die Mitgliedschaft in der Wissenschaftlichen Prüfungskommission für das Lehramt an Mittelschulen in Prag, denn anders als heute spielten die Mittelschulprofessoren neben ihrer „Primärfunktion“ als Ausbilder und Erzieher in der Provinz oft auch eine nicht kleine Rolle im öffentlichen wie im heimatkundlichen Leben.³⁵⁶ Vom Anfang der 1930er Jahre bis Anfang 1940 war Wostry Direktor der deutschen Lehramtsprüfungskommission und auch Examinator an selbiger, danach bis mindestens zum Sommersemester 1944 „Vorsitzender-Stellvertreter“ des Wissenschaftlichen Prüfungsamtes für das Lehramt an höheren Schulen (für das Protektorat Böhmen und Mähren).³⁵⁷ Als solcher, so weiß ZATSCHKE in seinem Nachruf zu berichten,

„hat Wostry mit allen Lehramtskandidaten zu tun gehabt, ihnen in seinem Amtsraum am Obstmarkt viel Zeit gewidmet und für ihre Nöte weitgehendes Verständnis bewiesen... und noch heute ist die Zahl derer groß, die ihm von Herzen dafür Dank wissen, daß er sie zu einem ge-

³⁵³ An der deutschen philosophischen Fakultät wurden im Zeitraum von 1920/21 bis 1939 insgesamt 843 Dissertationen eingereicht. Die Geschichtswissenschaft rangiert dabei hinter der Germanistik und der Slavistik/Bohemistik an dritter Stelle. Während des Protektorats entfiel dann die Mehrzahl (100) der eingereichten Dissertationen (370) auf das Fach Geschichte. Vgl. HÄRTEL (1984) 91f. KOLÁŘ (2002, 44) spricht in diesem Zusammenhang von einem Indikator für einen „an der Prager deutschen Universität wachsenden Großbetrieb der Wissenschaft“, merkt aber zugleich an, dass die Anzahl der Dissertationen in Relation zu den steigenden Hörerzahlen gesetzt werden müssten. Hierzu lässt sich sagen, dass in der Tat in diesen Jahren die Zahl der Inskriptionen an beiden Universitäten stark anstieg und spätestens ab Mitte der 1930er Jahre an der DUP im Fachbereich Geschichte die meisten Dissertationen verfasst wurden. Insgesamt ist hinsichtlich der Dissertationen an der DUP ein exponentiell stärkerer Anstieg zu verzeichnen als an der tschechischen Karls-Universität, wo die Zahl der Promotionen seit Mitte der 1930er Jahre vielmehr stagnierte. Dies hing aber insbesondere mit den veränderten Karrierechancen und -zielen der deutschen Studenten nach 1918 zusammen, die eine Promotion offenbar sinnvoller erscheinen ließen als eine Staatsprüfung. Vgl. PEŠEK/MÍŠKOVÁ/SVOBODNÝ/JANKO (2001) 248f. und PEŠEK (2003) 160ff., außerdem HÄRTEL (1984). Zu den geschichtswissenschaftlichen Dissertationen an der Prager tschechischen Universität vgl. PEŠEK (1988).

³⁵⁴ Wostry wurde auf Grund einer längeren Erkrankung für das gesamte Sommersemester 1942 und auch im darauffolgenden Wintersemester für mehrere Wochen beurlaubt. Vgl. NU, PA Wostry 2.

³⁵⁵ Bis zum Ende des Studienjahres 1938/39 waren es 99, bis 1945 insgesamt 146 Dissertationen. Vgl. HAVRANEK/KUCERA (1965). Der „Zweitplazierte“, jedenfalls bis 1938, war Heinz Zatschek mit 51 Dissertationen. Zatschek wurde allerdings auch erst 1929 zum Extraordinarius berufen. Für die gesamte Amtszeit Bachmanns und Werunskys zählt KOLÁŘ (2002, 43) insgesamt nur jeweils 48 bzw. 49 Dissertationen.

³⁵⁶ Zu den deutschen Mittelschulen entsteht derzeit in Freiburg eine Dissertation von Mirek Němec: Die staatsbürgerliche Erziehung an den deutschen Mittelschulen in der ČSR 1918–1938.

³⁵⁷ Vgl. Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Karls-Universität zu Prag (1939/40–1944/45). Wostry war bis zum zweiten Trimester 1940 Vorsitzender der Prüfungskommission; ab dem Wintersemester 1944/45 wird im Vorlesungsverzeichnis lediglich der jeweilige Vorsitzende aufgeführt. Ab wann genau Wostry diese Funktion ausübte, ob 1929, wie er selber schreibt oder ab 1930, wie ZATSCHKE (1952, 508) in seinem Nachruf meint, ließ sich nicht eindeutig ermitteln. Wostry schreibt in seinem Lebenslauf 1947, dass er von 1929 bis 1937 Direktor der Prüfungskommission gewesen sei, danach aber „durch die nazistische Gesetzgebung“ an die „zweite Stelle“ gesetzt worden sei (SdA, NL Wostry, Lebenslauf). Dass dies so nicht stimmt, belegt neben den Angaben im Vorlesungsverzeichnis auch ein Schreiben des Dekans an Wostry vom 15. 7. 1940, in dem diesem im Namen der Fakultät dafür gedankt wird, „10 Jahre unter Aufopferung von Zeit und Mühe als Vorsitzender der Prüfungskommission für das Lehramt an Mittelschulen die Hörer betreut und auch die Überführung in die reichsdeutsche Prüfungsordnung verständnisvoll und unter [sic] Rücksicht auf die bisherigen Verhältnisse geleitet“ zu haben. AUK, NU, PA Wostry 2, Dekan an Wostry vom 15. 7. 1940.

fürchteten Prüfer begleitete und durch seine Anwesenheit dazu beitrug, daß die Prüfung bestanden wurde“.³⁵⁸

Über Wostrys „weiches“, also informelles Machtkapital lässt sich nur spekulieren. Hierüber könnte eine genauere Untersuchung des Beziehungsgeflechtes der Professoren Aufschluss geben, die aber an dieser Stelle nicht geleistet werden kann.³⁵⁹ Es gibt allerdings Hinweise, die auf eine gewisse integrative Funktion Wostrys am Historischen Seminar schließen lassen. KOLÁŘ beispielweise konstatiert eine starke Konsensfähigkeit bei den von ihm untersuchten Berufungs- und Habilitationsverfahren, die er auf das „monozentrische System“ zurückführt, d. h. die Dominanz eines Ordinarius, der auch eine zentrale Rolle bei Entscheidungsfindungen innerhalb des Faches spielte.³⁶⁰ Diese hatte, wie gesehen, seit Anfang der 1930er Jahre Wostry inne. Es stellt sich allerdings die Frage, ob dieser Konsens auch im Vorfeld und außerhalb der Berufungskommissionen vorhanden war und ob nicht vielmehr der Dissens in den vorhandenen Protokollen deswegen nicht auftaucht, weil Differenzen unmittelbar vor einer Entscheidung beigelegt werden konnten. Dass jedenfalls auch am Historischen Seminar nicht immer Eintracht herrschte und Wostry in dieser Hinsicht eine eher vermittelnde Position einnahm, deutet die folgende Passage aus einem Brief des Wiener Mediävisten Hans Hirsch an Wostry aus dem Jahr 1937 an:

„...Es wäre für alle, die mit den Historikern der Prager deutschen Universität seit Jahren zusammenwirken und dies auch weiterhin tun wollen, ein großer Vorteil, wenn die persönlichen Reibereien mehr in den Hintergrund treten würden. Aber derzeit scheint gerade in dieser Hinsicht wieder einiges los zu sein. Jedenfalls wäre ich Ihnen sehr dankbar, wenn Sie sich auch, wie Sie dies ja stets getan haben, daran beteiligen würden, daß die Zusammenarbeit der Herren in Prag nicht durch persönliche Differenzen untereinander gestört wird. Zaecktschek [Streichung im Original, N. L.] ist jederzeit bereit, sich mit Pfitzner zu vergleichen und vielleicht gelingt es doch auch, darauf hinzuwirken, daß Kollege Schwarz alle Angelegenheiten etwas ruhiger betreibt, als er dies seit dem Abgang Gierachs tut.“³⁶¹

Ob Wostry seine Führungsrolle auch während der NS-Zeit behaupten konnte, ist fraglich. Es gibt mehrere Anzeichen dafür, dass er an der Fakultät zunehmend an Einfluss verlor – so etwa die schon erwähnte Nicht-Wahl zum Rektor und auch der Führungswechsel an der Spitze des Historischen Seminars. Dies ist aber wahrscheinlich nicht so sehr auf etwaige ideologische Differenzen zurückzuführen, sondern vielmehr darauf, dass erstens die Universität mit der Übernahme in die deutsche Reichsverwaltung de facto ihre Autonomie verlor und danach weitgehend durch den Kurator,³⁶² den NS-Dozentenbund³⁶³ und

³⁵⁸ ZATSCHEK (1952) 508.

³⁵⁹ Aus den vorhandenen Personalakten lässt sich zwar einiges biographische Detail ermitteln, die Akten der Universitäten lassen aber kaum Rückschlüsse auf Fraktionskämpfe oder konkurrierende Einflüsse zu. Vgl. zu dieser Problematik auch WEBER (1984a) 41. Es gibt zudem für diesen Bereich bisher nur wenige Vorarbeiten und gar keine zu den Historikern. Eine Ausnahme stellt die Arbeit von KONRAD (2004) zum Konflikt zwischen dem Germanisten (und Wostry-Freund) Erich Gierach (1881–1943) und dem Slawisten Gerhard Gesemann (1888–1948) dar.

³⁶⁰ Vgl. KOLÁŘ (2003) 113f.

³⁶¹ AAVČR, NL Wostry, Kart. 1, Inv. Nr. 81, Hirsch an Wostry vom 2. 4. 1937. – Vgl. auch ZATSCHEK (1952) 510: „Wostry ist keine Kampfnatur gewesen. In der Fakultät hat er stets vermittelnd eingegriffen...“

³⁶² Der Kurator fungierte als Bindeglied zwischen der Hochschule und dem Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. MIŠKOVÁ (2003a, 168) weist darauf hin, dass die auch im „Altreich“ üblichen Konflikte zwischen dem Kurator, dem Rektor und der Dozentschaft in Prag zusätzlich durch die Einflussnahme des Reichsprotectorates verschärft wurde.

³⁶³ Nach MIŠKOVÁ (2001a, 258) war der Dozentenführer Konrad Bernhauer „the most powerful personage in the University“.

die SS³⁶⁴ – letztere machte ihren Einfluss insbesondere über die als „An-Institution“ geschaffene Reinhard-Heydrich-Stiftung³⁶⁵ geltend – bestimmt wurde und zweitens die schon im Vorfeld des Münchener Abkommens zu beobachtenden internen Spannungen und Grabenkämpfe in den Folgejahren an Intensität gewannen, nicht zuletzt durch die Berufung vieler „altreichsdeutscher“ Professoren auf die durch die „Arisierung“ und politische „Säuberungen“ frei gewordenen Stellen.³⁶⁶ Damit verbunden war außerdem die Etablierung und Förderung neuer Fachbereiche im Rahmen der mit der Rassenforschung verbundenen Ostforschung.³⁶⁷

Andererseits überstand Wostry, der im „heißen Herbst“ 1938 offenbar in Saaz (Žatec) weilte, jedoch auf Aufforderung des Dekans nach Prag zurückkehrte,³⁶⁸ die schon nach dem Münchener Abkommen einsetzende Phase der freiwilligen Gleichschaltung und personellen „Umgestaltung“ der Universität trotz eines angeblichen „Bohemismus“-Vorwurfes³⁶⁹ unbeschadet und wurde am 12. September 1941 zum „ordentlichen Professor im Reichsdienst“ ernannt³⁷⁰ – jetzt freilich als Ordinarius für „Geschichte der Sudetländer“³⁷¹ bzw. für „Landesgeschichte“.³⁷² Auch deuten der bereits erwähnte Auftrag, eine „Geschichte Böhmen-Mährens“ zu verfassen, sowie die Auszeichnung Wostrys mit der „Ackermann-Medaille“³⁷³ 1942 nicht auf einen generellen Prestigeverlust hin – wenn auch der Primator-Stellvertreter Josef Pfitzner 1944 eine Ehrung Wostrys durch die Reinhard-Heydrich-Gedächtnisstiftung anscheinend zu verhindern wusste.³⁷⁴ Wie freilich in

³⁶⁴ Nach WIEDEMANN (2000, 35f.) gab es Konkurrenzkämpfe der SS-Ämter untereinander bzw. mit anderen Institutionen um die wichtigsten Posten an den Reichsuniversitäten Straßburg, Posen und Prag: „Neben der Reichsuniversität in Posen war der Einfluss der SS auf eine Universität wohl nirgendwo so groß wie in Prag.“

³⁶⁵ Vgl. SIMON [2001] 6. Zur Reinhard-Heydrich-Stiftung vgl. WIEDEMANN (2000). – Wostry war im Gegensatz zu seinen Kollegen Zatschek, Winter oder Weizsäcker nicht Mitglied dieser Stiftung; es gab jedoch schon alleine durch die „Kooperation“ der Heydrich-Stiftung mit der Universität und den wissenschaftlichen Vereinen (so auch dem VGDB) bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften etliche Berührungspunkte. So hielt Wostry beispielsweise „im Rahmen der internen Veranstaltungen der Reinhard-Heydrich-Stiftung“ im Dezember 1943 einen Vortrag zum Thema „Frühformen panslawistischen Empfindens“. Vgl. SÚA, NSM-AMV, 110-4/529, 79.

³⁶⁶ Zur Arisierung der DUP und zum Schicksal der jüdischen Hochschullehrer vgl. MIŠKOVÁ (2004).

³⁶⁷ Vgl. dazu auch MIŠKOVÁ (2003b). Zu der Zeit zwischen dem Münchener Abkommen und der Schließung der Universität 1945 vgl. außerdem MIŠKOVÁ (2001a), MIŠKOVÁ (2001b) und MIŠKOVÁ (2002), HEIBER (1992) und (1994) sowie VOMÁČKOVÁ (1963). – Gleichzeitig wurde eine Reorganisation der Universität betrieben, für die seit 1942 der Heydrich-Protegé und SS-Hauptsturmbannführer Hans (Joachim) Beyer zuständig war. Er gehörte zu den führenden Persönlichkeiten der Reinhard-Heydrich-Stiftung. Nach MIŠKOVÁ (2003b, 184) verschärften sich „alle alten Spannungen“ nach dem Antritt Beyers in Prag im Frühjahr 1942, wie auch die allgemeine Situation in Prag sich nach dem Eintreffen Heydrichs Ende 1941 überhaupt zuspitzte. Zu Beyer vgl. ROTH (1995) und (1999), zur Besatzungspolitik unter Heydrich vgl. BRANDES (1969).

³⁶⁸ Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 279, Dekan an Wostry vom 3. 10. 1938. – Zum Verhalten der Prager deutschen Hochschullehrer im September 1938 vgl. MIŠKOVÁ (2001b) und MIŠKOVÁ (2003b).

³⁶⁹ Vgl. Archiv der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (AHK), NL Wostry, Korrespondenz Rudolf Schreiber, Schreiber an Wostry vom 17. 12. 1947. Vgl. auch OBERDORFFER (1977) 395.

³⁷⁰ AUK, NU, PA Wostry 2, Schreiben des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung vom 16. 10. 1941. – Nach MIŠKOVÁ (2003a, 168) verlief die Phase der Gleichschaltung und der Säuberungen vom Herbst 1938 bis Ende 1939, im personellen Bereich zum Teil auch noch bis 1945.

³⁷¹ Vgl. Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Karls-Universität zu Prag (1939/40–1944/45), 2. Trimester 1940.

³⁷² Vgl. ebenda, Wintersemester 1941/42, 1942/43 und Sommersemester 1944. Im Vorlesungsverzeichnis für das Sommersemester 1943 wird Wostry lediglich als Professor für „Geschichte“ aufgeführt.

³⁷³ Die „Ackermann-Medaille für kämpferische Wissenschaft“ wurde von der Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung verliehen.

³⁷⁴ In dem Tagebuch Pfitzners heißt es in der Eintragung vom 4. Juni 1944: „An diesem Tag, der an die Ermordung Reinhard Heydrichs vor 2 Jahren gemahnt, kam wieder die Reinhard-Heydrich-Gedächtnisstiftung der Hauptstadt Prag in Erinnerung, diesmal zum zweiten Male. Freilich hatte es diesmal beträchtliche

diesem Zusammenhang Wostrys (gescheitertes) Ersuchen um Pensionierung im Jahr 1941³⁷⁵ einzuordnen ist – ob als Ausdruck „leisen Widerstandes“, den SEIBT ihm attestiert,³⁷⁶ als Reaktion auf die politisch-militärische Lage oder ob dieses Gesuch doch „nur“ aufgrund des Alters und der schlechten Gesundheit erfolgte – kann an dieser Stelle nicht geklärt werden. Am Historischen Seminar übernahm jedoch allmählich die Riege der jüngeren Professoren um Heinz Zatschek und Anton Ernstberger,³⁷⁷ beide der Gruppe um Beyer zuzurechnen,³⁷⁸ bzw. der Direktor der Abteilung für osteuropäische Geschichte, Josef Pfitzner, die Führung. An der Fakultät scheinen sich aufgrund der Fraktionsbildung im Innern und der Einflüsse von außen ebenfalls die Machtverhältnisse verändert zu haben. Wostry jedenfalls klagt Theodor Mayer in einem Brief vom Oktober 1942, er sei ja „so einsam geworden“, und auch im April des folgenden Jahres schien diesbezüglich keine wesentliche Verbesserung eingetreten zu sein:

„...Von hier vermag ich Dir wenig Neues u. Interessantes zu berichten. Ich lebe sehr einsam u. habe namentlich in der Fakultät wenig Verkehr; es können Monate vergehen, ehe ich Pirchan einmal sehe u. spreche. Öfter komme ich mit Ernstberger zusammen u. mit Borodajkewicz, der sich in Prag gut einzuleben scheint. Am meisten stehe ich mit Schreiber in Berührung, der aber demnächst zur Wehrmacht eingezogen werden wird; der wird mir sehr abgehen. In unserer Fakultät dürfte es nächstens eine Veränderung ergeben [sic], da der Dekan Hofmann (der sehr am Platze war mit seiner ruhigen, objektiven Art) nach Berlin ins Ministerium berufen ist als Referent für Geisteswissenschaftl. Kanzeln. ...wer Dekan wird, weiß ich nicht; wer es werden will oder wollte, kann ich mir denken; es sind ein paar Praetendenten [sic].“³⁷⁹

3.2.3 Die Lehre

Ein Hochschulprofessor ist aber nicht nur Verwalter und Forscher, sondern auch und in erster Linie Lehrer: Traditionell begriffen sich die Hochschullehrer des 19. und 20. Jahrhunderts, die Historiker zumal, demnach als nationale Elite und vor allem als nationale Erzieher.³⁸⁰ Gerade hinsichtlich des Einflusses eines Historikers auf die Entwicklung einer sudetendeutschen Geschichtsschreibung und eines sudetendeutschen Geschichtsbildes ist es daher notwendig, den Bereich der Lehre genauer zu untersuchen – denn sie ist, damals mehr als heute, die vielleicht wichtigste Nahtstelle zwischen dem Forschungsbetrieb an der Universität und der außeruniversitären Lebenswelt, zwischen der alten und

Schwierigkeiten gegeben, einen entsprechend würdigen Kandidaten ausfindig zu machen. Das Kuratorium der Stiftung hatte auf meine Anregung hin zunächst beschlossen, heuer den Journalisten Karl Werner, Redakteur des *Večerní české slovo*, damit auszuzeichnen. Dieser Vorschlag fand auch sofort Billigung des Staatsministers, sodass alles in bester Ordnung erscheint. Nach dem Widerruf dieser Zusage und Zustimmung begann das grosse Rätselraten im Staatsministerium. Man kam dabei auf sehr abenteuerliche Gedanken so z. B. darauf, dass einen Preis vielleicht Vostrý bekommen könnte, da er schon hinreichend alt wäre. Ich wehrte mich dagegen mit Nachdruck und beharrte auf dem Vorschlage Teuners.“ MIŠKOVÁ/ŠUSTEK (2000) 138. Es ist davon auszugehen, dass mit „Vostrý“ Wilhelm Wostry gemeint war, der zu diesem Zeitpunkt durchaus „hinreichend alt“ war, nämlich 67.

³⁷⁵ Für diesen Hinweis danke ich Doc. PhDr. Alena Mišková.

³⁷⁶ SEIBT (2001) 470.

³⁷⁷ Anton Ernstberger (1894–1966), bei Theodor Mayer promoviert, bei Wostry habilitiert, war seit 1935 außerordentlicher, seit 1942 ordentlicher Professor für neuere Geschichte an der DUP. Nach dem Krieg war er von 1947 bis 1961 Ordinarius für neuere und neueste Geschichte an der Universität Erlangen.

³⁷⁸ Vgl. MIŠKOVÁ (2003b) 186.

³⁷⁹ Stadtarchiv Konstanz, NL Theodor Mayer, Korrespondenz Wilhelm Wostry, Wostry an Mayer vom 12. 10. 1942 und vom 10. 4. 1943.

³⁸⁰ Vgl. WOLF (1996) 10.

der zukünftigen (nicht nur akademischen) Elite, die sich im Prager Fall seit 1918 aus den deutschsprachigen Studenten der gesamten Tschechoslowakei rekrutierte.³⁸¹ Dass diese Verbindung für die Herausbildung eines sudetendeutschen Geschichtsbildes und damit auch Selbstverständnisses nicht gerade unerheblich war, veranschaulichen die folgenden Ausführungen Emil Franzels in seiner „volkstümlichen“ „Sudetendeutschen Geschichte“:

„Nach 1918 reihte sich die Universität mit ihrem Rektor August Naegle, einem Theologen, der mit beiden Füßen in der Welt stand, unverzüglich in die Front der kämpfenden Volksgruppe ein. ...Die Universität wurde zu einer vorbildlichen Stätte nationaler Erneuerung. Erich Gierach, der Wiener Hans Hirsch, von den Einheimischen vor allem Wilhelm Wostry, machten im wahren Sinne des Wortes Schule. ...Eine jüngere Generation wuchs nach. Josef Pfitzner, Ernst Schwarz, Anton Ernstberger, Gustav Jungbauer, die Juristen Weizsäcker und Laufke, der Historiker und Soziologe Eugen Lemberg, von Eduard Winter stark beeinflusst, der dann schon so früh verstorbene Historiker Rudolf Schreiber wirkten weit über ihre Hörsäle hinaus ins Volk. Sie hielten Verbindungen zu den Schülern aufrecht, die in Bibliotheken und Archiven, an Gymnasien und in der Presse wirkten. In der Provinz wirkte Kurt Oberdorffer bahnbrechend für eine volkspolitisch nützliche Erschließung der Archive...“³⁸²

Da von Wostry nach derzeitigem Kenntnisstand leider keine Vorlesungsmitschriften und nur vereinzelte Vorlesungsskripte erhalten sind, basiert die folgende Darstellung vor allem auf einer Auswertung der Vorlesungsverzeichnisse, der Dissertationsthemen³⁸³ und der Angaben seiner Schüler, so weit sie der Korrespondenz und den Nachrufen entnommen werden konnten.

„Wenn man Wostrys Lebenswerk gerecht werden will, muß man mit seiner Tätigkeit als akademischer Lehrer beginnen“³⁸⁴ – so Heinz ZATSCHEK in seinem Nachruf auf Wostry. In der Tat zeugen die Nachrufe und auch die Korrespondenz seiner Schüler, von denen nicht wenige später zu den Gründungsmitgliedern der Historischen Kommission der Sudetenländer e.V. bzw. des Collegium Carolinum gehörten,³⁸⁵ von einer stark empfundenen Zuneigung und Dankbarkeit für den alten Lehrer. Stellvertretend dafür sei hier eine Passage aus einem Brief Kurt Oberdorffers an Wostry zitiert:

„Ich hoffte sehr, daß es endlich einen Weg gäbe Euch, Ihr lieben guten Hüter so vieler Sorgen junger Menschen, wenigstens ein wenig von unserer großen Dankbarkeit zu fühlbarer Hilfe werden zu lassen. In diesen Tagen habe ich viel an Dich denken müssen. 25 Jahre sind seit meiner Promotion am 13.12. verstrichen. Wie wesentlich bist Du in jene Wochen und Monate vor 25 Jahren verflochten. Von Deiner gütigen Hilfe im Handschriftenlesesaal der Univ.-Bibliothek an griffst Du immer bestimmender in mein Studium ein. Du warst es, der mir Mut zum Weg nach

³⁸¹ Vor 1914 stammte die Mehrheit der Prager deutschen Studenten hingegen noch aus dem deutschböhmisches Grenzgebiet und dem „jüdischen Prag“. Die Mehrheit der mährischen und schlesischen – deutschen wie jüdischen – Studenten zog es hingegen an die Wiener Universität. Wie PEŠEK (2003, 155f.) anmerkt, „profitierte“ die DUP also vom Zerfall des Habsburgerreiches.

³⁸² FRANZEL (1990) 323.

³⁸³ Es wird dabei von der Grundannahme ausgegangen, dass die Dissertationsthemen sowohl die Interessen des Betreuers und der Dissertanten als auch die aktuellen Forschungsbereiche und -themen widerspiegeln.

³⁸⁴ ZATSCHEK (1952) 508.

³⁸⁵ Zu den Gründungsmitgliedern der Historischen Kommission, die gleichzeitig auch Schüler Wostrys waren, sind unter anderem Erich Bachmann, Anton Ernstberger, Kurt Oberdorffer, Helmut Preidel und Rudolf Schreiber zu zählen. Letzterer war Wostrys Assistent an der DUP/Deutschen Karls-Universität. Von den Gründungsmitgliedern des CC, die zugleich Wostry-Schüler waren, sind außer den bereits genannten Bachmann und Oberdorffer Heribert Sturm und Eugen Lemberg zu nennen.

Wien machte, Du ebnetest mir den Schritt ins Institut...³⁸⁶ und zu den bestimmenden Männern der Wiener Jahre, Groß, Bittner, Redlich. Und dann begann es ja erst richtig. Schon Dein Urteil in Brüx, dem ich die Anstellung maßgeblich danke, daß Du mich im Gesch. Verein heranzogst und mir immer wieder in Deiner zartfühlenden Weise den Schwung... zur Arbeit schürtest. Bis zu Deiner allzeit verständnisbereiten Kritik der Arbeit, der ich entscheidend versuchte gerecht zu werden. Und all das Unwägbar des Forschers und Lehrers, das Du uns Jüngeren in einer so gütigen Freundschaft gabst. Immer war es eine tiefe Dankbarkeit, wenn man Dein Haus 339³⁸⁷ verließ.³⁸⁸

Zwar müsste – und dies ist bei der Erforschung der sudetendeutschen Historiographie bisher ein generelles Desiderat – noch genauer untersucht werden, ob es über die politischen Zäsuren von 1938/39 und 1945 hinaus eindeutige Kontinuitätslinien gibt. Dennoch kann bereits an dieser Stelle gesagt werden, dass Wostry in gewisser Weise Schule bildend war. Folgt man der Definition von WEBER, der als Basis einer wissenschaftlichen „Schule“ ein Lehrer-Schüler-Verhältnis definiert, das durch die Betreuung einer wissenschaftlichen Erstlingsarbeit begründet wird, und der diese Schule „immer durch eine gemeinsame Methode und zumeist durch ein bestimmtes mehr oder weniger fest umrissenes Grundthema“ ausgezeichnet sieht, und nimmt man SIMONS Zusatz auf, es bedürfe des Nachweises einer „wirkliche[n] Beeinflussung“, so kann zunächst durchaus mit einiger Berechtigung von einer „Schule“ gesprochen werden.³⁸⁹ Diese wäre allerdings innerhalb eines größeren „Clusters“ von Schulen zu verorten, das in diesem Falle geprägt ist durch die von Höfler und seinen Schülern Bachmann und Werunsky begründete „Prager Schule“ einerseits und die „Wiener Schule“ andererseits, da sich sowohl Wostry als auch seine unmittelbaren Vorgänger beiden Traditionen verpflichtet fühlten und außerdem viele seiner Schüler, insbesondere die später historiographisch aktiven, an beiden Stätten ausgebildet wurden. WEBER beispielsweise bezeichnet Wostry als den „einzige[n] Enkelschüler Höflers in der ersten Generation“,³⁹⁰ wobei auch hier sicher Abstriche gemacht werden müssen, wenn man über die bloße Lehrer-Schüler-Kontinuität hinausschaut. Was Wostrys „Schule“ bzw. dem von ihm vertretenen Fachbereich das Neue, das Spezifische gab, war die insbesondere durch den neuen staatlichen Rahmen bedingte Abwendung von der österreichischen Reichsgeschichte hin zu einer modernen (deutsch-) böhmischen Landesgeschichte bzw. später „sudetendeutschen Geschichte“, die sich zunehmend wirtschafts- und sozialgeschichtlicher Ansätze bediente und interdisziplinär angelegt war, so z. B. in Richtung der Siedlungs-, Orts- und Heimatgeschichte. Insofern wären aber auch in Bezug auf eine etwaige Schulebildung gerade hinsichtlich der nach 1918 veränderten Rahmenbedingungen für die deutsche Geschichtsschreibung in Böhmen zusätzliche externe (auch wissenschaftliche) Sozialisationsfaktoren der Schüler zu untersuchen. Fest steht, dass Wostry eine ganze Anzahl von Schülern hatte, die durch ihn in ihrer geschichtswissenschaftlichen Arbeit angeregt und zweifelsohne auch beeinflusst wur-

³⁸⁶ Gemeint ist das Institut für österreichische Geschichtsforschung in Wien. Oberdorffer absolvierte dort den XXXIII. Kurs 1921–1923, legte die Abschlussprüfung aber erst 1924 ab. Den gleichen Kurs wie Oberdorffer besuchten als ordentliche Mitglieder unter anderem auch Otto Brunner und Heinz Zatschek. Vgl. LHOFSKY (1954) 368.

³⁸⁷ Wostry besaß ein Haus in Bubentsch (Bubeneč), Na Zátorce 339.

³⁸⁸ AHK, NL Wostry, Oberdorffer an Wostry am 20. 12. [1947].

³⁸⁹ Vgl. WEBER (1984a) 189f.; SIMON (1996) 159.

³⁹⁰ WEBER (1984a) 306.

den.³⁹¹ Letzteres gilt insbesondere für ihr Selbstverständnis als Historiker, wie es das Vorwort der Festschrift zu Wostrys 60. Geburtstag im August 1937, „dargebracht von seinen Schülern“, deutlich zum Ausdruck bringt:

„...Geschichte als Aufgabe, Geschichte als Pflicht, Geschichte als Arbeit an etwas wie am Mutterboden unseres Daseins, – so haben Sie als Forscher, Lehrer und Mensch uns, Ihre Schüler, Geschichte gelehrt, so uns Geschichte gedeutet und gestaltet. Wenn wir Ihnen heute zu Ihrem Festtage diese Sammlung von Forschungsbeiträgen zur sudetendeutschen Geschichte als Ehrengabe darbringen, so ist es an dem gemessen, was wir Ihnen schulden, eine kleine, ja geringe Gabe. ...Doch mehr als die kleine Gegengabe, mehr als die große bleibende Dankeschuld soll und muß Ihnen die Gesinnung gelten, in der wir uns Ihnen verbunden wissen und verbunden erklären: Treue und unentwegte Arbeiter zu sein am Boden der Geschichte, nur um so treuer und unentwegter, je härter wir auch um diesen wie um allen unseren Daseinsboden kämpfen und ringen müssen. Denn an nichts hängt Geist und Herz mehr als an dem, das durch Leid und Not erungen und bewahrt wird.“³⁹²

Dieser Sammelband mit dem Titel *Heimat und Volk. Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte* vereinigt Beiträge unter anderem zur Vor- und Frühgeschichte, zur Siedlungs-, Bau-, Kultur-, Geistes- und politischen Geschichte aus der vorwiegend böhmischen Stadt- und Landesgeschichtsforschung.³⁹³ Er ist damit Ausdruck einer modernen, interdisziplinären Landesgeschichte, wie sie sich endgültig nach 1918 auch in der reichsdeutschen Geschichtswissenschaft – insbesondere in den Grenzregionen – herausgebildet und etabliert hatte.³⁹⁴ Als solche wurde sie ein wichtiger Bestandteil der deutschen „Ostforschung“ – insofern kann auch die Festschrift als ein Beitrag zu selbiger verstanden werden.³⁹⁵ Die Prophezeiung Hirschs, dass sich „aus der stattlichen Anzahl der Beiträge“ für Wostry „die erfreuliche Gewissheit“ ergebe, „dass die Historikerschule in Prag, die unter den jetzigen Verhältnissen grössere [sic] Bedeutung hat denn je früher, in ihrem Bestande und in ihrer Wirksamkeit für die folgenden Generationen bereits als gesichert gelten darf...“, hat sich freilich aufgrund der politischen Entwicklung in dieser Form nicht erfüllt.³⁹⁶

³⁹¹ Soweit mir bekannt ist, erlangte aber nur einer seiner Schüler ein Ordinariat, nämlich der schon erwähnte Anton Ernstberger. Auch Eduard Winter, der spätere Rektor in Halle und Ordinarius in Berlin, war in gewisser Hinsicht ein Schüler Wostrys, hatte er doch bei ihm in Geschichte habilitiert. Da er zu diesem Zeitpunkt aber schon älter war und sich zuvor bereits in Theologie habilitiert hatte, ist er jedoch eher dem Kollegen- als dem Schülerkreis zuzurechnen. Als Privatdozenten an der DUP wirkten außerdem die Wostry-Schüler Anton Blaschka und Rudolf Schreiber.

³⁹² ERNSTBERGER (1937) Vorwort. In dieser Festschrift finden sich insgesamt 23 Beiträge aus allen Bereichen der böhmischen Geschichte. Zu den Autoren zählen Heinz Prokert, Helmut Preidel, Anton Blaschka, Rudolf Schreiber, Kurt Oberdorffer, Heribert Sturm, Anton Ernstberger und viele mehr, von denen ein Großteil nicht in Prag, sondern in der böhmischen Provinz tätig war.

³⁹³ Es sollte sich dem Titel nach zwar um Beiträge zur „sudetendeutschen Geschichte“ handeln, die Mehrzahl der Aufsätze behandelt jedoch Fragen der böhmischen Geschichte. Dazu kommen lediglich zwei zur schlesischen und einer zur mährischen Geschichte.

³⁹⁴ Zu den wichtigsten Impulsgebern zählten Rudolf Kötzschke (Leipzig) und der aus Reichenberg (Liberec) stammende Hermann Aubin (Bonn/Breslau). Die Anfänge wurden im 19. Jahrhundert bereits von Karl Lamprecht (Leipzig) bereitet, der wichtige Impulse im Bereich der Landes- und Kulturgeschichte gab, sich aber gegen die Dominanz historischer Positionen in der deutschen Geschichtswissenschaft nicht durchsetzen konnte (vgl. auch den so genannten „Lamprechtstreit“ bzw. „Methodenstreit“). Weitere Einflüsse gingen aber auch von der älteren, österreichischen Landesgeschichte aus, wie sie z. B. von Redlich vertreten wurde. Vgl. dazu SIMON (1996) 218–221; PITZ (1988); HACKMANN (1996).

³⁹⁵ Vgl. dazu HACKMANN (1996). – Zur Ostforschung vgl. unter anderem BURLEIGH (1988), MÜHLE (1997) und (2001) sowie FAHLBUSCH (2002) und HACKMANN (2002).

³⁹⁶ Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 1, Inv. Nr. 81, Hirsch an Wostry vom 27. 9. 1937.

Die Beiträge spiegeln gleichzeitig auch die thematische Breite der von Wostry betreuten Dissertationen wider. Während in den Vorlesungen, Seminaren und Übungen bis zum Sommersemester 1939 – und zum Teil auch darüber hinaus – die klassischen Bereiche der böhmischen Geschichte dominierten,³⁹⁷ findet sich unter den Dissertationen eine Vielzahl von geistes-, kultur-, religions-, wirtschafts-, siedlungs-, und rechtsgeschichtlichen Arbeiten zur Orts-, Regional- und Landesgeschichte.³⁹⁸ Hinzu kommt eine Reihe von politik- und personengeschichtlichen Arbeiten. Es ist KOLÁR durchaus zuzustimmen, wenn er in diesem Zusammenhang von einem „durchdachte[n] Forschungsprogramm der historischen Erforschung der von deutscher Bevölkerung besiedelten Gebiete Böhmens“³⁹⁹ spricht. Denn auch in den Fällen, in denen Wostry als Zweitgutachter fungierte – in den 1920er Jahren arbeitete er insbesondere mit Theodor Mayer zusammen, in den 1930er Jahren dann vorwiegend mit Heinz Zatschek und Josef Pfitzner – spielten landes- und lokalgeschichtliche Themen eine große Rolle.⁴⁰⁰ Dieses Programm wurde auch nach 1938/39 weitgehend beibehalten. Die Bezeichnung „tschechoslowakische Geschichte“, für die Wostry ja die *venia* erhalten hatte, taucht in den Vorlesungsverzeichnissen im Übrigen nicht auf. Es ist jedoch – bis auf eine Veranstaltung im Wintersemester 1935/36 („Übungen zur Geschichte des Böhmisches-Mährischen Deutschtums im 13. Jahrhundert“) – bis zum Ende der ČSR auch nirgends explizit von einer Geschichte der Deutschen in Böhmen die Rede. Erst im Wintersemester 1939/40 gibt es dann eine erste Übung zur „sudetendeutschen“ Geschichte („Die nationalpolitischen Programme der Sudetendeutschen seit 1848“) und auch die vorher „böhmische“ Geschichte wird jetzt zur „böhmisch-mährischen“ Geschichte. In den Veranstaltungstiteln ist nun explizit von der „Geschichte der Deutschen“ in „Böhmen und Mähren“, seit dem Wintersemester 1943/44 dann von einer „Geschichte der Sudetenländer“ die Rede; ob damit allerdings eine wirkliche inhaltliche Veränderung verbunden war, lässt sich auf dieser Quellenbasis nicht ermitteln. Der Schwerpunkt lag aber nun eindeutig auf der mittelalterlichen böhmischen bzw. „sudetendeutschen“ Geschichte.⁴⁰¹ Auch bei vereinzelt Dissertationen lässt der

³⁹⁷ Die Schwerpunkte lagen auf der mittelalterlichen böhmischen Geschichte (hier vor allem derjenigen der Přemysliden), auf der Geschichte der hussitischen Bewegung und der nachfolgenden Epoche bis 1620 sowie auf der böhmischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Interessantweise finden sich aber auch zwischendurch immer wieder Übungen zur „böhmischen Historiographie“ des 14. bis 17. Jahrhunderts. Vgl. Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Universität zu Prag (1919/20–1938/39) und Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Karls-Universität zu Prag (1939/40–1944/45).

³⁹⁸ Um nur einige Titel zu nennen: Die staatsrechtlichen Beziehungen des Ascher Gebietes zur Krone Böhmens (1928/29); Die Deutschen Nordostböhmens und das Jahr 1848 (1930/31); Siedlungsgeschichte und topographische Grundlagen zur Entstehungsgeschichte der Stadt Troppau (1930/31); Wirtschafts- und Finanzgeschichte der Stadt Iglau im 14. und 15. Jahrhundert (1931/32); Montangeschichte Katharinabergs im 16. Jahrhundert (1932/33); Die Reformation in Iglau bis zum Jahre 1591 (1933/34); Der Stadthausalt der Stadt Braunau im 16. und 17. Jahrhundert (1934/35); Abt Johannes Meuskönig und seine Zeit. Das Stift Tepl in der Zeit der Glaubensspaltung vom Jahre 1521–1596 (1937/38). Vgl. HAVRÁNEK/KUČERA (1965). – Dabei ist auffällig, dass die in den Vorlesungen häufig behandelte hussitische Periode in den Dissertationen kaum figuriert. Vgl. dazu auch PEŠEK (1986/87).

³⁹⁹ KOLÁR (2002) 101.

⁴⁰⁰ Wie bereits festgestellt, betreute und begutachtete Wostry bis zum Jahr 1938/39 insgesamt 99 Dissertationen, davon 33 als Erstgutachter. Bis 1944/45 waren es insgesamt 146, davon 53 als Zweitgutachter. Dabei arbeitete er mit den schon erwähnten Mayer, Zatschek und Pfitzner, aber auch mit Becking (Musikwissenschaften), Franz (Vorgeschichte), März (Journalistik) oder Müller (Soziale Anthropologie) zusammen. Vgl. HAVRÁNEK/KUČERA (1965). Die Tatsache, dass sich unter diesen wahre Exponenten des NS-Regimes befanden – so vor allem Pfitzner, März und Müller – kann als ein weiteres Indiz dafür gewertet werden, dass Wostry sich mit diesem Regime arrangierte.

⁴⁰¹ Vgl. Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Universität zu Prag (1919/20–1938/39) und Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Karls-Universität zu Prag (1939/40–1944/45).

Wandel in der Terminologie Rückschlüsse auf einen Paradigmenwechsel zur Volksgeschichte sowie auf eine ideologische Verfärbung zu. Diese Arbeiten bildeten jedoch ganz klar eine Minderheit und wurden von Wostry in der Regel als Zweitgutachter betreut.⁴⁰²

In der Ära Wostry wurde also auch an der Universität die interdisziplinäre volks- und landesgeschichtliche Forschung, wie sie bisher in erster Linie vom VGDB betrieben wurde, etabliert.⁴⁰³ Wostry erläuterte diesen interdisziplinären Ansatz in seiner programmatischen Rede *Heimatkunde und Landesgeschichte* im Rahmen der Wanderversammlung in Gablonz (Jablonec) anlässlich des 60-jährigen Jubiläums des VGDB:

„Wie die Landesgeschichte ohne die Kenntnis der allgemeinen, so bliebe die Orts- und Heimatkunde ohne Berücksichtigung der Landesgeschichte vielfach dunkel, ja völlig unverständlich. Ortsgeschichte, Heimatgeschichte und Landesgeschichte fordern, bedingen und fördern sich gegenseitig. ...Nun hat ja freilich die Geschichtswissenschaft lange Zeit hindurch die Ortsgeschichte als etwas weit Untergeordnetes betrachtet; ihr Gebiet waren die großen Ereignisse und Aktionen im Staats- und Völkerleben und sind es zum Teil heute noch. Aber das neunzehnte Jahrhundert hat hier einen bedeutsamen Wandel herbeigeführt; nun wendete sich... die Forschung dem Unterbau zu, auf dem sich jene Staaten- und Völkergeschichte erhebt: sie untersuchte die historischen Grundlagen in Sprache und Sitte, in Recht und Wirtschaft. Eine neue Wissenschaft, die Soziologie... machte die Erforschung des Wesens und Werdens der Gesellschaft und ihrer einzelnen Klassen zu ihrer Hauptaufgabe. Für alle diese Zweige nun wird die Orts- und Heimatforschung von Wichtigkeit: sie vermag das Material darzubieten für die Erfassung des Zuständlichen, der sich die angedeuteten neueren Richtungen der Geschichtsforschung zugewendet haben. Namentlich sind es drei Gebiete, auf denen die Orts- und Heimatgeschichte für die Geschichtswissenschaft von Bedeutung ist: die Siedlungsgeschichte, die Wirtschafts- und Sozialgeschichte.“⁴⁰⁴

Der an der deutschen Universität nach der Jahrhundertwende einsetzende Trend zu landeskundlichen Themen aus der böhmischen Geschichte wurde somit nach dem Weltkrieg, nicht zuletzt aufgrund der durch ihn bedingten Veränderung des staatlichen Bezugsrahmens, nicht nur fortgesetzt, sondern entwickelte sich zu der bestimmenden Forschungsrichtung der deutschen Geschichtswissenschaft in der ČSR – innerhalb und außerhalb der Universität. Obwohl der Akzent dabei eindeutig auf den deutschen Siedlungsgebieten und der Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern lag,⁴⁰⁵

⁴⁰² Einige der auffälligeren Themen, die von Wostry vergeben wurden, waren „Die tschechische Presse in ihrer Stellungnahme zum Nationalsozialismus (Unter besonderer Berücksichtigung der Machtübernahme vom 30. Jänner 1933)“ (1940/41) oder „Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten“ (1941/42). Unter den mitbegutachteten Dissertationen finden sich Titel wie „Die Karikatur als Waffe im Endkampf der Sudetendeutschen 1933–1938“ (1941/42; März-Wostry) oder „Der Sudetendeutsche Freiheitskampf in den Jahren 1918–19 im Spiegel des ‚Prager Tagblattes‘, der ‚Bohemia‘ und der ‚Freiheit‘“ (1944/45; ebenfalls März-Wostry). Wirkliche Kuriosa wie z. B. „Die Geschichte der Familie Henlein“ (1938/39; Zatschek-Ernstberger) finden sich bei Wostry allerdings nicht (vgl. HAVRÁNEK/KUČERA (1965)). Es stellt sich jedoch einmal mehr die Frage, welche Erkenntnis aus den bloßen Titeln dieser Arbeiten zu gewinnen ist.

⁴⁰³ Wie angedeutet, bildete die Geschichte Böhmens vor dem Zerfall der Habsburgermonarchie an der Prager deutschen Universität keinen eigenen Fachbereich und war damit auch nicht Bestandteil des offiziellen historischen Curriculums. Vgl. dazu auch KOLÁR (2002) 102.

⁴⁰⁴ WOSTRY Nr. 10, 43f.

⁴⁰⁵ HÄRTEL (1984, 91) stellt für den Zeitraum 1920/21 bis 1939 fest, dass die deutsche philosophische Fakultät „vom Bemühen gekennzeichnet“ gewesen sei, „die eigene Geschichte, die Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern, aufzubauen“, was sich außer in den historischen auch in zahlreichen germanistischen Arbeiten niedergeschlagen habe.

also durchaus von einer deutschen „Kulturbodenforschung“⁴⁰⁶ gesprochen werden kann, handelte es sich – zumindest bis 1938/39 – anscheinend immer noch um eine böhmische Landesgeschichte im eigentlichen Sinne, nämlich um eine, die von der historiographischen Einheit der historischen Länder ausging, und nicht um eine ideologisch verbrämte „Volksgeschichte“ der „Sudetendeutschen“ wie sie seit Mitte der 1930er Jahre von Josef Pfitzner propagiert wurde.⁴⁰⁷ Einen solchen Schluss lassen zumindest die Veranstaltungs- und Dissertationstitel zu: Wie bereits erwähnt, tauchen die Begriffe „Sudetenland“ und „sudetendeutsch“ in einem Veranstaltungstitel erstmals im Wintersemester 1939/40 auf. Das Gleiche gilt für die Dissertationen – insgesamt gibt es aber unter diesen bis zum Studienjahr 1944/45 nur fünf, die diese Begriffe im Titel tragen. Es ist zudem die Tatsache zu berücksichtigen, dass auch die deutschen Hochschullehrer Beamte des tschechoslowakischen Staates waren, sich als solche loyal zu verhalten hatten und dies in der Regel auch taten.⁴⁰⁸ In diesem Sinne hat Wostry seine Schüler dazu angehalten, die tschechische Sprache zu erlernen und sich auch mit der tschechischen Geschichte und Geschichtsschreibung vertraut zu machen, die er selber rege rezipierte. So heißt es in seinem im *Sudetendeutschen Hochschulführer* 1936/37 erschienenen Essay *Vom Studium der Geschichte*:

„Wie man aus der Geschichte das eigene Volk besser kennen lernen kann und soll..., so wird man auch die anderen Völker um so besser verstehen, wenn man sich um eine unvoreingenommene Anschauung ihrer Geschichte bemüht. Wenn man sieht, wie es geworden und gekommen ist, wird man auch verständnisvoller hinnehmen, was nun einmal ist, und wird leichter die Linie finden, die zu gemeinsamem Aufstieg führt. Die Geschichte hat viel von Krieg zu sprechen...; wichtiger waren aber und sind die Zeiten, in welchen sich die Kräfte im mitunter wahrlich nicht leichteren Ringen des Friedens den Werken gemeinsamen Aufbaus widmen konnten. Und solche Erwägung liegt besonders uns hierzulande nahe. Es war für uns Sudetendeutsche sicher ein Nachteil, daß wir uns lange viel zu wenig um die Geschichte des tschechischen Volkes gekümmert haben, mancher Mißgriff, mancher Fehler der deutschen Politik wäre vielleicht vermieden worden. Und es ist für die Tschechen von heute sicher kein Vorteil, daß weite Kreise bei ihnen die Augen verschließen vor dem jahrhundertalten Dasein unseres Volkes in den gemeinsamen Heimatländern, vor dem, was deutsche Arbeit in diesen langen Jahrhunderten geleistet hat. Hier hat die Historie eine schöne Aufgabe: hier kann sie manches alt eingewurzelte Vorurteil, manches böse Mißverständnis beseitigen, das zwischen den Völkern besteht. Hier kann sie durch die Aufhellung der Vergangenheit der Gegenwart und der Zukunft dienen. Um das zu leisten, muß schon der junge Historiker sich nicht nur methodisch schulen, sondern auch seinen Charakter zu unbedingter lauterer Achtung vor der historischen Wahrheit festigen...“⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Der Begriff „Volks- und Kulturboden“ wurde Mitte der 1920er Jahre von dem Berliner Geographen Albrecht Penck geprägt. Eine auf der Volks- und Kulturbodenforschung fußende Landesgeschichte wurde – von Rudolf Kötzschke, Alfons Dopsch und anderen – seit den 1920er Jahren als Bestandteil einer neuen gesamtdeutschen Nationalgeschichte betrachtet. Vgl. dazu HACKMANN (1996). – Zur Anwendung des Volks- und Kulturbodentheorems auf die Landesgeschichte vgl. KÖTZSCHKE (1978).

⁴⁰⁷ Vgl. auch SEIBT (1982) 277.

⁴⁰⁸ Es ist außerdem davon auszugehen, dass insbesondere der Fachbereich der nominell „Tschechoslowakischen Geschichte“ in dieser Hinsicht genauestens beobachtet wurde. SCHREIBER (1951a, 133) schreibt dazu, dass Wostry damit habe rechnen müssen, dass sein Fach „von mehr als einer Seite... argwöhnisch beobachtet sein würde“. Es sei ihm aber trotzdem gelungen, „aus der ihm aufgetragenen 'Tschechoslowakischen Geschichte' eine von starker Heimatliebe und unentwegter Volkstreue getragene, zugleich um strenge Objektivität des Urteils bemühte deutsche Landesgeschichte der Sudetenländern [sic] zu entwickeln und eine immer mehr wachsende Schar von Schülern dafür zu verpflichten...“

⁴⁰⁹ WOSTRY Nr. 37, 13.

Geleitet vom Rankeschen Objektivitätsbegriff mit seinem moralischen Postulat der „Vergegenwärtigung der vollen Wahrheit“⁴¹⁰ warb Wostry also noch 1936 offiziell für eine Verständigung und vertrat das Konzept einer nationenübergreifenden, wenn auch nach Leistungsanteilen des jeweiligen Volkes orientierten Landesgeschichte.⁴¹¹ Inwieweit er diesen Anspruch in seinen Lehrveranstaltungen selber umsetzte, kann auf Basis der vorhandenen Quellen nicht geklärt werden. Seine Aufsätze aus den späten 1930er Jahren lassen aber den Schluss zu, dass sich auch bei ihm der Blickwinkel allmählich in Richtung einer spezifisch „sudetendeutschen“ Geschichte verengte. Die Absenz offizieller wissenschaftlicher Kontakte zwischen den deutschen und den tschechischen Universitätshistorikern, auch im Fachbereich der „tschechoslowakischen Geschichte“, deutet ebenfalls darauf hin, dass der oben genannte Anspruch wohl – wenn überhaupt – nur marginal verwirklicht wurde.⁴¹²

3.3 „Eingedenk der Väter, unerschütterlich treu unserem Volke“⁴¹³ –

Wilhelm Wostry und der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen

„Wir haben unsere Heimat noch: das deutsche Volkstum in allen Gauen des Landes ist unsere unverlorene, an nimmer vergänglichen Lebenswerten reiche Welt. Forschend und rastlos aufhellend ist unsere Vereinsarbeit auf Böhmens Vergangenheit gerichtet – doch im Zeichen der Zukunft unseres Volkes steht all unser Streben und Mühen.“⁴¹⁴

So schloss der Geschäftsleiter Gustav Pirchan seinen Bericht über das 57. Vereinsjahr – das erste nach dem Ende des Weltkriegs und der Errichtung des tschechoslowakischen Staates.

Wie in dem seit 1902 gültigen Wahlspruch tritt hier der doppelte Anspruch des VGDB hervor, an dem er in der Zwischenkriegszeit um so stärker festzuhalten gewillt war: Zum einen sollte weiterhin die Geschichte Böhmens, genauer gesagt der Deutschen Böhmens erforscht werden. Zum anderen war man sich der aktuellen, nationalpolitischen Aufgabe des Vereins, der in diesem Sinne also ein „Schutzverein“ war, bewusst. Das bedeutete

⁴¹⁰ Vgl. dazu VIERHAUS (1977). – In einem Brief Wostrys an Rudolf Schreiber heißt es rückblickend und, wie Schreiber bemerkt, wie eine Antwort auf die oben zitierte Vorrede seiner Schüler in der Festschrift zum 60. Geburtstag: „Ich war bemüht, Euch zur Objektivität, zur Gerechtigkeit, zur Wahrheit hinzuführen und habe Euch immer wieder darauf verwiesen, unvoreingenommen zu prüfen und darzustellen. Aber auch darin habe ich nur meine Schuldigkeit Euch und der Wissenschaft gegenüber getan. Es ist mir aber ein beglückendes Bewußtsein, daß so viele meiner Schüler es gefühlt haben und fühlen, wie gut und ernst ich es mit jedem Einzelnen von Euch gemeint habe und wie ernst und heilig ich es mit unserer Wissenschaft nahm.“ Wilhelm Wostry an Rudolf Schreiber [?] am 24. 8. 1947. Zitiert nach SCHREIBER (1951a) 133f.

⁴¹¹ Die Betonung des Leistungsanteils an der Landesgeschichte war jedoch nicht nur ein Generalaspekt der deutschen, sondern auch der tschechischen Geschichtswissenschaft, wie SEIBT (1982, 285) bemerkt.

⁴¹² Zu dem Schluss, dass es keine gemeinsamen Projekte oder Forschungsvorhaben im Bereich der Geschichtswissenschaft an den Prager Universitäten der Zwischenkriegszeit gegeben hat und die Beziehungen auch im gesellschaftlichen Bereich vielmehr von einer „Neutralität“ gekennzeichnet waren, kam auch Michal Svatoš in seinem Vortrag auf der Jahrestagung des Collegium Carolinum 2003. Vgl. dazu BIAŁKOWSKI (2003).

⁴¹³ So lautete das Vereinsmotto, wie es seit dem ersten Heft des 41. Jahrgangs im Herbst 1902 auf der Titelseite der MVGDB (uns später der ZSdTG) abgedruckt war. – Für die folgende Darstellung wurden wegen der Unzugänglichkeit des im Stadtarchiv Prag aufbewahrten Vereinsarchivs zum Zeitpunkt der Erstellung dieser Arbeit vor allem die in den *Mitteilungen* abgedruckten Berichte über die Vereinstätigkeit sowie neben den Aufsätzen von KOSTLAN (1996) und PEŠEK (1996) zur Vereinszeitschrift vor allem der Beitrag von LEMBERG (1986) – die bisher einzige brauchbare Darstellung zum VGDB im 20. Jahrhundert – herangezogen. Letzterer verfolgt jedoch in erster Linie einen institutionengeschichtlichen Ansatz, während in diesem Kapitel die inhaltliche Tätigkeit des Vereins im Vordergrund stehen soll.

⁴¹⁴ Bericht über die 57. ordentliche Hauptversammlung des Vereines, in: MVGDB 58 (1920) 115.

zwar keine Abkehr von der bisherigen Tätigkeit des VGDB; mit Blick auf die Situation in der ČSR nach 1918/19 und den „sudetendeutschen Volkstumskampf“, in dem wie geschildert insbesondere Geschichtsbilder eine große Rolle spielten, erhielt diese aber eine neue Qualität. Nun ging es nicht mehr bloß um die „Entwicklung des geschichtlichen und nationalen Bewußtseins der Deutschen in Böhmen“⁴¹⁵ zur „Verteidigung“ gegen tschechische nationale Forderungen in einem multinationalen habsburgischen Staat; es ging vielmehr um die historische Untermauerung deutscher Ansprüche auf Anerkennung als gleichberechtigtes Staatsvolk im neuen tschechoslowakischen „Nationalstaat“. Noch stärker als bisher rückte nun das „Volk“ bzw. das „Volkstum“ in den Mittelpunkt des Interesses.

3.3.1 Struktur und Tätigkeit des Vereins nach 1918

Auch in der ČSR blieb der VGDB – trotz offensichtlich gewachsener Konkurrenz durch heimatgeschichtliche Vereine⁴¹⁶ – das Zentrum der zunächst noch ausdrücklich so verstandenen deutschböhmisches, nach 1938/39 dann der „sudetendeutschen“ Geschichtsforschung und -schreibung. Äußerlich sichtbar wurde jener spätere Wandel in der Umbenennung des VGDB in den „Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetländern“ (VGDS) im Jahr 1940, nachdem schon zuvor die ZSdtG ins Leben gerufen worden war. Bis dahin fand die deutsche Geschichtsforschung in den „historischen Ländern“ parallel und weitgehend unabhängig voneinander statt, was auch organisatorisch seinen Ausdruck fand: Während der VGDB für die Geschichte Böhmens „zuständig“ war, kümmerte man sich in seinem Pendant, dem „Deutschen Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens“, und in dessen Organ, der „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens“, um die Geschichte des übrigen Teils der böhmischen Länder. Erst im Jahr 1933 wurde zwischen beiden Vereinen eine „lebhafter[e] Zusammenarbeit“ angebahnt.⁴¹⁷

In der neuen, durch Erlass der politischen Landesverwaltung am 21. Februar 1921 genehmigten Satzung wurde in leicht veränderter Form an den ursprünglichen Vereinszweck und die „Mittel zur Erreichung dieses Zwecks“ angeknüpft.⁴¹⁸ In § 1 hieß es nunmehr: „Zweck des Vereins ist, die Geschichte der Deutschen in Böhmen zu pflegen, sie zu erforschen, ihre Kenntnis zu verbreiten, ihre Quellen zu sammeln und herauszugeben.“ Als „Mittel“ wurden weiterhin a) die „Versammlungen der Vereinsmitglieder“, b) der „Verkehr mit wissenschaftlichen Vereinen des In- und Auslandes zum gegenseitigen Austausch von Forschungen und Druckwerken“, c) die „Anlegung einer Bücherei und eines Archives“, d) „Wissenschaftliche Vorträge“ und e) die „Herausgabe einer Zeitschrift und selbständiger Werke“ genannt.⁴¹⁹ Im Vergleich zu der alten Satzung wurden

⁴¹⁵ WOSTRY Nr. 17, 24.

⁴¹⁶ WEBER (1923, 11) berichtet, dass seit 1862 „eine Unzahl neuer Vereine“ entstanden sei. So sei ihm „ein Jahrzehnt vor dem Weltkrieg die polizeiliche Auskunft zuteil [geworden], daß in Prag allein über 300 deutsche Vereine bestanden hätten“.

⁴¹⁷ Vgl. Bericht über die Tätigkeit des Vereins im 71. Vereinsjahre (1933), in: MVGDB 72 (1934) 113–116, hier 115. Vgl. auch SEIBT (1982) 278.

⁴¹⁸ Vgl. auch LEMBERG (1986) 210, der über die neue Satzung sagt, dass sie „am bisherigen Ziel und an der überkommenen Struktur des Vereins wenig änderte, sondern nur eine Anpassung an die neuen Rechtsverhältnisse in der Tschechoslowakischen Republik brachte“. – Zu Struktur und Aufbau des Vereins vgl. ebenda.

⁴¹⁹ Vgl. Satzungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, in: MVGDB 59 (1921) 169–172 und SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9.

also lediglich die Anlegung eines „Antiquariums“ sowie die ausdrückliche Herausgabe von Urkunden ausgespart. Auch nach den neuen Statuten, die trotz kleinerer Veränderungen bis zur Umbildung des VGDB in den VGDS im Juni 1940 Bestand hatten, war der VGDB ein nicht-politischer Verein und hatte sich daher jeder politischen Tätigkeit zu enthalten.⁴²⁰ So wird in den Satzungen betont, dass die Tätigkeit der Abteilungen „eine rein wissenschaftliche“⁴²¹ sei, wie auch die Wanderversammlungen, die außerhalb Prags abgehalten würden, „einen rein wissenschaftlichen Charakter“⁴²² hätten. Aus der nationalen Komponente machte man keinen Hehl, zur Geschäftssprache wurde nach § 20 die deutsche bestimmt. Ein „Antrag auf Änderung dieser Bestimmung [galt] als Antrag auf Auflösung des Vereines“.

Finanziert wurde die Tätigkeit des Vereins in der Hauptsache durch Zuwendungen des Ministeriums für Schulwesen und Volkskultur, der Landesverwaltungskommission und der DGWK sowie durch Mitgliederbeiträge und private Spenden.⁴²³ Hinzu kamen Sachspenden in Form von Büchern für die Vereinsbibliothek. Die privaten Geld- und Bücher-spenden kamen vor allem von Spendern aus der deutschböhmisches Provinz und aus Prag, aber auch aus dem deutschsprachigen Ausland. Seit Mitte der 1920er Jahre waren außerdem vereinzelte tschechische Namen unter den Spendern aufgeführt, so zum Beispiel Otakar Odložilík, František Roubík und Václav Vojtíšek.⁴²⁴

Die Vereinsbibliothek wurde zusätzlich durch den in § 2b geforderten „Schriftenaustausch“ mit wissenschaftlichen Vereinen des In- und Auslandes aufgestockt. Hier ist zu beobachten, dass der VGDB diese Möglichkeit des wissenschaftlichen Verkehrs rege nutzte. Im Bericht des Geschäftsleiters über die Tätigkeit des Vereins im 70. Geschäftsjahr (1932) heißt es:

„Im Tauschverkehr steht der Verein mit 48 inländischen und 200 ausländischen Körperschaften (in Deutschland, Österreich, in der Schweiz, in den Niederlanden, in Norwegen und Schweden, in Italien, Belgien, Polen, Estland, Jugoslawien und Amerika).“⁴²⁵

Die Reihe der so bezogenen Periodika reichte vom *Archiv für Geschichte und Volkskunde Vorarlbergs* (1920) über den *Časopis Matice Moravské* aus Brünn (1925), den *Český Časopis Historický* (1925), die *Jahrbücher für Geschichte und Kultur der Slawen* aus Breslau (1926), die *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei* (1930) bis zu den *Deutschen Heften für Volks- und Kulturbodenforschung* aus Leipzig (1930) und den *Baltischen Monatsheften* aus Riga (1935).⁴²⁶ In jedem Berichtsjahr kamen durchschnittlich fünf Zeitschriften hinzu, unter denen sich auch viele kleinere spezialisierte oder heimatkundliche Periodika befanden. Bei einem Überblick über die be-

⁴²⁰ SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9, Politische Landesverwaltung in Prag an den VGDB vom 10. 6. 1920.

– Diese Abänderungen betrafen vor allem Bestimmungen über die Verwendung des Vereinsvermögens im Falle einer freiwilligen Auflösung des Vereines (dieses sollte auf die Förderungsgesellschaft übergehen) sowie über die Mitgliedschaft und die Mitgliedsbeiträge. Vgl. SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9.

⁴²¹ Satzungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. §14, in: MVGDB 59 (1921) 171.

⁴²² Satzungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. §15, ebenda.

⁴²³ Erwähnt werden sollte in diesem Zusammenhang die Spende des Präsidenten T. G. Masaryk von 100.000.- Kč im Jahr 1931 „aus den anlässlich seines 80. Geburtstages auf Grund des Gesetzes vom 26. Feber 1930 ... ihm zur Verfügung gestellten Mitteln“. AAVČR, NL Wostry, Kanzlei des Präsidenten der Republik an den VGDB vom 10. 6. 1931 [ohne Sign.].

⁴²⁴ Vgl. unter anderem MVGDB 64 (1926) 151f.; MVGDB 66 (1928) 45; MVGDB 69 (1931) 261.

⁴²⁵ MVGDB 71 (1933) 161.

⁴²⁶ Die Zahlen in den Klammern geben das jeweilige Jahr an, in dem der Schriftenaustausch initiiert wurde.

zogenen Schriften wird deutlich, dass der Verein Kontakte zum gesamten deutschen Sprachgebiet, aber auch zur tschechoslowakischen Geschichtswissenschaft und Heimatkunde pflegte. Es bleibt jedoch festzuhalten, dass die meisten Partnerorganisationen des VGDB auch in der Zwischenkriegszeit vorwiegend in Österreich oder im Deutschen Reich angesiedelt waren, der gesamtdeutsche Kontext also weiterhin der bestimmende war.⁴²⁷

Die Tätigkeit des Vereins spielte sich wie zuvor in verschiedenen „Sektionen“ bzw. seit Mitte der 1920er Jahre in „Abteilungen“ ab.⁴²⁸ Nach der Jahrhundertwende waren von den ursprünglich vier Sektionen jedoch nur noch zwei übrig geblieben – nämlich diejenige für „Allgemeine Landesgeschichte“ und eine andere für „Sprache, Literatur und Kunst“. LEMBERG vermutet als Grund dieser Reduzierung eine „zunehmende Spezialisierung“ der in den anderen Sektionen zusammengefassten Disziplinen (Geographie, Handel, Statistik, Gewerbe, Recht und Anthropologie), die nicht mehr in das Profil eines zunehmend als „historisch“ (im engeren geschichtswissenschaftlichen Sinne) verstandenen Vereins gepasst hätten.⁴²⁹ Mitte der 1920er Jahre trat allerdings eine „neue, überaus aktive Abteilung“ für Archive und Museen hinzu, die in der Anfangszeit von Theodor Mayer geleitet wurde und in den *Mitteilungen* seit dem 64. Jahrgang sogar über eine eigene Beilage verfügte.⁴³⁰ Gerade diese Abteilung, so LEMBERG, habe mit Archivtagungen und -kursen über Böhmen hinaus auf dem gesamten Gebiet der Tschechoslowakei gewirkt. In den Sitzungen der Abteilungen wurden zumeist Vorträge gehalten, die später in den *Mitteilungen* abgedruckt wurden.

Hinsichtlich der Mitgliederstruktur kommt LEMBERG nach einer Auswertung der Zugangslisten⁴³¹ zu dem Ergebnis, dass sich der Verein von einem Honoratiorenverein des 19. Jahrhunderts im Laufe des 20. Jahrhunderts zu einem Verein der „Basis-Intelligenzija“⁴³² gewandelt habe – d. h. statt Beamten, Juristen und in der Privatwirtschaft tätigen Leuten prägten nun in erster Linie Studierende und die auch schon zuvor zahlreich vertretenen Lehrer das Gesamterscheinungsbild des Vereins. Die Vereinsspitze geriet dabei zunehmend in die Hand professioneller Historiker, womit zumindest teilweise auch die bereits erwähnte Verengung des Vereinsprofils zu erklären ist. So gehörten im Vereinsjahr 1933/34 neben dem Historiker Wilhelm Wostry als Obmann, Gustav Pirchan als Geschäftsleiter und dem stellvertretenden Zahlmeister Wilhelm Weizsäcker, einem Rechtshistoriker, auch die (z. T. als Archivare tätigen) Historiker Josef Bergel, Anton Blaschka, Anton Ernstberger, Kurt Oberdorffer, Josef Pfitzner, Heribert Sturm, Eduard Winter und Heinz Zatschek dem Vereinsausschuss an, der zu dem Zeitpunkt insgesamt 25 Mitglieder hatte. Die Historikerquote betrug also 44 Prozent. Zu den weiteren Mitgliedern gehörten ferner die Universitäts-Professoren Johann Schlenz (Kirchengeschichte?), Erich Gierach (Germanistik), Ernst Schwarz (Ältere deutsche Sprache und Literatur) und Franz Spina

⁴²⁷ Vgl. auch LEMBERG (1997) 321f. – Der VGDB nahm insofern eine gewisse Mittlerstellung zwischen reichsdeutscher und böhmischer Geschichtswissenschaft und Heimatkunde ein.

⁴²⁸ Vgl. zum Folgenden LEMBERG (1986) 213.

⁴²⁹ Vgl. ebenda.

⁴³⁰ Zur Bedeutung der Erschließung von Landes-, Stadt- und Geschäftsarchiven für die Landesgeschichtsforschung nach 1918 vgl. PRITZ (1988).

⁴³¹ Diese sind jeweils in den *Mitteilungen* abgedruckt. Die Mitgliederverzeichnisse für das 20. Jahrhundert standen LEMBERG – und auch der Verfasserin dieser Arbeit – nicht zur Verfügung. Insofern können die Aussagen nicht als endgültig betrachtet werden, wenn sie auch einen Trend anzeigen.

⁴³² LEMBERG (1986) 222.

(Slawistik), der zugleich auch Minister war. Es kann somit insgesamt von einer Professionalisierung der Vereinsführung gesprochen werden.⁴³³

Die Mehrheit der einfachen Mitglieder stammte nicht aus Prag, sondern wie schon im 19. Jahrhundert aus der böhmischen Provinz;⁴³⁴ hieraus entstand die Notwendigkeit der Kontaktpflege – nicht zuletzt, um auf dem mittlerweile hart umkämpften heimatgeschichtlichen „Markt“ die Führungsposition zu verteidigen. Diese Öffentlichkeitsarbeit erfolgte unter anderem über die wieder aufgenommenen Wanderversammlungen, aber auch durch die Teilnahme und Beteiligung an heimatgeschichtlichen Tagungen anderer Vereinigungen aus der Provinz, durch die Veranstaltung von Archivtagungen und -lehrgängen, durch öffentliche Vorträge⁴³⁵ und nicht zuletzt über die Feierlichkeiten im Rahmen der Vereinsjubiläen. Hervorzuheben ist hier die Feier zum 75-jährigen Vereinsjubiläum 1937, die zu einer gesamtdeutschen Veranstaltung geriet. Zwar waren auch tschechoslowakische Historiker eingeladen und erschienen; die Vertreter der reichsdeutschen und österreichischen Geschichtswissenschaft nutzten allerdings die Gelegenheit zahlreich, um Präsenz zu zeigen.⁴³⁶ Außenkontakte in einem größeren Kontext gab es ferner auch durch die Teilnahme von Vereinsfunktionären an den deutschen Historikertagen bzw. an der jeweils gleichzeitig tagenden „Konferenz von Vertretern landesgeschichtlicher Publikationsinstitute“. Wie LEMBERG in diesem Zusammenhang bemerkt, wurde der Kontakt mit der Geschichtswissenschaft im Deutschen Reich eben nicht von der Universität gepflegt, sondern vom VGDB. Insofern hatte der Verein auch eine „bedeutende Kommunikationsfunktion über die Grenzen der böhmischen Länder bzw. der Tschechoslowakei hinaus“.⁴³⁷

Interessant ist die Verteilung der Mitgliederzahlen über den hier betrachteten Zeitraum: Von dem Nachkriegsstand von 844 gab es jährlich einen kontinuierlichen Zuwachs bis zum Jahr 1929, in dem der mit 1273 Mitgliedern höchste Nachkriegsstand verzeichnet werden konnte (die höchste Zuwachsrate gab es im Jahr 1925 mit 62 Mitgliedern); danach ging es genauso kontinuierlich wieder abwärts bis zum Tiefststand von 556 Mitgliedern 1941/42, wobei die größten Verluste 1930 (81), 1935–37 (insgesamt 130), 1939 (149!) und 1941/42 (122) zu verbuchen waren. Während im Jahr 1930 wohl mindestens zum Teil die Weltwirtschaftskrise für den Mitgliederrückgang verantwortlich gemacht werden kann, ist die Parallelität der größten Mitgliederschwankungen zu den politischen Umbrüchen doch erstaunlich. Der eigentlich unpolitische Verein scheint für eine Position gestanden zu haben, die Mitte der 1920er Jahre, also in der „aktivistischen“ Phase, durchaus ein Echo in der Bevölkerung fand, nach den Kräfteverschiebungen in der politischen

⁴³³ Vgl. MVGDB 71 (1933) 163f. und LEMBERG (1986) 223.

⁴³⁴ LEMBERG (1986, 224) verweist in diesem Zusammenhang auf den Konflikt zwischen dem Zentrum Prag und der böhmischen Peripherie. Vgl. auch LEMBERG (1982b) 335f.

⁴³⁵ So werden beispielsweise im Bericht über die am 20. Juni 1923 abgehaltene Hauptversammlung des Vereins zwei Vorträge erwähnt, „welche die Frage nach der Herkunft der Sudetendeutschen behandelten und im Hörsaal IV des Karolinums unter regster Beteiligung der Mitglieder und Freunde des Vereines stattgefunden haben“: Am 23. Mai habe Wostry „die gekennzeichnete Frage nach der Herkunft des sudetendeutschen Volkstums vom Standpunkt des kritischen Geschichtsforschers“ aus besprochen, am 28.6. habe Gierach den gleichen Gegenstand aus sprachwissenschaftlicher Sicht erörtert. Vgl. MVGDB 61 (1923) 119ff., hier 121.

⁴³⁶ Vgl. OBERDORFFER (1937) und (1938) sowie den vollständigen Bericht über die 75-Jahrfeier in MVGDB 76 (1938).

⁴³⁷ LEMBERG (1986) 214.

Landschaft Mitte der 1930er und den Umwälzungen 1939 jedoch für viele unattraktiv zu sein schien.⁴³⁸

3.3.2 Wostrys Position im Verein

Wann genau Wostry dem Verein beitrug, war auf Basis der vorliegenden Quellen nicht zu ermitteln. Möglicherweise erfolgte eine erste Kontaktaufnahme schon 1895 auf der Wanderversammlung in Saaz (Žatec). Sicher ist jedoch, dass er bereits 1912 Mitglied des Ausschusses war⁴³⁹ und auch in den Folgejahren jeweils wieder in den Ausschuss gewählt wurde – trotz Abwesenheit, denn er befand sich ja in Kriegsgefangenschaft.⁴⁴⁰ In dem Bericht über die 58. Hauptversammlung des Vereins findet sich dann der Hinweis, dass unter den anwesenden Mitgliedern „diesmal auch das Ausschußmitglied Dr. Wilhelm Wostry zu verzeichnen“ gewesen sei, „der zur Freude aller seiner Freunde nach einer sechsjährigen Gefangenschaft in Sibirien heil und wohlbehalten vor kurzem heimgekehrt ist“.⁴⁴¹ Noch vor Erlangung des außerordentlichen Ordinariats wurde er dann auf der Vollversammlung des Vereins am 27. Mai 1921 auf Antrag des Obmannes Ottokar Weber zu dessen Entlastung zum Schriftleiter der *Mitteilungen* gewählt.⁴⁴² In dieser Funktion war Wostry bis 1944 – in diesem Jahr erschien die letzte Ausgabe der Vereinszeitschrift – tätig. Nach dem Tod Webers wurde Wostry am 18. Mai 1927 zu seinem Nachfolger als Obmann gewählt.⁴⁴³ Auch diese Position hatte er bis zum Ende der Prorektorszeit inne, seit 1940 freilich als „Vereinsführer“.⁴⁴⁴

Da leider nicht auf Protokolle von Vorstandssitzungen oder ähnliches zurückgegriffen werden konnte, sollen im Hinblick auf die Fragestellung, welche Bedeutung Wostry und

auch der VGDB für die Entwicklung der sudetendeutschen Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit hatten, im Folgenden vor allem die Publikationsorgane des Vereins näher beleuchtet werden – denn diese waren die eigentlichen Foren für den Schriftleiter und Vereinsobmann Wostry.

3.3.3 Die Publikationsorgane des Vereins

Die regelmäßige Publikationstätigkeit des Vereins erstreckte sich im Wesentlichen auf drei Organe: auf die *Mitteilungen*, das *Jahrbuch* und seit 1937 auch und insbesondere auf die *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (seit 1942/43 *Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer*). Alle drei wurden in dem Untersuchungszeitraum von Wostry herausgegeben und betreut. Sie bildeten darüber hinaus auch die Haupt-Plattform für seine eigenen wissenschaftlichen Arbeiten, denn anders als beispielsweise Josef Pfitzner oder Heinz Zatschek, die von einem größeren Sendungsbewusstsein getragen wurden, publizierte er auch nach 1939 nur sehr selten in reichsdeutschen Organen. Dies hing sicher auch mit den von ihm behandelten Themen zusammen, denn wie KOSTLAN feststellt, nahmen die *Mitteilungen* unter denjenigen Periodika, „die ihr Augenmerk regelmäßig oder gelegentlich auf die historische Entwicklung in den Grenzen der Tschechoslowakei richteten“, eine „hervorragende Stelle“ ein.⁴⁴⁵ Wenn auch für die Zeit nach 1940 eine rege Publikationstätigkeit Wostrys in dem nationalsozialistischen Organ *Böhmen und Mähren* zu konstatieren ist,⁴⁴⁶ so kann trotz dieses publizistischen „Fremdgehens“ dennoch Anton ERNSTBERGER zugestimmt werden, wenn er über Wostry schreibt, dass die Vereinszeitschrift, sei es nun die MVGDB/MVGDS oder die ZSdtG, „seine' Zeitschrift“⁴⁴⁷ gewesen sei.

Zu den weiteren Vereinspublikationen können ferner „selbständige Werke“ gerechnet werden, also in erster Linie die Sammlung und Publikation von Quellen aber auch eigenständige Monographien. Während der VGDB auf letztgenanntem Gebiet im 19. Jahrhundert noch Pionierarbeit geleistet hatte, vor allem mit der Herausgabe von Urkundenbüchern einzelner Städte und lokal- und regional- sowie wirtschaftsgeschichtlichen Arbeiten, ist nach 1918 diesbezüglich jedoch ein Rückgang der Publikationstätigkeit festzustellen.⁴⁴⁸ LEMBERG macht für diese Entwicklung in erster Linie den schon erwähnten engeren Bezug auf die genuin historischen Tätigkeitsfelder, insbesondere aber die Konkurrenz durch die 1918 gegründete Historische Kommission bei der DGWK verantwortlich: „Diese Kommission, die den Verein 'ergänzen und entlasten' sollte, hat seit den zwanziger Jahren im Editionsreich und an anderen Stellen dem Verein weithin das Wasser abgegraben.“⁴⁴⁹ Dazu ist anzumerken, dass diese beiden Institutionen bei vielen Projekten aufgrund der finanziellen Förderung des VGDB durch die DGWK – sei es durch generelle Subventionen, sei es durch konkrete Druckkostenzuschüsse für Vereins-

⁴³⁸ Nach LEMBERG (1986, 225) gerierte sich der Verein nach 1918 immer unpolitischer und aus der Öffentlichkeit zurückgezogen. Für diese Aussage stützt er sich allerdings auf Worte aus der Ansprache des Obmannes Weber zum 60-jährigen Vereinsjubiläum, die dieser vielmehr auf den Zeitabschnitt seit Anfang der 1880er Jahre bezog. Vgl. WEBER (1923) 25 und Kapitel 2.2 der vorliegenden Arbeit. Dennoch ist mit LEMBERG (ebenda) festzustellen, dass – zumindest seit Mitte der 1930er Jahre – ganz offensichtlich andere Strömungen und Vereinigungen, allen voraus die „sudetendeutsche Einheitsbewegung“, dem Verein „in nationaler Hinsicht... den Rang ab[liefen]“. – Möglicherweise spielte für den Rückgang der Mitgliederzahlen 1930 auch die 1928 gegründete *Společnost pro dějiny židů v Československé republice* (Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik) eine Rolle. Nach LEMBERG (1986, 228) waren die jüdischen Mitglieder des VGDB 1930 zum Teil dorthin „abgewandert“. Ein Arierparagraf wurde im VGDB allerdings erst im Zuge der Umgestaltung des Vereins in den VGDS 1940 eingeführt. Vgl. SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9, Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren (Beauftragter für Organisationen) an die Polizeidirektion in Prag vom 26. 9. 1939 und ebenda, Satzungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern mit dem Sitz in Prag §3. – Zur „Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik“ vgl. TEUFEL (1986).

⁴³⁹ Im Bericht über die am 27. 5. 1912 abgehaltene Vollversammlung heißt es, dass Wostry und Gustav Pirchan, der spätere langjährige Geschäftsleiter, zu Ausschussmitgliedern gewählt worden seien. Vgl. MVGDB 51 (1912) 143. Im April 1914 finden wir ihn dann als Mitglied des „Unterausschusses für die Umgestaltung der Vereinszeitschrift“. Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 290.

⁴⁴⁰ Vgl. SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9.

⁴⁴¹ MVGDB 59 (1920/21) 1.

⁴⁴² Vgl. SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9, Weber/Pirchan an Polizeidirektion vom 27. Mai 1921; OBERDORFFER (1977) 392. – Weber hatte bis dahin beide Positionen inne.

⁴⁴³ Vgl. SÚA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9, Pirchan an Polizeidirektion vom 19. Mai 1927. – OBERDORFFER (1977, 393) wertet die Wahl Wostrys zum Obmann als ein Zeichen dafür, „daß Professor Wostry seine deutschen Fachgefährten und die jungen Forscher hinter sich hatte“.

⁴⁴⁴ Offenbar erreichte er in dieser Stellung einen ungeahnten Bekanntheits- und Beliebtheitsgrad. So befindet sich in dem Wostry-Nachlass ein Schreiben von einer gewissen Maria Schiller aus Reichenberg, die von Wostry ein Autogramm (!) für ihre Sammlung erbittet mit dem Zusatz: „Ich würde mich glücklich schätzen, wenn in meiner umfangreichen Sammlung auch der Namenszug jenes Mannes enthalten wäre, dem genannter Verein so viel zu danken hat, dessen Name eng verbunden ist mit unserer sudetendeutschen Geschichte.“ AAVČR, NL Wostry, Kart. 2, Inv. Nr. 199, Schiller an Wostry vom 7. 10. 1937.

⁴⁴⁵ KOSTLAN (1996) 103f. – Wie LEMBERG (1986, 216) bemerkt, konnten die *Mitteilungen* sich aber „im 20. Jahrhundert keinesfalls mehr mit dem aus ähnlicher Wurzel entstandenen Český časopis Historický messen, der zur zentralen tschechischen bzw. tschechoslowakischen historischen Zeitschrift geworden war“.

⁴⁴⁶ Vgl. WOSTRY 67; 73; 76; 77; 78; 87; 93.

⁴⁴⁷ ERNSTBERGER (1951) 6. – 1940 wurden die MVGDB analog zur Veränderung des Vereinsnamens in *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Sudetenländer* umbenannt.

⁴⁴⁸ Vgl. auch LEMBERG (1986) 217f.

⁴⁴⁹ LEMBERG (1986) 218. Vgl. dazu auch NEUMÜLLER (1996) und SCHREIBER (1955) 11f.

veröffentlichungen – oft Hand in Hand arbeiteten.⁴⁵⁰ Und das im wortwörtlichen Sinne: Zahlreiche Mitglieder der Historischen Kommission, so auch Wostry, waren gleichzeitig Ausschussmitglieder des VGDB. Seit 1936 führte Wostry als Obmann dann beide Institutionen in Personalunion. Da also diese letztere Publikationsform in Bezug auf Wostry und den VGDB im Wesentlichen zu vernachlässigen ist, soll im Folgenden das Profil und die Entwicklung der drei erstgenannten Organe untersucht werden.

3.3.3.1 Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“

Die Verteuerung der Papier- und Druckkosten und mangelnde Einkünfte durch Mitgliederbeiträge oder öffentliche Subventionen beschränkten die wissenschaftliche Tätigkeit des Vereins zunächst „außerordentlich“. Im Bericht über das 57. Vereinsjahr heißt es, die Kosten für die Herstellung der Vereinszeitschrift seien um das Zehnfache gestiegen, so dass die Mitteilungen „in sehr eingeschränktem Umfang“ erscheinen mussten. Da zwar das Budget dadurch „ganz außerordentlich“ belastet worden sei, die Fortführung der Vereinszeitschrift aber als „Ehrensache“ aufgefasst würde, wurde eine „mäßige Erhöhung“ der Mitgliedsbeiträge angeregt, um die Vereinszeitschrift auch weiterhin in der gewohnten Form erscheinen lassen zu können.⁴⁵¹ Solche Klagen finden sich in den jährlichen Berichten immer wieder und in der Tat erschienen die *Mitteilungen* in den ersten Nachkriegsjahren in geringerem Umfang als noch vor dem Krieg. Zwar deckten später die steigenden Staats- und Landessubventionen, die schon Anfang der 1930er Jahre „um die Hälfte höher als der Ertrag der Mitgliederbeiträge“⁴⁵² waren, die Druck- und Publikationskosten des Vereins;⁴⁵³ dennoch zwang die Finanzlage die Redaktion immer wieder zu Einschränkungen. So bemerkt KOSTLÁN, dass insbesondere die kostspieligen Jahrestage Abweichungen vom traditionellen Erscheinungsbild der MVGDB zur Folge hatten.⁴⁵⁴ Dies galt jedoch nicht nur für die äußere Form, die sich in diesen Fällen durch einen verringerten Umfang auszeichnete. Auch inhaltlich verschob sich der Schwerpunkt dieser Ausgaben von faktographischen Aufsätzen zu Einzelproblemen der böhmischen Landesgeschichte bzw. „Volksforschung“ – denn neben genuin historischen Beiträgen gab es trotz Einschränkungen auch weiterhin solche aus dem Gebiete der Flurnamen- und Sprachforschung, der historischen Topographie oder der Musikgeschichte – hin zu breiter angelegten Synthesen und Beiträgen methodologischer Natur. Diese waren oft die schriftlichen Fassungen der während der Feierlichkeiten gehaltenen Vorträge.

Insgesamt weisen die MVGDB der Zwischenkriegszeit eine ähnliche Charakteristik auf wie vor dem Krieg.⁴⁵⁵ KOSTLÁN weist darauf hin, dass es inhaltliche Parallelen zu deutschen volksgeschichtlichen Periodika gegeben habe.⁴⁵⁶ So gab es in den MVGDB außer zu den oben genannten Bereichen auch Beiträge zur Siedlungs- und Ortsnamen-

⁴⁵⁰ Vgl. dazu auch die Akte des VGDB bei der DGWK: AAVČR, Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Künste und Literatur in Böhmen/Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag, Kart. 53, VGDB.

⁴⁵¹ Vgl. Bericht über die 57. ordentliche Hauptversammlung des Vereines, in: MVGDB 58 (1920) 115.

⁴⁵² KOSTLÁN (1996) 108.

⁴⁵³ Seit dem 72. Jahrgang 1934 wurden die „Mitteilungen“ zusätzlich mit der expliziten Unterstützung durch die DGWK herausgegeben.

⁴⁵⁴ Vgl. KOSTLÁN (1996) 105.

⁴⁵⁵ Vgl. auch KOSTLÁN (1996) 105: „Man kann... im großen und ganzen eine Kontinuität mit der Entwicklung vor dem Ersten Weltkrieg feststellen.“

⁴⁵⁶ Vgl. KOSTLÁN (1997) 133.

forschung, zur Kunst- und Kulturgeschichte, zur Kirchen- und Rechtsgeschichte oder zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Das Themenspektrum war sehr breit, Schwerpunkte bildeten unter anderem das deutsche Zunftwesen, die Ostkolonisation, das Nationalitätenverhältnis oder die Universitätsgeschichte.⁴⁵⁷ Eine prominente Stellung nahm von den klassischen Themen außerdem das Wallenstein-Problem ein, zu dem sich auch Wostry selbst mehrfach äußerte.⁴⁵⁸ Die landesgeschichtlichen Abhandlungen hatten auch weiterhin ihren Schwerpunkt im Mittelalter und der Frühen Neuzeit, zeitgeschichtliche Beiträge gab es so gut wie keine.

Wostry selber trat außer in zahlreichen Rezensionen und Nekrologen bzw. Würdigungen immer wieder mit eher programmatischen Beiträgen oder Aufsätzen von allgemeinerer Bedeutung für die böhmische Landesgeschichte hervor. Neben der schon erwähnten Kolonisationsschrift, mit der er sozusagen seine Herausgebereigentätigkeit eröffnete, sind hier für den Zeitraum bis 1937 (also vor Initiierung der ZSdG) der ebenfalls bereits erwähnte Vortrag *Heimatkunde und Landesgeschichte*, die Beiträge zur Wallensteinforschung und der Abdruck des Festvortrages *Aus Peter Parlers Zeit* zu nennen, den Wostry im November 1930 bei der Peter-Parler-Feier des Deutschen Kulturverbandes Prag gehalten hatte.⁴⁵⁹ An ihnen wird deutlich, dass Wostry offensichtlich die neuen landesgeschichtlichen Ansätze und Methoden rezipierte und förderte, selber aber doch eher der traditionellen Landesgeschichtsschreibung verhaftet blieb. So geriet der letztgenannte Beitrag zu einer Schilderung des „goldenen Zeitalters“ Karls IV. – vor allem unter Berücksichtigung des Nationalitätenaspektes – und der (deutschen) Stadtgeschichte Prags in jener Zeit.

In den Bereich der Rezensionen und bibliographischen Annotationen, zu dem gerade Wostry zahlreiche Beiträge lieferte, wurden nach einer Umgestaltung der MVGDB seit den späten 1920er Jahren zunehmend auch tschechische Publikationen aufgenommen.⁴⁶⁰ Wostry formulierte in diesem Zusammenhang die Einsicht, „daß geschichtliche Forschung hiezulande ohne die Berücksichtigung der beiderseitigen Forschungsergebnisse nicht möglich“⁴⁶¹ sei. Es ist LEMBERG sicher zuzustimmen, wenn er diese Entwicklung als eine Annäherung der beiden wissenschaftlichen Gemeinden deutet, auch vor dem Hintergrund der schon erwähnten Bücherspenden tschechischer Historiker und der nicht ganz unerheblichen sukzessiven Veränderung des Druckbildes der MVGDB von Fraktur zu Antiqua, die im Jahr 1937 vollständig realisiert war.⁴⁶² Im ČČH findet man in den 1930er Jahren zudem regelmäßig Besprechungen sudetendeutscher Beiträge zur heimischen Geschichtsforschung, nicht zuletzt Wostrys, und auch der Inhalt der *Mitteilungen*

⁴⁵⁷ Zu der Schwierigkeit, innerhalb der sudetendeutschen landesgeschichtlichen Forschung – die sich hauptsächlich in den Vereinsveröffentlichungen äußerte – eindeutige Schwerpunkte zu identifizieren vgl. SEIBT (1982) 278.

⁴⁵⁸ Vgl. WOSTRY Nr. 9; 35; 64. Mit diesem Thema beschäftigte sich Wostry recht häufig auch außerhalb der MVGDB. Vgl. WOSTRY Nr. 36; 52; 68; 88. – Zum „Wallensteinjahr“ 1934 gab es ein ganzes Themenheft (MVGDB 72, Heft 1–2).

⁴⁵⁹ WOSTRY Nr. 7; 10; 24.

⁴⁶⁰ Vgl. Zur Umgestaltung unserer Veröffentlichungen, in: MVGDB 64 (1926) 3–7. Fortan sollten in den Mitteilungen verstärkt kleinere Abhandlungen, Buchbesprechungen und Literaturübersichten abgedruckt werden, während die „wissenschaftlich größeren Beiträge“ in einem Jahrbuch „gesammelt“ vorgelegt werden sollten. Zudem wurde die Beilage für das Archiv- und Musealwesen sowie für Denkmalpflege eingeführt.

⁴⁶¹ Ebenda 4.

⁴⁶² Vgl. LEMBERG (1986) 215.

wurde dort zumindest annonciert. In dieser Zeit erhöhte sich in den MVGDB insgesamt die Zahl der annotierten Fachpublikationen. LEMBERG weist darauf hin, dass dies unter anderem mit der Verlagerung des Rezensionsteils aus der ehemaligen, bis 1914 erscheinenden „Literarischen Beilage“ in den Hauptteil der *Mitteilungen* zusammenhing.⁴⁶³

Auch nach dem Weltkrieg waren die *Mitteilungen* also zunächst das Hauptorgan des Vereins und das zentrale Publikations- und Kommunikationsorgan der deutsch-böhmischen bzw. sudetendeutschen Geschichtsforschung. Aber im Verein erkannte man ebenfalls die Zeichen der Zeit und so wurde im Jahr 1937 ein neue Zeitschrift ins Leben gerufen: Die *Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte*.⁴⁶⁴ Zuvor allerdings erprobte man mit dem *Jahrbuch* eine neue Publikationsform für größere wissenschaftliche Beiträge.

3.3.3.2 Das „Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“

Von den *Jahrbüchern* erschienen insgesamt drei, die jedoch in einem Abstand von mehreren Jahren publiziert wurden. Wie LEMBERG bemerkt, löste dieses Format also „den in seinem Namen liegenden Anspruch der Periodizität“⁴⁶⁵ nicht ganz ein. Wostry machte dafür in erster Linie die finanziellen Engpässe des Vereins infolge der „Verschlechterung in der Vermögenslage gerade jener deutschen Kreise, an denen der Verein seinen stärksten Rückhalt hatte, also der bürgerlichen Mittelschichten“⁴⁶⁶ verantwortlich.

Das erste Exemplar des *Jahrbuchs* erschien 1926 und war der im gleichen Jahr stattfindenden 15. Versammlung Deutscher Historiker in Breslau gewidmet. So war dieses erste *Jahrbuch* auch inhaltlich „durch den Hinblick auf den Versammlungsort“⁴⁶⁷ bestimmt und behandelte „zumeist böhmisch-schlesische Fragen“. Zwar nahm auch Wostry an jener Versammlung deutscher Historiker teil, die hinsichtlich der Besucherzahl alle Rekorde brach.⁴⁶⁸ Es war jedoch Hans Hirsch als Haupt der Prager Delegation, der im Namen des VGDB die Festgabe der versammelten Zunft mit der Bemerkung übergab, dass dieser Band in besonderer Weise geeignet sei, „die Verhältnisse des Sudetendeutschums kennen zu lernen“.⁴⁶⁹ Dass auch die sudetendeutsche Delegation und mit ihr die Vertreter des VGDB sich der Bedeutung der Ortswahl für die Versammlung und der mit ihr verbundenen Programmatik bewusst waren,⁴⁷⁰ deuten die weiteren Worte Hirschs an: „Das Sudetendeutschum von heute ist ein Mikrokosmos des gesamten deutschen Vol-

⁴⁶³ Vgl. ebenda 218.

⁴⁶⁴ Ursprünglich sollte sie wohl „Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichtsforschung“ heißen. Vgl. AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 356, Einladung zur Subskription [Entwurf].

⁴⁶⁵ LEMBERG (1986) 216.

⁴⁶⁶ Wilhelm Wostry (1934): Vorwort, in: *Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Geleitet von Wilhelm Wostry. 3. Jahrgang 1930–1933, Prag.

⁴⁶⁷ Unser erstes Jahrbuch, in: MVGDB 64 (1926) 131.

⁴⁶⁸ Vgl. SCHUMANN (1974) 314ff. – Im Teilnehmerverzeichnis sind insgesamt 597 Namen plus eine Gruppe von 92 Studierenden der Breslauer Universität aufgeführt. Vgl. Verzeichnis der Teilnehmer an der 15. Versammlung des Verbandes Deutscher Historiker, in: Bericht über die fünfzehnte Versammlung Deutscher Historiker vom 3. bis 9. Oktober 1926. Erstattet von der Leitung, Breslau [o. J.]

⁴⁶⁹ Bericht über die fünfzehnte Versammlung Deutscher Historiker vom 3. bis 9. Oktober 1926. Erstattet von der Leitung, Breslau [o. J.], 49.

⁴⁷⁰ Wie bereits beim Historikertag zuvor, der ursprünglich in Köln hätte stattfinden sollen, aufgrund der Ruhrkrise aber nach Frankfurt verlegt wurde, war auch Breslau (Wrocław) bewusst als Tagungsort gewählt worden, um – wie zuvor französischen – in diesem Falle polnischen Gebietsansprüchen entgegenzutreten. In Breslau wurden dementsprechend die Ergebnisse der auf den europäischen Osten bezogenen Volks- und Kulturbodenforschung vorgestellt. Schon die Teilnahme auch sudetendeutscher Historiker offenbart den gesamtdeutschen Charakter dieser Veranstaltungen, denen in der Zwischenkriegszeit eindeutig revisionistische Intentionen zugrunde lagen. Vgl. dazu auch OBERKROME (1993) 91ff. und FRIEDRICH (1996).

kes. Diese Festschrift soll die unverbrüchliche Geistes- und Kulturgemeinschaft bezeugen.“⁴⁷¹ Das erste *Jahrbuch* hatte also durchaus intentionalen Charakter.

Trotz der „freundliche[n] Aufnahme, die das Jahrbuch auch über den Rahmen unserer heimatkundlichen Geschichtsforschung hinaus gefunden hatte“ dauerte es drei Jahre, bevor dieser „verheißungsvolle Ansatz zu erneuter und verstärkter Veröffentlichungstätigkeit“⁴⁷² des Vereins eine Fortsetzung fand. Dieser Umstand wurde vor allem auf die „mißliche geldliche Lage“ zurückgeführt. Die Schriftleitung äußerte jedoch die „freudig[e] Erwartung“, dass dieses zweite *Jahrbuch*, das ähnlich umfangreich war wie sein Vorgänger und diesmal ausschließlich sprachwissenschaftliche sowie kirchen- und religionsgeschichtliche Abhandlungen beinhaltete, „nicht minder gut aufgenommen werde als sein Vorgänger und dass es... fortan möglich sein werde, regelmäßig in jedem Jahre einen neuen Band vorzulegen“.

Zumindest diese zweite Hoffnung erfüllte sich nicht. Erst fünf Jahre später, im Februar 1934, erschien schließlich der dritte und letzte Jahrgang (1930–1933) des *Jahrbuchs*, das zugleich das umfangreichste in dieser Reihe war. Im Vorwort erklärte Wostry, dass dieses *Jahrbuch* als „eigentliche Festgabe“ zum 70-jährigen Jubiläum des Vereins im Jahr 1932 verstanden werden solle. Der „Ernst der Gegenwart“ und die „Knappheit der Geldmittel“ hätten den Verein damals gezwungen, von einer „besonderen Feier“ abzusehen und stattdessen die vorhandenen Finanzmittel in die Vereinsschriften zu investieren. So sollte dieses „Sammeljahrbuch“, das lediglich dank der schon erwähnten „hochherzige[n] Spende“ Masaryks in dieser Form habe erscheinen können, „nach Inhalt und Umfang zeigen, daß der Verein bemüht ist, die in sieben Jahrzehnten hochgehaltene wissenschaftliche Tradition weiterzuführen“. In der Tat stellten die elf Beiträge auf annähernd 400 Seiten einen repräsentativen Querschnitt durch die wissenschaftlichen Haupttätigkeitsbereiche des Vereins dar. Von Literatur- und Rechts- bis hin zur Stadt- und Kirchengeschichte war im Grunde alles vertreten. Zugleich trat auch hier die bereits erwähnte Verengung auf die historischen Disziplinen offen zutage. Josef Pfitzner steuerte mit seinem Aufsatz *Zur nationalen Politik der Sudetendeutschen in den Jahren 1848/49* als einziger einen Beitrag zur neueren „sudetendeutschen“ Geschichte bei, Wostry selber war mit einem Aufsatz zu *Drei St.-Wenzel-Studien* vertreten. Letzterer erhielt eine anerkennende Besprechung von Josef Pekař im ČČH, der den Aufsatz als einen „sehr wertvollen nachträglichen Beitrag zur Jubiläumsliteratur über den Heiligen Wenzel“ charakterisierte.⁴⁷³ Nach diesem dritten und letzten *Jahrbuch* dauerte es drei Jahre bis der Verein einen neuen Versuch startete, die Geschichtsforschung auf ein höheres wissenschaftliche Niveau zu heben, als es mit den für alle Vereinsmitglieder bestimmten *Mitteilungen* erreicht werden konnte. Diesem Unternehmen war dauerhafterer Erfolg beschieden als dem *Jahrbuch*: Nach 1937 wurde die *Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte* zum Aushängeschild des Vereins und der sudetendeutschen Geschichtsschreibung insgesamt. Ihr Schriftleiter war wie schon bei den anderen Vereinsorganen Wilhelm Wostry.

⁴⁷¹ Bericht über die fünfzehnte Versammlung Deutscher Historiker vom 3. bis 9. Oktober 1926. Erstattet von der Leitung, Breslau [o. J.], 49.

⁴⁷² *Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Geleitet von Wilhelm Wostry. 2. Jahrgang 1929, Prag 1929, [o. S.].

⁴⁷³ ČČH 39 (1933) 633: „Velmi cenným dodatečným příspěvkem k jubilejní literatuře o sv. Václavu je spis prof. Viléma Wostrého z německé university pražské: *Drei St. Wenzel-Studien*...“

3.3.3.3 Die „Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte“

„Die Erkenntnis, wie notwendig, wie sehr der Zeitlage entsprechend die Gründung einer neuen, einer größeren, der Geschichte des Deutschtums in unseren Heimatländern zusammenfassend dienenden Zeitschrift sei, ließ den Ausschluß unseres Vereines nach reiflichem Überlegen dem Plane und seiner Verwirklichung näher treten. Die mit dem Ausgange des Weltkrieges entstandene neue staatliche Ordnung hat in den Deutschen unserer Heimatländer Böhmen, Mähren und Schlesien das Bewußtsein ihrer Zusammengehörigkeit reger und lebendiger werden lassen, hat ihnen... ihre schicksalshafte Verbundenheit für die Zukunft klar vor Augen gestellt. Solche Erkenntnis aber ruft zu verstärkter und vertiefter geschichtlicher Besinnung auf, verlangt nach betonter Hervorhebung der gemeinsam erlebten Vergangenheit.“⁴⁷⁴

Mit diesen Worten annoncierte Wostry im vierten Heft des 76. Jahrgangs der MVGDB das neue Vereinsorgan und äußerte zugleich die Hoffnung, „daß unsere Mitglieder mit der alten Treue zu unserem Vereine ein reges Interesse für die neue Zeitschrift verbinden werde“ und „sich in ihren Reihen zahlreiche Abnehmer finden mögen“.⁴⁷⁵

Was war das Neue an dieser Zeitschrift, was war ihr Ziel und Zweck? Baten die alten, weiterhin existierenden *Mitteilungen* trotz Profilverengung noch Arbeiten aus dem weiten Gebiet der Volks- und Heimatforschung Platz, so verstand sich die ZSdtG als

„zentrale, auf streng wissenschaftlicher Grundlage aufgebaute Zeitschrift, die grösseren Aufsätzen aus dem gesamten Gebiet der heimischen *Geschichtswissenschaft* [Hervorhebung durch N. L.] Raum gibt, das In- und Ausland über die wichtigsten Geschehnisse des heimischen geschichtswissenschaftlichen Lebens... unterrichtet, die wissenschaftlichen Beziehungen zwischen In- und Ausland aufrecht erhält und in Einzel- wie Sammelbesprechungen... sowie in einer Schriftumsübersicht alle wichtigen Neuerscheinungen kritisch beleuchtet oder wenigstens kurz anzeigt“.⁴⁷⁶

PEŠEK weist auf die hier geschlossene Verbindung zwischen akademischen und wissenschaftspolitischen Zielen hin, nämlich einmal die geschichtswissenschaftliche Publizistik durch die neue Zeitschrift auf ein solides Fundament zu stellen und zugleich „die vereinigte sudetendeutsche Geschichtsschreibung als eine geschlossene nationalpolitische Kraft und als Gegengewicht zur tschechischen Historiographie zu präsentieren“.⁴⁷⁷ Dabei bescheinigt er der ZSdtG eine „mindestens teilweise“ gelungene Umsetzung dieser Konzeption. Als Interessenten wurden Historiker, Heimatforscher und „alle Freunde der heimischen Geschichtsforschung“ angesprochen. Die ZSdtG, die seit dem 6. Jahrgang 1942/43 unter dem Titel *Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer* (ZGS) firmierte, war dabei die „erste sudetendeutsche Zeitschrift...“, die nicht mehr nur Böhmen, Mähren oder Schlesien allein behandelt, sondern alle Sudetenländer⁴⁷⁸ einbezog. Auch ihre paradigmatische Hauptausrichtung war klar: „Nicht mehr böhmische, nicht mehr Landesgeschichte, sondern Volksgeschichte steht im Vordergrund.“⁴⁷⁹

Mit der neuen Zeitschrift verband sich zugleich ein Wechsel vom alten Verlag Emil Böhme in Gablonz zum Rohrer-Verlag in Brünn. In einem Schreiben an die Buchdruckerei Böhme erklärt Wostry, dass die Herausgabe der neuen Zeitschrift, deren Kosten

aufgrund des größeren Umfanges die Vereinsmittel überstiegen, nur mit einem „leistungsfähigen Verlag“ möglich sei, der zugleich „die Propaganda, den Versand und vor allem das Risiko“ übernehme.⁴⁸⁰ In diesem Schreiben erhalten wir auch die Antwort auf die Frage, warum der Verein sich überhaupt auf dieses neue Unternehmen einließ: So habe die alte Vereinszeitschrift aufgrund der schlechten finanziellen Lage in ihrem bisherigen Umfang und in ihrer bisherigen Form nicht weitergeführt werden können. Eine „Herabsetzung des Inhaltes und Umfanges“ der *Mitteilungen* sei aber ausgeschlossen gewesen, da bereits namentlich der Besprechungs- und Anzeigenteil den Bedürfnissen nicht mehr entsprechen habe:

„Dieses rief vielmehr dringend nach einem grösseren [sic], umfassenden Organ; wohin die Verkümmern unserer *Mitteilungen* auch den Verein hätte führen müssen, dafür haben wir in den Nachbarländern Mähren und Schlesien warnende Beispiele. Hätte sich der Verein dem Gedanken der grossen [sic] Zeitschrift versagt, dann wäre er sicher von anderer Seite verwirklicht worden.“⁴⁸¹

Und damit, so die unausgesprochene Konsequenz, hätte der Verein letztlich nicht nur in finanzieller Hinsicht an Boden verloren.

Die *Mitteilungen* existierten jedoch weiterhin, wenn auch in verringertem Umfang. Sie boten fortan den weniger betuchten Mitgliedern des Vereines die Möglichkeit zur Teilhabe an dem neuen wissenschaftlichen Unternehmen,⁴⁸² denn beide Periodika standen „in einem eigenartigen Überschneidungsverhältnis“⁴⁸³ zueinander. Bis auf wenige Ausnahmen wurden sämtliche Beiträge der ZSdtG, waren es nun Aufsätze oder Berichte, auch in den MVGDB bzw. seit 1940 in den MVGDS abgedruckt und umgekehrt – wenn auch zum Teil mit erheblicher zeitlicher Verzögerung. LEMBERG bemerkt zutreffend, dass das „Nebeneinander der beiden Publikationen... von bibliographisch kaum zu überbietender Unübersichtlichkeit“⁴⁸⁴ war.

Die neue Zeitschrift avancierte in den sieben Jahren ihrer Existenz zum „Organ der Prager deutschen Universitätshistorie“⁴⁸⁵, was wohl nicht zuletzt mit dem eingangs formulierten Ziel der Wissenschaftlichkeit zusammenhing. PEŠEK attestiert ihr dabei ein fachlich durchaus mit dem ČCH vergleichbares Niveau.⁴⁸⁶ Der Inhalt bestand in der Regel aus mehreren, meist kürzeren Abhandlungen sowie einem umfangreichen Mitteilungs-, Besprechungs- und Anzeigenteil, in dem die neuesten Ergebnisse der sudetendeutschen, aber auch der tschechischen und vor allem der reichsdeutschen Forschung präsentiert wurden. Die ZSdtG erfüllte damit die Kommunikationsfunktion, die die MVGDB aufgrund der finanziellen Schwierigkeiten offenbar nicht mehr leisten konnte. Von der tschechischen Geschichtswissenschaft wurde die neue Zeitschrift allerdings argwöhnisch beäugt, man bewertete die Neugründung vielmehr als eine politische denn wis-

⁴⁸⁰ AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 299, Wostry an Buchdruckerei Böhme vom 10. 5. 1937.

⁴⁸¹ Ebenda.

⁴⁸² Während die neue Zeitschrift für jährlich 60 Kč Mitgliedsbeitrag zu beziehen war, mussten für die MVGDB lediglich 24 Kč aufgewendet werden. Vgl. PEŠEK (1996) 116.

⁴⁸³ LEMBERG (1986) 216.

⁴⁸⁴ Ebenda.

⁴⁸⁵ PEŠEK (1996) 116. Nach PEŠEK (1996, 120) waren die meisten der 17 wichtigsten Mitarbeiter der Zeitschrift entweder Angehörige der philosophischen Fakultät der DUP oder zumindest ihre Absolventen. Neben Wostry zählten zu den wichtigsten Mitarbeitern der Redaktion die schon erwähnten Rudolf Schreiber, Kurt Oberdorffer, Heinz Zatschek, Wilhelm Weizsäcker, Gustav Pirchan, Anton Blaschka, Anton Ernstberger und Eduard Winter, ferner auch Josef Pfitzner, der Landesarchivar Joachim Prochno und Heribert Sturm.

⁴⁸⁶ Ebenda 117.

⁴⁷⁴ Wilhelm Wostry: An unsere Vereinsmitglieder!, in: MVGDB 74 (1936) 165–168, hier 165.

⁴⁷⁵ Ebenda 168 [die Seite ist fälschlicherweise als 178 paginiert].

⁴⁷⁶ AAVČR, NL Wostry, Kart. 3, Inv. Nr. 356, Einladung zur Subskription [Entwurf].

⁴⁷⁷ PEŠEK (1996) 116.

⁴⁷⁸ Sudetendeutsche Zeitschrift für Geschichte, in: Heimatbildung 18 (1937) 200. – Vgl. auch SEIBT (1982) 278.

⁴⁷⁹ Sudetendeutsche Zeitschrift für Geschichte, in: Heimatbildung 18 (1937) 200.

senschaftliche Geste – eine sicher nicht ganz realitätsferne Interpretation.⁴⁸⁷ Dass der ZsdTG wissenschaftlich wie politisch durchaus ein hoher Stellenwert beigemessen wurde, demonstriert der 1942 einsetzende Konkurrenzkampf zwischen dem Rohrer-Verlag und dem Volk und Reich Verlag um die Herausgabe der Zeitschrift: In einem Schreiben an Staatssekretär Frank bezeichnet der Herausgeber der Zeitschrift *Volk und Reich* und spätere Hauptschriftleiter der Zeitschrift *Böhmen und Mähren*, SS-Obersturmbannführer Friedrich Heiss, die ZsdTG als „ein Kernstück der politisch-historischen Publizistik“, weswegen „diese Zeitschrift auf jeden Fall zu Volk und Reich kommen“ solle, „wo sie sachlich auf jeden Fall hingehört. Mit der Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte würde dem Volk und Reich Verlag ein wesentliches Stück seiner Wirkungsmöglichkeit im böhmisch-mährischen Raum verlorengehen.“⁴⁸⁸ Ein neuerlicher Verlagswechsel erfolgte jedoch erst mit dem 7. Jahrgang 1944, also nach der Umwandlung der ZsdTG in die *Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer*.⁴⁸⁹

Im Mittelpunkt der neuen Zeitschrift standen wie zuvor Themen aus der deutschböhmischen bzw. sudetendeutschen Geschichte – allerdings mit dem Unterschied, dass nun bereits an den Titeln abzulesen war, dass es sich bei einem Großteil der Aufsätze um Beiträge zu einer „sudetendeutschen“ Geschichte völkischer Prägung handelte. Aufsätze zu Themen wie *Die Volkszugehörigkeit der Bevölkerung Brünnns im Jahre 1348* (ZsdTG 1/1937), *Die völkische Zusammensetzung der böhmischen Hofkapelle bis 1306* (4/1940) oder *Der Sudetenraum im Mythos der Völker* (5/1941-42) ebenso wie die programmatischen Beiträge Heinz Zatscheks (*Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte*, 1/1937) oder Josef Pfitzners (*Die Entwicklung des Gesamtbildes sudetendeutscher Geschichte*, 2/1938) legen davon ein beredtes Zeugnis ab. Thematisch lagen die Schwerpunkte weiterhin im Mittelalter und der Frühen Neuzeit, wobei neben den als volksgeschichtlich zu klassifizierenden Beiträgen solche zur mittelalterlichen Diplomatie, zur Rechtsgeschichte, zur Kunstgeschichte oder auch zur politischen Geschichte der Frühen Neuzeit die Schwerpunkte bildeten.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Vgl. Ebenda und den Bericht von Josef ŠUSTA im ČČH 43 (1937) 416f.

⁴⁸⁸ SÜA, ÜRP-ST-AMV, 109-12-70, 33, Heiss an Frank vom 8. 9. 1942. – Die Prager Filiale des Volk und Reich Verlages, die auf Initiative K. H. Franks gegründet wurde, sollte nach dessen Willen im Protektorat eine zentrale Rolle spielen: „Für die Lösung der politischen Aufgaben heute und in Zukunft ist eine planmäßige und intensive publizistische Arbeit unentbehrlich. Sie kann nicht mehr wie früher dem Zufall überlassen werden. Es ist nicht gleichgültig, ob, vor allem in einem politisch so wichtigen Raum wie Böhmen und Mähren, der eine oder andere Verlag eine willkürliche Tätigkeit entfaltet... Wichtiger noch aber ist die positive Seite dieser Frage, nämlich dass die politische Publizistik, sei es in den Zeitschriften, sei es in den Büchern, bewusst und planmäßig entwickelt, gelenkt und durchgesetzt wird.“ SÜA, ÜRP-ST-AMV, 109-12-223, Frank an Henlein vom 10. 2. 1942.

⁴⁸⁹ In dieser neuen, umgewandelten Zeitschrift sollte in Absprache mit K. H. Frank nach einer Übereinkunft H.J. Beyers mit der SALV „die tschechische Geschichte stärker berücksichtigt werden, der Charakter eines reindeutschen Organs aber gewahrt bleiben“. SÜA, ÜRP-ST-AMV, 109-12-70, 26, Aktenvermerk Beyér über die Zeitschriftenfrage vom 29. 8. 1942. Die Reichenberger SALV, die offenbar für einen Verbleib beim Verlag Rohrer plädierte (vgl. ebenda), gewährte seit dem 5. Jahrgang 1941/42 neben der DAW einen Druckkostenzuschuss. Die neue ZGS (seit dem 6. Jg. 1942/43) erfuhr zusätzliche Unterstützung durch die Reinhard-Heydrich-Stiftung (Prag) und die Deutsche Gesellschaft für Wissenschaft und Volkstumsforschung in Mähren (Brünn).

⁴⁹⁰ Die Feststellung PEŠEKS (1996, 123), dass wirtschafts- und sozialgeschichtliche Themen in der ZsdTG „völlig ausgespart“ blieben, kann hier nicht geteilt werden. So finden sich Themen wie *Die erste Arbeitslosenfürsorge des Landes Böhmen* (2/1938), *Böhmische Handwerker und Händler in Leipzig und auf den Leipziger Messen* (4/1940), *Die Leinenerzeugung des Riesengebirges im 18. Jahrhundert* (5/1941-42) oder *Die Glashütte Bubentsch* (ebenda) durchaus in den Inhaltsverzeichnissen der ZsdTG, wenn auch weniger häufig als vorher in den MVGDB.

Wostry selber nutzte das neue Forum häufiger als noch zuvor die Mitteilungen, in denen er zwar auch publiziert, in der Hauptsache aber zahlreiche Besprechungen und Berichte verfasst hatte. So eröffnete er gleich die erste Ausgabe der ZsdTG mit einem vierzigseitigen (und damit für diese Zeitschrift ungewöhnlich langen) Beitrag: *Die Heimatländer der Sudetendeutschen zwischen Ost und West*.⁴⁹¹ In ihm versucht er – nach einer Zusammenfassung der aktuellen Diskussion um den Begriff „Mitteleuropa“ – die bestimmenden geographischen („erdräumliche Lage“) und historischen Faktoren der Geschichte Böhmens zu erfassen. Als einen der Hauptfaktoren identifiziert er dabei die Nähe zum Deutschtum sowie dessen Rolle als „Kulturvermittler“ zwischen Ost und West.⁴⁹² Schon durch Karl den Großen sei die „tausendjährige“ Verbindung zum Reich begründet worden,⁴⁹³ spätestens durch die „Ostbewegung“⁴⁹⁴ sei Böhmen auch Teil der westlichen kulturellen Hemisphäre geworden. Die Ostkolonisation als Beginn der Entwicklung eines „mittelalterliche[n] Sudetendeutschtum[s]“,⁴⁹⁵ das sich das Heimatrecht durch seine Arbeit „und andere kulturelle Leistungen“ erworben habe, erscheint somit als das entscheidende Moment der böhmischen Geschichte. Dieser insgesamt in einem versöhnlichen und sachlichen Ton gehaltene Aufsatz erfuhr im Gegensatz zu den im gleichen Heft abgedruckten Ausführungen Zatscheks zu den *Volksgeschichtlichen Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte* im ČČH noch eine positive Aufnahme durch Josef Šusta.⁴⁹⁶ Ebenfalls im ersten Heft der ZsdTG erschien außerdem Wostrys Nachruf auf den kurz zuvor verstorbenen Josef Pekař, der zu einer vollkommene Würdigung des führenden tschechischen Historikers der Zwischenkriegszeit geriet.⁴⁹⁷

Von diesem sachlichen, versöhnlichen Ton ist allerdings in späteren Ausgaben nicht mehr viel zu spüren. Zwar warb auch der in der Zeitschrift abgedruckte Festvortrag Wostrys zum 75-jährigen Vereinsjubiläum noch für gegenseitiges Verständnis und Respekt;⁴⁹⁸ bereits im nächsten Heft jedoch erörterte Wostry aus gegebenem Anlass – der „Anschluss“ Österreichs an das Deutsche Reich war gerade vollzogen – in seinem Aufsatz *Mitteleuropa und die deutsche Frage* den Mitteleuropagedanken von Srbiks. Zwar äußerte Wostry auch hier noch keine konkreten politischen Forderungen, doch kann dieser Aufsatz – offener als dies zuvor der Fall war – als eindeutiges Bekenntnis zu eben jenem Reichs- bzw. Mitteleuropagedanken⁴⁹⁹ aufgefasst werden. So war für Wostry die „Heimkehr“ Österreichs „ins Reich“ die „Erfüllung eines alten deutschen Wunsches“,⁵⁰⁰ charakterisierte er Mitteleuropa als „Schicksalsraum“⁵⁰¹ der Deutschen und bezeichnete es als „Wahrheit“, „daß für den Raum Ostmitteleuropas, wo nach dem jüngst auch von

⁴⁹¹ WOSTRY Nr. 39.

⁴⁹² Zu Wostrys Auffassung von einer „Mittlerstellung“ der Deutschen vgl. auch SEIBT (1959) 29.

⁴⁹³ Vgl. ebenda 21.

⁴⁹⁴ Zu diesem von Hermann Aubin geprägten Begriff vgl. SCHÖNWÄLDER (1992) 100–102.

⁴⁹⁵ WOSTRY Nr. 39, 32.

⁴⁹⁶ Vgl. den Bericht ŠUSTAS im ČČH 43 (1937) 416f. Vgl. dazu ausführlicher auch PEŠEK (1996) 117f.

⁴⁹⁷ WOSTRY Nr. 43. Vgl. auch WOSTRY Nr. 42.

⁴⁹⁸ WOSTRY Nr. 47. Wie aus der Einladung und dem Bericht zu der Feier hervorgeht, trug der Vortrag ursprünglich den Titel *Die geschichtlichen Grundlagen unseres Deutschtums*. Vgl. SÜA, PR II, Kart. 336, Sign. SK IX/9, Einladung zur 75-Jahrfeier; Die 75-Jahrfeier des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, in: MVGDB 75 (1937) 123–125, hier 123.

⁴⁹⁹ Vgl. dazu FAULENBACH (1980) 79–85. – Die deutsche Führungsrolle wird bei einer solchen „organischen“ Ordnung Mitteleuropas vorausgesetzt.

⁵⁰⁰ WOSTRY Nr. 47, 77.

⁵⁰¹ Ebenda 78.

Adolf Hitler gesprochenen Wort Nation und Staat sich nicht voll decken, die Gleichberechtigung der Völker und Volksgruppen die Grundlage ist, auf welcher Befriedigung erreicht werden kann“.⁵⁰² In Heft 4 desselben Jahrgangs schließlich gab es noch mehr Grund zur Freude:

„Das Jahr 1938 ist für alle Deutschen ein Jahr glückverheißender Erfolge geworden, für uns Sudetendeutsche wurde es zu einer Wende von tiefgreifender Bedeutung. Im Frühling führte Adolf Hitler die Österreicher heim ins Dritte Reich, der Herbst brachte die Ernte voll ein: 72 Jahre nach dem Ausscheiden der böhmischen Länder aus dem Deutschen Bunde sind die Sudetendeutschen nun unmittelbare Glieder des neuen großdeutschen Reiches geworden.“⁵⁰³

Auch die weiteren Beiträge Wostrys – so zum Beispiel *Die volksdeutsche Geschichtsbetrachtung*⁵⁰⁴ von 1940, ein bei einem Lehrgang für Geschichtslehrer gehaltener Vortrag, den Wostry mit einem Zitat aus *Mein Kampf* beginnt und der auch sonst seinen sicheren Umgang mit der neuen, zeitgemäßen (auch rassistischen!) Terminologie und Geschichtsauffassung demonstriert, oder der Aufsatz *Von Deutschböhmen über das Sudetendeutschtum ins Reich*⁵⁰⁵ von 1941 – verdeutlichen anschaulich die weitere Entwicklung der ZSdtG und mit ihr der sudetendeutschen Geschichtsschreibung. Zwar bezeichnet PEŠEK die Zeitschrift als „keine ausgesprochen nationalsozialistische Publikation“,⁵⁰⁶ da es keine rein politisch-ideologischen oder rassekundlichen Aufsätze gegeben habe;⁵⁰⁷ es ist jedoch unverkennbar, dass insbesondere seit Ende 1938 die Nähe zu neuen „Interpretationsmustern“ zunahm. OBERDORFFERS Feststellung, dass die ZSdtG nach 1938 „den Wellengang im sachlichen Wettbewerb mit den von der NSDAP errichteten oder betont geförderten neuen Zeitschriften und Einrichtungen“ widergespiegelt habe, ist eine euphemistische Umschreibung dieser Entwicklung.⁵⁰⁸ Dabei waren es nicht nur die Vertreter der jüngeren Generation wie Heinz Zatschek oder Josef Pfitzner, die nun einen radikal völkischen Weg beschritten.⁵⁰⁹ Wie PEŠEK bemerkt, führte dies allerdings nicht zu

⁵⁰² Ebenda 88.

⁵⁰³ 1938, in: ZSdtG 2/4 (1938). Dieser Kommentar hat zwar offiziell keinen Verfasser; es kann jedoch davon ausgegangen werden, dass Wostry als Schriftleiter und Vereinsobmann dafür verantwortlich zeichnete.

⁵⁰⁴ WOSTRY Nr. 69.

⁵⁰⁵ WOSTRY Nr. 70.

⁵⁰⁶ PEŠEK (1996) 119.

⁵⁰⁷ Für den Bereich der Besprechungen und Nekrologe bzw. Würdigungen stellt PEŠEK (1996, 124) allerdings fest, dass sich in diesen Bereichen „die zeitgemäßen Ansichten wesentlich mehr als im Hauptteil der Zeitschrift durchgesetzt“ hätten.

⁵⁰⁸ Vgl. OBERDORFFER (1962) 28. Auch die Bemerkung, dass der „Geschichtsverein und die in die Hand der neuen Landesverwaltung übernommenen Reichenberger Institute der Landesforschung sowie die Land schaftsvereine in der Forschungsarbeit und dem menschlichen Vertrauen“ zueinander gewachsen seien (ebenda 29), verschweigt die Tatsache, dass eben jene Reichenberger „Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung“ (seit 1939 „Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung“ (SALV)) über die „Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft“ (NOFG) in den Verbund der revisionistischen und später im Dienste der nationalsozialistischen Politik stehenden „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ eingegliedert war. Die Position OBERDORFFERS als Mitherausgeber der ZSdtG und als Vertreter des Sudetengaus innerhalb dieser NOFG – Wostry wird bei FAHLBUSCH (1999, 187) als Vertreter des „Protectorates“ aufgeführt – mag bei seiner positiven Einschätzung der Vereinstätigkeit eine Rolle gespielt haben. Vollends absurd schließlich erscheint die in apologetischer Absicht erfolgende Hervorhebung OBERDORFFERS (ebenda), dass der Verein und die ZSdtG weiterhin zu Forschern wie Erich Gierach oder Albert Brackmann gestanden habe, obwohl diese „von den regierenden Parteikreisen in Berlin in ihrer Forschungsarbeit eingeschränkt wurden“. Gierach war ein ausgesprochener Antisemit und Volkstumskämpfer, Brackmann war einer der führenden Köpfe der deutschen Ostforschung. – Zu den Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften bzw. zur NOFG vgl. FAHLBUSCH (1999), insbesondere 187, 193f., 210 und 284ff. – Zur SALV siehe demnächst den Beitrag von KONRAD in dem Tagungsband der Historischen Kommission für die böhmischen Länder e. V. zur Jahrestagung 2004.

⁵⁰⁹ Vgl. auch PEŠEK (1996) 124.

einer Veränderung des bisherigen „Themenkanons“ – es wurde vielmehr versucht, „die ‘neue’ Ideologie in die traditionellen Forschungsbereiche zu verpflanzen“.⁵¹⁰

Resümee

Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit hatte ihre Wurzeln in der deutschböhmischen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts. Im 19. Jahrhundert erfuhr die Geschichtsforschung in Böhmen wie auch in verschiedenen Regionen des Deutschen Reiches und Österreichs einen spürbaren Aufschwung.⁵¹¹ Während die Gründe dafür allgemein in einem zunehmenden Geschichtsbewusstsein des Bürgertums zu suchen sind,⁵¹² kam in Böhmen noch eine andere spezifische Komponente hinzu, nämlich der dualistische Charakter des Landes. Die deutschböhmische Geschichtsschreibung verhielt sich stark reaktiv zu ihrer tschechischen Kontrahentin, die insbesondere durch Palacký begründet und angeregt wurde.⁵¹³ Wie die tschechische war auch die deutschböhmische Geschichtsschreibung nahezu ausschließlich auf die Geschichte des eigenen Landes bezogen.⁵¹⁴ So entwickelte sich in Böhmen – wie seit 1866 auch auf dem Territorium der Donaumonarchie insgesamt – eine Landesgeschichtsschreibung, die als Vorläuferin der später so titulierten „Volksgeschichte“ betrachtet werden kann.⁵¹⁵ Das Phänomen, dass sich die Entwicklung der deutschen Landesgeschichtsschreibung im Gegensatz zur Entwicklung der modernen Geschichtswissenschaft allgemein nicht mit der Universitätsgeschichte, sondern insbesondere mit außeruniversitären Zentren wie Vereinen oder Historischen Kommissionen verband, die größtenteils von interessierten Laien zu diesem Zweck gegründet wurden,⁵¹⁶ ist auch im böhmischen Fall zu beobachten. Hier war diese Entwicklung eng verbunden mit der Gründung des VGDB, der zum eigentlichen Zentrum der deutschböhmischen Landesgeschichtsforschung und -schreibung avancierte. Er war dabei von vornherein gesamtdeutsch ausgerichtet, wenn auch der Fokus seiner Arbeit auf der engeren Landesgeschichte lag.

Im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts wurden bereits die Themen und Paradigmen entwickelt, die auch nach 1918 noch Gültigkeit besaßen. Bis 1918 allerdings war auch in der deutschböhmischen Geschichtsschreibung der staatliche und dynastische Bezugsrahmen noch der maßgebliche. Das änderte sich erst mit dem Erlebnis des Weltkrieges und dem Zusammenbruch der Habsburgermonarchie. War schon zuvor an der Universität bereits der landesgeschichtliche Weg zögerlich eingeschlagen worden, so ist nach 1918 in Böhmen – parallel zu der Entwicklung im Deutschen Reich und in Österreich – ebenfalls ein weiterer Aufschwung dieser Richtung zu konstatieren. Auch hier ist ein Paradigmenwechsel von einer staatlich-dynastischen zu einer landes- und volksgeschichtlichen Geschichtsbetrachtung erkennbar. Die Entwicklung der sudetendeutschen Geschichtsforschung

⁵¹⁰ PEŠEK (1996) 125.

⁵¹¹ Vgl. FRIEDRICH (2001) 225.

⁵¹² Vgl. ebenda.

⁵¹³ Vgl. auch HACKMANN (1996) 65.

⁵¹⁴ Vgl. SEIBT (1982) 276.

⁵¹⁵ OBERKRÖME (1996, 11) spricht davon, dass schon für die Zeit seit 1866 in der Donaumonarchie eine Hinwendung zu einer „volksdeutschen Geschichtsauffassung“ zu beobachten sei.

⁵¹⁶ Vgl. dazu FRIEDRICH (2001) 226.

schaftung an der Universität hin zu einer „innovativen Landesgeschichte in volkshistorischer Absicht“ (OBERKRÖME) – zunächst noch in Abgrenzung zu dem „völkischen“ Modell der Volksgeschichte – war bedingt durch den staatlich-politischen Wandel, die Institutionalisierung des Faches an der Universität und nicht zuletzt durch das Wirken Wilhelm Wostrys, der dem von ihm vertretenen Fach der „tschechoslowakischen Geschichte“ seine spezielle Prägung gab. Durch die Institutionalisierung der Landesgeschichte an der Universität wurde eine forschungsorientierte fachliche Ausdifferenzierung und Standardisierung sowie eine methodologische Schulung und Verbreitung des Methodenkanons ermöglicht.⁵¹⁷ Zwar gab es in Prag kein eigenes landesgeschichtliches Seminar wie z. B. in Leipzig; der von Wostry vertretene Lehrstuhl besaß aber innerhalb des historischen Seminars der DUP eine herausgehobene Stellung. Diese Institutionalisierung erlaubte es Wostry – dem seit dem Ende der 1920er Jahre führenden deutsch-böhmischen bzw. sudetendeutschen Landeshistoriker sowohl im universitären als auch im außeruniversitären Bereich – wissenschaftliche Konzeptionen und Forschungsprogramme zu entwickeln und diese auch umzusetzen. Die Dissertationsthemen seiner Schülerinnen und Schüler demonstrieren dies anschaulich.

Auch nach der Etablierung des Faches an der Universität existierte weiterhin ein nicht rein akademisch institutionalisierter Zweig der Landesgeschichtsschreibung, der im Falle der sudetendeutschen Geschichtsschreibung durch eine zunehmende Professionalisierung gekennzeichnet war. Es existierte eine enge Kooperation zwischen den akademisch wirksamen Akteuren und den Vereinen und Akademien bzw. Gesellschaften, die in der Person Wostrys beispielhaft ihren Ausdruck fand. Das Zentrum der außeruniversitären deutschen Geschichtsforschung in Böhmen blieb nach 1918 weiterhin der VGDB. Wie an der Universität kam Wostry auch im Verein seit Ende der 1920er Jahre als Schriftleiter und Vereinsobmann eine zentrale Bedeutung zu. Dies ermöglichte es ihm, beide Bereiche zu koordinieren. Einige seiner Schüler wurden Mitarbeiter der Vereinszeitschrift und auch die von ihm vergebenen Dissertationsthemen entsprachen dem Profil der *Mitteilungen*.

Parallel zu der politischen und gesellschaftlichen Entwicklung ist innerhalb der deutschböhmischen bzw. sudetendeutschen Geschichtsschreibung seit Mitte der 1930er Jahre ein Trend in Richtung einer eigenständigen „sudetendeutschen“ Geschichte auszumachen: Die Geschichte des „Sudetendeutchtums“ trat allmählich an die Stelle der Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern. Ein äußerlich sichtbares Zeichen dieses Wandels war die Gründung der *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*, die wiederum von Wostry geleitet wurde.

Somit hatte sich die „innovative Landesgeschichte in volkshistorischer Absicht [...] Anfang der 1930er Jahre zur interdisziplinären Volksgeschichte im landesgeschichtlichen Bezugsrahmen fortentwickelt“.⁵¹⁸ Bis 1938 wurden jedoch seitens der sudetendeutschen Historiker noch keine offen revisionistischen Ansprüche mit diesem Paradigmenwechsel verbunden. Vielmehr stand zunächst lediglich die Forderung nach offizieller Anerkennung des Leistungsanteils der Deutschen an der Geschichte Böhmens im Vordergrund. Allerdings offenbarte sich nicht erst nach der politischen Wende von 1938/39 die auch in

diesen Kreisen dominierende Reichsideologie auf der Grundlage einer gesamtdeutschen Geschichtsauffassung, wie sie von Srbik entwickelt hatte. Insofern war der Weg zu einer NS-nahen Geschichtsschreibung geebnet. Es bedürfte jedoch einer genaueren Untersuchung des Zeitraumes 1939–1945, um zu sehen, ob und inwieweit die sudetendeutsche Geschichtsschreibung den vorgezeichneten Weg weiterging und welchen Beitrag sie für die deutsche Ostforschung leistete.

In der vorliegenden Arbeit wurde anhand der ausgewählten Bereiche deutlich, dass Wilhelm Wostry eine zentrale Rolle innerhalb dieser Prozesse spielte, wenngleich er selbst in seinen eigenen Arbeiten noch eher die klassischen Themen und Paradigmen bediente. Bis zur politischen Wende von 1938/39 versuchte er diese Führungsposition im Sinne einer um Ausgleich bemühten, wissenschaftlich fundierten Geschichtsschreibung und Wissenschaftsorganisation auszufüllen. Dass er damit zumindest teilweise erfolgreich war, beweisen die wohlwollenden Besprechungen seiner Arbeiten im ČČH. Da Wostry sowohl über den universitären Kontext als auch über den Verein seit Ende der 1920er Jahre größeren Einfluss auf die Entwicklung der sudetendeutschen Geschichtsschreibung ausübte als jeder seiner Kollegen, kann er mit einigem Recht als *Spiritus Rector* der sudetendeutschen Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit bezeichnet werden.

Abkürzungsverzeichnis

AVČR	Akademie věd České republiky [Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik]
AAVČR	Archiv Akademie věd ČR [Archiv der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik]
AHK	Archiv der Historischen Kommission für die böhmischen Länder
AUK	Archiv Univerzity Karlovy [Archiv der Karls-Universität]
BBAW	Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
BdD	Bund der Deutschen
BuM	Böhmen und Mähren (Zeitschrift)
CC	Collegium Carolinum
ČČH	Český časopis historický [Tschechische Historische Zeitschrift]
ČČM	Časopis českého muzea [Zeitschrift des tschechischen Museums]
ČSR	Československá republika [Tschechoslowakische Republik]
DAW	Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag
DGWK	Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in Prag
DKV	Deutscher Kulturverband Prag
DNP	Deutsche Nationalpartei
DNSAP	Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei
DUP	Deutsche Universität Prag
KČSN	Královská česká společnost nauk [Königlich-böhmische Gesellschaft der Wissenschaften]
k. k.	kaiserlich-königlich
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy [Kommunistische Partei Böhmens und Mährens]
MŠANO	Ministerstvo školství a národní osvěty [Ministerium für Schulwesen und Volkskultur]
MVGDB	Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
MVGDS	Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern
NL	Nachlass
NU	Německá univerzita [Deutsche Universität]
PA	Personalakte

⁵¹⁷ Vgl. FRIEDRICH (2001) 222.

⁵¹⁸ OBERKRÖME (1993) 151.

PŘ	Policejní ředitelství (Praha) [Polizeidirektion (Prag)]
UGV	Universitäts-Gesang-Verein Liedertafel der deutschen Studenten in Prag
SALV	Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung (Reichenberg)
SdA	Sudetendeutsches Archiv München
SdP	Sudetendeutsche Partei
SHF	Sudetendeutsche Heimatfront
StAK	Stadtarchiv Konstanz
SÚA	Státní ústřední archiv, Praha [Staatliches Zentralarchiv Prag]
VGDB	Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen
VGDS	Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern
ZGS	Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer
ZSdtG	Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte

Schriftenverzeichnis Wilhelm Wostry

In das Verzeichnis wurden außer Aufsätzen und Monographien auch einige wenige Rezensionen, Nachrufe und Vereinsmitteilungen aufgenommen, wenn sie von Bedeutung erschienen. Wo die genauen Seitenzahlen fehlen, konnten sie nicht ermittelt werden. Als Basis dienten neben den Inhaltsverzeichnissen von MVGDB/MVGDS und ZSdtG/ZGS vor allem: Josef KAZIMOUR: Bibliografie české historie, Praha [1907–1929]; Stanislava JONÁŠOVÁ-HAJKOVÁ: Bibliografie české historie, Praha [1931–1951]; Bibliographie zur Geschichte und Landeskunde der böhmischen Länder von den Anfängen bis 1948. Publikationen der Jahre 1850–1975. Bearbeitet von Heinrich JILEK. 3 Bände, Köln – Wien 1986–1990; Bibliographie der deutschen Zeitschriften-Literatur (IBZ, Abt. A). Dieses Verzeichnis erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit.

1906

- 1 König Albrecht II. (1437–1439). Teil 1, Prag 1906 (Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 12).

1907

- 2 König Albrecht II. (1437–1439). Teil 2, Prag 1907 (Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 13).

1913

- 3 Die Schutzvereins-Ausstellung in Komotau, in: Deutsche Arbeit (DA). Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen XII (1913) 727–36.
- 4 Prag in der deutschen Freiheitsbewegung: Festvortrag, gehalten am 18. Oktober 1913 bei der Jahrhundertfeier des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, in: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (MVGDB) 52 (1913) 308–341.

1914

- 5 Scharnhorst, in: Deutsche Arbeit XIII (1914) 108–14, 159–63.

- 6 Ein deutschfeindliches Pamphlet aus Böhmen aus dem 14. Jahrhundert, in: MVGDB 53 (1914) 193–237.

1922

- 7 Das Kolonisationsproblem. Eine Überprüfung der Theorien über die Herkunft der Deutschen in Böhmen, in: MVGDB 60 (1922) 1–169.
- 8 Das Kolonisationsproblem. Eine Überprüfung der Theorien über die Herkunft der Deutschen in Böhmen, Prag.
- 9 Rezension: Ein neues Buch über Wallensteins Erbe, in: MVGDB 60 (1922) 342–375.

1923

- 10 Heimatkunde und Landesgeschichte. Betrachtet an der Geschichte von Gablonz, in: MVGDB 61 (1923) 39–56.

1926

- 11 Deutsche Fürstinnen auf dem Přemyslidenthron, in: Erich Gierach (Hrsg.): Sudetendeutsche Lebensbilder 1, Reichenberg 1926, 25–60.

1927

- 12 Ottokar Weber, in: MVGDB 65 (1929) 3–9.
- 13 Rezension: Josef Pfitzner: Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahr 1848. Augsburg 1926, in: MVGDB 65 (1927) 116–121.

1928

- 14 Die Handschriftenkataloge böhmischer Bibliotheken und ihre wissenschaftliche Bedeutung, in: Congrès international des bibliothécaires et des amis de livre tenu à Prague (CIBALP) 2 (1928) 757–766.
- 15 Vom Werdegang deutscher Arbeit in den böhmischen Ländern, in: Von deutscher Kultur in der Tschechoslowakei. Aus Anlaß der Ausstellung für zeitgenössische Kultur in Brünn 1928, [Brünn 1928], 10–26.
- 16 Die deutsche Universität in Prag, in: Von deutscher Kultur in der Tschechoslowakei. Aus Anlaß der Ausstellung für zeitgenössische Kultur in Brünn 1928, [Brünn 1928], 136–147.

1929

- 17 Das erste Heimatbuch der Deutschböhmen. Ein Gedenkblatt für seinen Verfasser, in: Sudetendeutsches Jahrbuch 2. F. 5 (1929) 12–25.

1930

- 18 10 Jahre Deutsche Universität, in: Akademiker-Zeitung (Wien) 22,7 (1930) 1.
- 19 10 Jahre Deutsche Universität, in: Bohemia vom 16. 2. 1930.
- 20 Bischöfe von Prag. Bischöfe von Olmütz, in: Erich Gierach (Hrsg.): Sudetendeutsche Lebensbilder 2, Reichenberg 1930, 1–27.
- 21 Die Geschichte der deutschen Universität Prag, in: Sudetendeutsche Akademikerzeitung, Folge 22–24 (1930) 7-17-57.

22 Deutsche Universität Prag, in: Michael Doeberl u. a. (Hrsg.): Das akademische Deutschland. 3 Bände. Band 1. Die deutschen Hochschulen in ihrer Geschichte, Berlin 1930, 349–362.

1931

- 23 Magister Jacobellus von Mies, in: Festschrift der Bergstadt Mies 1931, 1–16.
24 Aus Peter Parlers Zeit, in: MVGDB 69 (1931) 1–30.
25 Aus Peter Parlers Zeit. Festvortrag, gehalten am 21. November 1930 bei der Peter-Parler-Feier des Deutschen Kulturverbandes in Prag, Deutscher Kulturverband Prag, Gablonz a. N. 1931.
26 Saaz und seine Geschichte, in: Sudetendeutsche Akademikerzeitung IV, 10.–11. H. (1931) 3–7.

1932

- 27 Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409. Vortrag, gehalten am 19. Februar 1931 in der Schles. Gesellschaft für vaterländische Kultur, in: ZVG Schlesien 66 (1932) 1–33.

1933

- 28 Aus der Geschichte einer sudetendeutschen Stadt. Saaz, die Feststadt des 3. Verbandsturnfestes 1933, und ihre Geschichte, in: Der Bund 3/13 (1933) 341–44.

1934

- 29 15 Jahre Verdrängungspolitik. Eine Verlustbilanz des Sudetendeutschums, in: Nation und Staat 7 (1933/34) 356–71.
30 Deutsche Mönche vor 1200, in: Erich Gierach (Hrsg.): Sudetendeutsche Lebensbilder 3, Reichenberg 1934, 1–34.
31 Deutsche Weltgeistliche vor 1200, in: Erich Gierach (Hrsg.): Sudetendeutsche Lebensbilder 3, Reichenberg 1934, 35–49.
32 Deutsche Laien vor 1200, in: Erich Gierach (Hrsg.): Sudetendeutsche Lebensbilder 3, Reichenberg 1934, 51–57.
33 Die Geschichte der Stadt Leitmeritz bis zum 16. Jahrhundert, in: Der Bund (1934) 382–393.
34 Drei Sankt-Wenzel-Studien Prag, in: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 3 (1930–33) 290–371.
35 Wallenstein in den Mitteilungen unseres Vereins, in: MVGDB 72 (1934) 69–83.

1935

- 36 Wallenstein 1583–1634, in: Willy Andreas (Hrsg.): Die großen Deutschen. Neue deutsche Biographie. Band 1, Berlin 1935, 560–578.

1936

- 37 Vom Studium der Geschichte. Sonderabdruck aus dem „Sudetendeutschen Hochschulführer 1936/37“, Brünn [1936].

1937

- 38 Die deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik in Prag, in: Heimatbildung 18 (1937) 217–221.
39 Die Heimatländer der Sudetendeutschen zwischen Ost und West, in: MVGDB 75 (1937) 1–15; 33–58 und in: ZSdtG 1/1 (1937) 1–41.
40 Das Deutschtum zwischen Husitenzeit und dreißigjährigem Krieg, in: Das Sudetendeutschum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zur 75-Jahrfeier des VGDB. Band 2, Red. Gustav Pirchan/Wilhelm Weizsäcker/Heinz Zatschek, Brünn 1937, 293–370.
41 Der junge Höfler, in: MVGDB 75 (1937) 75–84 und in: ZSdtG 1 (1937) 210–19.
42 Josef Pekař und sein Lebenswerk, in: Slavische Rundschau 9 (1937) 81–89.
43 Josef Pekař, in: ZSdtG 1 (1937) 59–60.
44 Rudolf Kötzschke, dem Siebziger, in: MVGDB 75 (1937) 85–86.
45 Rezension: Josef Pfitzner: Sudetendeutsche Geschichte, Liberec 1935, in: ZSdtG 1 (1937) 69–70.
46 Rezension: Václav Novotný: České dějiny. I. 4. Rozmach české moci za P. II. Ottakara. Rejstřík O. Odložilík, Praha 1937 / Josef Šusta: České dějiny. II. – 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, in: ZSdtG 1 (1937) 228–34.

1938

- 47 Die geschichtlichen Grundlagen des Sudetendeutschums, in: MVGDB 76 (1938) 13–42 und in: ZSdtG 2 (1938) 1–30.
48 Mitteleuropa und die deutsche Frage, in: ZSdtG 2 (1938) 77–90.
49 Eine deutsche Stimme über den Slavismus (1847), in: ZSdtG 2 (1938) 256–272.
50 Das Gründungsprivileg der Prager Universität, in: Sudetendeutsche Akademiker-Zeitung. Halbmonatsschrift für die Akademiker in den Sudetenländern 10, Folge 5–6 (1938) 74–75.
51 Die Geschichte der Prager Universität, in: Unsere Alma Mater. Die sudetendeutschen Hochschulen, Böhm.-Leipa 1938, 53–64.
52 Der Herzog von Friedland, in: Erich Gierach/Josef Mühlberger (Hrsg.): Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen. Allgemeiner Teil III. Die Geschichte des Friedländischen 3 (1938) 179–223.
53 Das Nationalitätenstaatsproblem in der böhmischen Revolution des Jahres 1848, in: Bulletin of the International Committee of Historical Sciences (1938) 351–54.
54 Das Nationalitätenstaatsproblem in der böhmischen Revolution des Jahres 1848, in: Auslandsdeutsche Volksforschung (AV) 2/4 (1938) 499–513.
55 Die römische Krone gehört auf die böhmische, in: Gesamtdeutsche Vergangenheit. Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag am 10. November 1938, München 1938, 83–89.
56 Rezension: Eduard Winter: Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum, Salzburg/Leipzig 1938, in: ZSdtG 2 (1938) 140–141 und in: MVGDB 76 (1938) 125–27.

1939

- 57 Zur Umgestaltung des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, in: ZSdtG 3 (1939) 283–86 und in: MVGDB 77 (1939) 105–108.

- 58 Böhmen und Mähren im deutschen Kulturraum, in: Hochschulblatt Grenzland Sachsen 15 (1939) 12–18.
- 59 Böhmen und Mähren. Deutscher Raum und deutsche Geschichte, in: Deutsche Infanterie 4 (1939).
- 60 Die Sudetendeutschen, in: Der neue Reichsgau – Sudetendeutsches Land und Volk, Leipzig 1939.
- 61 Feldmarschall Schwerin und die Schlacht bei Prag, in: Blatt der Heeresgruppe 3 „Für Führer und Reich“ vom 25. 3., Prag 1939.
- 62 Das Deutschtum Böhmens zwischen Husitenzeit und dreißigjährigem Krieg, in: Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zur 75-Jahrfeier des VGDB. Band 2, Red. Gustav Pirchan/Wilhelm Weizsäcker/Heinz Zatschek, Brünn, 2. verb. Auflage 1939, 307–88.
- 63 Aus Peter Parlers Zeit. Neudruck in: C. Prochaska (Hrsg.): Prag in der deutschen Geschichte, Prag – Leipzig 1939, 5–38.
- 64 Rezension: Josef Pekařs Wallenstein, in: ZSdtG 3 (1939) 129–149.
- 65 Rezension: H. Lades: Die Tschechen und die deutsche Frage. Erlangen 1938, in: ZSdtG 3 (1939) 301–308.
- 66 Rezension: H. Raupach: Der tschechische Frühnationalismus, in: MVGDS 77 (1939) 57–61.

1940

- 67 Böhmisches und mährische Truppen in der deutschen Kriegsgeschichte, in: Böhmen und Mähren (BuM) 1 (1940) 126–32.
- 68 Wallenstein und das Reich, in: Deutsche Kultur im Leben der Völker. Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums 15 (1940) 394–415.
- 69 Volksdeutsche Geschichtsbetrachtung, in: ZSdtG 4 (1940) 1–24 und in: MVGDS 78/3,4 (1940/41) 65–88.
- 70 Von Deutschböhmen über das Sudetendeutschtum ins Reich, in: ZSdtG 4 (1940) 258–81 und in: MVGDS 78 (1940/41) 18–41.
- 71 Die Sudetendeutschen, in: Prager Jahrbuch (1940/41) 13–16.

1941

- 72 Der Landesname Böhmens, in: Raumforschung und Raumordnung 5 (1941) 451–453.
- 73 Das zehnte Jahrhundert in der Geschichte Böhmens, in: BuM 2 (1941) 96–98.
- 74 Prag und Straßburg, in: Kurt Oberdorffer/Bruno Schier/Wilhelm Wostry (Hrsg.): Wissenschaft im Volkstumskampf. Festschrift Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstage überreicht von Freunden, Schülern und Fachgenossen, Reichenberg 1941, 357–400.
- 75 Deutschland und die europäische Welt zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges, in: Willy Andreas (Hrsg.): Die Neue Propyläen-Weltgeschichte. Band 3. Das Zeitalter der Entdeckungen, der Renaissance und der Glaubenskämpfe, Berlin 1941, 473–564.

1942

- 76 Das Erwachen der Deutschen in Böhmen zur nationalen Kampfgemeinschaft, in: BuM 3 (1942) 22–25.

- 77 Karl I. der Große, in: BuM 3 (1942) 199–205.
- 78 Die Prager Burg in der Deutschen Kulturgeschichte, in: BuM 3 (1942) 314–321.
- 79 E. Werunsky, in: Forschungen und Fortschritte 18 (1942) 164.

1943

- 80 Rezension: Hermann Aubin: Geschichtliche Kräfte im Sudetenraum. Leipzig 1941, in: ZGS 6 (1942/43) 248–250 und in: MVGDS 81 (1943/44) 118–120.
- 81 Dem Andenken Gustav Jungbauers, in: ZGS 6 (1942/43) 232–237 und in: MVGDS 81 (1943/44) 102–107.
- 82 Kamerad Jungbauer, in: Sudetendeutsche Monatshefte H.1 (1943) 21–26.
- 83 1943–843, in: Sudetendeutsche Monatshefte (1943) 217–221.
- 84 Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung, in: Hermann Aubin u. a. (Hrsg.): Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem 1. Weltkrieg. Band 2, Leipzig 1943, 488–530.
- 85 Die Primisliden, in: Friedrich Heiss (Hrsg.): Das Böhmen- und Mähren-Buch, Prag 1943, 151–164.
- 86 Die Luxemburger, in: Friedrich Heiss (Hrsg.): Das Böhmen- und Mähren-Buch, Prag 1943, 165–82.
- 87 Böhmen und Mähren – alte Reichsländer, in: BuM 4 (1943) 53–55.
- 88 Wallenstein, in: Deutsche Soldaten. Bildnisse und Lebensbeschreibungen. Eingeleitet von Heinrich Ritter von Srbik, Berlin 1943, 31–37.
- 89 Kaiser Rudolf II., der Sonderling in der Prager Burg, in: Prager Jahrbuch (1943) 49–59.
- 90 Germania, Teutonia, Alemannia, Bohemia, Prag 1943 (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Philosophisch-Historische Klasse 6).

1944

- 91 Dem Andenken E. Gierachs, in: Sudetendeutsche Monatshefte (1944) 2–5.
- 92 Das Familienbildnis in der Volksforschung, in: Sudetendeutsche Monatshefte (1944) 50–52.
- 93 Johannes von Saaz. Der alte und der neue „Ackermann“, in: BuM 5 (1944) 33ff.

1945

- 94 Erdräumliche Grundlagen und historische Vorentscheidungen der Geschichte Böhmens und Mährens, in: Der Erzieher in Böhmen und Mähren. Sonderfolge (1945) 31–36.

1951

- 95 Saaz zur Zeit des Ackermannndichters. Mit einem Nachw. von Rudolf Schreiber, München 1951.

1953

- 96 Die Ursprünge der Primisliden, in: Rudolf Schreiber (Hrsg.): Prager Festgabe für Theodor Mayer, Salzburg (Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer 1), 156–253. (Neudr. nach dem einzigen erhaltenen Originalexemplar von 1945)

1956

97 Wallenstein 1583–1643, in: Hermann Hempel/Theodor Heuss/Benno Reifenberg (Hrsg.): Die großen Deutschen. Deutsche Biographie. Bd. 1, Berlin 1956, 514–532.

1961

98 Aus Wilhelm Wostry's Nachlaß. Zum 8. April 1961, Privatdruck, München.

Quellen- und Literaturverzeichnis

1. Ungedruckte Quellen

Archiv Akademie věd České republiky (AAVČR) (Archiv der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik):

Nachlass Wilhelm Wostry (NL Wostry): Kart. 1, Inv. Nr. 81; Kart. 2, Inv. Nr. 199; Kart. 3, Inv. Nr. 275, 279, 290, 299, 305, 310, 338, 356; Kanzlei des Präsidenten der Republik an den VGDB vom 10. 6. 1931 [ohne Sign.].

Nachlass Heinz Zatschek, Korrespondenz Wostry (NL Zatschek).

Královská česká společnost nauk (KČSN), Inv. Nr. 43.

Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Künste und Literatur in Böhmen/Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag: Kart. 53, VGDB; Kart. 58, Wilhelm Wostry.

Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften (ABBAW):

Nachlass Eduard Winter, Korrespondenz Wilhelm Wostry (NL Winter).

Archiv der Historischen Kommission für die böhmischen Länder e.V. (AHK):

Nachlass Wilhelm Wostry (NL Wostry) (unbearbeitet).

Archiv Univerzity Karlovy (AUK) (Archiv der Karls-Universität):

Bestand Německá univerzita (NU) (Deutsche Universität) (unbearbeitet):

Akten des Historischen Seminars.

Personalakte Wostry 1 (PA Wostry 1).

Personalakte Wostry 2 (PA Wostry 2).

Stadtarchiv Konstanz:

Nachlass Theodor Mayer, Korrespondenz Wilhelm Wostry (NL Mayer).

Státní ústřední archiv Praha (SÚA) (Staatliches Zentralarchiv Prag):

Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň (MKV/R), Kart. 120, Wostry.

Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM-AMV): 110-4/147; 110-4/529.

Předsednictvo ministerské rady, Praha (PMR), Kart. 835, Wostry.

Policejní ředitelství Praha II (PŘ II), Kart. 336, Sign. SK IX/9.

Úřad říšského protektora – Státní tajemník u říšského protektora (URP-ST-AMV): 109-12-70, 109-12/214; 109-12-223.

Sudetendeutsches Archiv München (SdA):

Nachlass Wilhelm Wostry (NL Wostry) (unbearbeitet).

2. Gedruckte Quellen und Literatur

1938, in: ZSdtG 2/4 (1938) o. S.

25 Jahre Collegium Carolinum München 1956–1981, 2. Aufl. München 2002.

ALEXANDER, Manfred (1984): Die Teilung der Karl-Ferdinands-Universität 1882 und die Folgen. Eine Zusammenfassung, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München, 203–208.

ALEXANDER, Manfred (1992): Phasen der Identitätsfindung der Deutschen in der Tschechoslowakei. 1918–1945, in: Harm Klüeting (Hrsg.): Nation – Nationalismus – Postnation. Beiträge zur Identitätsfindung der Deutschen im 19. und 20. Jahrhundert, Köln – Weimar – Wien, 123–132.

ARLT, Peter (2001): Samuel Steinherz (1857–1942) Historiker. Ein Rektor zwischen den Fronten, in: Monika Glettler/Alena Míšková (Hrsg.): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen, 71–104.

BACHMANN, Harald (1962): Adolf Bachmann. Ein österreichischer Historiker und Politiker, München.

BACHMANN, Harald (1964): Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry, Aschaffenburg (Humanist. Gymnasium Aschaffenburg. Jahresbericht 1963/64. Wiss. Beil.).

BAHLCKE, Joachim (1998): „Mit den Waffen der Wissenschaft“. Der sudetendeutsche Jurist und Rechtshistoriker Wilhelm Weizsäcker (1886–1961). Biographisch-bibliographische Anmerkungen, in: Berichte und Forschungen 6. Jahrbuch des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, 175–210.

BAHLCKE, Joachim (2001): Wilhelm Weizsäcker (1886–1961) Jurist. Rechtsgeschichte und Volksgemeinschaft, in: Monika Glettler/Alena Míšková (Hrsg.): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen, 391–411.

BAHLCKE, Joachim (2004): Wissenschaft im sudetendeutschen Volkstumskampf. Zur hochschulpolitischen Tätigkeit des Prager Rechtshistorikers Wilhelm Weizsäcker in der Zeit vom Münchener Abkommen 1938 bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges, in: Antonín Kostlán (Hrsg.): Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945, Praha, 118–135 (Práce z dějin vědy/Studies in the History of Sciences and Humanities 9).

BAHM, Karl F. (1999): The inconveniences of nationality. German Bohemians, the disintegration of the Habsburg monarchy and the attempt to create a „Sudeten German“ identity, in: Nationalities Papers 27/3, 375–405.

Bericht über die fünfzehnte Versammlung Deutscher Historiker vom 3. bis 9. Oktober 1926. Erstattet von der Leitung, Breslau [o.J.].

BIAŁKOWSKI, Błażej (2003): Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert – Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Teil I (1900–1952). Jahrestagung des Collegium Carolinum 2003/2004. Bad Wiessee 20.–23. 11. 2003, in: Bohemia 44, 534–541.

BOSL, Karl (1964): Deutsche romantisch-liberale Geschichtsauffassung und „slawische Legende“. Germanismus und Slawismus. Bemerkungen zur Geschichte zweier Ideologien, in: Bohemia 5, 12–52.

BOSL, Karl (1967): Wandel und Tradition im Geschichtsbild der böhmischen Länder, in: Ders. (Hrsg.): Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. Band 1. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart, XI–XXIV.

BOSL, Karl (1970) (Hrsg.): Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. Band IV. Der tschechoslowakische Staat im Zeitalter der modernen Massendemokratie und Diktatur, Stuttgart.

BOYER, Christoph (1999): Nationale Kontrahenten oder Partner? Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918–1938), München (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte 42).

BRANDES, Detlef (1969): Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil I. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942), München – Wien.

BRANDES, Detlef (1975): Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil II. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945), München – Wien.

BRAUN, Karl (1996): Der 4. März 1919 zur Herausbildung sudetendeutscher Identität, in: Bohemia 37, 353–380.

BRENNER, Christiane (2004): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer. Tagung der Historischen Kommission für die böhmischen Länder in Verbindung mit dem Historická ústav Filosofické fakulty Masarykovy univerzity Brno und der Maticе moravská v Brně. 1.–2. Oktober 2004, in: Bohemia 45, 203–213.

- BRÜGEL, Johann Wolfgang (1967): Tschechen und Deutsche 1918–1938, München.
- BURIAN, Peter (1986): Das Vereinswesen in den böhmischen Ländern, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, München, 39–51.
- BURLEIGH, Michael (1988): *Germany turns eastwards*, Cambridge.
- COHEN, Gary B. (1981): *The politics of ethnic survival. Germans in Prague 1861–1914*, Princeton/NJ.
- CORNELIBEN, Christoph (1997): Geschichtswissenschaft und Politik im Gleichschritt? Zur Geschichte der deutschen Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert, in: *Neue Politische Literatur* 42, 275–309.
- CORNELIBEN, Christoph (2001): Gerhard Ritter. Geschichtswissenschaft und Politik im 20. Jahrhundert, Düsseldorf.
- CORNELIBEN, Christoph (2002): Die Frontgeneration deutscher Historiker und der Erste Weltkrieg, in: Jost Dülfer/Gerd Krumeich (Hrsg.): *Der verlorene Frieden. Politik und Kriegskultur nach 1918*, Essen, 311–337.
- DOLEZEL, Heidrun (1986): Historický Spolek, Historický Klub, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, München, 97–108.
- ERNSTBERGER, Anton (Hrsg.) (1937): *Heimat und Volk: Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte*. Festschrift für Universitätsprofessor Wilhelm Wostry zum 60. Geburtstag dargebracht von seinen Schülern, Brünn – Prag – Leipzig – Wien.
- ERNSTBERGER, Anton (1951): Universitätsprofessor Wilhelm Wostry, in: *Prager Nachrichten* 2, 5–7.
- ETZEMÜLLER, Thomas (2001): Sozialgeschichte als politische Geschichte. Werner Conze und die Neuorientierung der westdeutschen Geschichtswissenschaft, München.
- FAHLBUSCH, Michael (1999): Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die 'Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften' von 1931–1945, Baden-Baden.
- FAHLBUSCH, Michael (2002): Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik, Osnabrück.
- FAULENBACH, Bernd (1980): Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus, München.
- FRANZEL, Emil (1990): *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung*, 9. Aufl. Mannheim.
- FRIEDRICH, Cathrin (1996): „Gaudeant historiae“ – Die deutschen Historikertage in den 1920er Jahren, in: Gerald Diesener/Matthias Middell (Hrsg.): *Historikertage im Vergleich*, Leipzig, 58–71 (Comparativ 6/5–6).
- Gedenken an Wilhelm Wostry. Leben und Werk des Saazer Historikers, in: *Volksbote München* vom 30. 12. 1977, 7.
- GLASSL, Horst (1987): Lodgman v. Auen, in: *Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* (Hrsg.): *Neue Deutsche Biographie*. Fünfzehnter Band, Berlin, 10–11.
- GLETTLER, Monika (2001): Tschechische, jüdische und deutsche Professoren in Prag. Möglichkeiten und Grenzen biographischer Zugänge, in: Monika Glettler/Alena Mišková (Hrsg.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen, 13–26.
- GLETTLER, Monika/Mišková, Alena (Hrsg.) (2001): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa 17).
- HAAR, Ingo (2000): Historiker im Nationalsozialismus: Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten, Göttingen.
- HAAS, Hanns (2001): Im Widerstreit der Selbstbestimmungsansprüche: vom Habsburgerstaat zur Tschechoslowakei – die Deutschen der böhmischen Länder 1918 bis 1919, in: Hans Mommsen/Dušan Kováč/Jiří Malif (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen*, Essen (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission 5; Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa 12), 141–220.
- HACKMANN, Jörg (1996): Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschen Ostforschung und ihre Wirkungen auf die sudetendeutsche Landeshistorie, in: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I, Ustí nad Labem (Slavogermanica III)*, 49–71.
- HACKMANN, Jörg (2002): Deutsche Ostforschung und Geschichtswissenschaft, in: Jan M. Piskorski/Jörg Hackmann/Rudolf Jaworski (Hrsg.): *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*. Mit einem Nachwort von Michael Burleigh. Osnabrück – Poznań, 25–45.

- HADLER, Frank/ŠUSTEK, Vojtěch (2001): Josef Pfitzner (1901–1945) Historiker. Geschichtswissenschaftler und Geschichtspolitiker, in: Monika Glettler/Alena Mišková (Hrsg.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen, 105–135.
- HARTEL, Hans-Joachim (1984): Die beiden philosophischen Fakultäten in Prag im Spiegel ihrer Dissertationen 1882–1939/45, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.) (1984): *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*, München, 81–94.
- HAVRÁNEK, Jan/KUČERA, Karel (Bearb.) (1965): *Disertace Pražské University 1882–1945 II* (Německá Univerzita). Sest. Milena Výborná, Praha 1965 (Sbírka pramenů a příruček k dějinám Univ. Karlovy 3).
- HAVRÁNEK, Jan (2001): Institutionen der tschechischen Geschichtswissenschaft bis zum Zweiten Weltkrieg, in: Matthias Middell/Gabriele Lingelbach/Frank Hadler (Hrsg.): *Historische Institute im internationalen Vergleich*, Leipzig (Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert 3), 173–184.
- HAVRÁNEK, Jan/POUSTA, Zdeněk (Hrsg.) (2001): *A History of Charles University. Vol. II. 1802–1990*, Praha.
- HEIBER, Helmut (1992): *Universität unterm Hakenkreuz. Teil 2. Die Kapitulation der hohen Schulen*. Band 1, München.
- HEIBER, Helmut (1994): *Universität unterm Hakenkreuz. Teil 2. Die Kapitulation der hohen Schulen*. Band 2, München.
- HEIB, Gernot (Hrsg.) (1989): *Willfähige Wissenschaft. Die Universität Wien 1938–1945*, Wien.
- HEMMERLE, Josef (1986): Die Gesellschaft zur Förderung Deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, München, 231–247.
- HLAVÁČKOVÁ, Ludmila/Mišková, Alena/PEŠEK, Jiří (2001): *The German University in Prague. 1882–1918*, in: Jan Havránek/Zdeněk Pousta (Hrsg.): *A History of Charles University. Vol. II. 1802–1990*, 163–174.
- HOENSCH, Jörg K. (1969): Zum sudetendeutsch-tschechischen Verhältnis in der Ersten Republik, in: Eugen Lemberg/Gotthold Rhode (Hrsg.): *Das deutsch-tschechische Verhältnis seit 1918*, Stuttgart u. a., 21–48.
- HOENSCH, Jörg K. (1992): *Geschichte der Tschechoslowakei*, 3. Aufl. Stuttgart u. a.
- HOENSCH, Jörg K. (1997): *Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert*, 3. akt. u. erg. Auflage München.
- HOENSCH, Jörg K. (2001): Der Kameradschaftsbund, Konrad Henlein und die Anfänge der Sudetendeutschen Heimatfront, in: Eduard Mühle (Hrsg.): *Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder. Studien zu Mittel- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Beiträge eines Kolloquiums zum 65. Geburtstag von Hans Lemberg, Marburg (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 11), 101–135.
- HRUZA, Karel (2004): Wilhelm Wostry und Wilhelm Weizsäcker, in: František Šmahel (Hrsg.): *Deutsche Mediävistik in Böhmen und in der Tschechoslowakei (Colloquia Mediaevalia Pragensia)* (im Druck).
- JAWORSKI, Rudolf (1977): Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR, Stuttgart.
- JAWORSKI, Rudolf (1987): Historische Argumente im sudetendeutschen Volkstumskampf 1918–1938, in: *Bohemia* 28, 331–343.
- JAWORSKI, Rudolf (1995): Die Sudetendeutschen als Minderheit in der Tschechoslowakei 1918–1938, in: Wolfgang Benz (Hrsg.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*, Frankfurt/M., 33–44.
- KLEINSORGE, Toralf (2003): *Person und Geschichte im 20. Jahrhundert: Perspektiven und Möglichkeiten zeithistorischer Biographik*, URL: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=304> (Stand 21. 1. 2005).
- KNOBlich, Hermann Hubert [1973]: *Bardengeschichte 1869–1969. Hundert Jahre Prager Universitäts-Sängerschaft Barden* zu München, München.
- KÖTZSCHKE, Rudolf (1978): Nationalgeschichte und Landesgeschichte, in: Pankraz Fried (Hrsg.): *Probleme und Methoden der Landesgeschichte*, Darmstadt, 13–37. (Zuerst in: *Thüringisch-Sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 13 (1923/24) 1–22)
- KOLÁR, Pavel (2002): *Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882–1938 im mitteleuropäischen Vergleich mit den Universitäten Wien und Berlin. Eine wissenschaftshistorische Untersuchung*. Diss. Karls-Universität Prag.
- KOLÁR, Pavel (2003): *Die Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität Prag 1882–1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen*, in: Hans Lemberg (Hrsg.): *Universitäten in*

- nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997, München (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 86), 85–114.
- KONRÁD, Ota (2004): Eine lange Feindschaft. Die Prager Professoren Erich Gierach und Gerhard Gesemann in der Tschechoslowakischen Republik und im Nationalsozialismus, in: *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae* 43 (im Druck).
- KOPECEK, Herman (1996): *Zusammenarbeit and spoluprace*. Sudeten German-Czech cooperation in interwar Czechoslovakia, in: *Nationalities Papers* 24/1, 63–78.
- KOŠNAROVÁ, Anna (2003): *MVGDB v letech 1914–1923*, Diplomarbeit Karls-Universität Prag.
- KOSTLÁN, Antonín (1996): Die „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918–1939), in: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I, Ústí nad Labem (Slavogermanica III)*, 103–113.
- KOSTLÁN, Antonín (1997): Die deutschsprachige Geschichtsschreibung der dreißiger bis fünfziger Jahre des 20. Jahrhunderts, in: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil II, Ústí nad Labem (Slavogermanica VI)*, 129–137.
- KŘEN, Jan (1996): Die Konfliktgemeinschaft: Tschechen und Deutsche 1780–1918, München (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 71).
- KŘEN, Jan (1998): Changes in identity: Germans in Bohemia and Moravia in the nineteenth and twentieth centuries, in: Mikuláš Teich (Hrsg.): *Bohemia in History*, Cambridge, 324–343.
- KUČERA, Jaroslav (1999): Minderheiten im Nationalstaat. Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918–1938, München.
- KURAL, Václav (1994): Die Tschechoslowakei als Nationalstaat? Das sudetendeutsche Problem, in: Jörg K. Hoensch/Dušan Kovač (Hrsg.): *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918–1938)*, Essen (Veröffentlichungen des Instituts für Geschichte und Kultur der Deutschen im östlichen Europa 2), 63–70.
- KUTNAR, František (1977): *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II: Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické* [Übersichtsdarstellung der tschechischen und slowakischen Geschichtsschreibung II: Von den positivistischen Anfängen der Geschichtsschreibung bis zur Schwelle der marxistischen Historiographie], Praha.
- LEMBERG, Eugen (1986): Ein Leben in Grenzzone und Ambivalenzen, in: *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder. Bd. 5: Eugen Lemberg 1903–1976*, München.
- LEMBERG, Hans (1982a): Die Slawistik in der tschechoslowakischen Republik. Wissenschaft im politischen Spannungsfeld, in: Karl Bosl/Ferdinand Seibt (Hrsg.): *Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. Red. v. Michael Neumüller, München – Wien, 289–301.
- LEMBERG, Hans (1982b): Zur Kulturgeschichte der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Einige Diskussionsergebnisse, in: Karl Bosl/Ferdinand Seibt (Hrsg.) (1982): *Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. Red. v. M. Neumüller, München – Wien, 331–337.
- LEMBERG, Hans (1984): Die Tschechoslowakei im Epochenjahr 1933, in: *Bohemia* 25, 313–332.
- LEMBERG, Hans (1986): Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im 20. Jahrhundert, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984*, München, 209–230.
- LEMBERG, Hans (1990): Tschechen und Deutsche in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, in: Peter Glotz u. a. (Hrsg.): *München 1938. Das Ende des alten Europa*. Herausgegeben im Auftrag der Deutsch-Tschechoslowakischen Gesellschaft für die Bundesrepublik Deutschland e. V., Essen, 43–62.
- LEMBERG, Hans (1993a): Die Tschechoslowakei im Jahr 1. Der Staatsaufbau, die Liquidierung der Revolution und die Alternativen 1919, in: Hans Lemberg/Peter Heumos (Hrsg.): *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989, München (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum 17), 225–248.
- LEMBERG, Hans (1993b): Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1918–1946: Eine „Konfliktgemeinschaft“ und ihr Ende, in: Hans Rothe (Hrsg.): *Deutsche in den böhmischen Ländern, Köln – Weimar – Wien (Studien zum Deutschum im Osten 25/II)*, 87–112.
- LEMBERG, Hans (1997): Nationale Minderheiten und kulturelles Leben: Gegenseitige Befruchtung oder Abkap-selung?, in: Hans Lemberg (Hrsg.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918–1939): Stär-ke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten, Marburg (Tagungen zur Ostmitteleuropafor-schung 3)*, 313–330.
- LEMBERG, Hans (1998): Der deutsche Aktivismus in der Ersten Tschechoslowakischen Republik und sein letz-ter Versuch einer deutsch-tschechischen Verständigung. 50 Jahre seit 1937, in: Hans Lemberg: *Mit unbe-stechlichem Blick...Studien von Hans Lemberg zur Geschichte der böhmischen Länder und der Tsche-choslowakei*. Festgabe zu seinem 65. Geburtstag. Hrsg. v. Ferdinand Seibt u. a., München 1998 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 90), 311–324. (Zuerst in: Seliger-Gemeinde (Hrsg.): *Letzter Versuch zum deutsch-tschechischen Ausgleich vor 50 Jahren. Vorträge von Hans Lemberg und Willi Wanka, gehalten am 31. Mai 1987 in Nürnberg, München, 3–26.*)
- LEMBERG, Hans (Hrsg.) (2003): *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universi-täten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhm-ischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997, München (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 86)*.
- LOHOTSKY, Alphons (1954): *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Fest-gabe zur 100-Jahrfeier des Instituts, Graz (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsfors-chung Ergänzungsband 17).
- LÖNNECKER, Harald (2001): Von „Ghibellina geht, Germania kommt!“ bis „Volk will zu Volk!“. Mentalitäten, Strukturen und Organisationen in der Prager deutschen Studentenschaft 1866–1914, URL: http://www.burschenschaft.de/pdf/loennecker_pragerstudentenschaft.pdf (Stand 20. 1. 2005). (Zuerst in: *Sudetendeutsches Archiv München (Hrsg.): Jahrbuch für sudetendeutsche Museen und Archive 1995–2001*, München, 34–77.)
- LÖNNECKER, Harald (2003): Von „Deutsch war die Stadt, deutsch ihre schönste Zeit!“ bis „Das Eisen bricht die Not!“. Mentalitäten, Strukturen und Organisationen in der Prager deutschen Studentenschaft 1918–1933, URL: http://www.burschenschaft.de/pdf/loennecker_prager_studentenschaft.pdf (Stand 20. 1. 2005).
- LOHMANN, Nina (2004): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschafts-traditionen – Institutionen – Diskurse. Teil II (1938–1989)*. Jahrestagung des Collegium Carolinum 2004. Bad Wiessee 11.–14. November 2004, in: *Bohemia* 45, 213–223.
- LUFT, Robert (1988): „Politische Professoren“ in Böhmen 1861–1914, in: Hans Lemberg u. a. (Hrsg.): *Bil-dungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Eu-ropa*. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag, Wien – München, 286–306.
- LUH, Andreas (1988): *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völk-ischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München.
- MANDLEROVÁ, Jana (2004): Zur Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in Böhmen bis zum Aus-bruch des Zweiten Weltkrieges, in: Antonín Kostlán (Hrsg.): *Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945*, Praha, 107–117 (*Práce z dějin vědy/Studies in the History of Sciences and Humanities* 9).
- MAREK, Jaroslav (1991): *Jaroslav Goll*, Praha.
- MIKUŠEK, Eduard (1996): Palacký, Höfler und seine Schüler Schlesinger und Lippert, in: *Die böhmischen Län-der in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I, Ústí nad Labem (Slavogermani-ca III)*, 127–134.
- MÍŠKOVÁ, Alena (2001a): *The German University during the Second World War*, in: Jan Havránek/Zdeněk Pou-sta (Hrsg.): *A History of Charles University. Vol. II. 1802–1990*, Praha, 257–263.
- MÍŠKOVÁ, Alena (2001b): *Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern. „Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach den Münchener Verhandlungen*, in: Monika Glettler/Alena Mišková (Hrsg.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen, 27–43.
- MÍŠKOVÁ, Alena (2002): *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha.
- MÍŠKOVÁ, Alena (2003a): *Die Deutsche Universität Prag im Vergleich mit anderen deutschen Universitäten in der Kriegszeit*, in: Hans Lemberg (Hrsg.): *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Pra-ger Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997, München, 167–175*.
- MÍŠKOVÁ, Alena (2003b): *Die Deutsche Universität im Zweiten Weltkrieg*, in: Hans Lemberg (Hrsg.): *Univer-sitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vor-träge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudeten-länder) 1996 und 1997, München, 177–193*.

- MÍŠKOVÁ, Alena (2004): Die „Arisierung“ an der Deutschen Universität Prag, in: Antonín Kostlán (Hrsg.): Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945, Praha, 97–106 (Práce z dějin vědy/Studies in the History of Sciences and Humanities 9).
- MÍŠKOVÁ, Alena/NEUMÜLLER, Michael (Bearb.) (1994): Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag). Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes. 1891–1945, Prag.
- MÍŠKOVÁ, Alena/ŠUSTEK, Vojtěch (2000): Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Svazek 1. Deník Josefa Pfitznera. Úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem, Prag.
- MÜHLE, Eduard (1997): Ostforschung. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas, in: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 46, 317–350.
- MÜHLE, Eduard (2001): Ostforschung und Nationalsozialismus. Kritische Bemerkungen zur aktuellen Forschungsdiskussion, in: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 50, 256–275.
- NEUMÜLLER, Michael (1971): Zur deutschliberalen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts in Böhmen, in: Zeitschrift für Ostforschung 20, 441–465.
- NEUMÜLLER, Michael (1984): Die deutsche philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtswissenschaft, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München, 179–208.
- NEUMÜLLER, Michael (1986): Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutsch-liberaler Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende), in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, München, 179–208.
- NEUMÜLLER, Michael (1996): Geschichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919–1945, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I, Ústí nad Labem (Slavogermanica III), 81–102.
- OBERDORFFER, Kurt (1937): Die 75-Jahrfeier des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, in: MVGD 75, 123–125.
- OBERDORFFER, Kurt (1938): Die Feier. Der festliche Abend, in: MVGD 76, 50–56.
- OBERDORFFER, Kurt (1962): Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1862–1938, in: Bohemia 3, 9–29.
- OBERDORFFER, Kurt (1970): Frau Frieda Wostry verschied am 11. Dezember 1969, in: Prager Nachrichten 21, H.1, 17.
- OBERDORFFER, Kurt (1977): Wilhelm Wostry (1877–1951), Professor an der Deutschen Universität in Prag, in: Bohemia 18, 392–397.
- OBERKROME, Willi (1993): Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945, Göttingen (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 101).
- OBERKROME, Willi (1996): Probleme deutscher Landesgeschichtsschreibung im 20. Jahrhundert. Regionale Historiographie im Spannungsfeld von Politik und Wissenschaft, in: Westfälische Forschungen 46, 1–32.
- ODLOŽILK, Otakar (1955): Ein tschechischer Nachruf auf sudetendeutsche Historiker, in: Wissenschaftlicher Dienst Ost-Mitteleuropa 5, 111–117.
- Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Universität zu Prag (1919–1939/40), Prag.
- Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Karls-Universität zu Prag (1939/40–1944/45), Prag.
- PEŠEK, Jiří (1986/87): Husitství v disertacích na české a německé univerzitě v letech 1882–1939 [Das Hussitentum in den Dissertationen an der tschechischen und deutschen Universität in den Jahren 1882–1939], in: Husitský Tábor 9, 271–276.
- PEŠEK, Jiří (1988): Die Geschichtswissenschaft im Lichte der Dissertationen der Prager tschechischen Universität 1882–1939, in: Hans Lemberg u. a. (Hrsg.): Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Festschrift für Jan Havránek, Wien – München, 57–70.
- PEŠEK, Jiří (1995): Friedrich Prinz (Hrsg.): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren, Berlin 1993 [Rezension], in: ČČH 93, 117–125.
- PEŠEK, Jiří (1996): Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I, Ústí nad Labem (Slavogermanica III), 115–125.

- PEŠEK, Jiří (2003): Die Prager Universitäten im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts: Versuch eines Vergleichs, in: Hans Lemberg (Hrsg.): Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997, München (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 86), 145–166.
- PEŠEK, Jiří/MÍŠKOVÁ, Alena/SVOBODNÝ, Petr/JANKO, Jan (2001): The German University of Prague 1918–1939, in: Jan Havránek/Zdeněk Pousta (Hrsg.): A History of Charles University. Bd. 2. 1802–1990, Praha, 245–256.
- PIRCHAN, Gustav (1923): Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte, in: MVGD 61, 69–115.
- PIRCHAN, Gustav (1924): 60 Jahre deutsche Geschichtsforschung in Böhmen, in: Böhmerlandjahrbuch 5, 16–20.
- PIRCHAN, Gustav (1941): Professor Dr. Emil Werunsky †, in: MVGDS 78, 117–122.
- PRIZ, Ernst (1988): Neue Methoden und Betrachtungsweisen in der landesgeschichtlichen Forschung nach 1918, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte 124, 483–506.
- PLASCHKA, Richard G. (1955): Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissen und Nationalbewußtsein bei den Tschechen, Graz – Köln.
- POZORNÝ, Reinhard (1974): Deutsche Schutzarbeit im Sudetenland. Die Tätigkeit des Deutschen Kulturverbandes 1918–1938, Wien.
- PRINZ, Friedrich (1977): František Palacký und das deutsch-tschechische Verhältnis aus der Sicht der tschechischen Geschichtswissenschaft unseres Jahrhunderts, in: Bohemia 18, 129–143.
- PRINZ, Friedrich (Hrsg.) (1993a): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren, Berlin.
- PRINZ, Friedrich (1993b): Auf dem Weg in die Moderne, in: Friedrich Prinz (Hrsg.): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren, Berlin, 303–481.
- PUSTEJOVSKÝ, Otfried (1983): „Sudetendeutsche Identität“ als Abtrennungs- und Rechtfertigungsideologie. Überlegungen und Argumente aus historischer Sicht. In: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Die böhmische Länder zwischen Ost und West. Festschrift für Karl Bosl zum 75. Geburtstag, München – Wien, 307–327.
- ROTH, Karl Heinz (1995): Historiographie des Volkstums und Massenvernichtung – Der Fall Hans Joachim Beyer, in: Berichte über die 40. Versammlung deutscher Historiker in Leipzig, 28. September bis 1. Oktober 1994, Leipzig, 170–176.
- ROTH, Karl Heinz (1999): Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer, in: Peter Schöttler (Hrsg.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945, 2. Aufl. Frankfurt/M., 262–342.
- SCHNEIDER, Josef (1937): Wilhelm Wostry. Zu seinem 60. Geburtstage, in: Heimatbildung 18, 205–210.
- SCHÖNWÄLDER, Karen (1992): Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus, Frankfurt/M. – New York (Historische Studien 9).
- SCHÖTLER, Peter (Hrsg.) (1999): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945, 2. Aufl. Frankfurt/M.
- SCHRAMM, Gottfried (1988): Tschechen und Deutsche in der ersten Republik, in: Bohemia 29, 383–390.
- SCHREIBER, Rudolf (1951a): Nachwort, in: Wilhelm Wostry: Saaz zur Zeit des Ackermannsdichters. Mit einem Nachwort von Rudolf Schreiber, München, 131–138.
- SCHREIBER, Rudolf (1951b): Wilhelm Wostry †, in: Stifter-Jahrbuch II, 145–147.
- SCHREIBER, Rudolf (1955): Werdegang und Ziele der Historischen Kommission der Sudetenländer, in: Zeitschrift für Ostforschung 4, 108–126.
- SCHREIBER, Rudolf (1977): Der Historiker Wilhelm Wostry, in: Sudetenland H.1 (1977) 270–271.
- SCHULIN, Ernst (1997): Weltkriegserfahrung und Historikergeneration, in: Wolfgang Küttler u. a. (Hrsg.): Krisenbewußtsein, Katastrophenerfahrungen und Innovationen 1880–1945, Frankfurt/M., 165–188.
- SCHULZE, Winfried (1989): Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945, München.
- SCHULZE, Winfried/OEXLE, Otto Gerhard (Hrsg.) (2000): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus, 4. Aufl. Frankfurt/M.
- SCHUMANN, Peter (1974): Die deutschen Historikertage von 1893 bis 1937. Die Geschichte einer fachhistorischen Institution im Spiegel der Presse, Diss. Marburg.
- SEIBT, Ferdinand (1959): Der Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938, in: Stifter-Jahrbuch 6, 18–38.

- SEIBT, Ferdinand (1982): Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938, in: Karl Bosl/Ferdinand Seibt (Hrsg.) (1982): Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, München – Wien, 269–287.
- SEIBT, Ferdinand (Hrsg.) (1984): Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München.
- SEIBT, Ferdinand (Hrsg.) (1986): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, München.
- SEIBT, Ferdinand (1995): Friedrich Prinz (Hrsg.): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren, Berlin, Siedler 1993 (...) [Rezension], in: HZ 261, 831–833.
- SEIBT, Ferdinand (1998): Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas, 4. Aufl. München – Zürich.
- SEIBT, Ferdinand (2001): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Hrsg. v. Monika Glettler und Alena Mířková, Klartext Verlag, Essen 2001 (...) [Rezension], in: Bohemia 42, 468–470.
- SIMON, Albert Karl (1953): Rudolf Lodgman von Auen, in: Ders. (Hrsg.): Festschrift zum 75. Geburtstag des Sprechers der Sudetendeutschen Rudolf Lodgman von Auen, München, 13–16.
- SIMON, Christian (1996): Historiographie. Eine Einführung, Stuttgart.
- SIMON, Gerd [2001]: Wissenschaftspolitik im Nationalsozialismus und die Universität Prag. Dokumente eingeleitet und herausgegeben von Gerd Simon, Tübingen. URL: http://w210.ub.uni-tuebingen.de/dbt/volltexte/2001/217/pdf/gif002_komplett.pdf (Stand 20. 1. 2005).
- SPINDLER, Max (1951): Wilhelm Wostry, 14. 8. 1877 – 8. 5. 1951. Historiker, in: Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 170–173.
- STOKLASKOVÁ, Zdenka (1997): Bertold Bretholz und seine Anti-Kolonisationstheorie, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil II, Ústí nad Labem (Slavogermanica VI), 29–39.
- STURM, Heribert (Hrsg.) (1984): Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder. Band II: I–M. Herausgegeben im Auftrag des Collegium Carolinum, München.
- Sudetendeutsche Zeitschrift für Geschichte, in: Heimatbildung 18 (1937) 200.
- TEUFEL, Helmut (1986): Die „Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik“, in: Ferdinand Seibt (Hrsg.): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 25. bis 27. November 1983 und vom 23. bis 25. November 1984, München, 249–264.
- Unser erstes Jahrbuch, in: MVGDB 64 (1926) 131.
- VEYNE, Paul (1990): Geschichtsschreibung. Und was sie nicht ist, Frankfurt/M.
- VIERHAUS, Rudolf (1977): Rankes Begriff der historischen Objektivität, in: Reinhart Koselleck/Wolfgang J. Mommsen/Jörn Rüsen (Hrsg.): Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft, München (Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik 1), 63–76.
- VOIGT, Gerda (1973): Faschistische „Neuordnungspläne“ im Zeichen der „Umvolkung“. Der Anteil der deutschen Universität in Prag an der faschistischen „Volkstumspolitik“ in der okkupierten ČSR (1939–1945), Diss. Leipzig.
- VOMÁČKOVÁ, Vera (1963): Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939 [Die Deutsche Universität in Prag zwischen München und dem 15. März 1939], in: Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Bd. IV. Fasz. 1, Praha, 1–19.
- WEBER, Ottokar (1923): Zur 60jähr. Gedenkfeier des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, in: MVGDB 61, 9–25.
- WEBER, Wolfgang (1984a): Priester der Klio. Historisch-sozialwissenschaftliche Studien zur Herkunft und Karriere deutscher Historiker und zur Geschichte der Geschichtswissenschaft 1800–1970, Frankfurt/M. – Bern – New York (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 216).
- WEBER, Wolfgang (1984b): Biographisches Lexikon zur Geschichtswissenschaft in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Die Lehrstuhlinhaber für Geschichte von den Anfängen des Faches bis 1970, Frankfurt/M. u. a.
- WIEDEMANN, Andreas (2000): Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945), Dresden.
- WINTER, Eduard (1981): Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Nach Tagebuchaufzeichnungen, Briefen, Dokumenten und Erinnerungen. Band 1, Berlin (Ost).

- WOLF, Ursula (1996): Litteris et patriae. Das Janusgesicht der Historie, Stuttgart (Frankfurter Historische Abhandlungen 37).
- ZATSCHEK, Heinz (1952): Wilhelm Wostry †, in: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (MIÖG) 60, 508–510.
- ZATSCHEK, Heinz (1953): Die Anfänge der Lehrkanzel für Historische Hilfswissenschaften an der Prager Universität, in: Rudolf Schreiber (Hrsg.): Prager Festgabe für Theodor Mayer, Salzburg (Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer 1), 254–288.
- ZIMMERMANN, Volker (1999): Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938–1945), Essen (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission 9; Veröffentlichungen des Instituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 16).
- ZIMMERMANN, Volker (2001): Sudetendeutsche in der Ersten Tschechoslowakischen Republik und im NS-Staat (1918–1945), in: Studia Germanica et Austriaca 1, URL: <http://sga.euweb.cz/001/clanky/zimmermann-001.htm> (Stand: 20. 1. 2005).

LIST ŘÍŠSKÉHO PROTEKTORA *BÖHMEN UND MÄHREN* V KONTEXTU NACISTICKÉ PROPAGANDY A SOUDOBÉ SUDETONĚMECKÉ HISTORIOGRAFIE

PETR ŠAFAŘÍK

Úvod

Tato studie, která je opravenou a zkrácenou verzí mé rigorózní práce obhájené na Institutu mezinárodních studií FSV UK v říjnu 2003, přináší rozbor publicistiky sudetoněmeckých historiků¹ v měsíčníku *Böhmen und Mähren*.² Neusiluje o zpětné „očišťování“

¹ Rámcové informace k sudetoněmecké historiografii sledovaného období nabízí F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*, Praha 1997; podrobnější pak především dva svazky sborníku M. Neumüller (Hg.), *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, Acta Universitatis Purkyniana. Slavogermanica III., Teil I, 1996, Teil II, 1997; dále sborník M. Glettler – A. Mišková (Hgg.), *Prager Professoren, Essen 2001*; A. Mišková, *Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-)Universität in Prag*, in: D. Brandes – E. Ivaničková – J. Pešek (Hgg.), *Erzwungene Trennung. Vertreibung in und aus der Tschechoslowakei im Vergleich zu Polen, Ungarn und Jugoslawien 1938–1947*, Essen 1999; F. Seibt, *Der Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938*, Stifter-Jahrbuch VI., 1959.

V *Böhmen und Mähren* vedle historiků publikovali politici a publicisté; název této práce naznačuje, že také jejich články zde budou rozebírány, především jako důležité měřítko statí historiků. Pod pojem historici zahrnuji i historiky umění (Ericha Bachmanna, Oskara Schürera), právní historiky (Wilhelma Weiszäckera, Hermanna Raschhofera) a historiky literární (Josepha Nadlera, Herberta Cysarze). Pomíjet samozřejmě nebudu ani práce národopisců. Od sudetoněmeckých historiků v textu většinou neodlišuji některé osobnosti, jež z českých zemí nepocházely. Jde především o Hanse Zatscheka, který se narodil ve Vídni a v Praze působil od roku 1929. S postavením sudetských Němců i jejich historickým vědomím se do značné míry ztotožnil – ve třicátých letech publikoval v sudetoněmeckých časopisech (např. H. Zatschek, *Die Gegenwartsrolle der Geschichtsforschung und ihre nächsten Aufgaben in den Sudetenländern*, *Sudetendeutsches Jahrbuch* 1938, s. 159–163) a v roce 1937 se podílel na vydání významného historickopublicistického sborníku *Das Sudetendeutschtum*: G. Pirchan – W. Weizsäcker – H. Zatschek (Hgg.), *Das Sudetendeutschtum: Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift für Fünfundsiebzigjahresfeier des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Brünn-Prag*: K. M. Rohrer 1937. Významnou autoritu pro hodnocení sudetoněmecké autory bezesporu představoval Joseph Nadler, jenž pocházel z českoněmecké rodiny, vystudoval na pražské Německé univerzitě a od roku 1914 působil na švýcarských a německých univerzitách. I někteří další zde uvádění autoři (např. H. Aubin, R. Craemer, H. Cysarz) z českých zemí pocházeli, ale studovali a působili celoživotně či dlouhodobě v Německu nebo Rakousku a českými zeměmi se zabývali v některých svých pracích (např. H. Aubin, *Die geschichtlichen Kräfte für den Neuaufbau im Mitteldeutschen Osten*, Berlin: Hans von Hugo Verlag 1940; Týž, *Geschichtliche Kräfte im Sudetenraum*, Leipzig: Koehler & Amelang 1941; R. Craemer, *Deutschtum im Völkerraum*, Stuttgart: W. Kohlhammer 1938).

Rovněž označení „sudetoněmecký“ pro období druhé světové války a především pro území protektorátu vyžaduje vysvětlení: samotné texty, jimiž se zabývám, nijak nerespektovaly tehdejší správní členění tzv. třetí říše; neoddělovaly tedy vlastní Sudetskou župu a protektorát. Praha zůstala kulturním a jako univerzitní město též vzdělanecským centrem i pro odtržená sudetská území; např. časopis pro výzkum sudetoněmeckých dějin *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (dále též *ZsdG*), na jehož státi budu často odkazovat, rovněž vycházel v Praze. K používané terminologii: pracuji většinou s pojmem „sudetoněmecký“; „českoněmecký“ používám pro historiografii a osobnosti před rokem 1918, u pozdějšího období tak někde činím ze stylistických důvodů. K pojmu „sudetoněmecký“ viz např. J. W. Brüghel, *Tschechen und Deutsche 1918–1938*, München 1967, s. 116 n.

² Dále také používám zkratku BuM.

obrazu českých dějin od propagandistických zkruslení – vedle postižení formy a rozsahu politické instrumentalizace sudetoněmecké historiografie jde především o analýzu způsobu, jakým hodnocená publicistika pracovala na změně historického vědomí obyvatel českých zemích, zvláště sudetských Němců. Širší verze předložené studie, která se v podobě rigorózní práce nachází v Knihovně společenských věd T. G. Masaryka v areálu Institutu mezinárodních studií FSV UK v pražských Jinonicích, obsáhleji sleduje poměr publicistiky sudetoněmeckých historiků za druhé světové války jak k předchozí i soudobé sudetoněmecké historiografii a publicistice, tak k nacistické ideologii a propagandě v protektorátu. Jelikož jsou meziválečná sudetoněmecká historiografie a historická publicistika dosud prozkoumány jen částečně, věnuji jim ve zmíněné školní práci rozsáhlé úvodní kapitoly, z nichž v této časopisecké verzi vybírám především formou poznámek jen ty nejpodstatnější souvislosti.

Metodologickými problémy této práce jsou rizika směřování historiografie s historickou publicistikou, přílišné generalizace závěrů o sudetoněmeckých historikách a přecenění vlivu hodnocených statí na sudetoněmecké historické vědomí. K předpokladu, že lze texty politického měsíčníku v totalitním režimu, psané historiky – jak dále ukážu – na politickou objednávku, dávat do souvislosti s vlastní sudetoněmeckou historiografií a že v nich lze kromě ideologických a propagandistických klišé sledovat práci na proměně sudetoněmeckého historického vědomí,³ mne vedl v odborné literatuře převládající názor, že se drtivá většina sudetoněmeckých historiků s nacistickým režimem identifikovala.⁴ V našem případě se hledání souvislosti mezi historiografií a publicistikou nabízí tím spíše, že historie byla v dobovém paradigmatu namnoze chápána jako aktivní politický činitel – např. J. Pešek při hodnocení odborné práce sudetoněmeckých historiků z let druhé světové války lapidárně uvádí: „...úsilí o 'čistou' vědeckou objektivitu bylo této epoše a jejím lidem cizí...“⁵ Dávat do souvislosti dobovou historiografií a historickou publicistiku *BuM* umožňuje též fakt, že autory historického časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* a propagandistického listu *Böhmen und Mähren* byli totiž historici a že na sebe oba časopisy vzájemně odkazovaly.⁶ Sudetoněmečtí historici navíc své články v *BuM* bez zvláštního odlišení uváděli v seznámech své publikační činnosti spolu s odbornými statěmi.⁷

³ K pojmu historického vědomí viz Z. Beneš, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 170 n.

⁴ K německé historiografii dané epochy viz např. K. Schönwalder, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft und Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main – New York 1992; statě ve sbornících P. Schöttler (Hg.), *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945*, Frankfurt am Main 1997; J. Tröger (Hg.), *Hochschule und Wissenschaft im Dritten Reich*, Frankfurt am Main–New York 1984; o poměru sudetoněmeckých historiků (resp. akademiků) k nacistickému režimu skýtají nejvíce informací biografické studie sborníku M. Glettler – A. Míšková, *Prager Professoren*, c. d.

⁵ J. Pešek, *Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*, in: M. Neumüller, *Die böhmischen Länder*, c. d., s. 125. Tento i všechny dále uváděné překlady z němčiny jsou dílem P. Š.

⁶ W. Wostry ve statí *Die Ursprünge der Přemisliden* (ZsdG 1944, s. 156–264, s. 253) odkazoval na statí J. Pfitznera *Die Heimatbeziehungen der Primisliden* (*BuM* 1944, č. 3/4). Novinář Wucher oproti tomu v *BuM* referoval o konferenci Spolku pro dějiny Němců v Čechách (dále též uvádím zkratkou jako „spolek VGDB“) věnované poměru českých zemí k říši (W. Wucher, *Böhmen und das Reich*, *BuM* 1942, č. 1, s. 20–21). V *BuM* byly rovněž recenzovány odborné knihy o dějinách českých zemích.

⁷ Viz materiály Heydrichovy nadace: Národní archiv (dále jen NA), Úřad říšského protektora (dále jen ÚŘP) 110-4/558.

1. Institucionální, personální a finanční pozadí listu *Böhmen und Mähren*

Časopis *Böhmen und Mähren* byl vydáván Úřadem říšského protektora. V souladu s reálným rozložením moci v protektorátu⁸ však byl jeho skutečným vydavatelem státní tajemník K. H. Frank. Ten jeho založení také inicioval;⁹ prameny poskytují řadu dokladů o tom, že list byl všeobecně považován za dílo a „vizitku“ státního tajemníka – a to i ze strany názorových oponentů.¹⁰ Výmluvným dokladem Frankova poměru k listu je také skutečnost, že oproti Neurathově jediné statí v prvním čísle v *BuM* nalezneme řadu článků státního tajemníka, uveřejňovaných po celou dobu existence časopisu.

Dochované prameny dokládají, jak agilně Frank prosazoval soustředění propagandistické publicistiky v nakladatelství *Volk und Reich Prag*, což se pojilo i s rozšířením jeho vlivu za hranice protektorátu, tedy do Sudetské župy. V dopise z 10. února 1942 Frank žádal Heinricha Himmlera, prezidenta nadace *Volk und Reich*,¹¹ o podporu své snahy koncentrovat politickou publicistiku pojící se k českým zemím (v jejich historických hranicích – tedy i Sudetské župě!) a důrazněji kontrolovat vydávanou produkci: „*Die politischen Führungsstellen müssen übersehen können, was erscheint bzw. erscheinen soll.*“¹² Přiložil opisy dopisů z téhož dne, které v obdobném smyslu zaslal vedoucímu Sudetské župy Henleinovi, vedoucímu říšského spolku docentů (*Reichsdozentenführer*) Schulzovi a vedoucímu říšských studentů (*Reichsstudentenführer*) Gustavu Adolfu Scheelovi. Na Schulzeho Frank apeloval: „*Ich bitte Sie, sehr geehrter Parteigenosse Schulze, den Weg zu überlegen, der dazu führt, dass im Rahmen der Reichsdozentenführung der Volk und Reich Verlag über die wissenschaftlichen Arbeiten über böhmisch-mährische Themen so rechtzeitig unterrichtet wird, dass seine Einschaltung als Verlag ermöglicht wird, soweit das zur Erfüllung der dem Volk und Reich Verlag Prag übertragenen politisch-publizistischen Aufgaben notwendig ist.*“ Předcházel pochopitelně zdůraznění důležitosti jednotné kontroly nad danou produkcí. Zatímco dopis Scheelovi obsahoval stejnou výzvu, zdůraznil Frank potřebnou koncentraci vůči Henleinovi značně vyostřeně: „*Es ist nicht gleichgültig, ob, vor allem in einem politisch so wichtigen Raum wie Böhmen und Mähren, der eine oder andere Verlag eine willkürliche Tätigkeit entfaltet. Es ist bekannt genug, dass dabei schon viel Unheil geschehen ist, auch wenn das Schlimmste durch Prüfungskommissionen verhindert wird.*“¹³ Cítil totiž ke konkrétnímu

⁸ Viz J. Tesař, *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátu“*, *Historie a vojenství* 1964, č. 2, s. 153–191, č. 3, s. 333–385, zde s. 333; M. Moulis, – D. Tomásek, *Život plný nenávisti*, Praha 1977, s. 124 (2. rozšířené vydání: Týž, K. H. Frank. *Vzestup a pád karlovarského knihkupce*, Praha 2003).

⁹ V jednom z četných vyzdvižení svých vlastních zásluh o založení listu Frank zdůrazňuje, že tak došlo „...im Einvernehmen mit dem Reichsführer SS [Himmler]“, dopis Konradu Henleinovi z 10. 2. 1942, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-223. Stejně tomu je v dopise Gustavu Scheelovi z téhož dne, tamtéž. Frankovo vlastní vyjádření o tom, že byl vydáváním časopisu pověřen Neurathem, obsahuje jeho dopis šéfredaktoru Heissovi z 18. března 1940, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-183. Je zajímavé, že v dopisech Henleinovi nebo Scheelovi Neuratha vůbec nezmiňuje.

¹⁰ Je možné, že střety o rozsah a periodicitu listu souvisely nejen s úsporami, které prosazovala ústřední místa a jimž se bránili protektorátní nacističtí činitelé, ale i s řevnivostí mezi jednotlivými nacistickými úřady, resp. osobnostmi. Pro nedostatek pramenů a odlišné těžiště práce však tuto hypotézu nemohu doložit. Oporu v tomto případě neskýtá ani dosavadní literatura např. o K. H. Frankovi, třeba M. Moulis – D. Tomásek, *Život*, c. d.

¹¹ Srov. poděkování šéfredaktora Heisse Himmlerovi za převzetí této funkce v dopise ze 16. prosince 1940, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-187.

¹² NA, Fond státního tajemníka, 109-12-223.

¹³ Všechny tři zmíněné dopisy viz přechozí pozn.

případu konkurence mezi nacistickými protektorátními orgány a Sudetskú župou: v Liberci měla být příslušná literatura, spojená především s prací ústavu *Institut für Landes- und Volksforschung*, vydávána v novém nakladatelství. Frank apeloval na spojení všech publicistických aktivit přesahujících úzce župní záležitosti s nakladatelstvím *Volk und Reich Prag*. Henleinovu odpověď jsem bohužel nenalezl a ani příslušná literatura se o tomto tématu ve vztahu Franka a Henleina nezmiňuje. 5. března 1942 obdržel Frank stručný dopis Himmlerova tajemníka se sdělením, že říšský vedoucí SS s jeho dopisy souhlasí („...ist mit dem Inhalt der drei Briefe... sehr einverstanden“).¹⁴ Počátek roku 1942 byl obdobím, kdy začala vycházet početná politická publicistika o českých zemích; z uvedených dopisů je zřejmé, že šlo o masivní propagandistickou akci. Od Mnichova, resp. od 15. března 1939 tedy trvalo zhruba dva roky, než ji nacisté v českých zemích začali organizovat v sevřené, centralizované podobě také vůči podobným snahám v Sudetské župě či vlastní Říši; kýžená monopolizace však, jak je z Frankových dopisů zjevné, stále nebyla nijak pevně zajištěna.

Šéfredaktorem časopisu *Böhmen und Mähren* byl Friedrich Heiss, vedoucí berlínského nakladatelství *Volk und Reich*.¹⁵ Jednalo se o Berlínem jistě ceněného publicistu a organizátora – redigoval i podobné práce o Slezsku a zemích získaných Říši na Západě.¹⁶ Z jednoho jeho dopisu Himmlerovi například vyplývá, že od něho obdržel úkoly připravit podobné aktivity i v Bukurešti a Budapešti a vydat knižní řadu o nuceném přesídlování Němců z východoevropských území.¹⁷ Heiss byl bezesporu velice ambiciózní. K vydávání časopisu založil pražskou pobočku nakladatelství (*Volk und Reich Verlag Prag*), která v roce 1941 začala vydávat i knižnici *Böhmen und Mähren – Buch*. Šlo o práce věnované především vlastivědě, historii a kultuře českých zemí, podané pochopitelně prizmatem nacistické ideologie a politických záměrů s daným prostorem. Jednou z knih uvedených knižnice, již se přikládal obzvláště velký význam, byl stejnojmenný sborník *Böhmen und Mähren Buch*, jenž lze považovat za antologii přispěvatelů *BuM*. Heissova snaživost je patrná i z toho, s jakou vehemencí prosazoval své nakladatelství oproti jiným – zjevně usiloval o monopolizaci vydávání historickopropagandistické literatury o českých zemích. Jisté se zde jeho snaha shodovala s výše uvedeným úsilím Frankovým – dochoval se například Heissův dopis státnímu tajemníkovi z 8. září 1942, v němž prosí o podporu ve své snaze převzít vydávání časopisu *Zeitschrift für Sudetendeutsche Geschichte* na úkor jeho dosavadního vydavatelství *Rohrer*.¹⁸ Dopis je pozoruhodný hned z několika hledisek. Zaprvé podkřívá personální vztahy jednotlivých nacistických činitelů: Heiss uvádí, že se na potřebě převzetí časopisu shodl se sturmbannführerem SS Martinem Wolf-

fem, neuspěl však u H. J. Beyera¹⁹ – časopis *ZsdtG* byl nakonec ponechán u dosavadního nakladatelství. Šéfredaktor se v dopise Frankovi rozhodnutí divil, protože prý Beyera prosil, aby se záležitost vyřešila až po jejich vzájemné konzultaci. Z druhé dopis ukazuje meze Heissova vlivu a zřejmě i míru jeho působení na K. H. Franka. Šéfredaktorovo vyjádření „*Die Zeitschrift stellt nach unserer Auffassung ein Kernstück der politisch-historischen Publizistik dar*“ pak svědčí o tom, jakou úlohu historicko-politické publicistice připisovali důležité aktéry nacistické propagandy. Friedrich Heiss, ač sám činný v Berlíně, (možná též díky svému původu) zjevně prosazoval publicistiku o tématech českých zemí. Dělo se tak na úkor obecných dobových témat, jak o tom svědčí Heissův dopis vrchnímu vládnímu radovi na Úřadu říšského protektora Robertu Giesovi z 3. července 1942, v němž si šéfredaktor domlouval osobní konzultaci, na které (parafrázuji) „*měly být nalezeny prostředky a způsob, jak upřednostnit politickou literaturu důležitou pro Prahu před všeobecnou publicistikou*“.²⁰ V dopise z 3. června Heiss s povzdechem uvádí: „*Wir können nicht überprüfen, ob die Produktion aus dem Altreich wirklich kriegswichtig und für diesen Raum politisch entscheidend ist*.“²¹

Přiznáním svědectvím o dravosti nakladatelství *Volk und Reich* na území protektorátu i obecně o chování nacistů vůči jeho českým obyvatelům je Heissův popis jeho vyjednávání s hrabětem Nosticem o koupi Kittelova knihkupectví (*Kittelsche Buchhandlung*) v Ostravě. Heiss například ostře zdůrazňuje, že rozhodnutí v dané věci, u něhož typicky podtrhuje jeho politický význam, padne bez ohledu na souhlas či nesouhlas majitele (Nosticem navrhovanou kupní cenu 500 000 říšských marek striktně odmítá), na druhé straně ale vyzdvihuje „*jasnost a čistotu*“ transakce („*Bedürfnis nach Klarheit und Sauberkeit*“) a uvádí, že je ochoten vyjít Nosticovi vstříc v jeho „*případných obchodních či politických přáních*“, bude-li s tím souhlasit státní tajemník. Toto rozvádí tím, že s Nosticem již hovořil o jeho přání rozšířit jakýsi jeho blíže neurčený podnik na pozemek patřící židovské synagoze a o koupi pozemku v protektorátu.²² O vzájemném vztahu Franka a Heisse prameny ani dosavadní odborná literatura nevypovídají nic bližšího. Soudě z formální stránky Heissových dopisů Frankovi, nepojil je přátelský ani obdobný bližší vztah; dopisy jsou zcela formální, věcné a odrážejí Heissovu hodnotní podřízenost.²³ Z dochovaných pramenů lze usuzovat, že Heissovi byl v Praze lidsky nejbližší obersturmbannführer SS Robert Gies z Úřadu říšského protektora. Oslovení „*lieber Kamerad*“ i osobnější tón listů svědčí o tom, že se pravděpodobně znali již dříve. Heiss se na Giese obracel s žádostmi o intervence; jejich vzájemné dopisy jsou cenné tím, že prostředněji odhalují problémy, s nimiž se vydávání listu *Böhmen und Mähren* potýka-

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Friedrich Heiss se narodil 7. 10. 1897 v Plzni. V době podání přihlášky do NSDAP 16. června 1937 měl rakouské občanství. Bundesarchiv BDC Heiss, Friedrich 7. 10. 87 PK.

¹⁶ F. Heiss – A. H. Ziegfeld, *Deutschland und der Korridor*, Berlin 1933; F. Heiss – A. H. Ziegfeld, *Polen wider Polen*, Berlin: Volk und Reich 1932; F. Heiss – A. H. Ziegfeld, *Schlesien*, Berlin: Volk und Reich 1932; F. Heiss (Hg.), *Westland. Blätter für Landschaft, Geschichte und Kultur an Rhein, Mosel, Maas und Schelde*, B. 1., Berlin: Volk und Reich 1944/45. Vedle skutečnosti, že se nakladatelství již před rokem 1938 podílelo na nacistické propagandě v Sudetech, byl možná i Heissův původ zdrojem tvrzení, že má firma Volk und Reich „*kořeny v česko-moravském prostoru*“, jak uváděl např. K. H. Frank v dopise Heinrichu Himmlerovi z 10. 2. 1942, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-223.

¹⁷ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-187.

¹⁸ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-70, tatáž složka obsahuje i další prameny o střetu Heisse s Beyerem. Srov. též Frankův dopis Heissovi z 18. 3. 1940, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-183.

¹⁹ H. J. Beyer byl zmocněncem pro výstavbu Nadace Reinharda Heydricha, po jejím zřízení pak zástupcem jejího vedoucího a spolu s R. Hippiem vedoucím ústavu Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie. Významně se angažoval v rasovém bádání i jeho politické aplikaci. K. Fremund uvádí, že byl Beyer též vedoucím oddělení pro národní hospodářství: K. Fremund (ed.), *Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky (Výběr dokumentů)*, Sborník archivních prací 14, 1964, s. 7; nověji o H. J. Beyerovi: K. H. Roth, Heydrichs Professor. Historiographie des „*Volkstums*“ und der Massenvernichtung; Der Fall Hans Joachim Beyer, in: P. Schöttler, *Geschichtsschreibung*, c. d., s. 262–342.

²⁰ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-223.

²¹ Tamtéž.

²² Jak daná záležitost nakonec dopadla, se mi nepodařilo zjistit. Poznámka z 11. prosince 1941, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-222.

²³ Bez zájmovosti není Heissova prosba o již dříve přislíbený Frankův článek pro červnové číslo ročníku 1940 v dopise z 4. 6. 1940 (!), zdůvodněná slovy: „*Entscheidend für das Gewicht der Zeitschrift wird immer wieder Ihre politische Mitarbeit sein*.“ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-187.

lo.²⁴ List *BuM* byl vydáván berlínským nakladatelstvím *Volk und Reich*; kromě Prahy, kde sídlila redakce časopisu, bylo jako třetí místo vydání uváděno též Brno. Papír se sice do-
vážel z Říše²⁵ (nakladatelství výslovně uvádělo, že „z *hospodářskopolitických důvodů*“),
list se ale tiskl v protektorátu.²⁶ A to přesto, že s používaným druhem kvalitního papíru
(*Stärkestrichpapier*) neměla podle zástupců nakladatelství žádná zdejší tiskárna zkuše-
nosti.²⁷

Böhmen und Mähren vycházel od dubna 1940²⁸ do února 1945, a sice do června roku
1942 jako měsíčník, dále s dvouměsíční periodicitou. Od čísla 9/10 1944 byl formát A3
změněn na A4. *BuM* byl tištěn na křídovém papíře²⁹ a obsahoval bohatou grafickou vý-
zdobu – vedle řady často celostránkových fotografií to byly i reprodukce uměleckých děl,
kresby a malby. Jeden výtisk stál 1,50 RM, resp. 15 korun. Náklad měsíčníku nebyl uvá-
děn. Časopis *BuM* byl koncipován jako reprezentativní list – mezi jeho přispěvateli byli
jak politici, tak němečtí akademici pražské univerzity a prominentní novináři. Z funk-
cionářů nacistických úřadů v *BuM* publikovali například šéf pražské SD Walter Jacobi,
vedoucí kulturního odboru Úřadu říšského protektora Anton Zankl, kulturní referent
téhož úřadu Georg von Gregory; z novinářů šéfredaktor deníku *Der Neue Tag* Walter
Wannenmacher, šéfredaktor měsíčníku sudetské župy *Volk an der Arbeit* Karl Viererbl
a další. Z akademiků pražské univerzity měl v *BuM* výsadní postavení H. Raschhofer –
spolupracovník K. H. Franka.³⁰ List se věnoval především českým zemím; statě o dění
v Říši a na bojištích se zabývaly jen nejzávažnějšími událostmi, byly mnohem kratší než
statě o českých zemích a často se omezovaly na pouhé komentáře fotografií. Dopis šéf-
redaktora Friedricha Heisse A. Axmannovi, říšskému vedoucímu mládeže³¹ (*Jugendfüh-
rer des Deutschen Reiches*), sice obsahuje tvrzení o úmyslu nezaměřovat list jen na české
země, ale i na říšské záležitosti,³² avšak – jak výše uvedeno – vlastní podoba listu tomu-
to záměru příliš neodpovídala. *BuM* se obracel především na Němce žijící v protektorá-
tu; komplexnost, s jakou se věnoval přiblížení reálií českých zemí, svědčí o tom, že byl

²⁴ Šlo o technické potíže i o výše zmíněnou snahu upřednostnit práce Heissova nakladatelství oproti ostatní
publicistice. Např. Heissův dopis Giesovi z 3. června 1942, v němž si Heiss stěžoval, že je jeho nakladatel-
ství odkázáno na protektorátní, především pražské firmy, které jsou natolik zaměstnávány zakázkami z vlast-
ní říše, že tím trpí produkce jeho nakladatelství. Podobně i zmíněný list z 3. 7. 1942. Oba in NA, Fond stá-
tního tajemníka, 109-12-223.

²⁵ Prameny hovoří např. o dodavatelské firmě R. Scheufelen – Papierfabriken v Oberlennigenu, NA, Fond
státního tajemníka, 109-12-287.

²⁶ V tiráži *BuM* je uvedena Českomoravská nakladatelsko-tiskařská společnost v Praze; dochovaná korespon-
dence nakladatelství dokládá též jméno další společnosti, která se na výrobě jeho produkce podílela – knih-
vazačské firmy J. Pfeiffer, NA, Fond státního tajemníka, 109-12-223.

²⁷ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-287.

²⁸ První číslo mělo původně vyjít k prvnímu výročí vzniku protektorátu 15. 3. 1940, viz dopis předsedovi
Svazu průmyslníků Adolfovi ohledně příspěvku na financování listu ze 3. února 1940 (NA, Fond státního ta-
jemníka, 109-12-183) a návrh dopisu ministru obchodu protektorátu v téže věci (tamtéž). Nakonec vyšlo
s určitým zpožděním.

²⁹ Ve Fondu státního tajemníka v NA se zachovalo několik objednávek papíru (resp. konceptů objednávek) pro
nakladatelství *Volk und Reich*. Zdůrazňují potřebu kvalitního papíru („Kunstdruckpapier“, „Kaseinrich“) s od-
kazem na to, že jde o „státněpolitické a propagandistické účely v zahraničí a protektorátu“ (109-112-287).

³⁰ H. Raschhofer vyučoval na právnické fakultě pražské Německé univerzity mezinárodní právo a v *BuM* psal
jak politické komentáře, tak (rovněž silně propagandisticky zabarvené) právněhistorické statě. Raschhofe-
rovy předválečné politické aktivity zmiňují Fremund, Heydrichova, c. d., 29n.); Brügel, Tschechen, c. d.,
s. 85-87; M. Fahlbusch, Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik?: Die „Volksdeutschen
Forschungsgemeinschaften“ von 1931-1945, Baden-Baden 1999, s. 114.

³¹ Ani statě prvního čísla zaměřené měsíčníku nijak nespecifikovaly. Viz např. úvodní Neurathův článek *Der
Zeitschrift Böhmen und Mähren zum Geleit*, *BuM* 1940, č. 1, s. 4.

³² NA, Fond státního tajemníka, 109-12-226.

koncipován též pro zahraničí.³³ Témata propagandy zaměřené na české obyvatelstvo se
v *BuM* vyskytují rovněž, časopis ale na české čtenáře svým zaměřením ani rétorikou ne-
bral zvláštní ohledy. V kritičnosti vůči Čechům byl v mnohém otevřenější než pouze jim
určené formy propagandy; na druhou stranu však nevyjevoval radikální nacistické plány
s českými zeměmi, respektive s českým obyvatelstvem.³⁴ I když české obyvatelstvo pro-
tektorátu nebylo modelovým čtenářem časopisu *Böhmen und Mähren*, mělo nést značnou
část jeho financování. Protektorátní vláda se musela smluvně zavázat, že bude měsíčně
odebírat 20 000 exemplářů a starat se o jejich další distribuci například do obcí, úřadů
a škol.³⁵ Šéfredaktor listu Friedrich Heiss uzavření smlouvy kvitoval v dopise Robertu
Giesovi z 16. července 1940 s nadšením a frázemi o jedinečné možnosti ovlivnit cizí oby-
vatelstvo: „*Es wird wohl einzig in der Geschichte der deutschen Zeitschriften sein, dass
einem Blatt so die Möglichkeit geboten wurde, in ein fremdes Volkstum hineinzuwirken.*“³⁶ Jak jsem již opakovaně zdůraznil, tuto možnost pak časopis žádným specifickým
zohledněním českých čtenářů nevyužil.

Finanční podpora byla ještě před zahájením vydávání časopisu *Böhmen und Mähren*
vynucována i od průmyslových podniků protektorátu. Devět největších hutních a strojí-
renských podniků bylo v únoru 1940 vyzváno, aby odevzdaly po 60 000 korunách, za což
se jim mělo v listu dostat celostránkové inzerce. Společný příspěvek ostatních firem měl
činit 6 000 000 korun. Prameny Fondu státního tajemníka v SÚA Praha³⁷ dokládají, že se
tento požadavek setkal se značným odporem: zástupci oslovených firem se dokonce vůči
tvrzení o výjimečné důležitosti chystaného tiskového orgánu říšského protektora bránili
tím, že již jako jeho oficiální list existuje deník *Der Neue Tag*. Poukazovalo se též na to,
že ani není jistý název budoucího listu, jelikož se tak již jmenuje jiný časopis, který své
firemní jméno hodlá bránit – žádná z těchto námitek ale nic nezměnila. Jmenované firmy
odeslaly 22. února 1940 dopis Svazu průmyslu (*Industriellenverband*) s žádostí o pod-
statné snížení jejich příspěvku, která byla 29. února zamítnuta. Kritizováno bylo v této
záležitosti též to (i ze strany Rady pro reklamu v německém hospodářství – *Werberat der
deutschen Wirtschaft*), že je chystaný časopis takovým „*inzertním přímusem*“ zvýhodňo-
ván proti ostatním tiskovinám, které v jeho prospěch přicházejí o reklamní zakázky. Ob-
jevilo se např. konkrétní varování, že se u podniků nenajde finanční podpora pro chysta-
ný časopis *Süd-Ost Echo*. Úřad říšského protektora se údajně zástupcům novin a časopisů
v reakci na jejich námítky zavázal, že již nebude žádné další tiskovině takto zajišťo-
vat inzerenty. Sporadicky dochované materiály o finančním pozadí časopisu *Böhmen
und Mähren* napovídají, že se jeho prostřednictvím zřejmě obohacoval státní tajemník

³³ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-183.

³⁴ Příznačné je zde Heissovo tvrzení v dopise Robertu Giesovi k jeho jednání s českou protektorátní vládou
ohledně odběru časopisu (viz dále): „*Es ist, glaube ich, zweckmäßig, wenn wir von dem, was wir in der
Zeitschrift wollen, wenig sagen.*“ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-183.

³⁵ NA, Fond státního tajemníka, 108-12-183. Vládní rada Gies, který počátkem léta 1940 věc s českou vládou
dojednal, tamtéž poznamenal, že není vyloučeno pozdější zvýšení počtu povinně odebíraných exemplářů.
Zda k němu někdy došlo, však prameny nesdělují. Koncept Giesova dopisu protektorátnímu ministru sprá-
vedlnosti z téhož archivního pramene obsahuje žádost, aby ministr výnosem zajistil odběr časopisu a jeho
distribuci na místa, která byla uvedena v příloze: „*ministerium a jeho služebny, všechny soudy, úřadovny
státního zastupitelství, soudci, věznice a výchovná zařízení, správy sirotčinců, advokátní komora a její jed-
notliví členové.*“

³⁶ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-187.

³⁷ Tamtéž.

K. H. Frank: v dopise generálnímu tajemníku Svazu průmyslu Adolfovi z 24. ledna 1941 žádal, aby Adolf z částky, kterou shromáždil k „nacionálně-politickým cílům“ (volkstüm-politische Zwecke) zaslal 100 000 korun na konto nakladatelství Volk und Reich Prag a 60 000 korun Frankovi samotnému na jeho soukromé konto.³⁸

2. Sudetoněmečtí historici a list *Böhmen und Mähren*

Jak probíhala spolupráce sudetoněmeckých historiků s časopisem *Böhmen und Mähren* a jak byla intenzivní? Jeden z mála pramenů, které ve snaze o rozkrývání institucionálního a personálního pozadí časopisu *Böhmen und Mähren* mohou použít, dokládá, že se K. H. Frank osobně podílel na určování jednotlivých témat – v jednom dopise redakce listu historiku Heinzu Zatschekovi se uvádí: „Auf Wunsch des Herrn Staatssekretär bereiten wir in Zusammenarbeit mit der Gaustudentenführung ein Heft der Zeitschrift 'Böhmen und Mähren' über die Prager Universität vor.“³⁹ Na K. H. Franka se odvolávala i žádost o příspěvek do sborníku *Böhmen und Mähren Buch* z 29. 8. 1940.⁴⁰ Ačkoliv se v dopise hovoří o značném spěchu při vydání knihy, způsobeném „zvláštními politickými důvody“, vyšla až v roce 1943.

U příspěvků do *BuM* se od historiků čekala značná pohotovost. Z dat dochovaných dopisů⁴¹ a vyžadovaných termínů odevzdání rukopisu vyplývá, že šlo o poměrně krátké lhůty – dva až tři týdny, někdy ale jen deset dní. Jeden z dopisů H. Zatschekovi se dovoľoval přání šéfredaktora Heisse a obsahoval poměrně jednoznačné směrnice ke zpracování statí (text rovněž přibližuje formu jednání mezi redakcí a příspěvateli): „Das nächste Heft unserer Zeitschrift soll auf Wunsch des Obbergruppenführers [Heiss] vor allem zwei Themen in besonderer Weise behandeln. – In einer ersten Gruppe von Aufsätzen soll die politische Bedeutung der Niederwerfung des Aufstandes in der Slowakei gewürdigt werden. Die zweite anschliessende Aufsatzgruppe soll die besondere Stellung und Aufgabe, die historisch und politisch dem Lande Mähren zufällt, behandeln. – Wir bitten Sie nun, sehr verehrter Herr Professor, uns für die zweite Gruppe den tragenden historischen Aufsatz zu schreiben. Als Arbeitstitel schlagen wir die Formulierung 'Mähren in der Reichsgeschichte' vor. Die Absicht dieses Aufsatzes ist es, die dauernde historische Bindung Mährens einerseits an Böhmen, andererseits über Böhmen an das Reich deutlich zu machen.“⁴² Ještě jednoznačnější pak byl pokyn ke statí o „říši jako ochranné moci nad Čechy a Moravou“ pro poslední číslo roku 1943: „In diesem Aufsatz... soll gezeigt werden, daß Böhmen und Mähren zur Zeit aller grossen Anstürme, die aus dem Osten, bezw. aus dem Südosten gegen Europa erfolgt sind, im Schutze des Reiches lag und darum einen im wesentlichen ungestörte kulturelle Entwicklung, ja teilweise eine Höchstblüte europäischer Kultur entfalten konnte. Dies trifft z. B. vor allem auf die Hunnen- und Mongolenstürme und auf das Vorstürmen der Türken im 16. und 17. Jahrhundert

³⁸ NA, Fond státního tajemníka, 109-12-207.

³⁹ Dopis šéfredaktora F. Heisse H. Zatschekovi ze 17. 12. 1942, Archiv AV ČR, fond H. Zatschek, k. 7, i. č. 485.

⁴⁰ Archiv AV ČR, fond H. Zatschek, k. 8, i. č. 654.

⁴¹ Šest listů redakce H. Zatschekovi, tamtéž (jeden se týkal knihy *Böhmen und Mähren Buch*).

⁴² Dopis redakce *BuM* H. Zatschekovi z 3. 11. 1944. (Zatschek měl rukopis nepřesahující 8 strojopisných stran dodat do 15. 11. téhož roku). Archiv AV ČR, fond H. Zatschek, k. 7, i. č. 485.

zu.“⁴³ Jak ještě uvedu dále, Zatschek pak v dané statí (s požadovaným názvem) opravdu hovořil o „ohrožení národem cizí rasy“ (ein fremdrassiges Volk) – Osmany a „expanzi (Drang) východních národů na západ.“⁴⁴

Dochovaná korespondence se spolupracovníky listu z řad sudetoněmeckých historiků, kterou jsem z tohoto hlediska probíral, neobsahuje konkrétnější informace ohledně jednotlivých témat či jejich zpracování. Nad dopisem redakce právě Zatschekovi obsahujícím též pozvání k šéfredaktoru listu F. Heissovi do Berlína⁴⁵ se však lze domnívat, že se někteří akademici (jistě nejen Zatschek) podíleli na zaměření jednotlivých tematických čísel jako poradci, popřípadě působili jako konzultanti při výběru dalších příspěvatelů či při posouzení správnosti jednotlivých statí.⁴⁶ Jak uvedeno výše, materiály Nadace Reinharda Heydricha dochované v archivu Úřadu říšského protektora dokazují, že se články v *BuM* zařazovaly do výkazů činnosti jednotlivých vědeckých pracovníků nadace – byly zde stavěny na roveň položkám odborné bibliografie.⁴⁷

V následujícím přehledu uvádím počty historicko-politických statí jednotlivých historiků v *BuM* a kontrastně k nim připojuji počty článků specialistů v rasovém bádání:

Historici (národopisci)⁴⁸ pražské Německé (Karlovy) univerzity:

A. Ernstberger	(7)	E. Winter ⁴⁹	(7)
J. Hanika ⁵⁰	(4)	W. Weiszäcker ⁵¹	(3)
J. Pfitzner ⁵²	(2)	W. Wostry	(7)
G. Pirchan	(3)	H. Zatschek ⁵³	(3)

⁴³ Dopis redakce *BuM* H. Zatschekovi z 13. 12. 1943, tamtéž. Ve zmíněném archivním fondu k H. Zatschekovi se nachází rovněž žádost deníku Der Neue Tag o příspěvek. Jednalo se o recenzi na knihu *Lieder und Taten. Deutsche Volksgeschichte im deutschen Volkslied* od Fritze Koberga. Také v tomto dopisu byl zdvořilý pokyn: „An sich möchten wir das Buch gerne gross herausgestellt wissen.“ Dopis vedoucího redakce umění (Kunstschrittleitung) deníku H. L. Mayera H. Zatschekovi z 26. 2. 1943, tamtéž, k. 7, i. č. 570.

⁴⁴ H. Zatschek, *Das Reich als Schutzmacht für Böhmen und Mähren*, *BuM* 1943, č. 11/12, s. 166–169, 167.

⁴⁵ Dopis ze 14. 4. 1944, Archiv AV ČR, fond H. Zatschek, k. 7, i. č. 485.

⁴⁶ Že se Zatschek snažil za své zásluhy vyžít další výhody, dosvědčuje jeho dopis K. H. Frankovi z 11. 11. 1944, v němž se se zdůrazněním propagandistických potřeb snažil získat Franka pro rozeslání (a především zřejmě k zakoupení) sta letu plánované sbírky dokumentů *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1626* do evropských archivů a knihoven. Tamtéž, k. 8, i. č. 654.

⁴⁷ NA, ÚŘP 110-4/558.

⁴⁸ Vybírám zde nejčastěji publikující a vzhledem k tématu této studie nejdůležitější autory; nezařazuji tedy do přehledu např. historiky umění Ericha Bachmanna a Oskara Schürera s jedinou statí v *BuM*.

⁴⁹ K E. Winterovi, především jeho v závislosti na politické situaci se proměňujícímu pojetí českých dějin, srov. F. Seibt, *Der Nationalitätenkampf*, c. d., s. 33 n.; M. Schulze-Wessel, „Sudetendeutsche“ Identität und Mächtropolitik. Diskussionbeitrag der Tagung „Unsere Geschichte“: Die tschechisch-deutsche Vergangenheit als Interpretationsproblem, *Bohemia* 1994, č. 2, s. 397.

⁵⁰ K J. Hanikovi viz W. Emmerich, *Zur Kritik der Volkstumsideologie*, Frankfurt am Main 1971, s. 11.

⁵¹ Wilhelm Weiszäcker působil v letech 1941–1943 ve Vídni. Jeho statě v *BuM*, dvě z roku 1940 a jedna z roku 1943, toto období rámuji. K Weiszäckerovi, zvláště jeho politickému smýšlení, srov. J. Bahlcke, *Wilhelm Weiszäcker*. „Mit den Waffen der Wissenschaft“. Der sudetendeutsche Jurist und Rechtshistoriker Wilhelm Weiszäcker (1886–1961), in: *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte* 1998, s. 175–210.

⁵² Pfitznerovy články v *BuM* jsou z let 1943 a 1944. K osobnosti, pracem a osudům tohoto kontroverzního historika a nacisty viz J. Hackmann, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschböhmisches Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie*, in: M. Neumüller, *Die böhmischen Länder*, c. d., s. 49–72; F. Hadler – V. Šustek, *Josef Pfitzner. Geschichtspräsident und Geschichtspolitiker*, in: M. Glettler – A. Mišková, *Prager Professoren*, c. d., s. 105–136; A. Mišková – V. Šustek, *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945: deník Josefa Pfitznera, úřední korespondence s Karlem Hermannem Frankem*, sv. 1, Praha 2000; F. Seibt, *Der Nationalitätenkampf*, c. d.; srov. též sice dobovou, ale dodnes zajímavou polemiku A. Kraus, *Die sogenannte tschechische Renaissance und die Heimatdeutschen*, Prag: Orbis 1928.

⁵³ Zatschek působil v letech 1941–1942 ve Vídni. Všechny jeho statě jakož i výše citované dopisy jsou z následujícího období.

Specialisté rasového výzkumu:

H. J. Beyer	(3)	K. V. Müller ⁵⁵	(1)
A. Helbok ⁵⁴	(2)	K. Thums ⁵⁶	(1)

Počet statí jednotlivých historiků v *BuM* dokazuje, že redakce dávala přednost domácím historikům a že redakčním záměrem nebyla explicitní tematizace rasové problematiky.⁵⁷ Množství článků Ernstbergera, Wintera a Wostryho z celého období vydávání listu *BuM* dovoluje řadit tyto historiky ke kmenovým autorům měsíčníku říšského protektora.

Archiv Úřadu říšského protektora obsahuje vedle anotací článků o dějinách českých zemích a výstřižků recenzí z odborných časopisů⁵⁸ též anotace statí z *BuM*,⁵⁹ což dokládá jeho sledovanost politickými místy. Myslím, že lze o tento pramen, byť ojedinělý, opřít hypotézu, že i ze statí *BuM* byly čerpány podněty pro projevy či statě německých politiků, a že se tak politika a sudetoněmecká historiografie (skrže publicistiku historiků) ovlivňovaly navzájem.

3. Jednotlivá témata historicko-politické publicistiky v listu *Böhmen und Mähren*

V hlavní části této studie sestavuji seznam témat, kterými se list *BuM* snažil utvářet nový obraz dějin českých zemí. Nejdříve to budou témata těsně související s nacistickou ideologií a protektorátní propagandou (zejména Říše, střední Evropa, rasová otázka), posléze témata týkající se újeji reálií českých zemí, historických tradic Němců v českých zemích a jejich proměn. Sleduji tedy konstituování, respektive „přepisování míst paměti“ obyvatel českých zemí, především sudetských Němců, nacistickou propagandou – ovšem za aktivní spoluúčasti sudetských Němců, především sudetoněmeckých historiků, samotných. Pojem „místa paměti“⁶⁰ označuje hlavní prvky legitimizačních historických „vy-

⁵⁴ K A. Helbokovi srov. H. Gerndt, *Volkskunde und Nationalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde München*, 23. bis 25. Oktober 1986, München 1987, s. 183.

⁵⁵ K. V. Müller byl významným nacistickým specialistou na otázky tzv. rasové hygieny, srov. např. A. Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung. Magisterarbeit, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf* 1999, s. 66–70 (práce vyšla tiskem: A. Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag /1942-1945/*, Dresden 2000. Zde odkazují na magisterskou práci); A. Míšková, *Německá (Karlůva) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, passim.

⁵⁶ K. Thums byl na Německé univerzitě v Praze vedoucím ústavu Institut für Erb- und Rassenhygiene. Srov. A. Míšková, *Deutsche Professoren aus den Böhmischem Ländern – „Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach den Münchenverhandlungen*, in: M. Glettler – A. Míšková, *Prager Professoren*, c. d., s. 27–44.

⁵⁷ O rasové tematice v *BuM* pojednám dále.

⁵⁸ Šlo o *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* a *Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft*.

⁵⁹ NA, ÚRP 1174 IV-3-P.

⁶⁰ Pojem „místa paměti“ byl vypracován francouzskými historiky, inspirovanými pracemi M. Halbwachse (např. *Das kollektive Gedächtnis*, Stuttgart 1967) o kolektivní paměti. Ačkoli je používán především při popisu historického vědomí národů a dalších společenských formací po roce 1945 (srov. např. statě P. Nory a T. Todorova ve sborníku A. Bensa (ed.), *Politika paměti*, Cahiers du Cefres 1998, č. 13), je nosný i pro pojmenování témat a mechanismů kolektivního historického vědomí starších období. Pojem „legitimizačních vyprávění“, popř. „velkých příběhů“ ve výše uvedeném smyslu razí J. F. Lyotard, *O postmodernismu*, Praha 1993. O významu tradice v moderní epoše viz E. J. Hobsbawm, *Inventing Traditions*, in: E. J. Hobsbawm (ed.), *The Invention of Tradition*, Cambridge 1992, s. 1–14.

právění“, jež jsou klíčová při utváření a uchování historického vědomí určitého (především národního) kolektivu.

3.1 Říše jako ústřední motiv historické legitimizace protektorátu

Kvazihistorické exkurzy k historii Svaté říše národa německého byly významným toposem nacistické propagandy při její legitimizaci rozbití ČSR a obsazení českých zemí v březnu 1939. Byly též klíčovými tématy historické publicistiky v listu říšského protektora *Böhmen und Mähren*. Téma Říše zde nacházím ve dvojí podobě – jednak jako myšlenkově zcela prázdné, frázovitě přiklonění se k oficiální nacistické propagandě o návratu českých zemí do Říše, jednak jako pro nás dnes mnohem zajímavější motiv související se sudetoněmeckou historiografií, světonázorovým postojem pisatelů i reflexí sudetoněmecké kolektivní identity.

Jelikož byl v německém historickém a politicko-filozofickém myšlení koncept Říše tradičně velmi významný, nastíním zde krátce jeho meziválečné pojetí, které ovlivnilo také sudetoněmecké historiky. Znovuoživení konceptu Říše v německém prostředí popisuje K. Sontheimer⁶¹ jako jeden z hlavních topoi antidemokratického německého myšlení po roce 1918. Byl politickým mýtem antirepublikánství, zahrnujícím jak protimodernistické představy o uspořádání společnosti, tak snahu o revizi versailleského systému. Studií o vlivech dobových antimodernistických politických směrů u sudetských Němců je dosud málo – výjimečná je sonda F. Seibta o časopisu spannistického kameradschaftsbundu *Die junge Front*.⁶² O politických postojích sudetoněmeckých historiků, míře jejich obeznámenosti s politickými a politicko-filozofickými směry německé tzv. konzervativní revoluce je dosud známo ještě méně.

Velký vliv na sudetoněmecké historiky měl rakouský historik Heinrich von Srbik, u něhož byla Říše důležitým prvkem dějinné konstrukce „německé jednoty“ (viz např. jeho stejnojmennou knihu *Deutsche Einheit* z roku 1935) – ta, v mnohém produkt dobových antiversailleských politických představ, významně ovlivnila historickou legitimizaci mezinárodních politických kroků Německa.⁶³

Srbik byl pro sudetoněmecké autory po celé sledované období autoritou i přesto, že byla jeho dějinná konstrukce navzdory zmíněnému významu pro zdůvodnění německé zahraniční politiky od roku 1943 ze strany NSDAP opakovaně kritizována jako „obraz dějin ležící mimo biologickou dějinnou zákonitost“,⁶⁴ snižující význam národa na úkor nadřazeného pojmu říše.

Třetí číslo *ZsdTG* z roku 1938, první po Mnichovu, obsahovalo příznačně věnování právě H. von Srbikovi s textem: „*Heinrich Ritter von Srbik... sind wir durch die gesamtdeutsche, auch uns einschließende Blickrichtung seines Werkes wie auch durch seine persönliche Anteilnahme am sudetendeutschen Geschick herzlich verbunden.*“ Odkazy na

⁶¹ K. Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, München 1992, s. 222 n.

⁶² F. Seibt, *Cestou k Mnichovu. K vytváření nacionálně socialistických perspektiv mezi Němci v Československu 1930–1938*, *Soudobé dějiny* 1995, III/ 2–3, s. 281–294.

⁶³ Viz K. Schönwalder, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft und Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main – New York 1992, s. 91–98; Tyž, „Lehrmeisterin der Völker und der Jugend“. *Historiker als politische Kommentatoren*, 1933 bis 1945, in: P. Schöttler, *Geschichtsschreibung*, c. d., s. 141–143.

⁶⁴ G. Heiß, *Wiener Schule der Geschichtswissenschaft*, in: G. Heiß (Hg.), *Willfähige Wissenschaft. Die Universität Wien 1938–1945*, Wien 1989, s. 26–77, zde s. 54–55.

Srbika byly u sudetoněmeckých historiků časté;⁶⁵ nejotevřenější přihlášení se k jeho knize *Deutsche Einheit* obsahovala Wostryho stať *Mittleuropa und die deutsche Frage* z roku 1938⁶⁶ a jeho přednáška *Volksdeutsche Geschichtsbetrachtung* z roku 1940.⁶⁷ BuM přinesl Srbikovy stať v roce 1940⁶⁸ a 1942.⁶⁹ V roce 1944, tedy po zmíněné kritice Srbika ze strany NSDAP, se na něj v BuM odvolával opět W. Wostry.⁷⁰

Pro nacistickou propagandu v českých zemích, jak uvedeno, spočíval význam říše v legitimizaci obsazení českých zemí v březnu 1939 a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava. J. Rataj⁷¹ uvádí, že nacisté pro zdůvodnění protektorátu využili teze J. Klimenta, právního historika a Háchova tajemníka. J. Kliment a s ním celá řada českých publicistů (např. E. Moravec, E. Vajtauer) skutečně po Mnichovu postulovali totální závislost českých zemí na Německu.⁷² Jak Kliment, tak Vajtauer v BuM publikovali⁷³ po obratu na východní frontě – šlo o snahu dokládat spjatost Čechů se zájmy Říše. Na stránkách BuM se s konceptem Říše a svatováclavskou ideou propagandisticky nejintenzivněji zacházelo v prvních dvou ročnících. Na konci roku 1941, po nahrazení Neuratha Heydrichem, přinesl list články k symbolickému aktu z 19. prosince 1941, při němž u příležitosti prohlídky korunovačních klenotů na Pražském hradě Heydrich po převzetí sedmi klíčů od Svatováclavské kaple předal tři do úschovy prezidentu Háchovi. Ceremonie se vázala ke zkrleslým představám o středověkém poměru Říše a českých zemí a byla v nacistické propagandě jedním z nejmarkantnějších projevů instrumentalizovaného historismu vůbec. Na událost reagoval BuM největší koncentrací článků nacistických politiků za celou dobu vydávání časopisu – vedle stať R. Heydricha a K. H. Franka zde byl uveřejněn i jediný článek A. Rosenberga v BuM.⁷⁴ Heydrichova stať, nazvaná *Svatováclavská tradice* (Heydrich proti sobě postavil Václava – „věrného vazala říše“ – a odbojného Boleslava,⁷⁵ čímž mířil proti Aloisu Eliášovi a českému odboji vůbec), nese stopy inspirace pomnichovskými koncepcemi pravé části českého politického spektra.⁷⁶

Příznačně pro tendenční historismus časopisu doprovázela sérii politických článků populárně naučná stať Hermanna Raschhofera pojednávající jak o korunovaci a korunovačních klenotech obecně, tak o korunovačních klenotech českých, v níž nechyběla historická paralela ke zmiňované události (o prvních českých kráľích, již obrželi korunu od

německých panovníků) a pasáž o „germánské povaze korunovace a instituci věrnosti“: „Wir haben des entscheidenden germanischen Anteils an der Institution der Krönung gedacht. Eine der wichtigsten germanischen politischen Formen ist die Bindung kraft Treue. ...Auch in den Beziehungen zwischen dem Reich und Böhmen zeigt sich dieses Element und es hat mit zu Höhepunkten böhmischer Geschichte geführt“.⁷⁷ S konceptem Říše v jeho legitimizační funkci opakovaně zacházel především státní tajemník K. H. Frank, který k tématu dokonce vydal samostatnou brožuru *Böhmen und Mähren im Reich*, založenou na jedné z jeho četných přednášek před badateli.⁷⁸ Frankovy projevy a texty dávaly jednoznačné směrnicе všem pojednáním k danému tématu. O vzájemném ovlivňování politiky a historické vědy svědčí fakt, že se Frank ve zmíněné brožuře výslovně opíral o práce W. Wostryho a H. Ladese. To, že (jen půlstránková) recenze Frankovy brožury v *ZsdTG* vyšla se značným – dvouletým – zpožděním, by mohlo být pokládáno za doklad jisté rezervovanosti historiků vůči instrukcím ze strany nacistických politiků. Styl recenze však svědčí o opaku – Prokert citoval opravdové směrnicе (uvádím Prokertův citát Franka): „jegliche Betrachtung der Probleme des böhmisch-mährischen Raumes von den geschichtlichen Tatsachen und den tausendjährigen Bindungen von Land und Volk ausgehen muß und ohne deren Kenntnis nicht verstanden werden kann.“⁷⁹ Rovněž skutečnost, že v roce 1941 (není známo, zda po vydání Frankovy brožury a na přímou politikou objednávkou, lze to však předpokládat) uspořádal spolek *Verein für Geschichte der Sudetendeutschen*⁸⁰ na téma *Böhmen und das Reich* konferenci, svědčí o zpracovávání politicky protěžovaných témat.⁸¹ Frank zde měl úvodní přednášku, v níž napadl odkaz Františka Palackého za to, že prý kvůli jím založenému historickému konceptu Čechům chybí smysl pro politickou realitu („...immer der Sinn für die politischen Realitäten abgeht“).⁸²

Článek Waldemara Wuchera, pracovníka redakce BuM, dokládá očekávání, jež bylo vkládáno v politicky instrumentalizovanou historiografii: připomněl přednášku W. Wostryho z 18. 10. 1913 ze spolku *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* o roli Prahy v německém osvobozeneckém hnutí v roce 1813⁸³ a vyzdvihl, že v ní zazněl ohlas aktuálních politických postojů českých Němců – nemožnost ztotožnit se s nadnárodní ideou rakouské říše. Přesto ale Wucher Wostryho někdejší stanovisko odmítl, resp. je uctivě, ale rozhodně odkázal do minulosti: „Ja trotz aller Souveränität des Standpunktes, die der sudetendeutsche Historiker schon 1913 gegenüber den meisten Reichsdeutschen bewies, waltet doch heute in der Betrachtung dieses Zeitraumes ein völlig anderer Geist.“ Přestože na zmíněné konferenci vystoupil i Wilhelm Wostry (list jeho přednášku v plném

⁶⁵ Např. *ZsdTG* 1938, s. 155; *ZsdTG* 1939, s. 42.

⁶⁶ W. Wostry, *Mittleuropa und die deutsche Frage*, *ZsdTG* 1938, s. 77–90, především s. 77–80.

⁶⁷ W. Wostry, *Volksdeutsche Geschichtsbetrachtung*, *ZsdTG* 1940, s. 1–24, zde s. 10–11.

⁶⁸ H. v. Srbik, *Die Schlacht von Königgrätz und die deutsche Einheit*, BuM 1940, č. 4, s. 124–125.

⁶⁹ H. v. Srbik, *Das Jahr 1866 und das Schicksal Böhmens und Mährens*, BuM 1942, č. 4, s. 126–128.

⁷⁰ W. Wostry, *Wallenstein, Böhmen und das Reich*, BuM 1944, č. 9–10, s. 171–175, s. 171. Totéž – tedy hlášení se sudetských Němců k osobnostem, jež byly (přes své sympatie k nacistickému režimu) ze strany NSDAP kritizovány, platí též u vztahu k H. Cysarzovi, jež byl odsuzován za údajné citace proskribovaných autorů (spíše se však jednalo o univerzitní intriky kolem získání mnichovské profesury). Jeho knihu *Sieben Lebensbildnisse* rezeroval velice příznivě dokonce E. Frank (BuM 1944, č. 11/12, s. 261).

⁷¹ J. Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha 1997, s. 180.

⁷² Tamtéž, s. 176–181.

⁷³ J. Kliment, *Der legale Repräsentant der Tschechen. Zum 5. Jahrestage der Wahl des Staatspräsidenten Dr. Emil Hácha*, BuM 1943, č. 11/12, s. 179–181. K Vajtauerovu článku v BuM se ještě vrátím.

⁷⁴ R. Heydrich, *Die Wenzelstradition*, BuM 1941, č. 12, s. 423–424; A. Rosenberg, *Völkernkampf und Einzelschicksal*, BuM 1941, č. 12, s. 424; K. H. Frank, *Von der Verpflichtung der Deutschen in Böhmen und Mähren*, BuM 1941, č. 12, s. 425.

⁷⁵ Ve velice pokleslé formě se opozice Václav – Boleslav objevila např. v knize G. Mühlpforta, *Grundfragen der böhmisch-mährischen Geschichte*, jejíž ukázky byly otištěny na předsádce posledního čísla BuM pod názvem *Die Kontinuität der böhmisch-mährischen Reichsbejahung*, BuM 1945, č. 1/2.

⁷⁶ Srov. též J. Rataj, *O autoritativní, c. d.*, s. 166n.

⁷⁷ H. Raschhofer, *Krönung und Krönungskleinoiden*, BuM 1941, č. 11/12, s. 427–430, s. 427.

⁷⁸ Jednalo se o vydání přednášky pronesené v červnu 1941 v krakovském výzkumném ústavu Ostinstitut. Podle recenze H. Prokerta, *ZsdTG* 1943, s. 384.

⁷⁹ Tamtéž, s. 384.

⁸⁰ Šlo o v roce 1939 přejmenovaný *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*.

⁸¹ Podle stať W. Wuchera, pracovníka redakce, *Böhmen und das Reich*, BuM 1942, č. 1, s. 20–21.

⁸² Tamtéž, s. 21.

⁸³ Stať je pro mne zajímavá i z toho důvodu, že obsahovala zdůraznění avantgardnosti nacionálního uvědomění českých Němců: „Damals hat die patriotische Erinnerung in Deutschland da und dort sogar echte Züge eines gesamtdeutschen Bewußtseins an sich gehabt, aber vielleicht nirgends so sehr wie bei den Deutschen Böhmens“ (s. 20). A rovněž: „Die Deutschen Böhmens waren vielleicht am wenigstens vorbehaltlos in der übergreifenden Staatsaufgabe der Habsburgermonarchie aufgegangen. Das Deutschtum als Volksgedanke war ihnen als in dem in Böhmen völlig zu voller Wirkung gekommenen völkischen Selbstbehauptungskampf wohl am meisten bewußt geworden“ (s. 21).

znění otiskl v témže čísle jako Wucherův článek), sliboval si Wucher nový dějinný obraz od příslušníka mladší generace – Antona Ernstbergera, který referoval o stejném tématu jako Wostry před 25 lety. Ernstberger však, alespoň ve své syntéze⁸⁴ o německých dobrovolnících v Čechách roku 1809, Wucherovo očekávání nesplnil. V publicistice, jak ještě doložím, ovšem Ernstberger potřebám propagandy vycházel velice vstřícně.

Zdůraznění dlouhodobé přináležitosti českých zemí k Říši bylo obvyklým toposem historicko-politické publicistiky po první světové válce a ve zradikalizované formě se objevilo v řadě historicko-politických sborníků po roce 1935.⁸⁵ Také v přednášce W. Wostryho *Die geschichtlichen Grundlagen des Sudetendeutschums* v roce 1937⁸⁶ mělo téma vztahu českých zemí k Říši významné postavení. Wostry shrnul tradiční akcentování přináležitosti českých zemí k Říši českoněmeckou historiografií – platilo tedy, že se součástí Říše staly Čechy za otónského císařství v 10. století; u postižení významu politiky Karla Velikého vůči Slovanům v české kotlině Wostry kolísal od slabšího konstatování vstupu českých zemí do zájmové sféry Říše a silnějšího tvrzení, že Čechy byly „od doby Karla Velikého nejen politicky přičleněny k Západu.“ Především soud nad počátkem 9. století problematiku zkresloval – zmínky o cyrilometodějské misi, mocenské expanzi polského státu na přelomu tisíciletí a především vědomí o zvláštním postavení českých zemí v Říši však českoněmecké historiografií nebyly nikdy vlastní.⁸⁷ Pro přiblížení míry zjednodušení historické problematiky v *BuM* se zde nabízí srovnání – zatímco Wostry, jenž byl znalcem dané epochy, i v popularizačních statích a přednáškách, jak ještě ukážu, jemněji rozlišoval, zdůrazňoval například jazykovědec E. Schwarz ve své statí v *BuM* shodně s politickou propagandou co nejranější podřízenosti českých zemí Říši: „*Schon Karl der Große hatte die Lehenshoheit des frankischen Reiches über Böhmen ausgedehnt, die Ottonen erneuerten sie. Es war ein Glück für das tschechische Volkstum, daß seine Herrscher die Machtverhältnisse richtig erkannten und auf bewaffneten Widerstand gegen den deutschen Einfluß verzichteten.*“⁸⁸ To, co bylo zčásti ve shodě s tradičním názorem i starší české historiografie, bylo v roce 1941 variací nacistické propagandistické paralely k Mnichovu, obsahující výhrůžku odkazem k osudu polabských Slovanů. Další historik, který se ve vlastních odborných pracích zabýval jinými tématy – E. Winter, použil při vyrovnávání se s faktem zvláštního postavení českých zemí v Říši ne argumenty historikopravní, ale rasové.⁸⁹

⁸⁴ A. Ernstberger, *Die deutschen Freikorps 1809 in Böhmen*, Prag: Volk und Reich 1942. Ačkoli byla práce očekávána jako ideologicky nové zpracování problematiky, nebyla politicky výrazněji zabarvena.

⁸⁵ Např. *Das Sudetendeutschum*, c. d.; K. H. Leppa, – J. Mühlberger, *Ringendes Volkstum*. Karlsbad-Drahowitz: Adam Kraft 1931; F. Heger (Hg.), *Sudetendeutschum. Ein Land, ein Volk und seine Arbeit*. Böhmisch Leipa – Leipzig – Großschönau/Sa. – Wien: E. Kaiser 1936.

⁸⁶ Jak uvedeno, otištěna byla v *ZsdTG* 1938.

⁸⁷ V charakteristice poměru českých zemí k Říši ve středověku dodnes nejsou medievalisté a právní historici jednotni (viz K. Malý, *Český stát a německá říše – vztah vazala či suveréna?*, in: Z. Poustka – P. Seifert (eds.), *Occurus: Setkání. Sborník ku počtu 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*, Praha 1996, s. 167–173; V. Press, *Böhmen und das Reich in der frühen Neuzeit*, in: *Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee*, v tisku. Při konstataci založení lenního vztahu, tehdy obecně zjednodušeně chápáním, za knížete Václava se sudetoněmečtí historici odvolávali mimo jiné na F. Palackého a V. Novotného. Srovnej Třeštíkovu a Zemličkovu nezávazně vyhodnocení starší literatury a dnešní odlišování poplatku odváděného Karlu Velikému i Václavem Jindřichu I. (podobně např. platili i franští králové Madarům) a vlastního lenního vztahu: D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, s. 414; J. Zemlička, *Čechy v době knížecí*, Praha 1997, s. 114–117.

⁸⁸ E. Schwarz, *Deutsch-tschechische Volkstumsauseinandersetzung im Spiegel der Sprache*, *BuM* 1941, č. 1, s. 15–22, s. 15.

⁸⁹ E. Winter, *Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches*, *BuM* 1941, č. 2, s. 42–47.

Příznačné rozostření v hodnocení jednotlivých dějinných událostí nacházím rovněž ve statí W. Wostryho o Karlu Velikém v *BuM*.⁹⁰ Význam tažení Karla Velikého proti Slovanům hodnotil nadvakrát – jednak mělo jít o vstup českých zemí do mocenské sféry frankké říše,⁹¹ jednak Wostry opět silněji pokládal tutéž událost za založení „*státoprávně-tributního přičlenění Čech k velkofranské říši*“. Ačkoliv si Wostry, jak uvedeno, ve srovnání s většinou ostatních autorů udržel vyšší argumentační úroveň, je rozdíl obou statí (z *ZsdTG* roku 1938 a *BuM* 1942) markantní. Druhá akcentovala nejen německví (české země jako součást prostoru, v němž „*...das deutsche Volk staatlich-politisch, kulturell und wirtschaftlich ordnend und führend sein geschichtliches Wirkungsfeld hat*“, ale obsahovala rovněž paralely k nacistické legitimizaci německého uspořádání Evropy: „*Auf Karl den Großen führte das Mittelalter Recht und Gerechtigkeit, Ordnung und Gesetz zurück.*“ Nesla rovněž znaky dobového germanofilství a zdůraznění etnického, rasového původu – po výčtu Karlových úspěchů a popisu jeho fyziognomie (s poznámkou o Karlově hlasu – mužném sice, a přece v poměru k mocnému tělu trochu slabém: „*wie bei Bismarck*“) následovalo: „*...der Riese, der hinter alledem steht, war ein Germane... ein Germane vor allem nach seinem Leben, seiner Lebenshaltung und Lebensführung, nach seinem ganzen Tun und lassen...*“

Skutečnost kladného hodnocení osobnosti Karla Velikého v *BuM*⁹² je zajímavá ve srovnání s vlastní Říši – zde se objevovaly snahy hodnotit Karlovu osobnost negativně – jednak jako „*Sasobijce*“, jednak (pod vlivem novopohansky zabarvené germanofilie) jako šířitele křesťanství.⁹³ Na takové názory jsem v *BuM* ani v souvisejících pramenech nenarazil – například šíření křesťanství bylo, také v obou zmiňovaných Wostryho statích, hodnoceno jako kulturní akt. Zdrženlivost sudetoněmeckých historiků ve srovnání se zmíněnými ideologickými výstřelky ve vlastní Říši budu konstatovat ještě několikrát. Zmíněný Wostryho článek je obzvláště cenný proto, že odkazoval na dvě významné autority německé historiografie. Dělo se tak u obzvláště vyhrocených postulátů: u nacionalismem formovaného pohledu na Karlovo tažení jako první německé sjedocení (Wostry cituje Karla Lamprechta – „*eine allumfassende nationale Aufgabe*“)⁹⁴ a u projekce vytvářející legitimizační dějinnou paralelu – Karel Veliký jako „*Initiator der deutschen Ostbewegung*“ (citace z práce H. Aubina).⁹⁵ Opřen o zmíněné autority, psal pak Wostry o Karlových taženích proti Slovanům jako o „*Ostaufgabe des deutschen Volkes*“. Podobně spojoval říšskou myšlenku s posláním německví J. Pfitzner: „*All die deutschen Menschen, die seit dem beginnenden 7. Jahrhundert als Wirtschaftspioniere, Kulturträger und Ver-*

⁹⁰ W. Wostry, *Karl der Grosse*, *BuM* 1942, č. 6, s. 199–205.

⁹¹ Wostry uváděl „*grossfrankisches Reich*“, což dokládá vliv dobového slovníku (paralela k velkoněmecké říši).

⁹² Též např. A. Helbok: „*Die natürliche Kraft der germanischen Völker auf den Gedanken der staatlichen Einheit zu lenken, war der Wille jenes ersten Karl, der das Haus der Karlinge und den Staat begründete...*“ A. Helbok, *Vom Werden des Volkstums in der Heimat des Führers*, *BuM* 1942, č. 4, s. 116–122, s. 116.

⁹³ Srov. P. Schöttler (Hg.), *Geschichtsschreibung*, c. d., s. 134; K. Schönwalder, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft und Nationalsozialismus*, Frankfurt/Main – New York 1992, s. 322.

⁹⁴ Nehistorické promítání soudobých jevů a pojmů (především moderního nacionalismu) do minulosti bylo značné části historiografie obecně vlastní ještě dlouho po druhé světové válce; u německé medievalistiky na změnu paradigmatu upozorňuje D. Třeštík, *Počátky*, c. d., s. 416, 558.

⁹⁵ Karel Veliký se jako „*Initiator der deutschen Ostbewegung im eigentlichen Sinne*“ s odvoláním na Aubina objevil i ve Wostryho článku *Böhmen und Mähren – alte Reichsländer* (*BuM* 1943, č. 3/4, s. 53–57, zde s. 53). Není bez zajímavosti, že se o H. Aubina Wostry opíral již ve zmíněné přednášce z roku 1937 – tehdy ovšem jen s odkazem k „*Wandergefälle nach dem Osten*“ (c. d., s. 13–14).

*körperer politischer Aufgaben – wir denken hier an all die deutschen Gemahlinnen prämislidischer Herrscher – nach Böhmen und Mähren zogen und hier ihr Lebenswerk verkörperten jeder für sich ein Stück deutscher Reichskultur und deutscher Reichskraft.*⁹⁶

Klíčovými pojmy byly ve statích zdůrazňujících pozitivu Říše „právo, řád a zákon“ (*Recht, Ordnung, Gesetz*). Například zásahy německých králů do obsazování moravského stolce hodnotil H. Zatschek dobově příznačným výrazem: „*Diese Thronwirren boten den deutschen Königen den Anlaß, ordnend einzugreifen.*“⁹⁷ Další ukázkou legitimizace protektorátu argumenty a paralelami z historie je stať W. Wostryho *Böhmen und Mähren – alte Reichsländer*.⁹⁸ U připomenutí takzvané readmise českého kurfiřtského hlasu v kurfiřtském kolegiu v roce 1709 W. Wostry citoval závěr kolegia: „...*Cron und Königreich Böhmen samt allen demselben incorporierten Landen in des Reiches Schutz, Schirm und Protektion zu nehmen und selbige wie andere Reichslande... kräftigst zu schützen*“ a v závorce připojil: „*Wie sehr erinnert das an das Protektorat unserer Tage!*“ Wostryho stať ostatně skýtáji mnoho dokladů, jak historici přejímali oslavné propagandistické perifráze či jak je sami tvořili: „*Der Reichsadler hat Böhmen und Mähren wieder unter seine Fittiche genommen*“ (s. 55) a též: „*Böhmen und Mähren waren einst aus dem germanischen Vorhof eingegangen in die fränkisch-karlingische Vorhalle und von hier den großen Saalbau der deutschen Geschichte, sie waren von allem Anfang an aufgenommen in den Grundbestand des alten Reiches; so hatten sie teil an der großen europäischen Ordnungsfunktion des alten Reiches.*“⁹⁹

Vyhrocené názory prozrazující politizaci jejich pohledu nabízeli historici především tam, kde se pohybovali mimo pole známé jim z vlastního výkumu (u hodnocení lenního poměru k Říši jsem totéž výše uvedl u jazykovědce E. Schwarze): tak například historik umění E. Bachmann v úvodu jedné své stati pronesl nad mocenskými plány Karla IV. výtku prozrazující politicky zabarvenou optiku: „*Hier enthüllt sich die Problematik seiner Reichsidee. Böhmen war vom Standpunkt des deutschen Reichsvolk ein staatlicher Hohlraum. Weder die Tschechen noch die dünne deutsche Oberschichte beßsen hierzu genügend Bindekräfte.*“¹⁰⁰ Radikálnější než vlastní znalci dané epochy byl též E. Winter: „*Die Eindeutschung des böhmisch-mährischen Raumes war in dem Augenblick vollzogen, als Karl der Große die Elbmündung in die Hand bekam und weit die Donau hinab vorstieß, also bereits am Anfange des 9. Jahrhunderts.*“¹⁰¹

Pojednání o Říši byla doprovázena zdůrazněním větší kulturní vyspělosti tehdejších „Němců“ a výčtem (vždy je v něm patrné vyjádření zadostiučinění) jednotlivých kulturních statků, které byly Slovanům předávány v průběhu dalších století: „*Durch die slawischen Einwanderer drohten die Sudetenländer plötzlich ihrer mitteleuropäisch-deutschen Bestimmung zugunsten des Ostens für immer entfremdet zu werden, da diese neuen Landeseinwohner osteuropäisches Erbe und Schicksal mit sich trugen und nunmehr dem*

sudetenländischen Schicksalswege einverleibten.“¹⁰² Zdůrazňování „říšské idey“ nápadně zesílilo v druhém dvojčísle ročníku 1943 (březen-duben) – tedy po německé prohlře u Stalingradu. Téma Říše zde bylo silně akcentováno grafickou úpravou – Wostryho stať doprovázela fotografie říšských symbolů na Staroměstské mostecké věži a Wostry sám na ně odkazoval: „*Die Plastik des Altstädter Brückenturmes ist ein beredtes Beispiel dafür, wie tief Reichsgedanke und Reichsbewußtsein im Denken Karls IV. und seiner Zeit in den böhmischen Ländern verankert waren.*“¹⁰³ Wostryho článku předcházela stať Waldemara Wuchera o heraldickém motivu říšské orlice, doprovázená dvoustránkovou přílohou maleb říšských znaků v průběhu dějin a řadou více než třiceti zemských a městských znaků s motivem říšské orlice.¹⁰⁴

Význam Říše pro české země byl připomínán u nejrůznějších témat a příležitostí. Lze konstatovat, že ústřední prvek nacistické propagandy v daném prostoru – legitimizace připojení českých zemí k Říši – byl implantován do co největšího počtu „míst paměti“ českých zemí: jak do jednotlivých dějinných období a událostí, tak významných uměleckých děl a stavebních památek. Ty tak byly představeny jako výtvořiny prodchnuté ideou Říše; především středověké reálie se při tom ahistoricky promítaly do soudobých poměrů. Přináležitost českých zemí k Říši byla dokládána především stavebními díly zřízenými Karlem IV. – odkazy k symbolice Staroměstské mostecké věže jsem již uvedl; význam Karlštejna v této souvislosti kromě jeho architektonické koncepce zvyšovala skutečnost, že zde byly krátce přechovávány též říšské korunovační klenoty: „*Der Karlstein ist ein deutsches Nationaldenkmal ohnegleichen.*“¹⁰⁵ Mezi propagandistickými odsudky husitství,¹⁰⁶ tradičně českoněmeckou historiografií velice negativně hodnoceného, lze najít rovněž výtky označující husitské hnutí za protiríšské – v *BuM* se objevily ve zmíněné stati kunsthistorika E. Bachmanna.¹⁰⁷ U obecných dějepisců takto vyrocená tvrzení nenajdeme – W. Wostry opakovaně výslovně uváděl: „*Nicht vom Kaiser und vom Reich wollten sich die Hussiten lösen sondern von Rom und vom Paps!*“¹⁰⁸ a s odkazem na požadavek Časlavského sněmu roku 1421 na návrat říšských klenotů na hrad Karlštejn se snažil zdůraznit vazbu českých zemí k Říši: „*Aber nicht einmal die Hussiten haben an eine Losreibung vom Körper des Reiches gedacht.*“¹⁰⁹ Srovnání statí Wostryho a Bachmanna, jakkoliv byly obě tendenční, dosvědčuje možnost diferencovanějšího hodnocení českých dějin v *BuM* a skutečnost, že v míře své služebnosti měli historici nemalou autonomii. K obrazu husitství v *BuM* se ještě vrátím.

Turecké války, především na počátku 16. století, byly uváděny jako jeden z případů, kdy byly české země Říši zachráněny před ohrožením „*von einem fremdrassigen Volk...*“

⁹⁶ J. Pfitzner, Träger, c. d., s. 171.

⁹⁷ W. Wostry, Böhmen, c. d., s. 53.

⁹⁸ W. Wucher, Der Reichsadler, BuM 1943, č. 3/4, s. 48–49.

⁹⁹ E. Bachmann, Karolinische, c. d., s. 172.

¹⁰⁰ Ve sledované době např. spojoval husitství s bolševismem E. Maschke, Die geschichtlichen Grundlagen des sudetendeutschen Lebensraumes im Mittelalter, in: Der sudetendeutsche Raum. 4 Vorträge gehalten im Auftrag des Kreisschulungsamtes Jena-Stadtroda, Jena: Walter Biedermann, s. d., s. 29. Podle titulu byl Maschke profesorem.

¹⁰¹ E. Bachmann, Karolinische, c. d., s. 172.

¹⁰² W. Wostry, Böhmische, c. d., s. 127.

¹⁰³ W. Wostry, Böhmen, c. d., s. 55. Wostry v *BuM* i tam, kde je znát jeho úsilí vyzdvihnout hodnoty, jež dali sudetští Němci německému národu, nepodléhal snahám činit tak i za cenu rozporu se zjištěnou skutečností – např. odmítl snahu umístit rodiště Walthera von der Vogelweide do Mostu. W. Wostry, Der alte und neue Ackermann, BuM 1944, č. 1, s. 33–35, zde s. 33.

⁹⁶ J. Pfitzner, Träger des Reichsgedankes in Böhmen und Mähren, BuM 1943, č. 11/12, s. 171–179, zde s. 171.

⁹⁷ H. Zatschek, Mähren in der Reichsgeschichte, BuM 1944, č. 11/12, s. 228–231, zde s. 228.

⁹⁸ BuM 1943, č. 3/4, s. 53–55.

⁹⁹ Dalšími statěmi, v nichž se téma vztahu českých zemí k Říši objevilo, byly R. Craemer, Böhmen und Mähren im deutschen Reichsraum, BuM 1940, č. 1, s. 10–14, zde s. 11; E. Winter, Böhmen und Mähren, c. d.; H. Zatschek, Das Reich, c. d.; E. Bachmann, Karolinische Reichskunst, BuM, 1943, č. 11/12, s. 170–175.

¹⁰⁰ E. Bachmann, Karolinische Reichskunst, c. d., s. 171.

¹⁰¹ E. Winter, Böhmen und Mähren, c. d., s. 42.

von den Osmanen“, jak psal Heinz Zatschek.¹¹⁰ Níže ještě zdůrazním, že bylo plně v duchu listu *Böhmen und Mähren* nepřipomínat nadnárodní ráz habsburské monarchie a křesťanskouniverzalistické prvky její mocenské doktríny – Zatschek se plně zaměřil na zdůraznění obrany před několika vlnami nebezpečí z Východu, v čemž jsou patrné soudobé reálie. Jisté zde není od věci upozornit na dobu vydání stati – konec roku 1943; po bitvě u Stalingradu se hesla „obranu před Východem“ objevovala stále častěji. Spojení českých zemí s Říší zdůrazňovali sudetoněmečtí historici podobně jako u Karla IV. rovněž u Albrechta z Valdštejna. Nacistická propaganda jej uchopila jako jednoho z významných bojovníků za velikost Říše¹¹¹ a sudetoněmecká historiografie se jím v uvedené době ve snaze osvětlit „jeho význam pro Říši“ zabývala z politické pobídky.¹¹²

Problematika vztahu českých zemí k Říší měla ve sledované historicko-politické publicistice podtéma poměru českých Němců k německému národnímu hnutí. Pochopitelně byl vždy tendenčně ukazován jako jednoznačná snaha o připojení se k Německu. Typickou ukázkou této figury v *BuM* je pasáž z článku novináře M. Karga o H. Knirschovi: „...er sah den Leidensweg des Sudetendeutschums immer nur als eine Wanderung durch die tschechischen Kerker in die deutsche Freiheit und in das Deutsche Reich an.“¹¹³ Podobná vyjádření ale přinášel i odborný *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*: „Was aber brachten die Deutschen an mythischen Kräften ins Land? ...Ein geschlossenes Raum- und Geschichtsbild in mythisch-sagenhafter Gestaltung ist nicht zu ersehen. Für die Deutschen kam es ja auf diese Landeseinheit auch gar nicht an. Sie hatten gar keine engere Beziehung dazu. Für sie war Deutschland die Heimat und das deutsche Volk das Ganze, dem sie angehörten. Das Reich war die Macht und der Mythos, der in ihnen lebte.“¹¹⁴

Z textů věnovaných novověkým dějinám se v *BuM* příslušné články vztahovaly k německému protinapoleonskému hnutí – klíčovému stimulu německého moderního nacionalismu. Sudetoněmečtí historici líčili postoj českých Němců ke zmíněným událostem jako jednoznačné ztotožnění se s národním hnutím, dosvědčené právě účastí v protinapoleonských bojích.¹¹⁵ Připomínání bojových tradic českých Němců ostatně bylo vítané – u starších období příznačně chybějí prohrané bitvy franských králů;¹¹⁶ rok 1866 byl zmiňován s vyjádřením lítosti nad bratrovražedným bojem a oslavu hrdinství českoněmeckých vojáků v první světové válce vedle porážky tlumila hořkost boje za nemilovanou

monarchii.¹¹⁷ W. Wostry završil svůj přehled sudetoněmeckých bojových tradic v jedné ze svých politicky nejpoptatnějších statí následovně: „Adolf Hitler hat [großdeutsche Einheit] verwirklicht. Zum erstenmale kämpfen nunmehr in der herrlichen Wehrmacht des von ihm geschaffenen Großdeutschen Reichs die Deutschen aller Stämme, nicht mehr geschieden nach den Heeren der verschiedenen deutschen 'Vaterländer' und Dynastien; zum erstenmale kämpfen auch unsere sudetendeutschen Wehrmänner mit in dem einen großen und stolzen deutschen Heere. Der Traum der Nation ist erfüllt, und einen Neue Zukunft tut sich vor ihr auf; die eine [zdůraznil W. W.] deutsche Wehrmacht will und wird sie uns erkämpfen.“¹¹⁸

Soudy zdůrazňující radikálnost přimknutí českých Němců k německému nacionalismu byly v rozporu s mnohonásobným konstatováním opožděnosti jejich národního probuzení,¹¹⁹ které bylo běžné u výpadů proti nacionalismu českému. Vývoj českých zemí v 19. století byl popisován jako negativní proces – přímo úměrně pozvolnému ústupu českých Němců z někdejších pozic a nepřímo úměrně národní emancipaci slovanských národů: „1806 erlosch das erste Reich der Deutschen. Damals büßte Böhmen seine Stellung als vornehmstes weltliches Kurfürstentum ein, es hat sie auch nicht wiedererlangt, als der deutsche Bund gegründet wurde, in dem Österreich den ersten Platz einnahm.“¹²⁰ Zde je patrné utkvívání ve středověkých reáliích, představovaných v jejich již pouze nominální slávě – důležitost kurfiřtského českého hlasu byla minulostí již dlouho před rokem 1806.

Výrazně negativně byly hodnoceny události roku 1848.¹²¹ U soudů o období po roce 1848 je patrná tendence manifestovat rozchod českých Němců se zájmy habsburské monarchie.¹²² Výše připomenutá konference spolku *Verein für Geschichte der Sudetendeutschen* o poměru českých zemí k Říší se zaměřila na 19. století. Nosné ideje habsburské monarchie nebyly, jak uvedeno již nad jedním článkem H. Zatscheka, připomínány. Zformování národního uvědomění jejich národů bylo v protikladu k její nadnárodní mocenské doktríně – vystoupení na uvedeném sjezdu se zaměřila na charakteristiku tohoto procesu. Minulost habsburské říše byla zmíněna jen jako měřítko velikosti soudobé Říše německé, obnovené údajně až Adolfem Hitlerem. To zoznalo spolu s vyzdvižením etnického pojetí národa oproti (západnímu) pojetí národa státního i v již vzpomenuté Wostryho přednášce před učiteli v roce 1940: „Wieviel enger ist der Begriff deutsche Nation hier als etwa im 15. Jahrhundert. Es ist soviel enger als das neue Deutsche Reich des

¹¹⁰ H. Zatschek, *Das Reich*, c. d., s. 167. Vedle argumentace odkazující na rasu nepřítele Zatschek v rétorické přípravě následného vyzdvižení nástupu Habsburků na český trůn odkázal na slabost jagellonských panovníků způsobem prozrazujícím protipolský resentiment (s. 167). Totéž viz J. Pitzner, *Träger*, c. d., s. 177.

¹¹¹ Srov. J. Tesař, *Poznámky*, c. d.

¹¹² Viz *ZsdG* 1943, s. 243 – zpráva z druhého zasedání institutu Anstalt für sudetendeutsche Landes- und Volksforschung konaného roce 1942 uváděla: „Dr. Bergel konnte ankündigen, daß das Wallensteinwerk, daß er auf Grund einer durch die Kommission vermittelten Anregung des Gauleiters gemeinsam mit Prof. Wostry herausgibt, neue Quellen bringen wird, die Wallensteins Bedeutung für das Reich beleuchten.“ Srovnej též W. Wostry, *Wallenstein, Böhmen und das Reich*, *BuM* 1944, č. 9–10, s. 171–175, zde s. 173.

¹¹³ M. Karg, *Hans Knirsch und unsere Zeit*, *BuM* 1943, č. 9/10, s. 190.

¹¹⁴ E. Lehmann, *Der Sudetenraum im Mythos der Völker*, *ZsdG* 1941, s. 3–29, zde s. 14.

¹¹⁵ A. Ernstberger, *Die deutsche Schicksalsfrage und die Freikorps 1809*, *BuM* 1942, č. 6, s. 296–309; W. Wostry, *Die Prager Burg in der deutschen Kulturgeschichte*, *BuM* 1944, č. 11/12, s. 314–321.

¹¹⁶ W. Weiszäcker, *Schicksalhafte Schlachtfelder in Böhmen und Mähren*, *BuM* 1940, č. 4, s. 133–139. W. Weiszäcker pominul např. bitvu u Chlumce z roku 1126. Zmínil ovšem bitvu na Vítkově i u Loděnice z roku 1185, v níž byli na straně poraženého moravského markrabího Konráda Oty též vojáci krále Friedricha. Patrný je u Weiszäckerův přenos soudobých geopolitických pojmů do minulosti: „Gleich die erste Kation... führt uns in die wichtigsten Fragen der damaligen Ostraumpolitik“ (s. 134).

¹¹⁷ H. Frank, *Deutsches politisches Soldatentum im Böhmischo-mährischen Raum*, *BuM* 1940, č. 4, s. 123–126, zde s. 123.

¹¹⁸ W. Wostry, *Böhmische und mährische Truppen in der deutschen Kriegsgeschichte*, *BuM* 1940, č. 4, s. 126–132, zde s. 132.

¹¹⁹ Sebekritika českých Němců zde má tradici z nacionálních střetů druhé poloviny 1. století, srov. J. Kořalka, *Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*, *Rozpravy Československé akademie věd*, sešit 12, roč. 73, 1963, s. 42. Srov. též E. Lemberg, *Wege und Wandlungen des Nationalbewußtseins. Studien zur Geschichte der Volkwerdung in den Niederlanden und in Böhmen*, Münster: Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung 1934, s. 222.

¹²⁰ H. Zatschek, *Das Reich*, c. d., s. 169.

¹²¹ Jako nadějnou vyhlídku řešení národnostních problémů českých zemí H. Raschhofer jmenoval Palackého úvahy o rozdělení českých zemí podle národnostního principu z kroměřížského sněmu: H. Raschhofer, *Böhmens Stellung in den politischen Gestaltungsideen des neuzeitlichen Mitteleuropa*, *BuM* 1940, č. 1, s. 14–17, zde s. 15. Též H. Raschhofer, *Böhmen und Mähren unter den Habsburgern*, in: F. Heiss (Hg.), *Böhmen und Mähren Buch*, Prag: Volk und Reich 1943, s. 183–198, zde s. 191.

¹²² K tomuto motivu již u meziválečné publicistiky viz R. Jaworski, *Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918–1938*, *ČCH* 1990, č. 4, s. 898–908, zde s. 903 n. Hodnocení rakousko-pruské války jako bratrovražedného boje a oslavu spojení Německa a Němci obývaných území někdejší habsburské monarchie jsem již zmínil.

19. Jahrhunderts enger war als das Heilige Römische Reich Deutscher Nation, von welchem man seit 1471, 1486 sprach.“¹²³

Explicitně postoj k habsburské říši vyjádřil Heinz Zatschek, původem Rakušan: „Wer vom Reich spricht, denkt nach 1866 und bis 1938 nicht mehr an Österreich.“¹²⁴ Historik Heinz Prokert v roce 1937 ve své práci *Probleme der Geschichtsbetrachtung in den Sudetenländern*¹²⁵ připomněl dějinnou koncepci Konstantina Höflera, podporující vládní doktrínu habsburského rodu – „ein über Parteien hinausgreifender Ordnungsgedanke“. V tomtéž roce Höflerovo pojetí česko-německých dějin vyzdvihl také W. Wostry¹²⁶ jako oporu klidného soužití obou národů. Prokert z Höflera ale citoval i tvrzení, které mělo podpořit domovské právo Němců v českých zemích a zmíněný postulát o řádu – obojí bylo v daném kontextu blízké ideologii zanedlouho vládnoucí i v českých zemích. V roce 1943 Konstantina Höflera v *BuM* ještě vyhoceněji připomněli i J. Pfitzner¹²⁷ a H. Zatschek.¹²⁸ Tento posun, byť nijak radikální, ukazuje, jak se proměňovalo zacházení s autoritami – po Mnichovu se jim prorežimní historici snažili nově určit místo v právě psaných dějinách.

Ve sledovaných pramenech byla pozornost věnovaná dějinám Rakouska-Uherska (resp. vztahu českých Němců k němu) mizivá. Zdánlivou výjimkou byla stať H. Raschhofera *Böhmen und Mähren unter den Habsburgern* ve sborníku *Böhmen und Mähren Buch* z roku 1943. Skutečnost, že se zabývala vývojem českého nacionalismu a poměrem Čechů k monarchii, nikoli českými Němci, výše uvedenou tendenci potvrzuje. Jak ještě ukáží, bylo pomíjení problematiky vztahu českých Němců k habsburské monarchii snahou nepřipomínat období pocítované jako neúspěch německého nacionalismu. Působil zde rovněž odpor k epoše rodícího se liberalismu a parlamentarismu. Podobně historicko-politická publicistika v *BuM* v rámci potlačení moderních politických dějin sudetských Němců pomíjela vzrušená léta 1918–1919 a vůbec celé nejmladší období do roku 1938.¹²⁹ S výše uvedeným souvisí, že *BuM* přinášel portréty významných osobností téměř výhradně ze staršího období – ne tedy například českoněmeckých politiků od poslední třetiny devatenáctého století, ale třeba hraběte Kašpara ze Šternberka. E. Winter zdůraznil s odkazem na Šternberkovy paměti jeho velkoněmecké smýšlení: „Seine gesamtdeutsche Gesinnung offenbart die Selbstbiographie fast auf jeder Seite.“¹³⁰ Podobně jako u připomínek prusko-rakouské války roku 1866 byla citací ze Šternberkova dopisu z období napoleonských válek vyzdvížena německá vzájemnost (s. 227). Matoucí bylo Winterovo používání spojení jako „velkoněmecký plán“ (popis Šternberkovy spolupráce s Goethem); termín byl již významově zabarven jak událostmi roku 1848, tak především soudobým děním. Líčení Šternberkovy politické a sběratelské činnosti bylo rámováno

¹²³ W. Wostry, *Volksdeutsche*, c. d., s. 12.

¹²⁴ H. Zatschek, *Mähren*, c. d., s. 231.

¹²⁵ H. Prokert, *Probleme der sudetendeutschen Geschichtsbetrachtung*, Brün-Prag: R. M. Rohrer 1937. O Höflerově filozofii dějin v této souvislosti viz J. Mandlerová, *Methodologische Erwägungen in der deutschböhmisches Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie*, in: M. Neumüller, *Die böhmischen Länder*, c. d., s. 31–47, zde s. 36; k Prokertově práci srov. F. Seibt, *Der Nationalitätenkampf*, c. d., s. 35.

¹²⁶ W. Wostry, *Die Heimatländer der Sudetendeutschen zwischen Ost und West*, *ZsdtG* 1937, s. 1–41, zde s. 29.

¹²⁷ J. Pfitzner, *Träger*, c. d., s. 178.

¹²⁸ H. Zatschek, *Die Leistung der Karlsuniversität im deutschen Geistesleben*, *BuM* 1943, č. 1, s. 15–17, zde s. 16n.

¹²⁹ V *ZsdtG* tomu bylo jinak – v ročníku 1940 byl pokus o *Deutschböhmen* z roku 1918 vyzdvížen W. Wostrym ve stati *Von Deutschböhmen über das Sudetendeutschtum ins Reich* (*ZsdtG* 1940, s. 258–281).

¹³⁰ E. Winter, *Kaspar Graf von Sternberg, der Gründer des böhmischen Landesmuseums, ein grossdeutscher Patriot*, *BuM* 1941, č. 6, s. 227–231, zde s. 227.

výpady proti Palackému: „Palacký gegenüber freilich hat Sternbergs großdeutsches Denken versagt. Während er sich um die Vereinigung aller Deutschen mühte, arbeitete Palacký unter seinem Präsidium an der Ausscheidung Böhmens aus dem Reich. Geschickt verstand es Palacký, die deutsche Zeitschrift des Museums rasch eingehen zu lassen, um nur die tschechische fortzuführen.“¹³¹

U zmínky o Palackém je naznačena bojovnou německou nacionalistickou publicistikou často uváděná vlastnost Čechů a Slovanů – prospěchářství; citát rovněž odhaluje smysl stať – dát soudobé historické paměti Němců v českých zemích velkou osobnost minulosti, jež dosud platila za příklad českého zemského (tedy anacionálního) patriota, „velkoněmce“. Připomeňme, že Winterova stať vyšla přesně v době Frankova útoku na Palackého; J. Tomeš uvádí,¹³² že státní tajemník 3. 11. 1941 v oficiálním projevu při zahájení výstavy německé knihy *Auf dem Wege zum neuen Europa* v pražském Národním muzeu při připomenutí jeho minulosti proti sobě postavil Palackého a hraběte Šternberka – „velkého Němce pracujícího pro sjednocení říše“. Winterova stať vyšla v prosincovém čísle jistě v souvislosti s Frankovým projevem a je jednou z ukázek spjatosti stať *BuM* s nacistickou politickou propagandou.

Eduard Winter se zdůrazňováním a přeháněním „velkoněmecké orientace“ osobností devatenáctého století zjevně zabýval plánovitě – ve sborníku *Wissenschaft im Volkstumskampf* věnoval studii Wilhelmu Gärtnerovi (1811–1875), profesoru německé jazykovědy a literárních dějin na univerzitě v Pešti. Spojení jeho učitelského i básnického díla s aktuální politikou je zjevné v závěrečném označení Gärtnera za „zvěstovatele říše“ (*Künder des Reiches*), „zapomenutého barda říše a nešťastného průkopníka karpatského němečtvi“.¹³³ Připomínání velkoněmecky smýšlejících českých Němců bylo projevem snahy konstruovat tradici k soudobému stavu. Eduard Winter ve své publicistice změnil svůj pohled na česko-německý poměr v českých zemích oproti svým předválečným odborným pracem. Jeho práce *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum* z roku 1938 se nacionalismem zabývala ještě v bolzanovském duchu.¹³⁴

Jestliže ještě v některých předválečných sbornících se hořkost nad maloněmeckým sjednocením Německa v roce 1871 promítla i do připomenutí ukřivděného postoje českých Němců k Německu, resp. k Bismarckovi,¹³⁵ nacházím po roce 1939 jen pozitivní

¹³¹ S. 228 citovaného článku. Srov. Kořalkův životopis Františka Palackého: J. Kořalka, *František Palacký*, (1798–1876): životopis, Praha 1998, který uvádí důkazy kladného vztahu Šternberka a Palackého: na s. 169 např. Šternberkovu obranu Palackého před výpady J. L. Knolla.

¹³² J. Tomeš, *Historie v letech zkoušky*, Praha 1985, s. 20.

¹³³ E. Winter, *Die Leiden eines Reichenberges als Professor der deutschen Sprache an der Universität in Pest*, in: *Wissenschaft im Volkstumskampf*, c. d., s. 425–433.

¹³⁴ M. Schulze-Wessel, „Sudetendeutsche“ Identität, c. d., s. 397. Winter byl původně církevním historikem, k dějinám česko-německého soužití v českých zemích dlouho zaujímal vyvážené stanovisko: ve zmíněném svě-
rázné syntéze českých dějin z roku 1938 se dokonce snažil proti nacionalismu konstruovat jako jejich další nosnou sílu náboženské myšlení. Smířlivě Winter zprvu působil i publicisticky – a to rovněž ještě v druhé polovině třicátých let (srov. stať *Bolzana zur nationalen Frage in Böhmen*, *Sudetendeutsches Jahrbuch* 1937, s. 103–106). Jako uznávaný znalec děla B. Bolzana tak čínil především odkazy na myšlenky tohoto osvícence o česko-německém poměru. Jako jediný z hodnocených historiků Winter publikoval v roce 1940 ve sborníku *Co daly české země Evropě a lidstvu*, a to právě stať o Bolzanovi. Již zde byl však patrný posun oproti dřívějším stanoviskům – Bolzana zde Winter pojednal výhradně jako vědce, jeho názory o česko-německém poměru nijak nezmiňoval – naopak jej, pražského rodáka z německo-italské rodiny, nehistoricky označil za „jednoho z největších myslitelů sudetské oblasti“ (E. Winter, *B. Bolzano, filosof a matematik*, in: *Co daly české země Evropě a lidstvu*, II. díl, Praha: Evropský literární klub 1940, s. 54–56, zejména s. 56).

¹³⁵ G. Pirchan, *Der Verein*, c. d., s. 102.

hodnocení německého kancléře.¹³⁶ Jak uvedeno výše, objevovalo se ideologema Říše ve sledovaných pramenech u nejrůznějších témat – román Adalberta Stiftera *Vítek* z roku 1867 patřil k těm nejdůležitějším. Jeho interpretaci u sudetských Němců v meziválečném období určil především J. Nadler.¹³⁷ Román se stal argumentem při zdůrazňování významu Říše pro české země. Pozoruhodné je, že s ním bylo nakládáno ne jako s dílem literárním, ale historickým či politickým. Jako na historika na Stiftera například odkazoval H. Aubin, aby se zařadil jeho autoritou při tvrzení o kontinuitě germánského osídlení v českých zemích.¹³⁸ Také jiný historik *Volksgeschichte*,¹³⁹ R. Craemer, použil Stifterova románu ve snaze zdůraznit říšskou myšlenku: „Während bei Grillparzer die deutsche Reichsbestimmung nur verhüllt in die österreichische Rechenschaft eingeht, hat Adalbert Stifter vom Erlebnis des böhmischen Vaterlandes her den Sinn des alten deutschen Reiches im römischen Kaisertum und seiner übervölkischen Geltung lebendig gedeutet. ...Der Staat Böhmens wird gegründet, indem der deutsche König und römische Kaiser als Helfer und Schlichter eingreift.“¹⁴⁰ Craemerova kniha se v *ZsdTG* setkala s pozitivním přijetím – H. Prokert výslovně vyzdvihl, že Craemer oproti Palackého a Riegrově národní myšlence postavil mezi českoněmecké politiky jako zástupce „německo-rakouské vůle k vůdcovství“ („der deutsch-österreichische Führungswille“) též Stifterova *Vítka*.¹⁴¹

Na stránkách *BuM* bylo promítnutí nacistických ideologemat – Říše, vůdcovství, společenství (*Gemeinschaft*) – do Stifterova románu přítomno v ještě vyhocenější podobě. Zde si všimnu jen prvního tématu; o zbylých pojednám níže. P. Hussarek již v prvním čísle časopisu v jedné pasáži o Říši použil citáty z románu *Vítek* a v dané souvislosti efektně přispěl k tehdy chystaným oslavám prvního roku protektorátu (první číslo *BuM* tak bylo vůbec koncipováno): „Die Kaiserkrone glänzt über die Völker und von ihr erglänzen die Königskronen“, daß heißt, der deutsche Raum ist dem böhmischen überordnet, das deutsche Volk hält seinen Schild über das böhmische Land. 'Das Reich, das Reich, es soll das Reich nicht geschädigt und die Ordnung muß in jeder Mark hergestellt werden', rufen die Herren am Reichstag zu Nürnberg aus und sagen Wladislaw ihren Beistand zu gegen seine Widersacher, die das Reich höhnen und Aufruhr im Lande stiften.“¹⁴²

¹³⁶ R. Schreiber, Die Stellung der Sudetenländer in der deutschen Einigung, in: Wissenschaft im Volkstumskampf, c. d., s. 347–355, s. 354.

¹³⁷ Viz např. Nadlerovu stať z roku 1922 zaměřenou na Stifterovo pojetí dějin a jazykovou výstavbu románu. J. Nadler, StifTERS Witiko, Kassel: Johannes Stauda 1928. Stifterův historický román *Vítek* (Witiko) byl zasazen do období let 1138–1184, resp. vlády českého knížete a později krále Vladislava II. a německého císaře Fridricha I. Barbarossa.

¹³⁸ H. Aubin, Kräfte, c. d., s. 55.

¹³⁹ „Volksgeschichte“ byla vlivným paradigmatem německé historiografie první třetiny dvacátého století. Zaměřena na výzkum dějin německých menšin, zůstavších po roce 1918 za hranicemi Německa a Rakouska, pracovala „Volksgeschichte“, předmětem jejíhož zájmu bylo hlavně venkovské obyvatelstvo, novými postupy – obohatila se především metodami sociologie. Bádání „Volksgeschichte“ bylo do značné míry instrumentalizováno revizionistickými politickými zájmy Německa a Rakouska; totéž platí i o spojení s nacistickou politikou v obsazených zemích, kdy se navíc otevřelo rasovým výzkumům. K „Volksgeschichte“ obecně viz W. Oberkrome, „Volksgeschichte“. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945, Göttingen 1993; k „Volksgeschichte“ u sudetoněmeckých historiků srov. J. Hackmann, Volks- und Kulturbodenkonzeptionen, c. d., s. 49–72.

¹⁴⁰ R. Craemer, Deutschtum, c. d., s. 288.

¹⁴¹ Recenze H. Prokerta, *ZsdTG* 1943, s. 256–257, s. 257.

¹⁴² P. Hussarek, Adalbert Stifter in Prag, *BuM* 1940, č. 1, s. 24–25, zde s. 25.

V charakterizaci Stifterovy konzervativní utopie¹⁴³ Hussarek psal: „Witiko wurde ihm [Stifterovi] schließlich zum Träger seines politischen Glaubens an einen Führer, an ein geeintes Volk und an ein festgefügtes Deutsches Reich.“ Nechybělo ani určení místa slovanskému etniku v „germánsko-německém řádu“: „In Witiko und seinen Gefolgsleuten ist echt germanisches Führertum lebendig geworden. Dieser Menschenkreis trägt uralte germanische Überlieferung in diesem Raum weiter, und in diese Ordnung gestaltende germanische Wirkung ist das später ins Land gekommene Slawentum eingebettet. Es kann selbst nur leben und sich entfalten nach seiner Eigenart, wenn es sich in diese germanisch-deutsche Ordnung einfügt, wenn es in diese Ordnung hineinwächst, so wie der Wald in das böhmische Land von allen Seiten hineinwächst.“ Vlastní Hussarekovy vývoody pak dospěly k předem zjevnému oslavnému tvrzení: „Böhmen und Mähren sind wieder Bestandteile des Reiches, was sie immer waren.“¹⁴⁴

3.2 Střední Evropa

Téma střední Evropy v listu *BuM* zařazují za kapitulu o tématu Říše pro jejich příbuznost. Jinak se ovšem v německé publicistice v českých zemích, na rozdíl od pojednání o Říši, objevilo až od konce třicátých let. V německém politickém myšlení se geopolitický koncept střední Evropy zrodil na přelomu 19. a 20. století; z období první světové války zůstala nejdiskutovanější vize F. Naumanna. Po roce 1918 byly tyto koncepce úzce spjaty s plány na revizi versailleského systému¹⁴⁵ – nejvíce ohlasu se dostalo vizím H. Onckena a H. Rothfelse.¹⁴⁶

Při svých rešerších jsem v meziválečné sudetoněmecké publicistice nezaznamenal výslovnou recepci těchto autorů, kromě statě W. Wostryho *Die Heimatländer der Sudeten-deutschen zwischen Ost und West*.¹⁴⁷ Je však o to významnější, že byla jednak prací předsedy spolku *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, jednak otevírala nový časopis, jež svým názvem signalizoval posun v chápání sudetoněmecké identity u českoněmecké inteligence směrem k vyostřenému nacionalismu.¹⁴⁸ W. Wostry zde prokázal značnou obeznámenost s dobovou literaturou. Zajímavé je, že citoval především rakouské práce o Evropě z období první světové války – to potvrzuje vliv Vídně na sudetoněmecké historiky.¹⁴⁹ Nechyběla ovšem ani práce G. Wirsinga *Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft* (1931), o níž K. Sontheimer uvádí: „Das Wirsingische Programm war

¹⁴³ Termín F. Seibta z jeho práce *Deutsche und Tschechen, Neue Folge des StifTERS-Jahrbuchs IX.*, 1971, s. 23–39.

¹⁴⁴ Všechny citace in: Hussarek, Adalbert, c. d., s. 25.

¹⁴⁵ Např. K. Schönwalder, Historiker, c. d., 42n.

¹⁴⁶ K. Sontheimer, Antidemokratisches, c. d., s. 234; K. Schönwalder, Historiker, c. d., s. 53n.

¹⁴⁷ *ZsdTG* 1937, s. 1–41.

¹⁴⁸ Pozůstalost W. Wostryho obsahuje výtisk této stati se záhlavím *Sudetendeutsche Geschichte*. Archiv ČAV, Fond W. Wostry, k. č. 5, i. č. 369. K. Bosl (Böhmen und seine Nachbarn, München 1976, s. 260) uvádí, že Wostry v průběhu druhé světové války chystal stejnojmennou knihu; zda mohlo jít o její část, nedokážu zodpovědět. Boslovo politování nad tím, že kniha nevyšla, se zdá být s ohledem k řadě tehdejších Wostryho zpolitizovaných soudů nemístné. Na to, že Boslovi chyběl kritičtější přístup k sudetoněmecké historiografii daného období, upozorňuje i J. Hackmann, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen*, c. d., s. 49–72, zde s. 71.

¹⁴⁹ Srov. tvrzení in: F. Seibt, *Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938*, in: K. Bosl – F. Seibt (Hgg.), *Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 23. bis 25. November 1979 und vom 28. bis 30. November 1980, München 1982, s. 269–289, zde s. 270, 282.

ein konkreter Versuch, politisch vom Westen loszukommen und den außenpolitischen wie den wirtschaftlichen Wirkraum des Reiches nach Osten zu öffnen.“¹⁵⁰ Zatímco Wirsingovu práci Wostry v podstatě jen zmínil, Steinackerovou práci s rasovými charakteristikami východních národů (*Ostvölker*) se zabýval o poznání hlouběji. Odkaz na J. Peiskera a jeho práci o vlivu někdejšího styku Avarů se Slovany na rasový charakter Slovanů ukazuje na delší kontinuitu v historickém bádání, pracujícím s pojmem rasy. Více o tom v části věnované projevům rasismu v *BuM* a jejich širším souvislostem. Jinak se ve sledovaných pramenech téma Evropy, popřípadě střední Evropy objevilo až po událostech let 1938 a 1939 – a to jen velice schématicky, nepůvodně pojednané; nebyla v podstatě překročena heslovitost politické propagandy. U historickopublicistických sborníků je to jistě odraz zaměření na tradiční témata; nikdo ze sledovaných historiků se nespécializoval na světové (evropské) dějiny 19. a 20. století. Na stránkách *BuM* se dobovou problematikou zabýval především H. Raschhofer. Jinak byl ovšem právě v *BuM* patrný vliv terminologie německé *Geopolitik*, převzaté nacistickou propagandou: *Lebensraum, Raumordnung, Raumgesetz, Raumgestaltung* atd. Pro heslovitost odkazů lze u textů historiků často jen stěží rozlišit, do jaké míry šlo o vliv propagandy, a do jaké o podněty zmíněné geopolitiky.¹⁵¹ Zde je několik ukázek, nejdříve ze *ZsdTG*: „So ist die Volkwerdung der Tschechen in ihrer Dynamik dem Raumgesetz des so betrachteten Landes gefolgt und diese Raumgesetzlichkeit ist in ihrer Volkwerdung Geschichte geworden: ein ganz inniges Verhältnis als sonst.“¹⁵² V *BuM* s těmito pojmy zacházeli jak publicisté,¹⁵³ tak historici – často především H. Zatschek,¹⁵⁴ nejčastěji ze všech autorů pak H. Raschhofer.¹⁵⁵ Autoři ovšem často argumentovali vlastními, voluntaristickými zákony, například Wostry: „Wiederum machte sich das Gesetz der Angleichung an die Masse geltend wie so oft in der böhmischen Geschichte.“¹⁵⁶

Volksgeschichte ve své politickogeografické dimenzi i vlastní geopolitika zde dodaly představu velkých dějinných pohybů a zákonitostí. Volala po nich ostatně již předválečná sudetoněmecká historiografie, jak je patrné například z již zmíněné teoretické práce H. Prokerta *Probleme der Geschichtsbetrachtung in den Sudetenländern* z roku 1937. Jestliže K. Sontheimer pro výmarskou republiku konstatoval, že oproti vizím Říše byly plány na znovuospořádání střední Evropy mnohem konkrétnější,¹⁵⁷ musím nad svými prameny, chudými na zásadnější geopolitické úvahy, konstatovat pravý opak: přínaléžnost k německé říši, at ve formě tradičního přihlašování se k velkoněmeckému sjednoce-

¹⁵⁰ K. Sontheimer, *Antidemokratisches*, c. d., s. 234.

¹⁵¹ Již jsem s odvoláním na F. Seibta (*Geschichtswissenschaft*, c. d., s. 270, 282) zdůraznil zájem vídeňského historického ústavu o geografickou problematiku a jeho vliv na českoněmecké historiky. W. Oberkrome zdůrazňuje, že zde historické bádání vyrůstalo z týchž ideových zdrojů jako „geopolitik“ – W. Oberkrome, „Volksgeschichte“, c. d. V německé literatuře ukázaly ideologické pozadí dobové geografie a „Volksgeschichte“ též práce M. Fahlbusch – M. Rössler – D. Siegrist, *Conservatism, Ideology and Geography in Germany 1920–1950*, *Political Geography Quarterly* 1989, s. 353–368 a M. Fahlbusch, *Deutschum im Ausland. Zur Volks- und Kulturbodenlehre in der Weimarer Republik*, in: M. Büttner, (Hg.), *Miteinander, Nebeneinander, Gegeneinander*, Bochum 1994.

¹⁵² E. Lehmann, *Der Sudetenraum*, c. d., s. 5. Z historicko-politických sborníků viz též např.: R. Schreiber, *Deutsche Wissenschaft in Böhmen und Mähren*, in: *Heimat und Volk*, c. d., s. 142–156, s. 143.

¹⁵³ K. Viererbl, *Was ist*, c. d., s. 166.

¹⁵⁴ Např.: *Das Reich*, c. d.

¹⁵⁵ H. Raschhofer, *Faktoren politischer Großraumgliederung in Mitteleuropa*, *BuM* 1940, č. 8, s. 288–290, s. 290.

¹⁵⁶ E. Winter, *Böhmen*, c. d., s. 46.

¹⁵⁷ K. Sontheimer, *Antidemokratisches*, c. d., s. 233 a K. Schönwalder, *Historiker*, c. d., s. 60.

ní Německa, či propagandisticky jednoznačně oslavě „návratu domů“ („heim ins Reich“) konce třicátých let byla konkrétním politickým heslem i prvkem historických koncepcí; téma Evropy se objevilo až v druhé polovině třicátých let. Silně zde působila již zmíněná koncepce H. von Srbika. Převzata v mnoha podobách se objevila např. v rakouském sborníku *Österreich*, redigovaném J. Nadlerem a H. von Srbikem,¹⁵⁸ pro jejich vliv na německé autory působící v českých zemích již několikrát zmiňovanými. Alespoň u W. Weiszäckera je doložena znalost této práce – v jednom svém článku v *ZsdTG* označil svůj pohled na nacionální problematiku za shodný s jednou ze statí sborníku.¹⁵⁹ Téma znovuospořádání Evropy se v něm objevilo jako klíčové v řadě statí; typickou ukázkou pojetí střední Evropy jako povýtce německého prostoru cituji ze statě R. Lorenze: „Die schwere geschichtliche Aufgabe des deutschen Volkes... ist die Selbstbehauptung der Mitte des Erdteiles aus eigener Kraft... Mit deren [der Mittelmächte] lang vorbereitetem Sturz hebt jedoch wie bei früheren ähnlichen Zusammenbrüchen, wenn die Gewalt über das Recht und die Natur der Dinge triumphierte, ein neues Zeitalter der Wirren an, das die neuen Formen dauernder Ordnung erst auf gefährlichen Umwegen gewinnen wird, durch die uns Deutsche in Österreich das Licht unserer großen Geschichte zum Ziele geleiten möge!“¹⁶⁰

Jako pandán k pojednáním o střední Evropě nacházím ve sledovaných textech zdůraznění středové polohy českých zemí – a sice většinou ve vztahu k Říši. Myslím, že je možné mluvit o politickém mýtu „středů“. Zatímco se W. Wostry ještě v roce 1937 v již vzpomenuté teoretické statí¹⁶¹ snažil držet pojmu střední Evropa a akcentoval její zvláštnost jako místa styku Západu a Východu, sudetoněmecké historicko-politické sborníky zdůrazňovaly středovou polohu českých zemí v říši: skvěle to lze sledovat u statí R. Schreibera *Die Stellung der Sudetenländer in der deutschen Einigung*,¹⁶² v níž po úvodním „Den Sudetenländern, namentlich ihrem Hauptlande Böhmen, kommt im deutschen Lebensraum heute wie von jeher erdräumlich eine starke Mittelstellung zu“ v prvním odstavci navrhl několik perifrází středového postavení českých zemí: „natürliche Festung“, „Kernstück von Ländervereinigungen“, přičemž z dějin vybíral doklady ke spojení s germánským světem – od G. Freytaga převzal perifrází „Herzland Germanies“,¹⁶³ od geografa Machatscheka „Herzland des deutschen Lebensraumes“.

Podobný důraz na středovou polohu je doložen i u projevu politiků. R. Heydrich v projevu z 2. 10. 1941 tvrdil: „Musí nám být jasné, že v německých dějinách byly Čechy a Morava srdcem říše, srdcem, jež bylo v příznivých dobách vždy pevností německví, že v dobách kolonizace byly stráží proti východu, že koneckonců – jak to dokumentuje i vývoj na kulturním poli – bývaly v dobrých dobách vždy pevností, a jak to řekl Bismarck, 'citade-

¹⁵⁸ J. Nadler, H. v. Srbik (Hgg.), *Österreich. Erbe und Sendung im deutschen Raum*, Salzburg: Anton Puster 1937.

¹⁵⁹ W. Weiszäcker, *Das Nationalbewußtsein als Faktor der böhmischen Geschichte*, *ZsdTG* 1938, s. 155–169, zde s. 155, pozn. č. 1.

¹⁶⁰ R. Lorenz, *Österreich in Mitteleuropa 1867–1918*, in: J. Nadler – H. v. Srbik (Hgg.), *Österreich*, c. d., s. 141–184, zde s. 184.

¹⁶¹ W. Wostry, *Die Heimatländer*, c. d., s. 4n.

¹⁶² R. Schreiber, *Die Stellung der Sudetenländer in der deutschen Einigung*, in: *Wissenschaft im Volkstumskampf*, c. d., s. 347–355.

¹⁶³ Tropus srdce byl nejčastější – viz předmluvu K. F. Leppy v *Ringendes Volkstum*, c. d., s. 6. Podivnou kreativitu v perifrázích středu prokázal Lehmann, jenž tvar českých zemí dokonce spojoval s motivem lidového umění a myšlení: E. Lehmann, *Der Sudetenraum*, c. d., s. 6.

lou Evropy'.¹⁶⁴ Ztotožňování střední Evropy s německým prostorem ukazuje také do- slov R. Junga v jím vydané historickopropagandistické publikaci z roku 1939.¹⁶⁵ Ve stati nazvané *Das deutsch-tschechische Problem* Jung tvrdil: „*Der letzte Versuch, von Böhmen aus Mitteleuropa, d. h. den deutschen Bereich, zu beherrschen, ist jüngsten Datums – 1918. Auch er scheiterte. Damit ist wohl hinlänglich erwiesen, daß Böhmen nur im Zusammenhang mit dem Reiche zur Blüte und Bedeutung gelangt.*“ Postulování středové polohy českých zemí, ať jako projev emocionálního vztahu k českým zemím, či jejich více či méně otevřeného nárokování jen pro německý živel, se někdy střetá- valo s dalším významným sebeidentifikačním motivem sudetských Němců – pojmem hra- nice, hraničního národa (resp. lidu – *Grenzvolk*), popřípadě hradby německého světa.¹⁶⁶ Jak zmíněné statě Schreiber, Leppy a Junga, tak řada dalších měly společné vypočítá- vání pokusů založit v českém prostoru stát. Tradice byla promítána až ke germánským kmenům a počínala vždy Marbodovou říší. Schreiber mimo jiné střet Marboda a Armi- nia označil za „*první německou bratrovražednou válku*“. Toto zpětné promítání soudo- bě nacionální problematiky do dějin – zde až k počátku letopočtu – bylo běžným topo- sem; časté byly zpětné výtky (domnělým) předkům: opuštění prostoru českých zemí či jeho nedobytí vyčetl Germánům, Frankům i Němcům například K. Viererbl jako „*Erb- fehler unseres Blutes a Unterlassungen vergangener Geschlechter*“.¹⁶⁷ Vůči Marbodo- vi uplatnili uvedenou argumentační figuru zpětné výtky H. Krebs a E. Lehmann: „*Er war der erste, der die germanische Bedeutung der Sudetenländer erkannt hatte, aber er war nicht groß genug für die Aufgabe, die hier gestellt war. Ein erstes deutschger- manisches Versagen in diesem Schicksalraum!*“¹⁶⁸ O obraze germánství v českých zemí pojednám níže.

Téma Evropy (střední Evropy) se v časopise *Böhmen und Mähren* během jeho bezmá- la pětileté existence proměňovalo nejvíce ze všech. V prvních letech bylo zastíněno po- jednániemi o říši, což souvisí jak se zaměřením listu na české země a propagandistickým zadáním z politických míst, tak i tradiční optikou sudetských Němců. Po obratu na fron- tách začala německá propaganda silněji apelovat na hodnoty evropanství (Západu) v boji proti SSSR (bolševismu). Příznačně byl dán prostor i českým kolaborantům, aby se tak manifestovalo semknutí českého národa se zájmy Říše.¹⁶⁹ Místo někdejšího akcentování prostoru českých zemí jako středu Říše (viz výše), byla zdůrazňována politická topika Západu (Evropy) a Východu (Asie). Článek *Europäische Wehrzonen*¹⁷⁰ v předposledním čísle *BuM* ročníku 1944 například skicoval průběh významných vojenských hranic v Ev- ropě od doby stěhování národů po protiturecké války, aby pak neústrojně dostal propa- gandistickému zadání: „*Im Kampfe gegen den Bolschewismus erhalten die hier nur flüchtig angedeuteten Ergebnisse der Forschung für die wehrpolitischen Aufgaben der*

¹⁶⁴ Projev R. Heydricha v Černínském paláci 2. 10. 1941. Ze sbírky dokumentů V. Král (ed.), *Chtěli nás vyhu- bit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech druhé světové války*, Praha 1961, s. 125–137, zde s. 130.

¹⁶⁵ R. Jung (Hg.), *verf. von A. Forstreuter: Aus dem Ersten ins Dritte Reich*, Berlin: Vaterländischer Verlag E. A. Weller 1939.

¹⁶⁶ Viz např. zmíněnou předmluvu K. F. Leppy, Ringendes, c. d.

¹⁶⁷ K. Viererbl, *Was ist*, c. d., s. 166.

¹⁶⁸ H. Krebs – E. Lehmann, *Wir Sudetendeutsche!*, Berlin 1937, s. 36.

¹⁶⁹ J. Scheinost, *Die Hintergründe*, *BuM* 1944, č. 11/12, s. 210–214; E. Vajtauer, *Mythos und Wirklichkeit im Bewußtsein der Tschechen*, *BuM* 1945, č. 1/2, s. 14–21.

¹⁷⁰ Přes akademický titul (dr.) a zaměření statí není zřejmé, zda byl autor Werner Knapp historikem.

*Gegenwart entscheidende Bedeutung.*¹⁷¹ Stať potvrzuje snahu redakce prezentovat vý- sledky společenských věd v jejich zapojení do politických úkolů – obsahově ani stylisticky nezvládnutý článek nesl nepopiratelné stopy ochabnutí někdejšího elánu jak redak- ce *BuM*, tak nacistického režimu vůbec.

3.3 Germánství a ohlas Bretholzovy antikolonizační teorie

Součástí nacistické ideologie bylo ideologema germánství – dotýkalo se jak její na- cionalistické složky (kontinuita Němců a Germánů), tak rasové (Germáni jako nositelé nordické rasy). Protektorátní propaganda využívala především prvně zmíněného význa- mu – pobyt Germánů na českém území byl chápán jako doklad délky přítomnosti Němců v tomto prostoru. Bylo tak navázáno na starší téma českoněmecké historiografie i poli- tické publicistiky, jejichž část Germány vydávala za více či méně bezprostřední před- chůdce německých středověkých kolonistů. Je zde třeba připomenout především tzv. Bretholzovu antikolonizační teorii, jíž se nyní dostalo nové aktuálnosti. Moravský zem- ský historikograf a archivář ve své práci *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aus- sterben der Přemysliden 1306* z roku 1912 přišel s teorií popírající dosavadní pojetí ně- mecké kolonizace, přijímané do té doby českou i německou historiografií v zásadě podle Palackého (příchod Němců v průběhu středověku). Podle Bretholze se v zemi zachovalo germánské osídlení a přítomnost německého živlu byla ve středověku jen posílana. Bret- holz tedy nazíval ještě silnější argumenty pro nároky Němců k českému území, ať šlo o zachování privilegovaného postavení v nacionálních střetech habsburské monarchie, či o postulování práva na vlast po roce 1918. Než naznačím, jak s antikolonizační teorií za- cházely sledované texty především v *BuM*, je třeba popsat její vliv v předchozím období.

Ačkoliv byla Bretholzova teorie odmítnuta, a to i českoněmeckými historiky (W. Wost- rym, A. Zychou),¹⁷² neznamená to, že byla zcela pomíjena.¹⁷³ Seznámení se s konkrétní- mi texty dává poznat, že se u českoněmeckých historiků nejednalo o nijak radikální od- mítnutí – téměř nikdy nechyběl důraz (spíše méně než více připouštějící, že se jedná o domněnku) na zachování zbytků germánského osídlení;¹⁷⁴ předpokládaná asimilace zbylých Germánů slovanským etnikem byla rovněž zmiňována jen zřídka. Uvedme jako příklad zacházení s Bretholzovou teorií popularizační práci E. Lehmana z roku 1926. Lehmann Bretholze obešel velmi krkolomně tím, že u německých středověkých kolonis- tů příšlých z Bavorska zdůraznil jejich pokrevní pouta s někdejšími Markomany, jíž spoluzakládali bavorský kmen – důraz na pokrevní germánství tak zůstal zachován.¹⁷⁵ Dokonce klíčová práce Bretholzova českoněmeckého oponenta W. Wostryho *Das Kolo- nisationsproblem* z roku 1922 dokládá, že spor měl širší než odborně historický roz- měr – Wostryho práce byla plna akcentů obracejících se k přítomnosti a stvrzujících stře- dověkou kolonizaci jako ústřední prvek sudetoněmeckého historického vědomí (resp.

¹⁷¹ W. Knapp, *Europäische Wehrzonen*, *BuM* 1944, č. 9/10, předsádka.

¹⁷² F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny*, c. d., s. 659.

¹⁷³ Za jednoznačně popřenou ji pro období třicátých a čtyřicátých let považují např. D. Schallner, *Mythen und Legenden der deutschen Landeskunde in Mähren. Der Iglauer Archivar Emanuel Schwab und die Konti- nuitätstheorie von Bertold Bretholz*, in: M. Neumüller (Hg.), *Die böhmischen Länder*, c. d., s. 155–162, zde s. 157 a J. Hackmann, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen*, c. d., s. 58.

¹⁷⁴ Po roce 1918 pro to přinášeli doklady především jazykovědci Schwarz a Gierach.

¹⁷⁵ E. Lehmann, *Sudetendeutsche*, c. d., s. 9n., především s. 12.

legitimizačního vyprávění). Nad manifestačními pracemi toto v radikalizující se podobě (kolonizace jako historický proces, jímž lze doložit příbuznost sudetských Němců s německými kmeny) u J. Pfitznera a H. Zatscheka nalézá J. Hackmann.¹⁷⁶ Wostry v roce 1922 však ještě navazoval na tradiční doktrínu českoněmecké liberální historiografie 19. století. Hackmann¹⁷⁷ tvrdí, že byla akcentováním kolonizační teorie Bretholzova antiteorie vytlačena; její ustavičné připomínání s častým tvrzením o přetrvávajících nejasnostech jí však uchovávalo politickou bránci i v době druhé světové války. Řečené platí přesto, že Bretholz byl židovského původu a že byl jako takový sudetoněmeckými historiky od konce třicátých let často zcela opomíjen.¹⁷⁸

Bretholzův nekrolog, napsaný A. Altrichterem v *ZsdtG* 1937 (s. 57–59) byl přitom ještě korektní – Bretholzovo celoživotní dílo velmi ocenil. Sledovat způsoby, jakými bylo s Bretholzovou teorií zacházeno ve sledovaných textech, je velmi zajímavé. Časté bylo zaštitění faktické závislosti na Bretholzově antikolonizační teorii jinou autoritou. Najdeme to například u J. Pfitznera¹⁷⁹ – ten ve snaze zdůraznit odvěkost přítomnosti Němců v českých zemích odkazoval k více než sto let staré práci J. Pelcla.¹⁸⁰ Ještě v roce 1936 Pfitzner reflektoval snahu obou nacionálních historiografií podpořit soudobé politické nároky a varoval před tím, aby se historiografie nestala služkou politiky.¹⁸¹ V tomtéž textu ale svou bojovou rétorikou bezděky doložil, že od zmíněných snah takový odstup ve skutečnosti nemá: „*Den Tschechen ging vielfach das Wissen darum verloren, daß Sudentendeutschen ein unlöslicher Teil eines Weltvolkes mit einer tausendjährigen Kultur sind, das fast immer Weltgeschichte im höchsten Sinne dieses Wortes gestaltet und getragen hat...*“ Pfitznerův postoj k historii pobytu germánských kmenů v českých zemích prozrazuje, že se nechtěl vzdát jeho využitelnosti v historicko-politické argumentaci: „*Ein halbes Jahrtausend läßt sich nicht mit einem Federstrich aus der Geschichte eines Landes löschen.*“ J. Hackmann¹⁸² označil pasáž z Pfitznerových *Sudentendeutsche Geschichte* o tom, že „*kdyby byli bývali Germáni v českých zemích zůstali, staly by se o pět set let dříve západoevropskou kulturní půdou (Kulturboden)*“ za návrat k tezi o germánské kontinuitě. To je však příliš přísný soud – jednak se jednalo pouze o kondicionál (šlo zřejmě o oblíbenou Pfitznerovu řečnickou figuru, v citované stati ze sborníku *Sudentendeutschum* z roku 1936 lze na s. 19 číst něco podobného), a jednak nešlo pouze o Pfitznerův komplex – pohrávání si s kontinuitou germánského osídlení bylo, jak uvedeno, v daném ob-

¹⁷⁶ J. Hackmann, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen*, c. d., s. 67.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 58.

¹⁷⁸ J. W. Brüghel, *Tschechen*, c. d., s. 611. Není bez zajímavosti, že vztah nacistických politických míst k Bretholzovi jednoznačně odmítavý nebyl – A. Rosenberg Bretholze pozitivně uváděl dokonce ve své knize *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* a protektorátní politická místa si toho byla vědoma – srov. K. Fremund, Heydrichova, c. d., s. 22. V Bretholzově pozůstalosti byl nalezen dvoudílný rukopis o dějinách říše Von Versailles zu Hitler. S uznáním to uváděly ještě v roce 1937 *Sudentendeutsche Monatshefte* 1937, s. 52.

¹⁷⁹ V jedné ze statí, v nichž Bretholz hájil svou teorii, se dozvídáme, že na konferenci pořádané 30. října 1932 spolkem Reichsverband für Heimatforschung v Brně Pfitzner polemizoval s Bretholzem v tom smyslu, že u kolonizace nejde o otázku nacionální (Bretholzovo stanovisko), ale kulturní. B. Bretholz, *Geschichte des Deutschtums in den Sudetenländern*, *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Slesiens* 1933, s. 1–7, zde s. 2. Stál tak proti sobě německý nacionalista tradičního ražení a nacionalista pracující v paradigmatu „*Volksgeschichte*“.

¹⁸⁰ J. Pfitzner, *Die Entwicklung des des Gesamtbildes sudetendeutscher Geschichte*, *ZsdtG* 1938, s. 273–292, zde s. 276. Pfitzner však korektně zmínil rovněž Pelclův soud o plné slavizaci germánských zbytků.

¹⁸¹ J. Pfitzner, *Das Sudentendeutschum und seine Geschichte*, in: F. Heger (Hg.), *Sudentendeutschum*, c. d., s. 19–27, zde s. 19.

¹⁸² J. Hackmann, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen*, c. d., s. 67.

dobí běžné. Podobně si při obcházení Bretholze počínal, jak již zmíněno, H. Aubin s odvoláním na A. Stiftera.¹⁸³

R. Craemer, jehož spolu s Aubinem opakovaně uvádím pro srovnání s historiky působícími v Praze, psal o kolonizaci jako o „...*Wiederherstellung jenes alten germanischen Bodens...*, *der seit dem Zuge der Stämme nach Westen und Süden durch die Slawen und Scharen asiatischer Ursprungs teils vorübergehend überflutet, teils dauernd eingenommen wurde.*“¹⁸⁴ Nejčastěji se s germánstvím jako historizujícím propagandistickým nástrojem pracovalo právě v podobných tezích o „*znovuzískání starých germánských území*“. Rovněž v *BuM* trvalo uvedené napětí v zacházení s Bretholzovou teorií – J. Hanika například překvapivě ostře vyslovil převažující pojetí: „*Das heutige Deutschtum ist allerdings nicht die unmittelbare Fortsetzung jenes Germanentums.*“¹⁸⁵ Přesto však zdůraznil možné přetrvávání zbytků germánského obyvatelstva na Podřipsku¹⁸⁶ a Chebsku – zde až do počátků „*německého znovuosídlení*“ (*deutsche Wiederbesiedlung*). Jiný národopisec, A. Helbok, představil problematiku o kolonizaci jako ještě nevyřešenou a tvrdil, že proti sobě dosud stojí dva názory: „*Eine von antropologischer Seite vertretene Ansicht spricht von einer sudetischen Rasse, die durch stärkere Backenknochen, Schlitzaugen und vor allem die Schnauzenbildung des Mundes gekennzeichnet ist und glaubt, es handle sich hier um einen auf den fruchtbaren Ackerboden importierte Knechttrasse aus dem Osten, die unter nordischen Herren stand und später in ihr Blut eindrang.*“¹⁸⁷ Sám se otevřeně postavil za antikolonizační teorii – opřen především o poslední archeologické práce L. Franze (z Lipska): „*Unser bisherige Betrachtung rückt die Germanenhypothese in den Vordergrund, indem sie feststellt: 1. Die Nordrasse war sehr früh im Lande und blieb darin. 2. Die Markomannen sind nicht ausgewandert.*“ Stavěl rovněž na nejnovějších pracích o Keltech (o jejich původu mezi Moselou a Dunajem), snažících se dokázat jejich nordický charakter. Nechybělo přiznání úzkého kontaktu Helbokova bádání i dobové archeologie k politické situaci: „*Jetzt ist die Zeit gekommen, wo die Deutschen den Mythos von den verschwundenen Germanen mit dem Spaten in der Faust beseitigen können.*“ Helbok připustil pádný důkaz kolonizační teorie o podobnosti nářečí sudetských Němců s jejich německými sousedy, ale velmi lacině jej využil ve svůj prospěch: „*Aber gerade diese Sprachgemeinschaft kann auch von Anfang an bestanden haben.*“ V přehledu dějin českých zemí po středověké kolonizaci pak Helbok v jednom odstavci shrnul novější dějiny, aby znovu akcentoval germánsko-německou kontinuitu: „*Alle diese Vorgänge waren mit starker Verwischung des einstigen Bildes verbunden und haben der Forschung die Arbeit immer schwerer gemacht. Aber in den großen Linien ist heute die germanisch-deutsche Kontinuität zu erkennen.*“

¹⁸³ H. Aubin, *Kräfte*, c. d., s. 51.

¹⁸⁴ R. Craemer, *Deutschtum*, c. d., s. 11.

¹⁸⁵ J. Hanika, *Die stammlich-landschaftliche Gliederung des Sudentendeutschums*, *BuM* 1944, č. 5/6, s. 85–87, zde s. 85.

¹⁸⁶ Hoře Řípu a podpoře domněnek, že tam dlouho přetrvávalo germánské obyvatelstvo, věnoval Hanika samostatnou stať *Böhmens heilige Berg*, *BuM* 1944, č. 5/6, s. 135–137. Jazykovědné a národopisné poznatky (germánský původ jména Říp, zvykosloví Podřipska) Hanika uváděl v příkladném „přepisu míst paměti“ – u vědomí významu, jaký hora Říp měla v českých dějinách i soudobém českém historickém vědomí, získával Hanika toto místo pro historickou paměť německou.

¹⁸⁷ A. Helbok, *Die Germanen in Böhmen und Mähren*, *BuM* 1940, č. 6, s. 208–210, zde s. 208.

V *BuM* byly Germánům monotematicky věnovány tři statě.¹⁸⁸ Článek G. Lercha stál rovněž, bez zmínění Bretholze, na pozicích antikolonizační teorie „...trotz der Verlagerung der Operationsbasis der Marko-Mannen nach Osten und des Verschwindens der Markomannen aus der Geschichte von einer Räumung Böhmens und Mährens durch die germanischen Stämme... keine Rede sein kann.“¹⁸⁹ Lerchova představa příšedších Slovanů („friedfertige, waffenlose Bauern“) byla zjevně v zajetí romantických představ Herderových i Palackého – vyostřené bylo i uvedení etymologického postřehu o souvislosti slov *Slawen* a *Sklaven*, jakož i mylné soudy o původu jejich sociální stratifikace. Autor rýsoval kontinuitu od předhistorické doby po současnost; zjevná je představa Čechů jako geneticky nízké sociální vrstvy: „Die slawischen Bauern haben... den intensiven Landbau nach Böhmen und Mähren mitgebracht, wo sie noch heute als typische Kleinbauern in ihren niedrigen Chalupen die zahllosen Schlösser und Meierhöfe umlagern – eben jenen Restbestand altgermanischen Sippenbesitzes, aus dem der Grundbesitz des böhmisch-mährischen Grundadels hervorgegangen ist.“ Germány Lerch charakterizoval jako jen extenzivně hospodařící zemědělce, povolávající k obdělávání půdy Slovanů. To je v rozporu s řadou prací starší českoněmecké historiografie, jež u starých Germánů zdůrazňovaly jejich zemědělské dovednosti a snadněji pak navazovaly na téma středověké kolonizace.¹⁹⁰

Obecně se dá konstatovat, že se v *BuM* s ideologematem germánství nakládalo jen umírněně. Jeho potenciál jako metafory rasových kvalit byl využit jen slabě, hlavní pozornost platila v návaznosti na Bretholzovu teorii kontinuitě germánské (německé) přítomnosti v Čechách. O germanofilii v takových rozměrech, jak se projevovala ve vlastní říši,¹⁹¹ nelze u *BuM* hovořit. Již vůbec ne ve statích historiků – ti se, narozdíl od výše citovaného A. Helboka, u uvedeného tématu nepouštěli do oblastí, v nichž se nemohli opřít o výsledky seriózního, nejlépe svého vlastního výzkumu. Výjimku u H. Zatscheka uvedu dále. Významnou roli možná hrála i váha autority W. Wostryho – zastánce kolonizační teorie; v Berlíně se v té době psaly práce dokládající její nesprávnost.¹⁹² Umírněnost sledovaných autorů je o to překvapivější, že v rasově orientovaných pojednáních o Germánech vznikala v dané době rozsáhlá literatura.¹⁹³ V zohlednění rasové problematiky v pracích o Slovanech a jejich poměru k Avarům a Vikingům zde byly v živé paměti práce Jana Peiskera – svědčí o tom zmínky ve statích W. Wostryho.¹⁹⁴ Více k tomu v následující části.

¹⁸⁸ Jako ideologema se germánství objevilo též ve stati H. J. Beyera, Zur gesamtgermanischen Verflechtung des Ostdeutschums, *BuM* 1943, č. 5–6, s. 88–90 a v již zmíněné stati H. Raschhofer, Krönung, c. d., s. 427. Článek L. Zotze přiblížím níže.

¹⁸⁹ G. Lerch, Markomannen in Böhmen und Mähren – Ein Beitrag zur germanischen Kriegsgeschichte, *BuM* 1941, č. 1, s. 22–24.

¹⁹⁰ Srov. W. Wostry, Heimatkunde und Landesgeschichte. Betrachtet an der Geschichte von Gablonz. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále *MVGDB*) 1923, s. 39–56, s. 45.

¹⁹¹ O aktivitách badatelské organizace SS Ahnenerbe v protektorátu viz M. H. Kater, Das „Ahnenerbe“. Die Forschungs- und Lehrgemeinschaft in der SS. Organisationsgeschichte von 1935 bis 1945, Heidelberg 1966, s. 158–163.

¹⁹² Jedna z nich, kniha A. Bernta Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren, byla po smrti autora v roce 1944 jeho potomky vydána až v roce 1989.

¹⁹³ Pokusy zapojit do historické práce pohled rasových nauk jsou patrní např. u – sudetoněmeckým historikům známého – R. Craemera, Deutschland, c. d., s. 12–15. Viz též dále.

¹⁹⁴ W. Wostry, Die Heimatländer, c. d., s. 10; Týž, Ursprünge der Přemisliden, *ZSDtG* 1944, s. 156–253, zde s. 250. Stopy Peiskerových prací nesla i řada jiných statí, např.: „...die Tschechen... die Ende des 6. Jahrhunderts unter awarischer Oberhoheit eindringen.“ (E. Lehmann, Der Sudetenraum, c. d., s. 5). A podobně:

3.4 Rasová problematika na stránkách *BuM*

Statě politiků v *BuM* byly, ačkoliv současně probíhaly plány na poněmčení českých zemí určované nacistickým rasismem,¹⁹⁵ v zacházení s rasovými charakteristikami zdrženlivé – mnohem spíše zazněly tradiční představy o podřadnosti Čechů. Hanlivě se v takovém smyslu o Čechách vyjádřil R. Heydrich – v prosinci 1941 psal, jak již uvedeno, o jejich bytostné věrolomnosti a myslel jistě především Aloise Eliáše a všechny spolupracovníky Londýna: „Es war nämlich eine schlechte Gewohnheit dieser Menschen, nach kriegerischen oder politischen Niederlagen die Häupter zu beugen und Treue zu versprechen, aber wortbrüchig den alten Weg zu beschreiten, wenn die Führung des Reiches, dem man sich eingefügt hatte, im Vertrauen auf dieses Wort sich militärisch zurückzog.“¹⁹⁶ Je pochopitelné, že plány související s budoucím poněmčením českých zemí byly utajovány a že nenašly cestu do Frankova měsíčníku.¹⁹⁷ Jinak tomu však bylo s rasovými výzkumy polského obyvatelstva – v *BuM* vyšla recenze K. V. Müllera na knihu H. J. Beyera: *Das Schicksal der Polen* z roku 1942.¹⁹⁸ Byla překvapivě kritická – dokonce vyjádřila skepsi nad přeceňováním rasového přístupu. Müller zmínil Beyerovu snahu popsat rasové, duševní a historické zvláštnosti jednotlivých kmenů a pokračoval: „Dabei unterläuft freilich dem Historiker trotz dankenswert umfassender Einarbeitung auf rasenbiologischem Gebiet manches Versehen und Übersehen, aber auch die Aussagemöglichkeit rassischer Betrachtungsweise für seine Fragestellung überhaupt wird von ihm überschätzt.“ Kritičnost recenze od autora, který se sám rasovým výzkumem zabýval, je neobvyklá i ve srovnání se soudobými recenzemi například v *ZsdG*. Na otevřenost zmínek o soudobých rasových výzkumech upozorním rovněž v závěru této části u statě K. Thumse o Georgu Mendelovi.

V historiografii českých zemí se s pojmem rasy začalo pracovat zřejmě v polemikách českoněmeckých historiků s Palackým,¹⁹⁹ přičemž Palackého oponenti (Julius Lippert, Konstantin Höfler) prokazovali různou míru pochopení pro skutečnost, že vlastnosti přisuzované Palackým Němcům a Čechům byly projevem romantické dějinné koncepce – že nešlo o biologické kategorie, jež by se kryly s rozvojem rasového badání poslední třetiny 19. století.²⁰⁰ Toto nedorozumění ale již ve sledovaném období patřilo minulosti. Mandlerová²⁰¹ správně dokládá distanci sudetoněmeckých historiků k někdejšími sporům statí G. Pirchana *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte* z *MVGDB* roku 1923.²⁰²

„Als Knechte der Awaren, die hart und grausam gehalten wurden, fanden die Slawen den Weg in die Sudetenländer.“ (H. Krebs, – E. Lehmann, Wir Sudetendeutsche, c. d., s. 37). K Peiskerovi a jeho vlivu viz D. Třeštík, Počátky, c. d., s. 20n.

¹⁹⁵ K plánům nacistů v tomto ohledu viz dokumenty – V. Král (ed.), Chtěli, c. d. a B. Čelovský (ed.), So oder so: řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945, Ostrava 1997.

¹⁹⁶ R. Heydrich, Die Wenzelstradition, c. d., s. 423.

¹⁹⁷ U jiných témat, jak jsem uvedl u E. Wintera ve třetí kapitole, se naopak zdá, že se autoři drželi jednotlivých badatelských úkolů Nadace Reinharda Heydricha, jako by si jejich zpracování chtěli v hrubých rysech na stránkách *BuM* vyzkoušet.

¹⁹⁸ *BuM* 1942, č. 7/8, předsádka.

¹⁹⁹ J. Mandlerová, Methodologische Erwägungen, c. d., s. 36. Polemiky českoněmeckých historiků s Palackým hodnotí též J. Štaif, Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1890–1900, I–II, Praha 1997.

²⁰⁰ Srov. I. Geiss, Geschichte des Rassismus, Frankfurt am Main 1988.

²⁰¹ J. Mandlerová, Methodologische Erwägungen, c. d., s. 36n.

²⁰² *MVGDB*, 1923, S. 69–116.

Je třeba uvést, že ve sledovaném období sudetoněmečtí historici, přestože se ustavičně vztahovali k Palackého koncepci, diskuse o vlastnostech (též rasových, byť to bývalo vyjádřeno i nepřímě) Čechů a Němců většinou nijak nerozvinuli – a to přesto, že by to vzhledem k politické situaci jistě bylo snadné. V programu Nadace Reinharda Heydricha spolupřipraveném politickými místy (např. K. H. Frankem a šéfem pražské SD Jacobim) přítom hrál jak výzkum rasových vlastností českého národa, tak „určení významu židovství pro německo-český poměr“²⁰³ důležitou roli. Zdrženlivost ve veřejných zmínkách rasové problematiky ve sledovaných textech jistě pocházela také ze strategických důvodů; dále se pokusím určit, jaké zde byly postoje a motivace některých autorů, nakolik je to ovšem z nečetných a spíše nepřímých pramenů možné. Proklamativně se k rasovému bádání hlásil J. Pfitzner v doslovu ve své knize *Kaiser Karl IV.* z roku 1938.²⁰⁴ Hlediska rasové nauky do své odborné práce nejvíce zapojil H. Zatschek, jenž dokonce spolupracoval s K. V. Müllerem, významným nacistickým specialistou na otázky rasové hygieny.²⁰⁵ V roce 1941 vyšla jejich studie o rasovém profilu Přemyslovců.²⁰⁶ V odborném *ZsdTG* se rasové pojmosloví objevilo nejsilněji právě v jedné Zatschekově stati.²⁰⁷ Zajímavý vývoj vztahu k rasovému bádání prodělal Wilhelm Wostry: v roce 1939 napsal recenzi knihy H. Raupacha *Das tschechische Frühnationalismus*. Wostry zde jako jeden z mála sudetoněmeckých historiků výslovně zmínil *Volksgeschichte* jako historiografický směr²⁰⁸ – jeho význam podle něho spočíval v zapojení sociologických metod. Pochvalně vyzdvihl Raupachovo hodnocení vztahu českého nacionalismu k německví – že tento „nepramení z protikladu kultury nebo rasy“, ale z obavy o rozvoj vlastního národa. Tento postoj byl společný většině sudetoněmeckých historiků – vedle tradičního zdůrazňování sudetoněmecké akulturační práce se po roce 1918 jako nový prvek objevil vliv „völkisch“ ideologie a po roce 1938 přistoupení na novou koncepci sudetoněmeckých dějin raženou J. Pfitznerem.²⁰⁹ vůči (nacistickému) rasovému bádání byl však u nich patrný jistý odstup. Některé texty ovšem působí zcela opačně, jsou většinou proklamativní a je třeba zohlednit jejich zřejmou rétorickou a situační rovinu. Platí to právě pro Wilhelma Wostryho, který jako předseda spolku *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* zřejmě cítil nutnost zohlednit politickou poptávku. Patrné je to například v přednášce *Volks-*

²⁰³ Parafraze jednoho z témat programu. Podle K. Fremund, Heydrichova, c. d., s. 23.

²⁰⁴ J. Pfitzner, *Kaiser, c. d.*, s. 114n. Rasovou charakteristiku Karla IV. podal na s. 7n.

²⁰⁵ O K. V. Müllerovi viz např. A. Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, c. d.*, s. 66–70, nebo A. Mišková, *Německá (Karlova) univerzita, c. d.*, passim.

²⁰⁶ K. V. Müller – H. Zatschek, *Das biologische Schicksal der Přemysliden*, Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie 1941. Podle K. V. Müller, *Deutsches Blut in Böhmen und Mähren*, in: R. Benze, *Böhmen und Mähren im Werden des Reiches. Schulerziehung in Böhmen und Mähren. Schriftenreihe des Deutschen Zentralinstituts für Erziehung und Unterricht*, Prag: Volk und Reich 1943, s. 18–30, zde s. 19.

²⁰⁷ H. Zatschek, *Das Werden, c. d.*, s. 242 a 256–257. Příslušnou pasáž budu citovat níže.

²⁰⁸ Dalším byl Joseph Pfitzner, který se v předmluvě ke knize *Kaiser Karel IV. k „Volksgeschichte“* přihlásil v jakémisi osobním vyznání – J. Pfitzner, *Kaiser Karl IV.*, Postdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion 1938.

²⁰⁹ J. Pfitzner začal do minulosti projektovat pozdější skutečnosti a snažil se „sudetské Němce“ představit jako svébytný dějinný subjekt (J. Pfitzner, *Sudetendeutsche Geschichte*, Reichenberg: Kraus 1937; J. Pfitzner, *Die Sudetendeutsche Einheitsbewegung. Werden und Erfüllung*, Karlsbad-Leipzig: K. H. Frank 1937). Odlišil se tak od ostatních sudetoněmeckých historiků, kteří, především ti ze starší generace, až do roku 1938 zůstávali v tradičním paradigmatu zemských dějin. Pfitznerův vyhraněný přístup se proto zprvu setkal s umírněnou kritikou W. Wostryho, H. Prokerta a G. Pirchana (H. Prokert, *Probleme, c. d.*, s. 24), nepřímě i H. Zatscheka (H. Zatschek, *Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte, ZsdTG 1937*, s. 42–55, s. 42n.). Tezemi o kulturním vakuu ve východní Evropě a vyhoceným pojetím německého kulturního poslání na Východě Pfitzner překročil tradiční rámec německé historiografie v českých zemích a otevřel jej nacistické politické manipulaci.

deutsche Geschichtsbetrachtung z roku 1940,²¹⁰ v níž Wostry rasové bádání vysoce vyzdvihl – příznačně ovšem jako pouhé vystupňování *Volksgeschichte*. Zajímavé – a pro Wostryho přístup k dobovým zpolitizovaným tendencím v historiografii a jejímu využívání politikou typické – je, že neoslavil rasové bádání u některého ze žijících badatelů, ale u H. S. Chamberlaina. Z aktivních badatelů odkazoval nikoliv například k rasistovi²¹¹ Helbokovi, ale k M. H. Boehmsovi, jehož obecný národopis byl k rasovému bádání distancovanější.²¹² Wostry sice v přednášce několikrát oslavně zmínil i Adolfa Hitlera a dokonce kritizoval dosavadní historiografii za malý zájem o rasové bádání,²¹³ ve vlastních pracích však s prvky rasové nauky příliš nepracoval.²¹⁴

Historikům v nacisty řízeném bádání připadl úkol dodávat argumenty pro přináležitost českých zemí k Říši a jejich německý ráz. Vlastní rasové bádání a zpracovávání konkrétních úkolů pro nacistickou politiku připadlo specialistům; v tradičních humanitních disciplínách jeho postupy recipovali především národopisci – je to patrné i z jejich publicistických v *BuM*. Každopádně je třeba zohlednit skutečnost, že rasové bádání bylo součástí obecného předválečného vědeckého paradigmatu a že se rasové výzkumy, například v rámci tzv. rasové hygieny, prováděly i v řadě západních států.²¹⁵ Pro stručnost zmínek o rase ve sledovaných pramenech nelze vždy určit, do jaké míry čerpaly z předválečných, například též i jinde než v Německu běžných prací, či do jaké míry byly přímo závislé na rasovém bádání třetí říše. Obtížné je to především u tvrzení o etnické (rasové) přináležitosti pojednávaných osob či skupin – o jejich „krvi“; nejčastěji ve zmínkách o Přemyslovcích. Tak např. H. Zatschek o Přemyslu Otakarovi II. uvedl: „...hätte auf die deutsche Königskrone Anspruch erheben dürfen, wäre er rein deutschblütig gewesen.“²¹⁶ Tato metaforika krve mohla odkazovat vedle jasné dobové rasistické ideologie také k tradičnímu způsobu uvádění rodových či etnických vazeb. Například E. Broklová uvádí, že T. G. Masaryk českou houževnatost připisoval „několika kapkám germánské krve, kterou máme v sobě“.²¹⁷ Není bez zajímavosti, že českoněmečtí autoři při zdůrazňování pokrevních vlivů germánských (popř. normánských či německých) v českém etniku opakovaně odkazovali na Josefa Pekaře.²¹⁸ Na zacházení s tímto českým historikem v *BuM*

²¹⁰ W. Wostry, *Volksdeutsche Geschichtsbetrachtung, c. d.*

²¹¹ Současní národopisci v historické sebereflexi vlastní disciplíny u Helboka (i např. J. Haniky – W. Emmerich, *Zur Kritik, c. d.*, s. 11) opravdu používají takových označení. Srov. H. Gerndt, *Volkskunde, c. d.*, s. 183.

²¹² A. Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, c. d.*, s. 63, zmiňuje polemiku H. J. Beyera proti M. H. Boehmsovi. O příkrem protikladu však hovořit nelze – viz H. Trümphy, „Volkscharakter“ und „Rasse“. Zwei fatale Schlagworte der NS-Volkskunde, in: H. Gerndt (Hg.), *Volkskunde und Nationalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde München*, 23. bis 25. Oktober 1986, München 1987, s. 169–178, zde s. 171n.

²¹³ „Chamberlain's Betonung der Wichtigkeit des Rassenmoments sei für die Geschichtsforschung ohne stärkeren Wirkung verhallt oder sei übertönt worden von dem Geschrei, das er auf gegnerischer Seite ausgelöst hatte. Man nehme Ernst Bernsteins Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie her. Was ist hier über Rasse gesagt?“ W. Wostry, *Volksdeutsche, c. d.*, s. 22. Z dalších ideologů „Bluts- und Artgenossenschaft“ Wostry vyzdvihl spisovatele a filosofa E. G. Kolbenheyeru (s. 21n.).

²¹⁴ Např. v rozsáhlé studii o Přemyslovcích Wostry zcela pomínil výše uvedenou práci H. Zatscheka a K. V. Mülleru 1944 *BuM*. Ta byla rasovou naukou silně ovlivněna. W. Wostry, *Ursprünge, c. d.*, s. 253.

²¹⁵ Viz např. úvod studie A. Miškové, *Rassenforschung und Oststudien, c. d.*

²¹⁶ H. Zatschek, *Das Reich, c. d.*, s. 167.

²¹⁷ Má parafraze E. Broklové, *Historický obraz Němce, Rakouska a Německa v politických kruzích české společnosti první Československé republiky*, in: Křen, J. – Broklová, E., *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998, s. 101–155, zde s. 153, pozn. č. 100.

²¹⁸ K. V. Müller, *Deutsches Blut in Böhmen und Mähren*, in: R. Benze, *Böhmen und Mähren im Werden des Reiches. Schulerziehung in Böhmen und Mähren. Schriftenreihe des Deutschen Zentralinstituts für Erziehung und Unterricht*, Prag: Volk und Reich 1943, s. 18–30, zde s. 29n.; B. Schier, *Deutsche Aufbaukräfte*

upozorním níže. Rovněž u rasové tematiky mohu srovnáním textů sudetoněmeckých historiků s R. Craemerem ukázat jejich zdrženlivost – nikdy u nich nenalezneme podobně vyhrocenou xenofobii s rasistickým podtextem, již Craemer demonstroval poukazem na některé středověké kronikářské prameny.²¹⁹ Craemer se po zmínkách o tom, že se Slované (též Maďaři) a Frankové (resp. Frísové) navzájem odpuzovali svým zápachem, tázal, zda mohlo jít rasově podmíněné počítky. Craemerova kniha byla ovšem, jak uvedeno, sudetoněmeckými historiky pozitivně přijata. Nutno též dodat, že ve svých dvou statích publikovaných v *BuM* R. Craemer rasisticky neargumentoval.

Jak zmíněno, již v předválečné době přejímali postupy a pojmy rasového bádání především národopisci. J. Hanika např. pracoval s pojmy „*rassische Grundlage des tschechischen Volkskörpers*“.²²⁰ Kladně bylo hodnoceno zapojení rasových měřítek, především do národopisu, v několika recenzích *ZsdtG*. Například G. Jarosch tvrdil nad Hanikovou knihou o sudetoněmeckých krajích souhlasně: „*Denn auch in Haus und Siedlung wie in der Volkskunst und in anderen volkskundlichen Sachgebieten erkennen wir mit Hanika die Gestaltungsweise nach einem 'Erbbild der Artung', nach rassischen Voraussetzungen, zu denen die Rassenkunde und vor allem die Rassenseelenkunde wichtige Erkenntnisgrundlagen liefern.*“²²¹

Stat E. Schwarz ve sborníku *Sudetendeutschum* z roku 1936 – shrnutí dosavadního sudetoněmeckého vlastivědného výzkumu – dosvědčuje rozběh rasového bádání začátkem druhé poloviny třicátých let: „*Die Rassenforschung, die bis in die jüngste Zeit wenig gepflegt worden ist, hat mit der Durchforschung der Sudetenländer begonnen und zuerst Messungen in nordmährischen Dörfern und im Schönhengstgau durchgeführt.*“²²² Národopisec E. Lehmann s pojmem rasy nakládal při srovnání německých a českých pověstí z českých zemí.²²³ V *BuM* publikovali dva badatelé v oblasti rasových výzkumů, kteří nepocházeli z českých zemí a jejichž statě se otevřeností, s níž zacházely s postupy a pojmy rasové nauky, lišily od článků většiny domácích autorů – A. Helbok a H. J. Beyer.²²⁴ A. Helbok napsal oslavný článek o Adolfu Hitlerovi u příležitosti jeho narozenin.²²⁵ Stat je zajímavá jednak tím, že jej nenapsal nikdo ze sudetoněmeckých, „domácích“ autorů, a jednak svým pojetím – Helbok jej pojal v duchu své disciplíny jako rasovou charakteristiku vůdce, kterou odvozoval z povahy Hitlerova rodného kraje a jeho rodu. Ačkoliv je z druhého zmíněného důvodu stat velmi zajímavá a mezi dobovými pojednáními

in den Volkskulturen der Westslawen, in: *Sudetendeutsche Landes- und Volksforschung. Aufgabe und Leistung, Berichte und Vorträge der ersten Jahrestagung der Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung* (11. bis 13. Oktober 1941), Reichenberg 1941, s. 24–48, zde s. 47. Schier citoval z Pekařova Smyslu českých dějin; W. Wostry, *Die Premysliden*, c. d., s. 250.

²¹⁹ R. Craemer, *Deutschum*, c. d., s. 20n.

²²⁰ J. Hanika, *Der Aufbau der volkstümlichen Kultur im böhmisch-mährischen Raum*, in: A. Ernstberger (Hg.), *Heimat und Volk*, c. d., s. 110.

²²¹ Recenze knihy J. Haniky, *Sudetendeutsche Volkstrachten*, Reichenberg 1937 in: *ZsdtG* 1939, s. 175–176, s. 176.

²²² E. Schwarz, *Sudetendeutsche Heimatforschung*, in: F. Heger (Hg.), *Sudetendeutschum*, c. d., s. 71.

²²³ E. Lehmann, *Der Sudetenraum*, c. d., s. 11, 21.

²²⁴ Stranou ponechávám již zmíněnou ukázkou z tehdy právě vydávané knihy G. Mühlpforta *Grundfragen böhmisch-mährischer Geschichte* v posledním čísle listu s výrazy: „*der von östlicher Blutserbe bestimmte Tscheche, Mensch des Ostgeistes [obojí pro knížete Boleslava v rámci již zmíněné opozice Boleslav-Václav], Verfechter des Östlichen, rassenseelische Fundierung.*“ Šlo o silně pokleslé, čistě propagandistické dílko. O autorovi, majícím titul dr., se mi bohužel nepodařilo zjistit nic bližšího. Spisovatel a novinář H. Strobl ve statí Ferdinand Staeger, ein deutscher Meister (*BuM* 1940, č. 6, s. 100–102), již ještě zmíním, použil kromě dalších výrazů nacistického politického slovníku rasistické „*artfremd*“.

²²⁵ A. Helbok, *Vom Werden des Volkstums in der Heimat des Führers*, *BuM* 1942, č. 4, 116–122.

o A. Hitlerovi jistě neobvyklá, leží mimo obzor této studie. H. J. Beyer ve své statí *Zur gesamtgermanischen Verflechtung des Ostdeutschtums*²²⁶ zdůraznil proti snahám nalézt jednotné kulturní prvky Slovanů jejich míšení s jinými etniky, též s Germány. Na druhou stranu však bránil (adresně – proti tezí Z. Wernera) etnickou čistotu Germánů (Z. Werner předpokládal amalgamizaci Germánů se Sarmaty/Slovany). Článek je výjimečný svým ponorem do odborné tematiky (jakkoliv lze celé rasové bádání pokládat za obskurtní disciplínu), jakož i připomenutím vědecké kontroverze. Dosvědčuje tedy jistou otevřenost časopisu i to, že nebyl jen tribunou nejpopvrchnějších propagandistických hesel. Beyer zde například dal průchod své polemice proti tradičnímu vlivu filologických disciplín v národopisu – šlo o již zmíněný spor²²⁷ radikálů volajících po zapojení rasových, medicínských a dalších společenských pomocných věd proti obecnému národopisu (*Volkshlehre*), jak ji zastával například M. H. Boems.

Zajímavou ukázkou vlivu Palackého koncepce na autory *BuM* je druhá zde otištěná stat H. J. Beyera.²²⁸ Beyer nejenže Palackého koncepci o stýkání a potýkání se Čechů a Němců přijal, ale dokonce českému historikovi vyčetl, že svou koncepci na historickém materiálu málo vypracoval! Jádro statí tvořilo Beyerovo rozvedení Palackého koncepce z pohledu rasového bádání. Neklid a stálost (*Unruhe a Beständigkeit*), podle Beyera podstatu každých dějin (*Wesen aller Geschichte*), spojil autor s antropologií, u níž stanovil pro rasové bádání příznačné pořadí jednotlivých rysů člověka: „*...erst dort wird Geschichte gestaltet, wo die Schau des Neuen und die unruhige Begierde nach dem neuen in einem Menschen 'Form' gewonnen haben – in einem Menschen, der die Kräfte des Blutes, des Geistes und der Seele, also seine ganze Substanz für die Umgestaltung der Dinge einsetzt.*“ Dále tvrdil (s výše uvedenou výčitkou Palackému): „*Unruhe und Beständigkeit sind also aufeinander aufgewiesen. Erkennen wir in ihnen Grundvorgänge des historischen Geschehens, so wird uns für Böhmen und Mähren deutlich, daß die von Palacký gegebene Deutung des deutsch-tschechischen Verhältnisses sehr vordergründig ist. Sie wurde einem willigen, durch das Metternich-System zur geistigen Bedürfnislosigkeit erzogenen Publikum sozusagen „vor der Rampe“ vermittelt, als angebliches Resumé erzählt, nicht aber durch das Schauspiel der Historie deutlich gemacht.*“ Beyer sestavil historickou rekonstrukci „*styku německého a českého ducha*“ (Beyerův výraz); přes proklamované tři mezníky – reformaci (husitství), osvícenství a romantiku – však svůj koncept demonstroval jen u reformace a Herderova vlivu. V obou případech Beyer nehistoricky dokládal naprostou závislost Čechů na Němcích – především u husitství a německé reformace pomíjel odlišnou dobu i kořeny jejich vzniku a násilně konstruoval jakousi jejich soutěž. V případě husitství výtka Čechům zněla, že hnutí svůj potenciál nevyužilo a že v budoucnosti čerpalo zásadní podněty z německé reformace; u Komenského, jehož Beyer vysoce vyzdvihl („*největší duch Moravy*“), byla jednostranně zdůrazněna materiální pomoc, již se Komenskému dostalo v Německu (dolnoněmecká rodina de Geerů a německý Ochranov – Herrnhut) a rozpracování jeho myšlenek Němci Leibnitzem a Ratkem. Třetím pro Čechy určujícím setkáním s němečtím byl podle Beyera vliv Herderova učení. Zde ovšem dosavadní výčet kulturních vlivů Beyer opustil a přešel

²²⁶ *BuM* 1943, č. 5–6, s. 88–90.

²²⁷ A. Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung*, c. d., s. 63.

²²⁸ H. J. Beyer, *Herder und der Sündenfall der Völker*, *BuM* 1944, č. 7/8, s. 111–113.

k vyrovnávání se s tímto myslitelem.²²⁹ Pojednal o pojmu rasy u Kanta a Herdera, kterému vytkl, proč dostatečně nerozvinul pojem rasy a národa – kvůli myšlence humanity. Tu pak s odkazem na Carla Schmitta (je to jediná zmínka o tomto mysliteli v *BuM* i dalších sledovaných pramenech) kritizoval jako „romantické myšlení“ z pozic rasové nauky: „Wenn Herder etwas über die ‘Slawen’ sagt so ist das keine völkerpsychologische Erkenntnis, keine Anwendung seiner Gedanken über Rasse und Volk auf eine bestimmte Menschengruppe, keine Beschreibung im völkerkundlichen Sinne... Überall dort, wo er die ‘Slawen’ als einzelne Völker des Ostens nennt, ist zu setzen: ‘Das Volk der Humanität’. Es geht Herder gar nicht um die Slawen, es geht ihm um eine ästhetische Idee, um ein Menschentum, das nicht in der Geschichte durch Handeln ‘schuldig geworden ist’.“

Ve stati nechyběl útok proti panslavismu a slovanství vůbec – mezi řadou vzájemných konfliktů Slovanů v 19. století Beyer hádankovitě zmínil blíže neurčené střety mezi Poláky a Čechy. H. J. Beyer byl rovněž jedním z řady autorů, kteří účelově připomínali problematiku „českou idealizaci Ruska“ a její první zásadní zpochybnění K. H. Borovským. Beyerův článek, stejně jako jeho dříve citovaná stať, byl v *BuM* výjimečný jak tématem (z velké části šlo o vyrovnání se s Herderovým učením – tedy o téma obecnější než jen vázané k českým zemím) a mírou náročnosti (odkazy k filozofii a snaha o vlastní dějinnou koncepci českoněmeckých vztahů), tak tím, jak otevřeně pracoval s pojmy rasových teorií. Skutečnost, že takto vyhraněný článek napsal Němec původem z Říše, ačkoliv i například Wostry i Pfitzner, jak jsem uvedl výše, dobové rasové koncepty znali, vypovídá podle mého názoru o tom, že sudetoněmečtí historici zůstávali na tomto poli publicistické propagandy spíše zdrženliví.²³⁰

Rasová tematika se v *BuM* objevila rovněž v čísle věnovaném G. Mendelovi – slavnému rodáku z českých zemí. Jen K. Thums, jenž tehdy v Praze buďoval medicínské rasové bádání,²³¹ ve své stati vedl od Mendela výslovný spoj k nacistické rasové hygieně: „Ohne die auf den Mendelismus aufbauende, über ihn aber hinausführende Erbprognoseforschung Rüdings und seiner erbpsychiatrischen Schule hätten aber die nationalsozialistischen Erbgesundheitsgesetze in erster Linie das planvolle und zielsichere Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, niemas ihre beispielhafte Formulierung finden und zu ihrer kaum übertreffbaren Wirksamkeit gelangen können.“²³² Také tato ukázka dokládá, že *BuM* rasové otázky nijak neskryval – v souvislosti s eugenikou, proti níž se v Říši zvedl odpor samotných Němců a již se nacistická propaganda spíše vyhýbala, byla citovaná stať až překvapivě otevřená.²³³

²²⁹ Beyer uvedl příznačně pro svůj pohled: „Diese dritte Begegnung zwischen deutschen Geist und tschechischer Art...“ O několik řádek později hovořil ale též o českém duchu – tím se totiž češtví, až dosud uváděné jako „česká strana“, stalo podle Beyera až po „vyčerpání celé zásoby soudobého německého myšlenkového světa“ (parafráze ze s. 112).

²³⁰ Samozřejmě záleželo na redakci (a politických místech), kdo jaký článek napíše, a redakce upřednostňovala u jednotlivých témat odborníky; určitě by se ale případně aktivně nebránila, zvláště při rostoucích personálních problémech – řada příspěvatelů či potenciálních autorů byla odvolána na frontu. Nekrology *ZsdtG* sledovaného období informují o padlých historících.

²³¹ Jak uvedeno výše, K. Thums byl na Německé univerzitě v Praze vedoucím ústavu Institut für Erb- und Rassenhygiene.

²³² K. Thums, Mendel als Voraussetzung der Erb- und Rassenpflege, *BuM* 1942, č. 7/8, s. 241–242, zde s. 242.

²³³ A. Míšková uvádí, že měl Thums v roce 1941 (tedy před vyjitím uvedené statě!) kvůli své neopatrnosti, spočívající ve zmínkách o nacistických rasových výzkumech před širší veřejností, problémy se samotným K. H. Frankem – A. Míšková, Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 101.

3.5 Antisemitismus

V sudetoněmecké historiografii se do ovládnutí českých zemí nacisty antisemitismus nijak výrazně neprojevoval – jak jsem již uvedl, přinesl například *ZsdtG* ještě v roce 1937 korektní nekrolog B. Bretholze. Po vzniku protektorátu ve statích některých historiků stopy antisemitismu nacházím – zajímavé je, že se pokaždé jedná o přehled dějin sudetských Němců, popřípadě jejich institucí, nikoli o detailní studii. R. Schreiber ve výčtu projevů německého nacionalismu u sudetských Němců pochvalně zmínil zohlednění rasové příslušnosti v „sudetoněmeckých ochranných spolcích“ (*Schutzvereine*): „...das in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts in den Sudetenländern neuaufgebaute Schutzvereinswesen entfaltete sich stattlich und vertrat schon bald weithin rassische Grundsätze bei der Aufnahme von Mitgliedern.“²³⁴ W. Wostry ve stejném sborníku při zmínce o konfliktech K. Höflera s proticírkevními liberály v závorce dodal: „...seine innere religiöse und politische Überzeugung mit dem kirchengegnerischen Vorgehen des politischen freisinnigen Liberalismus (das vor den Judentempeln und den Rabinern halt machte) nicht in Einklang zu bringen war.“²³⁵ Antisemitismus se objevil též v přehledové manifestační stati H. Zatscheka *Das Werden des deutschen Volkstums in Böhmen und Mähren*. Autor v ní užíval dobového antisemitského slovníku – *Verjudung, Ariern*. Uváděl, že spolupracoval na statistice studentů židovského původu na filozofické fakultě v letech 1918–1938 – stať dokládá snahu podílet se na aktuální politické činnosti a Zatschekův antisemitismus: „Im Sommersemester 1920 ist mit 150 Juden und 240 Ariern das Höchstausmaß an Verjudung erreicht und der Zustand währte noch in folgenden Wintersemester an... Diese Beispiele werfen helle Schlaglichter auf die besondere Bedrohlichkeit der Judenfrage in Böhmen und Mähren und fordern gebieterisch ihre planmäßige Bearbeitung unter besonderer Berücksichtigung der jüdischen Störung im Kampf um die deutsche Selbstbehauptung.“²³⁶

Dvakrát byl na stránkách *BuM* antisemitismus připomenut v souvislosti s osobou Georga von Schönerera. A. Helbokem byl Schönerer vyzdvižen jako Hitlerův předchůdce – zakladatel politického antisemitismu a majitel statku v Hitlerově rodném kraji Waldviertel (pro Helboka, jak jsem již uvedl, hrál ráz krajiny jako formotvorný prvek značnou roli).²³⁷ A. Ernstberger připomněl Schönererův antisemitismus oslavným způsobem: „Zum ersten Mal wurde hier die Rassenfrage als Frage und Forderung ans politische Leben gestellt, das Rassenbewußtsein als Kern- und Grundgedanke ins öffentliche Dasein überhaupt getragen. Zum ersten mal wurde der Rassenantisemitismus als klar umrissenes, tiefbegründetes Programm verkündet.“²³⁸ Zatímco u Wostryho a Schreiberova se citované ukázky zdají být ohlasem tradičního antisemitismu spojeného s antiliberalismem, Zatschekova, Helbokova a Ernstbergerova stať přitakávaly soudobému antisemitismu nacistickému. Nakolik se pisatelé ztotožňovali s nacistickou politikou vůči židům, většinou nelze z daných ukázek usuzovat; ve sledovaných textech jsem kromě výše uve-

²³⁴ R. Schreiber, Die Stellung, c. d., s. 354.

²³⁵ W. Wostry, Prag und Straßburg, in: Wissenschaft im Volkstumskampf, c. d., s. 357–400, zde s. 375n.

²³⁶ H. Zatschek, Das Werden, c. d., s. 254.

²³⁷ A. Helbok, Vom Werden, c. d., s. 122.

²³⁸ A. Ernstberger, Georg Ritter von Schönerer. Zu seinem 100. Geburtstag am 17. Juli 1942, *BuM* 1942, č. 7/8, s. 249–253, s. 251.

deného Zatschekova článku a dále zmíněné stati Pfeiferovy nenarazil na jedinou zmínku, která by se tohoto tématu nějak dotýkala. Zdůrazňování antisemitismu nacistického režimu nebylo součástí propagandy pěstované v *BuM*. Výslovně byl židovské problematice věnován jen jediný článek.²³⁹ W. Pfeifer, o jehož totožnosti se mi bohužel nepodařilo zjistit nic bližšího (pravděpodobně šlo o novináře), v něm podal přehled dějin židů v českých zemích s konvenčním antisemitským nábojem (s oslavou Marie Terezie jako „große Judenfeindin“ a výrazy typu „jüdisch gewürztes Prag“). V závěru spojil antisemitismus s charakteristikou nenáviděného Československa v tradici předmnichovské protičeskoslovenské propagandy:²⁴⁰ „Masaryk und später sein Schüler Benesch sichern sich durch Unterstützung des tschechischen Judentums die Mithilfe jener Weltklique zum Sturze der österreichischen Dynastie und der politischen Vorbereitung der eines tschechoslowakischen Staates. Schon rein psychologisch ist es somit verständlich, daß die Spitzen dieses neuen Staates und das tschechische Volk dem Judentum durchaus günstig gegenüberstanden, wie auch heute noch die Entjudung des tschechischen Kulturlebens und die Reinigung von den Resten des jüdischen Geistes nur langsam vor sich geht, weil damit die Erinnerung an Glanz und Herrlichkeit eines tschechisch-jüdischen Systems verblasen müßte... Die Anhänglichkeit der Juden von Böhmen und Mähren an die deutsche Kultur – vor dem Weltkrieg auch in den tschechischen Gebieten deutlich wahrnehmbar – schlug in der Nachkriegsrepublik und vollends mit dem Jahre 1935 in die erbitterteste Feindschaft gegen alles Deutschbetonte um, und die sudetendeutsche Freiheitsbewegung hatte sich im Kampfe um ihr Lebensrecht nicht zuletzt gegen die Kulissentätigkeit der Judenverbündeten der Tschechen zu wehren, in deren Reihen die Emigranten in Schrifttum und Wirtschaft jede Verständigung untergraben halfen und damit ihre „Gastgeber“ mit in den Abgrund zogen.“²⁴¹

Zajímavé je, že pisatel vyhradil antisemitismus jako ctnost jen sudetským Němcům a že nezmiňoval antisemitismus český; o rok později, kdy nacistická propaganda doznala ve vztahu k Čechům proměny, byl český antisemitismus připisován například K. H. Borovskému.²⁴² Antisemitismus Josefa Pekaře byl vyzdvížen Eduardem Winterem při vytvářením typické opozice J. Pekař – T. G. Masaryk: „Der entschiedene Antisemitismus, der Pekař von Anfang an kennzeichnet, trennte ihn ebenfalls von Masaryk.“²⁴³ Jako srovnání k sudetoněmeckým historikům působícím v českých zemích může i zde posloužit R. Craemer, a sice jeho kniha *Deutschum im Völkerraum*, v antisemitské agresivitě převyšující i výše zmíněný článek z *BuM*.²⁴⁴

²³⁹ Floskule jako „Lösung der Judenfrage“ a „Macht des Weltjudentums“ vedle útoků na emigranty a zednáře obsahoval např. článek W. Jacobiho věnovaný tzv. druhé republice – W. Jacobi, Vor fünf Jahren 1944, č. 1, s. 28–29. V historickopublicistických statích se zednářství objevilo ve článku E. Wintera, Freimaurergeschichten aus Böhmen, *BuM* 1940, č. 8, s. 319–320. S implicitním ostrším proti zednářství (zdůraznění intrik a chamtivosti) zde Winter líčil střety Josefa II. s tajnými lóžemi.

²⁴⁰ Srov. R. Jaworski, Die Tschechoslowakei in der NS-Propaganda des Jahres 1938, in: P. Glotz, (Hg.), München 1938. Das Ende des alten Europas, Essen 1990, s. 161–178.

²⁴¹ W. Pfeifer, Die Geschichte der Judenfrage in Böhmen und Mähren, *BuM* 1943, č. 7/8, s. 118–121, zde s. 221.

²⁴² O. Feyl, Havlíček Enttäuschung, *BuM* 1945, č. 1/2, s. 22–26, zde s. 26.

²⁴³ E. Winter, Das geschichtliche Leitbild der Tschechen im letzten Vierteljahrhundert, *BuM* 1944, č. 3/4, s. 52–54, zde s. 54.

²⁴⁴ R. Craemer, *Deutschum*, c. d., s. 15.

3.6 Obraz Čechů na stránkách *Böhmen und Mähren*

Ve statích politiků a publicistů v listu *BuM* se česká témata (ve smyslu národním, ne zemském) objevovala jen málo. V souladu s nacistickou politikou odkladu řešení „české otázky“ až po vítěznou válku a plány na převýchovu části českého obyvatelstva je v daných textech patrná snaha vytvářet obraz Čechů přijímajících pozitivně existenci protektorátu, pracujících pro dobro Říše a distancujících se od londýnské vlády.²⁴⁵ Nejvíce takových statí se objevilo v prvním čísle ročníku 1944, které bylo věnováno (předčasněmu) shrnutí pětileté existence protektorátu. Obraz spokojených Čechů pomáhal vytvářet ministr kultury protektorátní vlády E. Moravec ve statí *Die Entfaltung der tschechischen Kultur unter dem Schutze des Reiches*.²⁴⁶ Moravcovo tvrzení o plně saturovaných kulturních potřebách českého národa doprovázela dvoustránková fotografická příloha *Das tschechische Theater* jako doklad bohatého divadelního života.²⁴⁷

V souladu s předpokládanou převýchovou částí Čechů byla publicisty pozitivně hodnocena česká mládež: „Die tschechische Jugend, im Kern gesund und vollwertig, besitzt unstreitig alle Voraussetzungen, um zu einer weltanschaulich richtigen Entwicklung, den neuen Ideen entsprechend und tief in dem Gedanken der großen, im Aufbau sich befindenden europäischen Gemeinschaft ankernd, herangezogen zu werden.“ Jako charakteristiku mladých Čechů autor uvedl: „praktische Grundlage der tschechischen Mentalität, die vor allem durch einen natürlichen Idealismus gekennzeichnet ist, das hohe moralische Potential der tschechischen Jugend...“²⁴⁸ Zajímavější je sledovat obraz Čechů a jejich historie v historickopublicistických statích. K tomu nejdříve malý exkurs k obrazu Čechů a české kultury ve starší českoněmecké, resp. sudetoněmecké historii a publicistice. Bylo jim vlastní vědomí kulturní nadřazenosti Němců nad Čechy (popř. Slovy).²⁴⁹ Představa Čechů jako tvárné masy, jim připisované atributy zaostalosti, měkkosti²⁵⁰ a podobně tedy nebyly v protektorátní historicko-politické publicistice žádné novum. Ve sledovaném období H. Aubin například představu české primitivnosti navozoval řadou jízlivých charakteristik Čechů za první republiky („Lehrer mit möglicher Kindzahl“).²⁵¹

²⁴⁵ Srov. exemplární příklad jedné z hrubě ideologických statí H. Raschhofera, Die Tschechen und das neue Europa. Gedanken zur Rede des Staatssekretärs SS-Gruppenführer Karl Herman Frank im Lucernasaal zu Prag am 26. Februar 1943, *BuM* 1943, č. 2, s. 24–35. K mýtu špatných českých politických vůdců a klanového národa, běžnému už v protičeskoslovenské německé publicistice roku 1938, viz R. Jaworski, Die Tschechoslowakei, c. d., s. 165.

²⁴⁶ E. Moravec, Die Entfaltung der tschechischen Kultur unter dem Schutze des Reiches, *BuM* 1944, č. 1, s. 10–15.

²⁴⁷ J. Tesař uvádí, že nacisté právě pěstováním vybraných hudebních a divadelních žánrů chtěli vytvářet zdání české kulturní autonomie – J. Tesař, Poznámky, c. d., s. 346.

²⁴⁸ F. Teuner, Die tschechische Jugend auf neuen Wegen, *BuM* 1943, č. 7/8, s. 113–116, zde s. 114. Teuner byl pracovníkem Kuratoria pro mládež v Cechách a na Moravě. Ve výše zmínovaném prvním čísle ročníku 1944 byla české mládeži věnována obrazová příloha s výjevy z manifestačních sportovních a dalších akcí, především pořádaných Kuratoriem (např. Kundgebung der tschechischen Jugend gegen den Bolschewismus in Lucerna-Saal, 15. 12. 1943).

²⁴⁹ R. Jaworski, Die Tschechoslowakei, c. d., s. 165.

²⁵⁰ Např. G. Peters, Der neue, c. d., s. 107.

²⁵¹ H. Aubin, *Geschichtliche*, c. d., s. 83. Srov. též vzpomínky H. Cysarze na Prahu roku 1928, v nichž je znát na jedné straně odpor k modernosti (Cysarz líčí tep velkoměsta velmi expresivně), na druhé znechucení „plebejskostí“ Čechů: „Wesensfern wie das Ethos der Sprache waren uns unauzählbare alltägliche Gewohnheiten der Tschechen... Generäle, die nachmittags in Uniform den Kinderwagen schoben; ein Bezirksbürgermeister, der Professoren in Hemdärmeln auf dem Plüschsofa emping, einen Kaffeetopf ohne Untertasse neben sich...“ H. Cysarz, Zehn Jahre Prag. Erinnerungen an die Jahre 1928–1938, in: R. Jahn, Grenzfall der Wissenschaft: Herbert Cysarz, Frankfurt am Main: Der Heimreiter Verlag, s. 77–117, zde s. 87.

V propagandisticky zbarvených sbornících tuto strunu rozehráli četní pražští akademici – J. Hanika například psal: „...von den Formen deutscher Hochkultur in Kunst, Literatur und Musik usw. könnte nur eine dünne, gehobene Schicht ergriffen sein, während die breiten Massen in osteuropäischer Primitivität verharen könnten.“²⁵² Už v předválečném období se u řady osobností českých dějin operovalo s pojmem krve – v předešlé kapitole jsem již uvedl, že to nelze vždy považovat za znak rasismu. Nejčastěji se v této souvislosti kvalitou krve argumentovalo při pojednáních o Přemyslovcích.²⁵³ Řada autorů se snažila zdůvodnit jejich vladařské schopnosti, jež dokázaly uhájit samostatnost českého knížectví a později království, poukazováním na příbuznost přemyslovského rodu s německými knížecími rody: „...in den Adern der letzten Przemysliden von den Müttern her mehr deutsches als tschechisches floß...“²⁵⁴ Z uvedeného důvodu přinesl citovaný svazek biografí celkem 19 portrétů manželek českých knížat a králů, jež byly německého původu (autorem statí byl W. Wostry). Do pomyslné galerie sudetoněmeckých osobností se tak dostaly historiografii a publicistikou tehdy ještě většinou opomíjené ženy – ovšem s dobově konformním zdůrazněním manželské a mateřské role.

Nejvíce fascinující osobností mezi Přemyslovci byl pro sudetoněmecké autory Přemysl Otakar II. Některým autorům stačil k jeho vyzvižení králův pokus o dosažení titulu římského krále a vize českých zemí jako středu Říše: „Das Herzland Germaniens zu werden, blieb dem Lande Böhme versagt: Przemysl Otakar war zu früh gefallen...“²⁵⁵ Tamtéž byl Přemysl Otakar II. oslaven uvedením pochvalných veršů Dalimilovy kroniky (sudetskými Němci jinak běžně spojované s protiněmeckými výpady!) a středověké básně *Klage um König Otaker*. Úvod k oběma ukázkám, zdůrazňující, že Otakarovou matkou byla Kunigunda z rodu Hohenštufů, pak svědčí o jeho zařazení do historického vědomí jako kladné osobnosti: „Als Gründer von Städten und kirchlichen Siedlungen war er immer bemüht, das Deutschtum als Bringer der Gesittung in seinem Reiche zu verwurzeln.“ Jeho porážka Rudolfem Habsburským byla „vysvětlena“ s typickou osudovostí: „Ein erschütterndes Verhängnis ließ ihn... an Rudolf von Habsburg die Schlacht und in ihr das Leben verlieren.“²⁵⁶ Zcela jinak pojal Přemyslovu osobnost R. Craemer v *BuM* – Přemysl Otakar II. byl pro něho pyšný Čech snažící se uzurpovat Říši; zdůraznil, že za Rudolfem Habsburským stála Říše.²⁵⁷ Zatschekův soud „[P.O.II.] hätte auf die deutsche Königskrone Anspruch erheben dürfen, wäre er rein deutschblütig gewesen“²⁵⁸ jsem již uvedl výše. Podobných argumentů v *BuM* užívali i propagandisté jako např. K. Viererbl: „Man wird den kühnen Griff des Primisliden Otaker nach der Krone des Reiches zum Beispiel auch als Auswirkung seiner deutschen Erbmasse und der dem Reich zugewandten böhmisch-mährischen Raumdynamik sehen müssen.“²⁵⁹

²⁵² J. Hanika, *Der Aufbau*, c. d., s. 105. Tento vyhraněný soud, téměř opovrhlivý k lidové kultuře, je překvapivý proto, že jeho autorem byl národopisec.

²⁵³ Výše jsem v této souvislosti již citoval E. Wintera, *Böhmen*, c. d., s. 42.

²⁵⁴ E. Gierach, *Předmluva k Sudetendeutsche Lebensbilder*, Teil 3, c. d., s. VII.

²⁵⁵ K. F. Leppa, *Předmluva k Ringendes*, c. d., s. 6.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 29.

²⁵⁷ „Versuch des stolzen Otakars“ – R. Craemer, *Böhmen*, c. d., s. 10.

²⁵⁸ H. Zatschek, *Das Reich*, c. d., s. 167. Podobně Zatschek hodnotil i osobnost Karla IV.: „Seine Pläne zählen zu den umfassendsten, mit denen sich je ein deutscher Kaiser getragen hat. Prag war zwar der geeignetste Ausgangspunkt für diese weitausgreifende Ostraumpolitik, aber als König von Böhmen allein hätte ihr Karl IV. niemals Nachdruck verleihen, er hätte sie nicht einmal mit Aussicht auf Erfolg in Angriff nehmen können.“ Tamtéž, s. 167. Patrně je promítání soudobých pojmů (Ostraumpolitik) do minulosti.

²⁵⁹ K. Viererbl, *Was ist*, c. d., s. 164–166, zde s. 165.

Přiznání obtížnosti rozčleňování všech osobností českých dějin podle národnostního klíče, kterého byl v předmluvě k prvnímu svazku *Sudetendeutsche Lebensbilder* v roce 1926 schopen dokonce jinak nacionálně zanícený E. Gierach (nepochyboval ovšem o smysluplnosti takového počínání),²⁶⁰ v těsně předválečném a o to méně pak ve sledovaném období u pojednávajících autorů nenalezneme. Podobně jako Přemyslovci byli někdy charakterizováni Češi vůbec – jejich kladné vlastnosti byly vysvětlovány prvkem německé krve. Explicitně tuto argumentaci převedl H. Zatschek: „...der Slawenstamm, von dem später die Einigung Böhmens ausging, eben die Tschechen, dort lebte, wo die meisten Germanenfunde gemacht worden sind, weil die Tschechen nach unserer Auffassung in größerem Ausmaß germanisches Blut in sich aufgenommen haben und aller Wahrscheinlichkeit gerade deswegen befähigt waren die zahlreichen anderen kleinen Slawenstämme im böhmischen Raum zusammenfassen.“²⁶¹

Ve sborníku *Ringendes Volkstum* byla otištěna stať berlínského autora M. Spahna, citující nejmenovanou stať J. Nadlera a rozvádějící jeho myšlenku vztahující se k jednotlivcům či k jednotlivým skupinám ve vyhocenou charakteristiku všech Čechů: „Joseph Nadler sagt...: die Germanen hätten sich auf den britischen Inseln, in Frankreich und Oberitalien Bastardvölker gezeugt, die dem Erzeuger zum Schicksal wurden, und er spricht im gleichen Atemzuge auch von den 'schwer erkennbaren deutschen Bastarden, die im Sudetenraum, zwischen Karpathen und Balkan, im Fremdtum versunken sind'. Das ist ein treffendes und schlagendes Wort. Franzosen und vielleicht in höherem Maße noch die Tschechen müssen wir als solche Bastardvölker einschätzen.“²⁶² Charakteristiky Čechů byly často odvozovány v národopisných pojednáních z forem venkovských sídel. Podobně jako historie ve *Volksgeschichte* se národopis tendenčně inspiroval přístupy dalších disciplín – geografie, architektury a sociologie. Stať J. Haniky je ukázkou toho, jak přes často proklamované zdůrazňování prvků společných Čechům i Němcům²⁶³ tvrzení o silných vlivech německé kultury v českých zemích v konečném důsledku přecházelo v akcentaci mocenského nároku v daném prostoru – pojmy jako *Ordnungswille*, *Ordnungssinn*, *Raumgestaltung* plně souzněly s jazykem nacistické propagandy: „Als Ergebnis solcher Vorgänge steht bereits heute fest, daß die gesamten Sudetenländer und mehr als die Hälfte des ehemaligen Polen – also Gebiete, die heute wieder unter deutscher Verwaltung stehen, mit Dörfern erfüllt sind, denen deutscher Ordnungssinn zum Vorbild diente.“ V podobném duchu byla v tomtéž čísle listu psána i stať B. Schiera, na jehož výzkumy Hanika ve svém článku odkazoval.²⁶⁴ Zdůraznění vlivů německé architektury a často rázu celých sídelních dispozic vedlo i u zmínek o městské architektuře k podobně vyhoceným závěrům; citovaná Hanikova stať začínala připomenutím sochy Rolanda na Karlově mostě: v často užívané řečnické figuře – vztahování se k nějakému symbolu či kulturní památce – Hanika tvrdil, že socha Rolanda je, stejně jako charakter půdorysů

²⁶⁰ E. Gierach, *Předmluva k Sudetendeutsche Lebensbilder*, Teil 3, c. d., s. VII.

²⁶¹ H. Zatschek, *Das Werden*, c. d., s. 241n.

²⁶² M. Spahn, *Böhmen und das deutsche Volk*, in: *Ringendes*, c. d., s. 107–111, zde s. 110. Sborník byl z velké části čítankou starších textů. Jelikož stať nese dataci, domnívám se, že byla psána přímo pro tuto publikaci. Historik a politik M. Spahn byl vedoucím berlínského Politického kolegia; šlo o jednoho z mladokonzervativních nacionalistů, epigonů F. Naumanna, srov. A. Sontheimer, *Antidemokratisches*, c. d., s. 233.

²⁶³ „Slawen als Bewahrer ostgermanischen Erbes... Und schließlich stoßen wir zu Erscheinungen vor, die bei Deutschen und Tschechen gemeinsames indogermanisches Erbe darstellen.“ J. Hanika, *Böhmen und Mähren als deutscher Kulturboden*, *BuM* 1940, č. 3, s. 76–78, zde s. 76.

²⁶⁴ B. Schier, *Böhmen und Mähren im Kraftfeld der deutschen Hausformen*, *BuM* 1940, č. 3, s. 79–85.

(*das Gepräge der Grundrissgestaltung*) českých měst: „...Zeuge der geschichtlichen Tatsache, daß das gesamte Städtewesen Innenböhmens mit Ausnahme des hussitischen Tabor auf deutscher Grundlage beruht.“²⁶⁵

V podobně zaměřených textech pak býval etnicky český živel diskvalifikován tvrzením prozrazujícím jak antimodernismus plně souznící s nacistickým ideálem umění, tak anti-slovanský resentiment. O Praze po roce 1918 například E. Lehmann a A. Helbok psali: „Von den Versuchen, das architektonische Gesicht heraus neu zu prägen, sind zahlreiche amerikanisierende Neubauten übriggeblieben samt einigen anderen, die sich kramphaft slawisch gebärden.“²⁶⁶ Na stránkách *BuM* byl podobně vyhocen článek E. Lindnera²⁶⁷ (podle titulu dipl. ing. mohl být autor vzděláním architekt). Lindner pojem *böhmisch* ne typicky (ne však důsledně) vztahoval na Čechy a českou architekturu: „Was in der Architekturgliederung ausgesprochen böhmisch anmutet, mag im Gesamtgild etwa eines Marktplatzes reizvoll sein, ist aber im Grunde meist vergrößert, gedunsen, fast gestaltlos und unhandwerklich verspielt.“

Konkrétně proti české architektuře vedl útok na český funkcionalismus (na milost byly příznačně vzaty některé nejmenované velké stavby „s jistým stupněm klasicizující monumentalitě“),²⁶⁸ především u obytných staveb – (Lindner konkrétně uvedl „Villenstil“): „Für den kleinen Mann aber ist die innen und außen völlig lieblos behandelte, in jeder Hinsicht minderwertige kubische Wohnkiste gerade gut genug.“ Lindnerova stať přinesla vůbec nejostřejší protičeské stanovisko souznící s nacistickými plány s českým obyvatelstvem – uvedl, že neví, zda má vůbec smysl „vést Čechy k lepšimu“; rozhodně se však postavil za všeobecný zákaz staveb pro Čechy. Jeho stať byla nejagilnější též v užívání nacistického biologizujícího slovníku²⁶⁹ („zárodek nákazy“, „vyhladit“, opozice „zdravé – nakažené“): „Auch in Böhmen und Mähren muß das Übel der baulichen Gesinnungslosigkeit mit allen Mitteln ausgerottet werden. Denn es hat Erfahrungsgemäß die böse Angewohnheit, seine Ansteckungskeime immer weiter, bis in einstweilen noch gesunde Gebiete zu senden und dann auch auf unverdorben Menschen überzuspringen.“ Podobně jako Lindner kritizoval zkažení architektonického rázu kdysi „po německém způsobu založených českých měst“²⁷⁰ rovněž další autor – ocitují konkrétní ukázkou o Šumperku: „Mährisch Schönberg, eine in den Altstadtteilen gesetzmäßig gestaltete Anlage, deren Gesamtbild heute einer regellosen Masse gleicht, aber immer noch von den einstigen glücklichen Standortwahl zeugt.“

Přes zjevné známky vědomí autorů o německé kulturní a (místy) též o rasové nadřazenosti vůči Čechům je u řady stať patrné rozlišování Čechů od ostatních Slovanů. Souvisí to zajisté s odlišným hodnocením rasových kvalit Čechů.²⁷¹ V roce 1944 byl například

²⁶⁵ J. Hanika, *Böhmen*, c. d., s. 77

²⁶⁶ E. Lehmann – A. Helbok, *Heimgekehrte*, c. d., s. 327. K obrazu Prahy v *BuM* se vrátím níže.

²⁶⁷ E. Lindner, *Entschandelung und Neugestaltung des Heimatbildes*, *BuM* 1941, č. 7, s. 268–270.

²⁶⁸ Ke kánonu nacistické architektury odkazoval též požadavek: „Vor allem müssen grundsätzlich alle minderwertigen Industrieerzeugnisse, auch in Bezug auf Farbe und Oberfläche, ausgeschieden werden – die glatten Steine patiniern nicht“ (s. 269).

²⁶⁹ Jazyk fašismu, resp. nacismu charakterizují klasické práce D. Sternbergera (1970) a V. Klemperera (1993); polemicky k nim např. Maas (1984).

²⁷⁰ Autorem byl podle inženýrského titulu pravděpodobně rovněž architekt E. Böckler, *Vom Städtebau in Böhmen und Mähren*, *BuM* 1940, č. 6, s. 196–207. Stať byla doprovázena nákresy půdorysů následujících městských center s názvem poplatným dobovým velikášství: „grossdeutsche Gründungsstädte“ – Böhmisches Brod, Friedland, Trebitsch, Hohenmaut, Prerau, Josefstadt“ (s. 202, 203).

²⁷¹ Viz V. Král (ed.), *Čhtěli*, c. d., s. 79.

Frankovi předán spis německých akademiků *Die Tschechen*, připravený na politickou objednávku – tvrdilo se v něm, že Češi patří mezi Slovany jen jazykově; zdůrazněna byla, podobně jako ve výše uvedeném citátu H. Zatscheka, pokrevní příbuznosti s Němci.²⁷² Především stať dvou závěrečných ročníků zesilovaly přímo úměrně blížící se východní frontě apel na rozdílnost Čechů od východních a jižních Slovanů a dalších národů někdejší rakousko-uherské monarchie.²⁷³ Výjimečně bylo v tomto ohledu vyzdvižení činnosti rakouských úředníků českého původu v Banátu H. J. Beyerem: „...es [kommt] hier zu einer spontanen Zusammenarbeit zwischen Deutschen und Tschechen, die sich in einer stark orientalistisch anmutenden Umwelt als Hüter und Mehrere mitteleuropäischer Werte empfinden.“²⁷⁴ Historik O. Feyl věnoval celý článek Havlíčkově rozchodu s panslavismem.²⁷⁵ I přes zmínku Raupachova tvrzení o spisovatelově „metafyzické nenávisti vůči Němcům“ byl Havlíček portrétován velice pozitivně; v rámci snahy vybrat z českých dějin kritiky ruských poměrů Feyl vyzdvihl dokonce T. G. Masaryka a celou stať uzavřel citátem komunistického poslance V. Bolena z roku 1933, obsahující přihlášení k českému nacionalismu (a demokracii – tím se Feylův článek v *BuM* značně odlišoval). Také E. Winter věnoval K. H. Borovskému stať, u níž byla patrná snaha posilovat přínařezitost Čechů k Němcům.²⁷⁶ Winter útočil na českou „havlíčkovskou legendu“ (K. Havlíček jako oběť pronásledování Vidně)²⁷⁷ a učinil tak v opačném extrému – role habsburských úřadů zůstala zcela v pozadí. Winter se soustředil na rozpory mezi Čechy samotnými: „Der betonte Katholizismus Tomek und seiner Freunde hinderte sie nicht ja eiferte sie sichtlich an eine Reihe von Tschechen, wie Havlíček und Smetana im wahren Sinne des Wortes zu Tode zu hetzen. Beide sind nicht Opfer der Deutschen, wie mittelbar oder unmittelbar von tschechischer Seite behauptet wird, sondern ihrer eigenen tschechischen-klerikalen Landsleute.“ Rostoucí distanci řady českých intelektuálů vůči Rusku zdůraznil E. Winter ve stati *Die nationalpolitische Romantik der Tschechen und ihre Auswirkung*.²⁷⁸

Stať vyzdvihující českou přínařezitost k Říši (popř. Západu) doprovázel článek E. Vajtauera.²⁷⁹ Zařazen byl zjevně jako česká sebekritika – zúčtování s dosavadními „politickými mýty“, jež byly podle Vajtauera (a nacistů) překážkou splnutí českých zemí s Říší (oddíly jednotlivých částí Vajtauerovy stati nesly např. názvy: *Mythos des Slawischen Gegenreiches*, *Mythos der fremdvölkischen Gäste*, *Die europäische Individualität*). Šlo o jakési shrnutí jeho prací věnovaných útokům na ideové základy první československé re-

²⁷² J. Tesař, *Poznámky*, c. d., s. 344.

²⁷³ V programu politicky přímo řízeného bádání Nadace Reinharda Heydricha bylo jedním z témat, jež měla být zpracována, „Protipolský postoj ruských Čechů“. K. Fremund, Heydrichova, c. d., s. 23.

²⁷⁴ H. J. Beyer, *Böhmen-Mähren und das Banat*, *BuM* 1945, č. 1/2, s. 44–48.

²⁷⁵ O. Feyl, *Havlíček's Enttäuschung*, *BuM* 1945, č. 1/2, s. 22–26. Podobně jako Winter působil Feyl po druhé světové válce v NDR. Ve stejném čísle *BuM* vyšla stať E. Franka Goethe und Tschechen, která zdůraznila fascinaci Čechů německým duchem. Níže se k ní vrátím.

²⁷⁶ E. Winter, *Karl Havlíček, ein Opfer des tschechischen Historikers W.W. Tomek*, *BuM* 1942, č. 7/8, s. 295–296. Winter zde prokázal detailní znalost českých dějin.

²⁷⁷ K tomu viz např. J. Morava, C. k. disident Karel Havlíček, Praha 1991, s. 295n.

²⁷⁸ *BuM* 1944, č. 7/8, s. 119–123, cit. s. 123. Beyerovu zmínku o „vzájemné idealizaci Čechů a Rusů“ a jeho zdůrazňování konfliktů mezi Slovany jsem připomněl výše. H. J. Beyer, Herder, c. d., s. 113.

²⁷⁹ E. Vajtauer, *Mythos und Wirklichkeit im Bewußtsein der Tschechen*, *BuM* 1945, č. 1/2, s. 14–21. E. Vajtauer byl vedle E. Moravce mezi českými kolaboranty nejaktivnějším v útocích proti československé státosti a jejím tradicím. Viz též T. Pasák, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha 1999.

publiky.²⁸⁰ Útočnost, s jakou se Vajtauer obracel do vlastních řad, neměla v publicistice BuM obdoby: „*Als im dreizehnten Jahrhundert zur Zeit der Städtegründungen in Böhmen deutsche Bergleute, Handwerker und Bauern ihr Kolonisationswerk begannen, sehen gerade die im Sinne Palackýs 'friedlichen tschechischen Bauern' auf die neuen Kolonisten mit Verachtung herab, weil die Tschechen tatsächlich ihrem Wesen nach nichts anderes als ein militärisches Gesinde sind, in deren Augen Handwerker und Bauern nur wenig mehr als das Vieh bedeuten.*“ Zařazení Vajtauerovy stati však nebylo projevem změny redakční politiky vůči Čechům – sympatiím se netěšili ani čeští fašisté. Například W. Winter je, jmenovitě hnutí Vlajka, zařadil do linie českého romantismu – tedy za pokračovatele kritizovaného Palackého odkazu: „*Ja, selbst noch nach Errichtung des Protektorates eine sich allzugern als völkische Erneuerungsbewegung herausstellende tschechische Rechtsgruppe wie die 'Vlajka' sah sich für diese These der Romantik eintreten zu müssen, und setzte damit an Stelle erstrebter völkischer Selbstbesinnung einen wirklichkeitsfremden historischen Illusionismus.*“²⁸¹ Ne všichni členové Nadace Reinharda Heydricha se přitom dobře orientovali v dobové české politické scéně: H. J. Beyer si například pletl vlajkaře s protičesky laděnými moravskými fašisty. Viz Jacobiho připomínky k plánu činnosti nadace v dokumentech vydaných Karlem Fremundem.²⁸²

Jedno z nejdetailnějších pojednání o českých moderních dějinách napsal E. Winter.²⁸³ Snažil se pojmenovat nejvýznamnější kulturněpolitické české směry posledního čtvrtstoletí – o vysokém Pekařově vlivu svědčí skutečnost, že pro ně Winter zvolil pojmenování koncepty „smyslu českých dějin“. Vyjmenoval čtyři – „*Aufgehen des tschechischen Volkes im Weltsowjet*“ (jmenování B. Šmeral, Z. Nejedlý, S. K. Neumann), „*politische Vereinigung mit den slawischen Brüdern in Ost- und Südeuropa*“ (K. Kramář, J. Holeček, V. Štěpánek),²⁸⁴ „*Vorbild im demokratischen Westen*“ (T. G. Masaryk, E. Rádl).²⁸⁵ „*Die letzten sahen in der jahrtausendealten Gegebenheit im Reiche die beste Garantie auch für die Zukunft des tschechischen Volkes*“ – implicitně byli jako zastánci tohoto mínění uvedeni J. Goll, J. Pekař, J. Durych a kruh Obnovy.

Winterova tvrzení byla zkreslená – u prvních tří jím abstrahovaných směrů nijak neodlišil jejich váhu v politickém a intelektuálním světě první republiky; čtvrtý byl falešný, zvláště, byl-li za jeho představitele uveden J. Goll a J. Pekař. Winter zaměňoval postoje k habsburské monarchii a „třetí říši“, na niž nepochybně naráželo jeho tvrzení o „tisícileté danosti“.

Dále ukáží obraz konkrétních českých historických osobností, epoch a témat v listu *Böhmen und Mähren*: v chronologickém pořadí to budou tato podtémata: Karel IV., husitství a husitismus, František Palacký, Josef Pekař, T. G. Masaryk, Československá republika a Morava (resp. moravanství jako oslabení českého nacionalismu). O přiřazení

²⁸⁰ E. Vajtauer, *Český mythus. Co nám lhaly dějiny*, Praha: Orbis 1943; Týž: *Vzpousta Evropy a základy nového pořádku*, Praha: Orbis 1940. K Vajtauerovi a dalším podobným kritikům československé státnosti viz J. Gebhart – J. Kuklík, *Druhá republika 1938–1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha 2004; J. Rataj, *O autoritativní, c. d.*; T. Pasák, *Český fašismus, c. d.*

²⁸¹ E. Winter, *Die nationalpolitische Romantik der Tschechen und ihre Auswirkung*, BuM 1944, č. 7/8, s. 119–123, zde s. 123.

²⁸² Srov. K. Fremund, Heydrichova, c. d., s. 22.

²⁸³ E. Winter, *Die nationalpolitische Romantik, c. d.*

²⁸⁴ „*Das Licht dieser beiden historischen Leitbilder kam aus dem Osten*“ Tamtéž, s. 120.

²⁸⁵ Zdůrazněna byla kritika E. Rádl a F. L. Fischera vůči Masarykově pojetí dějin.

Karla IV. do vlastních „míst paměti“ se mezi českou a českoněmeckou historiografií a publicistikou tradičně sváděl boj. V listu BuM ovšem zmínky o Karlu IV. až na malé zmínky (např. u pražské univerzity a umění jeho doby) chybí. Karel IV. přitom pro české Němce představoval významnou identifikační postavu – na jedné straně byl vyzdvihován jako vladař, který na jistý čas učinil české země středem německé říše a který je svou stavební činností výrazně zvelebil (obzvláště vyzdvihováno bylo založení univerzity, zkráceně pokládán za první univerzitu německou, a význam Karlovy dvorské kanceláře pro rozvoj spisovné němčiny),²⁸⁶ na druhou stranu byl, především německými liberálními historiky, kritizován za podporu církve a oslabení pozice říšských měst. Nezáměr o osobnost Karla IV. v publicistice během druhé světové války je tedy informací, o jaká témata redakce BuM při vši své snaze o instrumentalizaci historie zájem neměla: jaká tradiční „místa paměti“ byla pominuta.

V roce 1938 hodnotil J. Pfitzner ve své monografii Karla IV. v zásadě negativně. Vedle tradičních výtek kvůli oslabení Říše²⁸⁷ tu lze číst i promítnutí problematiky soudobého nacionalismu do Karlovy doby: Pfitzner například na jedné a téže straně tvrdil, že Karel neznal pojem národa v novodobém smyslu, zároveň mu však vyčítal, že řadou svých kroků povzbudil český národ k nepatřičnému sebevědomí; Pfitzner tak útočil na snahy české historiografie promítat do Karlovy postavy svůj vlastní nacionalismus. Především závěr Pfitznerovy práce svědčil o tom, že ji psal německý nacionalista: „*Namentlich das deutsche Volk erlitt schweren Schaden, weil den alten politischen Machtlosigkeitzustand mit verewigen half und den zukunftssträchtigen Mächten des Volkstums verständnislos gegenüberstand.*“ Rovněž H. Prokert ve své stati *Böhmen und Mähren im Zeitalter Karls IV.* ze sborníku *Heimat und Volk* z roku 1937 řešil otázku vztahu Karla IV. k oběma národům. Ačkoliv byla podle datace Prokertova stať o rok starší, obsah sborníku již uvádí Pfitznerovu politickou funkci. Prokert Pfitznerovu knihu určitě znal. Souhlasil sice s jeho charakteristikou Karlovy „pasivní přínaléžitosti“ k německému národu, implicitně s ním však polemizoval zdůrazněním Karlova zemského patriotismu.²⁸⁸ Rovněž recenze Pfitznerovy knihy v *ZsdTG* od G. Pirchana se proti Pfitznerově radikálnosti uctivě sice, ale srozumitelně ohradila,²⁸⁹ a tak se zdá, že u většiny sudetoněmeckých historiků zůstal u daného tématu rozhodující odborný pohled – a to i v době, kdy bylo politicky vítanější Pfitznerovo hodnocení. Zdá se, že zde do jisté míry působil též zemský patriotismus sudetoněmeckých historiků – zájem o dějiny českých zemí, k nimž byli svým vlastním bádáním sami připoutáni, a přínos, jež pro české země, jak bylo zdůrazňováno, znamenala Karlova vláda, převážil soudobé konjunkturální pohledy.²⁹⁰ Také další pramen dokládá výše řečené – v osobní pozůstalosti H. Zatscheka se nachází dopis spisovatele H. Watzlika z roku 1944, jenž v dané době sbíral materiál pro svůj román o Karlu IV. Dopisu zjev-

²⁸⁶ Ve sledovaných pramenech např. R. Schreiber, *Böhmisches Leid, c. d.*, s. 81n.

²⁸⁷ J. Pfitzner, *Kaiser, c. d.*, s. 106.

²⁸⁸ H. Prokert, *Böhmen und Mähren im Zeitalter Karls IV.*, in: A. Ernstberger (Hg.), *Heimat und Volk. Festschrift für Universitätsprofessor Dr. Wilhelm Wostry zum 60. Geburtstag*, Brünn-Prag: R. M. Rohrer 1937, s. 65–70, zde s. 66.

²⁸⁹ *ZsdTG* 1937, s. 179–180.

²⁹⁰ Tato optika sudetoněmeckých historiků je patrná i u pojednání o jiných historických epochách – Wostry o třicetileté válce tvrdil příznačně: „*In wesen Händen, bei welchen Herrscherhause die Krone Böhmens bleiben sollte, darum ging es also von allem Anfang an neben anderen in diesem Kriege.*“ W. Wostry, *Wallenstein, Böhmen und das Reich*, BuM 1944, č. 9/10, s. 171–175, s. 173.

ně předcházelo Zatschekovo pozitivní hodnocení Karla IV. – Watzlik děkoval za zaslání informace se zjevným ulehčením, že se může opřít o historikovu autoritu (implicitně zjevně proti názoru reprezentovaným Pfitznerem).²⁹¹

Tradiční, nacionálně motivované odsudky husitství přetrvávající i ve sledované době jsem již zmínil výše. Antislovanský resentment je patrný v hodnocení R. Schreibera z roku 1937, že se jednalo o jeden z krátkodechých pokusů spojit český duchovní život s Východem.²⁹² Publicistika BuM však husitství zvláštní pozornost nevěnovala – naopak: vyvážený soud W. Wostryho zdůrazňující náboženskou podstatu hnutí oproti výtkám z nacionalismu nebo snad dokonce z protiríšské politiky jsem uvedl v části věnované pojednáním vztahu českých zemí k Říši. Rovněž již zmíněný materiál německých akademiků z července 1944 *Die Tschechen* vedle tradiční kritiky nepodal jen jednostranně negativní stanovisko k husitství, snažil se ovšem jednostranně vyzdvihnout německé vlivy – učení Konráda Waldhausera.²⁹³ Záporně se husitství objevovalo v pojednáních o novějších dějinách – především ve formě adjektiv s pejorativním nádechem; „husitismus“ byl připisován především F. Palackému např. E. Winterem²⁹⁴ a R. Craemerem: „*Jahrzentlang hatte sich jene Ideologie verbreitet, die den Tschechischen Geist des Hussitentums als Vorkämpfer westlicher Zivilisation gegen das Preußentum darstellte. Diese Lehre, wie sie aus den Gedanken des europäischen Demokratismus und verführerischen Wunschbildern eigener Weltbedeutung zusammenwuchs, konnte nur scheinbar einer eigenständiger Zukunft des tchechischen Volkes dienen. Vielmehr mußte sie das tschechische Bewußtsein von der Wirklichkeit seiner eigenen Geschichte ablenken.*“²⁹⁵

Nejčastěji se v historickopublicistických statích objevovala česká tematika v souvislosti s národním hnutím devatenáctého století – zrodem moderního česko-německého nacionálního antagonismu. Přestože počet statí, kde byla tato problematika pojednávána či zmíněna, je nižší než počet statí s tématem příslušnosti českých zemí k Říši, byly tyto články konkrétnější a obsahovaly méně klišé. Již u zmínky o reflexi nacionálních střetů v BuM jsem uvedl, že součástí historického vědomí sudetských Němců bylo zdůraznění primárnosti českého nacionalismu a že se v publicistice BuM tato tradice srážela se snahou vyzdvihovat nacionální uvědomění českých Němců. Nejmarkantněji je toto dilema patrné u statí pojednávajících o Františku Palackém. Ačkoliv i českoněmečtí historici 2. poloviny 19. století v mnohém Palackého koncepci dějin oprávněně korigovali, zůstal tento historik a politik nadále ústřední osobností, vůči níž se sudetoněmečtí historici vztahovali.²⁹⁶ Krátce před Mnichovem H. Prokert jasně prohlásil Palackého dějinnou koncepci za dílo své doby a odmítl snahu je přepisovat (proti volání starších českoněmeckých historiků) či bořit jeho základy (*Stützen von „Ecksäulen“ des Geschichtswerkes*) – to směřovalo proti J. Pfitznerovi.²⁹⁷ Wostryho apel k nacionální smířlivosti, v němž bylo vý-

²⁹¹ Dopis H. Watzlika z 25. 6. 1944. Archiv ČAV, fond H. Zatschek, k. 3, i. č. 437.

²⁹² R. Schreiber, *Deutsche*, c. d., s. 146.

²⁹³ Podle J. Tesař, *Poznámky*, c. d., s. 344.

²⁹⁴ E. Winter, *Böhmen*, c. d., s. 48.

²⁹⁵ R. Craemer, *Böhmen*, c. d., s. 11.

²⁹⁶ A to i přes to, že již ve dvacátých letech tuto vazbu sami reflektovali – v rámci obhajoby své antikolonizační teorie závislost na Palackém Bertold Bretholz vyčítal např. J. Pfitznerovi a E. Gierachovi. Kritizoval Gierachovu rozhlasovou přednášku ve vratslavském rozhlase s názvem, jenž Bretholz postavil v ironických uvozovkách do názvu své statí. Viz B. Bretholz, „Geschichte“, c. d., s. 1. Jaworski právě tuto Gierachovu přednášku uvádí jako příklad jeho zpolitizované aktivity, srov. R. Jaworski, *Historické argumenty*, c. d., s. 900.

²⁹⁷ H. Prokert, *Probleme*, c. d. s. 24.

znamě využito právě Palackého, byl již uveden.²⁹⁸ Škála vyrovnávání se s odkazem F. Palackého po Mnichovu byla ve sledovaných textech široká – sahala od tradičního obviňování Palackého z vyvolání česko-německého soupeření²⁹⁹ až po snahu postavit proti Palackému protějšek z řad českých Němců. O to se pokoušel, jak u jeho statí o knížeti Šternberkovi již uvedeno, E. Winter. Podobně postavil proti Palackému též historika J. L. Knolla.³⁰⁰ Srovnávat obě osobnosti bylo pochybné nejen kvůli nesrovnatelnému formátu jejich díla, ale též proto, že nepochybně byla ještě v paměti kritika obdobného pokusu učiněného J. Pfitznerem – jejím autorem byl A. Kraus.³⁰¹ Častým bylo zdůraznění Palackého inspirace německými romantiky. V jakých zkratech se tak dělo, ukazuje citát E. Wintera: „*[Palacký] hat, ...angeregt von Luden und Jahn, seine klassische Geschichte des tschechischen Volkes als Sendungsauftrag geschrieben.*“³⁰² Po politicích nejostřejší odsudek Palackého v BuM napsal právě E. Winter (bylo to ještě před zmíněným Frankovým výpadem proti odkazu Palackého na přednášce z listopadu téhož roku): „*Eine Hauptschuld an der unnatürlichen Wegenentwicklung Böhmens und Mährens vom Reich im 19. und im 20. Jahrhundert trägt Franz Palacký. Er verstand es den böhmischen Landespatritismus des 18. und 19. Jahrhunderts, der als Reichsbohemismus für die politische und geistige Weiterentwicklung des Raumes eine geistesgeschichtlich bedingte Epoche gewesen wäre im reichs- und deutschfeindlichen Sinne umzuwerten. Zahlreiche deutsche Kräfte gingen auf diese Weise für immer oder wenigstens für einige Zeit dem Deutschtum verloren.*“³⁰³ Citoval jsem ze dvou Winterových statí s podobnou tematikou z odlišné doby – z roku 1941 a 1944. Srovnání pregnance jimi vyjádřené kritiky napovídá, že ji Winter přizpůsoboval dění na frontách. Ostrý výpad proti Palackému vedl v obzvláště radikální statí uveřejněné jako reakce na smrt R. Heydricha A. Ernstberger. Její název: *Mächte der Ordnung – Mächte der Chaos* zrcadlil hlavní schéma obrazu Němců a Čechů, jenž list vytvářel. V souvislosti s demonstrační cestou české delegace do Moskvy v roce 1867 Ernstberger uvedl: „*Dann wandte er sich Moskau zu und erhoffte von dort das Heil in der Überfremdung der europäisch-deutschen Mitte. Der Geist, der aus ihm sprach, war im Grunde doch der Geist der berüchtigten Handschriftenfälschungen Wenzel Hankas.*“³⁰⁴

Již u předválečných statí sudetoněmeckých historiků o F. Palackém lze sledovat snahu vyvážit negativní vztah k české dějinné koncepci pozitivní vazbou – vyzdvížením J. Pekaře. Nic na tom nemění skutečnost, že Pekař byl vysoce hodnocen i kvůli výsledkům vlastní badatelské práce. Jeho osobnost dávala sudetoněmeckým historikům v jejich politizujících statích možnost zaštitit se v polemice proti české dějinné koncepci jinou českou autoritou a dávat tak na odiv svou vlastní nacionální nepředpojatost. Průkopníkem tohoto postupu byl Josef Pfitzner.³⁰⁵ Osobnost J. Pekaře se skutečně v mnohém nabízel

²⁹⁸ W. Wostry, *Die geschichtlichen*, c. d., s. 30.

²⁹⁹ Výše jsem uvedl Frankovo obviňování Palackého z vytvoření „falešného dějinného vědomí Čechů“. Podobně A. Ernstberger, *Mächte*, c. d., s. 126–131.

³⁰⁰ E. Winter, *Ein vergessener Gegner Palackýs im Jahre 1848*, BuM 1941, č. 5, s. 192–193.

³⁰¹ A. Kraus, *Die sogenannte*, c. d., s. 57–67.

³⁰² E. Winter, *Die nationalpolitische Romantik der Tschechen und ihre Auswirkung*, BuM 1944, č. 7/8, s. 119–123, zde s. 123. Podobně o Palackém též H. J. Beyer, *Herder*, c. d.

³⁰³ E. Winter, *Böhmen*, c. d., s. 46.

³⁰⁴ A. Ernstberger, *Mächte*, c. d., s. 83.

³⁰⁵ Pfitzner svůj výklad Pekaře poprvé formuloval v roce 1932 v článku *Geschichtsbetrachtung der Deutschen* Pfitzner svůj výklad Pekaře poprvé formuloval v roce 1932 v článku *Geschichtsbetrachtung der Deutschen* und Tschechen v *Historische Zeitschrift* (F. Seibt, *Der Nationalitätenkampf*, c. d., s. 30). Napsal též předmluvu k německému překladu Pekařovy přednášky *Smysl českých dějin* (J. W. Brügel, *Tschechen*, c. d., s. 409).

k takové roli – nejen pro chápání historie odlišné od pojetí Palackého a polemiku s T. G. Masarykem o smyslu českých dějin. Rovněž Pekařovy kritické postoje k politice československé republiky a jeho antisemitismus³⁰⁶ hrály svou roli. W. J. Brügel³⁰⁷ sice z velké části ukázal, jakých zkreslení se Pfizner a po něm i další sudetoněmečtí autoři v manipulaci s Pekařovým odkazem dopouštěli, jeho posouzení Pekařovy statě o dějepiscectví třetí říše³⁰⁸ však považují za nedostatečné. Článek skutečně nebyl příliš kritický³⁰⁹ a zneužití sám vycházel vstříc.³¹⁰ Například W. Wostry z něho v roce 1939 při dokládání Pekařových sympatií k nacionálnímu socialismu uváděl rozsáhlou citaci.³¹¹ V *BuM* psal o téže Pekařově statě jako o ocenění (*Würdigung*) nacionálněsocialistického dějepiscectví E. Winter.³¹²

V Pfiznerově pojetí zůstal Pekař vyzdvihovanou osobností i po vzniku protektorátu. Byl však velký rozdíl mezi historicko-politickou publicistikou četných sborníků a *ZsdG*, kde zmíněný obraz přetrvával, na jedné straně a listem *BuM* na straně druhé. Zde nebyla celkově pozitivně hodnocena žádná česká osobnost novějších dějin – drobné kladné zmínky Karla Havlíčka či dokonce T. G. Masaryka byly vždy účelové – byly součástí protislovanských výpadů. Pekařovo jméno jsem v listu *BuM* našel třikrát, pokaždé ve výše uvedeném smyslu – jako protipól Palackého. H. Raschhofer psal v odměřeném hodnocení obsahujícím nepřehlédnutelnou hrozbu Čechům: „*Wäre kein anderes Verständnis der geschichtlichen Beziehungen zwischen Deutschen und Tschechen möglich, dann würden die Chancen, die in dem Protektoratsstatus liegen, minimal sein, Aber es hat an Einsichtigen nicht gefehlt. Pekař ist ein eindrucksvoller Beweis.*“³¹³ Podobně přejal Pfiznerovu manipulaci s Pekařovým odkazem R. Craemer.³¹⁴ Pekaře zneužil, jak již zmíněno, také E. Winter. Tak jako dříve Palackého proti Knollovi a Šternberkovi, postavil Pekaře proti Masarykovi: „*Nicht aus Widerspruchgeist und Rechthaberei kämpften Goll und Pekař gegen Masaryk, sondern weil sie dessen demokratisch-humanitäres Geschichtsbild für eine verhängnisvolle Ideologie hielten, die der Wirklichkeit völlig widerspricht... Im letzten war ja darin [einseitige Vorschieben von Religion und Kirche in das Wissenschaftliche] sein [Pekařs] Kampf mit Masaryk begründet, in dem ihn gerade der fanatische Prophet und ewige Schulmeister abstieß und den er mit Nietzsche 'Mundstück jenseitiger Imperative' nannte.*“³¹⁵

³⁰⁶ V otázce Pekařova antisemitismu vystoupil proti Pfiznerovi ještě před Mnichovem J. Werstadt. Viz jeho poválečné shrnutí článků z Prager Presse roku 1937: Pře se „sudetoněmeckým“ historikem o české myšlení historické a politické a o jeho představitele. In: J. Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisců*. Praha: Historický klub 1948, s. 187–213, zde s. 203–205.

³⁰⁷ J. W. Brügel, *Tschechen*, c. d., s. 407–411.

³⁰⁸ J. Pekař, *O nový dějepis v Třetí říši*, ČCH 1935, s. 555–566. J. Hanzal se při hodnocení Pekařovy osobnosti v této souvislosti příliš jednoduše spoléhá na staré práce Werstadtovy. Srov. J. Hanzal, *Josef Pekař a jeho odkaz*, in: E. Kantůrková, (ed.), *Pekařovské studie*, Praha 1995, s. 23–46. Tuto mechančnost se zdá do svědčovat i chybný Hanzalův odkaz na Werstadta v pozn. č. 1 na s. 44. Správně se jedná o výše uvedenou Werstadtovu stat.

³⁰⁹ Srov. F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny*, c. d., s. 501n.

³¹⁰ Jiné hodnocení nabízí M. Kučera, *Pekař proti Masarykovi*, Praha 1995, s. 62n.

³¹¹ W. Wostry, *Josef Pekařs Wallenstein*, *ZsdG* 1939, s. 129–149, zde s. 149.

³¹² E. Winter, *Das geschichtliche*, c. d., s. 52–54.

³¹³ H. Raschhofer, *Böhmens Stellung in den politischen Gestaltungsideen des neuzeitlichen Mitteleuropa*, *BuM* 1940, č. 1, s. 14–18, zde s. 18.

³¹⁴ R. Craemer, *Böhmen*, c. d., s. 11. Pasáž jsem citoval výše.

³¹⁵ E. Winter, *Das geschichtliche*, c. d., s. 54. Je pozoruhodné, že právě Winter, nedávno předtím ještě katolík, z publicistů (nejen historiků) *BuM* jediný používal citátů nacisty tehdy využitého a zneužitého Friedricha Nietzscheho. V uvedené statě tak učinil dvakrát.

Právě v té době, kdy historici sami otevřeně přiznávali svoji služebnost politice, dovořoval se Winter námitek Pekaře – historika proti filozoficko-politické Masarykově dějinné koncepci. Je zajímavé, že T. G. Masaryk, tvůrce moderní československé státnosti, kromě právě uvedené statě E. Wintera nebyl v *BuM* nijak výrazně napadán.³¹⁶ T. G. Masaryk nebyl připomínán ve své protirakouské činnosti, popř. jako prezident republiky – statě se v drtivé většině dotýkaly jen jeho dřívějších aktivit.³¹⁷ Nejčastěji byl Masaryk zmiňován ve stínu Palackého – jako jeden z dalších českých významných recipientů Herdera. U K. Bittnera³¹⁸ se toto objevilo ve statě vzácně prosté rétorických úliteb nacistickým zájmům – a to ani v úvodu či závěru, v nichž se dobový žargon i v jinak věcných statích *BuM* objevoval. Bittnerova stať dokonce po běžné zmínce o Masarykově konstrukci českého mesianismu³¹⁹ vrcholila citací Masaryka z *České otázky*: „*Durch Humanität müssen wir (die Tschechen) dem menschlichen Fortschritt voranschreiten.*“³²⁰ Pojem humanismu byl ovšem, jak jsem ukázal výše u H. J. Beyera, v daném kontextu negativně zbarven.

Československá republika v listu *Böhmen und Mähren* nebyla předmětem samostatné čistě propagandistické ani historickopublicistické statě.³²¹ Časopis zjevně nechtěl příliš připomínat události vnímané jako porážky českých Němců – nepokoušel se tedy mladší historické tradice republiky ani otevřeně napadat. Připomenutí událostí předcházejících jejímu vzniku – zde účasti českých vojáků v první světové válce – je tak vlastně výjimečné. Jednalo se o dvě statě zmiňující Čechy ve světové válce kontrastně k zdůraznění hrdinství sudetských Němců. Zazněly v nich tradiční výtky české věrolomnosti: „*Überall dort, wo die vom Hause Habsburg so sorgsam, ja bevorzugt behandelten slawischen Soldaten, Bataillone und Regimente versagten oder zum Feinde überliefen, mußten sie, die deutschen Soldaten der Monarchie, in die Bresche springen und die Waffenehre retten.*“³²² W. Koppen se pokusil zúčtovat s „mýtem Bachmače a Zborova“ a v závěrečném akordu svých voluntaristických vývodů (útočících rovněž nezvykle konkrétně na anglický *Daily Telegraph* a zastávající tak dvojí funkci – boje proti českým mýtům a anglické propagandě) použil oblíbené a v *BuM* nadužívané formulky o dějinném zákoně: „*Da nach einem unausweichlichen geschichtlichen Gesetz Staaten von den Kräften erhalten werden, aus denen sie erwachsen sind, war es selbstverständlich, daß auch in diesem Fall erfundener Ruhm keine erhaltende Kraft sein konnte.*“³²³ Obraz vlastní ČSR v *BuM* byl ve-lice plochý – stereotypně se opakovaly nejrůznější variace výroků o neživotaschopnosti, umělosti československého státu. Výrazný byl versailleský komplex pisatelů: „*Der Weltkrieg hat wie heute wohl übereinstimmend anerkannt wird, als Konjunktur und Danaergeschenk die Tschechoslowakische Republik gebracht. Hier ist nun auf absolute Gegen-*

³¹⁶ Winter přitom dříve patřil za příznivce T. G. Masaryka. Viz M. Schulze-Wessel, „*Sudetendeutsche*“ Identität, c. d., s. 397.

³¹⁷ H. Prokert např. zmiňoval Masaryka jen jako badatele o Františku Palackém – H. Prokert, *Probleme*, c. d., s. 24, O. Feyl jako biografa K. Havlíčka a autora studií o ruské kultuře – O. Feyl, *Havlíček*, c. d., s. 23, 27.

³¹⁸ Bittner od roku 1941 působil na univerzitě v Poznani.

³¹⁹ Pojem, jímž běžně operovaly dobové práce věnované českému nacionalismu, např. E. Lemberg, *Nationalbewußtsein*, c. d. a H. Raupach, *Der böhmische*, c. d.

³²⁰ K. Bittner, *Herder und Tschechen*, *BuM* 1944, č. 7/8, s. 115–117.

³²¹ Pomíjím výše zmíněnou stať W. Jacobiho o tzv. druhé republice *Vor fünf*, c. d.

³²² K. H. Frank, *Deutsches politisches Soldatentum im Böhmischem-mährischen Raum*, *BuM* 1940, č. 4, s. 123–126, s. 123.

³²³ W. Koppen, *Zborow und Bachmatsch*, *BuM* 1941, č. 5, s. 190–191, zde s. 191.

sätzlichkeit gegen das Reich basierte Sonderrolle in der Gestaltung Mitteleuropas zu geben.“³²⁴ „Die Versailler 'Ordnung' Europas war ein Koalierungsversuch, die Tschechoslowakische Republik war nicht von eigenen Kräften getragen, sondern lebte von der Überzeugung, daß ein dauerndes solidarisches, in sofortiger Hilfsbereitschaft sich äußerndes Interesse der Westmächte an seinem politischen Status quo bestünde.“ Tvrzení o „umělému státu“ (*Zerfall des künstlichen Staates*) se objevilo i v *ZsdtG*.³²⁵

V celé krátké historii listu *Böhmen und Mähren* lze nalézt jen jednu pozitivní stať věnovanou soudobému Čechovi, resp. Moravanovi, a sice Jožovi Úprkovi. A. Zankl článek napsal u příležitosti vydání německé publikace o tomto malíři k pátému výročí jeho smrti.³²⁶ Německý zájem o Úprku měl politické pozadí – byl projevem sympatií, jež chovali nacisté k moravským (resp. slováckým) aktivistům a fašistům s protičeským resentimentem. Snahu o zdůraznění vazeb Moravy k Říši dokládá i výše citovaná směrnice redakce *BuM* H. Zatschekovi: „Die Absicht dieses Aufsatzes ist es, die dauernde historische Bindung Mährens einerseits an Böhmen, andererseits über Böhmen an das Reich deutlich zu machen.“³²⁷ Zatschek tak učinil; vzájemný vztah obou českých zemí však nijak zásadně nenapadl.³²⁸ Ani propagandisticky vyhrocená Altrichterova přednáška v rámci dalšího vzdělávání (tedy ideologické indoktrinace) učitelstva z roku 1940, kdy byly u moravských fašistů protičeské výpady nejsilnější, vztah Čech a Moravy jako politikum nevyhrotila.³²⁹ H. Raschhofer v *BuM* dokonce překvapivě rozhodně politické využití rozdílů Moravy a Čech odmítl. Uvedl, že prosazení českého nacionalismu v Čechách a na Moravě bez ohledu k existenci dvou zemí (zemských sněmů) je třeba brát jako fakt; připustil sice „sehr gewichtige stammesmäßige, siedlungsgeschichtlich begründete Sondernüngen“, ale postavil se proti jejich politizaci: „Sie scheinen uns indes eindeutig nicht in den Bereich der politischen, sondern der folkloristischen Kategorie zu gehören.“³³⁰ Ani fakticky nepřesáhla sympatie nacistů k Moravě (resp. Slovácku) velice úzké meze vyčerpávající se, jak trefně uvádí L. Mezihorák,³³¹ ve folkloristických hrátkách spojených s příjemnou rekreací nacistických funkcionářů. Zanklova stať i vydání zmíněné úprkovské knihy (předmluvu k ní napsal rovněž Zankl)³³² byly jen slabým ohlasem zájmu nacistů jitřit vztahy mezi Čechy a Moravany. V *BuM* se pohrávání si s odlišností Moravanů od Čechů odrazilo jen ve způsobu referování o Heydrichově pohřbu. Mezi fotografiemi ze smutečního obřadu byli z české delegace, zahrnující též například zástupce Chodů, havířů či katolické Omladiny,³³³ vybráni jen Moravané (snímek nesl nápis „mährische Bauern vor dem Katafalk“).³³⁴

³²⁴ R. Raschhofer, *Böhmens Stellung*, c. d., s. 15. Zde bylo uvedeno rovněž další přízvisko ČSR – „Weltgeschichtliches Provisorium“.

³²⁵ Wostryho citace Craemera in W. Wostry, *Von Deutschböhmen*, c. d., s. 281. Názory o zániku ČSR z důvodu vnitřní, konstrukční chyby („Konstruktionsfehler“), byly běžné i v poválečné sudetoněmecké publicistice. Viz např. E. Lemberg, *Das Geschichtsbewußtsein der Sudetendeutschen*, *Stifter-Jahrbuch* 1955, s. 7–39, zde s. 28.

³²⁶ Srov. F. Mezihorák, *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*, Praha 1997, s. 23.

³²⁷ Dopis redakce H. Zatschekovi z 3. 11. 1944. Archiv ČAV, fond H. Zatschek, k. 7, i. č. 485.

³²⁸ H. Zatschek, *Mähren*, c. d.

³²⁹ A. Altrichter, *Die engere Heimat im Geschichtsunterrichte*, *ZsdtG* 1940, s. 169–183, zde s. 181.

³³⁰ H. Raschhofer, *Faktoren*, c. d., s. 290.

³³¹ F. Mezihorák, *Hry o Moravu*, c. d., s. 89n.

³³² Zankl býval častým hostem *Národopisné Moravy* ve smyslu zmíněné rekreace, srov. F. Mezihorák, *Hry o Moravu*, c. d., s. 89.

³³³ F. Mezihorák, *Hry o Moravu*, c. d., s. 91.

³³⁴ *BuM* 1942, č. 6, s. 188.

3.7 Sudetoněmecká „místa paměti“ v listu *Böhmen und Mähren*

Po roce 1918 stanuli čeští Němci před problémem nalézt svou společnou identitu. Důležitým médiem, kterým byla nalézána a zároveň spoluutvářena, bylo vedle historie a národopisu také umění – a pochopitelně vždy i příslušná publicistika. Zde se tvořily charakteristiky sudetských Němců jako zemitých, vážných, hloubavých lidí. J. Mühlberger, spisovatel, literární historik a kritik, například nad jedním románem hovořil o protikladu sudetoněmecké duše a vídeňské lehkosti.³³⁵ Podobné charakteristiky vzházely rovněž nad výtvarným uměním – z Parlěřových plastik je vysuzoval O. Schürer.³³⁶ „Temnotu“ v charakteru českých zemí s pomocí citátu Theodora Fontana zdůraznil též níže citovaný K. Viererbl.³³⁷ Tato snaha nalézt a pojmenovat rysy společné sudetským Němcům ztratila po Mnichovu a obsazení českých zemí nacisty smysl – nyní měli sudetští Němci splynout s Říši. Je to patrné také v *BuM*, přesto tu však lze tematizaci sudetoněmeckví nalézt. Silněji až v roce 1944 – a opět v obranné dikci. Ta byla vlastní meziválečné sudetoněmecké publicistice, kdy vyjadřovala obavy z postavení národnostní menšiny v nechtěném státě. Tentokrát se jednalo o snahu sejmout ze sudetských Němců podezření z měšťáctví (a tedy malé identifikace s novým režimem): „Dem Sudetendeutschtum wird heufig vorgehalten, daß es ein bürgerlicher oder gar 'verbürgerlichter' Teil des Gesamtdeutschums sei.“³³⁸ Autor stať F. Fischer, podle inženýrského titulu nejspíše ekonom (toho času ovšem s hodností *SS-Obersturmbannführer*), se snažil výčtem struktury zaměstnanosti sudetských Němců uvedeným obviněním oponovat. Ve staťi nechyběl obvyklý poukaz na vysoký počet sudetských Němců zanesených do všeobecné německé biografie (*Allgemeine deutsche Biographie*) a ztíženou situaci sudetských Němců: „[die Zahl] entspricht zum mindesten dem Anteil des Sudetendeutschtums am Gesamtdeutschum. Hier muß hervorgehoben werden, daß die laufende Auseinandersetzung mit dem fremden Volkstums zur Weckung vieler Kräfte beigetragen und Fragen aufgeworfen hat, die an einen Binnendeutschen leider niemals herantreten.“³³⁹ Pozoruhodné je, že Fischer uváděl potýkání se s Čechy jako akcelerátor vlastních výkonů – obvykle převažovaly stížnosti na to, kolik „německých sil“ bylo v nacionálním boji ztraceno.³⁴⁰

Fischerova stať byla rovněž reakcí na nízké hodnocení sudetských Němců podle rasových měřítek.³⁴¹ Po výtkách, že československý stát rozvoj sudetských Němců svedl na špatnou cestu, autor připouštěl: „Es ist deshalb vielleicht zu verstehen, daß man da und dort feststellen konnte: Das Sudetendeutschtum ist in seiner bürgerlicher Haltung eine Volksgruppe mit bestenfalls guter Durchschnittsleistung.“ V závěru pak sliboval, že se sudetoněmeckví (*Sudetendeutschtum*) na základě zdravé sociální struktury vyrovná nejlep-

³³⁵ J. Mühlberger, *Die Dichtung der Sudetendeutschen*, Kassel 1929, s. 109.

³³⁶ O. Schürer, *Von deutscher*, c. d., s. 73, 75.

³³⁷ K. Viererbl, *Was ist*, c. d., s. 164.

³³⁸ F. Fischer, *Die soziale Struktur des Sudetendeutschtums*, *BuM* 1944, č. 5/6, s. 82–84, zde s. 82.

³³⁹ Zde je třeba uvést, že se i ve sledovaném období kromě stížností na potýkání se se Slovany ozývala i stará kritika Vídně. Srovnej např. lehce ukřivděný Aubinův poukaz na to, že se Němci z českých zemí jen obtížně prosazovali proti vídeňskému aristokratickému establishmentu: Kräfte, c. d., s. 355. Sám Aubin studoval v Německu a tam také zahájil univerzitní kariéru.

³⁴⁰ Viz např. výše již citovaný E. Winter, *Die nationalpolitische*, c. d., s. 65.

³⁴¹ V pamětním spise z roku 1940 o rasové politických poměrech českomoravského prostoru vypracovaném na návrh R. Heydricha W. König-Beyerem v berlínském Hlavním úřadu pro otázky rasové a osídlovací se uvádělo, že „sudetské země patří k rasově nejvíce ohroženým oblastem Německa“. Sbírká dokumentů: V. Král (ed.), *Chťěli*, c. d., s. 79.

ším částem národa (*den besten Volksteilen*). Nástroje, jimiž se „sociálně zdravé struktury“ v nacistickém režimu dosahovalo, nebyly zmíněny. Stejně číslo *BuM* (5/6 1944) přineslo i podobně zaměřené statě E. Lehmana *Die Kulturleistung des deutschen Volkes in Böhmen und Mähren*³⁴² a J. Haniky *Die stammlich-landschaftliche Gliederung des Sudetendeutschums*. Kromě uvedeného čísla časopisu se akcentování sudetoněmeckví objevilo ve stati W. Wostryho *Der alte und neue Ackermann*. Šlo o komentář vydání středověké skladby *Oráč z Čech* E. Gierachem v přebásnění E. G. Kolbenheyera. Wostrymu dalo podnět k trojímu zdůraznění sudetoněmeckví, a sice samozřejmě jen ve vztahu k minulosti – vyzdvížení toho, jak přispělo německému národu jako celku. Jednak šlo o nejvýznamnější českoněmeckou literární památku až do Stifterova *Vítka* (alespoň tak byla daná díla považována),³⁴³ jednak ji vydal E. Gierach, který se mezi českoněmeckými akademiky od samotného počátku ČSR nekritičtěji obrátil proti novému režimu a intenzivně se zapojil do lidovýchovné práce, což Wostry náležitě vyzdvihl. Zatřetí *Oráče* přebásnil E. G. Kolbenheyer – jeden z nejprotěžovanějších režimních literátů, původem z Čech, což Wostry zdůraznil slovy: „*Auch er ist mit dem Sudetendeutschum, das Sudetendeutschum ist ihm verbunden. Der mütterliche Quell seines Blutes entspringt sudetendeutscher Erde.*“³⁴⁴ Zde se tedy sudetoněmeckví objevilo jako rezervoár velkých Němců; totéž se stalo ještě ve statích věnovaných Georgu Mendelovi, Albrechtu z Valdštejna a Adalbertu Stifterovi (viz dále). Nebylo však akcentováno jako samostatná hodnota.

Jak uvedeno, po roce 1918 se českoněmeckí historici a vlastivědci snažili vyzdvihovat významné osobnosti vzešlé z řad českých Němců a přispívat tak k formování kolektivní identity sudetských Němců. Trojdílnou biografickou práci *Sudetendeutsche Lebensbilder* z let 1926–1934, jež byla prvním reprezentativním plodem tohoto úsilí, jsem již zmínil.³⁴⁵ Publicistika *BuM* na snahu sudetských Němců vytknout významné osobnosti z vlastních řad, jak již uvedeno, nenavázala – nacistický režim zjevně nestál o předvádění individuálních osobností; přednost měly stereotypně opakované velké vývojové linie a voluntaristické dějinné zákonitosti. Přesto se s pojednáním o osobnostech českých Němců (či osobnostech jim přiřazovaných)³⁴⁶ setkáme – byť jen výjimečně v samostatných portrétech. Opakovaně se dostávalo pozornosti těmto postavám: Sámovi, Albrechtu z Valdštejna a Adalbertu Stifterovi; z českoněmeckých politiků pak příznačně hlavně předchůdcům nacistické ideologie.

Jako historicky první osobností reprezentující německví v českých zemích po germánském knížeti Marbodovi³⁴⁷ byl uváděn Sámó. Také tato historická osobnost se již mnohem dříve stala důvodem sporu české a německé historiografie o zařazení do vlastních

³⁴² Výše jsem z ní citoval doklad neoddělování protektorátu od vlastních Sudet.

³⁴³ Wostry např. výslovně in W. Wostry, *Die Geschichtlichen*, c. d., s. 26n. Wostry ve stati citoval nejmenovaného dánského badatele: „die schönste und merkwürdigste Prosadichtung vor Goethes Werther“ (s. 35).

³⁴⁴ V přednášce učitelům z roku 1940 Wostry odkazoval na politickou publicistiku E. G. Kolbenheyera; W. Wostry, *Volksdeutsche*, c. d., s. 5.

³⁴⁵ Na biografické a další lexikografické aktivity sudetských Němců z meziválečného i válečného období upozorňuje M. Neumüller, *Geschichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919–1945*, in: M. Neumüller (Hg.), *Die böhmischen Länder*, c. d., s. 81–102, zde s. 92n. Projekt rozsáhlejšího biografického slovníku po druhé světové válce převzalo Collegium Carolinum. Ve formě slovníku *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, vydávaného od roku 1979, nebyl do dneš ukončen.

³⁴⁶ Nápadně malou pozornost Karlu IV. jsem zmínil výše.

³⁴⁷ Ke zmínce o Marbodovi viz výše.

„míst paměti“. Sudetští Němci zde oponovali především Masarykově zacházení s pojmem Sámovy říše ve Washingtonské deklaraci z roku 1918, které nebylo historicky korektní.³⁴⁸ Sámó, ačkoliv Frank (rodiště měl v pozdější Francii),³⁴⁹ byl sudetskými Němci již tradičně představován jako Germán (popř. Němec) – viz například Sámův portrét v prvním díle knihy *Sudetendeutsche Lebensbilder* v oddílu *Germanische Könige und Fürsten*.³⁵⁰ Totéž uváděl A. Ernstberger v *BuM*: „*Freilich war es auch ein Deutscher, der die Slawen führte, ihr Befreier und erster König Samo.*“³⁵¹ Jako šířitele myšlenky Říše představil Sámá J. Pfitzner: „*[Sámó] darf daher unter den eben erst in den Sudetenraum eingewanderten Slawen als einer der ersten Wegbereiter für die Wirksamkeit des aus deutschen Landen ausstrahlenden Reichsgedankes und Reichsbewußtseins gelten, auch wenn die Entwicklung in den folgenden Jahrhunderten nicht ohne Verzögerungen und Abirrungen verlief.*“³⁵²

Ústřední osobností dobové „galerie českých Němců“ starších dějin byl Albrecht z Valdštejna. Ani zde se nejednalo v historickém vědomí sudetských Němců o žádné novum, právě ve statích měsíčníku *Böhmen und Mähren* se však objevily i některé nové akcenty. Albrecht z Valdštejna byl pro německou kulturu trvale fascinující osobností. Friedrich Schiller jej ve své hře pojal (ve vztahu k soudobé osobnosti Napoleonově) jako nositele nového, spravedlivějšího řádu; jako ochránce říše před vnitřními roztržkami byl Valdštejn vyzdvihován především Heinrichem von Srbikem.³⁵³ Sudetoněmeckí historici se Valdštejnem zabývali poměrně intenzivně, a to v paradigmatu pozitivistické historiografie – viz například práci A. Ernstbergera o hospodářské činnosti Valdštejnově³⁵⁴ a jeho recenzi jiných valdštejnovských prací.³⁵⁵ Ve své stati ve sborníku *Heimat und Volk* vydaném krátce po Mnichovu A. Ernstberger v závěru ještě poměrně konvenčně vyzdvihl Valdštejnovo titánství citátem z Goetha: „*Die liebe ich, die das Unmögliche wollen!*“³⁵⁶ Byl již však patrný rozdíl oproti jeho výše zmíněné recenzi z *ZsdTG*, v níž se ještě hlásil k Pekařovu pojetí Valdštejna jako ctižádostivého kořistníka. Politickou objednávku valdštejnovskému bádání jsem již zmínil výše; Valdštejna uchopila jako jednoho z významných bojovníků za velikost Říše. W. Wostry se snažil dokázat Valdštejnovův německý původ, a podnikl proto rozsáhlý exkurz do 11. století k rodu Markvarticů, aby pak (jako jediný z pisatelů o Valdštejnovi ve sledovaných textech!) doznal, že je odvozování původu Valdštejnovů od Němce Markvarta domněnkou. Spěchal ovšem zdůraznit německost rodu argumenty z Valdštejnova „druhého života“: „...*Herrengeschlecht der Waldsteine... hat seine*

³⁴⁸ Šlo o snahu dokázat co nejdříve tradici československé státnosti. Masaryk Sámá přímo nejmenoval. Viz text Washingtonské deklarace ve sborníku dokumentů A. Klimek a kol. (ed.), *Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky*, Praha 1994, dok. č. 155.

³⁴⁹ Poslední české shrnutí dosavadního poznání o Sámově říši viz M. Lutovský – N. Profantová, *Sámova říše*, Praha 1995. Bohužel Sámův tzv. „druhý život“ zmiňuje jen nesystematicky.

³⁵⁰ C. d., s. 20–24, s. 24. Autorem statí byl E. Gierach.

³⁵¹ A. Ernstberger, *Der Böhmerwald als geschichtlicher Raum*, *BuM* 1942, č. 5, s. 159–164, zde s. 160.

³⁵² J. Pfitzner, *Träger*, c. d., s. 171.

³⁵³ „Druhý život“ Valdštejnovů naposledy shrnul J. Kollman – J. Polišínský, *Valdštejn. Ani císař ani král*, Praha 1995. V další své práci pak Kollman rovněž hovoří o valdštejnovských plánech na ukončení rozbrojů v Říši a boji proti Turkům – J. Kollman, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie I. generalátu*, Praha 1999.

³⁵⁴ A. Ernstberger, *Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland*, *Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft*, Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus 1929.

³⁵⁵ Recenze knihy H. Schwarze: *Wallenstein und Gustav Adolf nach dem Kurfürstentag zu Regensburg 1630* (1937), *ZsdTG* 1939, s. 182–184. Odkaz na Pekařovo pojetí je na s. 183.

³⁵⁶ A. Ernstberger, *Wallenstein*, in: A. Ernstberger, *Heimat*, c. d., s. 87–104, zde s. 105.

*Verbindung mit der deutschen Kulturwelt nicht verloren – in Beethovens unsterblicher Waldsteinsonate wird sie immer wieder anklingen.*³⁵⁷ A. Ernstberger napsal do *BuM* stať,³⁵⁸ v níž proces instrumentalizace Valdštejnovy osobnosti nalézám v novém odstínu – Valdštejn nejen jako znovusjednotitel říše v paralele k Adolfu Hitlerovi, ale Valdštejn jako tvrdý vůdce, který se v nutnosti zmobilizovat veškeré své síly koná dosud nevidané kroky. Byl počátek roku 1945, nepochybně šlo o paralelu k situaci nacistického vůdce. Ernstbergerův popis významu Valdštejnova panství pro vojevůdcovy potřeby se v přeneseném smyslu týkal i postavení protektorátu: „*Ganz auf Wallenstein gestellt, wurde das Herzogtum, dem sein Herr den unbedingten Arbeitsfrieden verbürgte, wo weder die Jesuiten durch ihre Gegenreformationsveruche von innen her stören durften, noch die Schweden durch ihre Kriegsmärsche von außen her angreifen konnten, weit über den Rahmen seiner Heimatgeltung hinausgehoben. Durch Wallenstein und mit Wallenstein geriet es mitten in in den Vollstrom geschichtlichen Lebens. Als sein Land, als die sicherste Lieferquelle für seine Armee, gewann es einen Weltbedeutung, wie sie diesem Teile Böhmens weder vorher noch nachher zukam.*“ Barvitě Ernstberger vykreslil obraz „nuceného hospodářství“, opět zřejmě pod vlivem dobových reálií: „*Dagegen half auch keine Beschwerde und kein Bitten der Friedländer Bürger, auch kein Jammern und Schreien der Bürgerfrauen, die da mit einem Male ihre Blumen und Gemüsebeete in Salpetergruben verwandelt sahen. Salpeter war wichtiger als Reseda und Salat.*“ Konečně nechyběl ani obraz na vůdčovském principu fungující společnosti: „*So waren alle... angefangen vom Landeshauptmann... bis herunter zum letzten Ausgedingter und Spitalinsassen, der sich für das Dach über dem Kopf und für die Suppe und Teller, die ihm geboten wurden, noch irgendwie nützlich erweisen hatte, alle waren sie Rad oder Rädchen an einer nach dem Willen Wallensteins laufenden, unentrinnbaren Leistungs- und Lieferungsmaschine.*“ Závěr patetické stati dokazuje, že skrze popis dějů vzdálených přes tři sta let pojednávala spíše o své současnosti – zaklínání osudové nutnosti, zde již vícekrát zmíněné, a známé floskule o podřízenosti vůdci, jenž je vykonavatelem vyšší moci, měly pro německé čtenáře *BuM* vzhledem k blížící se východní frontě jistě obzvláště apokalyptický nádech: „*Dieser Wille aber kam nicht aus der sinnlosen Willkür eines überheblichen Einzelnen, der ihnen zufällig zum Herrn gesetzt war. Er kam aus der bitteren Not der Zeit, der sie alle gehorchen mußten. Auch Wallenstein gehorchte ihr. Die Härte, die von ihm ausging, war die Härte, die auf ihm selber lastete. Er übte sie nicht für sich. Er übte sie für die Sache, der auch er diente. – So wurde er anderen zum Schicksal. So wurde er sich selbst zum Schicksal.*“

Do galerie v *BuM* často připomínaných historických osobností patří rovněž J. W. Goethe. Byl samozřejmě především obecnou veličinou: když chtěli sudetoněmečtí autoři akcentovat závěry svých přednášek či publicistických stať, často sahali po citátech z Goetha.³⁵⁹ Srovnáváme-li zacházení s ním ve sledovaných pramenech a ve vlastní Říši,³⁶⁰ dá se konstatovat, že v českých zemích jeho kult přežil období druhé světové války bez vý-

razných proměn, tedy bez specificky místních ideologických nánosů. Protektorátní propaganda v *BuM* se Goetha nijak nechopila, zmínky o něm v podstatě nepřekonalý provincionálně zabarvené opakování známých fakt o jeho pobytech v Čechách.³⁶¹ V *BuM* byl spisovatel kromě „rasového srovnání“ s Hitlerem od A. Helboka³⁶² a Winterovy zmínky Goetha jako Velkoněmce³⁶³ propagandisticky zneužit především ve stati E. Franka *Goethe und Tschechen*.³⁶⁴ Frank se snažil ukázat vliv německého ducha, jak sám uváděl, na Čechy a jejich nadšenou recepci – stať přináší rozsáhlý přehled překladů Goetha do češtiny (poslední a velmi významný Fischerův překlad *Fausta* však zřejmě kvůli překladatelově židovském původu uveden nebyl). Stejně tak samozřejmě chyběly zmínky o kritických postojích ke Goethovi – například o Masarykově čtení *Fausta*: interpretaci, jež ovlivnila postoj části české inteligence k německé kultuře a Německu vůbec. Češi se tak objevili příznačně jen v pozici učenlivých žáků.

Nakládání s Adalbertem Stifterem na stránkách *BuM* jsem již naznačil v kapitole zabývající se ideologematem Říše. Zde bych se chtěl nejdříve vrátit k těsně předválečnému období. Že byla druhá polovina třicátých let pro sudetské Němce zlomovým obdobím, ukazuje i to, jak se v relativně krátké době proměňovalo zacházení s autoritami a jak se lišilo u nacionálních spolků a akademických kruhů. Tak například nacionalisticky radikalizovaný, ba reakční sborník *Sudetendeutsches Jahrbuch* z roku 1937 efektně prokládal své stať citáty ze Stifterova *Vitka*: uvedu dvě ukázky, aby bylo patrné, že (především vtrženy z kontextu) v sobě skutečně skrývaly značný mobilizační potenciál: „*Haben kann wieder zu den Menschen kommen, aber das Blut, das verloren ist, bleibt verloren!*“; „*Ich will das Rechte tun, das ich erkenne.*“³⁶⁵ Stať v *BuM* věnované Stifterovi se snažily především o jeho nacionální aktualizaci a spojení s nacistickými ideologematy. E. Frank ve své stati sice Stifterovo pojetí společenství (*Gemeinschaft*) a vůdčovství pochvalně zdůraznil; vytkl však spisovateli nesprávné chápání soužití dvou národů v českých zemích, jež si přál vidět v nacionálně a rasově nesmiřitelné podobě: „*Wenn Stifter hier Unterschiede verwischt hat, so mag sich dies sowohl aus einer klassisch-humanitistischen Grundhaltung wie aus seinem konservativ-österreichischen Staatsgefühl herleiten.*“³⁶⁶ „*Die gültige Lösung dieses Problems [z kontextu není jednoznačné, zda jde o problém fikcionalita či o zmíněné soužití dvou národů] war freilich Stifters Zeit einstweilen nicht beschieden, die noch nicht feinspürig genug war für alle rassischen, sprachlichen, kulturellen, landschaftsgebundenen Kräfte, die gestaltbildend im Raume wirkten. Zwar werden kennzeichnende Unterschiede sorgsam festgehalten und die Menschen unterschiedlicher Seinsweise gegeneinander abgesetzt, aber Spannungen nationaler Art ergeben sich daraus nicht.*“³⁶⁷ P. Hussarek vyzdvihl především obraz vůdčovství a německou (germánskou) superioritu v daném prostoru. Citoval za tím účelem rovněž jeden Stifterův dopis,

³⁶¹ Ve výše zmíněném smyslu – tedy jako návštěvníka Čech se zájmem o českou lidovou poezii – Goetha v *BuM* zmínil R. Craemer, Böhmen, c. d., s. 11.

³⁶² A. Helbok, Vom Werden, c. d.

³⁶³ E. Winter, Kaspar, c. d., s. 228.

³⁶⁴ *BuM* 1945, č. 1/2, s. 41–43.

³⁶⁵ *Sudetendeutsches Jahrbuch* 1937, s. 102 a 111. V tomtéž roce se ovšem W. Wostry ve zmiňované přednášce citátem ze Stiftera snažil apelovat na snášenlivost v česko-německých vztazích: W. Wostry, Die geschichtlichen, c. d., s. 29n.

³⁶⁶ E. Frank, Stifers „Witiko“ als böhmischer Reichsroman, *BuM* 1944, č. 9–10, s. 189–190, zde s. 190.

³⁶⁷ Již J. Nadler v připomínané stati pochvalně zdůraznil, jak odlišné jsou v románu popsáni Češi a Němci. J. Nadler, Stifers, c. d., s. 17.

³⁵⁷ W. Wostry, Wallenstein, Böhmen und das Reich, *BuM* 1944, č. 9–10, s. 171–175, zde s. 173.

³⁵⁸ A. Ernstberger, Wallenstein und die Rüstung, *BuM* 1945, č. 1/2, s. 32–35.

³⁵⁹ Přímou šosaťký nádech toto dodává především čtým statím W. Wostryho, např. Die geschichtlichen, c. d., s. 29. Dále též např. A. Altrichter, Die engere, c. d., s. 169–171. Ernstbergerovo goethovské zvolání jsem připomněl výše – A. Ernstberger: Wallenstein, c. d., s. 105.

³⁶⁰ Srov. např. W. Jasper, Faust und die Deutschen, Berlin 1998 a W. Leppmann, Goethe und die Deutschen, Berlin 1998.

v němž shledával tušení příchodu „vůdce“; onu pasáž pro její zajímavost cituji: „*Ein Mann... ein neuer, gewaltiger Mensch wird aufstehen und mit einfachen, aber allmächtigen Schlägen den Flitter, die Gespreiztheit und die Selbstsucht und endlich – die Schlechtigkeit zerschlagen; er wird kommen, ihm wird sich ein Kreis zuscharen, und das Leben und alles, was mit ihm zusammenhängt, also auch der Staat wird sich heben.*“³⁶⁸ Především v souvislosti s právě citovaným textem budiž podotknuto, že soudy uvedených autorů přes jednoznačně vyhraněný přístup k Stifterovu textu mohou platit jako potvrzení oprávněnosti novějších interpretací Stifterova románu, které v něm značný ideologický potenciál (postulace řádu proti chaosu, potlačení chaosu násilím) opravdu spatřují. Uvedme zde originální čtení W. Kummera: „*Die Drohung mit der Vernichtung, die blanke Gewalt, hält also den Reichsverband zusammen, wo der Diskurs von der sanften rechtsstiftenden Macht der Legitimität nicht mehr greift. Mailand ist das Menetekel, das auch den Böhmen an die Wand gemalt wird, wenn sie aus dem Reichsverband ausbrechen und sich selbstständig machen wollen. Es ist wohl daher kein Wunder, wenn Stifiers Erwartungen, die er mit der Widmung des Witiko an die Stadt Prag verbunden hat, nicht in Erfüllung gegangen sind... Witiko ist ein glänzender Versuch, ...Geschichte [Böhmens] im Sinn des legitimistischen Diskurses umzuschreiben.*“³⁶⁹

F. Seibt psal ve své starší práci z roku 1971 o Stifterově románu jako o konzervativní utopii – jeho interpretace v mnohém předjímala Kummerovo hodnocení. Je škoda, že se Seibt později ve své syntéze *Německo a Češi* vrátil ke konvenční, ba poněkud zavádějící, charakteristice románu jako „*historické utopii, poetickém snu o česko-německém soužití*“.³⁷⁰ Jak již bylo uvedeno, byla historie 19. a 20. století – především co se týče politických aktivit českých Němců, popřípadě vídeňských politiků českoněmeckého původu – v *BuM* nápadně potlačena. Důvodem byl zřejmě odpor totalitního režimu k politice jiného typu než právě totalitního. Příznačná je především absence zájmu o závažná česko-německá politická témata po roce 1918 – redakce *BuM* (tedy hlavně nacističtí politici) zjevně nestála o pěstování obrazu utrpení sudetských Němců v ČSR, jak to bylo zvykem u řady brožur po první světové válce a v publicistice vzrušeného předmnichovského období.³⁷¹ Jedním z témat konfliktního německo-českého soužití bylo soupeření ve zřizování národních škol (tzv. *Schulkampf*) – v *BuM* se jeho zmínka objevila jen téměř mimochodem u portrétu českoněmeckého šumavského učitelského rodu Thürrů. Role učitelů v někdejšímu soupeření ve zřizování škol byla jen velmi umírněně zdůrazněna na závěr – Šumava byla ostatně v tomto ohledu nejméně konfliktním místem: „*Besonders wichtig ist schließlich, daß die Lehrerschaft allein schon durch ihren Beruf dem völkischen Gedanken die besten Dienste geleistet hat. In den Sudetenländern verdient dies doppelt hervorgehoben zu werden.*“³⁷²

V předválečném zdůrazňování avantgardnosti českých Němců v nacionálním boji se na stránkách *BuM* nepokračovalo – alespoň ne u politiky jako takové; níže ukážu, že se tak dělo například upozorňováním na ranné „*völkisch*“ bádání na pražské Německé univerzi-

³⁶⁸ P. Hussarek, Adalbert, s. 25.

³⁶⁹ W. Kummer, Die Aporien des legitimistischen Diskurses in Stifiers Witiko, Germanoslavica 1996, č. 2, s. 303–311, zde s. 310.

³⁷⁰ F. Seibt, Německo, c. d., s. 231.

³⁷¹ R. Jaworski, Die Tschechoslowakei, c. d., s. 166.

³⁷² A. Kreller, Ein böhmischer Lehrergeschlecht, BuM 1942, č. 5, s. 175–176, zde s. 176.

te.³⁷³ Potlačení politických témat, především ve vztahu k soudobým dějinám, zřejmě zapříčinil kult vůdce: zdůrazňoval, že se sudetští Němci neosvobodili z nemilovaného československého státu vlastními silami, ale zásahem vůdce – tento postoj tlumočilo i již uvedené Wostryho doznání, že nic takového sudetoněmečtí historici nečekali.³⁷⁴ Znamená to tedy, že bylo z historické paměti Němců v českých zemích vypouštěno jak období spolupráce českých Němců s Vídní, tak paradoxně i připomínání jejich velkoněmecké orientace v období následujícím. Příručka *Die Sudetendeutsche Lebensbilder* ve svém prvním díle z roku 1926 například uváděla v části *Státníci a politici* následující osobnosti: Eduard Herbst, Hans Kudlich, Oswald Ottendorfer, Ernst von Plener, Gustav Schreiner; ve třetím dílu z roku 1934: Albrecht von Wallenstein, Christian d'Elvert, Graf Leo Thun, Johann Freiherr von Chlumecky, Franz Schmeikal. Jak vidno, žádný rozdíl – daný vlivem převratu v Německu – patrný není.

Na stránkách *BuM* nalézám jen portrét H. Knirsche, spoluzakladatele DNSAP.³⁷⁵ Knirsche a K. H. Wolfa, spolupracovníka G. Schönerera, pak připomněly i další stať zabývající se souvisejícími tématy. Šlo především o články šéfredaktorů K. Viererbla a J. A. Hegenbartha v čísle věnovaném historii tisku v českých zemích.³⁷⁶ Pro výše uvedené postoj k moderním dějinám sudetských Němců je to příznačné – tematizovány byly ne politické dějiny samotné, ale obecnější kulturněhistorická témata. Nejrozsáhlejšího portrétu se z velkoněmeckých politiků rakouské monarchie dostalo Georgu Schönererovi, a to od A. Ernstbergera.³⁷⁷ Ernstberger nezmínil jeho kontakty s českými Němci – položil, jak jsem již citoval, plně důraz na Schönerera jako průkopníka politického antisemitismu a nového, demagogického stylu politiky: „*Zum ersten Mal wurde hier die Rassenfrage als Frage und Forderung ans politische Leben gestellt, das Rassenbewußtsein als Kern- und Grundgedanke ins öffentliche Dasein überhaupt getragen. Zum ersten mal wurde der Rassenantisemitismus als klar umrissenes, tiefbegründetes Programm verkündet.*“ I přes oslavný tón stati se i zde setkáváme s nehistorickými výhradami k hodnocené osobnosti – Ernstberger vztáhl Schönererův obraz ke své současnosti a shledal jej potřebným opravy: vyzdvihl Schönerera zvěstovatele (*Künder*); vytkl mu však s příznačným akcionismem absenci pravého vůdcovského nadání: „*So wichtig und notwendig der Gedanke ist, mehr als Voraussetzung und Ansatz zu Willen und Tat ist er nicht. Er ist nicht alles. Erst die aus Gedanken und Willen geborene Tat ist in der schöpferischen Welt das Höchste.*“ Ve zmínce o Schönererovi a antisemitismu vyzdvihl původ jeho spolupracovníka K. H. Wolfa z českých zemí K. H. Frank: „*Es ist somit kein Zufall, daß die erste antijüdische Richtung im politischen Leben des deutschen Volkes durch den alpenländischen Deutschen Georg Ritter von Schönerer begründet wurde, dessen ursprünglich engster Mitkämpfer der dem Sudetendeutschtum entstammende K. H. Wolf gewesen ist.*“³⁷⁸

³⁷³ Viz již zmíněná stať W. Wostryho Prag, c. d., s. 375; dále připomenu Zatschekovu stať Die Leistung, c. d., s. 17.

³⁷⁴ W. Wostry, Von Deutschböhmen, c. d., s. 281.

³⁷⁵ M. Karg, Hans Knirsch und unsere Zeit, BuM 1943, č. 9/10, s. 190. Karg byl uveden jako šéfredaktor. Bohužel se mi nepodařilo zjistit jakého listu. Totéž platí o dále uvedeném J. A. Hegenbarthovi.

³⁷⁶ K. Veiererbl, Die Presse der völkischen Arbeiterbewegung in den Sudetenländern, BuM 1942, č. 3, s. 99–102; J. A. Hegenbarth, Böhmisches Pressewesen im neunzehnten Jahrhundert, BuM 1942, č. 3, s. 95–98.

³⁷⁷ A. Ernstberger, Georg, c. d., s. 250.

³⁷⁸ K. H. Frank, Von der Verpflichtung der Deutschen in Böhmen und Mähren, BuM 1941, č. 12, s. 425–426, s. 426.

Úspěchy Schönererových velkoněmců u českých Němců chválily podobně jako Frank již zmíněné statě věnované německému tisku.³⁷⁹

Jak jsem uvedl výše, v listu *Böhmen und Mähren* nebylo sudetoněmeckví pojednáváno jako samostatný dějinný (politický, sociální) subjekt. Hlavní akcent nacistické propagandy ležel na získání českých zemí pro německví; psalo se o prostoru českých zemí³⁸⁰ – v něm měla být v budoucnu uchována jen německá „místa paměti“ bez zdůraznění zvláštností Němců žijících zde po staletí. Výše jsem již připomněl význam obrazové části měsíčníku *BuM* – z „míst paměti“ českých zemích v její nepsané formě – z textu hmotných památek, ať sídelních dispozic či staveb nebo uměleckých děl, byla vybírána jen místa německá – nejčastěji ze středověku. Ta umožňovala, v souvislosti s ideou Říše (národa německého), postulovat onen „německý charakter“ českých zemí. Z předváděných krajinných krás Čech a Moravy jsou mezi fotografiemi nápadné takové, na nichž byla výrazně akcentována souměrnost – nejčastěji to byly brázdy polí –, řád byl přítomen i v nonverbálním působení časopisu. Na druhé straně však byla kontrastně k propagandistickým fotografiím z fronty, pracovního nasazení v podnicích a na mládežnických akcích a fotografiím ze stranických zasedání a projevů čelných představitelů Říše a protektorátu česká krajina představena jako ráj – vedle zmíněných „zobrazení řádu“ totiž nechyběla řada idylických lesních zátiší či scénérií z městských zahrad, nejčastěji zahrad Pražského hradu. Ve všech ročnících *BuM* nacházím jen jednu stať, jež se fenomén českých zemí ve výše uvedeném smyslu pokoušela výslovně uchopit.³⁸¹ Výše již citovaný článek Karla Viererbla *Was ist uns Böhmen und Mähren?* symptomaticky pominul, zda jsou míněny české země v soudobém rozsahu protektorátu či jejich celek v historických hranicích. Pro první možnost svědčí charakter listu i to, že Viererbl nikde neužíval pojmu sudetoněmecký či sudetští Němci (to ale u něho jistě byl projev výše doložené snahy ponechat sudetoněmeckví jen minulosti); pro druhou autorovo tvrzení, že do své reflexe zahrnuje i dějiny tohoto prostoru. Že to rozlišení pro Viererbla nebylo důležité kvůli zahrnutí českých zemí do Německa, odráží následující citát: „*Wir Deutschen dieses Raumes haben diese unsere größere Heimat immer nur als ein Stück Deutschland erlebt, wohin wir auch kamen. Die fremden Lauten in den Städten und Dörfern störten uns nicht, denn lauter als die Stimme der tschechischen Menschen ist die deutsche Sprache, mit der ihre Anlage und Baulichkeiten reden.*“³⁸² Viererblova stať byla plna následujících pojmů z rezervoáru völkisch – propagandy: „*raumgebundene Eigengesetzlichkeit, enge Schicksals- und Wirkungsgebundenheit mit dem übrigen Deutschland, revolutionär ordnende Baukraft der germanisch-deutschen Volksenergien*“, v nichž nechyběly ani vnitřně rozporné floskule jako „*Funktion Böhmens und Mährens als deutsches Grenz- oder Kernland im Bereich des germanisch-deutschen Siedlungsraumes*“.³⁸³ Uvedený protimluv byl pro soudobou i meziválečnou publicistiku příznačný – obě pojetí českých zemí, jako středu i hrani-

³⁷⁹ J. A. Hegenbarth, *Böhmisches*, c. d., s. 98; K. Viererbl, *Die Presse*, c. d., s. 99.

³⁸⁰ „Prostor“ (Raum) byl jedním z nejméně používaných výrazů vůbec.

³⁸¹ Čistě geografické argumenty o přináležení českých zemí do německého prostoru podal např. von Karl C. Loesch, *Böhmen und Mähren in der deutschen Landschaft*, *BuM* 1940, č. 2, s. 36; Čechami se v podobném smyslu se zaměřením na jejich význam pro dopravu zabýval též W. Schneefuss, *Wege durch Böhmen*, *BuM* 1941, č. 7, s. 258–263.

³⁸² Budiž zde však uvedeno, že tato uzurpace českých zemí jen pro Němce se objevovala i v předmnichovské publicistice: „Soweit Böhmen schön ist, landeinwärts, soweit ist es deutsch...“ E. Lehmann, *Sudetendeutsches Stammesleben*, in: *Ringendes*, c. d., s. 114–118, zde s. 115.

³⁸³ E. Lehmann, *Sudetendeutsches*, c. d., s. 165.

ce, se tradičně srážela. V otevřenosti k vytěsnění Čechů z historické paměti českých zemí byla Viererblova stať v *BuM* jednou z nejradiálnějších.

České Němce tradičně fascinovala Praha. Dokládají to, i pomineme-li pražské Němce, jak biografie³⁸⁴ (Praha jako místo studií části sudetoněmecké inteligence), tak umělecká díla (např. studentské romány Stroblový a dalších). Již v meziválečném období byla Praha českými Němci pocitována jako ztracená pozice; text E. Lehmannova výmluvně tlumočil pocit „ztráty středu“ (tolik, jak jsem výše ukázal, zdůrazňovaného): „*So leben sie [Sudetendeutschen] überall für sich, voneinander abgeschlossen und abgewandt in den kleinen Bezirksheimaten. Sie haben keinen überragenden Mittelpunkt, der, wie das tschechische Prag, das an sich schon geschlossener und gleichförmiger tschechische Binnenland zusammenfaßt.*“³⁸⁵ V *BuM* však převažovala (po březnu 1938!) tradiční vyznání Praze typu: „...*das Herzland Böhmen mit seinem Kristall Prag.*“³⁸⁶ Též E. Frank v již citované stati *Goethe und Prag* popisem Goethova nenaplněného vztahu k Praze (pasáž je opravdu plna náznaků o Goethově ostychu před Prahou, jako by se jednalo o milostný vztah) zdůraznil přitažlivost, jakou Praha pro Němce měla.³⁸⁷ V *BuM* byla právě Praha symbolem znovudobytí ztracených pozic – opakovaně byla, jak uvedeno, připomínána jak výslovně,³⁸⁸ tak obrazově³⁸⁹ jako symbol středověkého práva a znovunastolení německého pořádku socha Rolanda na Karlově mostě. Číslo 11/12 ročníku 1942 bylo věnováno Pražskému hradu. Ačkoliv jeho statě většinou zůstávaly u základních informací, jsou v nich i stopy nacistického rasového učení – zdůraznění nordických vlivů. Archeolog L. Zotz odkazoval na vykopávku hrobu na Pražském hradě, provedenou nejmenovaným českým badatelem, jehož domněnku o tom, že jde o hrob Germána, využil k obvyklému zdůraznění germánského původu Přemyslovců. Učinil tak nadvakrát – první citát prozrazuje obezřetnost odborníka (důkazy o vikingském původu Přemyslovců a Slavníkovců prý nejsou zatím průkazné), druhý citát pak způsob, jakým se domněnky měnily v tvrzení: „*Würde sich die tschechische Anschauung als richtig erwiesen, so wären wir ein großes Stück vorwärtskommen, denn dann stünde fest, daß die Primisliden in der Tat ursprünglich Wikinger waren.*“³⁹⁰ „*Die Ausgrabungen auf der Prager Burg haben aber einen Hinweis dafür gebracht, daß die Herren dieser Burg im zehnten und elften Jahrhundert tatsächlich Nordmänner gewesen sind.*“

V úvodu k celému tematickému bloku přitom G. Pirchan sice zasadil Pražský hrad do kontextu sídel germánských králů, zdůraznil ale odlišnost původu zdejších panovníků, a dokonce výslovně vlivy severu odmítl: „*Reichsverbundenheit, die keinen Einfluß aus dem Norden hier aufkommen ließ, kennzeichnet, trotz des einsam erhaltenen Wikingergrabes, den Beruf dieser Burg, eine Reichskontinuität, getragen vom heimischen Fürstengeschlechte, das eine Reihe deutscher Königshäuser überdauert, das Königsreif und Kurfürstenhut gesinnt und selbst nach der Kaiserkrone greifen möchte.*“³⁹¹ Podobný rozpor v rámci jednoho tematického čísla byl výjimečný. Pirchanova rezervovanost k pojmu

³⁸⁴ Cysarzovu výmluvnou pražskou impresi jsem zmínil výše.

³⁸⁵ E. Lehmann, *Sudetendeutsches*, c. d., s. 115.

³⁸⁶ K. F. Leppa, Adalbert Stifter der Böhmerwalder, *BuM* 1942, č. 5, s. 170–171, zde s. 171.

³⁸⁷ E. Frank, *Goethe*, c. d., s. 41.

³⁸⁸ J. Hanika, *Böhmen*, c. d., s. 76.

³⁸⁹ Předšádka *BuM* 1944, č. 1.

³⁹⁰ L. Zotz, *Die Frühgeschichte der Prager Burg*, *BuM* 1944, č. 11/12, s. 302–303, zde s. 303.

³⁹¹ G. Pirchan, *Sinn und Sendung*, *BuM* 1942, č. 11/12, s. 300–301, zde s. 301.

„nordických vlivů“ nacistického politického slovníku a tvrzení o domácím původu panovníckého rodu neslo stopy zemského patriotismu, který byl stále patrný u řady sudetoněmeckých historiků. O Pražském hradu napsali články například i W. Wostry a R. Schreiber. Jejich statě se částečně překrývaly; Schreiberova však byla mnohem poplatnější nacistické propagandě – objevily se v ní již vícekrát zmiňované (kvazi)zákonitosti – tentokrát nejen historické, ale i přírodní: „Allen Gesetzen der Natur, des Raumes und der politischen Klugheit zuwider, ging hier eine deutschfeindliche Außenpolitik mit einer planmäßigen Unterdrückung der deutschen Menschen und Belange in dem beherrschenden Raume Hand in Hand.“³⁹² W. Wostry připomněl Prahu jako centrum protinapoleonské emigrace roku 1809;³⁹³ A. Ernstberger tomuto tématu věnoval celý článek³⁹⁴ – Praha byla v obou statích představena jako dočasné centrum německého nacionalismu.

Nejrozsáhlejší kunsthistorická a architektonická stať věnovaná Praze se objevila hned v prvním čísle časopisu.³⁹⁵ Napsal ji O. Schürer, autor poslední českoněmecké předválečné kunsthistorické syntézy.³⁹⁶ Je dokladem toho, že do *BuM* bylo možno psát i bez explicitních propagandistických floskulí; stopy nacistických ideologemat a vazba k protektorátní atmosféře jsou však přesto znát. Schürer ve své architektonické impresi³⁹⁷ tvrdil: „Hier war kein Platz für Willkür. Die Generationen fügten sich dem vorgegebenen Gebot. Und indem sie sich fügten, schufen sie die künstlerische Gestalt, die uns ergreift.“ Schürer psal o omezenosti prostoru pro působení velkých architektonických celků – o totálním přizpůsobení se však minimálně od sanace pražského židovského města v devadesátých letech devatenáctého století nemohlo být řeči. Pasáž byla mnohem spíše výrazem antimodernistické, konzervativní ideologie. Schürer pak jen velmi zběžně registroval „cizí prvek“ v jím velebeném řádu – v opozici k žehrovickému kameni barokních staveb Hradčan Schürer odmítavě zmínil moderní architekturu: „Jetzt bringen die Bahnen Steine aus der Slowakei: kühl, ausdrücklos schärfen sie die Fassaden einer falschen Moderne. Da steht der sachliche Beton noch aufrichtiger gegen das Alte: der gemachte gegen den gewachsenen Stein.“ K pražské atmosféře se vázala i stať E. Franka, jež jako jedna z mála v *BuM* adresně napadala moderní umění: „Mit dem Einbruch des Expressionismus stieg auch in Prag das Grauen des Ghettos empor, und dei Fratze triumphiert über das Antlitz. Es entstanden alle jene Romane der Meyring und Brod, der Leppin und Kafka, der Werfel und Winder, deren Gestalten Ausgeburten einer Phantasie waren, die ihren Nährboden auf das Nachtsseite des Lebens fand.“³⁹⁸ Uvedme zde krátký exkurs k pojednání o umění v *BuM*. Floskulemi nacistických představ o „entartete Kunst“ psal spisovatel a novinář Strobl ve stati o malíři Ferdinandu Staegerovi proti nenáviděné moderně: „Schon ballte sich irgendwo im Dunkeln, im Unbekannten, im Uneachteten ein Wille zur politischen Tat. Aber im Vordergrund tobte das Narrenhaus, gröhle die Spelunke, die sich geistiges Deutschland nannte.“³⁹⁹ Patrné je zadostiučinění vůči personálním i umělec-

kým čistkám, prozrazující někdejší komplex z dosavadního (alespoň subjektivně pocítovanému) neúspěchu: „Nun sind die Jahre des Beiseitestehens vorüber, Klärung und reinliche Scheidung haben in der Kunst das Kranke, Trübe, Unechte vom Gesunden, Geradwüchsigen, Deutschbürtigen getrennt.“ Podobný motiv se objevil i v redakční stati u příležitosti otevření výstavy H. Hönicha a jeho školy: „Es liegt nicht an seiner künstlerischen Leistungen, daß er erst heute die angemessene Anerkennung in seiner sudeten-deutschen Heimat findet.“⁴⁰⁰

Jak bylo uvedeno, představovaly české země svou polohou pro Němce, zvláště s blízkými se frontami, idylické místo – vývojem válečných událostí se opravdu dostaly do onoho tolikrát vyzdvihovaného středu německé říše. Recenzi Frankova kulturního referenta A. Zankla na knihu fotografií Prahy⁴⁰¹ v posledním čísle roku 1944, tedy předposledním čísle měsíčníku vůbec, lze považovat za bezděčné shrnutí toho, co v dané chvíli topos Prahy pro Němce znamenal – cituji závěr stati otiskované na vnitřní obálce sešitu: „Es wurde schon gesprochen von der Lage Prags zwischen Ost und West. – Vom Osten ist niemand gekommen; ex oriente war das Licht nicht, das in den ersten Mauern von Prag leuchtete; es war das weltstrahlende Licht des Abendlandes, das über den Häuption der Menschen stand, die die ersten und die letzten Steine trugen aufs Baugerüst der alten Stadt.“⁴⁰² V textu je kromě zjevného protisovětského zaměření dobře patrna i silná vazba na středověk (podstatná ostatně pro německou kulturu vůbec) – město jako by po výstavbě Starého města dále nežilo. Příznačný je též zdůrazněný motiv německé práce (Praha platila za německé město) a atmosféra zániku. Z přírodních „míst paměti“ byla v *BuM* často zmiňována Šumava.⁴⁰³ Ani toto téma nebylo v tomto listu apolitické. Jak jsem již uvedl, neměl zájem o články k politickým dějinám českých Němců, respektive nestál o jejich běžné podání. Politikum zde bylo většinou promítáno do témat kulturně-historických, zdůrazňována byla „místa paměti“ spojená (či skrze – též umělecké – fikce spojovaná) s nejzákladnějšími prvky vztahu Němců k českým zemím. Klíčový význam připadl, jak uvedeno, německé středověké kolonizaci – tedy vstupu do cizí země a jejímu zušlechťení. Šumava byla představována jako místo, kde čeští Němci na své civilizační misi pracovali v těch nejextrémnějších podmínkách.⁴⁰⁴ Stejně důležitá pro pojednání Šumavy byla i zmíněná umělecká fikce – Stifterův román *Vítek* instrumentalizovaný dobovou propagandou (viz výše).

V *BuM* uvedený obraz Šumavy nejvýrazněji postuloval článek A. Ernstbergera *Der Böhmerwald als geschichtlicher Raum*:⁴⁰⁵ „Das große Werk am Wald begann, das größte, das je an ihm geleistet wurde, seine volle Besiedlung. Es war seine Heldenzeit. Sie dauerte dreihundert Jahre. Lang oder kurz? Kurz, an der Schwere der Arbeit und an der

³⁹² R. Schreiber, Die geschichtliche Bedeutung der Prager Burg, *BuM* 1944, č. 11/12, s. 305–306, zde s. 306.

³⁹³ W. Wostry, Die Prager Burg in der deutschen Kulturgeschichte, *BuM* 1944, č. 11/12, s. 314–321.

³⁹⁴ A. Ernstberger, Die deutsche Schicksalsfrage und die Freikorps 1809, *BuM* 1942, č. 6, s. 296–209.

³⁹⁵ Ve druhém to byly např. statě o německých divadlech v Praze a pražských královských vinicích; *pragensia*, byt i jen ve formě obrazových příloh, nechyběla téměř v žádném čísle.

³⁹⁶ O. Schürer, Das Antlitz Prag, *BuM* 1940, č. 1, s. 18–21. Srov. F. Seibt, *Geschichtswissenschaft*, c. d., s. 277n.

³⁹⁷ Stať, zaměřená především na architekturu města, byla opravdu pojata velmi volně.

³⁹⁸ E. Frank, Das Antlitz Prags im Gleichnis der Dichtung, *BuM* 1944, č. 3/4, s. 36–38.

³⁹⁹ K. H. Strobl, Ferdinand Staeger, c. d., s. 101.

⁴⁰⁰ Heinrich Hönich und seine Graphische Schule. Zur Eröffnung der graphischen Ausstellung im Myslbekpavillon in Prag durch SS-Gruppenführer Staatssekretär Karl Herrmann Frank, *BuM* 1941, č. 2, s. 66–71, zde s. 66.

⁴⁰¹ K. Plicka, Prag im Lichtbild, Prag: Volk und Reich Verlag 1944.

⁴⁰² A. Zankl, recenze knihy K. Plicky Prag im Lichtbild, *BuM* 1944, č. 11/12, předsádko.

⁴⁰³ Z tohoto faktu je dobře patrné, že správní oddělení Sudet od českých zemí nehrálo v zaměření *BuM* žádnou roli – Šumava patřila z dřívější části do odtrženého území.

⁴⁰⁴ E. Lehmann v již zmíněné stati v *ZsdtG* právem vytkl, že Šumava byla důležitým místem při hledání mystických vazeb sudetských Němců k české zemi (např. v díle H. Watzlika). E. Lehmann, *Der Sudetenraum*, c. d., s. 21. Srov. A. Günther, *Der sudetendeutsche Volkstumskampf im Spiegel des Grenzlandsroman, Würzburg-Aumühle: Konrad Triltsch* 1940.

⁴⁰⁵ *BuM* 1942, č. 5, s. 159–164.

Fülle des Erfolges gemessen. Der war ungeheuer, unschätzbar. Er machte den Böhmerwald zu dem, was er seither blieb und heute noch ist, nicht bloß zu menschlichen Wohn- und Kulturboden, sondern zu deutschem Land.“

První číslo *Böhmen und Mähren* ročníku 1943 bylo věnováno tématu univerzity. V jeho člancích⁴⁰⁶ lze rozeznat totéž vyprávěcí schéma jako u celkového líčení osudů českých Němců v českých zemích. Univerzita byla od jejího založení považována za univerzitu německou – zdůrazňován byl zakladatelský význam působení německých mistrů. V zmíněném „velkém vyprávění“ mu odpovídalo založení měst a působení německých duchovních. Tak jako v něm po kolonizaci přišlo husitství s jeho antiněmečtstvím, je u dějin univerzity zmiňován Kutnohorský dekret jako projev českého nevděku.⁴⁰⁷ Novější dějiny – česká emancipace, projeví se v univerzitních dějinách v roce 1882 rozdělením pražské univerzity, problémy po roce 1918 (např. spor o insigne) – byly pak zastaveními již mnohokrát zmíněné „křížové cesty“ (*Leidensweg*) českých Němců. Podobně, jako se v nacionálních střetech čeští Němci někdy považovali za předvoj (předsunutou hlídku – *Vorposten*) německého národa a české země za „východní baštu“ němečtví;⁴⁰⁸ nacházím ve statích o univerzitě vytknutí zdejšího předstihu ve „*völkisch*“ bádání. Zatímco výše uvedený slovník vycházel od politiků a žurnalistů, přejali jej zde významní historici – H. Zatschek psal: „*Man darf ohne Übertreibung behaupten, daß an so manchen Lehrkanzel schon vor 1933 Untersuchungen durchgeführt worden sind, wie sie heute als Ziel nationalsozialistischer Wissenschaft gelten, und daß die Hörer in völkischer Gesinnung geschult worden sind.*“⁴⁰⁹ A. Ernstberger věnoval stať vzpomínce na účast českoněmeckých studentů v protinapoleonských bojích; W. Weiszäcker připomněl ve svém článku o dějinách univerzity (v mnohém se překrýval s Zatschekovým) mimo jiné též historii studentských česko-německých šarvátek, za jejichž iniciátory označil výhradně Čechy: „*In politisch erregten Zeiten füllte sich der Prager Graben am Sonntag Vormittag zu der Zeit, da die deutschen Studenten daselbst ihren 'Bummel' abhielten, mit sonst nicht sichtbaren knüppeltragenden Gestalten. Ihnen kam es darauf an, die in Zweierreihen aufziehenden Studenten möglichst einzukeilen, 'anzurempeln' und ihnen Kappe und Band zu entreißen, während es die Absicht der deutschen Studenten war, ihren Bummel trotz der Bedrohung durch den Pöbel gewohnheitsmäßig unter Abwehr etwaiger Angriffe zu vollenden.*“⁴¹⁰ Weiszäcker dal rovněž průchod svému antisemitismu: „*Hier war schon 1849 der erste Jude Professor geworden, dem im Laufe der Jahre eine große Zahl von Rassen-genossen folgten.*“⁴¹¹ Pochvaly se dostalo pražským německým studentům za jejich nacionalistickou radikálnost a antisemitismus. Zmíněná „pokrokovost“ českoněmeckých studentů byla v jiném článku dokládána tím, že jeden z nich, pozdější spisovatel Bruno Nowak (později s pseudonymem Gottfried Rothacker) již v roce 1924 uveřejnil v lis-

⁴⁰⁶ H. Zatschek, *Die Leistung*, c. d., s. 17; A. Ernstberger, *Der Student 1809*, *BuM* 1943, č. 1, s. 17–19; W. Weiszäcker, *Die politische Leistung der Karls-Universität*, *BuM* 1943, č. 1, s. 19–21. (Statě byly doprovázeny fotografiemi zničených domů a mrtvol v jejich troskách s textem agitujícím proti bolševismu).

⁴⁰⁷ W. Weiszäcker, *Die politische*, c. d., s. 19.

⁴⁰⁸ R. Jaworski, *Historické argumenty*, c. d., s. 903.

⁴⁰⁹ H. Zatschek, *Die Leistung*, c. d., s. 17.

⁴¹⁰ W. Weiszäcker, *Die politische*, c. d., s. 21. Obzvláště pokleslé bylo naznačování pochybných kvalit českých studentů.

⁴¹¹ Tamtéž. Weiszäckerův antisemitismus je doložen i z archivních pramenů, srov. A. Míšíková, *Deutsche Professoren*, c. d.

tu Tag báseň na Adolfa Hitlera.⁴¹² Nacionální uvědomělost studentů střídě připomněl i E. Winter: „*Während die tschechischen „vlastenci“ im Kampf um Sprache, Nation und Gleichberechtigung unermüdetlich waren, blieben die Deutschen im Lande – bis auf wenige Ausnahmen wie den Historiker Knoll und einzelnen Studentenvereinigungen an der Prager Universität – 'Böhmen' wenn auch 'Reichsböhmen'.*“⁴¹³

Statě věnované univerzitě se s ostatními pojednáními v *BuM* shodovaly kromě narativního schématu i v dalším výrazném prvku: snaha zdůraznit nacionální uvědomělost a bojovnost pražských německých akademiků kolidovala s opačným úsilím – představit Čechy jako agresivní narušitele zemského míru a iniciátory nacionalistických střetů na univerzitní půdě.

Závěr

Sudetoněmečtí historici se podobně jako většina sudetoněmecké inteligence neztotožnili s Československou republikou – ukazuje to jejich publicistická aktivita v druhé polovině třicátých let a především po Mnichovu 1938. Protektorátní nacistický režim kladl značnou váhu na historickou legitimizaci rozbití ČSR a obsazení českých zemí. V listu říšského protektora *Böhmen und Mähren*, reprezentativním orgánu nacistické propagandy určeném obyvatelstvu českých zemí i do zahraničí, proto historici dostali rozsáhlý prostor. Nejvíce statí zde z historiků publikovali A. Ernstberger, H. Raschhofer, E. Winter a W. Wostry. Archivní prameny dokládají, že zde o jednotlivých tématech jednávali na velice konkrétní zadání z politických míst. Postoj historiků k listu *BuM* svědčil o tom, že pro ně měla tato publikační aktivita značný význam – jednotlivé zde otištěné statí vykazovali mezi svými odbornými pracemi (doloženo v přehledu činnosti Nadace Reinharda Heydricha). Hlavní akcent historicko-politických statí *BuM* spočíval ve zdůraznění příslušnosti českých zemí k Říši – pisatelé se opírali o tradici německé historiografie a publicistiky v českých zemích. Zachován zůstal především ústřední prvek historického vědomí českých Němců – obraz Němců jako nositelů kultury. Jen okrajově se v historicko-politické publicistice *BuM* objevily rasistické komponenty nacistické ideologie. Vůči Čechům byl jen málokdy překročen horizont tradičního přesvědčení o nadřazenosti Němců nad Čechy (Slovany). Rasismus (resp. antisemitismus) hlásaly vedle článků specialistů nacistického rasové bádání H. J. Beyera, K. V. Müllera a K. Thumse především statě H. Zatscheka a W. Weiszäckera. Charakteristické bylo v *BuM* potlačení témat z novějších dějin – příčinou byla jak snaha nepřipomínat období postupující české národní emancipace, tak odpor totalitního režimu k období rozvíjejícího se liberalismu a parlamentarismu.

V publicistice sudetoněmeckých historiků byla patrná snaha navracet německé historické paměti osobnosti, jež byly dosud předmětem sporu obou národních historiografií či které dosud nebyly z pohledu soudobého nacionalismu striktně jedné z národností přiřazeny. Ve vztahu k českým významným osobnostem pokračovala tradice vyrovnávání se s Palackého dějinnou koncepcí a jejím vlivem na českou politiku. V radikálnosti pojed-

⁴¹² E. Schremmer, *Prager Studenten im Spiegel des Schrifttums*, *BuM* 1943, č. 1, s. 35–36.

⁴¹³ E. Winter, *Die nationalpolitische*, c. d., s. 122.

nání obou zmíněných témat vynikal především E. Winter. Doyen mezi tehdejšími sudetoněmeckými historiky W. Wostry – odhlédneme-li od jeho oficiálních textů silně poznamenaných nacistickou rétorikou – si v řadě statí podržel hlubší argumentaci a věcnost. A. Ernstberger naopak tíhl k obecnějším tématům a do svých hodnocení výrazně promíтал hlediska nacistické ideologie i protektorátní politické propagandy. Nejagilnější byl v tomto ohledu právní historik H. Raschhofer, přímý spolupracovník K. H. Franka.

Přes povrchnost svých pojednání a značnou konformitu s politickou propagandou se historici většinou drželi jim známé problematiky a v porovnání s ostatními přispěvateli listu, jimiž jsem se též zabýval, je někdy patrná zdrženlivost vůči nacistické ideologii. Z hlediska záměru nacistické protektorátní politiky vydávat reprezentativní list seznamující s českými zeměmi a získávající je – výrazně právě instrumentalizovaným výkladem jejich dějin – německému světu (třetí říši), je třeba list *BuM* hodnotit jako úspěšný počín nacistické propagandy. Vedle příspěvků politiků a šéfredaktorů protektorátních i sudetských listů k reprezentativnosti listu značně přispěla intenzivní publikační činnost německých akademiků, především historiků.

Skutečný vliv listu *BuM* na politické postoje a historické vědomí Němců v českých zemích nemožno bohužel určit – vzhledem k jejich velice silné identifikaci s nacistickým režimem byl jistě značný. Několikrát jsem v exkurzech k meziválečné i poválečné sudetoněmecké publicistice doložil, že ve zpracování řady témat a především v ústředním narativním schématu historického vědomí Němců z českých zemí nepředstavovala historicko-politická publicistika sudetoněmeckých historiků v listu *Böhmen und Mähren* žádný výrazný předěl. Příčinou byla především návaznost části nacistické protektorátní propagandy na tradiční témata historicko-politické publicistiky českých Němců.

PETR ŠAFAŘÍK

Das Blatt des Reichsprotectors *Böhmen und Mähren* im Kontext der sudetendeutschen Historiographie

ZUSAMMENFASSUNG

Ähnlich wie die meiste sudetendeutsche Intelligenz haben die sudetendeutschen Historiker den tschechoslowakischen Staat innerlich nicht akzeptiert – es zeigt ihre Publizistik in der zweiten Hälfte der dreissigen Jahre und vor allem nach dem Münchner Abkommen 1938. Das Naziregim im Protektorat Böhmen und Mähren legte Gewicht auf historische Legitimation der Zerschlagung der Tschechoslowakei und Besetzung der tschechischen Länder. Im propagandistischen Blatt des Reichsprotectors *Böhmen und Mähren* wurde deshalb ein grosser Raum gerade den sudetendeutschen Historikern zugeteilt – manche von Ihnen nahmen übrigens auch an anderen politischen oder propagandistischen Aktivitäten der Nazis teil (z. B. an Projekten der Heydrich-Stiftung und anderen Aktivitäten der Wissenschaft im Dienst der NS-Besatzungs- und Massenvernichtungspolitik). Publizistisch waren im genannten Blatt, das gezielt als ein der Hauptpresseorganen der NS-Propaganda im Protektorat gegründet und geführt wurde, von sudetendeutschen folgende Autoren am aktivsten: Anton Ernstberger, Eduard Winter und Wilhelm Wostry. Archivquellen beweisen, dass sie einzelne Themen als direkte politische Aufgabe bearbeitet haben.

Archivfond des Staatssekretärs im Prager Staatsarchiv eröffnet auch einen Einblick in die ökonomischen Verhältnisse des Blattes: zur sehr zahlreichen Abnahme des Blattes *Böhmen und Mähren* wurde die tschechi-

sche Regierung gezwungen, finanzielle Unterstützung wurde auch von der im Protektorat tätigen Industriefirmen abverlangt. Meine Arbeit belegt u. a., welche Konkurrenz und Spannung in dem Presse- und Propagandabereich sowohl zwischen dem Protektorat und der Sudetengau, als auch zwischen Prager Naziorganen und Zentralstellen in Deutschland herrschte.

Publikationen der sudetendeutschen Historiker im Blattes *Böhmen und Mähren* waren für ihre Autoren von Bedeutung – z. B. haben sie die Aufsätze in Verzeichnisse ihrer wissenschaftlichen Arbeiten eingereiht. Das Hauptgewicht wurde in der Publizistik der Historiker auf die Betonung der Angehörigkeit der tschechischen Länder zum deutschen Reich gelegt, was ein traditionelles Thema der deutschen Historiographie und Publizistik aus tschechischen Länder darstellt. Besonders stark wurde die Behauptung über Deutsche als „Kulturträger“ hervorgehoben – wiederum ein traditionelles Postulat. Man findet hier aber auch Einfluss der politisch instrumentalisierten Volksgeschichte – einer Richtung der deutschen Historiographie, die sich ideologisch dem Faschismus und manchmal auch dem Nazismus näherte. In der historisch-politischen Publizistik im Blatt *Böhmen und Mähren* erschienen rassistische Komponenten des Nazionalsozialismus nur selten, und zwar neben den Spezialisten der NS-Rassenlehre H. J. Beyer und K. V. Müller und K. Thums vor allem in Artikeln von Wilhelm Weiszäcker und Hans Zatschek. Andererseits findet man viele Kennzeichen der sog. Volksgeschichte, die gewisse faschistische elementvölkisch-Ideologie. Ein vielsagendes Merkmal der Publizistik in genannter Zeitschrift war Historizismus, überdimensionale Interesse für ältere Geschichte und Ausweichen den neuzeitlichen Themen. Grund dafür war die Bemühung aus der Geschichte die Etappen der erfolgreichen tschechischen Emanzipierung zu tilgen.

Weitere wichtige Tendenz der Publizistik war ein Kult der Persönlichkeiten zu pflegen, die besondere kulturelle Leistung hinterlassen haben, um die beiden nationalen Historiographien früher geschritten haben oder die national nicht eindeutig einzureihen waren. In Bezug auf tschechische Persönlichkeiten und Themen war das Hauptthema der Publizistik der sudetendeutschen Historiker die Auseinandersetzung um Geschichtsphilosophie von František Palacký und ihr Einfluss auf tschechische Politik. In der Radikalität der Behandlung von diesen Themen, die über zeitgenössische politische Einflüsse zeugt, fallen vor allem Artikel von Eduard Winter. Wilhelm Wostry behielt in manchen Aufsätzen tiefere Argumentation und Sachlichkeit, im Gegensatz zu Anton Ernstberger, der allgemeinere Themen behandelte und expliziter darin die Sichtpunkte und Ziele der NS-Ideologie und politischer Propaganda im Protektorat.

Gemessen an Vorhaben der Träger der Zeitschrift *Böhmen und Mähren* eine sowohl nach der exklusiven Ausstattung, als auch nach Prestige der Autoren herausragende propagandistische Presstribüne herauszugeben, scheint diese Aufgabe aus der Perspektive der Gründer gelungen. Die sudetendeutschen Historiker und andere Akademiker haben dazu mit ihrer intensiven Mitarbeit viel beigetragen. Den wirklichen Einfluss des Blattes auf politische Meinung und historisches Bewusstsein der in tschechischen Länder lebenden Deutschen ist schwer einzuschätzen. Ganz gewiss hat es und dadurch auch die Publizistik der sudetendeutschen Historiker zu der starken Konformität der sog. Sudetendeutschen mit dem NS-Regime beigetragen. Durch einige Exkurse zur sudetendeutschen Publizistik vor und nach 1945 habe ich betont, das sowohl für die einzelnen Themen auch für das narrative Schema dieser Publizistik die Kriegszeit keine radikale Änderung bedeutet – man kann eher Merkmale einer starken Kontinuität feststellen. Andererseits zeugen die Elementen der sog. Volksgeschichte darüber, dass diese Kontinuität viele höchst umstrittene Züge beinhaltet.

Kronika

Jakoubek ze Stříbra: texty a jejich působení. Kolokvium pořádané Katedrou církevních dějin Evangelické teologické fakulty a Centrem mediévistických studií

Jakoubek ze Stříbra byl významná osobnost českého reformního prostředí prvních desetiletí 15. století a jeho písemný odkaz si zaslouží další bádání, analýzy, začlenění do dobového kontextu a komparaci s dalšími relevantními texty, vzniklými v Jakoubkově okruhu – na tomto faktu se shodli všichni účastníci kolokvia, věnovaného právě osobnosti Jakoubka ze Stříbra. Konało se 21. ledna 2005 na půdě Evangelické teologické fakulty UK v Praze. Uskutečnilo se zejména díky iniciativě mladých badatelů z právě zmíněné fakulty a z Centra mediévistických studií v Praze (dále CMS).

Program kolokvia byl rozdělen do čtyř bloků, věnovaných různým aspektům Jakoubkovy literární, reformátorské, kazatelské a univerzitní činnosti. Poslední blok pak zahrnul příspěvky, zabývající se zejména texty Jakoubkových vrstevníků a jejich případným vztahem k dílu Jakoubkovu. V moderování kolokvia se dopoledne vystřídali Ota Halama z ETF a Pavel Soukup z CMS, odpoledne pak funkci moderátora převzal František Šmahel z CMS.

Jana Nechutová, jež měla zahájit první blok příspěvků referátem *Filius patri mortuo statuam fecit – bájný antický příběh v české reformaci*, se bohužel kolokvia nemohla zúčastnit. Účastníci se museli spokojit seznámením se zaslanými písemnými materiály, které námět referátu částečně mapovaly. Blok tedy oproti původně koncipovanému plánu zahájil David Holeton referátem *The Role of Jakoubek of Stříbro in the Creation of the Czech Liturgy: Some Further Reflections*. V tomto, mimo jiné jediném cizojazyčném příspěvku celého kolokvia, seznámil Holeton posluchače s některými svými postřehy, týkajícími se překladů liturgických textů do češtiny. Na tento referát navázala pak Helena Krmíčková příspěvkem, zabývajícím se Jakoubkovými utrakvistickými díly z roku 1414. Velkou pozornost věnovala zejména podrobné chronologii Jakoubkových děl k tématu kalicha a celkové problematice stanovení relativní chronologie děl na základě dohledávání vzájemných odkazů. První blok pak zakončil referátem z oblasti historiografického bádání Jaroslav Hrdlička. Jeho příspěvek, jenž se dotýkal zpracování tématu osoby a působení Jakoubka ze Stříbra v dílech F. M. Bartoše, vzbudil živou diskusi. Zaměřila se především na otázku sporu F. M. Bartoše s Janem Sedlákem o to, kdo z nich jako první začal podrobně zpracovávat jakoubkovskou tematiku.

Druhý blok zahrnoval celkem dva příspěvky. Blanka Zilynská ve svém referátu věnovala pozornost Jakoubkově působení a vlivu v dobové církevní správě. Svůj příspěvek zahájila stručným Jakoubkovým životopisem, postaveným na precizní analýze pramenů. Zilynská sledovala Jakoubka od jeho příchodu do Prahy na studia, popsala jeho univerzitní kariéru, jeho postup v kazatelské činnosti a jeho účast na synodách duchovenstva. Druhá část příspěvku byla pak věnována Jakoubkově zapojení do nových husitských struktur církevní správy, jež se vytvořily po roce 1421 včetně, a Jakoubkově účasti na jednotlivých

„hádáních“ strany pražanů a táboritů. Na problematiku univerzitního prostředí pak navázal Jaroslav Boubín příspěvkem *Petr Chelčický a mistři pražské univerzity*. Analýza Chelčického života a textů se Jaroslav Boubín dobral k tomu, koho z pražských mistrů Chelčický mohl znát a s kým z univerzitních učenců vedl kontroverzní polemiky. Tento příspěvek se mimo jiné dotkl rovněž problematiky uznávané autority univerzity jako „odvolací instance“ v různých teologických sporech. Chelčický ovšem, jak ukázal Boubín, tuto jinak obecně uznávanou autoritu univerzitních mistrů odmítal, pro něj bylo jedinou autoritou *Písmo svaté*. Po prvních dvou blocích následovala přestávka na polední občerstvení. Volného času mohli účastníci využít k prohlídce zrekonstruovaného kostela sv. Martina ve zdi.

Dva odpolední bloky se již vztahovaly výlučně ke konkrétním textům Jakoubka ze Stříbra (III. blok) či jeho součastníků (IV. blok). Pavel Soukup se ve svém příspěvku věnoval počátkům Jakoubkovy univerzitní činnosti a s ní souvisejícím Jakoubkovým kázáním. Jako podklad použil soubor 14 kázání, obsažených v rukopisu NK ČR IV.G.6, která se počítají mezi jeho nejstarší díla. Rozborem skladby těchto krátkých kázání a zhodnocením citovaných autorit se Soukup snažil dokázat vazbu uvedených děl na univerzitní prostředí. Zároveň popsal univerzální vyabstrahované schéma univerzitního kázání. Příspěvek Pavla Soukupa podnítl posluchače k diskusi o možnosti, četnosti a významu výskytu odkazů na antické autory v díle Jakoubkově a jiných husitských učenců. Ota Halama se posléze věnoval textologickému rozboru Jakoubkových českých postil. Zaměřil se zejména na rozbor sbírky *Quadragesimale*, na výskyt či absenci různých kazatelských prostředků, jako byla exempla či pořekadla. Sledované texty Ota Halama hodnotil rovněž z hlediska jejich příjemců. Čistě teologicky laděným referátem o Jakoubkově traktátu *De confessione* přispěl do programu Pavel Kolář.

Závěrečný blok kolokvia zahrnoval tři příspěvky, věnované rozboru textů Jakoubkových součastníků. Petra Mutlová seznámila posluchače v referátu *Mikuláše z Drážďan Apologie – kompozice díla a citované autority* se svým textologickým rozбором díla *Apologie* od Mikuláše z Drážďan. V podrobné analýze se zaměřila na autority v díle citované. Pavlína Cermanová navázala pak referátem, ve kterém porovnávala *Výklad Apokalypsy* u Jakoubka a u Mikuláše Biskupce. Po obecné charakteristice apokalyptických spisů se zaměřila na otázky, spojené s interpretací 18. kapitoly *Apokalypsy* u obou autorů. Závěrečné slovo patřilo Jindřichu Markovi, jenž přednesl příspěvek, týkající se osoby betlémského kazatele Václava z Dráchova, textů jemu přisuzovaných a jejich vazeb na Jakoubka ze Stříbra. Po biografickém úvodu, kdy autor představil v hrubých rysech postavu Václava z Dráchova, se zaměřil na problematiku oblasti v interpretaci kazatelských textů, jako je určení jejich autorství či možnosti dalšího zpracování.

Kolokvium *Jakoubek ze Stříbra: texty a jejich působení* nabídlo prostor a čas badatelům z různých příbuzných oborů, aby prezentovali výsledky svých výzkumů na dané téma, a tak je přímou formou zprostředkovali svým kolegům. Tím, že se referenti zaměřili i na dosud neprobádané aspekty a texty z Jakoubkovy činnosti, pomohli k poznání osobnosti Jakoubka v její větší komplexnosti. Rovněž byly naznačeny další možnosti a cesty, ale také nástrahy a problémy výzkumu v této oblasti.

Pavlína Cermanová

Konference Jaroslav Goll a jeho žáci

Konferenci pod uvedeným názvem uspořádal v rámci svých rozsáhlejších badatelských plánů týkajících se Gollovy školy Historický ústav Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích ve dnech 6.–8. dubna 2005. V příjemném prostředí moderní budovy posledně jmenované instituce také samotné jednání probíhalo. Po uvítání ze strany rektora Jihočeské univerzity Václava Bůžka, ředitele jejího Historického ústavu Miloslava Novotného a ředitele SOKA v Českých Budějovicích Vlastimila Koldy zazněl úvodní příspěvek hlavního organizátora konference Bohumila Jirouška. Byl věnován – jak jinak – Jaroslavu Gollovi, který v něm byl představen po odborné i lidské stránce; oproti monografii Jaroslava Marka¹ ovšem v poněkud méně příznivém světle. Jiroušek v duchu závěrů své monografie o Antonínu Rezkovi² odmítl jednotnou Gollovu školu jako fikci a zdůraznil prolínání vlivu Golla i Rezka, případně ještě Josefa Kalouska.

Odpolední jednání prvního dne se zaměřilo na inspirace a paralely evropského dějepisectví na přelomu 19. a 20. století. Otevřel je Fabio Fabbri pojednáním o Pasquale Villarim (1827–1917), badateli na poli florentských dějin a působení Macchiaveliho a Savonaroly. Zvláštní pozornost byla věnována Villariho paralelnímu zájmu o otázky sociální a politické. Také polský právní historik Michal Bobrzyński (1849–1935), jehož osobností a dílem se zabývala Izabela Lewandowska-Malec, v sobě spojoval vědce a politika. Zejména byl vylíčen vliv jeho přelomových *Dziejów Polski w zarzysie* (1. vydání 1879), přeložených do češtiny J. Bidlem.³ Ještě více byl vztah k české historiografii akcentován v příspěvku Anny Karabowicz o Bobrzyńského mladším kolegovi Oswaldu Balzerovi (1858–1933), a to jak v otázce jeho zájmu o problémy z českých právních dějin při komparaci s poměry polskými, tak v souvislosti s jeho osobními vazbami na české historiky (např. Goll, Kadlec, Kapras). Jak bylo připomenuto v diskusi, Balzer je vedle Pekaře také dalším autorem otevřené odpovědi Teodoru Mommsenovi.⁴ Po polských inspiracích následovaly rakouské, pro vývoj Gollovy školy přece jen závažnější. Členstvím Gollových, ale zejména Emlerových žáků ve vídeňském *Institutu für österreichische Geschichtsforschung* se zabýval Ivan Hlaváček. Upozornil, že problematika by v budoucnosti zasluhovala důkladné zpracování, které by osvětlilo mj. uplatňování českých témat v pracích českých členů IÖG, rozsah jejich publikačních aktivit v německém jazyce a předivo osobních a vědeckých kontaktů i jeho trvanlivost po návratu do českých zemí. Mnohem méně známé jsou české vazby na *Kommission für neuere Geschichte Österreichs*, o nichž referoval Eduard Mikušek. Členství Golla a Rezka umožnilo napojení na historický seminář české univerzity, výsledkem byly především výzkumy v rodových archivech a jejich popisy. Těžiště spolupráce s historiky z českých zemí se ale postupně přesouvalo na *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*; zajímavou a symbolickou epizodou z meziválečného období je finanční podpora dvou svazků monumentálního *Österreichi-*

¹ Jaroslav Marek, Jaroslav Goll, Praha 1991.

² Bohumil Jiroušek, Antonín Rezek, České Budějovice 2002.

³ Michal Bobrzyński, Přehled dějin polských, Praha 1896.

⁴ Otevřený list Dru Theodoru Mommsenovi, universitnímu profesorovi v Berlíně: Jakožto odpověď na jeho list An die Deutschen in Österreich, otištěný v N. F. Presse z 31. října 1897, čís. 11923. Přeložil Pavel Papáček, Praha 1898.

sche Zentralverwaltung z české strany. Vztahy českých badatelů k Rakouskému institutu v Římě, vývojem představ o hlavních úkolech české expedice ve Vatikánu, problémy s jejich finančním zabezpečením i se zpřístupňováním výsledků jejich práce se zabývala Jitka Rauchová. Právě tady se do budoucna pro komparaci nabízí zajímavá polská, respektive haličská paralela, kterou představuje Stanisławem Smolkou zhruba ve stejné době organizovaná *Ekspedycja rzymska*. Příspěvek Josefa Blümla o Jaroslavu Gollovi a kulturní historii byl zaměřen jednak na vývoj jeho vztahu k jedinému profesorovi tohoto oboru na pražské univerzitě Čeňku Zíbrtovi, jednak na skeptické Gollovo stanovisko ke kulturní historii v programové stati *Dějiny a dějepis*.

Celý druhý den jednání byl věnován samotným Gollovým žákům a směrům vývoje českého dějepisectví jeho doby. Na široké škále možností uchopení biografického tématu se tak rýsovala i různá jeho doprovodná úskalí. Úvodní příspěvek Zdeňka Beneše, který byl čten v jeho nepřítomnosti B. Jirouškem, porovnával Josefa Pekaře s jeho učitelem a sledoval jeho historické myšlení ve třech mikrosondách, zabývajících se terminologií, psychologicko-fyzickou konstitucí a angažovaností. Jednotlivým osobnostem – ať už s větším důrazem na životní osudy, osobní vztahy či dílo – byly věnovány příspěvky Jiřího Lacha (Josef Šusta jako Gollův žák), Dagmar Blümlové (Ladislav Hofman, jeho přátelství s Viktorem Dykem a vztah k T. G. Masarykovi), Hany Kábové (Josef Vítězslav Šimák, jeho dílo a angažovanost v některých oblastech veřejného života), Jaroslavy Hoffmannové (Václav Novotný jako žák, kolega a učitel), Ludmily Sulitkové (Gustav Friedrich a jeho korespondence s Gollem), Marka Ďurčanského (Jaroslav Bidlo a jeho vztah ke Gollovi a Pekařovi), Jiřího Křestana (Zdeněk Nejedlý, jeho vztah k učitelům i nečetným vrstevníkům, s nimiž se stýkal), Milady Sekyrkové (Jaroslav Prokeš a Otakar Odložilík, jejich vztah k sobě vzájemně a k Václavu Novotnému), Martina Nodla (Bedřich Mendl a sociální dějiny středověku, zejména ve vztahu k německé historiografii), Tomáše Borovského (František Hrubý a historický seminář v Brně), Pavla Holáta (František Roubík a jeho přínos ke studiu historických map) a svým způsobem i Jiřího Dvořáka (paměti Ady Hodáčové). Z tohoto biografického rámce se poněkud vymykaly příspěvky Josefa Baďurika o počátcích studia historie na Univerzitě Komenského v Bratislavě, spojených hlavně se jmény Jana Heidlera a Václava Chaloupeckého, a především Zdeňka R. Nešpora o studiu českých náboženských dějin v období dominance Gollovy školy, který byl pokusem o uchopení a vnitřní rozčlenění celého tohoto proudu bádání na čtyři skupiny („starožitnický“, akademický, katolický a protestantský) a který rozproudil největší diskusi. Odpolední program byl poněkud roztržěn rozhodnutím diskutovat okamžitě po každém příspěvku, což je přijatelné pouze za předpokladu, že přednášející dodržují stanovený časový limit. Jenže to je obecný a trvalý problém.

Tématem posledního dne konference byli Gollovi učitelé, kolegové a přátelé. Také zde byl částečně preferován biografický přístup, zejména v příspěvcích Miloše Řezníka (Václav Wladiwoj Tomek jako pedagog, který si ve věčném dilematu vysokoškolského pedagoga při rozdělení času mezi činnost vědeckou a pedagogickou jednoznačně vybral tu první), Ulricha Muhlacka (místo Georga Waitze v německém dějepisectví 19. století; sledován byl rovněž způsob fungování jeho historického semináře), Marie Ryantové (Josef Kalousek a vývoj jeho vztahu ke Gollovi, kulminujícího za sporů o RKZ), Luboše Velka („respektující rivalita“ v poměru Jaromíra Čelakovského ke Gollovi a jeho žákům)

a Romana Ferstla (ještě jednou J. V. Šimák, se zvláštním zřetelem k etablování historické vlastivědy na pražské univerzitě). Další příspěvky byly věnovány především reflexím či dokonce sebereflexím Gollova působení v různých směrech. Jaroslav Čechura Golla představil jako analytického skeptika, sumarizujícího na prahu šedesátky svou životní dráhu ve vztahu k vlastnímu dílu, učitelům a žákům. Lenka Řezníková odhalila dosud neanalyzované postoje moderny ke Gollovu nejen básnickému dílu od přijetí za sporu o RKZ, přes odmítnutí za bojů o Hála až po opětovné přijetí představiteli *Moderní revue* před rokem 1914. Vazby soudobé literární historie na Gollovu školu, zejména její zastoupení v ČCH a přínos Jaroslava Vlčka sledovala Kateřina Bláhová. Jiří Štaif se ve své analýze role karikatury při kritickém vymezování vůči fenoménu Gollovy školy zaměřil z časových důvodů ze třech zamýšlených sond (Řezníček, Herben, Slavík) zejména na poslední, z odborného hlediska nejzávažnější. Tomáš Herman porovnával rozdíly ve „čtení“ díla Františka Palackého Gollem a Masarykem, zvláště markantní v projevech při příležitosti výročí Palackého narození, kdy byli oba nuceni zformulovat svůj názor obsáhleji; upozornil ale na jisté zveličování samotného sporu mezi Gollem a Masarykem, v němž nechyběly ani projevy snahy o vzájemné porozumění.

Sborník vyšel v čase téměř rekordním na sklonku téhož roku a už na první pohled je nejen obsáhlý, ale i z vícero úhlů pohledu přínosný.⁵ Zcela oslyšeno nezůstalo ani apelování I. Hlaváčka, aby byly některé studie doplněny o edice zajímavého a dosud neotřítěného archivního materiálu. Konference naznačila mnohé další směry, kterými se může a v řadě případů zřejmě i bude ubírat zájem badatelů. Potvrdila rovněž trvalou přitažlivost a inspirativní vliv fenoménu, který dnes označujeme jako Gollovu školu – ať už zůstane tradiční termín zachován, nebo se vžije nějaké modifikované označení.

Marek Ďurčanský

⁵ Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (red.), Jaroslav Goll a jeho žáci, České Budějovice 2005, 704 s.

Výročí 17. listopadu 1989.

Den boje studentů za svobodu a demokracii z pohledu roku 2004 aneb kolik máme listopadů?

Oslavy 17. listopadu v roce 2004 nabízejí dobrou možnost k zamyšlení nad tím, jak se česká společnost staví k historickým výročím. Již patnáct let je datum 17. listopadu spojeno především se sametovou revolucí, takže i většina letošních vzpomínkových akcí se vztahovala k roku 1989. Osud Jana Opletala a tisíců dalších studentů v roce 1939 je chápán jen jako jakýsi podtext, který ale většinou zůstává nevyřčený, a proto pro veřejnost i trochu nejasný. Ani v chápání roku 1989 však není vše zcela jasné. A jelikož patnáct let, které zatím uplynuly, je pro společnost krátkou dobou, zůstává reflexe 17. listopadu 1989 stále více záležitostí politickou než historickou.

Právě mezi politiky se objevily názory, že 17. listopad 1989 je jednou provždy uzavřenou historickou kapitolou, která by měla napříště podléhat toliko soudu historiků. Na jednu stranu bychom se mohli za takovýto postoj jenom přimluvit – kritické historické zhodnocení předlistopadového režimu i jeho pádu je velmi potřebné. Na druhou stranu je ovšem jasné, že nějaké definitivní uzavření minulosti, pro které se opakovaně vyslovil prezident republiky Václav Klaus, není možné a jeho umělé přivolávání je i nebezpečné.

V tomto příspěvku bych chtěl podat přehled akcí, které se v roce 2004 konaly na připomenutí 17. listopadu. Minulost žije právě ve všech těchto velkých i malých aktech vzpomínání a reflexí, které se budou konat, dokud historická paměť nevyprchá nebo dokud nebude překryta jinou.

Výčet akcí zahájíme odbornými reflexemi, které se letos při příležitosti 15. výročí listopadu '89 objevily. Tento přehled však bude bohužel jen velmi stručný. Můžeme zde jmenovat jediné konferenci sružené Ano pro Evropu, které zorganizovalo 17. listopadu v klubu Lávkva setkání aktérů listopadových událostí nazvané *15 let poté*. Zúčastnili se ho mimo jiné Václav Havel, Svatopluk Karásek, Monika Pajerová a psycholog Slavomil Hubálek. Za historiky vystoupili Pavel Žáček (s příspěvkem *StB v nás – institucionální překonávání totalitní minulosti*), Miroslav Vaněk (*Mladá generace v předvečer 17. listopadu*) a Oldřich Tůma (*Zítřka zase tady – občanská společnost po roce 1990*). Jediná opravdu významná vědecká konference, která se měla uskutečnit ve spolupráci Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Senátu Parlamentu ČR, byla zrušena ještě před tím, než mohli organizátoři zajistit vše potřebné pro její zdar. Nepodařilo se totiž zajistit dostatečný počet účastníků ze strany bývalých komunistů, kteří měli podle plánu konference zasednout ke kulatému stolu s disidenty a studenty, aby se společně dobrali k přesnějšímu poznání listopadových událostí. Iniciátoři konference – senátor Martin Mejstřík a pracovníci ÚSD AV ČR – narazili na neochotu a „politickou neodvahu“ předsedy Senátu Petra Pitharta, ale asi i na hranice své vůle něco skutečně prosadit. V Senátu se tak nakonec konalo 16. listopadu přátelské vzpomínkové setkání vysokoškoláků vězňených po uzavření českých vysokých škol v Sachsenhausenu a aktérů 17. listopadu 1989. Po úvodním projevu hostitele – předsedy senátu Petra Pitharta – se s velkými sympatiemi setkało vystoupení Václava Havla. Shromáždění projevili obdiv a úctu studentům – sachsenhausenským vězňům, živě s nimi besedoval V. Havel i ostatní.

V době kolem 17. listopadu byla samozřejmě uspořádána i řada besed, především na gymnáziích a vysokých školách. Studentská rada Filozofické fakulty UK uspořádala

15. listopadu besedu s bývalým prezidentem Václavem Havlem. V aule fakulty se shromáždilo kolem sedmi stovek studentů, dalších několik stovek zklamaně odešlo domů, protože se do místnosti již nemohlo vejít. Václav Havel promluvil především o svém současném životě, kdy je již druhým rokem bez prezidentské funkce, ale zodpověděl i dotazy na svůj aktivní politický život a na jeho počátek v roce 1989. Prozradil například, jak vzniklo heslo „*Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí*“: potřeboval prý pateticky a úderně zakončit jeden ze svých listopadových projevů na Václavském náměstí, a tak parafrázoval devizu první republiky. Dnes by prý tak silná slova – i když za nimi stojí a snaží se podle nich žít – už nikde veřejně neříkal, tehdy to ale zabralo. Po konci besedy vyprovázel Václava Havla nadšený potlesk zaplněné auly, která měla možnost poslechnout si celou besedu ještě jednou o dva dny později ze záznamu Českého rozhlasu.

Studentská unie ČVUT pozvala 17. listopadu současného prezidenta Václava Klause, ministryni Petru Buzkovou a rektory ČVUT, VUT v Brně, Masarykovy univerzity v Brně a TU Liberec na besedu s názvem *Kam kráčíš, česká techniko?* Diskutovali s nimi v první řadě o budoucnosti českého technického vysokého školství, ale nevynechali ani debatu o současné politické situaci v České republice.

Oficiálních oslav 17. listopadu se ujal pražský magistrát, který uspořádal na Národní třídě akci s názvem *Národní jinak*. Oslava byla pojata jako velká show, na které vystoupily hvězdy populární zábavy jako Aleš Brichta a Ondřej Hejma. Je otázkou, zda připomínání 17. listopadu je slučitelné s estrádní produkcí, která přehluší jakékoliv myšlenky i vzpomínky.

Vlastní připomenutí 17. listopadu nazvané *S lhotejností na věčné časy?* připravili studenti Filozofické fakulty UK. Jejich Studentská rada uspořádala vzpomínkový průvod, který prošel stejnou trasou jako studentská demonstrace v roce 1989. Zároveň současní studenti nezůstali jen u vzpomínání a upozornili na to, že česká společnost ještě zdaleka není zdravou demokracií a že dokonce mnohé projevy normalizace se začínají vracet do dnešního života. Na shromáždění, které začínalo na Albertově ve čtyři hodiny, vystoupil jako první student ekonomie Ondřej Matyáš. Poté promluvil Ladislav Smoljak, který varoval především před nebezpečím spojeným s rostoucími preferencemi KSČM a vyjádřil podiv, že tato strana může ještě patnáct let po revoluci, bez náznaku omluvy za zločiny své předchůdkyně, stále existovat a tak silně zasahovat do života v ČR. Poslední řečník – Martin C. Putna – upozornil na stále bezostyšnější počínání některých politiků, které lze pozorovat i na nejvyšších místech: „*je cosi shnilého ve státě českém a ryba smrdí od hlavy*“, řekl Martin Putna. Před pátou hodinou se průvod pomalu vydal na nábřeží, odkud přes Národní třídu a Lazarskou ulici došel na Václavské náměstí. Tam pod sochou sv. Václava promluvili k shromážděným studentům Jiřina Šiklová, Šimon Pánek a Tomáš Halík, dvě písně zazpíval Jaroslav Hutka. Zástupce studentů Jan Hron přečetl studentské prohlášení, které všechny občany vyzývalo k tomu, aby se více zajímali o veřejné dění, aby nebyli lhotejní k aroganci politiků a jejich neprůhlednému chování, aby nepřijímali relativizaci minulosti a aby se více sdružovali, pokud mají cíl, jak měnit společnost k lepšímu. Na závěr celé demonstrace zazněla česká hymna.

Před Hlávkovou kolejí v Praze se konalo, jako každý rok, setkání k uctění památky 17. listopadu. Letos si účastníci připomněli zároveň s 65. výročím tragického 17. listopadu 1939 také 15. výročí 17. listopadu 1989. Jménem organizátorů promluvil předseda

Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových prof. JUDr. Václav Pavlíček, který předal slovo předsedovi Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Lubomíru Zaorálkovi. Jméno vězných studentů oslovil shromáždění JUDr. Jiří Zapletal, za představitele tehdy postižených vysokých škol promluvili rektori Univerzity Karlovy prof. Ivan Wilhelm a Českého vysokého učení technického prof. Jiří Witzany. Každoroční součástí vzpomínkového aktu je dále kladení věnců u památníku obětí v areálu ruzyňských kasáren, kde bylo 17. listopadu 1939 popraveno devět studentských představitelů a byli zde během války popravováni bojovníci proti německým okupantům z řad československé armády.

Univerzita Karlova pořádá pravidelně vzpomínkové shromáždění, kterému předchází odpolední setkání rektora univerzity s bývalými studentskými vězni. Tentokrát byli přítomni i polští hosté prof. Andrzej Chwalba a prof. Andrzej Malecki, aby připomněli zásah podobný onomu proti českým vysokým školám. Odehrál se v rámci tzv. *Sonderaktion Krakau* 6. 11. 1939 proti Jagellonské univerzitě v Krakově.

Večerní slavnostní shromáždění dne 18. listopadu uspořádala Univerzita Karlova společně s Nadáním Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových ve Velké aule Karolina. Na oslavě vystoupil s projevem předseda Nadání prof. Václav Pavlíček, rektor Univerzity Karlovy prof. Ivan Wilhelm a prorektor Jagellonské univerzity v Krakově prof. Andrzej Chwalba, který zároveň převzal z rukou Ivana Wilhelma pamětní medaili pro Jagellonskou univerzitu. Studentská komora Rady vysokých škol předala na tomto slavnostním večeru Cenu Jana Opletala za rok 2004. Obdrželi ji absolventi Fakulty architektury VUT v Brně Zdeněk Hirňál, Martin Laštovička a Jiří Slezák jako ocenění za své postoje a činy v roce 1989 a za podíl na demokratizaci vysokých škol v následujícím období. V roce 1991 byli tito tři bývalí studenti zažalováni svým předlistopadovým učitelem a zároveň předsedou fakultní organizace KSČ Janem Snášelem za údajnou pomluvu, které se studenti podle Snášelova názoru dopustili tím, že jej během listopadových dnů označili za kariéristu. Touto nesmyslnou žalobou se soudy zabývaly čtrnáct let, až nakonec nařídily dnes již samostatně působícím architektům, aby se bývalému komunistovi omluvili. Po skončení této oficiální části programu následoval koncert Vysokoškolského uměleckého sboru, během něhož zazněly skladby Antonína Dvořáka, Zdeňka Lukáše a Petra Ebena, z jehož pera pochází i poslední skladba večera, *Pražské Te Deum*, napsané jako reakce na 17. listopad 1939.

Velmi důležitou součástí reflexe naší nedávné minulosti by měly být i výstavy, které přilákají širokou veřejnost. Bohužel takových výstav vzniklo k patnáctému výročí jen velmi málo. Fotografická přehlídka ve výstavní kapli sv. Jana Nepomuckého na Jungmannově náměstí přinesla sice zajímavé fotografie (Dana Kyndrová, Radovan Boček, Jan Šibík, Pavel Štecha a další), ale postrádala jakýkoliv historický komentář, takže obzvláště pro cizince vyzněla spíše nesrozumitelně a bez kontextu. Výstavu s historickými texty, dobovými dokumenty a fotografiemi připravili studenti FF UK na schodišti Filozofické fakulty. Zdokumentovali jak dění roku 1939 a listopadu 1989 v celé společnosti, tak na Filozofické fakultě samotné. Pracovníci Archivu Univerzity Karlovy připravili výstavu v prostorách Karolina, která však byla k vidění jen pro účastníky shromáždění 18. listopadu. A to přesto, že přinášela zajímavé dokumenty o dosud málo známých událostech – například průběhu listopadu 1939 na univerzitě v Krakově, který se velmi podobal pražské represii.

Ač by se patnácté výročí nabízelo jako vhodná doba pro vydání nových publikací, nachází se v knihkupectvích jen několik novinek. V první řadě je to kniha depeší z amerického velvyslanectví nazvaná *Praha – Washington – Praha*, která je prvním počinem nedávno založené Knihovny Václava Havla. Přináší výběr z důležitých depeší, které odeslalo a přijalo americké velvyslanectví v listopadu a prosinci 1989 a kterými informovalo americkou vládu o vývoji v Československu. Publikace, jejímž editorem je Vilém Prečan, přináší jak české překlady depeší, tak originální anglické znění, a je tak velmi významným příspěvkem pro další poznání listopadových událostí. Monografie Jiřího Suka *Labyrintem revoluce*, která vyšla již vloni (2003), zaplnila díky dotisku opět pulty knihkupectví, a to již jako uznávaná a takřka výchozí práce pro studium roku 1989 a role Občanského fóra v něm. Na pultech se znovu ocitla i kniha Josefa Leikerta *Černý pátek sedmnáctého listopadu* (vyd. 2001), která působivě přibližuje pohnuté události listopadu 1939. Péčí Ústavu dějin UK byl v roce 2003 vydán překlad knihy anglického emigranta Karla Macháčka s názvem *Útěk do Anglie*, který je také nadále v prodeji. Karel Macháček, lékař a válečný letec, který trvale žije v Anglii, v knize popisuje okolnosti svého útěku z Československa po uzavření vysokých škol v roce 1939, svoje úsilí, které po příchodu do Spojeného království napnul k možnosti všech československých studentů dostudovat na anglických školách a zároveň svůj podíl na přijetí 17. listopadu jako Mezinárodního dne studentů. Těmito několika knihami byla poptávka po nových publikacích pravděpodobně nasycena, více novinek jsme se bohužel nedočkali.

Značným potenciálem ke komentování 17. listopadu disponovali politici. V Poslanecké sněmovně zazněly projevy předsedů všech politických stran i prezidenta republiky. Zvýšenou pozornost si vyžaduje především projev předsedy KSČM M. Grebeníčka, který při hodnocení patnáctiletého vývoje od listopadu 1989 mluvil „o *dravém kapitalismu, o nadbílání sudetským Němcům, o rozdávání národního bohatství zahraničnímu kapitálu, církevním prelátům a šlechtě*“. Již nejen normalizace, ale i padesátá léta k nám vanou z těchto slov. Právě na takovéto projevy by měli být historici připraveni, protože s časem jich může přibývat.

Patnácté výročí 17. listopadu 1989 nebylo výjimečné, neprovázela je žádná politická událost (jako v roce 1999 výzva Děkujeme, odejděte!) a ani na poli historického poznání neznamenal tento rok výrazný posun. Možná by to mohla být i dobrá zpráva: společnost žije vlastním životem a neutápí se již tolik v minulosti, jak bylo v Čechách vždy zvykem. Daleko spíše to ale vypovídá o tom, že minulost nechceme příliš analyzovat a vlastně by pro některé bylo lepší na ni zapomenout. To se, doufejme, nestane.

Jakub Jareš

Recenze a zprávy

Logica modernorum in Prague about 1400. The *SOPHISTRIA* Disputation 'Quoniam quatuor' (Ms Cracow, Jagiellonian Library 686, ff. 1ra–79rb), with a partial Reconstruction of Thomas of Cleve's *Logica*. Edition with an Introduction and Appendices by E. P. Bos (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters Band LXXXII), Brill, Leiden – Boston 2004, XV+481 s 1 vyobr.

Není lehké nespécialistovi psát o disputaci z logiky ve středověku, ba lze to svým způsobem považovat za opovážlivost. Dovolím si proto, jsa si vědom svých limitů, upozornit na tuto pozoruhodnou práci jednak z hlediska obecného a také z aspektů kodikologických. Editor našel v bohatých rukopisných fondech Jagellonské univerzitní knihovny kodex, jehož podstatnou část uvedl v roce 1988 do literatury, nicméně považoval za potřebné ji zpřístupnit i edicí. Rukopis jako celek je pak prezentován v moderní už řadu let probíhající rekatalogizaci,¹ která obecně už překročila svými sedmi svazky (plus generální rejstřík k prvním pěti) polovinu knihovního fondu. Jak je známo, je tento důležitý a také náročný podnik dílem řady významných odborníků a lze tu bez nadsázky konstatovat, že v podstatě ve své kategorii nenechává uživateli prostor pro výraznější připomínky. To se týká i rukopisu 686, jehož datu vzniku, autoru a kopistovi, což jsou věci podstatné, věnoval Bos necelou stránku, odvolávaje se na popis Mariana Zwiercana. Zmiňují tuto skutečnost proto, že necelá stránka, kterou Bos věnoval kodexu jako artefaktu a jeho postavení, neodpovídá tak docela tomu, co se nám nabízí v popisu Zwiercanově, aniž je to ovšem zdůvodněno. Bos totiž na s. 5n. konstatuje, že rukopis vznikl po roce 1394, částečně po roce 1396 a byl napsán bezprostředně po disputaci, jejímž je odrazem. Několikerou zmínku o Praze Bos vysvětluje pražským původem kodexu (ten ale obratem poněkud relativizuje: *probably*), jehož sepsání Zwiercan datuje do konce 14. či počátku 15. století a konstatuje, že byl sepsán *pluribus manibus inter annos septuagesimos et finem saeculi XIV*. Rukopis je označen současnou vlastnickou poznámkou blíže nezařazeného Františka z Břehu, od něhož mají pocházet i nečetné marginálie u vydávaného traktátu. Bos se o něm domnívá, že byl i samotným opisovačem, ale protože víme, že na vzniku kodexu se podílela řada pisarů, třeba jeho aktivní účast vztáhnout asi jen na naši část. František z Břehu není ani u Bose ani u Zwiercana blíže charakterizován, ač šlo o osobu významnou z několika aspektů. Za prvé figuruje i jen v 5. svazku jagellonského katalogu jako majitel řady rukopisů filozofického obsahu, na druhé straně pak šlo o dvojnásobného rektora krakovské univerzity, neboť je takřka s jistotou totožný s Františkem Křižovicem z Břehu (rektorem v roce 1407 a opět 1429, viz v tomto svazku referovanou edici krakovské matriky, sv. 1, s. LIII n.). Ale je možno jít dále ve dvou směrech. Za prvé uvedený František je takřka vesměs majitelem knih, které dle poznámek jagellonského ka-

¹ *Catalogus codicum manuscriptorum mediae aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur I–V + indices*, red. Maria Kowalczyk et alii, zde sv. 5, 1993, s. 42–53.

talogu jsou nepochybně spojeny s pražskou univerzitou, a za druhé kodex 686 má vedle oně sofistické disputace takřka šedesát dalších textů (často jen jednostránkových kvestií), které do značné míry patří právě pražským mistrům, ať šlo o Čechy jako byl opakovaně Mikuláš z Litomyšle či Jan Eliášův z Týna, či o Němce jako Konrád Soltau, Albert Engelschalk nebo Jan Isnerův. To činí pražskou provenienci díla zcela jistou a Františka z Břehu – alespoň dočasně – též takřka jistým členem pražské univerzity, i když se s jeho jménem ani v Tříškově biografickém slovníku pražské univerzity, ani v jiných pomůckách, které jsem měl k dispozici, nesetkáváme. Tím spíše by stál za monografickou pozornost. A už jen *in margine* dodávám, že zmínka, kterou Bos uvádí v podobě: „*all Poles drink*“, v pramenu samotném (obrat užívá v rámci své logické ekvilibristiky), zní: „*bibens fortiter est Polonus*“ (s. 5, pozn. 12, kde ovšem odkaz třeba opravit na II, qu. 7).

Předchozí řádky nemají v žádném případě Bosovu práci bagatelizovat, spíše upozornit na to, co by bylo potřeba udělat, aby se připravila zřetelnější půda pro sledování různých vlivů, neboť je pochopitelné, že Bosův zájem se ubíral jiným směrem. A v tomto směru podal výkon hodný pozoru, neboť už jen samotné paleografické zvládnutí látky bylo neobyčejně náročné (stačí se podívat na ukázkou na s. 2). Bos si ale rozšířil svou úlohu v tom smyslu, že věnoval pozornost i rukopisu vídeňské Národní knihovny (cvp 4785), který klade do úzké souvislosti s naší problematikou a jehož *sophistria* datuje „*někdy po roce 1365*“ a umísťuje též do střední Evropy, aniž by ale v té souvislosti Prahu zmiňoval, i když se zdá z okolností logické, že vlastně není jiná možnost. V příloze pak na základě krakovského rukopisu excerpuje myšlenky, respektive příklady z nedochované *Logiky* Tomáše z Kleve a sestavuje je do samostatného oddílu, aby vynikla jejich specifická.

Úvod sám podává v jistém smyslu rovněž více, než by se mohlo očekávat, protože zasazuje celou problematiku *Sophistrie* do širšího proudu myšlení konce 14. století, spojeného s tzv. *via moderna*, která se úzce vázala na studijní programy tehdejších univerzit, Prahu nevyjímaje. Tím už se ale dostávám na pole logiků, kteří jistě ocení Bosovu práci, který ovšem podal vedle edice vlastního textu také velmi zevrubný komentář k jednotlivým částem obou traktátů s dohledáním příslušných autorit. A protože vedle zevrubného rozepsání jednotlivých článků v obsahu máme možnost bližší orientace i v rejstřících jmenných a zejména věcném, jde o práci, která si najde své čtenáře, i když jejich okruh bude úzký, zato však přesáhne oblast Prahy a střední Evropy.

Ivan Hlaváček

**Metrika Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508,
Biblioteka Jagiellońska rkp. 258. Tom 1–2,
wydali Antoni Gašiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska
przy współpracy Ryszarda Grzesika,**

*Towarzystwo naukowe Societas Vistulana, Kraków 2004, LXII+650 a 768 s.,
CD-ROM s reprodukcí originálu rukopisu v 1. svazku včetně úvodu.*

Kniha, která nese i latinský patitul a přináší ve svém 1. svazku i podrobný výtah úvodu v angličtině, nepřekvapuje, ale potěší. Nepřekvapuje proto, že bylo obecně povědomo, že poznaňské pracoviště Polské akademie věd pod vedením prof. Antoni Gašiorowskiego na tomto úkolu pracuje a publikovalo již řadu přípravných studií, zejména pak také edici knihy promocií krakovské artistické fakulty.¹ Potěší pak z toho důvodu, že se nám dostává do ruky moderní a spolehlivá edice se skoro veškerým aparátem, který si současný uživatel může přát. Už úvodem je však třeba říci, že uživatel musí začít u seznamů zkratk nejružnější povahy, zejména také technických zkratk a symbolů, bez nichž je orientace složitá. Ty přicházejí jednak na samém počátku 1. svazku (s. VII nn., jednak koncem sv. 2, s. 759 nn.). Výslovně je však třeba připomenout, že seznam edic a literatury obsahuje jen častěji používané práce, a není tudíž po této stránce úplný. Editori měli tedy výrazně širší záběr.

Sama matrika samozřejmě nebyla neznáma, ba byla dokonce již před více než stoletím vydávána. Tím naznačuji, že šlo nejdříve o dílčí edice, respektive pak edice základní byla publikována v průběhu desetiletí, rejstříky posléze dokonce až v roce 1974. Současní editoři (zatímco v tištěné verzi vzniká nejdříve dojem, že úvod je dílem všech editorů, v CD-ROMu jej podepisuje jen T. Jurek, což je v úvodu řečeno až na jeho samém konci – s. XLIV) poukazují na řadu závažných poklesků jak v předchozí edici samotné, tak zejména v identifikacích jednotlivých lokalit v rejstříku, aniž by ovšem kriticky konstatovali, že někdy se definitivní určení prostě zdařit nemůže. To, že editoři starší vydání nepodceňují, vyplývá i ze skutečnosti, že závěrem úvodu je podána konkordance jejich vydání s vydáním jejich předchůdců. Předmluva přináší informace diplomatické a zasazuje matriku do širších souvislostí této kategorie v evropském kontextu. Ukazuje na odlišnost jejího uspořádání ve vztahu k dochovaným matrikám střední Evropy a vyslovuje pravděpodobný dohad, že tu mohla být vzorem nedochovaná matrika pražská (s. XXV). V úvodu jsou podány rovněž informace týkající se vlastního rukopisu a příslušných edicních (transkripčních) zásad. Editori oprávněně dávají u jmen přednost transliteraci, u informací věcných, kde nemůže být pochyb, používají zkratk. Např. dt = *dedit*, st = *solvit*, tt = *totum* atd. (srv. s. XLI, resp. sv. 2, s. 759). V závěrečném poděkování bylo vzpomenu i Ústavu pro dějiny UK, konkrétně Michala Svatoše.

Důležitost a oprávněnost moderní edice zdůvodňují už pouhá dvě čísla: v matrice přichází na dvacet tisíc osob ze zhruba 6500 lokalit, a to neobyčejně širokého záběru geografického, takže se není co divit, že druhý svazek díla, který obsahuje rejstříky, je rozsáhlejší prvního, který přináší „hladký“ text. Hladkým textem ovšem rozumím, že edice sama (viz ale níže poznámku o dobrodincích univerzity) neobsahuje žádných poznámek

¹ O tom srov. v mém Klasobraní zahraničních prací posledních let k dějinám středověkého školství, převážně univerzitního in: AUC – HUCP 42, 2002, 1–2 (vyšlo 2004), s. 175–184.

prosopografických, které jsou připojeny k příslušným údajům ve svazku druhém. Zde doplňují editoři proti textu předlohy jenom jednak užitečné paleografickodiplomatické charakteristiky příslušných zápisů, s uvedením konkrétního písaře, jímž býval, ale nemusel být příslušný rektor, jednak upozorňují na poklesky předchozí edice. U každého jména je poznamenáno jeho „osobní číslo“, které sestává z indexu uvádějícího pro 15. století poslední dvoučíslí, pro století 16. celé datum roční s označením, zda jde o letní (*e – estivalis*) či zimní (*h – hiemalis*) semestr, a pak průběžné číslování pod titulkem jednotlivých pravidelně se střídajících rektorů (s případným uvedením o kolikátý rektorát té či oné osoby jde). To je důležité pro hledání v rejstřících, které jsou takto orientovány.

Nemá smysl pouštět se tu do obsahového, respektive statistického rozboru díla, který byl porůznu v polské literatuře učiněn, nicméně je třeba upozornit na jeden fenomén, který překračuje vlastní historii a jenž je v současnosti sledován i literaturou filologickou. Jde o frekvenci křesťanů jmen, neboť oněch 20 000 osob je už dostatečným východiskem. Editoři této skutečnosti využívají jen v nepatrné míře. Konstatují, že v uvedeném století je z oněch dvaceti tisíc na 3900 Janů (z toho půl tisíce Janů, kteří byli syny stejnojmenného otce), dva tisíce Mikulášů, přes tisíc bylo Petřů, pak Stanislavů, Ondřejů, Matějů atd. Pouhých 11 jmen nosilo takřka 70 % osob. Václavů byla řada desítek, a to nejen z Čech, ale i odjinud. A bylo by možno pokračovat a nedalo by už tak moc práce křesťanů jména, která jsou sestavena v druhém rejstříku (sv. 2, s. 590–722 včetně zajímavé tabulky, na s. 590, jež ovšem nemohla reflektovat případné časové posuny nebo snad stabilitu?) detailněji interpretovat jak v časovém horizontu, tak ve smyslu teritoriálním.

Bylo však řečeno, že základem prosopografického využití je rejstřík geografický, který má takřka šest set stran a jenž je doslova jádrem edice a klíčem k jejímu snadnému použití. Zde editoři odvedli neobyčejný kus odříkavé práce, i když zdaleka ne vždy mohli dojít k definitivnímu výsledku, protože údaje předlohy byly leckdy neurčité ať už svou formou či víceznačností příslušného jména. Dle možností na to editoři pochopitelně odkazují. Zejména je třeba ocenit hojnost odkazových hesel, která respektují písařské varianty (a někdy pochopitelně také chyby v záznamech, jež dělí na „*blědy ucha*“ a „*blědy ręki*“). Upozorňovat tu na bohemika se vymyká možností tohoto sdělení, nicméně je třeba uvést, že leckteré jméno může být pro regionální bádání české (a moravské) přínosem, i když dosavadní porůznu publikované seznamy českých scholárů v zahraničí leccos přinášejí.² Je tomu tak i proto, že zmiňovaný geografický rejstřík se snaží na osoby, které se nějakým zřetelnějším způsobem po svých studiích uplatnily, upozorňovat. A konečně rejstříkový svazek přináší ještě třetí index, v němž jsou zohledněny funkce a společenské postavení jednotlivých imatrikulantů, jejichž poznamenání zpravidla přichází v marginálních poznámkách, ať jde o jejich církevní postavení (*abbas, archidiaconus, altaris, archiepiscopus, canonicus, capellanus* atd.), ale i zařazení světské (*cancellarius, civis, notarius, princeps* atd.) až k označením příbuzenských vazeb (*nepos*) či čestným titulům (*poeta*). Poslední rejstřík konečně upozorňuje na dobrodince a mistry univerzity, jejichž jména přicházejí úvodem matriky, neboť jich bylo vzpomínáno při příslušných příležitostech (sv. 1, s. 5–37, *Nota modum et ordinem petendi pro benefactoribus Universitatis...*). Tato jména jsou doprovázena prosopografickým komentářem.

² Tu stačí upozornit na poslední práci Františka Šmahela a Miroslava Truce, *Studie k dějinám UK v letech 1433–1622*, AUC – HÚCP 4, 1963, 2, s. 3–59.

Příložený CD-ROM přináší zejména reprodukci originálu celého rukopisu, a tak mi bylo možno přičinit k s. 409 alespoň drobnou opravu. Na s. 410 je zde reprodukována s. 306 rukopisu, jméno Jana z Lehnice tam však nepřichází. Kontrolou s ním se ukazuje, že je to poslední záznam na předchozí straně. I když jsem procházel rejstříky, zejména místní dosti zevrubně, nemám k němu žádné dodatky či opravy. Snad to samo o sobě může být svědectvím o spolehlivosti celé práce a klade ovšem nepříjemné otázky *pro domo propria...*

Ivan Hlaváček

Dějiny středověkých univerzit u leydensko-bostonského „Brilla“

Jméno Brilllova nakladatelství není mezi medievisty neznámé, ba naopak je značkou osvědčené kvality již od sklonku 17. století (!). Také čtenáři posledních čísel tohoto časopisu se mohli seznámit s několika jeho novinkami (AUC – HUCP 42, 2002, s. 177 n.). V řadě věnované vzdělání a společnosti ve středověku a v době renesanční, čítající už dvě desítky svazků, se v posledních dvou letech objevily čtyři důležité práce. O třech z nich chtějí následné řádky vydat alespoň stručné svědectví. Čtvrtou, která je zatím jen první částí širě založeného biografického slovníku, tu ponechávám stranou, i když ji v připojeném bibliografickém soupisu pro jistotu také zaznamenávám. Vyčleňuji ji ostatně také proto, že se netýká středoevropského regionu, jako je tomu u těch ostatních, jež nás tak oslovují bezprostředně. Tyto publikace je možno typově rozdělit do dvou skupin. Zatímco kniha Gramschova je monografického charakteru, oba další svazky jsou soubory statí. V prvním jde o životní klasobraní jednoho z předních medievistů, heidelberského emerita, jemuž univerzitní historie byla jedním z výrazných zájmových polí, druhá je výstupem ze symposia. Nyní však už konkrétně k jednotlivým knihám.

Gramsch si ve své jenské disertaci („Doktorvater“ profesor Helmut G. Walther) vzal za úkol všestrannou analýzu pouniverzitních aktivit erfurtských právníků od počátků této školy jako univerzity (je totiž povědomo, že vyrostla z dříve zde působících řádových, zejména mendikantských studií, i když označení *studium generale* získala až od Karla IV., formální univerzitou se ale stala až v r. 1392). Poměrně dobře dochované vlastní prameny, zejména pak matriky, tvoří základ Gramschovy práce (tu je třeba říci, že se autor na s. 38 neoprostil ještě zcela od 20. století, když o jejich edici z let 1881–1899 hovoří jako o dílu minulého století; není ale zdaleka jediný), které jsou v plnosti dochovány a jimž věnuje i řadu poznámek diplomatického charakteru. Ale současně je nutno říci, že ty by pro jeho práci byly málo, neboť mohly být jen východiskem. Bylo totiž třeba sledovat uplatnění se osob tam přicházejících rovněž v jejich dalších aktivitách, které se rozběhly nejen po celé střední Evropě. A tu ukázal Gramsch velkou píli, neboť nahlédl takřka do všech relevantních edic, aby z nich vytěžil pro sebe potřebné údaje. Že tu byly použity (jak ukazuje závěrečný seznam pramenů a literatury) i některé edice české, rozumí se samo sebou, respektive pozorujeme, že byla použita stará univerzitní *Monumenta* i *Monumenta Vaticana* (kde se ale autorovi podařilo na jedné řádce zkomolit jména všech čtyř uváděných editorů a pátého – Kroftu – zapomenout). Návazné svazky Eršilovy tu nenacházím, stejně tak jako všechny další české relevantní práce počínaje Tříškovým biografickým slovníkem pražské univerzity, který při veškeré své problematičnosti přináší řadu relevantních informací v širokém kontextu, přes práce Tadrovy, Šmahelovy, Kejřovy či Kadlecovy až k I. svazku našich velkých univerzitních dějin. Ale vraťme se k tomu, co kniha přináší.

Odhlédněme zatím od bibliografie a příloh a charakterizujeme jednotlivé kapitoly. Jejich šest a jsou vnitřně bohatě strukturovány. První kapitola je úvodní ve dvojitým smyslu: jednak pojednává o obecné recepci vytvářejícího se právníckého stavu v německé společnosti 15. století, zejména však už přechází k prosopografickým otázkám erfurtské univerzity a studiu jejích matrik a vnímá další prameny a edice ke studiu německého kléru,

zejména *Repertorium Germanicum* a *Repertorium Poenitentiariae Germanicum* (tu třeba dodat, že autor už nemohl využít posledních svazků obou těchto děl). V druhé kapitole zasazuje erfurtské juristické studium do obecnějšího středoevropského kontextu, kdy mu je základním kritériem počet profesorů na oboru, respektive fakultě. Praha tu skoro nefiguruje, což je vysvětlitelné absencí české literatury, zejména pak nepoužitím základní Kejřovy knihy o pražské právnícké univerzitě z roku 1995 (která má rozsáhlé německé shrnutí!). Tabelárně se tu snaží vyjádřit peregrinace mezi Erfurtem a dalšími středoevropskými univerzitami včetně Prahy, ovšem je tu opět poněkud limitován neznalostí poměrně hojné české literatury (vedle Kejře zejména Boháčka, ale i dalších). Právě v této partii vyniká místo Prahy, která je prezentována v oddílu erfurtských kontaktů s jinými německými (!) univerzitami. Vynechány nejsou ani vztahy k italským univerzitám, jejichž analýza je spojena opět s pramennými úvahami. Rozsáhlá pasáž je tu věnována jednotlivým skupinám osob na univerzitě působícím včetně učitelského sboru. Tím se přechází ke kapitole třetí, která je zasvěcena vlastnímu studijnímu programu erfurtské univerzity včetně studií artistických. Už tu ale třeba říci, že poměrně velice málo pozornosti věnuje odbornému zabezpečení tohoto studia, jinými slovy knižní výbavě, ač právě Erfurt má pro tuto otázku poměrně velmi kvalitní prameny všelikého druhu. Ve věcném rejstříku se nalézají jen několik v podstatě bezvýznamných odkazů na knihy, respektive knihovny. A nic nenacházím ani v biografickém CD-ROMu.

Čtvrtá kapitola je věnována prebendám spojeným s erfurtskými juristy, jejich časovému vývoji a zejména také geografickému rozsahu. Že tu šlo především o nejnvýznamnější kostely města Erfurtu samotného, rozumí se samo sebou. Za snad nejnvýznamnější kapitolu lze ale považovat nejrozsáhlejší kapitolu pátou (s. 380–543), která pojednává o vlastním uplatnění se erfurtských juristů v „praktickém životě“. Škála těchto aktivit je velmi široká: od kuriálních aktivit v nejširším slova smyslu přes úředníky, respektive členy rad říšských knížat i měst, kdy je látka zpracována i tabelárně, až k účasti na teritoriálním církevním soudnictví. Šestá kapitola posléze shrnuje výsledky předchozích kapitol. Protože Gramschovy analýzy přesahují svým rozsahem více než jedno století, bylo možno vysledovat i širší tendence typu *longue durée* v poměrně významné oblasti dějin středoevropské vzdělanosti a kultury střední Evropy v pozdním středověku.

Šedesátistránková tabelární zachycení nejrůznějších aspektů sledované problematiky v procentuálním vyjádření (sociální původ, vzdělání a další aspekty) uzavírají vlastní text. Pak přicházejí již avizované seznamy pramenů a literatury a dva rejstříky: osobní a spojený místní a věcný. Zatímco husité mají jeden odkaz, Čechy tři, pražská univerzita samozřejmě – přes všechna upozornění na nerefluktování českých pomůcek – zejména pro dobu do roku 1409 je zastoupena poměrně velmi výrazně. Kniha se tak může (a měla by) stát impulzem k hlubším analýzám prosopografického charakteru, i když práce na vytěžení tohoto materiálu běží ovšem již delší dobu nezávisle na ní. Nicméně lze její četbu i tak doporučit, protože v leccems může dát impulzy a ovšem přináší i solidně zpracovaný potenciální komparativní materiál.

* * *

Druhým svazkem Brilllovských novinek je soubor univerzitní historie zasvěcených statí heidelberského emeritního profesora Jürgena Miethkeho, jenž vedle řady prací přímo

k dějinám své univerzity (zejména pečuje o vydávání pramenů k jejím starším dějinám) má za sebou i početné práce k obecně středověké univerzitní historii. V tomto svazku je předkládán reprezentativní výběr 16 studií z let 1976 až 2001. Hned úvodem je třeba říci, že jde o přetisk původních znění těchto prací, k němuž byly navíc připojeny jen odkazy na původní paginaci, takže se v poznámkovém aparátu neobjevují ani vzájemné odkazy na stati, které tu jsou tištěny. Protože ale jde převahou o studie z posledních patnácti let, není třeba v tom vidět větší nedostatek.

Není možno všechny studie zevrubněji analyzovat, nicméně je alespoň v úplnosti prezentovat, neboť pokud vidím, byla v naší literatuře představena (a to Františkem Šmahalem v ČČH 89) jen předposlední stať tohoto souboru (*Die mittelalterlichen Universitäten und das gesprochene Wort*, s. 453–491), na což odkazují.

Miethkeho zájem krouží kolem několika jen volně propojených okruhů. Tak to jsou zejména otázky právního, respektive správního charakteru (*Päpstliche Universitätsgründungsprivilegien und der Begriff eines Studium generale im Römisch-deutschen Reich*, s. 1–12; *Universitas und studium. Zu den Verfassungsstrukturen mittelalterlicher Universitäten*, s. 13–38; *Der Eid an der mittelalterlichen Universität. Formen seines Gebrauchs, Funktionen einer Institution*, s. 38–62). Druhý okruh se týká studentů a profesorů (*Karrierechancen eines Theologiestudiums im späteren Mittelalter*, s. 97–131; *Die Studenten unterwegs*, s. 133–155; *Die Welt der Professoren und Studenten an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, s. 175–205), další vztahu církve a univerzity (*Kirche und Universitäten. Zur wirtschaftlichen Fundierung der deutschen Hochschulen im Spätmittelalter*, s. 157–174; *Die Kirche und die Universitäten im 13. Jahrhundert*, s. 207–251; *Papst, Ortsbischof und Universität in den Pariser Theologenprozessen des 13. Jahrhunderts*, s. 313–359). Čtvrtý soubor pak vytvářejí tři studie, které se přechylují k dějinám filozofie, respektive teologie či věnují pozornost vztahu univerzity k obecnému stavu vzdělanosti (*Zur sozialen Situation der Naturphilosophie im späteren Mittelalter*, s. 253–273; *Gelehrte Ketzerei und kirchliche Disziplinierung. Die Verfahren gegen theologische Irrlehren im Zeitalter der scholastischen Wissenschaft*, s. 361–405; *Bildungsstand und Freiheitsforderung, 12.–14. Jahrhundert*, s. 63–95). Dále přichází dvojice věnovaná osobnostem. Jde o Abaelarda s Gilbertem z Poitiers (*Das Verfahren gegen Abaelard und Gilbert von Poitiers*, s. 275–311) a o Marsilia z Inghen (*Marsilius von Inghen als Rektor der Universität Heidelberg*, s. 429–452).

Aniž bych chtěl podceňovat ostatní studie, přinášející řadu důležitých soudů a pozorování, za nejpodnětější z výše uvedených statí považuji čtyři okruhy: *Karrierechancen*, studentskou peregrinaci (již věnoval velkou pozornost nověji zejména C. Schwinges), vztah církve a univerzity, jemuž jsou věnovány tři stati, z nichž jedna pojednává o hospodářském podloží univerzity, druhá zejména o sociálním uplatnění se univerzitních absolventů v rámci církve, zatímco třetí je věnována dohledu církve na univerzitní pravověří, dokumentovanému pařížskými procesy 13. století. Na to úzce navazuje stať o učených kacířstvích a jejich potírání církví.

Na konec jsem si ponechal Miethkeho stať, která má téma, jež Prahu oslovuje už v titulku: *Die Anfänge der Universitäten Prag und Heidelberg in ihrem gegenseitigen Verhältnis* (s. 407–428) z roku 1999. Po úvodních výkladech o zahraničních vzorech přichází na pořad nejdříve univerzita pražská. I když dnes nevidíme ty antagonismy, které

v minulosti často diskusi podvazovaly, přesto nelze považovat za zcela korektní, říká-li se, že Praha byla „*erste Universität in Deutschland*“ (s. 410), stejně jako je třeba konstatovat, že papežská svolovací listina nemohla být určena „*Romanorum regi*“, neboť by mu toto právo nemohl udělit pro „*hereditario regno suo Boemie*“ s tím, že v sousedních zemích takové učení nepřichází. Miethke se dotýká i formálních přejímek Karlovy zakládací listiny z formuláře Petra z Viney, na něž dávno upozornil Denifle, detailně je ale rozkryl až Nováček. Zejména však Miethke zdůrazňuje, že Karel založil univerzitu „*ausdrücklich in seiner Doppel-eigenschaft als Romanorum rex semper augustus et Boemiae rex*“. Není tomu ovšem tak, protože nejen že v textu se hovoří o tom, že tím bude povzneseno „*regnum nostrum Boemie*“, ale zejména také proto, že ta dvojí královská funkce v intulaci neznamená nikdy, že právní pořízení formulované v dispozici vyrůstá z obou funkcí. Neboť všechny písemnosti Karlovy, ať do říše či České koruny nesou tuto dvojí (od roku 1355 je ovšem titul římskokrálovský nahrazen císařským) intulaci, aniž by bylo možno se domnívat, že v listinách pro říši by český titul znamenal jakoukoliv jeho ingerenci jako českého krále (pokud ovšem tamním příjemcům, jako např. Norimberku, nedával privilegia v českém státě). A ovšem to platí i opačně. Ostatně ve většině případů bývá tento fakt podtrhován v textu buď přímo formulí, že se tak děje z moci té či oné, nebo že v sankci se konstatuje, že případné pokuty připadnou té či oné komoře. Ne-děje se tak sice nijak soustavně, neboť teprve za jeho syna se tento obrat stává obecnější, nicméně to vyplývá ze srovnání s tehdejší realitou a ovšem také z kancelářských poměrů jednotné dvorské kanceláře. Stačí ostatně upozornit na tzv. Eisenašský diplom, vydaný 1349, kde je výslovně zmiňována „*auctoritas regia Romanorum regis*“ (ten by v prvním případě byl zbytečný). Titulační dichotomie přitom ovšem, jak jsem výše naznačil, nemá tu váhu, kterou by tam Miethke chtěl vidět. Škoda, že autor nevzal v úvahu moderní českou literaturu, i když jím citovaní Rexroth a Moraw, ji – ovšem jen do jisté míry – reflektují. Další poznámky o Praze sahají až do doby oddělení se univerzity právnické (1372). V protikladu k Praze měl Heidelberg v roce 1384 daleko horší výchozí pozici, i když získal z Prahy záhy vysoce kvalifikované odborníky, kteří mohli hned v počátcích dodat heidelbergkému založení razanci, kterou u Krakova a Vídně v jejich počátcích prostrádáme.

Úplně na konec je třeba s povděkem konstatovat, že rejstřík Miethkeho knihy integruje nejen jména osobní a místní, ale též důležitější hesla věcná, zejména také podstatný instrument univerzitní, totiž fenomén knihy. Tu snad možno na základě toho, co je rozptýleně podáno, zalitovat, že autor si zatím nepoložil tuto otázku soustavně, ač je k tomu svými znalostmi dostatečně vyzbrojen. Ale snad se dočkáme.

* * *

Třetí a poslední knihou je sborník ze symposia. Nikdo nemůže v tomto typu publikace očekávat soustavný výklad příslušného tématu, ale jen, či spíše „jen“ upravení cesty k pozdějšímu komplexnímu zpracování. Stejně tak tomu bylo i u tohoto heidelbergského symposia z jara 2002, jehož se zúčastnili, pokud to lze z knihy vyčíst, i tři čeští badatelé: historik František Šmahel, mediolatinistka Jana Nechutová a germanista Václav Bok, kteří se ve sborníku prezentují svými příspěvky. Celkem 11 statí plus předmluva a shrnutí představuje zajímavé klasobraní, i když je třeba litovat, že dva další na slovo vzaté od-

Bibliografické odkazy na jednotlivé výše referované svazky řady Education and Society in the Middle Ages and Renaissance:

Vol. 17: Robert Gramsch, Erfurter Juristen im Spätmittelalter. Die Karrieremuster und Tätigkeitsfelder einer gelehrten Elite des 14. und 15. Jahrhunderts, Leiden – Boston 2003, ISBN 90-04-13178-7, XVI+717 s. a CD-ROM s biografiemi v textu zmiňovaných juristů.

Vol. 18: Thomas Sullivan, Parisian Licenciates in Theology, A. D. 1373–1500. A Biographical Register vol. 1 – The Religious Orders, ibid. 2004, ISBN 90-04-13586-3.

Vol. 19: Jürgen Miethke, Studieren an Mittelalterlichen Universitäten. Chancen und Risiken. Gesammelte Aufsätze, ibid. 2004, ISBN 90-04-13833-1, XIII+517 s.

Vol. 20: Fritz Peter Knapp – Jürgen Miethke – Manuela Niesner (Hg.), Schriften im Umkreis mitteleuropäischer Universitäten um 1400, ibid. 2004, ISBN 90-04-14053-0, XXIX+310 s.

Ivan Hlaváček

Jan Jessenius z Jasané, Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze

L. P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech,

edd. a překlad B. Divišová, H. Floriánová, C. Matouš, D. Svobodová,

O. Vodenková, Karolinum, Praha 2004, ISBN 80-246-0922-3, 645 s.

Ve spise *Anatomiae historia* vydaném v saském Wittenbergu roku 1601 se Jan Jessenius (1566–1621) vrací k pitvě vykonané předcházejícího roku v Praze. Takové „divadlo“ bylo jistě pro pražské publikum událostí mimořádného významu a v Rečkově koleji se nepochybně sešla pestrá společnost zvědavých přihlížejících. Nalezli bychom mezi nimi nejen představitele tehdejší univerzity, procházející dlouhodobě obdobím poklesu významu, ale především četné zástupce stavů, pro které vědecký rozměr sledovaného aktu jistě nebyl prvořadý. Jesseniovu pitvu můžeme proto hodnotit jako událost spíše společensko-reprezentativní než vědeckou, při které erudovaný výklad nad rozřezaným tělem nejenže popularizoval anatomickou látku, ale rovněž a především i osobnost samotného Jessenia.

Latinský spis popisující průběh pitvy tuto skutečnost akcentuje. Dedikován je „nejjasnějšímu králi a veleváženým stavům slavného (tj. českého) království“ a úvodní pasáže nešetří chválou na líbeznou zemi, vznešeného vládce a skvělé obyvatelstvo. Vlastní anatomický popis je rozdělen na devět „výkonů“ probírajících postupně, tak jak v průběhu několika dnů postupovaly pitevní úkony, jednotlivé oblasti lidského těla. Pozornosti se dostalo nejprve orgánům břišní dutiny, následně hrudníku a posléze hlavy, přičemž poslední výklady přibližují uspořádání horních a dolních končetin. Text u čtenáře navozuje dojem spoluúčasti, Jessenius se během popisu pitvaných orgánů obrací na diváky, připomíná jim vyložené skutečnosti a směřuje jejich pozornost k pojednávaným orgánům. Zvolený literární postup dodává odbornému výkladu na poutavosti, autor nadto pro zvýšení čtivosti textu (či vlastně atraktivnosti výkladu prováděné pitvy) neváhá připojit dobově aktuální společenskou poznámku (kupříkladu o benátských ženách nosících výrazné dekolty, „aby odváděly své manžele od homosexuálních sklonů“), srozumitelné přirovnání („poté, co jsme si prohlédli královského kuchaře, totiž játra“), nebo odkazy na antické báje či historii.

Leitmotivem celého díla je oslava lidského těla, dokonale a účelně uspořádaného, ve kterém nic není bez užitku, byť v případě funkce slepého střeva je Jessenius na rozpacích. Neváhá zdůraznit, že zkoumání takto harmonického a vpravdě nejdokonalejšího z Božích výtvorů je vysoce prestižní. V předmluvě připomíná, že podle báje Jupiter během jedné hostiny pro pobavení ostatních bohů vystavěl amfiteátr, kde diváci sledovali „divadlo světa“. Po skončení představení se božské osazenstvo jednomyslně shodlo, že nejvíce se jim líbil člověk: „rozumný, spravedlivý, mírný, dobrotivý, vládný – prostě člověk“. (*Theatrum mundi* patřilo mezi oblíbené renesanční metafory a mytologická aluze jistě lichotila pražskému publiku shromážděnému ke sledování „divadla pitvy“.) V průběhu popisu svých výkonů se Jessenius pravidelně dovolává učených autorit, hojněji opět antických: Aristotela, Hippokrata, Galéna a jiných. Přisuzuje jim názvy demonstrováných orgánů a prezentuje (zřídka však správné) etymologické výklady.

Předkládaná edice obsahuje v první řadě faksimile tisku z roku 1601 a její český překlad. S ohledem na dobu vzniku textu a tematické zaměření bylo jeho tlumočení do češtiny jistě nesnadnou záležitostí. Zejména identifikaci Jesseniem užívaným odborným ter-

mínům je proto věnován poznámkový aparát, ve kterém jsou rovněž korigovány autorovy etymologické vývody a uvedeny některé věcné výklady. Edici předchází úvodní text prof. MUDr. Josefa Stingla osvětlující pozadí vzniku edice a hodnocení Jesseniovy osobnosti a díla, jehož autorem je MUDr. Ladislav Borovanský. Text je doplněn upřesňujícími poznámkami Bohdany Divišové, která rovněž sepsala doslov, týkající se již pouze vlastního textu popisu pitvy. Připojen je rovněž stručný životopisný medailon Jana Jessenia, užitečný slovník osobností a ediční poznámka B. Divišové.

Práci s edicí by jistě usnadnily chybějící rejstříky a slušel by jí i seznam odborné literatury vážící se k tématu („*historik tak obeznámený s historií i dobou Jesseniovou*“ je ještě identifikován v poznámkách na s. 25, původce slovenského vydání Jesseniova traktátu o kostech ovšem uveden není atd.). I tak lze ovšem konstatovat, že edice, byť s jistým zpožděním, příhodně připomněla čtyřsetleté výročí Jesseniovy pražské pitvy.

David Tomíček

Angela Trezza Cabrales (ed.), *La Congregazione italiana di Praga (Luoghi e memorie dell'Istituto Italiano di Cultura)*, Kutná Hora 2003, ISBN 80-86359-11-5, 119 s.

Italský kulturní institut v Praze vydal na sklonku roku 2003 pozoruhodnou publikaci, která je významným příspěvkem k dějinám italské minority v Čechách. V šestnáctém století dosáhla Praha, jež se stala dokonce sídelním městem císaře Rudolfa II., zenitu svého postavení v raném novověku. Přirozené kulturní, politické a ekonomické centrum střední Evropy v atmosféře relativní náboženské svobody se stalo pochopitelně lákadlem četných imigrantů, mezi nimiž nezanedbatelnou část tvořili příchozí z Apeninského poloostrova. Italové především ze severu přicházeli jako architekti, obchodníci, políři, lékaři, štukatéři a zástupci dalších kvalifikovaných profesí. Postupně se zde usazovali, a tak vznikla pražská italská minorita. Studium dějin této pozoruhodné kulturní i geografické enklávy je neoddělitelnou součástí historie českého raného novověku.

Kniha, o níž je řeč, je koncipována jako sborník článků českých i italských autorů na různá témata, jejichž úhelným kamenem se stal vznik a vývoj Vlašského špitálu na Malé Straně. Publikace o 119 stranách splňuje nejen odborná kritéria, je vybavena poznámkovým aparátem, seznamem ilustrací a zkratk, ale je také příkladem krásně udělané knihy. Zejména ilustrace, barevné i černobílé fotografie vhodně doplňující text zaslouží pochvalnou zmínku.

Obsah tvoří jedenáct studií. První článek Anny Bartolozzi *La Congregazione della Beata Vergine Maria Assunta in Cielo (Religione e carità nella migrazione degli italiani a Praga in età moderna)* se týká nejen dějin italského Bratrstva Nanebevzetí Panny Marie, ale uvádí také do problematiky bratrstvem založeného špitálu a širších souvislostí života italské obce v Praze. Zajímavé jsou například informace o provenienci italských přistěhovalců a jejich profesním zařazení. Autorka také zpracovala ambivalentní vztah mezi katolickou italskou menšinou a jezuitským řádem. Tatáž autorka přispěla do sborníku ještě článkem zabývajícím se patrociniem sv. Karla Boromejského, ochránce proti moru. Vlašský špitál je jedním za zřídka viděných příkladů výskytu tohoto zasvěcení v Čechách.

Přední český badatel v oboru dějin medicíny Petr Svobodný přispěl také dvěma články. Především studií o sociálně zdravotní roli Vlašského špitálu v letech 1602–1789, která je (jak sám v poznámce upozorňuje) především shrnutím jeho starších prací na toto téma. Vzhledem k ucelenému záběru sborníku to však není na škodu. A v druhém textu (*I festeggiamenti per il giubileo della Congregazione e dell'Ospedale degli italiani nel 1773*) se Svobodný věnuje populární historické problematice – dějinám festivů. Z metodologického kontextu ostatních článků se poněkud vymyká příspěvek Silvie Pavlicové *La donna ed il suo ruolo nei documenti dell'Ospedale italiano*. Autorka se pokouší postihnout všechny role, v nichž se v dějinách špitálu ženy objevují od nečetných donátorek, přes ženský personál až po chovanky.

Jana Kofroňová v článku *L'Ospedale italiano di Praga: genesi e storia dell'edificio* rozebírá stavební historii komplexu. Snaží se charakterizovat skupinu italských stavitelů a umělců, kteří se pravděpodobně podíleli na stavbě, a studuje vlivy, které si tito přistěhovalci s sebou přinesli ze své vlasti. Dále se pokouší rekonstruovat vnitřní uspořádání špitálního komplexu, oltáře v kapli, umístění chovanců atd. Nakonec charakterizuje

model raně novověkého špitálu, ze kterého se při budování pražského komplexu vycházelo, a srovnává teoretický koncept s malostranskou realitou.

Z pohledu dějin umění se italským špitálem zabývá Jan Royt v příspěvku *La decorazione pittorica della cappella della Vergine Maria e di San Carlo Borromeo nell'Ospedale italiano*. Detailně popisuje především nástěnné malby a štukovou výzdobu kaple, kterou se snaží zařadit do širšího kontextu, a klade si otázku autorství. Podrobným doplňkem k výše uvedenému článku je příspěvek Tomáše Bergera *I dipinti recentemente scoperti sulla volta della cappella della Vergine Maria e di S. Carlo Borromeo nell'Ospedale italiano: restauro e datazione*, v němž autor publikuje nové výsledky stavebně-historického průzkumu.

Italská minorita po sobě v Praze vedle špitálu zanechala ještě jednu významnou památku – Vlašskou kapli. Její podobu zpracovala ve svém článku Petra Nevimová. Zabývá se nejen vlastní architekturou, ale také vztahy italské komunity a jezuitů, kteří se do jisté míry podíleli na správě této svatyně. Dokladem významu kaple je i skutečnost, že se jedná o jednu z prvních sakrálních staveb s oválnou dispozicí ve střední Evropě.

Sborník uzavírá článek Angely Trezzy Cabrales *L'Istituto Italiano di Cultura di Praga, Brevi cenni storici (1923–2003)*, v němž autorka shrnuje novější dějiny instituce, která celou publikaci vydala. Dotýká se zde pochopitelně též nových i nejnovějších kapitol z dějin česko-italských vztahů.

Publikace pokrývá dějiny italské minority v Praze zejména se zaměřením na Vlašský špitál v širokých historických i tematických souvislostech. Seznamuje čtenáře s výsledky moderních výzkumů a špitál zde slouží jako úhelný kámen, k němuž se vážou studie z dějin lékařství, církevních dějin, kunsthistorie, atd. Některé články jsou poměrně úzce zaměřenými materiálovými studiemi (Bergerův příspěvek), jež si nečiní ambice přesáhnout popisovaný předmět nebo událost. Jiné studie se pokusily o zasazení zkoumané problematiky do širších souvislostí (Bartolozzi, Svobodný). Je zřejmé, že těžištěm hned několika autorů se stal archiv italského institutu, v němž jsou uloženy nejzajímavější dokumenty k dějinám kongregace Nanebevzetí Panny Marie.

Knihu, kterou odborné obci předložil italský kulturní institut, jistě nevyčerpala problematiku Vlašského špitálu úplně, ale stane se zřejmě na dlouhou dobu základním zdrojem informací nejen o špitálu samotném, ale také o italské komunitě v Praze od raného novověku až po konec 19. století.

Karel Černý

Jezuitský konvikt. Sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Dějiny – Stavební a umělecké dějiny – Obnova a využití,
red. Jiří Fiala – Leoš Mičák – Karel Žurek,
Univerzita Palackého, Olomouc 2002, 414 s.

Půvabné město Olomouc je jednou z mála lokalit v České republice, kde je přítomnost akademické obce tak jasně patrná doslova na první pohled. Komplex budov v historickém jádru města se v nedávné době rozrostl o rekonstruovaný objekt bývalého jezuitského konviku, kde našly své místo uměnovědné katedry Filozofické a Pedagogické fakulty Univerzity Palackého. Těto příležitosti využil kolektiv osmnácti autorů, aby připravil obsáhlou a výpravnou, po grafické stránce zcela jedinečnou knihu, v níž se čtenáři mohou seznámit nejen s dějinami budovy patřící kdysi řádu Tovaryšstva Ježíšova, ale i s průběhem renovačních prací a způsobem současného využití zajímavé stavby.

Publikaci otevírá stručný přehled historie působení jezuitů v Olomouci od vzniku zdejší akademie po zrušení Tovaryšstva v roce 1773 z pera Jindřicha Schulze (s. 11–31). Autor se opřel o starší literaturu – ostatně olomoucká alma mater si své jezuitské minulosti náležitě považovala i za minulého režimu, kdy se rozhodně *Societas Iesu* netěšila velké popularitě. Ke čtyřtému výročí založení olomoucké univerzity vznikla v roce 1973 přehledná knížka, kde se o éře Tovaryšstva pojednávalo se vzácnou objektivitou. Dlužno však konstatovat, že Schulz se ve svém textu nedostal příliš dále než zmíněné jubilejní dílo. Je škoda, že ještě před vydáním recenzované práce nevyšel druhý díl objevené posthumní knihy znamenitého historika Rudolfa Zuberu *Osudy moravské církve v 18. století*, kde je historie olomouckých jezuitských fakult v časech před sanací Tovaryšstva vyličena na základě pramenů a s dokonalou znalostí problematiky. To se týká především obsahu filozofických a teologických studií.¹

Následné dějiny konviku sepsal Jiří Fiala (s. 33–151). Fiala sice není specialistou na dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova, ale svého úkolu se snažil zhostit se ctí. Zná nejen předešlé odborné práce vydané tiskem, ale vytěžil i řadu archivních pramenů uložených především v Zemském archivu v Opavě (pracoviště Olomouc) a Moravském zemském archivu v Brně. Ačkoliv autor sleduje především osudy samotného konviku (tedy moderní terminologií řečeno univerzitní koleje) a jeho obyvatel, jeho zájem je pochopitelně zaměřen i na historii univerzity jako takové.

V době předbělohorské sleduje Fiala vztahy katolické instituce a evangelického městského prostředí, líčí vznik mariánských studentských družin vyznačujících se mimo jiné veřejně projevovanými teatrálními projevy zbožnosti, které se zdály nekatolíkům cizí a nenáležité. Není divu, že moravští stavové poté, co se připojili k českému stavovskému povstání, vypověděli v květnu roku 1619 jezuitu ze země a v budově konviku byla na čas umístěna mincovna a sklad potravin. V polovině ledna 1621 se ale otcové Tovaryšstva navrátili a hned započali s obnovou škol. O tři léta později císař Ferdinand II., známý příznivec jezuitského řádu, obdařil konvikt novou nadací, o niž se zasloužil také kardinál František z Dietrichštejna, jemuž prosperita katolické církve a postup rekatolizace vždy velice ležely na srdci.

¹ Rudolf Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století II*, k vydání připravili Vojtěch Cekota a Miloš Kouřil, Olomouc 2003.

Za důležitý mezník pro vývoj moravského vysokého školství pokládá Fiala právem rok 1724, kdy moravští zemští stavové v čele s hejtmánem Kounicem přijali promyšlený návrh Františka Michaela Šubíře na zřízení stavovské akademie v Olomouci. Tato instituce se měla stát progresivní konkurentkou univerzity, přesně v intencích evropského trendu, kdy podobné nové pedagogické ústavy měly být nositeli moderních vzdělávacích metod překonávajících „zkostnatělou“ praxi klasických univerzit. 18. století bývá totiž i většinou badatelů o univerzitních dějinách pokládáno za jistou krizovou etapu. Nicméně jezuitská olomoucká akademie fungovala i nadále, i když se musela bránit námitkám zvenčí. Šubířova aktivita nemůže nepřipomenout o něco starší reformní snažení pražského superintendenta Petra Theodora Birelliho, jenž už v druhém desetiletí 18. věku odvažně navrhoval omezení jezuitské moci a modernizaci Karlo-Ferdinandovy univerzity. Podobně jako Birelli musel také Šubíř čelit četným jezuitským invektivám a bránit se v replikách a memorandech výpadům představitelů univerzity.

Vděčným tématem při sledování studentského života v dávných časech je zkoumání různých excesů, vystoupení se zbraní v ruce a tzv. tumultů. Samozřejmě že ani Olomouc se podobným jevům nevyhnula. Ovšem s těmito přechyby se školy dokázaly docela dobře vyrovnat a do jisté míry byly takovoto nepřilíš ušlechtilé skutky pojímány jako běžný symptom mladické bujnosti. Takto je chápali i jinak přísní jezuitští otcové. Horší problémy jim však činily narůstající zásahy státní moci, která se snažila podřídit si dosud autonomní zřízení akademických obcí. V Olomouci tyto snahy sílily především poté, co byl jezuita tak nenáviděný Šubíř jmenován inspektorem konviktu. Otcové se mu všemi silami snažili jeho kontrolní činnost co nejvíce znemožnit, a to dokonce i naivními výhradami, že ho nemohou vpustit do svého hájemství, protože se ztratil klíč od příslušné „fortny“, jako to udělali v roce 1739 (s. 105).

Jestliže se díky Šubířovi stát a panovník snažili ovlivňovat činnost olomouckého vysokého učení už ve třicátých letech 18. století, neměly tyto tendence zeslábnout ani v následujícím období. Ba naopak. V rámci tereziánských školských reforem se jezuité (podobně jako i na jiných učilištích) museli sklonit před narůstající silou absolutistického státu. To je jasně průkazné na poslední etapě existence olomoucké jezuitské akademie, kterou Fiala vymezuje lety 1742–1773. Po zrušení řádu byly obsazeny jinými duchovními a z exjezuitů dostali prostor k dalšímu působení jen málokterí – ale i to bylo povýtce chápáno jako „z nouze čtnost“. Bohužel pád svých patronů nepřežila dlouho ani olomoucká alma mater, která byla posléze degradována na pouhé lyceum. Léta po odstranění jezuitů po rok 1778 také Fiala správně interpretuje jako „labutí píseň“ potud vyhlášené univerzity, jež byla personálně i ideově propojena s jinými pedagogickými ústavami Tovaryšstva v českých zemích, ať tu máme na mysli Prahu, nebo mezi lety 1702–1755 i Vratislav.

Fialovy pasáže hodnotím jako faktograficky přínosné, i když poněkud popisné. Nadto je text místy zatěžován dlouhými citacemi z pramenů, respektive překlady celých textů původních dokumentů, jež by našly své místo spíše v přílohách nebo poznámkovém aparátu. Přesto autor přináší mnoho nových dokladů k dějinám školy, v chronologickém pořadí třetího vysokého učení v zemích Koruny české.

Konec slavné éry olomoucké školy dokumentuje Jiří Fidler ve studii *Armáda v bývalém jezuitském konviktu v Olomouci* (s. 153–158). Ano, i objekty Tovaryšstva v tomto

moravském městě postihl podobný osud jako jiné stavby Tovaryšstva, a to nejen v zemích Koruny české. Bývalé řádové budovy byly odevzdány, jak jinak než armádě – onomu pevnému symbolu moderního absolutistického státu. Dlužno poznamenat, že olomoučtí se nyní postarali o toto kulturní dědictví lépe než jiná města, která nesou neblahé dědictví tereziánsko-josefínského radikalismu doposud. Za jiné tu zmíním například Kutnou Horu nebo Jičín. Ale snad se i zde blýská na lepší časy a bývalé mohutné jezuitské stavby budou napříště určeny kulturnějším účelům, než jakým byly vystaveny třeba v Českém Krumlově, kde se starobylá kolej Tovaryšstva přeměnila v luxusní hotel Růže. Nevím také, jaká motivace přiměla naše bývalé vojenské pány, že kasárenská budova bývalého jezuitského konviktu v Olomouci nesla od roku 1937 jméno Jánošíkových kasáren (s. 155). Že by tehdy převládala představa, že by také jezuité „bohatým brali a chudým dávali“?

Další pasáže pěkné knihy o olomouckém jezuitském konviktu jsou věnovány stavebním a uměleckým dějinám, které jsou dokumentovány nejen slovně, ale i reprodukcí původních plánů i nálezy odkrytými při rekonstrukčních pracích. Protože tato témata zasahují už více mimo rámec našeho časopisu, připomenu je jen pouhou zmínkou. Autoři se tu zabývají středověkou a barokní fortifikací v areálu jezuitského konviktu (s. 161–177), nebo přímo stavebními dějinami jezuitské koleje (s. 179–199).

Z pohledu historikova mne ještě velice zaujala kapitola *Barokní legenda o zázračném vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary u Olomouce*, kterou sepsali Leoš Mlčák a Kateřina Mlčáková (s. 253–264). Vždyť kdo by neznal tuto dávnou pověst, jež se stala i jedním z motivů užitých v našem nejslavnějším humoristickém románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* od Jaroslava Haška. Zde však oba autoři předkládají pěkný ikonologický rozbor fresky Jana Jiřího Handkeho v Kapli Božího těla.

Závěrem musím zdůraznit, že kniha věnovaná dějinám a současnosti olomouckého jezuitského konviktu je navzdory dílčím opomenutím či nepřesnostem velkým přínosem. Vysoce hodnotím také skutečnost, že perfektně reprodukováné obrazové přílohy jsou doprovázeny precizně formulovanými vysvětlujícími texty, které nejsou kontraproduktivní, ale naopak posouvají výklad náležitým směrem. Doufám jen, že čtenáři neulpí na tom „vnějším pozlátku“ a nebudou si jenom prohlížet poutavou obrazovou přílohu a ponoří se do hodnotného textu. Vedle toho mohu též očekávat, že informace otištěné v recenzované knize motivují další badatele a budou časem doplněny o nové poznatky výzkumu např. i ze zahraničních archivů, především těch římských.

Ivana Čornejová

Sylvia Schraut – Gabriele Pieri, Katholische Schulbildung in den Frühen Neuzeit. Vom „guten Christenmenschen“ zu „tüchtigen Jungen“ und „braven Mädchen“. Darstellung und Quellen,
Ferdinand Schöningh, Paderborn-München – Wien – Zürich 2004, 465 s.

Dvě autorky střední generace se sešly ke společné práci na knize, jejímž hlavním námětem je výklad o vzdělávání mládeže od doby barokní po počátek 19. století. Tedy v přelomové epoše, na jejímž počátku stojí aktivita církevních institucí, obě pohlaví jsou vychovávána odděleně, přičemž mládenci se mají připravovat na svá budoucí povolání, zatímco děvčata ke svému mateřskému a manželskému poslání, a na konci se ujímá iniciativy stát usilující jednak o koedukaci vzdělání, jednak o zesvětštění výchovy. Prostor jejich výzkumu se soustředil na významné würzburské biskupství. Hlavní akcent je položen na vzdělávání dívek. Práce se ale nehlásí k populárním *gender studies*, jedná se o dílo faktografické, jehož hlavní část (s. 121–454) tvoří edice dobových pramenů.

Vstupní pasáže jsou pěknými studii o způsobu výuky a výchovy dívek na nižších i (poněkud) vyšších stupních škol. Je to počín velmi záslužný, protože, jakkoliv to může znít paradoxně a až neuvěřitelně, nejen laická veřejnost, ale i někteří odborní dějepisci stále jakoby soudili, že mladé dámy zůstávaly až do osvěcenských časů bez systematického školního vzdělání. Nadto se jedná o ojedinělou práci sledující vytčenou tematiku v německé oblasti, protože v poslední době se tomuto tématu mnohem intenzivněji věnovali historikové (či v daném případě skutečně spíše historičky) západoevropští, angličtí, nebo italsí. Přirozené vymezení tvoří přitom konfesijní orientace sledovaných škol – v bavorské oblasti se samozřejmě jednalo o ústavy katolické.

Sylvia Schraut předkládá výsledky svého bádání o dívčím vzdělávání zhruba mezi lety 1700–1825. Největší pozornost přitom upřela na řád voršilek, jenž v celé střední Evropě hrál v raném novověku prim při školské výchově příslušnic té (zdánlivě) křehčí části lidstva. Zejména líčí poměry ve voršilských kláštrech v Kitzingen a ve Würzburgu. Voršilky (či chceme-li uršulinky) se věnovaly katolickému vzdělávání mladých slečen pocházejících z různých vrstev obyvatelstva. Voršilky v zásadě vycházely ze zásad stanovených francouzským arcibiskupem a vychovatelem princů Fénelonem (1651–1715). Jeho „katalog“ předpokládaných ženských znalostí obsahuje přirozeně čtení, psaní, základy gramatiky, účetnictví (nebo spíše jakousi „domácí“ aplikovanou matematiku) a vedle toho také schopnosti vedení domácnosti, včetně řízení služebnictva (to u vyšších vrstev), domácí ekonomiku a spravování domácnosti a současně solidní znalost základů katolické víry.

Ačkoliv mladé dámy byly až do sklonku 19. věku zcela vyloučeny z vysokoškolského vzdělání, přesto jejich výuka neulpívala jen na elementárním stupni. I voršilky poskytovaly vyšší vzdělání, srovnatelné s chlapeckým studiem na gymnáziích. Zde se dívky učily například cizím jazykům, konkrétně ve Würzburgu studovaly vedle klasické latiny i živé a v praxi více upotřebitelné řeči jako angličtinu, francouzštinu i řeč mateřskou – tedy němčinu, dále zeměpis a elementární základy historie. Tento program může evokovat analogie se studijními plány piaristických středních škol.

Nicméně i záslužné konání voršilek se v posledních dekádách 18. věku ocitlo v palbě kritiky osvěcenských oponentů. Konkrétně ve Würzburgu se všemu „tmářství“ vehement-

ně postavil školní reformátor Franz Oberthür v osmdesátých letech 18. věku. Na tom není nic divného, protože časy vrcholné osvěcenské éry všude přinášely analogické kontroverze a především působení všech církevních řádů ve školství (počínaje stále zpřítomňovanými jezuity, jejichž řád papež zrušil už v roce 1773) bylo posuzováno jednoznačně negativně.

Gabriele Pieri se zabývá vrchnostenskými zásahy do vzdělávání na základě katechismů a současně sleduje i vliv katechismu (nebo i katechismů) na školní výuku. Základem přitom byl, jako i v jiných katolických oblastech, *Katechismus* Petra Canisia, který byl konkrétně přizpůsobován místním poměrům a také vzdělávání v dívčích školách. Ve Würzburgu se stal autorem takového upraveného „canisiánského“ katechismu jezuita Georg Vogler v roce 1625. Jeho následovníci byli v podstatě jen pouhými epigony. Ostatně jeho katechismus doplněný vhodnými příklady pro vzdělávání „jako ideálu“ pro dívky zůstal stále živý a přitažlivý až do druhé poloviny 18. století. K radikálním změnám dochází až na začátku 19. věku, kdy katechismy a náplň činnosti katechetů na všech školách počíná závazně organizovat stát.

Jak už jsem předeslala, podstatnou část anotované knihy tvoří pramenné edice. Jednak se týkají vzdělávání dívek ve würzburském biskupství, jednak se zaměřují konkrétně na školy voršilek, například v Kitzingen, Straubingu, nebo v samotném Würzburgu. Časově jsou edice vymezeny rokem 1686 a 1796. Na obecné předpisy pro vzdělávání a školní výuku děvčat navazují potom edice katechismů a příruček biblických dějin, aby závěrečnou pasáž vytvořily už světské učebnice, od prvních náznaků „pozdního osvěcenského století“ po počátek 19. věku. Nepochybně čtenáře zaujme třeba závěrečný oddíl věnovaný pedagogicky formulovaným „ženským ctnostem a nectnostem“. Zde se kromě zhusta se opakujících návodů na řádné vedení domácnosti a potřebu čistoty vyskytují například i varování před lhaním („*Ihář škodí sám sobě*“) nebo před pomluvami a nactiutrháním sousedek a vůbec nebezpečí klevetníků, i upozornění na domácí zloděje.

Faktografická kniha Sylvie Schraut a Gabriele Petri je velmi zajímavá i přínosná. Možná tím spíše, že neslibuje více, než může uskutečnit. Věnuje se kulturněhistorickému tématu (historickoantropologickému tématu), ovšem jen ve vymezeném prostoru, který přináší hodnověrné podněty, jež jsou interesantní samy o sobě a později mohou sloužit i jako podklad k zodpovědné komparaci.

Ivana Čornejová

Rüegg Walter (ed.), *Geschichte der Universität in Europa I–III*, München 1993, 1996, 2004;
De Ridder-Symoens Hilde – Rüegg Walter (eds.), *A History of the University in Europe I–III*, Cambridge 1991, 1996, 2004.

Rozsáhlý a dlouhodobý výzkum, probíhající na základě iniciativy Evropské konference rektorů (CRE), prozatím vyústil ve dvojjazyčné vydání tří z chystaných čtyř svazků velkolepých *Dějin univerzity v Evropě*. Mezinárodnímu vědeckému týmu autorů, vedenému Švýcarem Walterem Rüeggem, tak vděčíme za novou a komplexní publikaci, která představuje základní dílo v oblasti dějin evropského vysokého školství (vydávání anglické verze, obsahově totožné, řídí Hilde de Ridder-Symoens).

Jak napovídá již název knihy, cílem autorů není zpracovat pouhý přehled dějin jednotlivých univerzit na evropském kontinentě. Zabývají se především vývojem instituce evropské univerzity jako takové, od okamžiku jejího vzniku v období středověku až po současnost, přičemž neopomíjejí ani ostatní typy vysokých škol. S tímto vymezením úzce souvisí zvolená jednotná koncepce práce. Chronologicky řazené díly se sice zabývají jednotlivými vývojovými etapami – první středověkem, druhý dobou od reformace po francouzskou revoluci (1500–1800), třetí obdobím od 19. století po druhou světovou válku (1800–1945) a připravovaný čtvrtý díl by měl zahrnovat poválečný vývoj –, avšak v jejich rámci se opakují stále stejné základní tematické celky (*Themen und Grundlagen, Strukturen, Die Studenten, Wissenschaft*), které tak vytvářejí pevnou konstrukci celého projektu.

První část každé knihy je věnována nastínění širších souvislostí a obecnému úvodu do problematiky vysokého školství v dané epoše. Přináší její charakteristiku, zabývá se dobovými proměnami a zejména stěžejními novinkami v oblasti vědění, vzdělanosti a vnímání světa vůbec i jejich vlivem na formu a obsah vysokého školství a vzdělání. Vedle odpovědi na otázku, kterou instituci lze nazývat univerzitou a co pro ni bylo příznačné, nabízí také pojednání o její společenské funkci a celkový přehled o stavu a podobě tehdejších vysokých škol vůbec. Počáteční oddíl uzavírají spolu s příslušným mapovým zobrazením (vždy k několika časovým bodům) podrobně zpracované seznamy univerzit (ve třetím dílu jsou připojeny až na konec publikace). Jsou velice cennou a praktickou pomůckou, která v odborné literatuře v takto ucelené a přehledné podobě dosud chyběla. V prvním z nich najdeme soupis univerzit, respektive i jiných vysokých škol, uspořádaný podle data založení. V druhém seznamu jsou tytéž školy, spolu s dalšími údaji o jejich založení, seřazeny podle abecedy.

V následující, druhé části líčí autoři strukturu univerzit v nejširším slova smyslu. Začínají problematikou jejich zřizovatelů a vztahů mezi nimi, ať již se jednalo například o papeže a císaře (resp. duchovní a světskou moc) ve středověku či o stát v době novější. Pokračují popisem organizace univerzit a jejich celkového vybavení, v jehož rámci přicházejí na řadu témata jako univerzitní fakulty, privilegia a statuta, insignie, národy, koleje, univerzitní orgány a úřady, ale také budovy, knihovny a archivy či otázky financování, správy a samosprávy. Poté se pozornost obrací na univerzitní učitele, a to nejen k jejich profesní dráze a společenskému postavení, ale také k náplni práce a odměně za

ni. S výjimkou prvního dílu vše uzavírá kapitola o šíření evropského univerzitního modelu na ostatní kontinenty.

Předposlední oddíl se z mnoha různých úhlů pohledu zaměřuje na – slovy autorů – „hlavní úkol univerzit“, tj. na vědecké vzdělávání studentů. V centru pozornosti však nestojí pouze podmínky a podoba studia jako takového, ale především samotní studenti, jejich všední dny, sociální, materiální a intelektuální předpoklady či profesní dráhy. Stejně jako tomu bylo dosud, také tato část je ve všech dílech strukturována do tematicky shodných kapitol. První se zabývá obecně vším, co souvisí se samotným zahájením studia na univerzitě – od podmínek a způsobů zapsání až po problematiku imatrikulační frekvence a sociálního původu studentů. Následují pasáže o běžném životě univerzitních studentů, jeho konkrétních podobách, okolnostech a problémech (charakteristika univerzitního studenta a „studentského života“, studentské organizace, otázky kolem ubytování, finančních nákladů na studium, atp.). Třetí díl *Geschichte der Universität* na tomto místě přináší obsáhlé pojednání o vývoji a významu studentského hnutí od roku 1800 až po dobu druhé světové války, mapující po jednotlivých etapách jeho počátky, proměny i aktuální dobovou společenskou funkci. Na konci třetí části všech svazků nalezneme výklad o dalších životních a především profesních cestách absolventů univerzit, o vlivu studia na ně i o studentské mobilitě, a to jak obecně, tak vzhledem k jednotlivým teritoriím.

Závěrečné části se zabývají vztahem mezi vědou a vysokými školami. Zkoumají, jaké místo vědecké bádání na univerzitách zaujímal a jaká byla jeho podoba, funkce a význam. Zároveň přehledným způsobem sledují vznik a vývojové proměny konkrétních vědeckých směrů a oborů. První svazek pojednává o tématu ve čtyřech kapitolách, korespondujících s tradičními středověkými fakultami (artistickou, lékařskou, právníkou a teologickou). Navazuje na ně pasáž věnovaná nástupu humanismu, která již předjímá díl druhý. V něm autoři představují přechodnou a zároveň v dané souvislosti klíčovou etapu, jdoucí od středověkých počátků vědeckého bádání přes období vzniku nových oborů a směrů v raném novověku až k jejich plnému novodobému ustavení. Třetí kniha již svou strukturou výkladu o vývoji vědeckého výzkumu na univerzitních fakultách i jiných vysokých školách zcela zohledňuje moderní členění na jednotlivé oborové skupiny, od teologických přes filozofické, sociální a přírodovědné až k lékařským a technickým. Ukončuje ji kapitola o vlivu obou světových válek na univerzitní vědu v jednotlivých regionech i z celkového pohledu.

Není pochyb, že dílo Waltera Rüegga a jeho spolupracovníků je významnou a solidní prací. Zvláště potěšitelné je, že navzdory obtížím, které vždy představuje větší počet autorů a široký časový rámec práce, se v případě *Geschichte der Universität in Europa* podařilo stanovit a udržet přehlednou, srozumitelnou a celkově vyváženou koncepci všech svazků. Umožňuje to nejen snadnou orientaci v tématu, ale také pochopení jeho souvislostí. I samotný styl, jímž jsou knihy napsány, je dobře čitelný a poutavý, i když se samozřejmě autor od autora poněkud liší. V neposlední řadě nelze než náležitě ocenit skutečnost, že kniha obsahuje jak seznamy literatury ke každému oddílu, osobní, místní a věcné rejstříky, tak poznámky pod čarou (což vše i v dnešní době nebývá zdaleka u všech odborných publikací takovou samozřejmostí, jakou by mělo být).

Pro nás obzvláště zajímavé jméno Univerzity Karlovy se objevuje ve všech třech svazcích na několika místech. Nutno ovšem říci, že většinou pouze v nepřilíhly rozsáhlých po-

známkách, které nezacházejí do větších podrobností. Je otázkou, do jaké míry je tato „stručnost“ zapříčiněna samotným pojetím publikace a do jaké míry možná také případnou neznalostí problematiky pražské univerzity ze strany autorů. Této myšlence se nedá ubránit tváří v tvář zjištění, že odkazy na literaturu k dějinám Karlovy Univerzity jsou více než sporé (funkci základního zdroje informací plnila zjevně práce P. Morawa)¹ a o existenci nových, čtyřsvazkových *Dějin Univerzity Karlovy*² nenajdeme zmínku ani v jednom z dosud vydaných dílů. V případě prvního je to pochopitelně zapříčiněno tím, že byl vydán dřív než první díl *Dějin Univerzity Karlovy*, ale v druhém a obzvlášť třetím svazku by tato informace již být měla. Zejména vzhledem ke skutečnosti, že tehdy již tři roky existovala anglická verze *A History of Charles University*.³ Je však přirozené, že v práci takového charakteru jako jsou *Geschichte der Universität in Europa* se drobné nedostatky vyskytnou, a jim navzdory kniha představuje, jak již bylo řečeno, solidní a základní dílo v oblasti dějin evropského vysokého školství, s nímž by se pro řadu užitečných informací a podnětů měl vyrovnat každý, kdo se dnes zabývá dějinami vzdělanosti, univerzit a vysokých škol vůbec.

Kateřina Schwabíková

Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Michal Svatoš (eds.),
Documenta pragensia XX,
Praha 2002, 533 s.

Tematicky pestrý sborník obsahuje celkem dvacet pět článků, rozdělených do tří hlavních celků. Příspěvkům z konference, kterou v roce 1995 pod názvem *Města versus katastrofy* uspořádal Archiv hlavního města Prahy a referátům, jež zazněly v listopadu 2000 na konferenci *Univerzita Karlova a město Praha*, předchází rozsáhlý blok *Varií*. Jejich autoři se ve více či méně obsažných studiích zabývají rozličnými problémy nejruznějších období od raného středověku až po dobu druhé světové války. Pokusme se zmínit alespoň některé z nich.

Obzvlášť zajímavý se zdá být například článek Oty Pokorného, věnovaný problematice podhradí Pražského hradu do roku 1500, respektive pokusu o přesné vymezení tohoto běžně používaného, avšak dosud nejasně definovaného pojmu, stejně jako práce Olgy Fejtové, hledající rozborem knihoven novoměstských elit odpověď na otázku, jakým způsobem pobělohorská rekatolizace ovlivnila jejich postoj ke katolické i nekatolické náboženské literatuře. Jiří Mikulec zase přehledně informuje o jedné z mnoha stránek činnosti pražských barokních bratrstev, která souvisela se smrtí a umíráním v nejširším slova smyslu. Hovoří tedy jak o vedení věřících ke zbožnému životu, tak o všem, co bylo potřebné v okamžiku úmrtí i o podpoře duší osob již zemřelých. Především pro příslušné odborníky bude bezpochyby přínosný soupis svatovítských kanovníků, arcijáhnů, oltářníků a vikářů v době vlády Jiřího z Poděbrad, který na základě administrátorských akt z let 1454–1471 sestavil Antonín Mařík, stejně jako zpráva Ivany Dejmkové o existenci jedinečného pramene pro průzkum pražských šlechtických domů a paláců, jímž jsou protokoly vizitační komise z let 1814–1817, obsahující nejen soupis, ale i do neobyčejných detailů zabíhající popis převážně většiny pražských domů. Opominout nelze ani dvě rozsáhlé práce, blízké si jak tématem, tak časovým zaměřením – podrobný rozbor Výstavy židovského umění, konané v Praze roku 1930 z pera Lenky Heřákové, a v obdobném duchu se nesoucí studii Soni Mikulové o Jubilejní výstavě spolku sudetoněmeckých umělců (*Metzner-Bundu*) z roku 1944, respektive o sudetoněmeckém umění v Čechách od 19. století do doby konání výstavy vůbec. Náležitě ocenění si bezesporu zaslouží i obšírná studie Lucie Pánkové, podrobně mapující problematiku a situaci německé emigrace v Praze a Paříži do počátku druhé světové války. Přehled první části sborníku ukončíme upozorněním na dosud nezveřejněnou závěrečnou část textu o dějinách Archivu hlavního města Prahy, kterou koncem třicátých let 20. století napsala Božena Kubíčková. Navazuje na rozsáhlý fragment otištěný roku 1997 ve sborníku *Documenta Pragensia XV* a historii archivu dovádí do roku 1921, kdy ho po smrti Josefa Teigehe převzal Václav Vojtíšek.

V další části sborníku našly své místo ty příspěvky z konference Archivu Hlavního města Prahy *Města versus katastrofy*, které v *Documentech Pragensích* dosud nebyly publikovány. Najdeme mezi nimi například stručný, nicméně velice zajímavý přehled nejvýznamnějších katastrof, které Prahu v minulosti postihly, spolu s kritikou současného stavu pražské archeologie, zakončenou apelem na rychlé zřízení archeologicky chráněných územních částí (Zdeněk Dragoun), poutavá vyobrazení požární techniky z konce

¹ Peter Moraw, Die Universität Prag im Mittelalter. Grundzüge ihrer Geschichte im europäischen Zusammenhang, in: Richard W. Eichler (ed.), Die Universität zu Prag, Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste 7, München 1986, s. 9–134. (V Geschichte der Universität je jako vydavatel svazku chybně uveden namísto R. W. Eichlera sám P. Moraw).

² František Kavka – Josef Petráň (edd.), Dějiny Univerzity Karlovy I–IV (1348–1990), Praha 1995–1998.

³ František Kavka – Josef Petráň (edd.), A History of Charles University I–II, Prague 2001.

18. století (Martin Ebel) či vylíčení krátkého epizodického příběhu z dějin Loun z podzimního roku 1620, kdy město po jednom dni obléhání kapitulovalo Albrechtovi z Valdštejna (Bohumír Roedl) a jiné.

Referáty, přednesené v listopadu 2000 na konferenci *Univerzita Karlova a město Praha*, kterou pořádaly Archiv Hlavního města Prahy a Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy, tvoří závěrečný oddíl sborníku (s. 345–453). Jak je zdůrazněno v úvodním slově Jiřího Peška a Michala Svatoše, základním tématem setkání se stal vývoj univerzitních budov, začlenění univerzity do města a jejich vzájemné vztahy. V souladu s tímto vymezením přináší Michal Svatoš ve svém příspěvku přehledný exkurz po dějinách středověkých kolejí Karlovy univerzity, jdoucí od vymezení samotného pojmu kolej přes chronologicky pojatou historii jejich vzniku až k základnímu popisu utváření vztahu středověké, respektive raně novověké Prahy k univerzitě. Neméně přehledný a zajímavý příspěvek, mapující vznik a stavební vývoj pražských jezuitských kolejí (staroměstského Klementina, malostranského profesního domu u chrámu sv. Mikuláše a novoměstské koleje na Karlově náměstí), zpracovala Pavla Nevimová. Jan Havránek je autorem následující sondy statistického charakteru, v níž zkoumá bydliště profesorů české i německé univerzity v Praze od 80. let 19. století do konce druhé světové války. Jiří Pešek svým rozbořením bydlišť vídeňských studentů na přelomu 19. a 20. století doplnil starší výzkum o bydlištích pražského univerzitního studentstva k roku 1884, který provedl ve spolupráci s Bohdanem Zilynským, o bezesporu přínosný komparační materiál. Práce Petra Svobodného se věnuje neobyčejně aktuálnímu problému začlenění lékařských fakult a fakultních nemocnic do našeho hlavního města. Nejprve rekapituluje jejich dosavadní vývoj, přičemž poukazuje především na dvě možné koncepce řešení dané otázky (buď umístění fakultních nemocničních zařízení na periferii, nebo do centra města). V druhé části studie uvádí příklady, jak se se stejným problémem vypořádala jiná středoevropská města (Vídeň, Berlín, Mnichov). Celý sborník uzavírá příspěvek Jiřího Peška, v němž upozorňuje na význam vysokoškolského studentského živilu pro Prahu a na krátkozraký nedostatek zájmu o podporu studentů (především v otázce ubytování) ze strany města.

Příspěvky z této, z hlediska univerzitních dějin klíčové části sborníku, se velice výrazným způsobem dotýkají některých současných problémů, kterých je ve vztahu mezi Prahou a Univerzitou Karlovou bezesporu víc než dost. Již výše bylo řečeno, že se jedná především o záležitosti urbanistické. Ze studií zřetelně vyplývá, že rozmístění univerzitních budov po celém městě, velká vzdálenost ubytovacích objektů od míst, v nichž probíhá výuka, nedostatek vhodných poslucháren i kolejí, koncentrace výuky v tradičním pražském centru i mnohé jiné dnešní komplikace mají své kořeny hluboko v minulosti. Nejinak je tomu i v případě dalších souvislostí, například mezi bydlištěm učitelů i studentů a místem výuky či ve vztahu studentský živel – město. Autoři proto připomínají, že všechny zainteresované strany by se měly při řešení současných problémů z historie poučit, a to zvláště v případě naléhavé otázky, zda i v budoucnu využívat současné univerzitní areály, nebo zda preferovat nové příměstské komplexy. Týká se to zejména složité situace lékařských fakult a jejich pracovišť. Zároveň ovšem nabádají, aby rozhodovaly v prvé řadě praktické ohledy na dopravní dostupnost, návaznost na bydliště, možnost vzájemného propojení pracovišť, atp. Vcelku tedy závěrečná část *Document Pragensium XX* přináší nejen řadu zajímavých informací z oblasti dějin univerzitních budov a bydlení uči-

telů i studentů vůbec, nýbrž představuje také zasvěcený a podnětný příspěvek do aktuální diskuse o podobě a postavení univerzity a jejích budov v rámci Prahy.

Jak již bylo řečeno v úvodu a jak zřetelně vyplývá z předchozího rozboru, anotovaný sborník obsahuje rozsáhlý a početný soubor prací velice různorodého charakteru, délky i tématu. Celou řadu z nich přitom tvoří do jisté míry „publikační resty“ (referáty z konferencí, konaných před čtyřmi, či dokonce devíti lety). To ovšem nic nemění na skutečnosti, že *Documenta Pragensia XX* jako celek čtenáři nabízejí mnoho zajímavého, užitečného i přínosného, a to jak pro odborníky nejrůznějšího zaměření, tak pro případné zájemce z řad laické veřejnosti.

Kateřina Schwabiková

**Konference a sborník nejen „k připomenutí“
Pavel Soukup – František Šmahel (eds.), Německá medievistika
v českých zemích do roku 1945
(= *Práce z dějin vědy 18*), VCDV a CMS, Praha 2004, 394 s.**

Jako osmnáctý svazek edice *Práce z dějin vědy* vydalo (bohužel už jen bývalé) Výzkumné centrum pro dějiny vědy společně s Centrem medievistických studií sborník příspěvků z mezinárodní konference Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Vkusně připravený svazek připomíná kapitolu vývoje dějepisectví v českých zemích, která je po půlstoletí odsouzena k tomu, být zapomenutou etapou. F. Šmahel hned v první větě své úvodní statě předesílá, že na počátku myšlenky konference stálo „zpytování vlastního povědomí“ o práci, kterou „dvě tři generace poválečných českých historiků téměř přehlížely“. Pohled do bohatého a cenného poznámkového aparátu sborníku také hned prozradí, že „žeň“ české historiografické produkce, zabývající se německou českou a moravskou historiografií je povážlivě chudá. Autoři příspěvků ji také všichni připomínají či využívají; snad jen Petráňův *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy* tu chybí.¹

Dvacet příspěvků sborníku rozprostírá svou pozornost na celé pole německé medievistiky. Tedy jak na univerzitní historiografii, tak na regionální bádání. Tuto formulaci lze zvolit proto, že mezi nimi je možné najít nejen metodické, ale i metodologické a ideové rozdílnosti. Ne neprávem proto navrhuje M. Nodl ve svém zasvěceném vstupním přehledu německé medievistiky mluvit „přínejmenším o dvou německých historiografiích“ v českých zemích (s. 22–24).

Z hlediska tematického zaměření jednotlivých statí je lze rozčlenit do čtyř skupin. První by tvořily texty zaměřené na nejtradičnější téma historiografické pozornosti, jímž jsou samotní historikové. Vzato podle názvů jednotlivých studií věnuje sborník pozornost dvanácti představitelům německé medievistiky v českých zemích: v abecedním pořádku A. Bachmannovi (T. Krzenek), G. Biermannovi (M. Čapský), B. Bretholzovi (Z. Stoklášková), K. Höflerovi (B. Zilyská), R. Kossovi (D. Janiš), J. Loserthovi (P. Soukup), E. F. Rösslerovi (H. Pátková), H. Sturmovi (P. Hlaváček), W. Weizsäckerovi (K. Hruza), E. Winterovi (J. Němec), W. Wostrymu (K. Hruza) a H. Zatschekovi (E. Doležalová). Tímto výčtem se ale pozornost osobnostem německé historiografie spojené s českými zeměmi nevyčerpává. Další jsou zmíněni skrytě přímo v textech jednotlivých statí – a jejich výčet je podstatně delší.

Souhrnně lze konstatovat, že příspěvky věnované vesměs známým a vrcholovým osobnostem německé medievistiky v Čechách a na Moravě se neomezuje na jejich „připomenutí“, ale protože jsou založeny z valné části na pramenném výzkumu, přináší i nové poznatky. Ocenit je třeba stať B. Zilyské o K. von Höflerovi (k němuž se ostatně vrací i další příspěvky), Hruzův text o Wostrém a Weizsäckerovi, stejně jako Němcův o navýsost kontroverzním E. Winterovi. Tento výčet je ale dán recenzentovým osobním zájmem, stejně oprávněně by bylo možné poukázat i na zbývající životopisné studie, i když jejich „informační thesaurus“ není stejný.

¹ Josef Petráň, *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, Praha 1983. Tato kniha je ovšem překryta novými dějinami Univerzity Karlovy, kde sloužila jako výchozí zpracování pro popis vývoje artistické a později filozofické fakulty.

Druhou výraznou skupinu tvoří témata, popřípadě disciplíny historického výzkumu. M. Bartlová přináší první přehled vývoje německých dějin středověkého umění v Čechách. Všimá si jejich metodologického vývoje od „nespecifikované“ pozornosti vycházející z obecné historie či estetiky, přes popisně pozitivistickou metodologii až k uplatnění zásad vídeňské kunsthistorické školy; první stadium může reprezentovat A. Woltmann, třetí pak poslední z devíti profesorů dějin výtvarného umění na pražských vysokých školách Karl M. Swoboda. Autorka krátce porovnává také tento vývoj s metodologickým vývojem českého dějepisu výtvarného umění a dochází k závěru, že byl v základních rysech analogický. D. Leśniewska analyzuje pojetí středověké kolonizace u českoněmeckých historiků a R. Novotný pojetí husitství. Oba autoři poukazují k tomu, že to byla tato dvě témata, která vedle vědeckého poznávání byla zároveň i politikem. V prvním případě se v něm stále silněji a důsledněji prosazovala představa o státotvorném významu kolonizace, ve druhém teze o protiněmeckém, tedy nacionálním charakteru husitského hnutí. V. Černý s odkazem na tvorbu vlastního národnostního vědomí ukazuje, že českoněmecká historiografie takřka ignorovala výzkum vedlejších zemí Koruny české a svou pozornost soustřeďovala takřka výhradně jenom na území Čech a Moravy.

Do třetí skupiny jsou zařaditelné příspěvky zabývající se vědeckými institucemi a spolky, tedy institucionální stránkou historické vědy. Samozřejmě, že pozornost tu je věnována Spolku pro dějiny Němců v Čechách (E. Mikušek), který se soustředil na osvětlení duchovního obzoru jeho zakladatelské generace (L. Schlesinger, K. Pickert a J. Lippert), stejně jako jeho sesterského orgánu – *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*. Jím se zabývá D. Kalhous, který přináší souhrnný pohled na jeho dějiny a obsahové zaměření. Na tomto místě lze upozornit na to, že vymezují-li zde typologii příspěvků, činím tak s vědomím zjednodušení: s problematikou institucionální základny německého dějepisectví v českých zemích se samozřejmě setkáváme i v příspěvcích zařazených do ostatních skupin. A totéž možno konstatovat i pro vzájemný vztah mezi zbývajícími tematickými okruhy.

Konečně poslední skupinu můžeme pojmenovat jako regionalistiku. Detailní a pečlivý, informačně bohatý příspěvek R. Šimůnka si všimá jihočeské německé regionalistiky. Přináší nejen jeho personální, ale i přehledně tematický rozbor. P. Hlaváček přináší portrét Heriberta Sturma, který se zabýval dějinami severozápadních Čech. Z obou pečlivých analýz se zdá být oprávněný závěr, který formuloval R. Šimůnek: „Zdá se, jakoby na regionální úrovni byl život německé medievistiky delší a její přínos současnému bádání silnější, než v případě badatelů 'centrálních', kteří jsou dnes často citováni – pokud vůbec – spíše ze zdvořilosti a pro úplnost, aniž bychom cítili potřebu se jejich velkým dílem překonanými pracemi skutečně zabývat“ (s. 181–182). Je tomu tak pro bohatou faktografii, již tyto práce přináší, anebo pro menší či díky tématům méně zřetelnou ideologizaci jejich vidění dějin? Oba příspěvky jsou proto výzvou, neboť jenom z nich nelze ještě učinit obecný závěr.

Uspořádáním konference a publikováním recenzovaného sborníku učinila česká historická věda nepochybně závažný krok k poznání českoněmeckého dějepisectví. Po studiích o Josefu Pfitznerovi² a vývoji německé univerzity v Praze³ tak bylo badatelsky ote-

² Alena Míšková – Vojtěch Šustek, *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, 1–2, Praha 2000.

³ Alena Míšková, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002; Alena Míšková – Monika Glettler (Hgg.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001.

vřeno další téma. Záslužně, kvalifikovaně a bez předpojatostí. A s vlastní sebereflexí. Citoval jsem již úvodní slova F. Šmahela. Nakonec si dovolím ocitovat jeho slova ještě jednou, tentokrát jsou ze závěru jeho textu: „*Mám tu mimo jiné na mysli pozapomínání a zjemňování temných etap i stránek vlastní minulosti ve zpětném pohledu řady historiků, hlásících se k sudetoněmeckému původu. Pokud to připomíná domácí mlžení za socialistickou a normalizační érou, není to zcela překvapivé. Nezakrývám ani rozpaky, které ve čtenářích mohou vyvolat poctivé snahy o rehabilitaci některých děl i dílen domácí německé medievistiky. Nic nelze vrátit, ani ublížení a potupy, nic již také nelze dodatečnými vavřiny a omluvami napravit. I tak naše ohlédnutí snad tak vede k reflexi, a víc si v dané chvíli nelze přát.*“ (s. 20).

Zdeněk Beneš

Hübner Piotr, Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Polskiej Akademii Umiejętności. Refleksje jubileuszowe Mieczysława Offmańskiego, Tadeusza Sinki, Stanisława Wróblewskiego, Stanisława Kutrzeby,

(Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności, Tom I.), Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2002, 284 s.

Přední polský znalec dějin organizace polské vědy ve 20. století a vedoucí oddělení sociologie vědy na Universitě Mikuláše Koperníka v Toruni prof. Piotr Hübner zvolil pro svou další monografii, věnovanou *Polskiej Akademii Umiejętności* (za Rakouska-Uherska nesla oficiální název *Akademia Umiejętności w Krakowie*), osobitou formu kombinace edice a analytického zpracování. Zatímco jeho monografie *Siła przeciw rozumowi. Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989* (Kraków 1994) byla zaměřena na dobu postupné likvidace akademie do roku 1952 a její „skryté dějiny“ po tomto datu, v současné práci se zabývá obdobím předcházejícím. Pramenná část knihy je rozdělena do tří oddílů, zaměřených na 25., 50. a 60. výročí založení *Polskiej Akademii Umiejętności* (PAU). Přináší méně známé texty s těmito výročími svázané, Hübnerem příznačně nazývané „malé syntézy“. Přestože vznikaly v průběhu 40 let, jejich autoři patřili ke stejné generaci a duchovnímu prostředí; všichni absolvovali na Jagellonské univerzitě v Krakově na přelomu 19. a 20. století. Edici vždy předchází důkladný úvod sledující oficiální postoj akademie k jednotlivým výročím, podmínky pro uspořádání či neuspořádání oslav, osudy a motivaci původců jubilejních reflexí.

Autor prvního editovaného textu Mieczysław Offmański (1866–1945) paradoxně nebyl nikdy členem akademie, ani nepatřil mezi užší okruh jejích spolupracovníků. V době oslav čtvrtstoletí AU zastával funkci sekretáře *Towarzystwa Szkoły Ludowej* a teprve v prvním desetiletí 20. století, po návratu z dvouletého vyhnanství v Saratově, k němuž byl jako carův poddaný odsouzen, vystudoval medicínu na Jagellonské univerzitě. Jak se zdá, značnou roli při vzniku textu hrál Offmaňského přítel, historik a zdatný publicista Feliks Koneczny, v té době kancelářský adjunkt AU. Bez domluvy se svým učitelem a nadřízeným, generálním sekretářem AU Stanisławem Smolkou, ale zřejmě nechtěl jubilejní stať napsat sám. Hübner v této souvislosti přibližuje Koneczného rozsáhlou soudobou stať o České akademii věd a umění z časopisu *Przegląd Polski*, představující především srovnání obou akademií. (Omylem je údaj o dvacetiletém výročí ČAVU na s. 21.) Offmaňského lehkým perem psaný text vyšel v roce 1897 jednak v příloze *Przewodnik Naukowy i Literacki* časopisu *Gazeta Lwowska* (rovněž jako samostatná brožura), jednak o deset let později jako dodatek k autorově popularizační knize *Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1800–1832) z dzieła Aleksandra Kraushara*. Ediční zpřístupnění umožňuje sledovat všechny verze najednou prostřednictvím použití odlišných druhů písem, další rozdíly jsou postiženy v poznámkovém aparátu.

Oslavy padesátiletého výročí založení PAU v roce 1923 měly stejně nenápadný charakter jako o čtvrtstoletí dříve – Hübner považuje oba případy za institucionální odmítnutí tradice ve chvíli, kdy obraz akademie zatěžovalo podezření z upřílišněné loajality a politiky ústupků vůči Vídni, a kdy byla často napadána zastánci nových myšlenkových proudů (v prvním případě modernismu, v druhém socialismu; s. 253n). Půlstoletí akade-

mie nakonec nepřineslo obsáhlejší sepsání jejich dějin ani četnější kritické reflexe, byť se na jubilejní publikaci pomýšlelo. Vedle zmíněného důvodu tu ale spolupůsobil aspekt ekonomický, determinovaný špatnou poválečnou hospodářskou situací; panovala proto obava, aby větší oslava nebyla považována za plýtvání prostředky. V podobném postavení jako text Offmaňského jsou dva články, které k jubileu z vlastní iniciativy publikoval klasický filolog a britský publicista Tadeusz Sinko (1877–1966) – s tím rozdílem ovšem, že Sinko byl oproti Offmaňskému od roku 1919 sám činným členem PAU. Obsáhlejší z nich (*Pięćdziesięciolecie Polskiej Akademii Umiejętności*) vyšel v časopise *Przegląd Współczesny* a jako zvláštní otisk, stručnější (*Półwiekowy dorobek wydawniczy Polskiej Akademii Umiejętności*) v krakovském deníku *Czas*. Zatímco v prvním autor nejprve ložil původ slova „akademie“ již od antických počátků a jeho cestu stoletími a nastínil dějiny PAU, její organizační strukturu a personální stav, v druhém se – jak název naznačuje – věnoval především hlavním výsledkům její práce v podobě publikační činnosti. Oběma statím je společná snaha o povzbuzení případného zámožného čtenáře k zamyšlení se nad možnostmi mecenátu... (s. 74 a 79 n). Oproti tomu stať právníka Stanisława Wróblewského (1868–1938) *Akademje, w szczególności Polska Akademia Umiejętności*, otištěná v příručce encyklopedii veřejného práva (*Encyklopedia podręczna prawa publicznego [...] t. 1, Abolicja – Państwo*, Warszawa 1925) se sice nevztahovala přímo k jubileu, byla ale psána z jeho perspektivy. Navíc má charakter oficiálního textu – pozdější předseda a v té době sekretář PAU ji také podepsal i s uvedením své funkce. Struktura je podobná jako u prvního Sinkova článku: po krátkém pojednání o akademiích obecně následuje historický vývoj PAU, vylíčení její organizace a zhodnocení výsledků práce.

Pro oslavu šedesátiletého výročí v roce 1933, i když se nejednalo o jubileum kulaté, hovořilo zlepšení materiálních podmínek akademie (tlumené ovšem opět důsledky hospodářské krize) a potřeba ohlédnutí se, podpořená navíc nejistým postavením PAU v rámci organizační struktury polské vědy. Svou roli v tomto ohledu hrály rovněž úvahy o založení nové, celopolské akademie, řízené z Varšavy. Potenciální oslavy se ale křížily s bojem o nový zákon o vysokých školách, který hýbal akademickým světem, a také byl – k jeho hrůze – přijat. (Ministerstvo záhy zrušilo 51 kateder, z nichž řadu vedli největší odpůrci zákona.) Ve chvíli konfliktu se státní mocí bylo na oficiální oslavu těžko možné pomýšlet. Po celá třicátá léta ale byla přítomna alespoň myšlenka na vydání reprezentativní publikace o PAU. Její potřeba se ukazovala čím dál naléhavěji. V roce 1930 spatřila v souvislosti se slavnostním otevřením nové budovy *American Academy of Arts and Letters* v New Yorku a výstavou o akademiích světlo světa nevelká publikace v angličtině pod názvem *[The] Polish Academy of Sciences and Letters*. Připravil ji generální sekretář (a rovněž pozdější předseda) PAU, právní historik Stanisław Kutrzeba (1876–1946) v součinnosti s představiteli jednotlivých tříd a dalšími funkcionáři akademie. Tato publikace se svou strukturou a obsahem stala základem pro rozšířené a aktualizované vydání polské, které vyšlo nejprve ve formě makety (1938) a o rok později v reprezentativní podobě i s dvanácti obrazovými přílohami (v Hübnerově práci jsou reprodukovány) pod názvem *Polska Akademia Umiejętności 1872–1938*. Jakékoli ohlasy ale zanikly hned v počátku s prvními výstřely světové války. Struktura knihy byla následující: založení a dějiny akademie, její organizace, činnost (zdaleka nejrozsáhlejší oddíl), knihovna a muzea, konkurzy a stipendia, vědecké ústavy PAU v Paříži a Římě, místo v or-

ganizaci polské vědy, zahraniční vědecké styky a majetkové poměry akademie. Anglický předobraz už tuto strukturu *de facto* měl, lišil se ovšem mnohem menší obsažností. Hübner publikoval všechny tři uvedené texty – anglický a konečný polský *in extenso*, odlišnosti v maketě v poznámkách k naposled uvedenému.

Knihu uzavírá kapitola věnovaná jubileím jako svědectvím o identitě. Sledována jsou především haličská jubilea přelomu 19. a 20. století, vnímaná jako forma povzbuzení organizační aktivity, dávající každodennosti slavnostní rozměr a nutící k reflexím uplynulého. Podtržen je v tomto případě jejich patriotický a národní charakter (o jubileu pěti set let obnovení Jagellonské univerzity v roce 1900 to platí dvojnásob). Před blížícími se jubilei PAU došlo mnohokrát ke kontroverzím ohledně data založení akademie. Zastánci legalistického, respektive formálního hlediska se vyjadřovali pro rok 1873, kdy se odbylo slavnostní inaugurační shromáždění, zatímco zastánci realistického (materiálního) hlediska zdůrazňovali, že volbou prvních členů a prvními shromážděními po potvrzení statut započala akademie fakticky svou činnost už v roce 1872. Organizátoři oslav jejího 25. a 50. výročí patřili mezi zastánce prvé, autoři „malých syntéz“ mezi zastánce druhé koncepce. Otázka, jakým způsobem se *Towarzystwo Naukowe Krakowskie* proměnilo v akademii, je tu uvedena do souvislosti i s čistě teoretickou, právní a sociologickou rovinou. Postupná proměna korporace v instituci přichází na přelomu 19. a 20. století, ale korporativní aspekt je i nadále předmětem oslavných projevů (s. 243). Vztah ke tradici byl ovšem dvoukolejný – *Polska Akademia Umiejętności* byla sice jednoznačně dědicem majetku i duchovního odkazu *Towarzystwa* jako instituce vázané bezprostředně na Krakov, po získání nezávislosti ale otevřené přihlášení se k této tradici hrozilo vyvolat nechuf mezi mimokrakovskými členy PAU coby vrcholné vědecké organizace zahrnující celé území polského státu.

První publikace nové ediční řady příspěvků a materiálů k dějinám PAU ukazuje, že ačkoli tato instituce disponuje základními příručkami pro celé období svého vývoje až do roku 1989 (kromě výše uvedené Hübnerovy práce jsou to ještě: Jan Hulewicz, *Akademia Umiejętności w Krakowie*, Wrocław 1958; Jan Piskurewicz, *Prima inter pares: Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej*, Kraków 1998; případně stručněji a přehledně Julian Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993), je tu ještě řada témat, která je možné a účelné zpracovat. Pro české badatele, zabývající se Českou akademií věd a umění či Královskou českou společností nauk, každopádně skýtají zpracování dějin PAU mnohou inspiraci.

Marek Ďurčanský

Monografie profesora *Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk* a vedoucího *Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej* Ryszarda Terleckého je zaměřena na osudy profesorů Jagellonské univerzity v Krakově (*Uniwersytet Jagielloński*, UJ) na přelomu 50. a 60. let 20. století a zejména na jejich „rozpracování“ ze strany tajné policie, UB a SB (*Urząd Bezpieczeństwa, Służba Bezpieczeństwa*). Právě ta vlastně provedla jakýsi předvýběr osobností, jimž je primárně věnována pozornost. Autor se původně zajímal o čtyřicet jmen, ale pouze v jedenácti případech je spis dochován (nebo byl vůbec veden). Jedná se o vědce a vysokoškolské pedagogy, kteří převážně už v meziválečném období patřili k oporám krakovské univerzity a jako autority po odborné i morální stránce představovali důležité pojítko s její lepší a demokratičtější minulostí v nejtěžších letech stalinismu i později. Jak silné bylo toto působení právě v polském prostředí, ukázal nedávno přesvědčivě ve srovnání se situací v NDR a ČSR John Connelly (*Captive University: The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education, 1945–1956*, Chapel Hill 2000, zejména kapitola *The Meaning of Milieu*). Pro Krakov, který vstupoval do období lidové demokracie s pověstí reakčního centra, to platí obzvláště.

Operační svazky vedené na historiky Henryka Barycze (1901–1994), Wacława Felczaka (1916–1993), Jana Hulewicze (1907–1980) a Henryka Wereszyckého (1891–1990), právníky Konstantyho Grzybowského (1901–1970) a Adama Vetulaniho (1901–1976), filozofa Romana Ingardena (1893–1970) a literárního historika Stanisława Pigońe (1885–1968) mají různý rozsah, částečně daný rovněž neúplným dochováním spisů. Velikost svazků proto zásadně ovlivňuje i proporce kapitol, věnovaných v abecedním pořádku jednotlivým osobnostem. Jejich vnitřní strukturu otevírá seznámení s okolnostmi a dobou započetí sledování, následující popis průběhu sledování je proložen výstižným biogramem se zaměřením na ta životní data, která byla v souvislosti se zájmem tajné policie rozhodující, a uzavírají informace o přerušení sledování v 60. či 70. letech, téměř vždy v důsledku pokročilého věku „figuranta“.

Co do konkrétních akcí tajné policie vůči uvedeným krakovským profesorům představuje zásadní společný jmenovatel jejich vztah k exilové Polské straně lidové (PSL) a jejím představitelům v čele se Stanisławem Kotem (1885–1975). Tento meziválečný profesor dějin kultury UJ byl trnem v oku už sanačnímu režimu (jeho katedra byla zrušena v roce 1933) a jako exponent londýnské exilové vlády za války, vyslanec v Sovětském svazu na počátku 40. a ve Vatikánu v prvních poválečných letech nemohl být pro komunistický režim o nic přijatelnější. Hrdinové knihy byli dříve vesměs jeho kolegy. Někteří z nich měli přímý vztah také k poslednímu vůdci legální domácí protikomunistické opozice Stanisławu Mikołajczykovi – Stanisław Pigoń umožnil deponování částí jeho poválečného archivu ve svém bytě, Kotův žák Jan Hulewicz byl za války aktivní v londýnských exilových kruzích orientovaných na PSL a jeho první žena Marie působila jako Mikołajczykova sekretářka. Dvě rozsáhlé akce krakovské tajné policie z druhé poloviny 50. let vedené proti „skupinám Wenecja a Senat“ byly orientovány právě na sledování potenciálního obnovení či zintenzivnění kontaktů s lidoveckými exilovými

centry – řada profesorů začala po uvolnění poměrů v roce 1956 vyjíždět na konference a studijní cesty do zahraničí. Ne vždy měla ale podezření tajné policie alespoň reálný základ. Její zájem postupně oslabilo Kotův evidentní ústup z aktivní veřejné činnosti způsobený zhoršujícím se zdravotním stavem, což platilo i pro většinu uvedených profesorů.

Obsáhlé citace ze svazků nepřispívají právě ke čtivosti spíše popularizující formou psaného textu, uvádějí ale přesvědčivě do dobového „služebního jazyka“. V několika případech nabývají až tragikomického rozměru – ať už proto, že byla zachována původní svérázná stylistika, nebo mírou absurdity některých situací. (Ve svazku profesora Wereszyckého tak lze nalézt např. citát z jeho dopisu příteli z roku 1966: „*Możesz mi śmiało napisać, ponieważ jeśli nawet cenzura zajmuje się naszymi listami krajowymi, to i tak niczego nowego z nich się nie dowiaduje. Jeśli by zaś przyszły czasy, kiedy miano nam wytaczać procesy sądowe, to i tak żadne takie czy inne dokumenty nie są ważne.*“) Je pozoruhodné, že osobnostem s tak zřetelnou mravní integritou a názorovou konsekventností jako H. Wereszycki nebo H. Barycz bylo umožněno – byť i s několikaletým přeložením do Vratislavi – pedagogicky působit.

Největšími dramatickými zvraty je poznamenán osud Wacława Felczaka, jednoho ze špičkových kurýrů válečné i poválečné polské konspirace. Od roku 1947 pobýval v pařížském exilu, ale na Mikołajczykovu prosbu se rozhodl ještě pomoci některým činovníkům PSL při útěku z Polska přes Československo a Rakousko. V prosinci 1948 byl v Ostravě zatčen československou bezpečností a později odsouzen ve Varšavě k doživotnímu žaláři. Z vězení se pro špatný zdravotní stav dostal v roce 1956 a díky odvaze prof. Wereszyckého mohl dokončit doktorát a působit dále na UJ, zasloužené profesury se ale tento přední znalec maďarsko-polských styků dočkal teprve až několik týdnů před svou smrtí. V jeho případě byla tajná policie v druhé polovině 50. let obzvláště aktivní a využila dokonce spolupráce s československou StB a jejími agenty, Felczakovi se ale podařilo z nastražených osidel uniknout.

Těm, kdo se s podobnou problematikou nesetkávají příliš často a na vlastní kůži ji naštěstí poznat nemuseli, umožňuje kniha učinit si na konkrétních případech dobrou představu o nejběžnějších metodách, jimiž tajná policie získávala informace – od sledování na veřejných místech, přes kontrolu pošty, telefonické odposlechy, oficiální výslechy až po různě obsažné zprávy od sousedů a kolegů (často spolupracujících na jisté bázi dobrovolnosti, označované bezpečností eufemistickým termínem „*pomoc obywatelska*“). Naopak sledování si těchto nástrah byli většinou velmi dobře vědomi a zachovávali – k nelibosti svých sledovatelů – poměrně důslednou ostražitost. Jak autor sám výstižně uvádí – „...z tej jakże drobnej części dokumentów bezpieki wynika niezbiecie, że PRL-owskie życie miało swoje drugie dno, niedostępne dla oczu zwykłych obywateli“ (s. 8).

Marek Ďurčanský

Publikace k dějinám československého vysokého školství ve 20. století

Součástí československého vysokého školství v „krátkém“ 20. století (1918–1989/1992) byla nejenom tradiční Univerzita Karlova v Praze a České vysoké učení technické v Praze, které dodnes patří k „českému národnímu dědictví“, ale až do roku 1945 i jejich neméně tradiční německé protějšky.¹ Ambiciózní vysokoškolská politika nového státu Čechů a Slováků (a několika dalších národností) realizovala v první řadě dobudování sítě českých vysokých škol v Čechách a zejména na Moravě, k jejichž založení z různých důvodů před rokem 1914 nedošlo, umožnila vznik prvních vysokých škol na Slovensku, ale nebránila (alespoň ve většině případů) ani rozvoji vysokých škol českých a moravských Němců, respektive vysokého školství emigrantů (Rusů a Ukrajinců). V českých zemích se krátce po vzniku republiky (1919) druhým hlavním univerzitním centrem stalo Brno, na Slovensku Bratislava. Druhou velkou vlnou zakládání a rozšiřování vysokých škol bylo období po roce 1945, třetí (na jehož hodnocení z pohledu historie ještě nenastal čas) pak po roce 1989. Mimořádná úroda prací k dějinám vysokých škol z let 2003–2004 má částečně především vzpomínkový a oslavný charakter; stejně tak nás čekají podobně zaměřené publikace v jubilejním roce 2005 (60 let od uzavření německých vysokých škol, obnova a rozšiřování českých).

Na rozdíl od dějin Univerzity Karlovy a ČVUT v Praze patřily v české historiografii dějiny jejich německých dvojčat dlouho k bílým místům. Teprve nedávno byly ve „velkých“ *Dějínách Univerzity Karlovy*² a v některých samostatných publikacích³ učiněny první kroky ke zpracování dějin německé univerzity v letech 1882–1945. V současné době vznikají i souborné dějiny německé techniky v Praze.⁴ Osudům německého technického vysokého školství v českých zemích v 19. a zvláště v první polovině 20. století jsou věnovány dvě novější historické práce. Článek L. Vebera ml. *Vznik a vývoj zemědělské fakulty v Děčíně-Libverdě v letech 1918–1938*⁵ je zaměřen zejména na postátnění a přeměnu děčínské zemědělské akademie (jejíž vývoj v letech 1850–1918 rovněž rekapituluje) ve významné vysokoškolské pracoviště – oddělení německé techniky v Praze – i na jeho místo v kontextu německého školství v ČSR, československého vysokého školství obecně i v širších mezinárodních souvislostech. Důležitou část práce tvoří analýza postojů československých úřadů k přeměně a rozvoji školy, které autor hodnotí jako liknavé. Užitečnou pomůckou k dějinám technického vysokého školství v českých zemích je publikace Pavla Šišmy *Učitelé na německé technice v Brně*.⁶ Její první část (s. 7–51) je stručnou historií školy (prehistorie technického školství na Moravě, vývoj školy v le-

tech 1849–1873–1938–1945), druhá část (s. 53–92) pak přehledem o personálním obsazení jednotlivých kateder, třetí – nejobsažnější (s. 93–197) – je biografickým slovníkem školy. Publikaci neschází poznámky pod čarou, seznam literatury ani anglické resumé. Nepochybně jde o zásadní slovo do diskuse nejméně ve třech vysoce aktuálních oblastech historiografie vědy a vzdělanosti, jimiž jsou dějiny technického školství, dějiny německého vysokého školství v českých zemích (před rokem 1918, v období první ČSR i v letech 1938/39–1945) a konečně dějiny vysokého školství na Moravě. Ani v jedné z oblastí nejsem kompetentní, a proto vlastní přínos publikace ponechám k podrobnějšímu zhodnocení jiným.

Brno, po Praze druhé nejvýznamnější univerzitní centrum českých zemí (ve smyslu regionálním i jazykovém), zažilo svoji hvězdnou hodinu bezprostředně po vzniku samostatné republiky. Masarykova univerzita (založena 1919) má rovněž svoje podrobné *Dějiny*, vydané v roce 50. výročí, podobně jako některé její fakulty a další pracoviště (například fakultní nemocnice). 85. výročí svého vzniku v roce 2004 oslavila například její lékařská fakulta vydáním sborníku prací historičky medicíny Věry Linhartové *Po spirále času*.⁷ Větší část svazku tvoří čtyři desítky rozhovorů s významnými osobnostmi fakulty (s. 9–180) a 24 dalších, již dříve publikovaných medailonků a nekrologů (s. 257–326). Zvláštní oddíl *Varia* (s. 185–251) přetiskuje příležitostné články autorky k různým fakultním výročím a významným událostem. Sborník je doplněn soupisem děkanů fakulty, výběrovou bibliografií V. Linhartové k dějinám fakulty z let 1998–2004, výběrovým jmenným rejstříkem a barevnými fotografiemi. Užitečnost takto sebraného materiálu, zvláště biografického, pro případné nové zpracování dějin fakulty je evidentní.⁸

Z dalších brněnských vysokých škol založených v prvních měsících existence samostatné republiky oslavila své 85. výročí Mendelova zemědělská a lesnická univerzita.⁹ Její jubilejní publikace se ze žánru podobně motivovaných prací poněkud vymyká. Archivářka školy Alena Mikovcová shromáždila a utřídila obrovské množství písemného a především unikátního obrazového materiálu, který se stal podkladem až luxusně vypravené knížky *Historie Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v datech a obrazech*.¹⁰ Minulost školy tak před námi defiluje jako v bohatě ilustrovaném kalendáři, který zachycuje nejvýznamnější události podle školních roků. Můžeme se jen těšit na kritické zpracování takto připravených pramenů.

Třetím nejvýznamnějším (nehodnotím zde úroveň, ale pořadí vzniku) vysokoškolským centrem v meziválečném i poválečném Československu byla Bratislava. Také slovenští kolegové se pečlivě starají o zpracování dějin svých vysokých škol a dalších vědeckých institucí v čele s Univerzitou Komenského. Z publikací reflektujících 85. výročí založení první slovenské univerzity (1919) se mi do ruky dostal útlejší sborník relevantní pro dějiny lékařské fakulty a jejích klinických pracovišť *Vývoj zdravotnických zariadení*

¹ „Stýkání a potýkání“ obou pražských univerzit je nejnoveji věnován sborník: Hans Lemberg (Hg.), *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2003, 224 s. Srovnej recenzi v tomto svazku AUC – HUCP.

² Příslušné kapitoly in: Jan Havránek (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy III*, Praha 1997; Jan Havránek – Zdeněk Pousta (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, Praha 1998.

³ Jmenujme především: Alena Mišková, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002, 279 s.

⁴ Projekt Marcely Efmertové, Ivana Jakubce a Mileny Josefovičové, *Vývoj Německé vysoké školy technické v období 1869–1945*.

⁵ Lubomír Vebr ml., *Vznik a vývoj zemědělské fakulty v Děčíně-Libverdě v letech 1918–1938 (IV. Zemědělské odd. při Deutsche technische Hochschule v Praze)*, *Hospodářské dějiny* 23, 2004, s. 183–226.

⁶ Pavel Šišma, *Učitelé na německé technice v Brně 1849–1945 (= Práce z dějin techniky a přírodních věd 2)*, Praha 2004, 205 s.

⁷ Věra Linhartová, *Po spirále času*. K 85. výročí Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, 353 s.

⁸ Kromě pasáží v celouniverzitních dějinách existuje starší stručný přehled dějin LF MU: Zdenka Porubčínová, *Lékařská fakulta v Brně, její přínos a pokrokové tradice*, Brno 1989, 73 s.

⁹ Nejstarší česká brněnská vysoká škola – vysoká škola zvěrolékařská (založená již v prosinci 1918) – oslavila své výročí vydáním sborníku již dříve: Rudolf Böhm (red.), *75 let Vysokého veterinárního učení v Brně*, Brno 1993, 453 s.

¹⁰ (Alena Mikovcová), *Historie Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně v datech a obrazech*, Brno 2004, 165 s.

v Bratislave.¹¹ Multifunkčnost fakultních nemocnic jako ústavů zdravotnických, výukových a vědeckých se odráží i ve skladbě sborníku; větší část z jeho dvanácti příspěvků se věnuje právě klinickým zařízením. Nejde samozřejmě pouze o tematiku čistě slovenskou; zvláště v prvním článku historičky Anny Falisové¹² je jedním z témat (i když spíše jen implicitně) také československá zdravotnická a vysokoškolská politika.

K velkým tématům historiografie českého (československého) vysokého školství patří nepochybně jeho kapitola zachycující léta 1945–1948–1989, stejně jako již výše zmíněné dějiny vysokých škol na Moravě. Obě témata se neoddělitelně prolínají v jedné z nejlepších publikací, které v oboru univerzitních dějin v poslední době vznikly, v *Kapitolách z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, napsaných pod vedením ředitelů archivů obou univerzit.¹³ Podrobnější zpráva o knize je otištěna na jiném místě tohoto svazku AUC – HUCP, v každém případě jde o více než kapitoly z dějin moravského vysokého školství obecně i o více než paralelní dějiny brněnské a olomoucké univerzity v daném období.¹⁴

Obloukem se dostáváme zpět, odkud jsme vyšli – k dějinám Univerzity Karlovy. Jedním z milníků jejích soudobých dějin je rok 1953, kdy byla mj. lékařská fakulta rozdělena na tři dodnes nezávislé fakulty – původně Fakultu všeobecného lékařství, Fakultu dětského lékařství a Lékařskou fakultu hygienickou. Zvláště dvě posledně jmenované ve víceméně pravidelných intervalech vydávají sborníky ke svým dějinám. (Podobně činí obě mimopražské lékařské fakulty UK v Plzni a v Hradci Králové: novou úrodu lze očekávat v pro ně jubilejním roce 2005.) Zatím posledním výhonkem této chvályhodné tradice je sborník dnešní 2. lékařské fakulty se vznešeným názvem *Spondeo ac polliceor*.¹⁵ Děkan fakulty prof. MUDr. Josef Koutecký s mimořádnou úctou, znalostmi a citem pro historii, ostatní humanitní vědy a umění (o jeho špičkových kvalitách v medicíně nemluvě) shromáždil velké množství „vyprávění“ o fakultě, přitažlivého pro zájemce z řad zaměstnanců i klientů fakulty a jejích zdravotnických zařízení (tj. studentů a pacientů), ale rovněž neobyčejně materiálově a interpretačně přínosného pro historiky. V úvodní části jsou vedle obligatorních gratulací jubilující fakultě přetištěny tři zajímavé „erbovní“ texty: tradiční Hippokratova přísaha, současný slib skládaný promujícími lékaři a vyobrazení znaku fakulty s popisem jeho podoby a vzniku. V I. části (s. 21–40) popisuje Koutecký – živě, s výbornými znalostmi příslušné literatury a po konzultacích s historiky – dějiny fakulty, jejích nemocnic i jejích předchůdců (dětská nemocnice a nalezinec na Karlově, nemocnice pod Petřínem, Motol). Část II. (s. 41–160) nazvaná *Vzpomínky, ohlédnutí, úvahy* je sbírkou čtivých a současně faktograficky bohatých esejů nejvýznamnějších představitelů fakulty (ale nejen jich) na téma minulost, současnost, budoucnost a poslání lékařské vědy, výuky, praxe i jednotlivých lékařských oborů. Pro historika bohatá studnice jinde nenalezitelných informací a podnětů. Rovněž část III. (s. 161–334) je jako celek neocenitelnou pomůckou, jakýmsi biografickým slovníkem učitelů fakulty, ať

¹¹ Ludmila Pavlíková a kol., *Vývoj zdravotnických zariadení v Bratislave*, Bratislava 2003, 94 s.

¹² Anna Falisová, *Štátna nemocnica v Bratislave v rokoch 1919–1924 v dokumentoch Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy*, ibid., s. 6–16.

¹³ Pavel Urbášek – Jiří Pulec a kol., *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*, Olomouc 2003, 383 s.

¹⁴ Viz též mou recenzi in: *Dějiny a současnost* 24, 2004, 4, s. 61–62.

¹⁵ Josef Koutecký (ed.), *Spondeo ac polliceor/Slavnostně slibují. Vyprávění o 2. lékařské fakultě UK v Praze k 50. výročí založení*, Praha 2003, 410 s.

již ve své části, která byla skutečně jako slovník zamýšlena (*Medailony* zpracované různými autory – kolegy a žáky popisovaných osobností), nebo v části s již dříve publikovanými příležitostnými články (*Laudace* J. Kouteckého, *Dvorana slávy* – medailony čestných doktorů, *Zvláštní laudace* různých autorů). Poslední, IV. část (s. 335–402) *Dějiny ústavů a klinik 2. LF UK* je stručnou a přehlednou rekapitulací vývoje jednotlivých pracovišť, sepsanou převážně jejich vedoucími a zaměstnanci. Opět jako celek i v jednotlivostech vysoce užitečný pramen pro kritické zpracování dějin fakulty, jednotlivých disciplín, případně medicíny v českých zemích 2. poloviny 20. století jako celku.

V návaznosti na reformu vysokoškolského studia medicíny (rozdělení pražské fakulty na tři specializované instituce) byl v roce 1953 založen také ústav pro postgraduální studium v medicíně (tehdejší Ústav pro doškolování lékařů). Jeho dnešní pokračovatel Institut postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví vydal ke svému 50. výročí rovněž jubilejní sborník.¹⁶ Úvodní studie historičky medicíny Ludmily Hlaváčkové zachycuje prehistorii doškolování lékařů od počátku 19. století do založení ústavu (s. 5–9), následuje solidní informace o 50 letech vývoje institutu (s. 13–28, autor neuveden), stručně dokumentaristické přehledy vývoje jednotlivých pracovišť s bohatým fotografickým doprovodem (zpracované jejich vedoucími nebo zaměstnanci, s. 31–157) a užitečné tabulkové přílohy (s. 159–178).

Závěrem lze říci, že zmíněné publikace tvoří nejenom vítaný doplněk k existující literatuře o československých vysokých školách, ale také instruktivní sondu do problematiky českého (v Čechách i na Moravě), slovenského a německého, pregraduálního i postgraduálního, především lékařského, technického a zemědělského vysokého školství ve 20. století.

Petr Svobodný

¹⁶ Ivana Svobodová (ed.), *50 let postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví. Jubilejní sborník*, Praha 2003, 192 s.

**Hans Lemberg (Hg.), Universitäten in nationaler Konkurrenz.
Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert**
(= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 86),
R. Oldenbourg Verlag, München 2003, 224 s.

Recenzovaný sborník není první publikací, která se zaměřuje na „stýkání a potýkání“ obou pražských univerzit. Z poměrně nedávné doby je nutné připomenout dva svazky, které vyšly paralelně na české i německé straně v souvislosti se stým výročím rozdělení pražské univerzity připomínaným v roce 1982, tehdy ještě v podmínkách minimálních kontaktů mezi českými a německými historiky. Z české strany to bylo zvláštní číslo časopisu AUC–Historia Universitatis Carolinae Pragensis, uvedené článkem Václava Vaněčka, se kterým někteří němečtí autoři polemizují dodnes.¹ Mnichovské *Collegium Carolinum*, které se v jistém smyslu považuje za nástupce zrušené německé univerzity v Praze, vydalo vlastní sborník, redigovaný a uvedený Ferdinandem Seibtem.² Jednou z mála tehdejších vzájemných reflexí byla recenze českého svazku publikovaná Hansem Lembergem ve sborníku německém. Je proto více než potěšitelné, že u příležitosti dalšího blížícího se výročí založení pražské univerzity, které připadlo na rok 1998, již čeští a němečtí historikové univerzit – nepochybně především zásluhou politických změn po roce 1989 – našli společnou řeč. Svědectvím je jak jejich setkání při univerzitních oslavách v Praze v dubnu 1998 na konferenci Pražská univerzita v evropském kontextu,³ tak dvě konference organizované německými historiky za účasti jejich českých kolegů v Bad Wiessee v roce 1996 a 1997, z nichž vyšel recenzovaný sborník.

O úkolech, které si setkání v Bad Wiessee vytkla za cíl, o proměňující se česko-německé spolupráci v oblasti dějin univerzit, ale také o poměru *Collegia Carolina* k zaniklé německé univerzitě v Praze píše H. Lemberg v úvodu ke sborníku. Z jeho úvodních tezí k jednání o společenské roli obou pražských univerzit bude nepochybně nutné doložit nebo naopak zpochybnit tvrzení, že po roce 1882 existovala mezi oběma institucemi plná paralelita, která se teprve po vzniku ČSR změnila na nerovnost (myšleno v neprospěch německé strany).⁴ Základní orientaci po dějinách pražské univerzity/univerzit od založení do roku 1998 slouží přehled nejdůležitějších dat sestavený Peterem Hilschem a Heidrun Dolezelovou, mj. již na základě čtyřsvazkových „velkých“ *Dějin Univerzity Karlovy*.⁵ Na úskalí takového přístupu, případně na snahu nezdůrazňovat sporná témata poukazuje jeden zajímavý detail: autoři zmiňují k roku 1948 „obnovení“ zakládací listiny prezidentem Benešem, ale neuvádějí, proč bylo nutno ji „obnovovat“.⁶

Skutečným úvodem do tématu nacionální konkurence v univerzitní sféře je až Lembergův článek *Universität oder Universitäten in Prag – und der Wandel der Lehrsprache*.

che.⁷ Vedle stručných dějin pražské univerzity před rokem 1882 s důrazem na již v daleké minulosti existující protiklady a konflikty (například právnická fakulta/univerzita versus ostatní fakulty, Karolinum versus Klementinum) sleduje v kontextu příčin vedoucích k rozdělení zejména politické souvislosti a otázku výukové řeči (od latiny k němčině, od výhradní němčiny k variantní němčině a češtině). Posledně jmenovanému tématu byla ostatně nedávno věnována zvláštní mezinárodní konference, pořádaná dnes již bohužel neexistujícím Výzkumným centrem pro dějiny vědy v roce 2002 pod názvem Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918, a stejnojmenný obsažný sborník.⁸ Jednou z hlavních tezí Lembergova článku je tvrzení (zmíněné také v úvodu ke sborníku), že rovnost obou univerzit porušil až lex Mareš, a to v neprospěch německé. V závěru odmítá též Vaněčkův názor, že německá univerzita neměla perspektivu již od počátku, a označuje jej až za zpětnou projekci od momentu jejího zrušení. V rámci tématu konkurence národních univerzit sleduje Lemberg i další pozoruhodné souvislosti: konkurenci dvou různojazyčných univerzit v jiných evropských městech (finsko-švédské Turku, belgická Lovan), srovnání pražské německé univerzity s ostatními německojazyčnými univerzitami, otázku přeložení německé univerzity z Prahy do pohraničí, uzavření české univerzity a konečně „přeložení“ (*translatio*) univerzit po roce 1945 v souvislosti s nucenými přesuny obyvatelstva a hranic států (Lvov – Vratislav, Vilnius – Toruň). Znovu se také vrací k otázce kontinuity zrušené pražské německé univerzity a *Collegia Carolina*, respektive „exilu“ bývalých pražských učitelů a studentů.

Následující příspěvky jsou už věnovány dílčím problémům – osobám, fakultám, oborům. Dieter Hoffmann popisuje velmi detailně působení proslulého fyzika Ernsta Macha a jeho postoj k dělení univerzity z pozice rektora jak společné univerzity, tak později německé univerzity.⁹ Hoffmann pokládá řešení z roku 1882 nikoliv za skutečné, natožpak spravedlivé *dělení*, neboť na německé straně zůstalo mnohem více, než na české (např. insignie, většina výukových a výzkumných zařízení atd.), a dosažený kompromis neuspokojil z různých důvodů ani jednu stranu.¹⁰ Helmut Slapnicka sleduje paralelně vývoj obou právnických fakult v letech 1900–1939.¹¹ Další dva příspěvky jsou věnovány vývoji oborů na té či oné univerzitě: institucionalizaci dějepisectví na německé univerzitě „za dvou režimů“, tj. v letech 1882–1938 (Pavel Kolář),¹² a počátkům české germanistiky (Lenka Pokorná).¹³

Komparativní přístup zvolila vedle Slapnicky také většina českých autorů. Michal Svatoš se ve svém eseji zabývá postavením obou univerzit ve veřejném životě první ČSR. Univerzitní otázku sleduje především jako politikum (jak ve smyslu veřejných diskusí a bojů, například o lex Mareš nebo insignie a jejich ohlasů v denním tisku obou táborů, tak ve smyslu působení univerzitních učitelů obou národností v politice), ale také jako ob-

¹ AUC – HUCP 22, 1982, 1, 152 s. + 8 s. fotografických příloh; Václav Vaněček, „V Praze budou... dvě univerzity...“, tamtéž, s. 7–14.

² Ferdinand Seibt (Hg.), Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern (Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum 12), München 1984, 219 s.

³ Srovnej zvláštní číslo AUC – HUCP 36–38, 1996–1998, 1–2 (vyšlo 2004), 93 s., které přináší jak základní informaci o konferenci, tak příspěvky českých historiků, které byly na konferenci předneseny. Ke konferenci též: Jiří Pešek, Pražská univerzita v evropském kontextu, Zpravodaj Historického klubu 9, 1998, č. 1, s. 11–14.

⁴ Hans Lemberg, Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Einleitung, s. 1–8, zde s. 5.

⁵ Petr Hilsch und Heidrun Dolezel, Daten zur Entwicklung der Prager Universitäten, s. 9–17.

⁶ Tamtéž, s. 15.

⁷ S. 19–32.

⁸ Harald Binder – Barbora Křivohlavá – Luboš Velek (eds.), Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918 (= Práce z dějin vědy 11), Praha 2003, 754 s.

⁹ Dieter Hoffmann, Ernst Mach und die Teilung der Prager Universität, s. 33–61.

¹⁰ Ibid., s. 54.

¹¹ Helmut Slapnicka, Die juristischen Fakultäten der Prager Universitäten 1900–1939, s. 63–84.

¹² Pavel Kolář, Die Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität Prag 1882–1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen, s. 85–114.

¹³ Lenka Pokorná, Die Anfänge der tschechischen Germanistik und ihre ersten Repräsentanten an der Prager Universität, s. 115–133.

jekt zájmu krásné literatury.¹⁴ Jiří Pešek svou studii o vztahu obou institucí v první třetině 20. století uvádí obecnějším zamyšlením nad funkcí univerzit ve 20. století a také nad současným stavem a novými možnostmi bádání o dějinách univerzit uplynulého století po pádu železné opony.¹⁵ Článek pokračuje sledováním politických souvislostí přechodu pražských univerzit z období rakouské monarchie přes první světovou válku do nezávislého Československa; jeho jádrem je pak srovnání počtu a struktury studentstva a porovnání vědecké produkce obou škol. Alena Míšková ve dvou navazujících studiích zasazuje vývoj německé univerzity v Praze v letech druhé světové války do širšího kontextu proměn německých univerzit v období nacismu obecně.¹⁶ Obětím nacionálněsocialistického režimu z řad židovských profesorů obou pražských univerzit je věnován příspěvek Rudolfa M. Wlascheka.¹⁷ Sborník je završen článkem zesnulého Jana Havránka o osudech Karlovy univerzity po válce (do roku 1948).¹⁸

Ve zpracování dějin „stýkání a potýkání“ dvou pražských univerzit v letech 1882-1945 je možné pozorovat přesně opačný vývoj, než jaký proběhl v samotném komplikovaném soužití obou univerzit. V případě dějin obou institucí to byl pohyb od různých forem koexistence a soupeření před první světovou válkou i po ní k otevřenému konfliktu a nakonec k dočasnému či definitivnímu vyřazení soupeře po roce 1939, respektive 1945. V případě reflexe těchto barvitých dějin začala nová fáze vývoje jejich zpracování po roce 1945 (odhlédneme-li zcela například od protichůdných verzí počátku pražské univerzity, které se vyhranily již v polovině 19. století) téměř nesmiřitelnými stanovisky a vyvíjela se přes vzájemné neporozumění dvou odlišných interpretací patrných ještě v některých příspěvcích obou jubilejních publikací z počátku 80. let až ke komplementaritě pohledů na společný úsek univerzitních dějin. Tato komplementarita je patrná nejen v recenzovaném sborníku, který je z větší části ještě dílem historiků starší a střední generace, ale i v tomto čísle AUC–HUCP, jehož studie o německé univerzitě v Praze vyšly z dílny generace nejmladší.

Petr Svobodný

Pavel Urbášek, Jiří Pulec a kol., Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990,

Univerzita Palackého, Olomouc 2003, 383 s., ISBN 80-244-0594-6

Dějiny poválečného moravského vysokého školství dospěly ke své první výrazné syntéze (k jejím předstupňům srv. AUC–HUCP 43, 2003, 1–2, s. 305–307). Pod názvem *Kapitoly z dějin univerzitního školství* je prezentováno dílo autorského kolektivu, v němž hráli hlavní roli Jiří Pulec a Pavel Urbášek, menší podíl připadá na Karla Konečného a Jiřinu Kalendovskou. Práce byla realizována jako grantový úkol, který měl za cíl „zpracovat dějiny obou nejstarších moravských univerzit v daném období, a současně přispět k poznání širšího právního a politického rámce, v němž se vysoké školy od roku 1945 vyvíjely“. Cíle bylo dosaženo jen částečně, jak sami autoři v úvodu přiznávají, mezi kapitolami chybí hlubší zpracování dějin brněnské univerzity po roce 1960. Na podobě výsledku se nepodepsal jen přístup autorského kolektivu, nýbrž také sdělnost pramenů, které pro některá období představují bezobsažné traktáty psané „jazykem ptydepe“ a nejsou dostatečnou oporou badatelů při zvládnutí dané matérie v její podstatě i věcném obsahu a při adekvátním historickém vyhodnocení.

Dějiny moravských vysokých škol se po druhé světové válce rozpadají rámcově na tři časové celky (které ovšem autoři pročeňují ještě dalšími mezníky, zohledňujícími více všeobecný vývoj v zemi než specifický vývoj univerzit: 1960, 1975, 1985, 1989). Pro období 1945–1960 představuje text J. Pulce a K. Konečného shrnutí dosavadních výzkumů vlastních i prací jiných historiků. Těžko k němu bude přidáno něco zásadně nového a odlišného. Období 60.–70. let, zpracované především P. Urbáškem a pro Brno doplněné jen o přehled organizačního vývoje J. Kalendovskou, je prvním významným pokusem o celostný pohled na tuto etapu vývoje. Závěrečná část, 80. léta a listopadová „změna scény“, je odvážně uchopena P. Urbáškem a J. Pulcem. Při malém odstupu od událostí lze očekávat, že obraz bude ještě doplňován a dotvářen.

Představou zpracovatelů, která nebyla zcela naplněna, bylo, že každé období uvede obecná kapitola o vývoji vysokého školství postihující legislativní změny, vnější dějiny škol a působení politických událostí na ně. Následovat měly vždy kapitoly o univerzitě v Brně a v Olomouci, o jejich vnitřních proměnách, vývoji personálního obsazení, počtech a aktivitách studentů i vědecké činnosti. Toto schéma naplněno nebylo. Hluběji jsou zpracovány obecné kapitoly, které obsahují například pro 60. léta velmi zajímavé partie o rodicím se studentském hnutí. Informace o situaci na Moravě dominují i v obecných partiích nad celostátním pohledem. Využity byly jednak fondy ústřední (např. ministerstvo školství a ÚV KSČ), jednak bohaté archivy obou univerzit, které například ve srovnání s archivem pražské univerzity poskytují pro novodobé dějiny daleko konzistentnější fondy. Byly hlavním zdrojem informací i v případě, kdy autoři uvádějí názory jiných vysokých škol než moravských na některé dobové diskutované otázky. Na rozdíl od J. Pulce, jehož práce je zakotvena téměř výlučně v materiálech Archivu Masarykovy Univerzity, pracují ostatní autoři výrazněji také s literaturou – dobovou publicistikou i odbornými studiemi. Až překvapí, jak početná je již bibliografie k danému tématu, shrnutá v závěru knihy.

I když v textu *Kapitol* nechybí občas srovnání s celostátním nebo českým vývojem, přece autoři nepojali svůj výklad jako pendant nebo konfrontaci s výkladem podaným

¹⁴ Michal Svatoš, Die Prager Universitäten im öffentlichen Leben der Ersten Tschechoslowakischen Republik, s. 135–143.

¹⁵ Jiří Pešek, Die Prager Universitäten im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts: Versuch eines Vergleichs, s. 145–175.

¹⁶ Alena Míšková, Die Deutsche Universität Prag im Vergleich mit anderen deutschen Universitäten in der Kriegszeit, s. 167–175; Táž, Die Deutsche Universität im Zweiten Weltkrieg, s. 177–193.

¹⁷ Rudolf M. Wlaschek, Die Opfer des Nationalsozialismus unter den Professoren der Prager Universitäten, s. 195–205.

¹⁸ Jan Havráněk, Die Prager Universität nach dem Zweiten Weltkrieg, s. 207–221.

v *Dějínách Univerzity Karlovy IV* (1998). Obě publikace mají shodné i rozdílné rysy. Liší se v pojmání periodizace (pražská syntéza vychází bezprostředněji z vývoje Karlovy univerzity a českého školství vůbec), v pramenném záběru (pražské dějiny pro starší období více shrnují než nově objevují, pro nejnovější období přinášejí hodně osobních zkušeností autorů – autohistorií). „Pamětnické“ přístupy byly v případě pasáží P. Urbáška vyloučeny jeho příchodem na olomouckou univerzitu až po listopadu 1989 a jeho přístup je čistě historiografický. Moravská publikace nepracuje také výrazněji s medailony jednotlivých osobností působících na univerzitách (s výjimkou několika osob výrazně formujících profil školy, ať už v kladném nebo záporném smyslu – uveďme alespoň po jednom příkladu pro každou možnost – J. L. Fischer a Jaromír Hrbek). V případě Karlovy univerzity představují přehledy vyučujících, obměny jejich generací a případně i medailony osobností výraznou část výkladu o vývoji jednotlivých fakult. Je otázkou, zda rezignace na ně ve prospěch výkladu o vývoji školy nebo fakulty jako celku je snahou o kompaktnější, ale tím pádem trochu odosobněný výklad, v němž chybí přítomnost toho nejvlastnějšího, co tvoří akademickou obec, nebo zda nebylo v Olomouci a Brně takových osobností? To se říci určitě nedá, jak ukazuje ne tak dávno vydaná publikace *Zakladatelé a pokračovatelé* (srv. AUC–HUCP 39, 1999, 1–2, s. 160).

Oba přístupy, pražský i moravský, mají své výhody i nevýhody. Oba vytvářejí pro budoucnost základ k ještě ucelenějšímu pohledu na oblast školství v Československu v období komunistického režimu. Žádoucí by bylo navázat dialog, pracovat na dalším stupni syntézy ve vzájemném srozumění, při výměně informací a zkušeností.

Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě jsou publikací vysoce odbornou (na rozdíl od *Dějin UK* mohli autoři využít výhod poznámkového aparátu a u všech tvrzení odkazují na příslušné zdroje, což v případě pražské jubilejní publikace citelně chybí), přesto jistě zaujmou i širší čtenářskou obec, toužící po odkrývání nedávných tabu spojených s předlistopadovým vývojem. Přes určitou nevyrovnanost pokrytí jednotlivých období a střídavě zvýšenou pozornost jedné nebo druhé moravské univerzity, poskytuje publikace mnoho cenných informací a je i jako celek přínosným pokusem zvládnout poválečné univerzitní dějiny v kontextu celkového vývoje v zemi a zasadit je do rámce legislativních, politických i kulturních proměn daného půlstoletí, které bylo pro rozvoj školství dobou plnou zvrátů a unáhlených rozhodnutí. Může se stát mezistupněm na cestě k celkovému zpracování tématu, užitečnou bilancí na půli cesty.

Blanka Zilynská

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2004

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XLIV. Fasc. 1–2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,

doc. PhDr. Petr Svobodný, sekretář,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Mgr. Miluše Havrán-

ková, doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. PhDr. František Kavka, DrSc. (†),

doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., PhDr. Zdeněk Pous-

ta, PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., PhDr. Blanka Zilyská

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádali: doc. PhDr. Petr Svobodný, PhDr. Blanka Zilyská a Mgr. Kateřina Schwabíková

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2006

Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1. Náklad 200 výtisků

ISBN 80-246-1119-8

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

petr.svobodny@ruk.cuni.cz